

CİLT/VOLUME: 5
SAYI/ISSUE: 2
HAZİRAN/JUNE, 2018

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
**İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY

e-ISSN: 2149-1658

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF MEHMET AKIF UNIVERSITY ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY

Sahibi / Owner

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi adına / On Behalf of Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
ademkorkmaz@mehmetakif.edu.tr

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
mkaragul@mehmetakif.edu.tr

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Hasan Fatih SEVAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
hfseval@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Emrah ÖZEL Arş. Gör. Harun KAYA
eozel@mehmetakif.edu.tr hkaya@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Merve YAVUZ Arş. Gör. Mustafa ÇELİK
myavuz@mehmetakif.edu.tr mcelik@mehmetakif.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY Prof. Dr. Arshi KHAN
Beykent Üniversitesi Aligarh Muslim Üniversitesi
ahmetulusoy@beykent.edu.tr arshikhan@gmail.com

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN Prof. Dr. Hüseyin DALĞAR
Gazi Üniversitesi Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
aydogan@gazi.edu.tr hdalgar@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Muhittin KAPLAN Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
İstanbul Üniversitesi Hacettepe Üniversitesi
muhittin.kaplan@istanbul.edu.tr yonca@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. İsmail ÇELİK
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ismailcelik@mehmetakif.edu.tr

İletişim / Contact

iibfdergi@mehmetakif.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/makuiibf>

**MAKU IIBFD, aşağıdaki dizinler tarafından
taranmaktadır:**

Emerging Sources Citation Index (ESCI),
Directory of Open Access Journals (DOAJ), SOBIAD, Index Copernicus

**MAKU IIBFD is covered and abstracted by
following indexing services:**

YAYIN İLKELERİ VE YAZAR REHBERİ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (MAKU IIBFD), Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kez Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yayımlanan hakemli bir bilimsel dergidir.

Dergide iktisat, işletme, tarih, sosyoloji, maliye, finans, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve diğer ilgili alanlarda Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanmaktadır.

Yayınlanmak üzere gönderilen eserlerin başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergide yayınlanacak eserlerin her türlü sorumluluğu yazar veya yazarlara aittir.

MAKU IIBFD, makale sunumlarını memnuniyetle karşılamakta ve hiçbir aşamada (başvuru, hakemlik ve yayınlama) herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

Dergimize DergiPark sistemi üzerinden (<http://dergipark.gov.tr/makuiibf>) başvurulması gerekmektedir.

Yüklenen her bir makale öncelikli olarak iThenticate intihal tarama programı aracılığı ile taranmaktadır. Tarama sonucu %20'nin üzerinde olan makaleler RED edilmektedir.

Makaleler en az iki hakem tarafından kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmektedir.

Dergimizin yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgiye <http://dergipark.gov.tr/makuiibf> adresinden ulaşılabilir.

EDITORIAL PRINCIPLES AND GUIDE FOR AUTHORS

Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty (MAKU IIBFD) is an open-access, biannual (June and December) and peer reviewed scientific journal, which is publishing by Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty.

MAKU IIBFD publishes scientific articles on economics, bussiness, management, international relations, public administration, political science, sociology, history, finance, and related fields, in English or Turkish.

Manuscripts submitted to the journal are only accepted if they have not been or will not be published and should not be under review elsewhere. Manuscript's language is Turkish and English. All responsibility of the studies belongs to the author(s).

MAKU IIBFD, welcomes article submissions and does not charge any fee for any (article submission, peer review or publication) processes.

Submissions must be done via Dergipark (<http://dergipark.gov.tr/makuiibf>) system.

Each uploaded article is scanned primarily through the iThenticate software. The articles that exceeded 20% of the results of the scan are rejected.

Double blind peer review is used for review process.

Detailed information on the writing rules of our journal can be found at: <http://dergipark.gov.tr/makuiibf>.

EDİTÖRDEN

Üniversitelerin en temel görevleri, toplumun eğitim ve kültür düzeyinin ortak fayda doğrultusunda geliştirilmesidir. Bu temel görevin icrasında ise bilimsel mirasın inşası, geliştirilmesi, muhafazası ve gelecek nesillere doğru bir biçimde aktarımı üniversitelerin gözetmesi gereken önemli bir alt-vazife olarak öne çıkmaktadır. Dergimiz bu kapsamda, 2014 yılından bu yana beşeri bilimler alanında yazılan makaleleri titiz bir hakemlik ve düzenleme sürecinin ardından siz okuyucularımıza sunmayı amaç edinmektedir. Dergimizin 5. Cilt, 2. sayısını geniş bir yazar katılımını tecrübe ettiğimiz 2018 yılında bilimsel camianın kullanımına sunmanın mutluluğunu yaşamaktayız.

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve diğer ilgili alanlarda makaleler yayımlanmaktadır. Makaleler en az iki hakem tarafından kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmektedir.

Yayın hayatının henüz başlarında olan dergimiz, yayın ekibimizin özverili ve gayretli çalışmaları neticesinde kısa sürede dikkat çekici bir akademik ilgiye kavuşmuştur. Geçmiş sayılarda, SOBIAD, Index Copernicus, ESJI, ResearchBIB, Cite Factor, Scientific Indexing Service endekslerinden taranan Dergimiz, 2018 yılından itibaren DOAJ (Directory of Open Access Journals) ve ESCI (Emerging Sources Citation Index) kapsamında da taranmaya başlanmıştır.

Dergimizin kalitesi ve akademik dünyaya katkısının sürekli artırılması amacıyla çıktığımız yayın yolculuğunda, değerli okuyucu ve yazarlarımızın ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda bu sayımızda yenilenen sayfa düzenimiz ve kapağımızı beğenilerinize sunmaktayız.

Dergimizin 5. yılına girdiğimiz bu sayımızda, bilimsel çalışmaları ile dergimize katkılarını sunan değerleri yazarlarımıza, yayın hayatına başladığımız günden bu yana artan ilgilerini dergimizden esirgemeyen kıymetli okurlarımıza ve özverili ve gayretli çalışmaları ile dergimize yadsınamaz bir katkıda bulunan görünmez kahramanlarımız yayın ekibimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Gelişmeye açık daha nice sayılarda okuyucu ve yazarlarımızla buluşmak için ilgi ve desteğinizin artarak devam etmesi ümidi ile fikir ve araştırmayla dolu sağlıklı günler dilerim.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL
MAKÜ İİBFD Editörü

5. CİLT 2. SAYI (HAZİRAN, 2018) HAKEMLERİ
REFEREES OF VOLUME 5 ISSUE 2 (JUNE, 2018)

Prof. Dr. Abdulkerim DAŞTAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Akif TABAK	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin BARAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Beykan ÇİZEL	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Engin DİNÇ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal DEMİRHAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan EFEGİL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk ATAAY	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Funda Râna ADAÇAY	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan ÖZER	Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Gülten GÜMÜŞTEKİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KÜÇÜKKOCAOĞLU	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Gülbüz GÖKÇEN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hediye Sibel KALAYCIOĞLU	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İVRENDİ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail EROL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇETİN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇİNKÖ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat DONDURAN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray KIZILASLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Nurdan ASLAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan AKOVA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ELMACI	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Ozan BAHAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Saime ÖNCE	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Salih GÜNEY	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Seval SELİMOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şenay ÜÇDOĞRUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Turan ATILGAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tülin DURUKAN	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Reşat CEYLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Murat ALPARSLAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Veli ÇAM	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu ÖZYÜREK	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Esra İŞMEN GAZİOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe KAYA	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Biröl ERKAN	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Birsən ŞAHİN KÜTÜK	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Canan SARICAM	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Engin HEPKSAZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ferudun KAYA	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan AYAYDIN	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin SOYBALI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan YAYLI	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Güray YONTAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Halil EKŞİ	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan EGE	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÇELİK	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşad TÜFEKÇİ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet CİHANGİR	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer TEKŞEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk BALI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil TÜRKYILMAZ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Seymur AĞAZADE	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Suzan ÇOBAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman KALE	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Turan ARSLAN	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Veli YILANCI	Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz ÇİFTÇİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre ÖZER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemal ÖZTÜRK	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren Uysal OĞUZ	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceyda ŞATAF	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esme ÖZDAŞLI	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyyaz ZEREN	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kenan GÖÇER	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat BELKE	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sanem ÖZER	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim TÜZÜNTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda YILDIRIM	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ŞAHİN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIZ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin Mayıs 2018'de yayınlanan BBTMK'17 Özel Sayısının makalelerini değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to review the articles published in the BBTMK'17 Special Issue of Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, in May 2018.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- TÜRKİYE'DE KURUMSAL KALİTE, REEL GELİR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLİŞKİSİ**
INSTITUTIONAL QUALITY, REAL INCOME AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT RELATIONSHIP IN TURKEY
Ali ACARAVCI, Seyfettin ARTAN, Sinan ERDOĞAN, Tunay BOSTAN GÖKTÜRK **132-145**
- TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN MEVDUAT BANKALARININ PERFORMANS ANALİZİ: BÜYÜKLÜK VE SAHİPLİK YAPISI AYRIMIYLA BİR KARŞILAŞTIRMA**
PERFORMANCE ANALYSIS OF DEPOSIT BANKS IN TURKEY: A COMPARISON THROUGH DIVISION BY BANK SIZE AND OWNERSHIP STRUCTURE
Mustafa ÇELİK **146-168**
- TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENERJİ TÜKETİMİNİN KARBON EMİSYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
THE IMPACT OF ENERGY CONSUMPTION ON CARBON EMISSIONS IN TURKISH ECONOMY
Murat ÇETİN, Özge YÜKSEL **169-186**
- İÇSEL PAZAR YÖNLÜLÜK, PAZARLAMA YETENEKLERİ, ÖRGÜTSEL PERFORMANS ETKİLEŞİMİ: ANTALYA İLİ OTEL İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA**
INTERNAL MARKET ORIENTATION, THE EFFECT OF MARKETING CAPABILITIES ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: A RESEARCH ON HOTEL ENTERPRISES IN ANTALYA PROVINCE
Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU **187-203**
- SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE ENERJİ TÜKETİMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: YAPISAL KIRILMALI EŞBÜTÜNLEŞME TEKNİĞİNDEN KANITLAR**
THE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH IN SELECTED OECD COUNTRIES: EVIDENCES FROM COINTEGRATION TECHNIQUE WITH STRUCTURAL BREAK
Güray Enes KARAAĞAÇ, Reşat CEYLAN **204-222**
- SURİYELİ SİĞİNMACILAR İÇİN UYGUN EV SAHİBİ ÜLKELERİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE BELİRLENMESİ**
MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS FOR DETERMINING APPROPRIATE HOST COUNTRIES FOR SYRIAN REFUGEES
Kenan Oğuzhan ORUÇ, Merve KILINÇ **223-244**
- SÜT ÜRETİM İŞLETMELERİNDE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN ETKİNLİĞİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE VE BREZİLYA'DAKİ SÜT ÜRETİM İŞLETMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**
INVESTIGATION OF EFFICIENCY OF INTERNAL CONTROL SYSTEM IN DAIRY PRODUCTION OPERATIONS: A COMPARISON OF MILK PRODUCTION BUSINESS IN TURKEY AND BRAZIL
Nigar ÖZÇETİN, Şaban UZAY **245-266**
- BİR KENTLİ HAKKI OLARAK DOLAŞIM HAKKI: AFYONKARAHİSAR HALKININ ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**
MOBILITY AS AN URBAN RIGHT: A RESEARCH ON THE PERCEPTION OF PEOPLE OF AFYONKARAHİSAR
Hulusi Nusret ÖZSOY, Ethem Kadri PEKTAŞ **267-286**
- FİNANSAL RİSKLER İLE FİRMA DEĞERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ: BORSA İSTANBUL FİRMALARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA**
DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL RISKS AND FIRM VALUE: AN APPLICATION ON ISTANBUL STOCK EXCHANGE COMPANIES
Emre Esat TOPALOĞLU **287-301**
- KADINLARA UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALARA YÖNELİK HALKIN ALGI VE TUTUMLARININ ARAŞTIRILMASI: BURDUR KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ**
INVESTIGATION OF PUBLIC PERCEPTIONS AND ATTITUDES TOWARDS THE SOCIAL POLICIES APPLIED TO WOMEN: THE CASE OF BURDUR URBAN CENTER
Azime ARISOY, Adem KORKMAZ **302-316**

ÜST YÖNETİCİ YETİŞTİRME OKULU OLARAK BANKA TEFTİŞ KURULLARI:
SEKTÖREL BİR ARAŞTIRMA
*BANK INTERNAL AUDIT UNIT AS THE SENIOR MANAGEMENT SCHOOL:
A SECTORAL RESEARCH* 317-340
İsmail KABAN

THE MARKET POWER OF TURKEY'S IMPORTED TOBACCO MARKET
TÜRKİYE İTHAL TÜTÜN PİYASASININ PAZAR GÜCÜ 341-350
Kübra ÖNDER

TÜRKİYE'DE SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ:
UZUN HAFIZA TESTLERİNDEN KANITLAR
*VALIDITY OF PURCHASING POWER PARITY HYPOTHESIS IN TURKEY:
EVIDENCE FROM LONG MEMORY TESTS* 351-365
Harun KAYA, İsmail ÇELİK

KIYMETLİ MADENLERİN PORTFÖY ÇEŞİTLENDİRME KATKISI: BİST UYGULAMASI
PORTFOLIO DIVERSIFICATION CONTRIBUTION OF PRECIOUS METAL: CASE OF BIST 366-382
Devran DENİZ, H. Aydın OKUYAN, Şakir SAKARYA

ŞİDDETE MARUZ KALAN YA DA BARINMA SIKINTISI YAŞAYAN
KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
*EXAMINATION OF WOMEN'S SOCIAL AND ECONOMIC VARIABLES WHO EXPOSED TO
VIOLENCE OR NEEDED SHELTERING* 383-396
İpek Beyza ALTIPARMAK

THE ANALYSIS OF DAHIYA DOCTRINE
IN THE CONTEXT OF ISRAEL'S FURTHER SECURITY CLAIM
*İSRAİL'İN DAHA FAZLA GÜVENLİK EDİNİMİ AÇISINDAN
DAHİYA DOKTRİNİNİN ANALİZİ* 397-412
Zafer BALPINAR

DERLEME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

MİTOLOJİ VE İNANIŞLAR IŞIĞINDA TÜRK KÜLTÜRÜNDE HURMA AĞACI (PHOENIX
DACTYLIFERA L.) VE SEMBOLLERİ
*DATE PALM (PHOENIX DACTYLIFERA L.) AND ITS SYMBOLS
IN TURKISH CULTURE IN THE LIGHT OF MYTHOLOGY AND BELIEFS* 413-424
Zuhal KAYNAKCI ELİNÇ, Latif Gürkan KAYA

RASYONEL EKONOMİ VE DAVRANIŞ İKTİSADINDAN DEĞERLER İKTİSADINA
FROM RATIONAL AND BEHAVIOR ECONOMY TO ECONOMY OF VALUES 425-440
Mehmet KARAGÜL

BİR TOPLUMSAL İKTİDAR ALANI OLARAK BEDEN VE
“YAŞLANAN BEDENİN” YENİDEN İNŞAASI
THE BODY AS A FIELD OF SOCIAL POWER AND RECONSTRUCTION OF AGING BODY 441-456
Meral TİMURTURKAN, Gönül DEMEZ

TÜRKİYE'DE KURUMSAL KALİTE, REEL GELİR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLİŞKİSİ

INSTITUTIONAL QUALITY, REAL INCOME AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT RELATIONSHIP IN TURKEY

Ali ACARAVCI

Prof. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, acaravci@mku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6662-6175>

Seyfettin ARTAN

Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, artan@ktu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4310-550X>

Sinan ERDOĞAN

Arş. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sinanerdogan@mku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3491-8234>

Tunay BOSTAN GÖKTÜRK

Öğr. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayladağı Sosyal Bilimler MYO, tbostan@mku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9231-161X>

Başvuru Tarihi/Application Date: 26.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.04.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.409819

Öz

Genel olarak ekonomi-kurumsal yapı ilişkisi, özelde ise doğrudan yabancı yatırımlar-kurumsal yapı ilişkisi, iktisat literatüründe en çok tartışılan alanlardan birisidir. Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ise Türkiye ekonomisinde kurumsal kalite, reel gelir ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkileri 1990-2015 dönemi için gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) yöntemiyle araştırmaktadır. Çalışmanın sonuçları şöyle özetlenebilir: i) Durağanlık analizi sonuçları, ARDL eşbütünlük testi için ön koşulu sağlamaktayken, ARDL sınır testi sonuçları ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. ii) Reel gelirden ve kurumsal kalitede artışlar, reel doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumlu etkilemektedir. iii) Her bir dönemde, değişkenler arası uzun dönem dengeden herhangi bir sapmanın yaklaşık %84'ü düzeltilmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, doğrudan yabancı yatırımlar girişlerinde kurumsal faktörlerin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle kurumsal kalitenin artırılması yönünde çabalar, doğrudan yabancı sermaye girişlerini özendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Reel Gelir, Kurumsal Kalite, ARDL.

Abstract

Generally economy-institutional structure nexus, specifically foreign direct investment (FDI)-institutional structure nexus has been one of the most debated topic in economic literature. There are many papers about determinants of FDI. In this study, long-run relationships between institutional quality, real income and foreign direct investment examined in terms of Turkey for the period of 1990-2015 by using autoregressive distributed lag (ARDL) method. Results are as follows: i) While stationarity analysis results provide the preconditions for the ARDL cointegration test, ARDL bounds test results confirm that there is a long-run relationship between variables. ii) Increasing in real income and institutional quality positively affect foreign direct investment inflows. iii) Any deviation from the long-run equilibrium between variables is corrected about 84% for each period. The findings of this study emphasize that institutional quality is matter for foreign direct investment inflows as well. So, enhancing efforts of institutional quality encourage the foreign direct investment inflows.

Keywords: Foreign Direct Investment, Real Income, Institutional Quality, ARDL.

EXTENDED SUMMARY

Background: Generally economy-institutional structure nexus, specifically foreign direct investment (FDI)-institutional structure nexus has been one of the most debated topic in economic literature. There are many papers about determinants of FDI. Pioneer literature has emphasized the importance of economic structure as size of market; population etc. while following literature has emphasized institutional factors as well. On the other hand the UNCTAD (1998) emphasized that institutional factors are one of the important determinant of FDI. Institutions are important for encouraging private entrepreneurship, promoting fair competition, providing reliable information about economic activities and restricting effects of nonmarket actors on market. Turkey has an economic structure which has external dependency on energy and capital goods. Therefore, Turkey's economy endeavors to deal with the current account deficit problem which is long-standing. At this point, the issue of how to finance the current account deficit gains importance. FDI becomes prominent in several options because of being more quality way of the financing of current account deficit.

Literature Review: There is a broad literature on relationship between FDI-institutional structure in economics. On one hand, first group of papers employs panel data methods. According to their findings, improvements of institutional quality attract FDI to those countries. Unfortunately, these papers ignore possible cross-section dependency among countries. So, their findings are not robust. On the other hand, second group of papers employ time series methods. There is a consensus about that; there is a significant relationship between FDI and institutional quality in long run. This paper is different from existing literature from several aspects. First, this paper employs more broad time span in order to examine the determinants of FDI. Secondly, this paper employs an institutional quality index (Table 2) that based on ICRG Indicators which is offered by Acaravci and Erdogan (2017). So, this paper distinguishes from its counterparts from those aspects.

Data and Methodology: This paper employs ARDL approach for the period of 1990-2015 in order to investigate the both long and short run relationships between FDI, institutional quality and real income at Turkey. The linear-logarithmic model is as follows:

$$fdi_t = \beta_1 + \beta_2 gdp_t + \beta_3 ins + \varepsilon_{it}$$

Where FDI is real foreign direct investment inflows per capita, GDP is real income per capita and ins is institutional quality. FDI and GDP data have been obtained from World Bank Online Database while ins data has been obtained from ICRG. Moreover, this paper employs ADF, ADF-WS and Lee and Strazicich (2013) unit root tests in order to investigate the stationarity properties of series.

Result and Conclusion: This paper initially contains an analytical perspective. This perspective informs the analyses of the evolution of laws on the establishment of the districts within the boundaries of the Metropolitan Municipality in Istanbul after 1980's. The results of relations between administrative border changes and legalization of spatial transformation have come up for discussion.

Empirical results are as follows:

i) On one hand, both FDI and GDP variables are not stationary on level but stationary at their first difference while ins variable is stationary on level according to the ADF and ADF-WS test results (Table 3). On the other hand, both FDI and ins variables are not stationary on level but stationary at their first difference while GDP variable is stationary on level according to the Lee and Strazicich (2013) test results (Table 4).

ii) There is a stable and long run relationships between FDI, ins and GDP according to the results of ARDL model without structural break (Model : (FDI | GDP, ins)) (table 5-left column). ins variable has a positive and statistically significant coefficient in both long and short run while GDP has a positive and statistically significant coefficient in long run while has a negative and insignificant coefficient in short run. Error correction term (ect) is also significant and has a negative coefficient (-0,83). Furthermore, the diagnostic tests confirm that the ARDL results are robust.

iii) If we include the dummy variable (d2000) in to ARDL in order to model structural breaks (Model : (FDI | GDP, ins, d2000)) (Table 5-right column), there is also a long run and stable relationship between FDI, ins and GDP variables. ins variable is still positive and statistically significant in both long and short run. On the contrary GDP and dummy (d2000) variables have statistically insignificant coefficients. But this model has a lower adjusted R2 than the ARDL model without structural break.

Overall results indicate that improvements on institutional structure attract more FDI at Turkish economy in both models. Despite the fact that there is a controversial results about effect of GDP on FDI, increasing of market extension will contribute the attracting more FDI to Turkish economy.

GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerinin neler olduğu ve bu faktörlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını hangi yönde etkilediği konusunda bir genel uzlaşma olmamakla beraber, öncü literatür daha çok ekonomik faktörler üzerinde durmuştur. Bu bağlamda nüfus ve milli gelirin büyüklüğü ile ölçülen pazar büyüklüğü, doğrudan yabancı sermayeyi belirleyen temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan iç ve dış ekonomik gelişmelerin de bir ekonomiye doğrudan yabancı sermaye girişlerini önemli ölçüde etkilediği ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere sermaye girişinin ekonomik nedenleri, itici ve çekici faktörler olmak üzere iki başlıkta açıklanmaktadır. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılabilmesi için kaynak ülkenin bazı itici faktörlere, ev sahibi ülkenin de bazı çekici faktörlere sahip olması gerekmektedir. İtici faktörler; uluslararası konjonktürde yaşanan değişimlerden oluşurken, çekici faktörler; ülke ekonomisinde yaşanan değişimlerden meydana gelmektedir. Bundan dolayı itici faktörleri, kâr maksimizasyonu, gelişmiş ülkelerdeki düşük faiz oranları ve maliyetin düşürülmesi, ticaret yapılan ülkelerdeki tarife kotalardan kaçınma, yeni piyasalar yaratılması, rekabetçi gücün artırılması ya da korunması, yatırımlarda çeşitlendirme ve üretim esnekliğinden faydalanma isteği oluşturmaktadır. Ev sahibi ülke açısından belirleyici çekici faktörler ise, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Dünya Yatırım Raporuna (UNCTAD, 1998: 91) göre ekonomik faktörler, yatırım ortamına ait faktörler ve politik faktörler olarak üç grupta incelenmiştir. Bu rapor, iktisadi faktörlerin yanı sıra kurumsal faktörlerin de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilediğini vurgulamaktadır. Bir ülkedeki piyasa büyüklüğü, fiyat istikrarı, döviz kuru, yatırım teşvikleri ve altyapı gibi ekonomik faktörler yatırım açısından önemlidir (Candemir, 2009: 668). Bu bağlamda çekici faktörler, gelişmekte olan ülkelerin finansal liberalizasyona gitmeleri, makroekonomik dengelerinde iyileşme sağlamaları ve yabancı sermayeyi teşvik edici bir takım yasal düzenlemelere gidilmesi gibi unsurlardan oluşur (Kar ve Tatlısöz, 2008: 9).

Kurumların ekonomik yaşam üzerindeki etkisi, kurumsal iktisadın yükselişiyle beraber iktisat literatürüne girmiş, 1970’li yıllardan itibaren kurumların ölçümüne ilişkin geliştirilen yaklaşımlar ile ülkelerin iktisadi büyüme veya durgunluk süreçlerinin açıklanmasında birçok çalışmanın esin kaynağı olmuştur (Olson, 1996: 6-7; Easterly, 2001: 41). Günümüzde kurumların iktisadi ilişkiler konusunda belirleyici faktörlerden biri olduğu hususunda genel bir uzlaşma olmakla beraber, iktisadi yaşamı hangi kanallardan etkilediği konusunda ise tartışmalar devam etmektedir. Bu açıdan kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi öne çıkan çalışma alanlarından biri olmuştur..

Genel olarak değerlendirilirse kurumların; bireysel girişimin ve adil rekabetin önünü açması, ekonomik aktivitelere dair sağlıklı bilgilere ulaşılmasına ve beşeri sermaye artışına katkı yapması (Dawson, 1998: 603-604), piyasaların etkin çalışması, belirsizliğin azaltılması, piyasa üzerinde piyasa dışı aktörlerin etkisinin sınırlandırılması gibi kanallarla yatırım ortamını iyileştirerek doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından çekici unsur teşkil ettiği söylenebilir (Bengoa ve Sanchez-Robles, 2003: 530-537). Ayrıca Busse ve Hefeker (2005: 3)’e göre, hükümet istikrarı, iç çatışma ve etnik gerginliklerin olmaması, temel demokratik haklar, yasa ve düzenin sağlanması gibi kurumsal faktörler de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli kurumsal belirleyicileri arasında yer almaktadır.

Literatürdeki bulgulardan hareketle zayıf kurumsal yapının ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını başlıca üç kanaldan azalttığını ifade etmek mümkündür. Birincisi, zayıf kurumsal yapı vergi gibi hareket etmekte ve maliyetleri arttırarak ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını azaltmaktadır. İkincisi, zayıf kurumsal yapı doğrudan yabancı sermaye yatırımları dâhil ekonomideki tüm yatırımlara ilişkin belirsizlikleri arttırarak doğrudan yabancı sermaye girişlerini azaltmaktadır (Daude ve Stein, 2007: 318). Son olarak, zayıf kurumlar doğrudan yabancı sermaye girişlerinin oynaklığının artmasına neden olarak gerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını gerekse ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkilemektedir (Buchanan vd., 2012: 82).

Türkiye ekonomisi, enerji ve sermaye malı ithalatçısı bir ülke olması, tasarrufların iç yatırımları karşılayamaması gibi nedenlerle cari açık veren, aynı zamanda da yüksek büyüme oranları hedefleyen bir

ekonomidir. Bu nedenle Türkiye ekonomisi uzun yıllardır devam eden cari açık sorunu ile mücadele etmekte ve ekonomi yönetimlerinde oluşturulan yapısal reform paketlerinin önemli bir ayağını cari açığın azaltılması oluşturmaktadır. Yüksek büyüme hedefini yakalayabilmek için tasarruf açığına rağmen yatırım harcamaları, cari açığa katlanılarak dış tasarruflar ile finanse edilmektedir. Bu noktada cari açığın nasıl finanse edileceği konusu önem kazanmış ve borçlanma, portföy yatırımları gibi alternatif finansman biçimlerine göre daha kaliteli bir finansman biçimi olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları öne çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, kendi içinde istihdam yaratma, teknolojik bilgi transferi, sermaye birikimi, ürün çeşitliliği ve beşeri sermaye artışı, iç ve dış pazarda rekabeti teşvik gibi potansiyeller barındırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde büyümenin sürdürülebilir kılınması ve cari açığın finansmanı hususunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları önem kazanmaktadır (Keskingöz ve Karataş, 2016: 599).

Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 1990’lı yıllarda 1 milyar ABD Dolarının altında iken, 2000’li yılların ortalarında 20 milyar ABD Dolarını aşmış ve 2008 yılından sonra düşme eğilimine girerek 2011 ve 2015 yılları hariç olmak üzere ortalama olarak 12 milyar ABD Doları seviyesinde gerçekleşmiştir (Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri, 2017). Bu rakamlar, Türkiye ekonomisinde 2005-2008 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ciddi artışlar yaşandığını, ancak bu artış trendinin 2008 yılından sonra istikrarlı bir şekilde sürdürülemediğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, kurumsal kalite, reel gelir ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkileri 1990-2015 dönemi için araştırmaktır. Elde edilecek bulguların, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişlerinde kurumsal faktörlerin rolü konusunda politika uygulayıcılarına yol gösterici olması beklenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde literatür özetine yer verilecektir. İkinci bölümde, ekonometrik analizde kullanılan model ve örneklem açıklanacak; üçüncü bölümde, ekonometrik sonuçlar özetlenecektir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. LİTERATÜR

Özellikle Washington Uzlaşısını izleyen dönemde, kurumların doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi araştırmacıların dikkatini çeken araştırma alanı olmuş ve ilgili alanda önemli bir literatür oluşmuştur. Literatürdeki mevcut çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların önemli bir kısmının çok ülkeli analizler yapmaya imkân tanıyan panel veri analiz yöntemini kullandığı göze çarpmaktadır. Ancak panel veri analizini kullanarak yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, panel veri analiz yönteminde sıkça karşılaşılan ve dikkate alınmadığı takdirde sapmalı tahmin sonuçlarına yol açabilen yatay kesit bağımlılık olgusu göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar güvenilir değildir (Chudik ve Pesaran, 2013).

Panel veri analiz yöntemini kullanan çalışmalardan biri olan Busse ve Hefeker (2005), 1984-2003 dönemi için 83 ülkede kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini sabit etkiler modeli ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, kurumsal yapı doğrudan yabancı sermaye girişlerinin önemli belirleyicilerinden biridir. Bu sonuç, farklı ekonometrik yöntemlerin kullanılması durumunda da değişmemektedir. Bir diğer çalışmada Fukumi ve Nishijima (2010), 1983-2000 dönemi için 19 Latin Amerika ve Karayip ülkesinde kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini rassal etkiler ve iki aşamalı en küçük kareler modellerini kullanarak araştırmışlardır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, kurumsal kalitedeki iyileşmeler doğrudan yabancı sermaye girişlerini olumlu etkilemektedir. Daude ve Stein (2007) 1982-2002 döneminde 34 kaynak ve 152 ev sahibi ülkede kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini çekim modeli (gravity model) yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Yazarlar, kurumsal yapıdaki iyileşmelerin, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için çekici bir unsur olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buchanan vd. (2012) 1996-2006 dönemi için 164 ülkede kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini havuzlanmış en küçük kareler, sabit etkiler, rassal etkiler ve enstrümantal değişken tahmini yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Elde edilen analiz sonuçları, Busse ve Hefeker (2005) ve Fukumi ve Nishijima (2010)’nın

bulguları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca havuzlanmış en küçük kareler ve enstrümantal değişken tahmini yöntemi sonuçları da kurumsal yapıdaki iyileşmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif etkilediğini teyit etmektedir. Echeverri vd. (2014) 2004-2009 dönemi için 87 ülkede kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini rassal etkiler yöntemiyle test etmişlerdir. Yazarlar, Fukumi ve Nishijima (2010) ve Buchanan vd. (2012) ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Öte yandan, 1990-2012 döneminde OECD ülkelerinde kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini sabit etkiler modeli kullanarak analiz eden Artan ve Hayaloğlu (2015), Busse ve Hefeker (2005) ve Buchanan vd. (2012) ile benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Busse ve Hefeker (2005) ile benzer sonuçlara ulaşan bir diğer çalışmada Asamoah vd. (2016), 1996-2011 dönemi için Sahraaltı Afrika Ülkelerinde kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini GMM ile araştırmışlardır.

Diğer taraftan literatürde, kurumsal faktörlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini bireysel ülke örnekleri için test eden ve zaman serisi analiz yöntemini kullanan çalışmalara da rastlamak mümkündür. Zaman serisi analiz yöntemini kullanarak kurumsal faktörlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalardan Karim vd. (2012), 1984-2009 dönemi için Malezya’da kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini ARDL yöntemiyle araştırmışlardır. Yazarlar, Malezya’da kurumsal yapıda iyileşmelerin uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan kısa dönemde bazı kurumsal değişkenlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir. Esey ve Yaroson (2014) 1980-2011 dönemi için Nijerya’da kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini vektör hata düzeltme modeli ile test etmişlerdir. Elde edilen bulgular, Nijerya’da kurumsal yapıdaki iyileşmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Nijerya ekonomisi için yapılan bir diğer çalışmada Akpo ve Hassan (2015), Esey ve Yaroson (2014)’un bulgularından farklı olarak kurumsal yapıdaki iyileşmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını uzun dönemde olumlu etkilediğini tespit ederken, kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir.

Kurumsal yapının doğrudan yabancı sermaye üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar, incelenen dönem, kullandıkları yöntem, kullanılan kurumsal gösterge ve ulaşılan sonuçlar itibarıyla özet olarak Tablo 1’de de sunulmuştur. Kurumsal yapının göstergesi olarak farklı faktörlerin kullanıldığı çalışmalar toplu olarak incelendiğinde, genel olarak kurumsal faktörlerin (yolsuzluk hariç) doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kurumsal yapıda iyileşmelerin, bir diğer ifadeyle kapsayıcı kurumların kalitesinde görülen artışların, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için çekici bir unsur olduğu konusunda güçlü bir uzlaşının olduğu söylenebilir. Ayrıca yolsuzluk gibi dışlayıcı kurumların doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki olumsuz etkisi ise dikkat çekicidir. Dolayısıyla güçlü kurumsal yapı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmekte, doğrudan yabancı sermaye girişlerinde dalgalanmaları azaltarak belirsizliği azaltmaktadır. Ayrıca zaman serisi yöntemi kullanan çalışmalarda, uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde anlamlı etkiye sahip olan bazı kurumsal yapı değişkenlerinin kısa dönemde anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durum ise literatürde var olan, kurumsal yapıda iyileşmelerin tedrici biçimde gerçekleştiği ve etkisinin ise uzun dönemde ortaya çıktığı görüşünü destekler niteliktedir.

Konu ile ilgili Türkiye ekonomisi için literatür taramasında, sadece Özşahin’in (2016) çalışmasına rastlanmıştır. Bu çalışmada, politik risk alt bileşenleri ile hazırlanan kurumsal kalite endeksi kullanılmış; 1998-2014 dönemi için Türkiye’de kurumsal yapı-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi ARDL yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmanın genel sonucuna göre, daha kaliteli kurumsal yapı ve düşük ekonomik risk düzeyinin ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırım hacmi üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir; yüksek kurumsal kalite düzeyinin ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların oynaklığı üzerindeki azaltıcı etkisi bulunmaktadır.

Bu çalışmada ise Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ve kurumsal kalite arasındaki ilişki, 1990-2015 dönemi için yıllık veriler kullanılarak araştırılacaktır. Özşahin’in (2016) çalışmasına benzer şekilde, politik risk alt bileşenleri kullanılarak Türkiye ekonomisi için kapsayıcı bir kurumsal kalite endeksi oluşturulmuş; ancak Özşahin’in (2016) çalışmasına farklı olarak daha büyük örneklem dönemi kullanılmıştır. Bu özellikleri ile çalışma, literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmakta ve bu alanda gelişen literatüre katkı yapma amacı taşımaktadır.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Örneklem (Dönem)	Kurumsal Gösterge	Yöntem	Sonuç
Busse ve Hefeker (2005)	1984-2003 '83 Ülke'	Hükümet istikrarı, Hukuk ve düzen, Demokrasi, Bürokratik kalite	Panel Veri Analizi	Pozitif Etki
Daude ve Stein (2007)	1982-2002 '34 Kaynak Ülke ve 152 Ev sahibi ülke'	Kamulaştırma riski, Hükümetin istikrarı, Demokratik hesap verilebilirlik, Hukuk ve düzen, Yolsuzluk	Çekim Modeli	Pozitif Etki
Fukumi ve Nishijima, (2010)	1983-2000 '19 Latin Amerika ve Karayip ülkesi'	Hukuk ve düzen, Hükümet etkinliği, Yolsuzluk,	Panel Veri Analizi	Pozitif Negatif
Buchanan vd. (2012)	1996-2006 '164 ülke'	Hesap verilebilirlik, Hükümetin istikrarı, Mevzuat kalitesi, Hukuk ve düzen, Yolsuzluk kontrolleri	Panel Veri Analizi	Pozitif Etki
Karim vd. (2012)	1984-2009 'Malezya'	Hükümetin istikrarı, Yatırım profili, Yolsuzluk, Hukuk ve düzen, Bürokratik kalite	ARDL Modeli	Pozitif Etki
Echeverri vd. (2014)	2004-2009 '87 ülke'	Hesap verilebilirlik, Hükümet istikrarı, Politik İstikrar ve suç oranının azalması, Hükümet etkinliği, Mevzuat kalitesi, Hukuk ve düzen, Yolsuzluk kontrolleri, Küresel Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Panel Veri Analizi	Pozitif Etki
Esew ve Yaroson (2014)	1980-2011 'Nijerya'	Politik İstikrar ve suç oranının azalması, Küresel Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Hata Düzeltme Modeli	Pozitif Etki
Akpo ve Hassan (2015)	1980-2012 'Nijerya'	Politik düzenlemeler, Yolsuzluk, Hukuk ve düzen, Yoksulluk, Güvensizlik	ARDL Modeli	Pozitif Negatif
Artan ve Hayaloğlu (2015)	1990-2012 '29 OECD Ülkesi'	Hükümet istikrarı, Sosyoekonomik durum, Yatırım profili, İç karışıklık, Dış karışıklık, Yolsuzluk, Askeriyenin politikaya etkisi, Dinsel gerilimler, Kanun ve düzen, Etnik gerilimler, Demokratik hesap verilebilirlik, Bürokratik kalite	Panel Veri Analizi	Pozitif Etki
Özşahin (2016)	1998-2014 'Türkiye'	Kurumsal kalite endeksi ve ekonomik risk düzeyi	ARDL Modeli	Pozitif Etki
Asamoah vd. (2016)	1996-2011 Sahra Altı Afrika Ülkeleri	Küresel Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Dinamik Panel Veri Analizi	Pozitif Etki

2. MODEL VE ÖRNEKLEM

Türkiye ekonomisinde reel doğrudan yabancı yatırımlar, reel gelir ve kurumsal kalite arasındaki ilişki, 1990-2015 dönemi için yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Modelde ekonomik ve kurumsal değişimleri temsilen iki açıklayıcı değişken kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan logaritmik doğrusal denklem ise aşağıdaki gibidir:

$$fdi_t = \beta_1 + \beta_2 gdp_t + \beta_3 ins + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

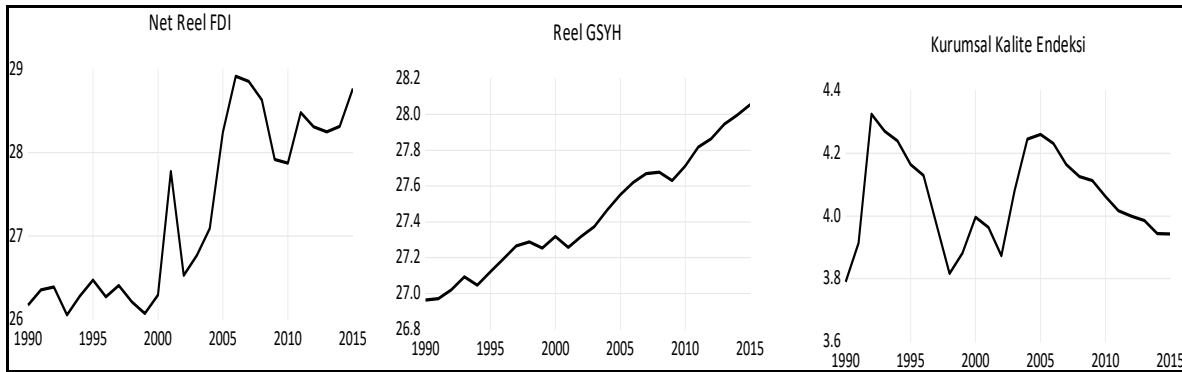
Burada FDI , reel net doğrudan yabancı sermaye girişleri; GDP , yurtiçi piyasa hacmini temsil eden reel GSYH ve ins ise kurumsal kalitedir. Reel GSYH (baz yılı 2009), net doğrudan yabancı sermaye girişleri (GSYH'nın %) ve GSYH deflatörü (baz yılı 2009) verileri, Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri

veri tabanından alınmıştır. Reel net doğrudan yabancı sermaye girişi (FDI) değişkeni, GSYH’nın % olarak verilen değerlerin Reel GSYH değeri ile çarpılmasıyla elde edilmiştir. Çalışmada kurumsal yapıyı temsilen kullanılan kurumsal kalite endeksi, Acaravcı ve Erdoğan (2017) tarafından önerilen yaklaşımla hazırlanmıştır. Bu yaklaşımda, uluslararası ülke risk rehberinde (ICRG) yer alan yedi politik risk bileşeni, kurumsal yapıda önem seviyesine göre yeniden ağırlıklandırılmaktadır. ICRG alt bileşenlerinin yeniden ağırlıklandırılmasına ait bilgiler, aşağıda Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Kurumsal Yapı Göstergesi Özet Endeks Puanlandırması

Politik Risk Bileşenleri	ICRG Puanı	Yeni Puan
Hukuk ve Düzen	6	20
Demokratik Hesap Verilebilirlik	6	20
Hükümet İstikrarı	12	16
Ordunun Siyasete Müdahalesi	6	14
Sosyoekonomik Durum	12	12
Bürokratik Kalite	4	10
Yolsuzluk	6	8
TOPLAM	52	100

Çalışmada kullanılan 1 no’lu logaritmik doğrusal denklemin elde edilmesi için değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Böylece modelin katsayıları, reel net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin, reel gelir ve kurumsal kalite esneklik değerlerine dönüşmüştür. Grafik 1’de çalışmada kullanılan modelde yer alan değişkenlerinin zaman serisi grafikleri yer almaktadır. Reel net doğrudan yabancı sermaye girişi ve kurumsal kalite endeksi zaman serileri, reel GSYH’ya göre daha yüksek dalgalanmalar göstermektedir.

Grafik 1. Model Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri

2.1. Durağanlık Analizi

Modeldeki değişkenlerin durağanlık özelliklerinin tespiti için ilk olarak, Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilmiş Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi ile Park ve Fuller (1995) tarafından geliştirilmiş Ağırlıklandırılmış Simetrik Dickey-Fuller (ADF-WS) Birim Kök Testi kullanılmıştır.

Ancak Perron (1989), serilerde yapısal değişimler olduğunda yapısal değişmeyi dikkate almayan geleneksel birim kök testlerinin, değişkenin durağan olmadığı biçiminde kurulan hipotezleri red edememe yönünde eğilimli olduğunu ve dolayısıyla bu testlerden elde edilen sonuçların güvenilir olmadığını göstermiştir (Perron, 1989: 1361). Bu nedenle, çalışmanın durağanlık analizinde yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi de kullanılmıştır. Çalışmada, gözlem sayısının az olmasından dolayı, Türkiye ekonomisinde olası tek yapısal kırılmayı dikkate alan Lee ve Strazicich (2013) tarafından geliştirilen Lagrange Çarpımı (LM) birim kök testine başvurulmuştur. Lee ve Strazicich (2013) birim kök testinde, kırılma tarihi bilinmediği kabul edilerek, kırılma dönemi içsel olarak belirlenmektedir. Bu test, veri üretme sürecini aşağıdaki (2) no’lu regresyon modeli ile açıklamaktadır (Lee ve Strazicich, 2013: 2485):

$$y_t = \delta'Z_t + X_t \quad X_t = \beta X_{t-1} + \varepsilon_{4t} \quad (2)$$

Burada Z_t dışsal değişkenleri içeren vektördür. Lee ve Strazicich (2013), yapısal değişme için Perron (1989)’ın yaklaşımını kullanarak iki ayrı modelden yararlanmaktadır. Model A, düzeyde tek kırılmayı ifade etmektedir. Bu durumda Z_t değişkeni, vektörü ile tanımlanmaktadır. Burada D_t kukla değişkenidir; için 1, diğer durumlarda 0 değerini almaktadır. ise kırılma dönemidir. Model C, hem düzeyde ve hem de eğimde tek kırılmayı ifade eder. Bu durumda Z_t değişkeni, vektörü ile tanımlanmaktadır. DT_t kukla değişkeni, için , diğer durumlarda 0 değerini almaktadır. Birim kök test istatistiği, aşağıdaki (3) no’lu regresyon modelinden elde edilmektedir:

$$\Delta y_t = \delta'Z_t + \phi \delta_{t-1}^0 + u_t \quad (3)$$

Burada $\delta_t^0 = y_t - \phi \delta_{t-1}^0 - Z_t \delta^0$, $t = 2, \dots, T$. Bu yöntemde yokluk hipotezi, $\phi = 0$ “Değişken birim köke sahiptir” ve alternatif hipotez ise $\phi < 0$ “Değişken birim köke sahip değildir” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu yöntemde, Zivot ve Andrews (1992), Perron (1997) ve Vogelsang ve Perron (1998) çalışmalarından farklı olarak, yokluk hipotezinin reddedilmesi, yapısal kırılma olmayan birim kökün reddi anlamına gelmektedir.

2.2. Eşbütünleşme Analizi

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerin araştırılmasında, son yıllarda yaygın olarak kullanılan, Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd., (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı seçilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımı, Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) gibi diğer eşbütünleşme testlerine göre bazı üstünlüklere sahiptir. Bu üstünlükler, kısaca şu şekilde sıralanabilir (Ozturk ve Acaravci, 2013: 263-64): i) Değişkenlerin durağanlık derecelerinin farklı olması durumunda bile ARDL yöntemi ile eşbütünleşme ilişkisi araştırılabilmektedir. Ancak serilerin $I(2)$ olması durumunda bu test kullanılamaz. ii) Bu test kullanılan örneklemin küçük ya da bazı açıklayıcı değişkenlerin içsel olması durumunda bile etkin bir tahmincidir. iii) Modele dâhil edilen değişkenler için farklı gecikme kullanılabilmektedir. iv) İndirgenmiş denklem kullanılarak, modelin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilebilmektedir

ARDL sınır testi yaklaşımında (1) no’lu denklemde yer alan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi aşağıdaki (4) no’lu denklem aracılığıyla belirlenmektedir:

$$\Delta fdi_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta fdi_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{3i} \Delta gdp_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta ins_{t-i} + \delta_1 fdi_{t-1} + \delta_2 gdp_{t-1} + \delta_3 ins_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin katsayıları hakkında hazırlanan yokluk hipotezinin ($H_0 : \delta_n = 0$) alternatif hipoteze ($H_1 : \delta_n \neq 0$, $n=1,2,3$.) karşı, F-testi veya Wald-testi aracılığıyla sınanmasına dayanmaktadır. Bu sınamaya yönelik çeşitli anlamlılık seviyeleri için alt ve üst sınır değerleri kullanılmaktadır. Hesaplanan test istatistiği, kritik üst sınır değerinden büyükse; incelenen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilmektedir. Hesaplanan test istatistiği, kritik alt sınır değerinden küçükse; bu defa da incelenen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilememektedir (Ozturk ve Acaravci, 2013: 264).

ARDL sınır testi yaklaşımına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki varsa, denklemin hata düzeltme terimi (ect) ve modelin hata düzeltme dinamiği, sırayla (5) no’lu ve (6) no’lu denklemlerdeki gibi tahmin edilebilir. ect ’in katsayısı negatif işaretlidir ve bu katsayının büyüklüğü, uzun dönemli dengeden bir sapma olduğunda, her bir dönemde uzun dönemli dengeye ne ölçüde geri dönüş yapacağını göstermektedir.

$$ect_t = fdi_t - \beta_1 - \beta_2 gdp_t - \beta_3 ins_t \quad (5)$$

$$\Delta fdi_t = \gamma_1 + \sum_{i=1}^n \gamma_{2i} \Delta fdi_{t-i} + \sum_{i=0}^r \gamma_{3i} \Delta gdp_{t-i} + \sum_{i=0}^s \gamma_{4i} ins_{t-i} + \psi ect_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (6)$$

3. AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada durağanlık analizi literatüründe yaygın olarak kullanılan ADF birim kök testine başvurulmuştur. Veri setinin zaman boyutunun küçük olması nedeniyle, küçük örneklemelerde diğer geleneksel birim kök testlerine göre daha güçlü ve güvenilir sonuçlar veren ADF-WS testi de kullanılmıştır (Acaravci ve Ozturk, 2010: 5414). Tablo 3’de her iki birim kök testleri sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, reel net doğrudan yabancı sermaye girişi (FDI) ve reel gsyh (GDP) değişkenleri düzeyde durağan değildir, 1.sıra farkları ise durağandır; son olarak, kurumsal kalite endeksi (ins) değişkeni ise düzeyde durağandır.

Tablo 3. Geleneksel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		ADF-WS Birim Kök Testi	
	Düzy	1.Fark	Düzy	1.Fark
FDI	-2,73 (0, c+t) [-3,60]	-5,27 (0, c) [-2,99]	-2,73 (0, c+t) [-3,53]	-5,23 (0, c) [-2,56]
GDP	-2,03 (0, c+t) [-3,60]	-4,94 (0, c) [-2,99]	-1,98 (0, c+t) [-3,48]	-4,67 (0, c) [-2,56]
ins	-3,28 (1, c) [-2,99]		-2,77 (1, c) [-2,53]	

Açıklamalar: Parantez içindeki değerler, birim kök testlerinde kullanılan gecikme sayıları ve birim kök modelleridi (“c+t, trend ve sabiti içerir”; “c, sadece sabiti içerir”). En uygun gecikme sayısı seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC) kullanılmıştır. Köşeli parantez içerisindeki değerler ise her test değerine için 20000 denemeden oluşan simülasyonlarla elde edilen ait % 5’lik kritik değerlerdir.

Tablo 4’te Lee ve Strazicich birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, gsyh değişkeni tek yapısal kırılma altında durağandır; FDI ve ins değişkenleri ise tek yapısal kırılma altında fark durağandır. Tüm bu sonuçlar, ilgili değişkenlerin durağanlık derecelerinin ARDL eşbütünleşme testi için uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Lee ve Strazicich (2013) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A Düzy	Model C Düzy	Model A 1. Fark	Model C 1. Fark
FDI	-3,52 (1) [2000; -3,57]	-4,11 (1) [2000; -4,50]	-6,06 (2) [2007; -3,57]	-5,94 (2) [1999; -4,50]
GDP	-3,27 (2) [2010; -3,57]	-5,57 (2) [1999; -4,50]		
ins	-3,09 (1) [1994; -3,57]	-3,36 (1) [1999; -4,50]	-4,30 (0) [1996; -3,57]	-5,29 (0) [1997; -4,45]

Not: Birim kök testlerinde kullanılan modeller: “Model A”, sabitte tek kırılma; “Model C”, sabitte ve eğimde tek kırılma şeklindedir. Birim kök modelinde kullanılan gecikme sayıları, parantez içerisinde. En uygun gecikme sayısı seçiminde, SBC kullanılmıştır. Kırılma dönemleri ve % 5’lik anlamlılık düzeyine ait kiritik değerler ise köşeli içerisinde. Kritik değerler, Lee ve Strazicich’in (2013:2488) çalışmasından alınmıştır. Model C için kritik değerler ise kırılma noktasının konumuna (λ) göre belirlenmiştir. ($\lambda = T_B / T$ olarak hesaplanır. Burada T_B kırılmanın olduğu yıl ve T , zaman boyutudur.)

Lee ve Strazicich Lagrange Çarpanı birim kök testi sonuçlarına göre, 2000 yılında reel net doğrudan yabancı sermaye girişleri serisinin hem eğim ve trendinde bir kırılma söz konusudur. Daha güvenilir bulgular elde edebilmek için bu kırılmayı temsilen *d2000* isimli bir gölge (kukla) değişken eklenerek ikinci bir ARDL sınır testi modeli de tahmin edilmiştir.

Kukla değişkenli ve kukla değişkensiz ARDL sınır testi modelleri için un uygun gecikme sayıları, Schwarz bilgi kriteri (SBC) kullanılarak ARDL(2,1,0) olarak bulunmuş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur. Tahmin edilen model sonuçları karşılaştırıldığında, ARDL sınır testi modeline kukla değişken eklendiğinde, belirlilik katsayısının (R²) 0,8872’den 0,8905’e yükseldiği, ancak düzeltilmiş belirlilik katsayısı, 0,8559’dan 0,8519’a düştüğü görülmektedir.

Grafik 2’de tahmin edilen model katsayılarının ilgili dönem içerisinde istikrarlı olup olmadığını belirlemek amacıyla Brown vd. (1975) tarafından önerilen cusum (cumulative sum) ve cusum kareleri (cumulative sum of squares) testlerinin grafikleri sunulmuştur. Cusum ve cusum kareleri testlerinin grafiklerine göre, incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin kukla değişkensiz ARDL sınır testi modeli (FDI | GDP, ins) katsayılarında zamana bağlı değişmelere yol açmadığını görülmektedir.

Tüm bu sonuçlar, ARDL modeline kukla değişken eklenmesine ihtiyaç olmadığını vurgulamaktadır. Tablo 5’deki kukla değişkensiz ARDL sınır testi modelinin (FDI | GDP, ins) tahmin sonuçlarının değerlendirilmesi, aşağıda özetle sıralanmıştır:

i. Eşbütünleşme sınır testi için hesaplanan F testi istatistiğinin değeri 8,31 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde reel net doğrudan yabancı sermaye girişleri, reel GSYH ve kurumsal kalite değişkenleri arasında 1990-2015 dönemi için istikrarlı bir uzun dönem ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

ii. Tahmin edilen ARDL sınır testi modeline uygulanan tanı testleri sonuçlarına göre, modelde otokorelasyon, değişen varyans ve hata terimlerinin normal dağılmaması sorunlarının olmadığı ve tanımlama hatası yapılmadığı görülmektedir.

iii. Uzun dönemde reel GSYH’deki artışların reel net doğrudan yabancı sermaye girişleri üzerine etkisi pozitifdir (3,407) ve bu etki istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuca göre, Türkiye iç piyasa hacminin büyümesinin reel doğrudan yabancı sermaye girişlerini teşvik ettiği söylenebilir. Diğer taraftan kısa dönemde reel GSYH’deki artışların reel net doğrudan yabancı sermaye girişleri üzerine etkisinin negatif olduğu (-1,338) ancak bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

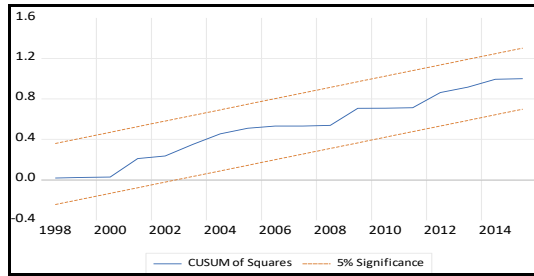
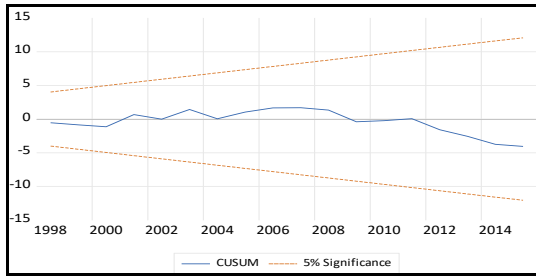
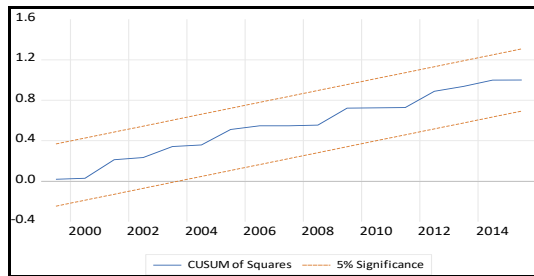
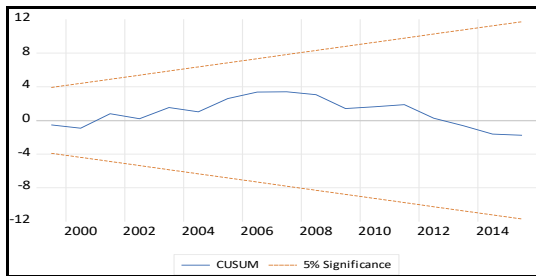
iv. Türkiye’de kurumsal kalitede iyileşmeleri, reel net doğrudan yabancı sermaye girişlerini hem uzun dönemde (2,622) hem de kısa dönemde (2,444) olumlu etkilemektedir. Bu etkileri gösteren katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır.

v. Hata düzeltme teriminin (ect) katsayısı, yaklaşık olarak -0,84 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, uzun dönemli dengeden bir sapma olduğunda yaklaşık 2 yıl içinde yeniden uzun dönemli dengeye geri dönüş olacaktır.

Tablo 5. ARDL(2,1,0) Sınır Testi Sonuçları

	Model : (FDI GDP, ins)	Model : (FDI GDP, ins, d2000)
Değişkenler	Uzun Dönem Katsayılar	Uzun Dönem Katsayılar
GDP	3,407 [0,000]	2,137 [0,248]
ins	2,622 [0,002]	2,632 [0,002]
d2000		0,056 [0,482]
sabit	-85,946 [0,000]	-51,361 [0,307]
	Hata Düzeltme Modeli Katsayıları	Hata Düzeltme Modeli Katsayıları
Δ FDI(-1)	0,345 [0,076]	0,362 [0,048]
Δ GDP	-1,338 [0,475]	-1,967 [0,352]
Δ ins	2,444 [0,003]	2,511 [0,003]
d2000		0,053 [0,487]
ect(-1)	-0,836 [0,000]	-0,954 [0,000]
F	8,281 [4,452 ve 5,846]	8,180 [4,461 ve 5,911]
R2	0,8872	0,8905
Düzeltilmiş R2	0,8559	0,8519
Tanı Testleri		
LM(1)	0,143 [0,232]	3,077 [0,079]
HET(1)	0,521 [0,819]	0,281 [0,596]
JB(2)	1,695 [0,429]	0,867 [0,648]
RS(1)	0,975 [0,323]	0,575 [0,448]

Açıklamalar: En uygun gecikmeli modelin seçiminde, SBC kullanılmıştır. ect, uzun dönemli ilişkiden elde edilen hata düzeltme terimidir. F, eşbütünlük için hesaplanmış ARDL sınır test istatistiğidir. Bu test için %5 alt sınır ve % 5 üst sınır eğerler, F testi değerinin yanında köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Bu değerler, Kripfganz and Schneider (2018)’in Stata yazılım modülünden elde edilmiştir. LM ve HET, sırayla seri korelasyon ve değişen varyans için hesaplanan Lagrange çarpımı test istatistiği; JB, hata terimlerinin normal dağılımı için hesaplanan test istatistiği ve RS, Ramsey-Reset test istatistiğidir. Bu istatistikler χ^2 dağılım olup serbestlik derecesi, ilgili test simgesinden sonra parantez içerisinde yer almaktadır. Test istatistikleri için p-değerleri köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

Model : (FDI | GDP, ins)**Model : (FDI | GDP, ins, d2000)****Grafik 2.** Cusum ve Cusum Kareleri

SONUÇ

İktisat literatüründe kurumların iktisadi yaşam üzerindeki etkisi uzunca bir süredir teorik düzeyde, son yıllarda ise uygulama alanında yaşanan ilerlemeler ile beraber ampirik düzeyde tartışılmaktadır. Kurumların iktisadi yaşam üzerindeki etkisi ve bu etkinin hangi kanallardan ortaya çıktığı hususu güncelliğini koruyan bir çalışma alanı olarak öne çıkmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar, kurumsal faktörlerin de reel net doğrudan yabancı sermaye girişlerini etkilemede önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde kurumsal kalite ve reel gelirin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerine etkileri, gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) eşbütünleşme sınır testi yöntemiyle araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde reel doğrudan yabancı sermaye girişleri, reel GSYH ve kurumsal kalite değişkenleri arasında 1990-2015 dönemi için uzun dönem ilişkisi bulunmaktadır. Kurumsal kalitede iyileşmeler, reel doğrudan yabancı girişlerini hem kısa hem de uzun dönemde olumlu etkilemektedir. Uzun dönemli bulgular Karim vd. (2012), Akpo ve Hassan (2015) ve Özşahin’in (2016) ulaşılmış olduğu sonuçları destekler niteliktedir. Diğer taraftan kısa dönemli bulgular ise Karim vd. (2012), Akpo ve Hassan’ın (2015) bulgularından farklı iken Esey ve Yaroson’un (2014) bulgularını destekler niteliktedir. Buna göre Türkiye’ye reel net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin, hem kısa hem de uzun dönemde kurumsal kalitedeki iyileşmelere duyarlı olduğu söylenebilir. Ayrıca Reel GSYH’deki artışlar da doğrudan yabancı sermaye girişlerini teşvik etmektedir. Modelin uzun dönem dengesinden bir sapma olduğunda, yaklaşık 2 yıl içinde dengeden sapmalar ortadan kalkmakta ve uzun dönemli dengeye geri dönüş olmaktadır.

Reel GSYH’deki iyileşmeler ise yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını pozitif etkilemektedir. Bu bağlamda Türkiye’de yabancı doğrudan sermaye yatırım kararlarının verilmesinde, piyasa büyüklüğü ve derinliğinin de belirleyici bir etken olduğu söylenebilir. Rekabetin teşvik edilmesi, işlem maliyetlerinin minimize edilmesi, piyasaya dair bilgilerin sağlıklı bir şekilde piyasa aktörlerine ulaşımının sağlanması, piyasa dışı aktörlerin piyasa üzerindeki etkilerinin sınırlandırılması gibi politikalar ile piyasanın genişlemesinin ve derinleşmesinin teşvik edilmesi, yabancı doğrudan sermaye yatırımları girişlerini teşvik edici unsurlar olabilecektir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gittiği ülkede finansal sermayeye ulaşımı kolaylaştırdığı, teknolojik gelişmeyi teşvik ettiği, beşeri sermaye oluşumuna katkı sağladığı, ekonomik belirsizlikleri azalttığı ve istihdamı arttırdığı şeklindeki etkileri dikkate alındığında, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay alabilmek için kurumsal kaliteyi artırıcı tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Kurumsal kalite düzeyindeki artış, sadece ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırmakla kalmayacak aynı zamanda yayılma etkisiyle ekonominin tamamında iyileşmelere yol açacağından, Türkiye’de sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli rol üstelenebilecektir.

Kurumların ölçümü konusundaki literatür her geçen gün gelişmektedir. Bu alanda özellikle parasal kurumların ölçülmesine dair geliştirilen endeksler sınırlıdır. Ayrıca yapılan çok ülkeli çalışmalar, serilerde ve modelde muhtemel bulunabilecek yatay kesit bağımlılık özelliklerini dikkate almamıştır. Dolayısıyla ilerleyen yıllarda çalışmaların parasal kurumları da kapsayacak şekilde geliştirilmesi ve çok ülkeli çalışmalarda yatay kesit bağımlılık özelliklerinin de araştırılması, gelişmekte olan literatüre önemli katkı yapacaktır.

KAYNAKLAR

- ACARAVCI, A., ERDOĞAN, S. (2017), The Relationship between Institutional Structure and Economic Growth: A Comparative Analysis for Selected Countries, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(6), 141-146.
- ACARAVCI, A., OZTURK, I. (2010), On the Relationship between Energy Consumption, CO2 Emissions and Economic Growth in Europe, *Energy*, 35(12), 5412-5420.
- AKPO, E.S., HASSAN, S. (2015), Institutional Quality Matter: An Empirical Investigation of Foreign Direct Investment in Nigeria, *E-Journal of the Social Science Researches*, 3:60-73
- ARTAN, S., HAYALOĞLU, P. (2015), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği, *Ege Akademik Bakış*, 15(4): 551-564.
- ASAMOAH, M.E., ADJASIB, C.K.D., ALHASSAN, A.L. (2016), Macroeconomic Uncertainty, Foreign Direct Investment and Institutional Quality: Evidence from Sub-Saharan Africa, *Economic Systems*, 40: 612–621
- BENGOA, M., SANCHEZ-ROBLES, B. (2003), Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America, *European Journal of Political Economy*, 19: 529-545.
- BROWN, R.L., DURBIN, J., EVANS, J.M. (1975), Techniques for Testing the Consistency of Regression Relations over Time, *Journal of the Royal Statistical Society*, 37, 149-192.
- BUCHANAN, B., VU LE, Q., RISHI, M. (2012), Foreign Direct Investment and Institutional Quality: Some Empirical Evidence, *International Review of Financial Analysis*, 21: 81-89.
- BUSSE, M., HEFEKER, C. (2005), Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment, *Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA)*, Hamburg Institute of International Economics, Discussion Paper: 1-24.
- CANDEMİR, A. (2009), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler, *Ege Akademik Bakış*, 9(2): 659-675.
- CHUDIK, A., PESARAN, H. (2013), Large Panel Data Models with Cross-Sectional Dependence: A Survey. CESifo Working Paper Series No. 4371. 13 Nisan 2018 tarihinde <http://www.dallasfed.org/assets/documents/institute/wpapers/2013/0153.pdf> adresinden alındı.
- DAUDE, C., STEIN, E. (2007), The Quality of Institutions and Foreign Direct Investment, *Economics and Politics*, 19(3): 317-344.
- DAWSON, J.W. (1998), Institutions, Investments and Growth: New Cross-Country and Panel Data Evidence, *Economic Inquiry*, 36: 603-619.
- DICKEY, D.A., FULLER, W.A. (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49:1057–1072.
- DÜNYA BANKASI (2017), Dünya Gelişme Göstergeleri (World Development Indicators) Veri Tabanı. 10. Eylül 2017 tarihinde <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> adresinden alındı.
- EASTERLY, W. (2001), *The Elusive Quest for Growth: Economists’ Adventures and Misadventures in the Tropics*. Cambridge: MIT Press.
- ECHEVERRI, H.H., HAAR, J., BRETON, J.B.E. (2014), Foreign Direct Investment, Institutional Quality, Economic Freedom and Entrepreneurship in Emerging Markets, *Journal of Business Research*, 67: 1921-1932.
- ENGLE, R.F., GRANGER, C.W.J. (1987), Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- ESEW, N.G., YAROSON, E. (2014), Institutional Quality and Foreign Direct Investment (FDI) In Nigeria: A Prognosis, *IOSR Journal of Humanities And Social Science*, 19(6): 37-45
- FUKUMI, A., NISHIJIMA, S. (2010), Institutional Quality and Foreign Direct Investment in Latin America and the Caribbean, *Applied Economics*, 42(14): 1857-1864

- JOHANSEN, S. (1988), Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3): 231-254.
- JOHANSEN, S., JUSELIUS, K. (1990), Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration—with Applications to the Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2): 169-210.
- KAR, M., TATLISOZ, F. (2008), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, *KMU İİBF Dergisi*, 14: 1-23
- KARIM, Z., ZAIDI, M.A.S., ISMAIL, M.A., KARIM, B.A. (2012), The Quality of Institutions and Foreign Direct Investment (FDI) in Malaysia, *Asian Journal of Accounting and Governance*, 3: 61-69.
- KESKINGOZ, H., KARATAŞ, A.R. (2016), Yabancı Sermaye Yatırımları ile Cari İşlemler Açığı İlişkisi ve Cari İşlemler Açığı için Politika Önerileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 597-610.
- KRIPFGANZ, S., SCHNEIDER, D. (2018), Response Surface Regressions for Critical Value Bounds and Approximate p-values in Equilibrium Correction Models. Manuscript, University of Exeter and Max Planck Institute for Demographic Research.
- http://www.kripfganz.de/research/Kripfganz_Schneider_ec.html.
- LEE, J., STRAZICICH, M.C. (2013), Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break, *Economics Bulletin*, 33(4): 2483-2492.
- OLSON, M. (1996), Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich and Others Poor, *Journal of Economic Perspectives*, 10: 3-24.
- OZTURK, I., ACARAVCI, A. (2013), The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey, *Energy Economics*, 36(1): 262-267.
- ÖZŞAHİN Ş. (2016), Kurumsal Kalite Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Ne Kadar Önemli? Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, *Journal of Yaşar University*, 11(44): 251-262.
- PARK, H.J., FULLER, W.A. (1995), Alternative Estimators and Unit Root Tests for the Autoregressive Process, *Journal Time Series Analysis*, 16: 415–429.
- PERRON, P. (1989), The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis *Econometrica*, 57(6): 1361-1401.
- PERRON, P. (1997), Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables, *Journal of Econometrics*, 80(2): 355-385.
- PESARAN, M.H., SHIN, Y., SMITH, R.J. (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16: 289–326.
- ULUSLARARASI ÜLKE RİSK REHBERİ (2017) International Country Risk Guide (ICRG) Political Risk Services.
- UNCTAD (1998), *World Investment Report 1998-Trends and Determinants-*, United Nations: New York and Cenova.
- VOGELSANG, T.J., PERRON, P. (1998), Additonal Tests for a Unit Root Allowing for a Break in the Trend Function at an Unknown Time, *International Economic Review*, 39(4): 1073-1100.
- ZIVOT, E., ANDREWS, D.W.K. (1992), Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis, *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3): 251-270.

TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN MEVDUAT BANKALARININ PERFORMANS ANALİZİ: BÜYÜKLÜK VE SAHİPLİK YAPISI AYIRIMIYLA BİR KARŞILAŞTIRMA

PERFORMANCE ANALYSIS OF DEPOSIT BANKS IN TURKEY: A COMPARISON THROUGH DIVISION BY BANK SIZE AND OWNERSHIP STRUCTURE

Mustafa ÇELİK

Arş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mcelik@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-6222-9076>

Başvuru Tarihi/Application Date: 01.02.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.388083

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 21.02.2018

Öz

CAMELS analizi, sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, yönetim yeterliliği, kârlılık, likidite ve piyasa riskine duyarlılık bileşenleri bazında bankaların performanslarını ölçmeye yarayan bir yöntemdir. Analiz, her bir bankanın sektör ortalamasından ne düzeyde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, farklı aktif büyüklükleri ve sahiplik yapılarına sahip Türk mevduat bankalarının CAMELS yöntemiyle performans analizinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 27 Türk mevduat bankası, sahiplik yapısına ve aktif büyüklüğüne göre farklı gruplara ayrılmış ve 2012-2016 yılları arası CAMELS performans puanları bazında gruplar arası karşılaştırmaya gidilmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında, sermaye yapısına göre yapılan ayrımında, banka gruplarının birbirine benzer performans sonuçları elde ettiği görülmüştür. Aktif büyüklüğüne göre yapılan ayrımında ise en küçük aktif büyüklüğüne sahip 9 mevduat bankasının en büyük 9 ve ortanca 9 aktif büyüklüğüne sahip mevduat bankalarından daha yüksek düzeyde bir performansa sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Banka Performansı, CAMELS Analizi, Türk Mevduat Bankaları, Aktif Büyüklüğü, Sahiplik Yapısı

Abstract

CAMELS analysis is a method which is used to measure bank performance through capital adequacy, asset quality, management qualification, earnings, liquidity and sensitivity to market risk components. This analysis reveals the positive & negative differentiation of each bank from sector average. Aim of this study is analysing performance of Turkish deposit banks which have different ownership structure and asset size by CAMELS method. In this context, 27 Turkish deposit banks are divided into subgroups by asset size and by ownership structure and made comparison of those subgroups in terms of CAMELS performances between 2012-2016 years. According to the results, public, private capital and foreign capital deposit banks have similar performance results. However, smallest asset sized 9 deposit banks have better performance than largest sized 9 and median sized 9 deposit banks.

Keywords: Bank Performance, CAMELS Analysis, Turkish Deposit Banks, Asset Size, Ownership Structure.

EXTENDED SUMMARY

Background

Today, since the competition in every kind of market intensifies, business entities must measure and review their performance regularly to survive in highly competitive environment. As competitive oligopolistic market players, banks are also obliged to check the performance levels relative to other banks in the market. By this way, weak and strong characteristics of each bank can be determined and proper strategies to catch up the competition can be implemented by banks. In this context, there are different bank performance measurement methods in the literature and practice. CAMELS analysis is a comprehensive method to measure bank performance in terms of capital adequacy, asset quality, management quality, earning capacity, liquidity and sensitivity to market risk.

Purpose

The aim of this study is analysing performance of Turkish deposit banks which have different ownership structure and asset size by CAMELS method. By this way, implications on the relationships of bank size-bank performance and bank ownership structure-bank performance can be derived.

Literature

In the literature, the papers related to the CAMELS analysis can be divided into three categories. The first category is embodied by the studies that divide banks into sub-groups according to the different bank characteristics like ownership structure and compare the bank sub-groups CAMELS performance scores. Second category includes the papers that critique efficiency of CAMELS method in terms of measuring bank performance. The last category of papers aim to determine the effect of CAMELS score on different bank characteristics.

Data & Methodology

The data of the paper is acquired from the Turkey Association of Banks database. Data includes 27 Turkish deposit banks’ financial table information between 2012-2016 years. The method used in the study to measure bank performance is CAMELS analysis. This analysis shows the positive & negative differentiation of each bank from sector average in terms of capital adequacy, asset quality, management quality, earning capacity, liquidity and sensitivity to market risk components. As a function of differentiation from sector average, the numbers between 1-5 are assigned to each bank in different performance components. 1 means the best and 5 means the worst performance. In this paper, 27 Turkish deposit banks are divided into subgroups of smallest asset sized 9 deposit banks, largest asset sized 9 deposit banks and median sized 9 deposit banks in terms of asset size and public capital, private capital and foreign capital deposit banks in terms of ownership structure. Then the CAMELS performance scores of the subgroups are compared.

Findings & Conclusion

According to the CAMELS score comparison of Turkish deposit banks’ asset size and ownership structure based subgroups, public, private and foreign capital deposit banks have similar performance results. However, smallest asset sized 9 deposit banks have better performance than largest sized 9 and median sized 9 deposit banks. As a result of the analysis, for Turkish banks, asset size may be a more influential factor on bank performance relative to the ownership structure. Another conclusion that can be derived from the study is that smaller banks have better performance. The reason behind this conclusion is that small organizations are more flexible to answer changes in the environment.

GİRİŞ

Günümüzde giderek artmakta olan rekabetin varlığında, ürün ve hizmet sunumu yapan tüm işletmeler, örgütler ve kurumlar, kalıcı ve sürdürülebilir olmak için performanslarını yüksek tutmak durumundadır. Bu koşulun gerçekleşmemesi halinde, mevcut rekabet koşulları, düşük performansa sahip işletmelerin faaliyetlerini sürdürmesini engelleyecek ve daha yüksek düzeyde performansa sahip işletmelerin hayatta kalmasını sağlayacaktır. Bu sebeple, her bir işletme, kurum ve kuruluşun yüksek bir performansla faaliyetlerini yürütmesi günümüzde sürdürülebilirlik ve başarı için elzem görünmektedir (Güney, 2014:181).

Performansın sürekli olarak iyileştirilmesi gerekliliği, işletmeler için performans ölçümünü de zorunlu kılmıştır. Çünkü işletmeler, performanslarını daha yüksek düzeye taşımak için mevcut durumda nerede olduklarını bilmek durumundadır. 20. Yüzyılın başında ABD’de kamusal ürün ve hizmet sunan kuruluşlarda başlayan performans ölçüm çalışmaları, Taylor’un (1913) bilimsel yaklaşımı ile daha da yaygınlaşmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise performans ölçüm teknikleri çeşitlenerek zenginleşmiştir (Uyargil, 2000:206).

Günümüzde bankacılığın yüksek rekabet içeren bir sektör haline gelmesiyle birlikte, bankalar da düzenli olarak performans ölçümü yapmaya yönelmiştir. Yine uzun vadeli ve sağlam bir ekonomik büyüme ile sürekliliğe sahip bir refah düzeyi için de finansal sistemin ve dolayısıyla bankaların performanslarının hangi yönde seyrettiği önemli bir değişken haline gelmiş ve banka performans düzeyleri tüm ekonomiler için önemli bir gösterge haline gelmiştir. Bu kapsamda bankaların performans ölçümlerinin yapılması ve söz konusu performans ölçümlerine göre gerekli iyileştirmelerin yapılması önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır (Ecer, 2013:172).

Bankaların performans ölçümlerine yönelik olarak, varlık kârlılığı (ROA), özkaynak kârlılığı (ROE) ve net faiz marjı (NIM) gibi oranlar geleneksel göstergeler olarak öne çıkmaktadır (Mishkin, 2004:228). Bu göstergelerin yanı sıra banka performansının ölçümünde teknik etkinlik, ölçek etkinliği gibi göstergeler ve veri zarflama analizi, gri ilişkisel analiz ve CAMELS gibi yöntemler de kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe mevduat bankalarının performans analizinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda banka performansını 6 ayrı boyutta ölçme imkânı veren CAMELS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntem, banka performansının ölçümünde oldukça ayrıntılı bir çerçeveye içerse de, banka performansının ölçümünde büyük oranda finansal verilere başvurmaktadır. Dolayısıyla çalışmada banka performansı ağırlıklı olarak finansal bir perspektifle değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada elde edilen sonuçlar 2012-2016 yılları arası döneme ait bir çıkarımı içermektedir ve sonuçlar bu zaman dilimine göre yorumlanmalıdır.

Banka performansının ölçümünde CAMELS yöntemini benimseyen bu çalışmanın birinci bölümünde CAMELS yöntemi, bileşenleri ile birlikte açıklanacak; ikinci bölümde CAMELS yöntemine ilişkin literatür taramasına yer verilecek; üçüncü bölümde CAMELS yöntemi ile Türk bankacılık sektöründe mevduat bankalarının performans ölçümleri gerçekleştirilecek ve dördüncü bölümde performans ölçüm sonuçlarına ilişkin çıkarımlara ve önerilere yer verilecektir.

1. CAMELS YÖNTEMİ

Amerikan Merkez Bankası (FED), Federal Mevduat Sigorta Kurumu (FDIC) ve Döviz Kontrolörleri Bürosu (OCC) gibi Amerikan finansal sistem düzenleyici ve denetleyicilerinin standart bir performans değerlendirme sistemi ihtiyacının sonucu olarak 1979’da Tek Düzen Finansal Kuruluşlar Notlama Sistemi (UFIRS – Uniform Financial Institutions Rating System) Amerika Birleşik Devletleri’nde kullanılmaya başlanmıştır. Bir süre sonra bu notlama sistemi, içerdiği sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, yönetim kalitesi, kârlılık ve likidite gibi bileşenlerin baş harflerinden oluşan CAMEL kısaltması ile yaygınlaşmıştır. Bu sistemde yerinde banka denetimi yapan denetçiler, bankaları CAMEL’in alt bileşenleri

bazında 1-5 arası bir ölçekte notlandırmaktadır. Notlandırma sisteminde 1 en iyi ifade ederken; 5 en kötü performansa işaret etmektedir. 1997 yılında CAMEL yöntemine piyasa riskine duyarlılık bileşeni eklenmiştir. Bu eklemenin ardından, söz konusu yöntem CAMELS kısaltmasıyla kullanılmaya başlanmıştır (Feldman ve Schmidt, 1999 ; Lopez, 1999).

CAMELS yönteminde her bir bileşen bankaların performansını ayrı bir boyutta ölçme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca bankaların genel performans düzeylerinin yüksek ya da düşük kalmasının arkasındaki sebepleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. CAMELS içerisindeki her bir bileşenin ölçmeyi amaçladığı hususlar aşağıda özetlenmiştir:

•C – Sermaye Yeterliliği:

Bankalar, finansal aracılık görevini yerine getirirken yüksek kaldıraç düzeyi ile faaliyetlerini sürdürmek durumunda kalmaktadır. Bu durum bankaların diğer faaliyet alanlarına göre risklerden daha fazla etkilenmesini beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle riskin doğru bir biçimde yönetilmesi bankacılığın temelinde yer almaktadır. Kredi kayıpları, kur ve faiz oynaklıkları, düzenleme değişiklikleri gibi risklerden kaçınmak için bankaların sahip olduğu en önemli güvencelerden biri ise sermayedir. Sermayenin yeterli düzeyde olması ve devamlılığının sağlanması, bankaları kayıplar ve sistemik krizler karşısında korumakta ve bankacılık sisteminin istikrar, güvenlik ve sağlamlığına katkıda bulunmaktadır (Fatima, 2014:771-772). CAMELS’in sermaye yeterliliği bileşeni, bu noktada, bankaların risklere karşı sahip olduğu güvenlik düzeyini ve genel sağlamlığını ölçmeye yönelik bir mahiyettedir.

•A – Aktif Kalitesi:

Aktif kalitesi, bankaların kredi ve yatırım portföyleri, gayrimenkul varlıkları, muhtelif varlıkları ve bilanço dışı işlemlerine ilişkin mevcut ve potansiyel riskleri ortaya koyan bir ölçüdür (FDIC, 2012:2). CAMELS’in aktif kalitesi bileşeni altında, bankaların sahip olduğu varlıkların ne düzeyde gelir getirici ve bankanın sürdürülebilirliğine katkı sağlayıcı nitelikte olduğunun tespit edilmesi amaçlanır. Bu noktada bankanın sahip olduğu kredilerin tahsil durumları, aktif portföyünün ne kadarlık kısmının gelir getirici aktiflerden oluştuğu ve karşılıkların yeterliliği gibi hususlar üzerinden bankaların aktif kalitesi üzerine çıkarımlar yapılır.

•M – Yönetim Kalitesi

Yönetim kalitesi, bankaların yönetiminin genel başarısını tespit etmeye yöneliktir. Bu amaç altında CAMELS’te yönetim kalitesi analizinde, bankaların yönetim bilgi sistemlerinin işleyişi, iç kontrol faaliyetlerinin etkinliği, makro değişikliklere uyum becerisi, mevzuata uygunluk, hiyerarşik yapı gibi faktörler dikkate alınır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015:85).

•E – Kârlılık

Kârlılık bir organizasyonun genel performansını ölçmek için önemli bir parametre olarak öne çıkmaktadır. Bankalar için kâr payı dağıtımı, sermaye yeterliliğinin inşası ve korunması, yatırım fırsatlarının değerlendirilmesi, yeni faaliyetlere girilmesi ve rekabetçilik düzeyinin korunması gibi hususlarda banka kârlılığı bir gereklilik olarak görülmektedir. CAMELS’te yer alan bu bileşen, temel olarak bankaların kâr oluşturma ve üretkenlik kapasitesi ile gelecekte oluşacak kazançların sürdürülebilirliği ve gelişimini ortaya koymaktadır (Ahsan,2016:48). Kârlılık performansı, bankaların aktif ve özkaynak kârlılığı gibi göstergeleri üzerinden elde edilen çıkarımlar vasıtasıyla ölçülmektedir.

•L – Likidite

Likiditeyi, yükümlülüklerin vadesi geldiğinde ödenebilme kapasitesi olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla, bankaların ödeme zamanı gelmiş yükümlülüklerini ödeyememe ihtimali bankalar için likidite riskini oluşturmaktadır. Likidite riskinin yükselmesi durumunda bankalar ihtiyaç duydukları fon kaynaklarını elde etmek için daha agresif davranmak durumunda kalmaktadır. Ayrıca likidite riskini bertaraf

etmek için alternatif ve daha maliyetli fonlara yönelmektedir. Sonuç olarak bu durum bankaların kârlılık ve performanslarını aşağıya çekmektedir (Drehmann ve Nikolaou, 2009:5-6). CAMELS’teki likidite bileşeni, bankaların likidite riskinden ne düzeyde uzakta olduğunu tespit etmeye hizmet etmektedir. Bu kapsamda, bankaların likit aktiflerinin kısa vadeli yükümlülükler karşısında yeterliliği üzerinden çıkarımlarda bulunmaktadır.

•S – Piyasa Riskine Duyarlılık

Faiz, kur, emtia ve hisse senedi fiyatları gibi değişkenlerde meydana gelecek dalgalanmaların bankaların varlık, gelir ve sermayelerine etkisi piyasa riskine duyarlılığı oluşturmaktadır. Bu bileşen kapsamında bankaların piyasa koşullarında meydana gelecek değişiklikler karşısında ne düzeyde sağlam ve ihtiyatlı olduğunun ölçülmesi amaçlanır (Şen ve Solak, 2011). Bu amaçla, bankaların döviz pozisyonları, yabancı para üzerinden aktif ve pasifleri ile faiz gelirlerinin yapısı üzerinden bir analiz gerçekleştirilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yer alan CAMELS analizine ilişkin yerli ve yabancı çalışmalar incelendiğinde bankaların çeşitli özelliklerine göre gruplandırıldığı ve söz konusu grupların sektörden pozitif ve negatif yönde ayrıştığı noktaların analiz edildiği, CAMELS’in etkinliğinin gözden geçirildiği ve CAMELS’in çeşitli değişkenlere etkisinin tespit edilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar ve elde edilen bulgular **Tablo 1**’de özetlenmiştir:

Tablo 1. Literatür Özeti

Çalışmalar	Bulgular
<i>Kaya (2001)</i>	<i>Çalışmada, Türk Bankacılık Sektörü’ndeki bankaların performansları CAMELS yöntemiyle hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda, CAMELS’in banka başarısızlıkları için iyi bir erken uyarı sistemi olduğu ve Türk Bankalarının 1997-2000 yılları arasındaki performanslarında ciddi bir değişimin bulunmadığı görülmüştür.</i>
<i>Gasbarro vd. (2002)</i>	<i>Çalışma Endonezya bankacılık sektöründe kriz döneminde CAMELS’in etkinliğini sorgulamayı amaç edinmektedir. Çalışma sonucunda kriz dönemlerinde CAMELS’in banka performansını ölçmede eksik kaldığı ve modele sistemik risk bileşeninin de eklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.</i>
<i>Baral (2005)</i>	<i>Çalışma, Nepal’deki ortak girişim (joint venture) bankalarının performanslarının CAMELS yöntemiyle hesaplanmasını amaçlamaktadır. Çalışma sonuçlarına göre Nepal’deki ortak girişim bankalarının performans olarak sektörden negatif ayrıştığı ortaya konulmuştur.</i>
<i>Çinko & Avcı (2008)</i>	<i>Çalışma, banka başarısızlığının CAMELS yöntemiyle önceden tahmin edilemeyeceğinin tespit edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, 1996-2000 yılları arasındaki veriler üzerinden yapılan analizde CAMELS’in TMSF’ye devredilen bankaları önceden tahmin etme noktasında başarısız olduğu ortaya konulmuştur.</i>
<i>Wirnkar & Tanko (2008)</i>	<i>CAMELS performans modelinde kullanılan değişkenlerin ve modelin gözden geçirilmesi amacıyla yapılan çalışmada, banka performansının ölçülmesinde bileşenlerin ağırlıkları yeniden hesaplanmış; her bir bileşen için en uygun oranlar tespit edilmiş ve CAMELS’in banka performansını ölçmedeki etkinliği test edilmiştir.</i>
<i>Sangmi & Nazir (2010)</i>	<i>Çalışma Kuzey Hindistan’da faaliyet gösteren iki büyük bankanın performansının CAMELS yöntemiyle ölçülmesini amaç edinmektedir. Çalışma sonucunda söz konusu iki bankanın sektörden pozitif yönde ayrıştığı tespit edilmiştir.</i>
<i>Tükenmez vd. (2010)</i>	<i>Çalışma Türkiye’de faaliyet gösteren sekiz bankanın CAMELS yöntemiyle performans analizinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. 2003-2007 yılları arasında kapsayan çalışmanın sonucunda bankaların performanslarında meydana gelen iyileşmenin likidite kaynaklı olduğu; bazı bankaların performans düzeylerinde meydana gelen kötüleşmenin ise aktif, yönetim kalitesi ve piyasa riskine duyarlılık bileşenlerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.</i>
<i>Şen & Solak (2011)</i>	<i>Çalışma, CAMELS yöntemiyle Türk Bankacılık sektörünün performans analizinin gerçekleştirilmesini ve CAMELS’in riskliliği ölçmedeki başarısını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda Türk Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların sermaye yapısı ayrımlarıyla performans düzeyleri sunulmuş ve CAMELS’in banka krizlerinin zamanını tam olarak tahmin edemese de banka riskliliğini ortaya koymada başarılı bir araç olduğu tespiti yapılmıştır.</i>

Tablo 1 (Devamı)

Kandemir & Arıcı (2013)	Çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların 2001-2010 yılları arasındaki performanslarının CAMELS yöntemiyle besaplanmasını amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda, bankaların kriz sonrası likidite ve sermaye yeterliliği bileşenleri bazında temkinli davrandıkları ve yabancı sermayeli bankaların aktif ve yönetim kalitesi bileşenlerindeki performansı ile öne çıktıkları sonucuna varılmıştır.
Soltani vd. (2013)	Çalışma, İran’daki kamu ve özel sermayeli bankaların performans düzeylerinin CAMELS yöntemiyle karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Çalışma sonuçlarına göre, kamusal sermayeli bankalar ile özel sermayeli bankaların likidite, kârlılık ve yönetim kalitesi performansları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu görülmüştür. Likidite ve kârlılık anlamında özel sermayeli bankalar kamu sermayeli bankalardan daha üstünken; yönetim kalitesi anlamında kamu sermayeli bankaların özel sermayeli bankalardan daha üstün olduğu anlaşılmıştır.
Misra & Aspal (2013)	Çalışma Hindistan’da faaliyet gösteren State Bank Group bünyesindeki finansal kuruluşların performansının CAMELS yöntemiyle ölçülmesini amaç edinmektedir. Çalışma sonucunda, grup bünyesindeki bankaların performans sıralamaları sunulmuştur.
Çağır & Mukhtarov (2014)	Çalışma, Azerbaycan bankacılık sektöründeki bankaların performans analizinin CAMELS yöntemiyle gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Çalışma sonuçlarına göre, yerli bankaların performanslarının yabancı sermayeli bankalara göre daha kötü olduğu ve dalgalanmaya daha açık olduğu sonucuna varılmıştır.
Echekoba vd. (2014)	Çalışma Nijerya’da faaliyet gösteren ticari bankalarda CAMELS’in kârlılık üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada CAMELS’in likidite bileşeninin banka kârlılığı üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte diğer bileşenlerin banka kârlılığına istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür.
Gupta (2014)	Çalışma Hindistan’daki kamusal sermayeli bankaların performansının CAMELS yöntemiyle analiz edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma sonucunda 13 bankanın 5 yıllık periyottaki performans skorları sunulmuştur.
Ege vd. (2015)	Çalışmada, CAMELS yöntemiyle Türk bankalarının 2002-2010 dönemine ilişkin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, sermaye yeterliliği, piyasa risklerine duyarlılık ve yönetim yeterliliği bileşeninde kamu sermayeli mevduat bankalarının; kârlılık bileşeninde özel sermayeli mevduat bankalarının; aktif kalitesi ve likidite bileşeninde ise yabancı sermayeli mevduat bankalarının öne çıktığı tespit edilmiştir.
Gümüş & Nalbantoğlu (2015)	Çalışmada, Türkiye’deki bankalar, sermaye sahipliğine göre gruplandırılmış ve CAMELS yöntemiyle performans besaplamasına gidilmiştir. Çalışma sonucunda, özel sermayeli bankaların yönetim kalitesi ve kârlılık göstergeleri ile öne çıktığı; katılım bankalarının ise sermaye yeterliliği ve aktif kalitesindeki zayıflıkları sebebiyle bankacılık sektöründen negatif ayrıştığı görülmüştür.
Jobri & Singh (2015)	Çalışma Hindistan’da faaliyet gösteren State Bank of India (SBI) ve ICICI Bank’ın performans analizinin gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. SBI ülkenin en büyük kamu bankası iken; ICICI ülkenin en büyük özel sermayeli bankasıdır. Çalışma sonucunda ICICI’nın sermaye yeterliliği anlamında SBI’den daha iyi; kârlılık anlamında SBI’den daha kötü performans gösterdiği istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.
Absan (2016)	Çalışma, Bangladeş’te faaliyet gösteren üç islami bankanın performansını CAMELS yöntemiyle ölçmeyi amaç edinmektedir. Çalışma sonucunda seçilen bankaların sektörden pozitif yönde ayrışma gösterdiği tespit edilmiştir.
Altın vd. (2016)	Çalışma, Türk Bankacılık Sektörü’ndeki bankaların sahiplik yapısı ayrımıyla kriz döneminde performans analizinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda Türk Bankacılık Sektörü’nün kriz dönemi ve sonrasında güçlü kaldığı ortaya konulmaktadır.
Coşkun & Karğın (2016)	Çalışma, banka satın almalarının banka performansı üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaç edinmektedir. Çalışma sonucunda Türkiye’de son dönemde satın alınan üç bankanın satın alma öncesi ve sonrası CAMELS performans puanları karşılaştırılmış ve satın almalar sonrası performanslarının kötüleştiği sonucuna varılmıştır.
Srinivasan & Saminathan (2016)	Çalışma, Hindistan’daki farklı sermaye yapısına sahip şirketlerin performanslarını CAMELS yöntemiyle karşılaştırmayı amaç edinmektedir. Çalışma sonucunda her bir sermaye yapısı grubundaki bankaların performansları sıralanmış ve sunulmuştur.

3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BANKA BÜYÜKLÜĞÜ VE SAHİPLİK YAPISI AYRIMIYLA BİR KARŞILAŞTIRMA

Çalışma, Türk bankacılık sektöründe sahiplik yapısı ve aktif büyüklüğü ayrımıyla bankaların performans düzeylerinin tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de faaliyet gösteren 27

mevduat bankası, 2012-2016 yılları arasındaki verileri üzerinden CAMELS analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye Bankalar Birliği’nin (TBB) yayımlamış olduğu bankacılık istatistiklerinden edinilmiştir.

Mevduat bankalarının sermaye yapısı bazındaki ayrımında, TBB’nin veri setindeki kamusal, yabancı ve özel sermayeli bankalar ayrımı benimsenmiştir (**Tablo 2**):

Tablo 2. Bankaların Sermaye Sahipliğine Göre Ayrımı

Kamusal Sermayeli Bankalar	Özel Sermayeli Bankalar	Yabancı Sermayeli Bankalar
1) Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. 2) Türkiye Halk Bankası A.Ş. 3) Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1) Adabank A.Ş. 2) Akbank T.A.Ş. 3) Anadolubank A.Ş. 4) Fibabanka A.Ş. 5) Şekerbank T.A.Ş. 6) Turkish Bank A.Ş. 7) Türk Ekonomi Bankası A.Ş. 8) Türkiye İş Bankası A.Ş. 9) Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1) Alternatifbank A.Ş. 2) Arap Türk Bankası A.Ş. 3) Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş. 4) Burgan Bank A.Ş. 5) Citibank A.Ş. 6) Denizbank A.Ş. 7) Deutsche Bank A.Ş. 8) Finans Bank A.Ş. 9) HSBC Bank A.Ş. 10) ICBC Turkey Bank A.Ş. 11) ING Bank A.Ş. 12) Odea Bank A.Ş. 13) Rabobank A.Ş. 14) Turkland Bank A.Ş. 15) Türkiye Garanti Bankası A.Ş.

Büyüklik bazındaki ayrımında ise TBB’nin yayımlamış olduğu 2016 Aralık ayı aktif büyüklüğü sıralamasına göre bankalar en büyük, ortanca ve en küçük bankalar olarak gruplanmıştır (**Tablo 3**):

Tablo 3. Bankaların Aktif Büyüklüğüne Göre Ayrımı

En Büyük 9	Ortanca 9	En Küçük 9
1) Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. 2) Türkiye İş Bankası A.Ş. 3) Türkiye Garanti Bankası A.Ş. 4) Akbank T.A.Ş. 5) Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. 6) Türkiye Halk Bankası A.Ş. 7) Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. 8) Denizbank A.Ş. 9) Finans Bank A.Ş.	1) Türk Ekonomi Bankası A.Ş. 2) ING Bank A.Ş. 3) Odea Bank A.Ş. 4) HSBC Bank A.Ş. 5) Şekerbank T.A.Ş. 6) Alternatifbank A.Ş. 7) Fibabanka A.Ş. 8) Burgan Bank A.Ş. 9) Anadolubank A.Ş.	1) Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş. 2) ICBC Turkey Bank A.Ş. 3) Citibank A.Ş. 4) Turkland Bank A.Ş. 5) Arap Türk Bankası A.Ş. 6) Deutsche Bank A.Ş. 7) Turkish Bank A.Ş. 8) Rabobank A.Ş. 9) Adabank A.Ş.

3.1 CAMELS Analiz Metodu

Çalışmada kullanılan yöntem CAMELS yöntemidir. CAMELS yönteminin uygulanmasında ilk aşama, her bir bileşenin ölçümü için gerekli finansal oran ve göstergelerin belirlenmesidir. Bu aşamada literatürde yer alan çalışmalarda çeşitli oranlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Ege vd. (2015)’nin literatürde kullanılmış olan oranlar üzerinden oluşturduğu tablo esas alınacaktır (**Tablo 4**):

Tablo 4. CAMELS Analizinde Kullanılacak Oranlar

DEĞİŞKENLER	İLİŞKİNİN YÖNÜ	AĞIRLIK
C – Sermaye Yeterliliği		0,20
Özkaynaklar/Toplam Aktifler	+	0,40
(Özkaynaklar-Duran Aktifler)/Toplam Aktifler	+	0,30
Özkaynak + Kar / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	+	0,30
A – Aktif Kalitesi		0,20
Toplam Krediler / Toplam Aktifler	+	0,35
Duran Aktifler / Toplam Aktifler	-	0,10
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	-	0,15
Takipteki Krediler Karşılığı / Takipteki Krediler	+	0,10
Toplam Krediler / Toplam Mevduat	+	0,30
M – Yönetim Kalitesi		0,10
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	-	0,30
Şube Başına Net Kar	+	0,20
Personel Başına Net Kar	+	0,20
Faaliyet Giderleri/ Toplam Aktifler	-	0,15
Faiz Dışı Gelirler / Faiz Dışı Giderler	+	0,15
E - Kârlılık		0,15
Net Kar / Toplam Aktifler	+	0,25
Net Kar / Özkaynaklar	+	0,25
Faiz Giderleri/Toplam Aktifler	-	0,15
Vergi Öncesi Kâr / Toplam Aktifler	+	0,15
Toplam Gelirler/Toplam Giderler	+	0,20
L - Likidite		0,25
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	+	0,25
Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	+	0,25
Mevduat /Özkaynak	-	0,25
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	+	0,25
S – Piyasa Riskine Duyarlılık		0,10
Net Faiz Gelirleri / Toplam Aktifler	+	0,30
Döviz Pozisyonu / Özkaynaklar	-	0,30
YP Aktifler / YP Pasifler	-	0,40

Kaynak: Ege vd., 2015:114

Analizin geri kalanında yedi aşama bulunmaktadır (Tükenmez vd.,2010:101):

- Kullanılan oranların her biri için bankacılık sektörünün ortalama verisi elde edilir. Bu veri referans değeri olarak kullanılır.
- Her bir bankanın oranı, referans değere bölünüp 100 ile çarpılarak her bir oran için bankalara özel endeks değeri oluşturulur.

- Endeks değerleri üzerinden sapma değerleri oluşturulur:
 - İlişkinin yönü pozitifse (+): Endeks Değeri – 100
 - İlişkinin yönü negatifse (-): 100 - Endeks Değeri
- Sapma değerler ilgili oranın ağırlığı ile çarpılarak ağırlıklı değerler oluşturulur.
- Ağırlıklı değerler toplanıp her bir bileşene ait (C, A, M,E,I,S) bileşen değerleri oluşturulur.
- Bileşen değerleri, bileşen ağırlıkları ile çarpılarak CAMELS endeks değeri oluşturulur.
- CAMELS endeks değeri üzerinden CAMELS puanı elde edilir:

CAMELS Endeks değeri < -30 ise	:5
-30 < CAMELS Endeks değeri < -10 ise	:4
-10 < CAMELS Endeks değeri < 10 ise	:3
10 < CAMELS Endeks değeri < 30 ise	:2
30 < CAMELS Endeks değeri ise	:1

Örneğin, bir sonraki bölümde sonuçları sunulan kamusal sermayeli bankalar için 2016 yılı sermaye yeterliliği CAMELS notunun hesaplanmasında öncelikle özkaynaklar/toplam aktifler oranının tüm mevduat bankaları için ortalaması alınmıştır. Söz konusu oran, %10,7 olarak hesaplanmış ve referans değer olarak kullanılmıştır. 2016 yılında kamusal sermayeli bankaların özkaynaklar/toplam aktifler oranı %9,8 olarak şekillenmiştir. Kamusal sermayeli bankaların özkaynaklar/toplam aktifler oranının referans değerine oranının 100 ile çarpımından elde edilen endeks değeri 91,99 olup; söz konusu büyüklükten 100’ün çıkarılması ile sapma değer -8.01 olarak hesaplanmıştır. Diğer iki oran için de aynı işlemler gerçekleştirildiğinde sapma değerler -5.62 ve -11.89 olarak hesaplanmıştır. Her üç orana ilişkin sapma değerlerin **Tablo 4**’te verilen ağırlıklar ile çarpılıp toplanması neticesinde elde edilen bileşen değeri -8.4 olmuştur. -8.4’ün -10 ve +10 aralığında olmasından dolayı kamusal sermayeli bankalar 2016 yılında sermaye yeterliliği kriterinden 3 puan almıştır.

3.2 Çalışma Bulguları

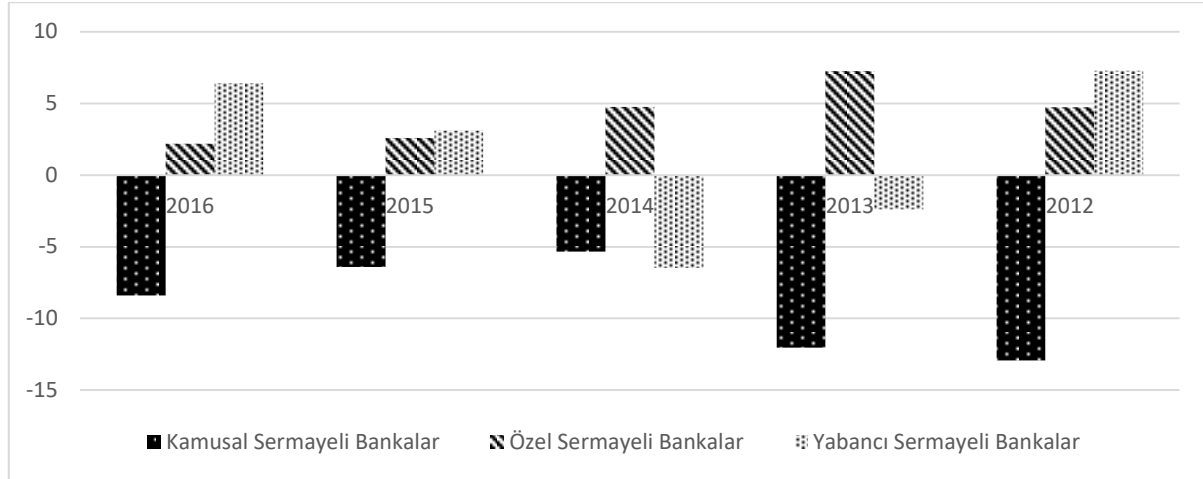
Gerçekleştirilen CAMELS analizinin sonucunda her bir bileşenine ait bulgular sermaye sahipliği ve aktif büyüklüğü ayrımıyla özetlenmiştir:

• C - Sermaye Yeterliliği:

Sermaye sahipliği ayrımı sonrası elde edilen sermaye yeterliliği - (C) performans düzeyleri **Şekil 1** ve **Tablo 5**’te sunulmuştur. Sermaye yeterliliği bileşeninde elde edilen sonuçlar incelendiğinde, sektörden pozitif ayrışma konusunda en başarılı banka grubunun özel sermayeli mevduat bankaları olduğu görülmektedir. Analize tabi tutulan beş dönemin tamamında özel sermayeli mevduat bankaları, sektör ortalamasından pozitif olarak ayrılmıştır. Kamu sermayeli mevduat bankaları ise, analize tabi dönemin tamamında sektörden negatif ayrılmıştır. Yabancı sermayeli mevduat bankaları ise sermaye yeterliliği anlamında istikrarlı bir görüntüden uzak kalmıştır. Bununla birlikte, sermaye yapısına göre gerçekleştirilen ayrımda, **Tablo 5**’te de görülebileceği üzere, banka gruplarının sermaye yeterliliği performanslarının birbirlerinden ciddi bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Tüm banka grupları sektör ortalamasına oldukça yakın bir düzeyde sermaye yapısına sahip olduğundan, analiz döneminde CAMELS notları tüm banka grupları için 3 puan etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla, sermaye yeterliliği anlamında banka gruplarının sektörden ayrışmalarının, sınırlı düzeyde kaldığı ve tüm banka gruplarının birbirine yakın bir sermaye yeterliliği performansına sahip olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Tablo 5. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Sermaye Yeterliliği CAMELS Notları

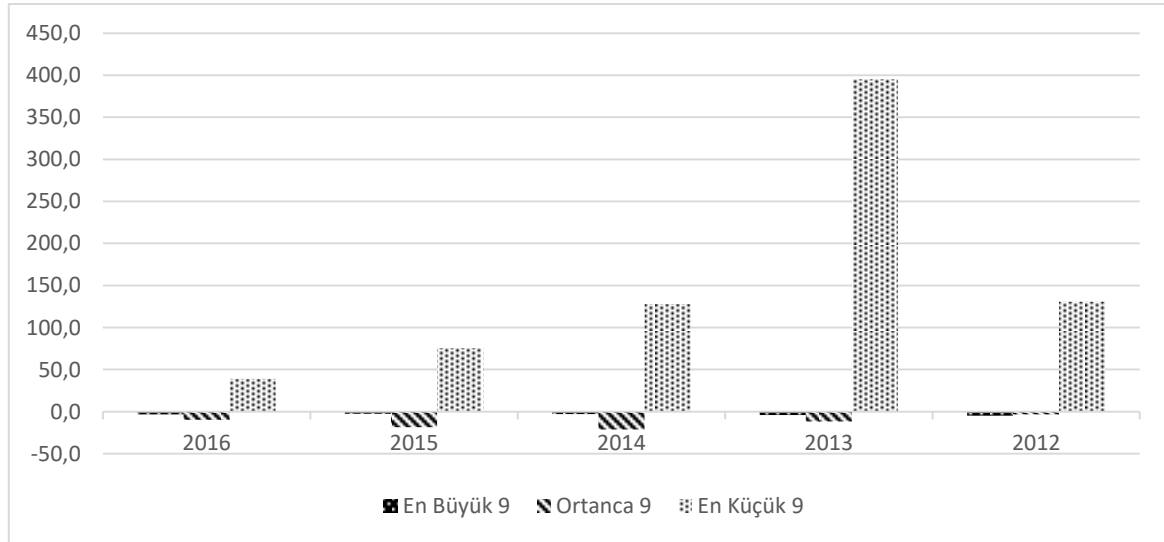
	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	3	3	3	4	4
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Yabancı Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3

Şekil 1. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Sermaye Yeterliliği CAMELS Endeks Değerleri

Aktif büyüklüğü ayrımı sonrası elde edilen sermaye yeterliliği - (C) performans düzeyleri **Şekil 2** ve **Tablo 6**'da sunulmuştur. Sermaye yeterliliği bileşeni bazında, aktif büyüklüğüne göre oluşturulan banka gruplarının performanslarının birbirlerinden ciddi bir ayrışma gösterdiği görülmektedir. Aktif büyüklüğüne göre en küçük 9 bankanın analiz döneminin tümünde sektörden anlamlı bir biçimde ayrıştığı; en büyük 9 ve ortanca 9 banka 3-4 puan ile sektör ortalamasına yakın ya da sektör ortalamasının altında düzeyde performans gösterirken, en küçük 9 bankanın tüm dönemlerde 1 puan elde ettiği ve sermaye yeterliliği anlamında oldukça başarılı bir performansa sahip olduğu anlaşılmaktadır. En büyük 9 banka, sektöre oldukça yakın bir performansa sahipken; sektörden negatif ayrışma gösteren banka grubunun ortanca 9 banka olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte, analiz döneminin başlangıcında banka grupları bazında ayrışmalar oldukça yüksek düzeydeyken; analiz döneminin sonlarında bu farklılaşma azalmıştır ve banka gruplarının sermaye yeterliliği performansları birbirine yaklaşmıştır.

Tablo 6. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Sermaye Yeterliliği CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	3	3	3	3
Ortanca 9	3	4	4	4	3
En Küçük 9	1	1	1	1	1

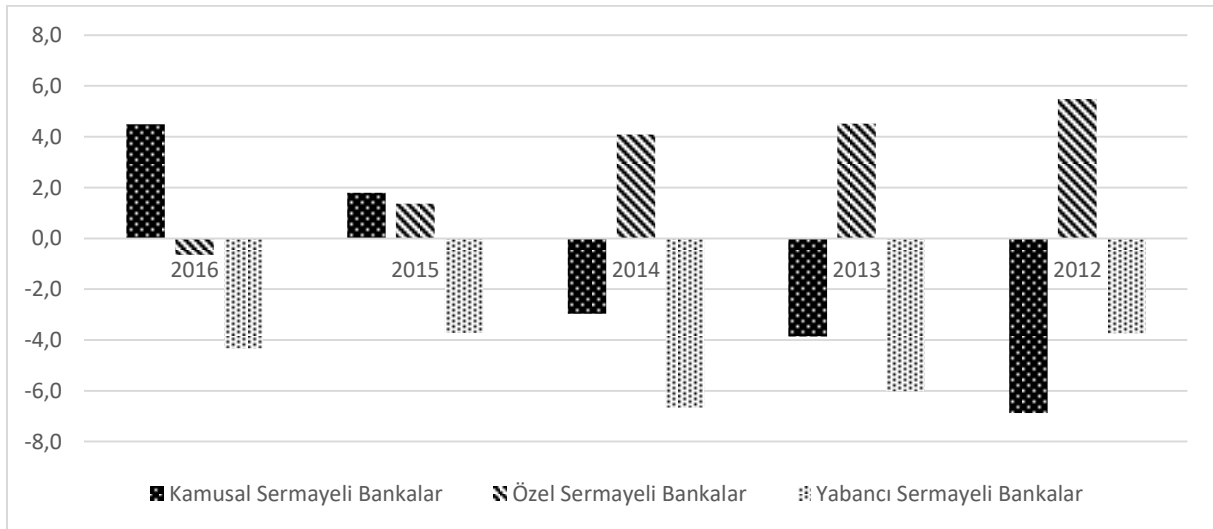
Şekil 2. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Sermaye Yeterliliği CAMELS Endeks Değerleri

• A - Aktif Kalitesi:

Sermaye sahipliği ayrımı sonrası elde edilen aktif kalitesi - (A) performans düzeyleri Şekil.3 ve Tablo.7’de sunulmuştur. Sahiplik yapısına göre gerçekleştirilen ayırım sonrasında elde edilen aktif kalitesi CAMELS endeks değerleri incelendiğinde, tüm dönemlerde yabancı sermayeli bankaların sektörden negatif yönde ayrıştığı görülmektedir. Analiz döneminin içerisinde kamu sermayeli bankaların aktif kalitesi performansları gözle görülür bir biçimde iyileşmiştir. Özel sermayeli bankalarda ise durum tam tersi bir şekilde gerçekleşmiştir ve analiz dönemi içerisinde özel sermayeli mevduat bankalarının performanslarında düşüş görülmüştür. Yabancı sermayeli mevduat bankalarının ise aktif kalitesi performans düzeylerinde belirgin bir trend oluşmamıştır.

Tablo 7. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Aktif Kalitesi CAMELS Notları

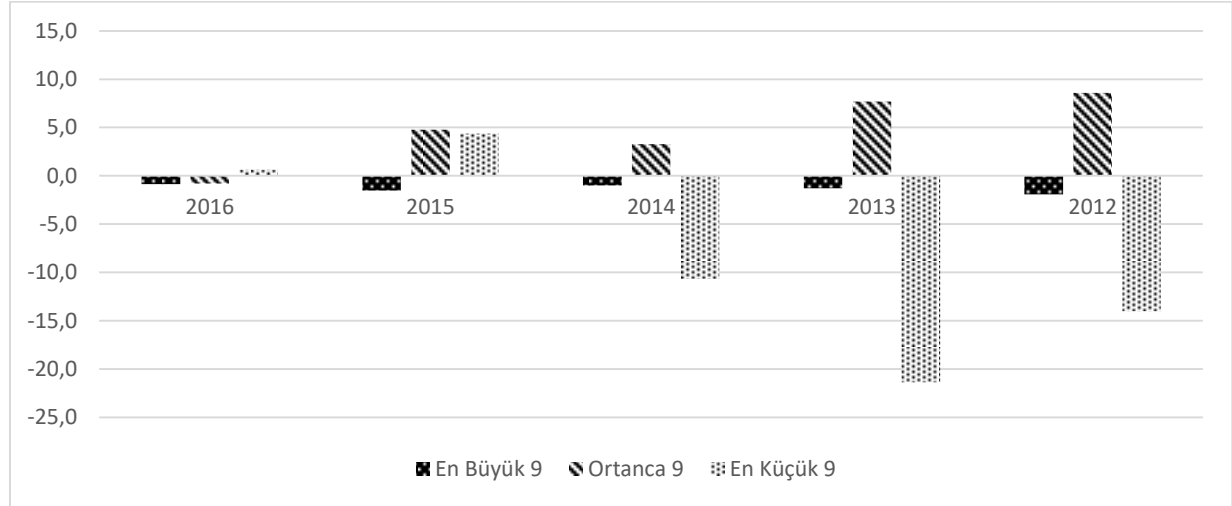
	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Yabancı Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3

Şekil 3. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Aktif Kalitesi CAMELS Endeks Değerleri

Tablo 7’de sunulan CAMELS notları incelendiğinde, banka gruplarının sektörden ayrışmalarının kısıtlı düzeyde kaldığı çıkarımını yapmak mümkün olmuştur. Öyle ki tüm dönemlerde, banka gruplarının aktif kalitesi notları 3 puan etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla banka gruplarının aktif kalitesi anlamında sektörden ayrışmalarının büyük olmadığı ve aktif kalitesi performansı anlamında birbiriyle benzer niteliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Aktif büyüklüğü ayrımı sonrası elde edilen aktif kalitesi - (A) performans düzeyleri **Şekil 4** ve **Tablo 8’de** sunulmuştur. Aktif büyüklüğü ayrımıyla gerçekleştirilen aktif kalitesi performansı analizi sonucunda, analiz dönemi içerisinde en küçük 9 mevduat bankasının aktif kalitesi performanslarında iyileşme yönünde bir trend olduğu görülmüştür. Ortanca 9 banka ise analiz dönemi içerisinde sektörden pozitif ayrışmıştır. En büyük 9 banka, sınırlı da olsa sektörden negatif yönde bir ayrışma göstermiştir.

Şekil 4. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Aktif Kalitesi CAMELS Endeks Değerleri

Tablo 8’de sunulan aktif kalitesi CAMELS notları incelendiğinde, banka gruplarının sektörden ayrışma düzeylerinin sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte analizin ilk üç döneminde, en küçük 9 mevduat bankasının sektörden negatif ayrışmasının CAMELS notunu etkileyecek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla analiz döneminde en büyük 9 ve ortanca 9 mevduat bankasının aktif kalitesi performanslarının benzer olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Tablo8. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Aktif Kalitesi CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	3	3	3	3
Ortanca 9	3	3	3	3	3
En Küçük 9	3	3	4	4	4

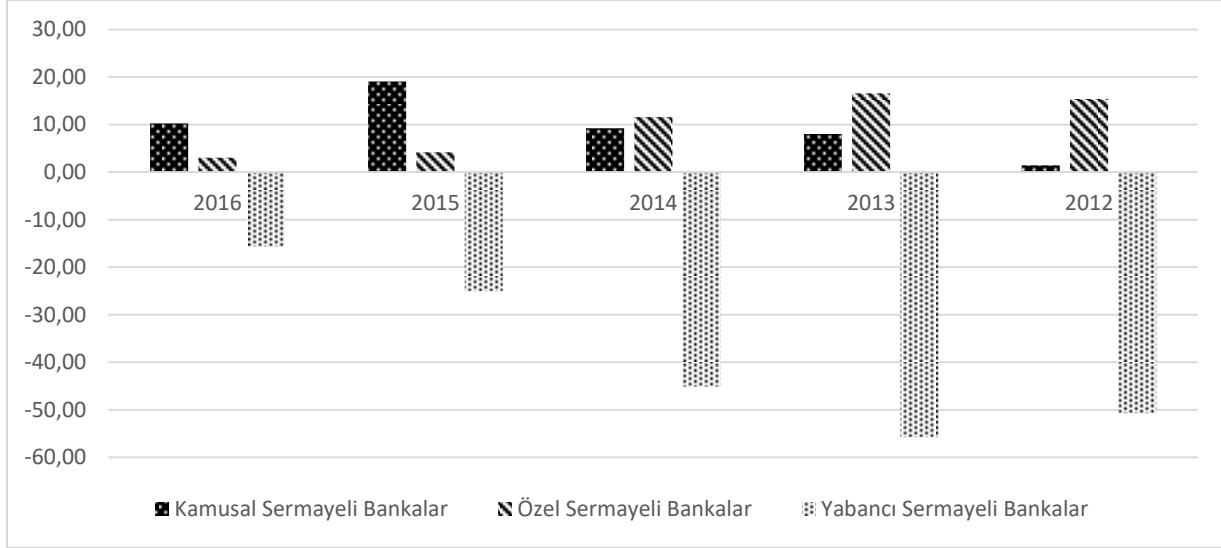
• M – Yönetim Kalitesi:

Sermaye sahipliği ayrımı sonrası elde edilen yönetim kalitesi - (M) performans düzeyleri **Şekil 5** ve **Tablo 9’da** sunulmuştur. Banka gruplarının yönetim kalitesi endeks değerleri incelendiğinde, yabancı sermayeli mevduat bankalarının sektörden negatif olarak ayrıştığı ancak söz konusu negatif ayrışmanın analiz dönemi boyunca azaldığı ve yabancı sermayeli bankaların sektör ortalamasına yakınsadığı görülmektedir. Kamu sermayeli ve özel sermayeli mevduat bankalarının ise sektör ortalamasına yakın ya da sektör ortalamasından daha yüksek düzeyde performans gösterdiği anlaşılmaktadır. CAMELS notları incelendiğinde yabancı sermayeli mevduat bankalarının sektörden negatif ayrışmasının gözle görülür bir düzeyde olduğu çıkarımını yapmak mümkün olmaktadır. Öyle ki analiz döneminin çoğunluğunda yabancı sermayeli mevduat bankaları, yönetim kalitesi anlamında en düşük CAMELS puanı olan 5 düzeyinde

kalmıştır.

Tablo 9. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Yönetim Kalitesi CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	2	2	3	3	3
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	2	2	2
Yabancı Sermayeli Bankalar	4	4	5	5	5

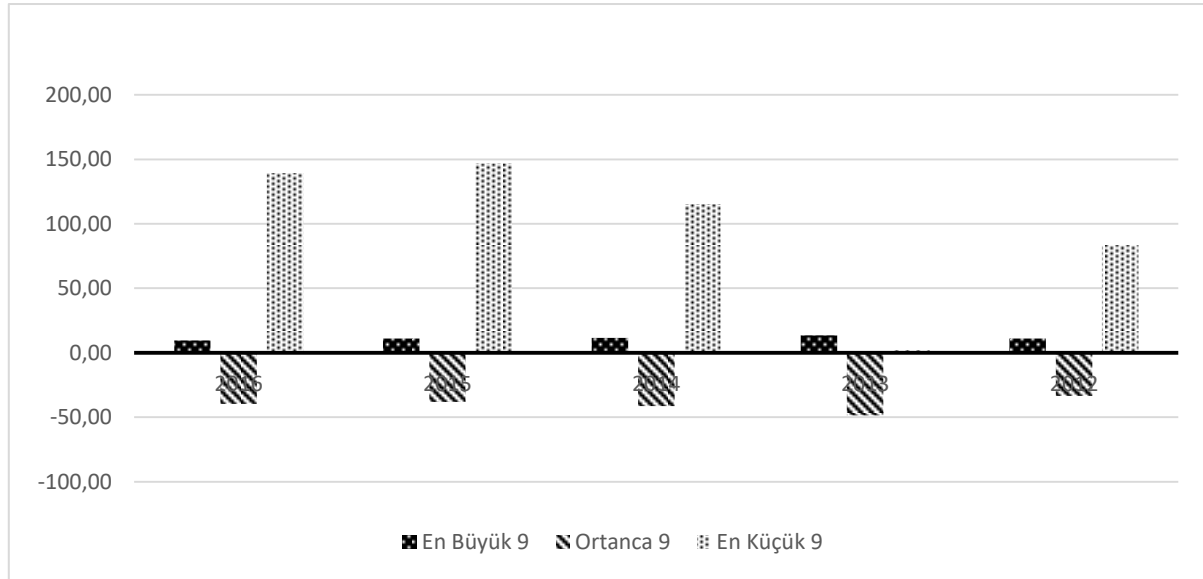

Şekil 5. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Yönetim Kalitesi CAMELS Endeks Değerleri

Aktif büyüklüğü ayrımı sonrası elde edilen yönetim kalitesi - (M) performans düzeyleri **Şekil 6** ve **Tablo 10**'da sunulmuştur. Banka gruplarının yönetim kalitesi endeks değerleri, en küçük 9 bankanın sektörden gözle görülür bir biçimde pozitif ayrıştığını ortaya koymaktadır. En büyük 9 bankanın sektörden sınırlı bir biçimde pozitif; ortanca 9 bankanın ise sektörden ciddi bir biçimde negatif ayrıştığı görülmektedir. CAMELS notları incelendiğinde, en küçük 9 bankanın analiz döneminin hemen hemen tamamında CAMELS ölçeğinde en başarılı performansı ifade eden 1 puan etrafında; ortanca 9'un ise en düşük performansı ifade eden 5 puan etrafında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, banka gruplarının yönetim kalitesi ayrımında birbirlerinden ciddi bir biçimde ayrıştığını göstermektedir.

Tablo 10. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Yönetim Kalitesi CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	2	2	2	2
Ortanca 9	5	5	5	5	5
En Küçük 9	1	1	1	3	1

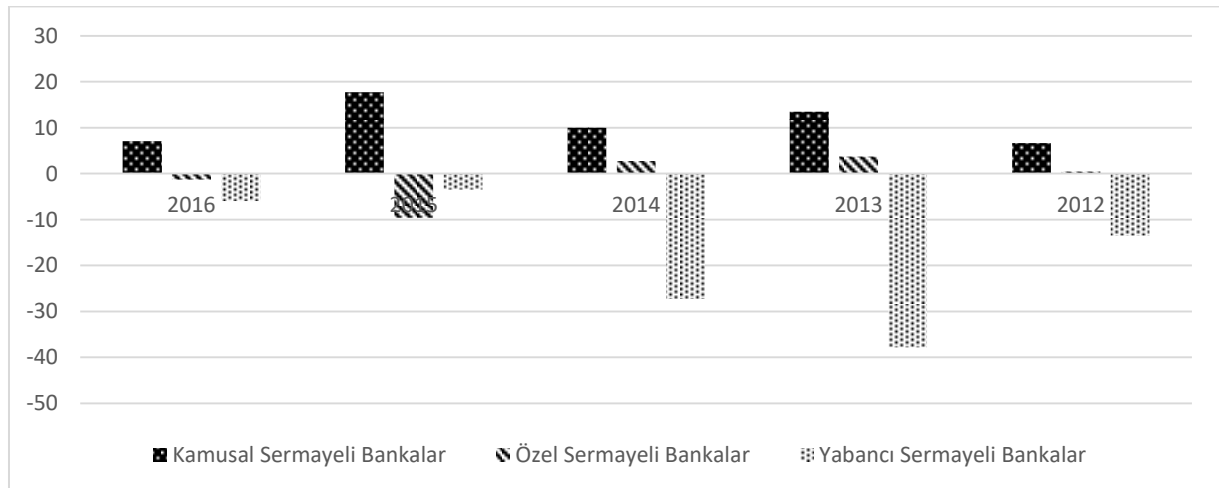
Şekil 6. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Yönetim Kalitesi CAMELS Endeks Değerleri

• E – Kârlılık:

Sermaye sahipliği ayrımı sonrası elde edilen kârlılık - (E) performans düzeyleri Şekil 7 ve Tablo 11’de sunulmuştur. Bu bileşene ilişkin CAMELS endeks değerleri incelendiğinde, kamusal sermayeli bankaların sektörden pozitif yönde ayrışma gösterdiği görülmektedir. Yabancı sermayeli bankalar ise analiz dönemi boyunca sektörden negatif yönde ayrışma göstermektedir. Bununla birlikte CAMELS endeks değerleri bazında görülen ayrışmanın, CAMELS notlarına etkisinin sınırlı düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Analizin ilk iki yılı dışında bankaların sektörden ayrışma düzeyleri, CAMELS notları üzerinde etkili olacak düzeyde gerçekleşmemiştir. Son olarak, banka gruplarının sektörden ayrışma düzeylerinin analizin son dönemlerinde birbirine yakınsadığı elde edilecek bir başka sonuç olarak öne çıkmaktadır.

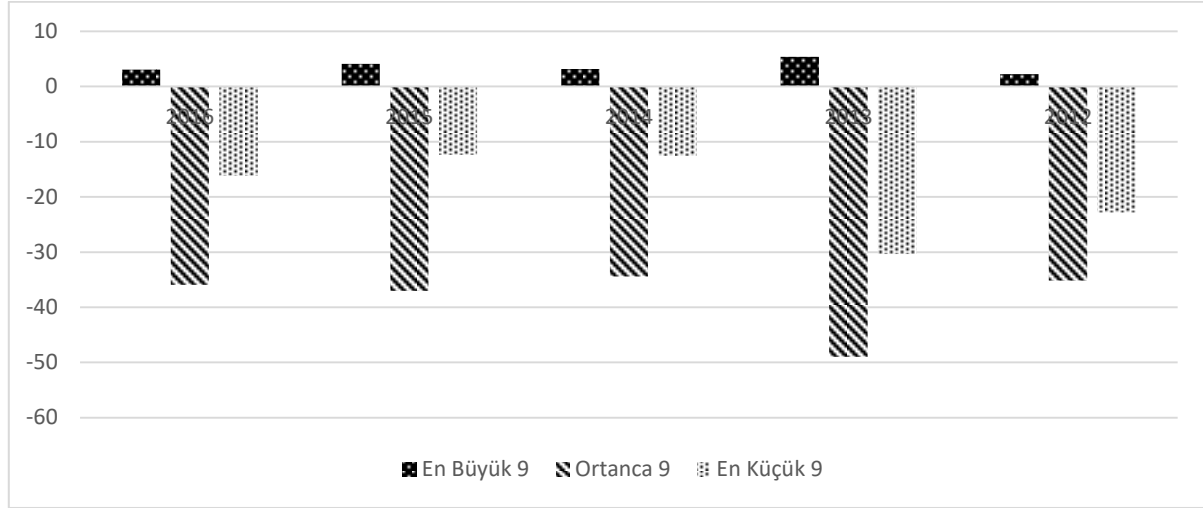
Tablo 11. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Kârlılık CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	3	2	3	2	3
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Yabancı Sermayeli Bankalar	3	3	4	5	4

Şekil 7. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Kârlılık CAMELS Endeks Değerleri

Aktif büyüklüğü ayrımı sonrası elde edilen kârlılık - (E) performans düzeyleri **Şekil 8** ve **Tablo 12**'de sunulmuştur. CAMELS endeks değerleri incelendiğinde, kârlılık anlamında en büyük 9 bankanın sınırlı düzeyde bankacılık sektöründen pozitif olarak ayrıştığı görülmektedir. Bununla birlikte ortanca 9 ve en küçük 9 banka analiz dönemi boyunca sektörden ciddi düzeyde negatif ayrışmıştır. Söz konusu durumu CAMELS notları bazında da gözlemlemek mümkündür. En büyük 9 banka tüm dönemlerde 3 puan ile sektör ortalaması düzeyinde performans gösterirken; ortanca 9 banka en düşük performans puanı olan 5'te, en küçük 9 banka ise sektörden negatif ayrışmaya işaret eden 4 puanda kalmıştır.

Şekil.8 – Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Kârlılık CAMELS Endeks Değerleri

Tablo 12. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Kârlılık CAMELS Notları

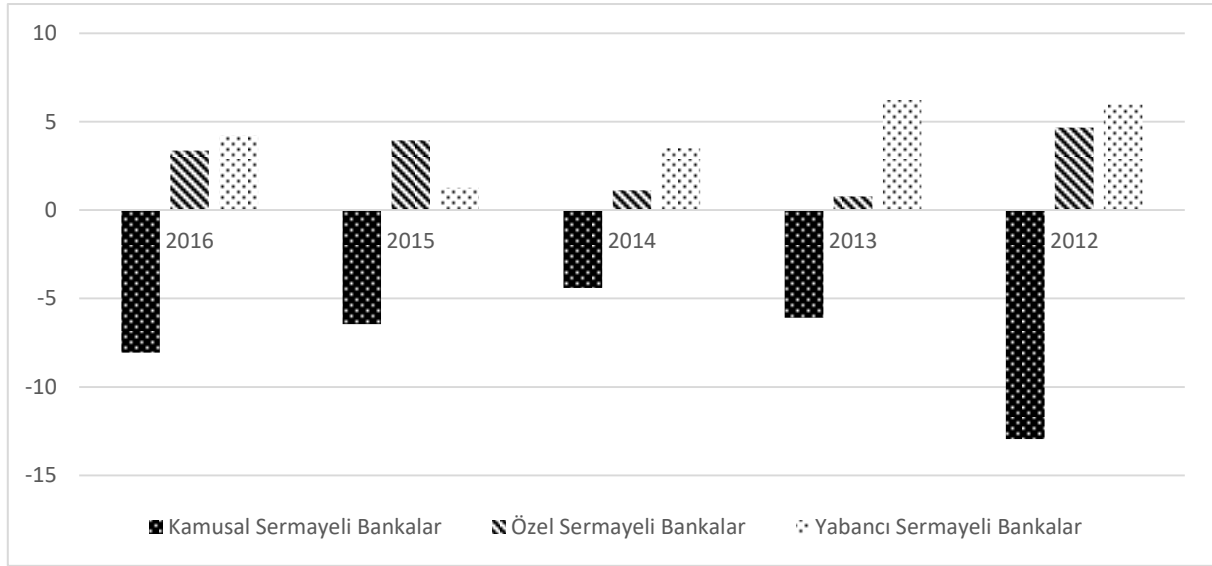
	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	3	3	3	3
Ortanca 9	5	5	5	5	5
En Küçük 9	4	4	4	5	4

• **L – Likidite:**

Sermaye sahipliği ayrımı sonrası elde edilen likidite - (L) performans düzeyleri **Şekil 9** ve **Tablo 13**'te sunulmuştur. CAMELS endeks değerleri incelendiğinde kamusal sermayeli bankaların sektörden negatif ayrışma gösterdiği; yabancı ve özel sermayeli bankaların ise birbirine benzer biçimde sektörden pozitif yönde sınırlı bir ayrışma gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte, CAMELS notları, likidite anlamında banka gruplarının sektörden ayrışma düzeylerinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Öyle ki tüm dönemlerde banka gruplarının likidite notları sektör ortalamasına yakın düzeyde seyretmiştir.

Tablo 13. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Likidite CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	4
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Yabancı Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3

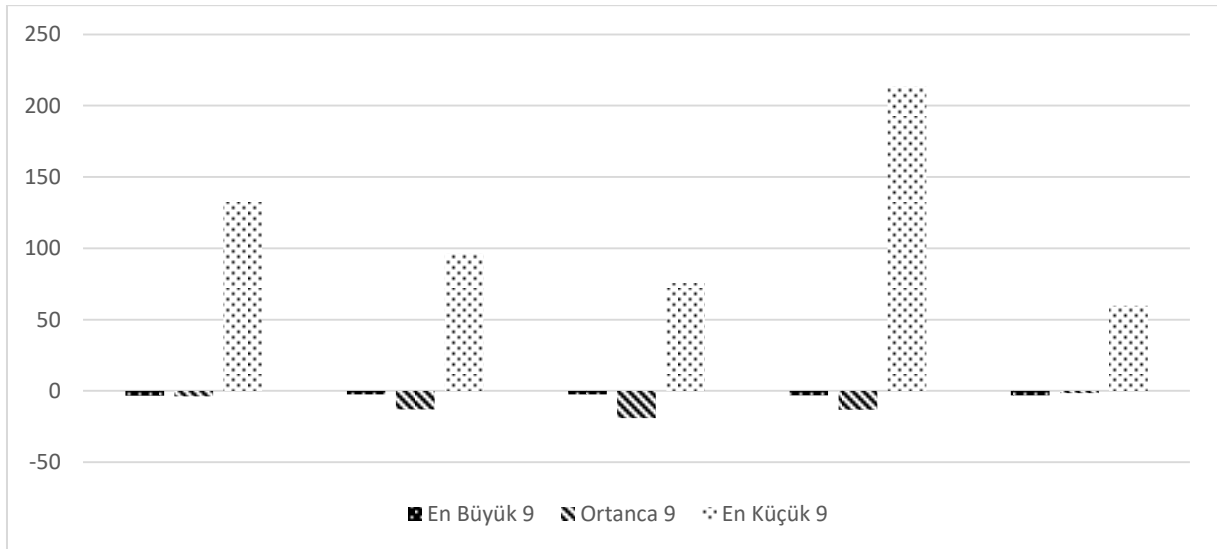

Şekil 9. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Likidite CAMELS Endeks Değerleri

Aktif büyüklüğü ayrımı sonrası elde edilen likidite - (L) performans düzeyleri Şekil 10 ve Tablo 14’de sunulmuştur. Sermaye sahipliği bazındaki ayrımın aksine, aktif büyüklüğü bazındaki ayrım, banka gruplarının likidite performansı anlamında birbirinden anlamlı bir biçimde ayrışma gösterdiğini ortaya koymaktadır. En küçük 9 mevduat bankası, tüm dönemlerde sektörden ciddi bir biçimde pozitif ayrışma gösterirken; en büyük 9 ve ortanca 9 mevduat bankası sektör ortalamasına yakın ya da sektör ortalamasından daha düşük düzeyde performans göstermiştir. Ortanca 9 bankanın sektörden negatif ayrışma düzeyi, analizin bazı dönemlerinde CAMELS notlarına etki etmiştir. 2013-2015 yılları arasında ortanca 9 mevduat bankası likidite performansında, CAMELS notu bazında sektörden negatif ayrışmaya işaret eden 4 puan düzeyinde kalmıştır.

Tablo 14. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Likidite CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	3	3	3	3
Ortanca 9	3	4	4	4	3
En Küçük 9	1	1	1	1	1

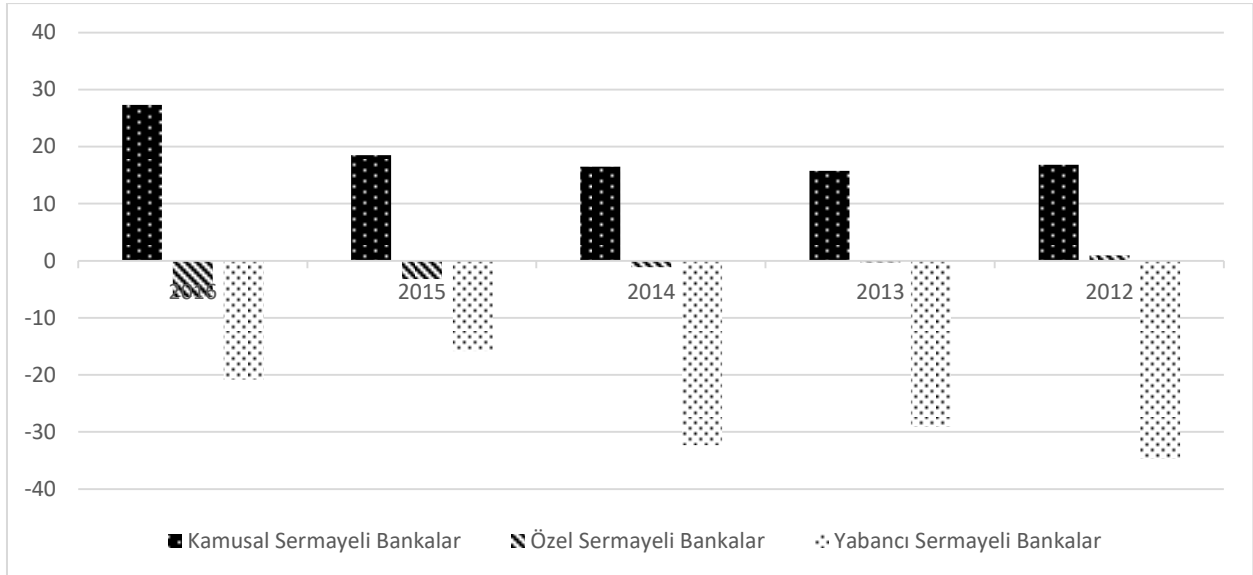
Şekil 10. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Likidite CAMELS Endeks Değerleri

• S – Piyasa Riskine Duyarlılık:

Sermaye sahipliği ayrımı sonrası elde edilen piyasa riskine duyarlılık - (S) performans düzeyleri **Şekil 11** ve **Tablo 15**'te sunulmuştur. Piyasa riskine duyarlılık bazında kamusal sermayeli bankalar, analiz dönemi boyunca sektörden olumlu olarak ayrışma göstermiştir. Bununla birlikte yabancı sermayeli bankaların sektörden negatif yöndeki ayrışması, hem CAMELS endeks değerlerinde, hem de CAMELS notları bazında gözlemlenebilmektedir. Tüm dönemlerde, kamusal sermayeli bankalar piyasa riskine duyarlılık bazında sektörden pozitif ayrışmaya işaret eden 2 performans puanını elde etmiştir. Bununla birlikte, yabancı sermayeli bankalar sektörden negatif ayrışmaya işaret eden 4-5 puan etrafında piyasa riskine duyarlılık performansı göstermiştir. Özel sermayeli bankalar ise analiz dönemi boyunca sektör ortalamasına çok yakın düzeyde piyasa riskine duyarlılık performansına sahip olmuştur.

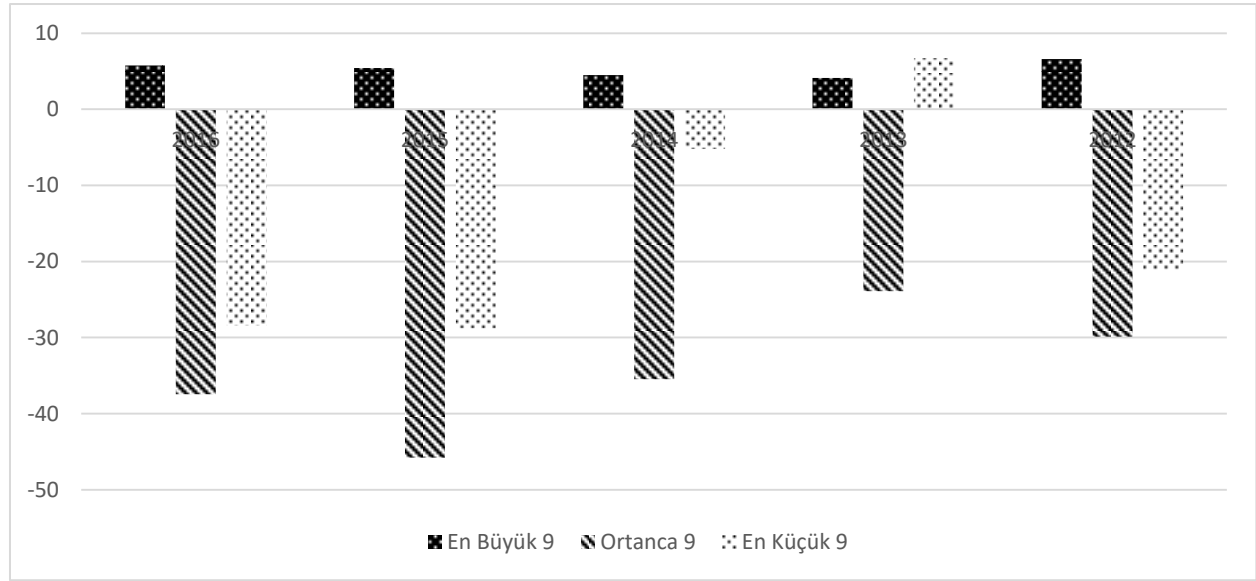
Tablo 15. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Piyasa Riskine Duyarlılık CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	2	2	2	2	2
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Yabancı Sermayeli Bankalar	4	4	5	4	5

Şekil 11. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla Piyasa Riskine Duyarlılık CAMELS Endeks Değerleri

Aktif büyüklüğü ayrımı sonrası elde edilen piyasa riskine duyarlılık - (S) performans düzeyleri **Şekil 12** ve **Tablo 16**'da sunulmuştur. Piyasa riskine duyarlılık bazında analiz bulguları incelendiğinde, en büyük 9 bankanın sektörden sınırlı düzeyde pozitif ayrıştığı; ancak ortanca 9 ve en küçük 9 bankanın sektörden anlamlı bir biçimde negatif ayrıştığı görülmektedir. Söz konusu durum banka gruplarının CAMELS notlarında da gözlemlenebilmektedir. En büyük 9 banka sektör ortalamasını işaret eden 3 puan düzeyinde performansa sahipken; ortanca 9 ve en küçük 9 banka sektör ortalamasının daha alt düzeyine işaret eden 4-5 puan düzeyinde piyasa riskine duyarlılık performansına sahiptir.

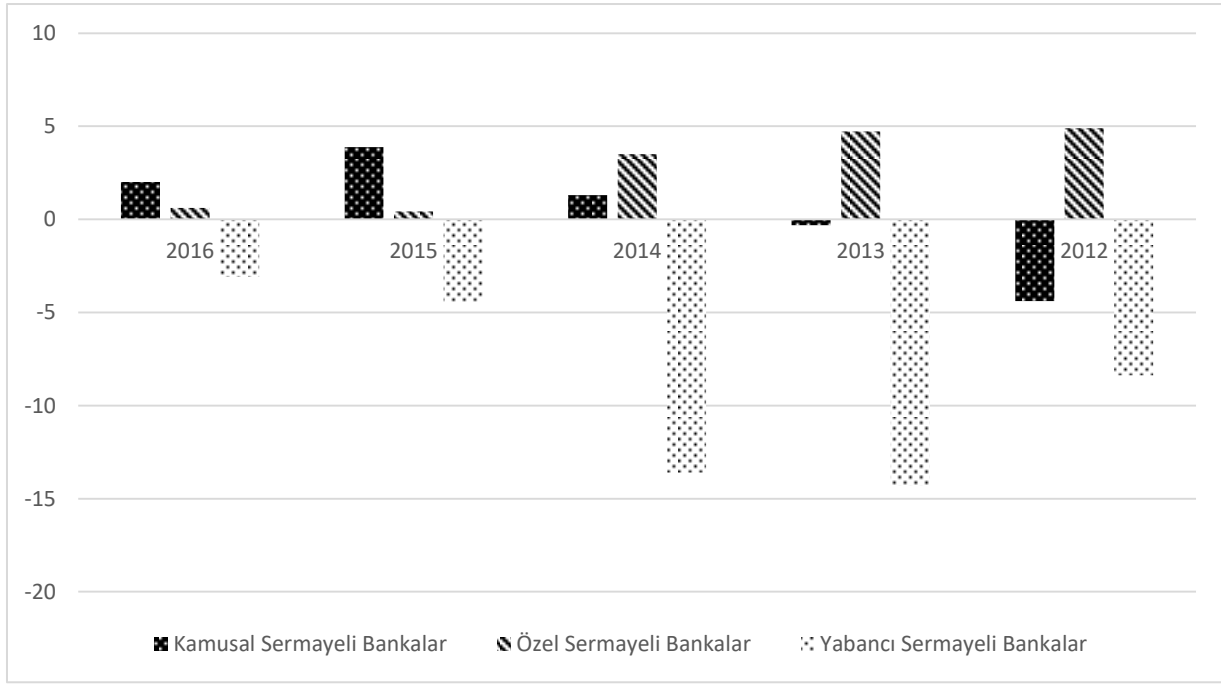
Şekil 12. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Piyasa Riskine Duyarlılık CAMELS Endeks Değerleri

Tablo.16 - Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla Piyasa Riskine Duyarlılık CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	3	3	3	3
Ortanca 9	5	5	5	4	4
En Küçük 9	4	4	3	3	4

• Genel CAMELS Performans Sonuçları:

Sermaye sahipliği ayrımında, tüm CAMELS bileşenlerinin katkısı sonucunda oluşan performans düzeyleri, Şekil 13 ve Tablo 17’de sunulmuştur. Analizin 2013-2014 yılları arasındaki sonuçları dışında, sahiplik yapısı ayrımıyla oluşturulan banka gruplarının genel performanslarının birbirine benzer biçimde şekillendiği görülmektedir. CAMELS endeks değerlerinde farklı banka grupları arasında performans ayrışmaları gözlemlense de, söz konusu ayrışmalar Tablo 15’te de görülebileceği üzere sınırlı kalmıştır ve banka grupları genel performans anlamında benzer CAMELS notları elde etmiştir.

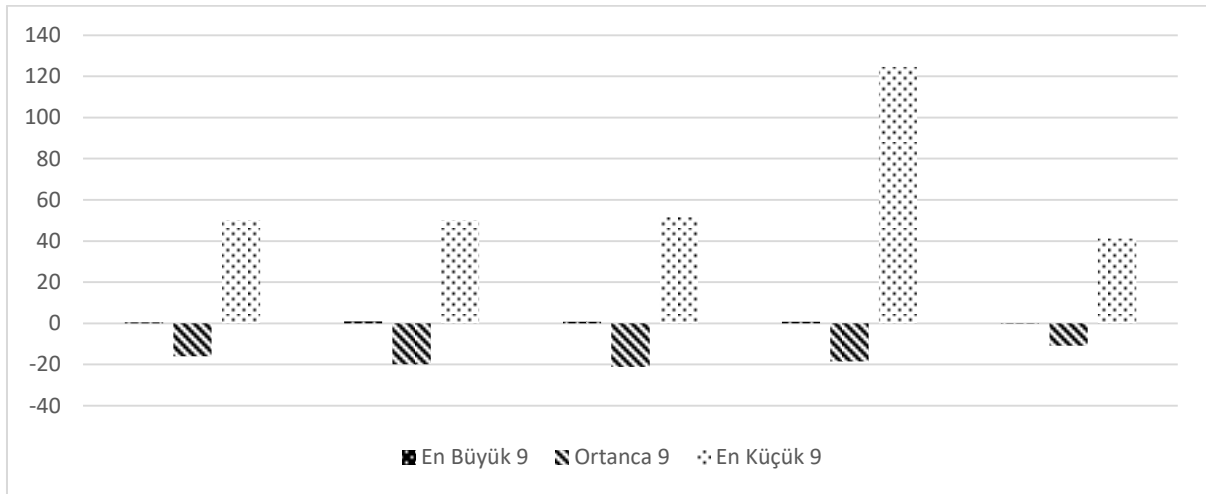

Şekil 13. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla CAMELS Endeks Değerleri

Tablo 17. Sahiplik Yapısı Ayrımıyla CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
Kamusal Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Özel Sermayeli Bankalar	3	3	3	3	3
Yabancı Sermayeli Bankalar	3	3	4	4	3

Aktif büyüklüğü ayrımında, tüm CAMELS bileşenlerinin katkısı sonucunda oluşan performans düzeyleri, Şekil 14 ve Tablo 18’de sunulmuştur. Sahiplik yapısına göre gerçekleştirilen ayrımın aksine, aktif büyüklüğüne göre yapılan ayrım sonucunda oluşturulan banka gruplarının performans bazında birbirlerinden ayrışmalarının oldukça anlamlı olduğu görülmektedir. En küçük 9 mevduat bankası, genel CAMELS performansında tüm dönemlerde sektörden anlamlı bir biçimde pozitif ayrılmıştır. En büyük 9 mevduat bankası, sektör ortalamasına yakın performansa sahipken; ortanca 9 mevduat bankası sektörden anlamlı bir biçimde negatif ayrışma göstermiştir.

Şekil 14. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla CAMELS Endeks Değerleri

Tablo 18. Aktif Büyüklüğü Ayrımıyla CAMELS Notları

	2016	2015	2014	2013	2012
En Büyük 9	3	3	3	3	3
Ortanca 9	4	4	4	4	4
En Küçük 9	1	1	1	1	1

CAMELS analizi neticesinde elde edilen bulgular, **Tablo 19’**da toplu olarak sunulmuştur. Tabloda sektörden ayrışmanın yoğunluğu, CAMELS notları ile ölçülmüş ve sektörden pozitif ayrışma yeşil; negatif ayrışma kırmızı ve son olarak sektörle benzer özelliklere sahip olma sarı renk ile ifade edilmiştir¹. Sermaye sahipliği ile gerçekleştirilen ayırım sonucu oluşturulan banka gruplarının yönetim kalitesi ve piyasa riskine duyarlılık bileşenleri dışında performanslarının sektöre yakın seyrettiği görülmektedir. Genel performans bazında da söz konusu banka grupları sektör ortalaması düzeyinde performans göstermiştir. Bununla birlikte aktif büyüklüğüne göre yapılan ayırım sonucu oluşturulan banka gruplarının performansının sektörden ayrışmalarının anlamlı olduğu göze çarpmaktadır. En küçük 9 mevduat bankası genel performans düzeyi de dahil olmak üzere çeşitli bileşenler bazında sektörden ciddi anlamda pozitif ayrışmıştır. Ortanca büyüklükteki 9 mevduat bankası ise analiz döneminin genelinde sektörden negatif yönde ayrışma göstermiştir. En büyük 9 mevduat bankası ise sektör ortalaması düzeyinde performans göstermiştir.

Tablo.19 – CAMELS Bulguları Özeti

Gösterge	Sermaye Sahipliği Ayrımı			Aktif Büyüklüğü Ayrımı		
	KSB	ÖSB	YSB	B9	O9	K9
C – Sermaye Yeterliliği	±	±	±	±	-	++
A – Aktif Kalitesi	±	±	±	±	±	-
M – Yönetim Kalitesi	+	+	--	+	--	++
E - Kârlılık	±	±	-	±	--	-
L - Likidite	±	±	±	±	-	++
S – Piyasa Riskine Duyarlılık	+	±	-	±	--	-
CAMELS – Genel Performans	±	±	±	±	-	++
KSB: Kamu Sermayeli Bankalar ÖSB: Özel Sermayeli Bankalar YSB: Yabancı Sermayeli Bankalar B9: En Büyük 9 Banka O9: Ortanca 9 Banka K9: En Küçük 9 Banka ++: Sektörden Ciddi Pozitif Ayrışma + : Sektörden Pozitif Ayrışma ± : Sektör Ortalamasına Yakın Performans - : Sektörden Negatif Ayrışma --: Sektörden Ciddi Negatif Ayrışma						

SONUÇ VE ÖNERİ

Çalışma bulguları üzerinden elde edilebilecek en kapsamlı sonuç, banka büyüklüğünün banka performansı üzerinde sermaye sahipliğine kıyasla daha anlamlı bir etkisinin olabileceğidir. Bulgular, sermaye sahipliği ayrımıyla oluşturulan banka grupları arasında anlamlı performans farklılıklarının bulunmadığını gösterirken; aktif büyüklüğüne göre oluşturulan banka gruplarının performanslarının farklılaştığını göstermektedir.

Küçük mevduat bankalarının sahip olduğu yüksek performans düzeyi, bankaların hacimlerinin küçülmesinden banka performansının pozitif etkilenebileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Nitekim, Quinn (1985) ve MacDonald (1995) küçük organizasyonların daha yüksek düzeyde esnekliğe sahip olduğunu;

¹ Yapılan değerlendirmede CAMELS notunun analiz döneminin çoğunluğunda 1 olması sektörden ciddi pozitif ayrışma, 2 olması sektörden pozitif ayrışma, 3 olması sektör ortalamasına yakın performans, 4 olması sektörden negatif ayrışma ve 5 olması sektörden ciddi negatif ayrışma şeklinde yorumlanmıştır.

Weick (1977) ve Pasmore (1994) ise daha yüksek esnekliğe sahip olan organizasyonların değişen ortama uyum sağlama kapasiteleri sayesinde daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Yine, Laeven vd. (2014) ve Terreza (2015) bankaların büyüklüklerinin artmasıyla risklilik düzeylerinin de arttığını belirtmektedir. Mevcut çalışmanın sonuçları, bahsi geçen çalışmalarda dile getirilen fikirleri destekler niteliktedir.

Çalışmanın sonuçları ışığında, gelecek çalışmalarda banka büyüklüğünün banka performansı üzerindeki etkilerine yer veren daha kapsamlı çalışmaların faydalı olacağına inanılmaktadır. Yine, küçük bankaları performans anlamında ileriye taşıyan sebepleri araştıran çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ALTIN, H., SÜSLÜ, C., KUTUCUOĞLU, S. (2016), Turkish Banking Sector Analysis of Global Financial Crisis Environment: Application of Camels, Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal, 2, 457-475.
- AHSAN, M.K.(2016), Measuring Financial Performance Based on CAMEL: A Study on Selected Islamic Banks in Bangladesh, Asian Business Review, 6(1), 47-56.
- BARAL, K.J.(2005), Health Check-up of Commercial Banks in the Framework of CAMEL: A Case Study of Joint Venture Banks in Nepal, The Journal of Nepalese Business Studies, 2(1), 41-55.
- COSKUN, S.A., KARĞIN, S.(2016), Sınır Ötesi Birleşme ve Satın Almaların Bankaların Finansal Performansına Etkileri: Üç Banka Üzerinde CAMELS Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ocak/2016, 41-60.
- ÇAĞIL, G., MUKHTAROV, S.(2014), Azerbaycan Ticari Bankacılık Sektörünün Camels Yöntemi İle Performans Analizi, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 11(41), 77-94.
- ÇINKO, M., AVCI, E. (2008), CAMELS Dereceleme Sistemi ve Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Başarısızlık Tahmini, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 2(2), 25-48.
- DREHMANN, M., NIKOLAOU, K. (2009), Funding Liquidity Risk Definition and Measurement, European Central Bank Working Paper Series, No.1024.
- ECER, F. (2013), Türkiye’deki Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: 2008-2011 Dönemi, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(2), 171-189.
- ECHEKOBA, F.N., EGBUNIKE, C.F., EZU, G.K.(2014), Determinants of Bank Profitability in Nigeria: Using Camel Rating Model (2001 – 2010), IOSR Journal of Business and Management, 16(9), 44-50.
- EGE, İ., TOPALOĞLU, E.E., KARAKOZAK, Ö.(2015), CAMELS Performans Değerleme Modeli: Türkiye’deki Mevduat Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(4), 109-126.
- FATIMA, N. (2014), Capital Adequacy: A Financial Soundness Indicator for Banks, Global Journal of Finance and Management, 6(8), 771-776.
- FDIC - Federal Deposit Insurance Corporation (2012), Risk Management Manual of Examination Policies, 23 Ocak 2018 tarihinde <https://www.fdic.gov/regulations/safety/manual/section3-1.pdf> adresinden alındı.
- FELDMAN, R.J., SCHMIDT, J.(1999), What are CAMELS and Who Should Know?, 12 Ocak 2018 tarihinde Fed Gazette: <https://www.minneapolisfed.org/publications/fedgazette/what-are-camels-and-who-should-know> adresinden alındı.
- GASBARRO, D., ZUMWALT, J.K., SADGUNA, I. (2002), The Changing Relationship Between CAMEL Ratings and Bank Soundness during the Indonesian Banking Crisis, Review of Quantitative Finance and Accounting, 19(3), 247-260.
- GUPTA, R. C. A. (2014), An Analysis of Indian Public Sector Banks Using Camel Approach, IOSR Journal of Business and Management, 16(1), 94-102.
- GÜMÜŞ, F. B., NALBANTOĞLU, Ö.(2015), Türk Bankacılık Sektörünün Camels Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları Arasında Performans Analizi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 17(2), 83-106.
- GÜNEY, S. (2014), İnsan Kaynakları Yönetimi, Ankara: Nobel Yayınları.
- JOHRI, S., SINGH, M. (2015), Financial Assessment Of Public And Private Banks In India, International Journal of Social Sciences and Management, 2(3), 228-235.
- KANDEMİR, T., ARICI, N.D. (2013), Mevduat Bankalarında Camels Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010), Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 61-87.
- KAYA, Y.T.(2001), Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

- MSPD Çalışma Raporları, 2001/6.
- LAEVEN, L. RATNOVSKI, L. TONG, H. (2014), Bank Size and Systemic Risk, 31 Ocak 2018 tarihinde IMF-International Monetary Fund: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1404.pdf> adresinden alındı.
- LOPEZ, J. A. (1999), Using CAMELS Ratings to Monitor Bank Conditions, 12 Ocak 2018 tarihinde Federal Reserve Bank of San Fransisco Economic Letter: <https://www.frbsf.org/economic-research/publications/economic-letter/1999/june/using-camels-ratings-to-monitor-bank-conditions/> adresinden alındı.
- MACDONALD, S. (1995), Learning to Change: An Information Perspective on Learning in the Organization, *Organization Science*, 6(5), 557-568.
- MISHKIN, F. S. (2004). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets* (7th Ed.), Boston: Addison Wesley-Pearson.
- MISRA, S. K., ASPAL, P. K. (2013), A Camel Model Analysis of State Bank Group, *World Journal of Social Sciences*, 3(4), 36-55.
- PASMORE, W. A. (1994), *Creating Strategic Change: Designing of Flexible, High Performance Organization*, New York: John Wiley & Sons.
- QUINN, J. B. (1985), Managing Innovation: Controlled Chaos, *Harvard Business Review*, 63(3), 78-84.
- SANGMI, M., NAZIR, T. (2010), Analyzing Financial Performance of Commercial Banks in India: Application of CAMEL Model, *Pakistan Journal of Commerce Social Sciences*, 4(1), 40-55.
- SOLTANI, M., ESMAILI, M., POOR, M.H., KARAMI, H. (2013), Evaluating the Performance of Public and Private Banks and Providing Suggestions for Improving the Performance of Them (Case study: Melli, Agriculture, Pasargad and Parsian Bank of Qom), *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(2), 480-487.
- SRINIVASAN, K., SAMINATHAN, Y. P. (2016), A Camel Model Analysis of Public, Private and Foreign Sector Banks in India, *Pacific Business Review International*, 8(9), 45-57.
- ŞEN, S., SOLAK, S. (2011), Ticari Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi: Türkiye Örneği, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(554), 51-70.
- TAYLOR, W. F. (1913), *The Principles of Scientific Management*, New York: Harper & Brothers Publishers.
- TERREZA, V. (2013), The Effect of Bank Size on Risk Ratios: Implications of Banks’ Performance, *Procedia Economics and Finance*, 30, 903-909.
- TÜKENMEZ, M., KUTAY, N., AKKAYA, G. C. (2010), Kamu ve Özel Sermayeli Ticari Bankalarda CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Bir İnceleme, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 25(293), 95-112.
- UYARGİL, C. (2000), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı Yayınları.
- WEICK, K. E. (1977), Organization Design: Organizations as Self-Designing Systems, *Organizational Dynamics*, 6(2), 30-46.
- WIRNKAR, A. D., TANKO, M. (2008), CAMELS and Banks Performance Evaluation: The Way Forward, 24 Ocak 2018 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1150968 adresinden alındı.
- www.tbb.gov.tr

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENERJİ TÜKETİMİNİN KARBON EMİSYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF ENERGY CONSUMPTION ON CARBON EMISSIONS IN TURKISH ECONOMY

Murat ÇETİN

Prof. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mceetin@nku.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7886-4162>

Özge YÜKSEL

Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozgeyuksele62@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-8162-5760>

Başvuru Tarihi/Application Date: 23.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 08.05.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.409119

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, 1960-2014 döneminde Türkiye ekonomisinde Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi bağlamında enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaktır. Literatüre bağlı olarak ekonomik büyüme, ticari açıklık ve finansal gelişme diğer bağımsız değişkenler olarak ampirik modellere ilave edilmektedir. Ng-Perron ve PP testleri kullanılarak değişkenlerin durağanlık analizi gerçekleştirilmektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı Johansen-Juselius ve Phillips-Ouliaris testleri yardımıyla analiz edilmektedir. Uzun dönem parametreleri ise Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ve Dinamik OLS (DOLS) tahmincileri ile tahmin edilmektedir. Ampirik sonuçlar, değişkenlerin birinci farkında durağan ve eşbütünleşik olduğunu ortaya koymaktadır. ÇKE hipotezinin varlığı Türkiye ekonomisi için desteklenmektedir. Ampirik sonuçlar aynı zamanda enerji tüketiminin karbon emisyonunu artırdığını göstermektedir. Çalışma, Türkiye ekonomisi için önemli politika çıkarımları sunabilmektedir.

Abstract

The main aim of this study is to empirically investigate the impact of energy consumption on carbon emissions in Turkish economy over the period of 1960-2014 in the context of Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis. Based on the existing literature, economic growth, trade openness and financial development are added to the empirical models as other independent variables. The stationarity properties of the variables are conducted by the Ng-Perron and PP tests. The presence of cointegration between the variables is analyzed by the Johansen-Juselius and Phillips-Ouliaris tests. The long run parameters are estimated by the Generalized Method of Moments (GMM) and Dynamic OLS (DOLS) estimators. Empirical results indicate that the variables are stationary at their first difference and cointegrated. The presence of EKC hypothesis is confirmed for Turkish economy. Empirical results also indicate that energy consumption increases carbon emissions. The study can provide important policy implications for Turkish economy.

Anahtar kelimeler: Karbon Emisyonu, Enerji Tüketimi, Eşbütünleşme, GMM, DOLS, Türkiye

Keywords: Carbon Emissions, Energy Consumption, Cointegration, GMM, DOLS, Turkey

EXTENDED SUMMARY

Research Problem: The main purpose of this study is to examine the effect of energy consumption on carbon emissions in case of Turkey for the period 1960-2014. This study also examines the validity of Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis implying an inverted-U shaped relationship between per capita real income and carbon emissions for Turkish economy. Based on the existing literature, this study uses energy consumption, trade openness and financial development as other determinants of carbon emissions. In this study, in which entrepreneurship tendencies were determined according to the perceptions and personality traits of the students who were studying at Süleyman Demirel University and participating entrepreneurship courses, it was questioned whether the tendencies of entrepreneurship differed according to the personality traits, sexes, ages and faculties of the students.

Research Questions: Does energy consumption correlate with carbon emissions? Is the EKC hypothesis valid for Turkish economy? Does an inverted-U shaped relationship between per capita real income and carbon emissions exist in Turkey? How is the impact of trade openness on carbon emissions? Is there a positive relationship between financial development and carbon emissions?

Literature Review: The EKC hypothesis implies that there exists an inverted-U shaped relationship between per capita real income and environmental pollution. Most of the studies investigating the EKC hypothesis has found different results for different countries by applying various empirical methods. The literature of EKC hypothesis uses energy consumption, trade openness and financial development as control variables. Firstly, energy is a vital production factor. An increase in energy consumption affects economic growth and carbon emissions. Therefore, it is expected that there exists a positive link between energy consumption and carbon emissions. Many empirical papers reveal a positive link between the variables and a causal linkage running from energy consumption to carbon emissions in the long run. Secondly, the literature implies that trade openness affects carbon emissions positively or negatively. Therefore, a positive or negative relationship between trade openness and carbon emissions is expected. The empirical studies provide more complex and mixed findings for this relationship. Thirdly, the literature also suggests that financial development encourages new technology and environmentally friendly production, therefore, increases carbon emissions. On the other hand, financial development supports economic growth, thus, enhances industrial pollution. For these purposes, the relationship between financial development and carbon emission is expected to be positive or negative. As a matter of fact, the empirical studies provide the findings compatible with the theory. It can be said that there exists limited studies examining the link between energy consumption and carbon emissions for Turkish economy.

Methodology: The study includes a single-country analysis. The study's methodology consists of three steps. In the first step, the unit root properties of the variables are investigated by the Ng-Perron and PP unit root tests. These test can provide more efficient and consistent results than the other unit root tests. In the second step, the cointegration analysis is conducted by the Johansen-Juselius and Phillips-Ouliaris cointegration tests. The main feature of these tests is that they are residual-based cointegration tests. In the final step, the long run estimation of variables are analyzed by the Generalized Method of Moments (GMM) and Dynamic OLS (DOLS) estimators. If heteroskedasticity and endogeneity problems are present, the GMM estimator is more efficient than the other estimators. DOLS can provide asymptotically efficient estimates. DOLS is a more simple method than other asymptotically efficient estimators. In this study, the four regression models are used to investigate the impact of energy consumption on carbon emissions. The annual data covers the period 1960-2014. The data are obtained from the World Development Indicators (WDI, 2017) online database. All the variables are transformed to their logarithmic form. The parameters indicate the long-run elasticities of per capita carbon emissions with respect to per capita real income, the square of per capita real income, per capita energy consumption, trade openness and financial development, respectively.

Results and Conclusions: The unit root analysis indicates that the variables used in the study are stationary at their first difference. The result implies that the series are integrated at I(1). The cointegration analysis indicates that the variables are cointegrated implying a long run relationship between the variables. The empirical results show that the EKC hypothesis is valid for Turkish economy. The empirical results also show that energy consumption increases carbon emissions. The study can provide important policy implications for Turkish economy. In order to decrease carbon emissions level in Turkey, the utilization of alternative energy sources such as wind, solar, geothermal sources and bio-diesel fuel can be encouraged.

GİRİŞ

İklim değişikliği ve başta karbon (CO₂) olmak üzere sera gazı emisyonuna bağlı olarak artan çevre kirliliği tüm dünyada önemini korumaktadır. Küresel anlamda önemli bir girişim olan Kyoto Protokolü'nün ilk temel hedefi endüstrileşmiş ülkelerde sera gazı emisyonunun 2008-2012 döneminde ortalama %5,2 düşürülmesi olmuştur. Kyoto Protokolü'nde yer alan ülke spesifik hedeflere bazı ülkelerin erişmesi oldukça güç gözükmemektedir (Tiwari vd., 2013). Küresel çerçevede bir diğer gelişme ise 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması'dır. Anlaşma, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin 2020 yılına kadar taahhütlerini gözden geçirmelerini ve 2030 yılı için sera gazı emisyonu indirim hedeflerini gerçekleştirecek adımları atmalarını gerekli kılmıştır (Horton vd., 2016).

Kyoto protokolüne 2009 yılında katılan Türkiye Ek-1 listesinde yer almış ve sera gazı salınımını azaltmayı kabul etmiş gelişmekte olan ülkelere birisi olmuştur. Paris Anlaşması bağlamında da Türkiye ekonomisinin 2020 yılına kadar karbon emisyonu düzeyini düşürmesi beklenmektedir. Ancak, Türkiye ekonomisinin 2018 iklim değişim performans indeksi sıralamasında 47. sırada, sera gazı salınımı sıralamasında 45. sırada, iklim politikaları sıralamasında ise 60. sırada yer aldığı görülmektedir (Burck vd., 2018). Ayrıca, Tablo 1'den anlaşılabileceği üzere Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya gibi yeni gelişen ekonomiler ile birlikte Türkiye ekonomisinde de karbon emisyonu yüksek düzeylerde seyretmektedir. Söz konusu değer 2005 yılında 246 milyon tondan 2015 yılında 343 milyon tona yükselerek 2005-2015 döneminde ortalama %4,1'lik bir artış sergilemiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinde karbon emisyonunun giderek artacağı yönündeki kanıyı güçlendirmektedir. Yurt içindeki nispeten zayıf iklim politikalarının, iklimsel hedeflere duyarlılığın az olmasının ve uygulama zayıflığının buradaki rolü yadsınamaz (Burck vd., 2018).

Diğer taraftan Türkiye başta olmak üzere yeni gelişen ekonomilerde son yıllarda karbon emisyonunun yanı sıra enerji tüketiminin de hızla arttığı belirtilmektedir. Enerjide yüksek düzeyde dışa bağımlı olan Türkiye'nin birincil enerji kaynakları tüketimi 2005'te 3,7 katrilyon btu'den 2015 yılında 5.72 katrilyon btu'ya yükselerek söz konusu dönemde ortalama %4,4'lük bir artış kaydetmiştir (BP, 2017).

Bu gelişmeler Türkiye ekonomisinde birincil enerji kaynakları ile karbon emisyonu kullanımının zaman içerisinde birlikte artış gösterdiğini ve artış oranlarının da birbirine yakın seyrettiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda iki değişken arasındaki ilişkinin Türkiye ekonomisi bağlamında ampirik açıdan analiz edilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, çevre kirliliğinin temel belirleyicilerini analiz eden ampirik çalışmaların Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi çerçevesinde farklı değişkenler üzerinde durdukları görülmektedir. Örneğin; Antweiler vd. (2001), Ertugrul vd. (2016) dış ticaret (ticari dışa açıklık), Akbostancı vd. (2009) ekonomik büyüme, Say ve Yücel (2006) enerji tüketimi, Katircioglu ve Taspinar (2017) ise finansal gelişme ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, Türkiye ekonomisi örneğinde enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi 1960-2014 dönemi itibarıyla ampirik olarak araştırmaktır. Çalışmada enerji tüketimi dışındaki diğer bağımsız değişkenler ilgili ampirik literatür dikkate alınarak kişi başına gelir, finansal gelişme ve ticari dışa açıklık olarak belirlenmiş ve karbon emisyonu denkleminde ilave edilmişlerdir. Çalışma ayrıca ÇKE hipotezini de dikkate almaktadır. Yani, kişi başına gelir ile çevre kirliliği arasında ters-U şeklinde bir ilişkinin olup olmadığı da araştırılmaktadır.

Çalışmada kullanılan ekonometrik metodoloji başlıca üç kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak; değişkenlerin birim kök analizi için Phillips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001) testleri kullanılmıştır. İkinci olarak; değişkenler arasında eşbütünleşme yani uzun dönem ilişkisinin varlığı, Johansen-Juselius (1990) ve Phillips-Ouliaris (1990) testleri ile test edilmiştir. Son olarak; değişkenlerin uzun dönem katsayıları Hansen (1982) ve Stock-Watson (1993) tarafından geliştirilmiş olan GMM ve DOLS tahmincileri gibi iki farklı tahmin metodu kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm modellerde enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerinde pozitif etkisinin belirlenmiş olması, Türkiye

ekonomisi için gerek enerji politikası gerekse çevre politikası bağlamında önemli bazı çıkarımların yapılmasına imkân tanımaktadır.

Tablo 1. Seçilmiş Yeni Gelişen Ekonomilerde Karbon Emisyonu Profili*

Ülkeler	2005	2010	2015	2016	2005-2015 Ortalama Artış
Çin	6184	8118	9164	9123	%4.2
Hindistan	1262	1667	2157	2271	%6.0
Filipinler	81	80	107	119	%4.2
Türkiye	246	288	343	361	%4.1
Brezilya	351	400	491	458	%4.0
Malezya	176	199	247	263	%3.3
Arjantin	157	172	193	194	%2.9
Tayland	224	249	287	292	%2.4
Meksika	413	459	481	470	%0.9
Güney Afrika	371	449	421	425	%0.7
Rusya	1435	1509	1521	1490	%0.2

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2017.

Not: * Milyon ton petrol eşdeğeri

1. LİTERATÜR

Kişi başına gelir ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) çerçevesinde ilk açıklayan Grossman ve Krueger (1995)'dir. Yazarlara göre belli bir gelir düzeyine kadar çevre kirliliği artmakta, optimal gelir düzeyine ulaştıktan sonra çeşitli sebeplerle çevre kirliliği azalmaktadır. Dolayısıyla iki değişkenin ters-U şeklinde bir ilişki içinde olduğundan bahsedilmektedir. ÇKE hipotezi pek çok ampirik araştırmaya konu olmuş ve farklı ülkeler için farklı sonuçlar elde edilmiştir. Jalil ve Feridun (2011), Tiwari vd. (2013), Shahbaz, vd. (2013a), Boutabba (2014), Apergis ve Ozturk (2015), Baek (2015), Sugriawan ve Managi (2016) ve Ahmad vd. (2017) ÇKE hipotezini destekleyici bulgulara ulaşırken, Coondo ve Dinda (2008), Hee ve Richard (2010), Robalino-Lopez vd. (2015) ve Farhani ve Öztürk (2015) tarafından ise hipotez desteklenememiştir.

ÇKE hipotezi literatürü enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve finansal gelişmeyi kontrol değişkenler olarak sıklıkla kullanır. Bunlardan ilki olan enerji, ekonomik kalkınma sürecindeki etkileri nedeniyle önemli bir üretim faktörüdür. Ancak, son dönemde global ısınma ve iklim değişikliği konularına artan ilgi, çevreyi dikkate alacak şekilde daha dengeli bir enerji tüketimi konusunda baskı oluşturmaktadır (Saboori ve Sulaiman, 2013). 2002 Johannesburg Zirvesi ve 2015 Paris Anlaşması da enerji tüketiminin çevre üzerindeki zararlı etkilerine dikkati çekmektedir (Farhani ve Rejeb, 2012). Özellikle hava kirliliği ve sera gazı emisyonunun en önemli nedeni fosil yakıtlar olarak adlandırılan birincil enerji kaynaklarının kullanımıdır. Bu nedenle enerji tüketimi nedeniyle oluşan çevresel bozulmalar günümüz ve gelecek nesillerin sağlık ve verimlilikleri üzerinde etki bırakabilmektedir (Kaygusuz, 2010). Pao vd. (2011), Hamit-Haggag (2012), Ozcan (2013), Shahbaz vd. (2013b), Boutabba (2014) ve Sun vd. (2017) çalışmalarında enerji tüketiminin karbon emisyonunu artırdığı sonucuna varmışlardır. Ali vd. (2017) ise iki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Literatürde ticari dışa açıklık ya da ticari liberalleşmenin çevresel etkileri genelde ölçek etkisi, teknik etki ve kompozisyon etkisi bağlamında açıklanmakta, ölçek etkisi ve kompozisyon etkisinin çevreyi bozması, teknik etkinin ise iyileştirmesi beklenmektedir (Antweiler vd. 2001). Yan ve Yang (2010), Tiwari vd. (2013), Shahzad vd. (2017), Ali vd. (2017) ve Solarin vd. (2017) ticari dışa açıklık ile karbon emisyonu arasında pozitif bir ilişki tespit ederken, Lopez (1994) ve Shahbaz vd. (2013a,b) negatif bir ilişkiye işaret etmiş, Jayanthakumaran vd. (2009) ve Boutabba (2014) ise iki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlayamamıştır.

Finansal gelişme de son yıllarda çevre üzerinde önemli bir belirleyici olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş bir finansal sektör doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmede böylece ekonomik büyüme ve çevre kalitesini etkileyebilmektedir. İlave olarak, finansal gelişme çevre odaklı projelere finansal kaynakların aktarılmasını sağlar. İyi fonksiyon gören bir finansal sektör kamu kurumlarının bu tür projeler için finansal kaynak elde etmesini de kolaylaştırır. Ayrıca, finansal gelişme teknolojik yenilikleri sürükleyebilir ve bu teknolojik gelişmeler enerji sektörü yoluyla emisyonun azalmasına katkı sunabilir (Shahbaz vd., 2013a). Jalil ve Feridun (2011), Shahbaz vd. (2013a,b) ve Ali vd. (2017) finansal gelişmenin karbon emisyonu üzerinde negatif bir etkinin varlığını tespit ederken, Boutabba (2014), Farhani ve Öztürk (2015), Shahzad vd. (2017) ve Solarin vd. (2017) iki değişken arasındaki pozitif ilişkiye dikkati çekmiştir.

Tablo 2, Türkiye ekonomisi üzerine yapılmış zaman serisi çalışmalarını özetlemektedir. Ampirik sonuçlara göre; Say ve Yücel (2006), Halicioğlu (2009), Gojayeve vd. (2012), Ozturk ve Acaravci (2013), Altıntaş (2013), Katircioğlu (2014), Yavuz (2014), Bozkurt ve Okumuş (2015), Keskingöz ve Karamelikli (2015), De Vita vd. (2015), Seker vd. (2015), Uysal ve Yapraklı (2016), Kızılkaya vd. (2016), Ertugrul vd. (2016), Gokmenoglu ve Taspınar (2016) ve Katircioğlu ve Taspınar (2017) enerji tüketiminin karbon emisyonunu artırdığı sonucuna ulaşırken, Çetin ve Seker (2014), Tutulmaz (2015) ve Bölük ve Mert (2015) ise iki değişken arasındaki ilişkiyi analizlerine dâhil etmemişlerdir.

Metodolojik açıdan bakıldığında; De Vita vd. (2015), Uysal ve Yapraklı (2016) ve Katircioğlu ve Taspınar (2017) eşbütünleşme analizi için yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerini tercih ederken, Halicioğlu (2009), Gojayeve vd. (2012), Ozturk ve Acaravci (2013), Altıntaş (2013), Çetin ve Seker (2014), Katircioğlu (2014), Keskingöz ve Karamelikli (2015), Bölük ve Mert (2015), Seker vd. (2015) ve Gokmenoglu ve Taspınar (2016) ise ARDL sınır testi eşbütünleşme metodunu kullanmışlardır. Akbostancı vd. (2009), Yavuz (2014), Tutulmaz (2015) ve Kızılkaya vd. (2016) Johansen testi ile uzun dönem ilişkisinin varlığını analiz etmişlerdir. De Vita vd. (2015) ve Katircioğlu ve Taspınar (2017) katsayıların tahmininde DOLS tahmincisini, Yavuz (2014), Bozkurt ve Okumuş (2015) ve Uysal ve Yapraklı (2016) FMOLS tahmincisini, diğer çalışmalar ise genelde OLS tahmincisini kullanmışlardır.

Say ve Yücel (2006), Gojayeve vd. (2012), Altıntaş (2013), Çetin ve Seker (2014), Katircioğlu (2014), Bozkurt ve Okumuş (2015), Keskingöz ve Karamelikli (2015), Gokmenoglu ve Taspınar (2016), Kızılkaya vd. (2016), Uysal ve Yapraklı (2016) ÇKE hipotezini test etmezken, Halicioğlu (2009), Yavuz (2014), De Vita vd. (2015), Bölük ve Mert (2015), Seker vd. (2015), Ertugrul vd. (2016), Katircioğlu ve Taspınar (2017) ÇKE hipotezini destekleyen ampirik bulgular sunmakta, diğer çalışmaların ise hipotezi destekleyemediği görülmektedir.

Türkiye ekonomisi ile ilgili çalışmalarda iki farklı tahmincinin kullanılmaması dikkati çektiği gibi, GMM tahmincisine de başvurulmamıştır. Bir başka nokta, çalışmalarda birden fazla ampirik modelin yer almadığı genelde bir regresyon denklemi dikkate alınarak analizlerin gerçekleştirildiğidir. Bu çalışmada ise hem GMM hem de DOLS teknikleri yardımıyla enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkisi dört farklı regresyon denklemi dikkate alınarak araştırılmaktadır.

Tablo 2. Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Zaman Serisi Çalışmaları

Yazar	Periyod	Metodoloji	Eşbütünlüşme	ÇKE	Enerji tüketiminin CO2 üzerindeki etkisi
Katircioglu ve Taspınar (2017)	1960-2010	Maki eşbütünlüşme testi, DOLS tahmincisi	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Gokmenoglu ve Taspınar (2016)	1974-2010	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Ertugrul vd. (2016)	1971-2011	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Kızılkaya vd. (2016)	1967-2010	Johansen eşbütünlüşme	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Uysal ve Yapraklı (2016)	1968-2011	Hatemi-J eşbütünlüşme, FMOLS tahmincisi	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Seker vd. (2015)	1974-2010	ARDL sınır testi, Hatemi-J testi, VECM Granger nedensellik	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Bölük ve Mert (2015)	1961-2010	ARDL sınır testi, ECM modeli	Var	Ters U şeklinde	Araştırılmadı
Tutulmaz (2015)	1968-2007	Engle-Granger ve Johansen eşbütünlüşme, OLS tahmincisi	Var	N şeklinde	Araştırılmadı
De Vita vd. (2015)	1960-2009	Maki eşbütünlüşme, DOLS tahmincisi	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Keskingöz ve Karamelikli (2015)	1960-2011	ARDL sınır testi	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Bozkurt ve Okumuş (2015)	1966-2011	Hatemi-J eşbütünlüşme, FMOLS tahmincisi	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Yavuz (2014)	1960-2007	Johansen eşbütünlüşme, OLS ve FMOLS tahmicileri	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Katircioglu (2014)	1960-2010	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Çetin ve Seker (2014)	1980-2010	ARDL sınır testi	Var	Araştırılmadı	Araştırılmadı
Altıntaş (2013)	1970-2008	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Ozturk ve Acaravci (2013)	1960-2007	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Gojayeve vd. (2012)	1971-2007	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Var	Araştırılmadı	Pozitif
Halicioglu (2009)	1960-2005	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Var	Ters U şeklinde	Pozitif
Akbostancı vd., (2009)	1968-2003	Johansen eşbütünlüşme, OLS tahmincisi	Var	N şeklinde	Araştırılmadı
Başar ve Temurlenk (2007)	1950-2000	OLS tahmincisi	Araştırılmadı	Ters N şeklinde	Araştırılmadı
Say ve Yücel (2006)	1970-2002	OLS tahmincisi	Araştırılmadı	Araştırılmadı	Pozitif

2. EKONOMETRİK MODEL ve METODOLOJİ

2.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışma, enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkisini Türkiye bağlamında 1960-2014 dönemi yıllık verilerinden elde edilen 55 gözlem ile araştırmaktadır. Çalışmada bu amaçla karbon salınımının bağımlı değişken olduğu aşağıdaki gibi dört farklı regresyon denklemi oluşturulmuştur:

$$LCO_{2t} = \alpha_0 + \beta_1 LGDP_t + \beta_2 LGDP_t^2 + \beta_3 LEN_t + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$LCO_{2t} = \alpha_0 + \beta_1 LGDP_t + \beta_2 LGDP_t^2 + \beta_3 LEN_t + \beta_4 LTR + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

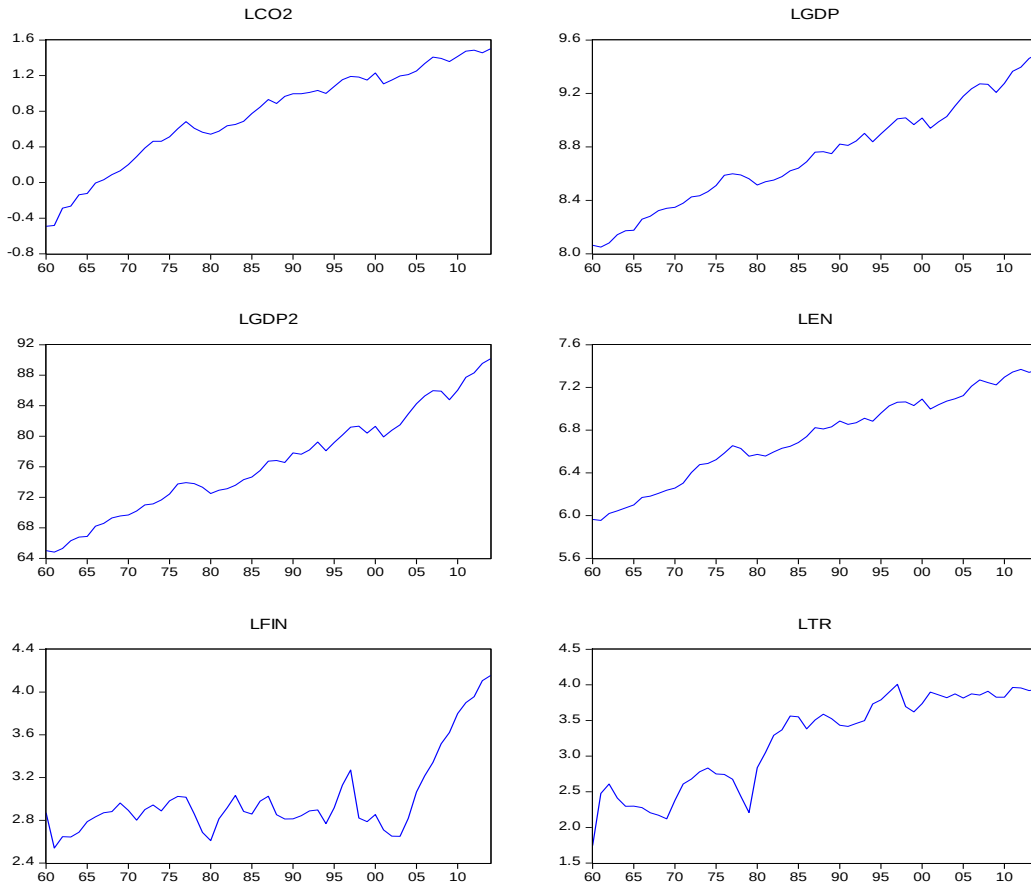
$$LCO_{2t} = \alpha_0 + \beta_1 LGDP_t + \beta_2 LGDP_t^2 + \beta_3 LEN_t + \beta_4 LFIN + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

$$LCO_{2t} = \alpha_0 + \beta_1 LGDP_t + \beta_2 LGDP_t^2 + \beta_3 LEN_t + \beta_4 LTR + \beta_5 LFIN + \varepsilon_{4t} \quad (4)$$

(1) no'lu denklem Shahbaz vd. (2015) ve Bölük ve Mert (2015)'in çalışmalarında kullanılmış olup kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemektedir. (2) no'lu denklem Nasir ve Rehman (2011) ve Ertuğrul vd. (2016) tarafından kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi, ticari açıklık ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmak için tercih edilmiştir. Ozturk ve Acaravci (2013) tarafından dikkate alınan (3) no'lu denklem kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi, finansal gelişme ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Son olarak (4) nolu denklem ise Boutabba (2014) ve Jalil ve Feridun (2010) tarafından kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi, ticari açıklık, finansal gelişme ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi analiz etmek için ele alınmıştır.

Denklemlerde CO2 kişi başına karbon emisyonunu (metrik ton), EN kişi başına enerji tüketimini (petrol eş değeri kg olarak), GDP kişi başına reel GSYİH (2010 sabit ABD Doları olarak), GDP2 kişi başına reel GSYİH'nın karesini, TR toplam ihracat ve ithalatın GSYİH içindeki yüzde değerini ve FIN değişkeni ise finansal gelişmeyi temsil etmek üzere özel sektöre yönelik verilen kredilerin GSYİH içindeki payını ifade etmektedir. $\epsilon_1, \epsilon_2, \epsilon_3$ ve ϵ_4 hata terimlerini ifade etmektedir. Ayrıca tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. α_0 , modeldeki sabit terimi, β_i , $i=1,2,3,4,5$ parametreleri ise karbon emisyonunun kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi, ticari dış açıklık ve finansal gelişme elastikiyetini ifade eder. Tüm seriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır (World Bank Data, 2017).

Çalışmada kullanılan serilerin zaman serisi grafikleri Grafik 1'de sunulmuştur. Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi ise Tablo 3'te verilmiştir. Korelasyon matrisi sonuçlarına göre ekonomik büyüme, enerji tüketimi, finansal gelişme ve ticari dış açıklık ile karbon emisyonu arasında pozitif bir korelasyon dikkati çekmektedir.

Grafik 1. Serilerin Zaman İçerisindeki Eğilimi (Logaritmik) (1960-2014)

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

İstatistikler	LCO2	LGDP	LGDP2	LEN	LFIN	LTR
Ortalama	0.754	8.736	76.470	6.733	2.999	3.218
Medyan	0.887	8.749	76.556	6.811	2.882	3.457
Maksimum	1.501	9.496	90.182	7.368	4.155	4.006
Minimum	-0.490	8.050	64.807	5.954	2.539	1.745
Standart Sapma	0.548	0.388	6.812	0.411	0.375	0.656
Çarpıklık	-0.620	0.091	0.164	-0.275	1.7483	-0.493
Basıklık	2.431	2.116	2.136	2.019	5.333	1.801
Gözlem Sayısı	55	55	55	55	55	55
Korelasyon Matrisi						
LCO2	1.000					
LGDP	0.971	1.000				
LGDP2	0.965	0.999	1.000			
LEN	0.991	0.989	0.986	1.000		
LFIN	0.582	0.699	0.999	0.629	1.000	
LTR	0.920	0.895	0.890	0.922	0.475	1.000

2.2. Birim Kök Analizi

Zaman serilerinde öncelikle serilerin birim kök içerip içermediği yani durağanlığı araştırılmaktadır. Bu çalışmada değişkenlerin birim kök analizi Philips-Perron (1988) (PP) ve Ng-Perron (2001) birim kök testleri ile gerçekleştirilmektedir. PP testi hatalardaki seri korelasyon ve değişen varyansı ele alma tarzları bakımından ADF testinden farklılık göstermektedir. Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilmiş olan ve modifiye edilmiş test istatistikleri olarak bilinen PP test istatistikleri (Z_t ve Z_{π}) ile test regresyonundaki hataların seri korelasyon ve değişen varyans durumları düzeltilir. Bu testlerde sıfır hipotezi “birim kök vardır” şeklinde kurulur. Ng-Perron (2001) Elliot vd. (1996) tarafından geliştirilen ve DF-GLS testleri olarak bilinen testlerin güçlü tahminler vermekle birlikte ölçek bozulmalarına neden olabileceğini belirterek daha iyi bir ölçek ve güç performansı sergileyen yeni birim kök testleri önerir. Alimi (2014) klasik birim kök testlerine göre Ng-Perron testlerinin daha güvenli sonuçlar verdiğini ve küçük örneklem için de uygun olduğunu vurgular. Ng-Perron (2001) MZa, MZt, MSB ve MPT olarak bilinen dört test istatistiği geliştirmiş olup bu testler aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$MZ_{\alpha} = Z_{\alpha} + \left(\frac{T}{2}\right) (\hat{\phi}_1 - 1)^2 \quad (5)$$

$$MSB = (T^{-2} \sum_{t=1}^T Y_{t-1}^2 / S_{AR}^2)^{1/2} \quad (6)$$

$$MZ_t = MSB \times MZ_{\alpha} \quad (7)$$

$$MPT = \left[\bar{c} T^{-2} \sum_{t=1}^T Y_{t-1}^2 - \bar{c} T^{-1} Y_t^2 \right] / S_{AR}^2 \quad (8)$$

İlk iki testte sıfır hipotezi birim kökün varlığını ifade ederken son iki testte ise sıfır hipotezi birim kökün olmadığını göstermektedir. Bu testlerde Ng-Perron (2011) tarafından geliştirilen kritik değerler kullanılır.

2.3. Eşbütünleşme Analizi

Çalışmada ilgili değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında ilk olarak Johansen-Juselius (1990) yaklaşımı kullanılmıştır. Bu eşbütünleşme metodolojisi genelde aşağıdaki gibi bir VAR modelini dikkate alır:

$$\Delta Y_t = \mu + \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + Bz_t + \varepsilon_t \quad (9)$$

Bu modelde $\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I$ ve $\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j$ şeklinde ifade edilir. Bu eşbütünleşme analizinde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi, Johansen-Juselius tarafından geliştirilen iz ve maksimum öz değer test istatistikleri ile test edilmektedir. Her bir test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$J_{iz} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (10)$$

$$J_{max} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (11)$$

İz test istatistiğinde sıfır hipotezi r tane eşbütünleşme vektörünün varlığı şeklinde ifade edilirken alternatif hipotez de n tane eşbütünleşmenin olduğu şeklindedir. Maksimum öz değer test istatistiğinde ise r tane eşbütünleşme vektörünün olduğu sıfır hipotezi $r+1$ tane eşbütünleşme vektörünün olduğu alternatif hipoteze karşı test edilir. Her bir test istatistiği gecikme uzunluğunun doğru belirlenmesini gerektirir. Bun nedenle VAR sisteminde AIC ve SBC gibi kriterler dikkate alınarak uygun gecikme uzunluğu belirlenir.

Çalışmada ayrıca Phillips-Ouliaris (1990) yarı-parametrik eşbütünleşme metodu da kullanılmaktadır. Phillips ve Ouliaris tarafından geliştirilen tau ve z-testleri eşbütünleşik regresyonlardan elde edilen kalıntılar üzerine dayanır. Bu testlerde sıfır hipotezi eşbütünleşmenin olmadığını, alternatif hipotez de eşbütünleşmenin varlığını ifade eder. Kritik değerler, yazarlar tarafından sunulmuştur. Çok değişkenli iz istatistiği olarak ifade edilen P_z istatistiği aşağıdaki gibi gösterilir:

$$\hat{P}_z = T \text{tr}(\hat{\Omega} M_{zz}^{-1}) \quad (12)$$

Burada $M_{zz} = t^{-1} \sum_{t=1}^T z_t z_t'$ ve

$\hat{\Omega} = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{\xi}_t' \hat{\xi}_t + T^{-1} \sum_{s=1}^l \omega_{st} \sum_{t=1}^T (\hat{\xi}_t \hat{\xi}_{t-s}' + \hat{\xi}_{t-s} \hat{\xi}_t')$ şeklinde hesaplanır.

Tau istatistiği olarak bilinen P_u istatistiği ise aşağıdaki gibi belirlenir:

$$P_u = \frac{\hat{\sigma}_{11.2}}{T^{-2} \sum_{t=1}^T \hat{\xi}_t^2} \quad (13)$$

Burada $\hat{\sigma}_{11.2}$ aşağıda ifade edilen Newey-West tipi bir tahminci ile elde edilir:

$$\hat{\Sigma}_T = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{u}_t \hat{u}_t' + \frac{1}{T} \sum_{\tau=1}^n \omega_{\tau n} \sum_{t=\tau+1}^T (\hat{u}_t \hat{u}_{t-\tau}' + \hat{u}_{t-\tau} \hat{u}_t') \quad (14)$$

Burada $\hat{u}_t$ çoklu regresyonun kalıntılarını gösterir, $\omega_{\tau n} = 1 - \tau/(n + 1)$ şeklinde hesaplanır.

2.4. Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) Tahmincisi

Değişkenlerin uzun dönem katsayıları GMM ve DOLS tahmincileri ile tahmin edilmektedir. Bilindiği üzere OLS tahmincisi küçük örneklemelerde sapmalı sonuçlar verme, dinamik etkileri dikkate almama ve içsellik sorununa çözüm üretememe gibi önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Yarı parametrik bir tahmin yöntemi olan GMM ise momentler metodunun bir uzantısıdır. Büyük örneklemeler için daha sağlıklı ve güçlü sonuçlar verebilmektedir. GMM yönteminin diğer avantajları temel veri üretme sürecinde güçlü varsayımlar gerektirmemesi, otokorelasyon ve değişen varyansa karşı güçlü hata terimleri üretme yeteneği ve araç değişken tahmincilerinde olduğu gibi içsel değişkenlerle kullanılabilmesi olarak sıralanabilir (Ooms ve Perlings, 2005). GMM'in amaç fonksiyonu aşağıdaki gibi kurulur:

$$J(\hat{\beta}) = n \bar{g}(\hat{\beta})' W \bar{g}(\hat{\beta}) \quad (15)$$

β için bir GMM tahmincisi $J(\hat{\beta})$ 'yi minimize eden $\hat{\beta}$ 'dir. $\frac{\partial J(\hat{\beta})}{\partial \hat{\beta}} = 0$ birinci derece koşulu işletildiğinde aşağıdaki gibi GMM tahmincisi elde edilir:

$$\hat{\beta}_{GMM} = (X'ZWZ'X)^{-1}X'ZWZ'y \quad (16)$$

Moment koşullarının kovaryans matrisini S ile aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür:

$$S = \frac{1}{n}E(Z'uu'Z) = \frac{1}{n}E(Z'\Omega Z) \quad (17)$$

Burada S LxL ebatında bir matrisi gösterir. GMM tahmincisinin dağılımına ilişkin genel denklem aşağıdaki gibi olur:

$$V(\hat{\beta}_{GMM}) = \frac{1}{n}(Q'_{xz}WQ_{xz})^{-1}(Q'_{xz}WSWQ_{xz})(Q'_{xz}WQ_{xz})^{-1} \quad (18)$$

Etkin bir GMM tahmincisinin tahmincinin asimptotik varyansını minimize eden optimal ağırlıklandırılmış matrisi (W) de dikkate alması gerekir. $W = S^{-1}$ şeklinde ifade edildiğinde etkin GMM tahmincisi aşağıdaki gibi elde edilir:

$$\hat{\beta}_{EGMM} = (X'ZS^{-1}Z'X)^{-1}X'ZS^{-1}Z'y \quad (19)$$

χ^2 dağılımı sergileyen J-istatistiği sonucunda J-istatistiğinin olasılık değerine bakarak araç değişkenlerin uygun belirlenip belirlenmediği yani modelin uygun bir model olup olmadığına karar verilir (Wimanda vd., 2011).

2.5. Dinamik EKK (DOLS) Tahmincisi

DOLS tahmincisi Saikkonen (1991) ve Stock and Watson (1993)'a atfedilen bir yaklaşımdır. DOLS tekniği eşbütünleşme sistemindeki geri beslemeleri ortadan kaldıran etkin bir tahmincidir. Başka bir ifadeyle, DOLS metodu eşbütünleşme regresyonunun bağımsız değişkenlerin gecikme ve öncüllerinin eklenerek genişletilmesini içerir. Genel bir DOLS modeli aşağıdaki gibi kurulur:

$$Y_t = X_t'\beta + D'_{1t}\gamma_1 + \sum_{j=-q}^r \Delta X'_{t+j}\delta + u_{1t} \quad (21)$$

EKK tahmincisinin neden olduğu sapmalı sonuçlar verme ve içsellik sorunlarına bir çözüm olarak getirilen yöntemlerden birisi olan DOLS tahmincisi eşbütünleşik değişkenler için regresyon katsayılarının asimptotik olarak etkin tahminlerini üretir. Aynı zamanda, DOLS tahmincisi diğer asimptotik olarak etkin tahmincilere göre daha basit bir yöntem olup nisbi olarak daha iyi performans göstermektedir (Stock ve Watson, 1993). DOLS tahmincisinin kullandığı Wald istatistikleri asimptotik olarak standart χ^2 dağılımı sergiler.

3. AMPİRİK BULGULAR

Serilerin durağanlık seviyelerini test etmek için kullanılan Ng-Perron ve PP testlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 4'de görülmektedir. Buna göre her bir değişken seviyesinde değil birinci farkı alındığında durağan bulunmuş, bütünleşme seviyeleri I(1) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç Johansen-Juselius ve Phillips-Ouliaris eşbütünleşme testlerinin uygulanmasına imkân sunmaktadır.

Tablo 4. Ng-Perron Testi Sonuçları

Değişkenler	MZ _a	MZ _t	MSB	MPT	PP
LCO ₂	1.263	2.008	1.588	174.397	-2.745
LGDP	2.321	3.236 ***	1.393	164.051	-2.464
LGDP ²	2.453	3.348 ***	1.364	160.963	-2.191
LEN	1.533	2.312	1.507	166.127	-2.478
LFİN	-5.260	-1.311	0.249	16.255	-0.836
LTR	-9.979	-2.145	0.215	9.526	-3.250
Δ LCO ₂	-26.404 ***	-3.628 ***	0.137 ***	0.944 ***	-8.105 ***
Δ LGDP	-25.554 ***	-	0.139 ***	0.998 ***	-7.146 ***
Δ LGDP ²	-25.633 ***	-	0.139 ***	1.001 ***	-7.114 ***
Δ LEN	-25.738 ***	-3.584 ***	0.139 ***	0.962 ***	-7.281 ***
Δ LFİN	-22.350 **	-3.330 **	0.149 **	4.152 **	-6.503 ***
Δ LTR	-16.576 *	-2.862 *	0.172 *	5.599 *	-7.192 ***

Not: Optimal gecikme uzunluğu SBC kriteri ile belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Her bir model için optimal gecikme uzunluğu VAR modeli yardımıyla 1 olarak belirlenmiş olup, Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Tabloda yer alan iz ve maksimum öz değer test sonuçları tüm modeller için bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 6'da ise Phillips-Ouliaris eşbütünleşme testi sonuçlarına yer verilmiştir. Hem tau hem de z istatistiği sonuçları tüm modellerde değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını destekleyici niteliktedir. Eşbütünleşme testleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde dört modelde de değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi kanıtlanmış durumdadır.

Tablo 5. Johansen-Juselius Testi Sonuçları

Panel A: Model 1	İz istatistiği	Max. öz değer istatistiği
R=0	76.169***	46.070***
R≤1	30.099**	16.417
R≤2	13.682*	12.100
R≤3	1.582	1.582
Panel B: Model 2		
R=0	100.005***	48.649***
R≤1	51.355**	19.923
R≤2	31.432**	17.093
R≤3	14.228*	16.085
R≤4	0.314	0.314
Panel C: Model 3		
R=0	92.518***	45.272***
R≤1	47.246*	21.745
R≤2	25.500	13.755
R≤3	11.745	11.619
R≤4	0.125	0.125
Panel C: Model 4		
R=0	128.827***	50.093***
R≤1	78.733***	30.524
R≤2	48.209**	22.059
R≤3	26.149	13.273
R≤4	12.876	12.995
R≤5	0.048	0.048

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Tablo 6. Phillips-Ouliaris Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Modeller	Tau istatistiği	Z istatistiği
Model 1	-5.494***	-37.374***
Model 2	-5.405***	-36.775**
Model 3	-6.427***	-43.520***
Model 4	-6.632***	-43.457***

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığından sonra uzun dönem tahminleri için ilk olarak GMM tahmin metodu uygulanmıştır. Çalışmada dikkate alınan dört farklı model için sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir. Ampirik sonuçlar tüm modellerde kişi başına reel gelir katsayısının pozitif, reel gelirin karesi katsayısının ise negatif olduğunu ortaya koymuştur. Bu, dört modelde de ÇKE hipotezinin desteklendiği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan enerji tüketimi karbon emisyonunu pozitif etkilemektedir. Ancak, diğer bağımsız değişkenler ile karbon emisyonu arasında istenilen anlamlı ilişki tespit edilememiştir. GMM modellerinin uygunluk testi olarak kullanılan J-istatistiğinin olasılık değerlerinin %10’un üzerinde çıkması modellerde aşırı belirleme probleminin olmadığını yani araç değişkenlerin uygun bir şekilde seçildiğini dolayısıyla modellerin uygunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 7. GMM Tahmin Sonuçları

Panel A: Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
C	0.002	0.003	0.002	0.002
LGDP	4.189***	4.923***	4.636***	4.418***
LGDP ²	-0.224***	-0.265***	-0.253***	-0.242***
LEN	0.914***	0.919***	0.983***	0.995***
LTR		-0.003		-0.008
LFIN			0.024	0.027
Panel B: Tanısal testler				
R ²	0.701	0.704	0.713	0.712
Düzeltilmiş R ²	0.683	0.679	0.689	0.681
Durbin-Watson	2.399	2.459	2.444	2.418
J-istatistiği	6.750	7.910	7.879	7.841
Olasılık değeri	0.239	0.244	0.247	0.249

Not: Modellerin EKK tahminleri benzer sonuçlar vermiş olup, modellerde değişen varyans (White X² olasılık değerleri: 0.064, 0.070, 0.030 ve 0.036) ve otokorelasyon (Breusch-Godfrey X² olasılık değerleri: 0.011, 0.005, 0.019 ve 0.008) problemlerinin olduğunu göstermektedir. Oto korelasyon ve değişen varyans probleminin önüne geçebilmek için GMM’de Newey-West prosedürü uygulanmıştır. *** %1 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Tablo 8, değişkenlerin uzun dönem katsayılarının DOLS metodu tahminlerini vermektedir. Tüm modellerde ÇKE hipotezini destekleyici bulgulara rastlanmıştır. Enerji tüketimi dört modelde de karbon emisyonunu pozitif yönde etkilemektedir. Her bir DOLS modeli için parametre istikrarlılık testleri olan CUSUM ve CUSUM2 testlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 8’de verilmiş olup tüm modellerde parametrelerin uzun dönemde istikrarlılık arz ettiğini, buna bağlı olarak daha sağlıklı politika önerilerinin yapılabileceğini ima etmektedir. GMM tahmin sonuçlarından farklı olarak burada özellikle dördüncü model sonuçlarından da görüleceği üzere ticari dışa açıklık ve finansal gelişme karbon emisyonu üzerinde pozitif bir etki sergilemektedir..

Hem GMM hem de DOLS tahmin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; ÇKE hipotezini destekleyici kanıtlara ulaşılmakta, enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında pozitif bir ilişkinin varlığı kanıtlanmaktadır.

Tablo 8. DOLS Tahmin Sonuçları

Panel A: Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
C	-45.664	-45.577***	-51.255***	-55.169***
LGDP	8.856***	8.814***	10.124***	11.175***
LGDP ²	-0.479***	-0.477***	-0.553***	-0.604***
LEN	0.850***	0.863***	0.846***	0.619***
LTR		-0.002		0.045*
LFIN			0.059***	0.076***
Panel B: Tanısal testler				
R ²	0.998	0.998	0.998	0.998
Düzeltilmiş R ²	0.997	0.997	0.998	0.998
F-istatistiği	1904.621***	1343.152***	1661.862***	1374.866***
Breusch-Godfrey LM testi	1.689(0.174)	1.755(0.174)	1.695(0.201)	0.497(0.485)
ARCH LM testi	0.223(0.638)	1.560(0.217)	0.209(0.649)	1.944(0.169)
J-B testi	1.774(0.411)	2.568(0.276)	1.564(0.457)	1.828(0.400)
CUSUM testi	+	+	+	+
CUSUM ² testi	+	+	+	+

Not: *** ve * sırasıyla %1 ve %10 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

SONUÇ

Bu çalışma, 1960-2014 döneminde Türkiye için enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi ÇKE hipotezi çerçevesinde analiz etmiştir. Çalışmada Türkiye ekonomisi ile ilgili mevcut çalışmalardan farklı olarak dört farklı ampirik model kullanılmıştır. Ayrıca, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve finansal gelişme değişkenleri de ampirik modellere ilave edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Johansen-Juselius ile Phillips-Ouliaris teknikleri ile araştırılmıştır. Uzun dönem katsayılarının tahmininde GMM ve DOLS tahmincileri kullanılmıştır.

Ng-Perron test sonuçları, serilerin birinci farkında durağanlaştığını belirtmektedir. Johansen-Juselius ile Phillips-Ouliaris eşbütünleşme analizi sonuçları ise çalışmada kullanılan 4 model için serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini yani eşbütünleşik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç Akbostancı vd. (2009), Ozturk ve Acaravci (2013), Seker vd. (2015), Katircioglu ve Taspınar (2017) tarafından da desteklenmektedir.

GMM ve DOLS tahmin sonuçları tüm modellerde kişi başına reel geliri pozitif, reel gelirin karesini ise negatif olarak tespit etmiş böylece ekonomik büyüme ile karbon emisyonu arasında ters-U şeklinde bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Bu sonuç, ÇKE hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu bulgu Halicioglu (2009), Yavuz (2014), Bölük ve Mert (2015), De Vita vd. (2015), Ertugrul vd. (2016), Katircioglu ve Taspınar (2017)'ın bulgularıyla uyumluluk arz etmektedir. Ancak bu ampirik sonuç Akbostancı vd. (2009) ve Tutulmaz (2015) tarafından desteklenmemiştir. Diğer taraftan uzun dönem tahmin sonuçları enerji tüketimi ile karbon emisyonunun pozitif ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu Say ve Yücel (2006), Halicioglu (2009), Gojavev vd. (2012), Altıntaş (2013), Ozturk ve Acaravci (2013), Yavuz (2014), Katircioglu (2014), Seker vd. (2015), Keskingöz ve Karamelikli (2015), Bozkurt ve Okumuş (2015), Gokmenoglu ve Taspınar (2016), Ertugrul vd. (2016), Kızılkaya vd. (2016), Uysal ve Yapraklı (2016), Katircioglu ve Taspınar (2017) tarafından da ampirik açıdan desteklenmektedir.

Çalışmada enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında pozitif bir ilişkinin varlığı aslında Türkiye ekonomisinde enerjide fosil yakıtların ağırlıklı olarak kullanımının bir göstergesidir. Dolayısıyla temiz enerji kaynakları olan biyoyakıt, güneş, rüzgar, hidroelektrik ve jeotermal enerji yani yenilenebilir enerji kaynaklarının varlığı ve teşvik edilmesi bu noktada önem kazanmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için büyüme hedefi geri planda tutulamayacak kadar önemli bir yer teşkil etse de çevre kirliliğinin sonuçlarını göz ardı etmek sonraki nesiller için daha büyük sağlık, çevre ve ekonomi ile bağlantılı sorunları beraberinde getireceğinden üretimde temiz ve çevre dostu teknolojilerin kullanımı özendirilmelidir. Özellikle de çevreye duyarlı üretim ve enerji yatırımlarına ağırlık verilmeli, finans sektörünün bu alanlara

öncelikli destekleri ön planda tutulmalıdır. Sonuç olarak politika yapıcılarının ekonomik hedeflere olduğu kadar çevresel önceliklere de duyarlı olması zorunluluk arz etmektedir.

Çalışma ileriye dönük bazı ampirik çalışmalara da öncülük edebilmektedir. Şöyle ki; ileriye dönük çalışma Türkiye'nin yanı sıra yeni gelişmekte olan bazı ülkeleri de kapsayarak karşılaştırmalı zaman serisi analizlerine imkân tanıyabilir. Ya da düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli ülke grupları panel veri analizi çerçevesinde ele alınabilir. Böylece farklı gelişme kategorilerine sahip ülke grupları arasında bir ampirik karşılaştırma söz konusu olabilir.

KAYNAKLAR

- AHMAD, N., DU, L., LU, J., WANG, J., LI, H-Z. ve HASHMI, M.Z. (2017), Modelling the CO2 Emissions and Economic Growth in Croatia: Is there any Environmental Kuznets Curve?, *Energy*, 123, 164-172.
- AKBOSTANCI, E., TURUT-ASIK, S. ve TUNC, G.İ. (2009), The Relationship between Income and Environment in Turkey: Is there an Environmental Kuznets Curve?, *Energy Policy*, 37, 861-867.
- ALI, W., ABDULLAH, A. ve AZAM, M. (2017), Re-visiting the Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Malaysia: Fresh Evidence from ARDL Bounds Testing Approach, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 990-1000.
- ALTINTAŞ, H. (2013), Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 263-294.
- ANTWEILER, W., COPELAND, B. ve TAYLOR, M.S. (2001), Is Free Trade good for the Environment?, *American Economic Review*, 91(4), 877-908.
- APERGIS, N. ve OZTURK, I. (2015), Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Asian Countries, *Ecological Indicators*, 52, 16-22.
- BAEK, J. (2015), Environmental Kuznets Curve for CO2 Emissions: The Case of Arctic Countries, *Energy Economics*, 50, 13-17.
- BOUTABBA, M. A. (2014), The Impact of Financial Development, Income, Energy and Trade on Carbon Emissions: Evidence from the Indian Economy, *Economic Modelling*, 40, 33-41.
- BAŞAR, S. ve TEMURLENK, M.S. (2007), Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-12.
- BOZKURT, C. ve OKUMUŞ, İ. (2015), Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ticari Serbestleşme ve Nüfus Yoğunluğunun CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 23-35.
- BÖLÜK, G. ve MERT, M. (2015), The Renewable Energy, Growth and Enviromental Kuznets Curve in Turkey: An ARDL Approach, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595.
- BP (2017), *BP Statistical Review of World Energy*, 66th Edition.
- BURCK, J., MARTEN, F., BALS, C. ve HOHNE, N. (2018), *Climate Change Performance Index, Results-2018*.
- COONDOO, D. ve DINDA, S. (2008), The Carbondioxide Emissions and Income: A Temporal Analysis of Cross-country Distributional Patterns, *Ecological Economics*, 265, 375-385.
- ÇETİN, M. ve SEKER, F. (2014), Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 213-230.
- De VITA, G., KATIRCIOGLU, S., ALTINAY, L., FETHI, S. ve MERCAN, M. (2015), Revisiting the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in a Tourism Development Context, *Environmental Science and Pollution Research*, 22, 16652-16663.
- ELLIOTT, G., ROTHENBERG, T.J. ve STOCK, J.H. (1996), Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root, *Econometrica*, 64(4), 813-836.
- ERTUGRUL, H.M., CETIN, M., SEKER, F. ve DOGAN, E. (2016), The Impact of Trade Openness on Global Carbondioxide Emissions: Evidence from the Top Ten Emitters among Developed Counties, *Ecological Indicators*, 67, 543-555.
- FARHANI, S. ve REJEB, J.B. (2012), Energy Consumption, Economic Growth and CO2 Emissions: Evidence from Panel Data for MENA Region, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2(2), 71-81.

- FARHANI, S. ve OZTURK, I. (2015), Causal Relationship between CO2 Emissions, Real GDP, Energy Consumption, Financial Development, Trade Openness and Urbanization in Tunisia, *Environmental Science and Pollution Research*, 22(20), 15663-15676.
- GOJAYEV, Z., SARMIDI, T. ve SALLEH, N.H.M. (2012), Economic Development, CO2 Emissions and Fossil Fuels Consumption in Turkey: An ARDL Bounds Testing Approach, *Journal of Academic Research in Economics*, 4(3), 257-271.
- GOKMENOGLU, K. ve TASPINAR, N. (2016), The Relationship between CO2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth and FDI: The Case of Turkey, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(5), 706-723.
- GROSSMAN, G. ve KRUGER, A. (1995), Economic Growth and the Environment, *Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377.
- HALICIOGLU, F. (2009), An Econometric Study of CO2 Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey, *Energy Policy*, 37, 1156-1164.
- HAMIT-HAGGAR, M. (2012), Greenhouse Gas Emissions, Energy Consumption and Economic Growth: A Panel Cointegration Analysis from Canadian Industrial Sector Perspective, *Energy Economics*, 34, 358-364.
- HANSEN, L.P. (1982), Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators, *Econometrica*, 50(4), 1029-1054.
- HE, J. ve RICHARD, P. (2010), Environmental Kuznets Curve for CO2 in Canada, *Ecological Economics*, 69, 1083-1093.
- HORTON, J.B., KEITH, D.W. ve HONEGGER, M. (2016), Implications of the Paris Agreement for Carbon Dioxide Removal and Solar Geoengineering, *Harvard Project on Climate Agreements*, Harvard Kennedy School.
- JALIL, A. ve FERIDUN, M. (2011), The Impact of Growth, Energy and Financial Development on the Environment in China: A Cointegration Analysis, *Energy Economics*, 33(2), 284-291.
- JAYANTHAKUMARAN, K., VERNA, R. ve LIU, Y. (2012), CO2 Emissions, Energy Consumption, Trade and Income: A Comparative Analysis of China and India, *Energy Policy*, 42, 450-460.
- JOHANSEN, S. ve JUSELIUS, K. (1990), Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- KATIRCIOGLU, S.T. (2014), International Tourism, Energy Consumption and Environmental Pollution: The Case of Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36, 180-187.
- KATIRCIOGLU, S.T. ve TASPINAR, N. (2017), Testing the Moderating Role of Financial Development in an Environmental Kuznets Curve: Empirical Evidence from Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 572-586.
- KAYGUSUZ, K. (2010), Sustainable Energy, Environmental and Agricultural Policies in Turkey, *Energy Conversion and Management*, 51, 1075-1084.
- KESKİNGÖZ, H. ve KARAMELİKLİ, H. (2015), Dış Ticaret, Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyümenin CO2 Emisyonu Üzerine Etkisi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9, 7-17.
- KIZILKAYA, O., SOFUOĞLU, E. ve ÇOBAN, O. (2016), Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Çevre Kirliliği Analizi: Türkiye Örneği, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 255-272.
- LOPEZ, R. (1994), The Environment as a Factor of Production: The Effects of Economic Growth and Trade Liberalization, *Journal of Environmental Economics and Management*, 27, 163-184.
- NASIR, M. ve REHMAN, F. (2011), Environmental Kuznets Curve for Carbon Emissions in Pakistan: An Empirical Investigation, *Energy Policy*, 39(3), 1857-1864.
- NG, S. ve PERRON, P. (2001), Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power, *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.

- OOMS, D.L. ve PERLINGS, J.H. (2005), Effects of EU Daily Policy Reform for Dutch Dairy Farming: A Primal Approach Using GMM Estimation, *European Review of Agricultural Economics*, 32(4), 517-537.
- OZTURK, I. ve ACARAVCI, A. (2013), The Long-run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey, *Energy Economics*, 36, 262-267.
- OZCAN, B. (2013), The Nexus between Carbon Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries: A Panel Data Analysis, *Energy Policy*, 62, 1138-1147.
- PAO, H-T., YU, H-C. ve YANG, Y-H. (2011), Modeling the CO2 Emissions, Energy Use, and Economic Growth in Russia, *Energy*, 36, 5094-5100.
- PHILLIPS, P. ve PERRON, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- PHILLIPS, P.C.B. ve OULIARIS, S. (1990), Asymptotic Properties of Residual based Tests for Cointegration, *Econometrica*, 58, 165-193.
- ROBALINO-LOPEZ, A., MENA-NIETO, A., GARCIA-RAMOS, J.E. ve GOLPE, A.A. (2015), Studying the Relationship between Economic Growth, CO2 Emissions, and the Environmental Kuznets Curve in Venezuela (1980-2015), *Renewable and Sustainable Energy Review*, 41, 602-614.
- SABOORI, B. ve SULAIMAN, J. (2013), CO2 Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) Countries: A Cointegration Approach, *Energy*, 55, 813-822.
- SAIKKONEN, P. (1991), Asymptotically Efficient Estimation of Cointegration Regressions, *Econometric Theory*, 7, 1-21.
- SAY, N.P. ve YUCEL, M. (2006), Energy Consumption and CO2 Emissions in Turkey: Empirical Analysis and Future Projection based on an Economic Growth, *Energy Policy*, 34, 3870-3876.
- SEKER, F., ERTUGRUL, H.M. ve CETIN, M. (2015), The Impact of Foreign Direct Investment on Environmental Quality: A Bounds Testing and Causality Analysis for Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 347-356.
- SHAHBAZ, M., TIWARI, A.K. ve NASIR, M. (2013a), The Effects of Financial Development, Economic Growth, Coal Consumption and Trade Openness on CO2 Emissions in South Africa, *Energy Policy*, 61, 1452-1459.
- SHAHBAZ, M., HYE, Q.M.A., TIWARI, A.K. ve LEITAO, N.C. (2013b), Economic Growth, Energy Consumption, Financial Development, International Trade and CO2 Emissions in Indonesia, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 20, 109-121.
- SHAHBAZ, M., SOLARIN, S.A., SBIA, R. ve BIBI, S. (2015), Does Energy Intensity Contribute to CO2 Emissions? A Trivariate Analysis in Selected African Countries, *Ecological Indicators*, 50, 215-224.
- SHAHZAD, S.J.H., KUMAR, R.R., ZAKARIA, M. ve HURR, M. (2017), Carbon Emissions, Energy Consumption, Trade Openness and Financial Development in Pakistan: A Revisit, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 185-192.
- SOLARIN, S.A., AL MULALI, U., MUSAH, I. ve OZTURK, I. (2017), Investigating the Pollution Haven Hypothesis in Ghana: An Empirical Investigation, *Energy*, 124, 706-719.
- STOCK, J.H. ve WATSON, M. (1993), A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems, *Econometrica*, 61, 783-820.
- SUGIAWAN, Y. ve MANAGI, S. (2016), The Environmental Kuznets Curve in Indonesia: Exploring the Potential of Renewable Energy, *Energy Policy*, 98, 187-198.
- SUN, C., ZHANG, F. ve XU, M. (2017), Investigation of Pollution Haven Hypothesis for China: An ARDL Approach with Breakpoint Unit Root Tests, *Journal of Cleaner Production*, 161, 153-164.

- TIWARI, A.K., SHAHBAZ, M. ve HYE, Q.M.A. (2013), The Enviromental Kuznets Curve and the Role of Coal Consumption in India: Cointegration and Causality Analysis in an Open Economy, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 18, 519-527.
- TUTULMAZ, O. (2015), Environmental Kuznets Curve Time Series Application for Turkey: Why Controversial Results Exist for Similar Models?, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 50, 73-81.
- UYSAL, D. ve YAPRAKLI, H. (2016), Kişi Başına Düşen Gelir, Enerji Tüketimi ve Karbondioksit (CO2) Emisyonu Arasındaki İlişkinin Yapısal Kırımlar Altında Analizi: Türkiye Örneği, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 31, 186-202.
- WIVANDA, R.E., TURNER, P.M. ve HALL, M.J.M. (2011), Expectations and The Inertia of Inflation: The Case of Indonesia, Journal of Policy Modeling, 33, 426-438.
- WORLD BANK WORLD DEVELOPMENT INDICATORS DATABASE (2017), <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
- YAN, Y.F. ve YANG, L.K. (2010), China's Foreign Trade and Climate Change: A Case Study of CO2 Emissions, Energy Policy, 8(1), 350-356.
- YAVUZ, N.C. (2014), CO2 Emission, Energy Consumption, and Economic Growth for Turkey: Evidence from a Cointegration Test with a Structural Break, Energy Sources, Part B, 9, 229-235.

**İÇSEL PAZAR YÖNLÜLÜK, PAZARLAMA YETENEKLERİ, ÖRGÜTSEL PERFORMANS
ETKİLEŞİMİ: ANTALYA İLİ OTEL İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA**
**INTERNAL MARKET ORIENTATION, THE EFFECT OF MARKETING CAPABILITIES ON
ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: A RESEARCH ON HOTEL ENTERPRISES IN ANTALYA
PROVINCE**

Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
abhamsioglu@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4973-8773>

Başvuru Tarihi/Application Date: 25.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 09.05.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.409387

Öz

Bu çalışmanın amacı, Antalya ilinde yer alan dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde içsel pazar yönlülük, pazarlama yetenekleri (pazar duyarlılık ve müşteri bağlantı yetenekleri) ve örgütsel performans etkileşimini belirlemektir. Çalışmaya katılan 280 otel işletmesinden veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışmadaki hipotezleri test etmek için kısmi en küçük kareler yöntemi kullanılarak model geçerliliği test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre içsel pazar yönlülük, pazar duyarlılık ve müşteri bağlantı yetenekleri üzerinde pozitif ve doğrudan etkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, pazar duyarlılık ve müşteri bağlantı yeteneklerinin de örgütsel performans üzerinde pozitif ve doğrudan etkisinin olduğu görülmüştür.

Abstract

The purpose of this study is to determine the interaction between internal market orientation, marketing capabilities (market sensitivity and customer linking capabilities) and organizational performance in four and five star hotel enterprises in Antalya province. The data of the study were obtained using the questionnaire form, from the 280 hotel enterprises participating in the study. To test hypotheses in the study, the partial least squares method was used and the model validity was tested. According to the results of the research, internal market orientation was found to have a positive and direct effect on market sensing and customer linking capabilities. In addition, the market sensing and customer engagement abilities were also found to have a positive and direct effect on the organizational performance.

Anahtar kelimeler: İçsel Pazar Yönlülük, Pazarlama Yetenekleri, Örgütsel Performans

Keywords: Internal Market Orientation, Marketing Capabilities, Organizational Performance

EXTENDED SUMMARY

Research Problem: The purpose of this study is to measure the effect of internal market orientation on marketing capabilities and the effect of marketing capabilities on organizational performance in 4 and 5 star hotel enterprises in Antalya province.

Research Questions: : It was questioned whether internal market orientation affects marketing capabilities (market sensitivity and customer linking capabilities) and whether marketing capabilities (market sensitivity and customer linking capabilities) affect organizational performance in 4 and 5 star hotel enterprises in Antalya.

Literature Review: In the study, which is carried out on the basis of the literature on resource-based view and organizational capabilities, internal market orientation and marketing capabilities subject is explained widely by examining Turkish and foreign literature. Subsequently, hypotheses to be tested were developed and the underlying assumptions of the hypotheses were revealed by examining the interrelationships of variables.

Methodology: The main body of the research has been constituted of 4 and 5 star touristic hotels operating in the province of Antalya, depending on the Ministry of Culture and Tourism's list of hotel enterprises. The number of the 4 and 5 star hotels in the obtained list is 532. In the study, appointments were made with the hotel companies in different districts of Antalya and face-to-face interviews were conducted. Communication was carried out using the contact addresses and phone numbers of the hotel companies, and interviews were conducted with 280 business managers who agreed to participate in the interview and the study. In the study, the convenience sampling method, which is one of the non-random sampling methods, was used.

Scales with validity and reliability were used in the study. The expressions on the created questionnaire were measured using the 5 likert scale, which are 1 = strongly disagree, 5 = strongly agree. The internal market orientation scale was prepared in accordance with the studies carried out by Lings (2004) and Lings and Greenley (2005), and it consists of three dimensions as internal data collection, internal data dissemination and communication, and response to the internal marketing. The marketing skills scale was prepared based on the studies performed by Day (1994a) and Song et al (2008) and consists of market sensitivity and customer linking capabilities. The organizational performance measure was prepared according to the studies of Morgan and Turnell (2003), Damanpour and Gopalakrishnan (2001) and Oke (2007), and consists of financial performance, market performance and innovation performance dimensions.

In the study, the model test with Partial Least Squares (PLS) was used as the analysis technique. Developed originally by Wold in the 1960s, PLS is a general way of supporting causality paths between latent variables (Waiter, 2016: 13). Partial least squares path modeling is a variance-based method to estimate composite-based path models (Henseler et al., 2016a: 405-431).

Results and Conclusions: According to the results of the study, it has been seen that the internal market orientation has positive and direct effects on the market sensitivity and customer linking capabilities. In addition, in the study, it was seen that market sensitivity and customer engagement capabilities have positive effects on organizational performance.

GİRİŞ

İçsel pazarlama, 1970'lerde üstün müşteri hizmetleri sunmak için işletmelere önerilmiş bir programdır. O yıllardan sonra yazında çokça içsel pazarlamadan bahsedilse de çok az işletme pratikte bu pazarlama yöntemini uygulamaktadır (Bozkurt ve Tokatlı, 2017: 193-204). Daha sonra 1980'li yıllarda gelişen içsel pazarlama yaklaşımı hizmet işletmelerinde çalışanların önemi vurgulanmış ve çalışanların işletmenin müşterileri olarak görülmesi anlayışı benimsenmiştir (Yarimoğlu ve Ersönmez, 2017: 79-98). 20 yıldan uzun bir süre önce ortaya çıkan kavram hizmet kalitesini sağlamaya bir çözüm olarak geliştirilmiş ancak ne anlama geldiğine dair tek bir birleşik kavram geliştirilememiştir (Rafiq ve Pervaiz, 1993: 219-232; Rafiq ve Pervaiz, 2000: 449-462; Lings, 2004: 405-413; Lings ve Greenley, 2005: 290-305).

İçsel pazarlamayla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; Candan ve Çekmecioğlu (2009) yaptıkları çalışmada, içsel bağlılığın örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Jun ve Cai (2010), iç hizmet kalitesi boyutlarının çalışan memnuniyeti ve memnun olan çalışanların müşteriler üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Ewing ve Carauna (1999) kamu sektöründe içsel pazarlama ve iş tatmini ve örgütsel performans etkisini incelemişlerdir. İşler ve Özdemir (2010) yılında kamu hastanelerinde içsel pazarlamanın iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkilerini incelemişlerdir. Ergün (2013) içsel pazarlama uygulamalarının kamu ve özel hastaneler de performansa etkisini incelemiştir.

Kocaman ve diğerleri (2013) konaklama işletmelerinde içsel pazarlamanın örgütsel bağlılığa etkisini Alanya'da araştırmış, içsel pazarlama bileşenlerinin örgütsel bağlılık boyutları üzerinde anlamlı etkileri tespit edilmiştir. Çoban ve Perçin, (2011) otel işletmelerinde içsel pazarlama faktörlerinin örgütsel bağlılık bileşenlerine etkilerini incelemişlerdir. Görüldüğü gibi içsel pazarlama yazında daha çok örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerine yapılan çalışmalara yoğunlaşmıştır.

Yazında pazar yönlülükle ilgili yapılan çalışmalar nadiren içsel pazarlamayı dikkate almakta ve içsel pazarlamanın eksikliği mevcut işletme ortamında pazar yönlülüğün uygulanabilirliğini sınırlamaktadır. Bu durum içsel odaklanma ve içsel pazar yönlülüğün dikkate alınmasını gerektirmektedir. Çünkü ilişkisel davranışlar işletme performansının bir kolaylaştırıcısı olarak görülmektedir (Carter ve Gray, 2007:385-400). İçsel pazarlama yazını çalışan ihtiyaçları hakkında bilgi toplama ve yayma sürecine atıfta bulunarak bu ihtiyaçlara cevap vermektedir (Rafiq ve Pervaiz, 1993: 219-232; Rafiq ve Pervaiz, 2000: 449-462; Lings, 2004: 405-413; Lings ve Greenley, 2005: 290-305).

Day (1994a) yaptığı çalışmada, işletmelerin rekabet avantajı ve üstün performans elde etmesinde yeteneklerin kritik rolünü tartışmış ve pazar yönlü bir işletmenin pazar duyarlılığı ve müşteri bağlantı yeteneklerini geliştirmesi üzerinde durmuştur. Ancak bu tartışma kuramsal olup ampirik olarak test edilmemiştir (Day, 1994a: 37-52).

Öngörülemeyen bir pazar ortamında işletmeler rekabet avantajını sürdürebilmek için sadece kaynak ve yeteneklerini oluşturmakla kalmamalı, pazar bilgilerinin işlevselliğini de sık sık gözden geçirmeleri gerekmektedir. İşletmeler pazar ortamında yaşanan değişimlere uyum sağlamak için sürekli olarak yeni fikirleri, yetenekleri ve süreçleri öğrenmelidir (Baker ve Sinkula, 1999: 411-427; Calantone vd., 2002: 515-524; Hurley ve Hult, 1998: 42-54; Kim ve Atuahene-Gima, 2010: 519-536).

Bu çalışmanın amacı, Antalya ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde içsel pazar yönlülüğün pazarlama yetenekleri üzerindeki ve pazarlama yeteneklerinin de örgütsel performans üzerindeki etkisini ölçmektir. İçsel pazarlama yazınında bu iki konuyu bir araya getiren herhangi bir çalışma olmadığı görülmüş ve bu çalışma ile yazına bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda ilk bölümde kavramlar kuramsal olarak incelenmiş ve ikinci bölümde yazına bağlı olarak hipotezler geliştirilmiş, üçüncü bölümde araştırmanın uygulanması ve araştırma modeli ortaya konarak elde edilen bulgular tartışılmış ve sonuç ve önerilerle araştırma sonlandırılmıştır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İçsel Pazar Yönlülük

İçsel pazarlama kavramı pazarlama literatüründe daha çok hizmet pazarlamasıyla birlikte ele alınmaktadır. İçsel pazarlama kavramı ilk defa Berry (1981) tarafından kullanılmıştır. Banka çalışanlarını iç müşteriler olarak tanımlayan Berry (1981), iç müşteri tatmininin dış müşteriler üzerindeki etkilerini vurgulamak üzere içsel pazarlama kavramı ileri sürülmüştür. Bu yıllardan sonra özellikle yönetim biliminin yazınında içsel pazarlama kavramının yer almaya başladığı görülmektedir (Candan ve Çekmecelioğlu, 2009: 41-58).

Pazarlama perspektifini örgütün insan kaynaklarını yönetmek için kullanan içsel pazarlama kavramı yazında bir yönetim felsefesi olarak dikkate alınmaktadır. Yönetim, çalışanlara sürekli destek veren ve çalışanların rollerinin kavranarak onlara hak ettikleri değerin verildiği bir ortam yaratılmalıdır. İçsel pazarlama müşteri yönlü çalışanları kazanmak üzere yoğunlaşan faaliyetlerdir. İçsel pazarlama; çalışanların isteklerini tatmin etmeye yardımcı olan departmanlar arası, yönetim ve çalışanlar arası iç etkileşimi yürüten bir süreçtir (Yapraklı ve Özer, 2001: 58-62). İçsel pazarlama kavramının altında yatan anahtar düşünce tıpkı müşterilerde olduğu gibi işletmenin iç müşterilerinin de ihtiyaçlarını tatmin etme arzusunda olduğudur. Buradaki mantık, iç müşterilerin ihtiyaçlarını tatmin etme ile dış müşterilere arzu edilen kalitede hizmet sunarak tatmin etmek için örgütün daha iyi bir konumda olması gerektiğidir (Candan ve Çekmecelioğlu, 2009: 41-58).

İç müşteri; söz konusu mal ve hizmetlerin üretilmesinde doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayan tüm örgüt çalışanlarını oluşturmaktadır. Dış müşteriler ise; iç müşterilerin ürettiklerini tüketen müşterilerdir. Bir mal veya hizmetin nasıl, hangi süreç içinde, kim tarafından ve hangi araçlarla yapıldığı ile ilgilenmeyen, ihtiyaç ve beklentilerine ne derece uyduğuna, verilen sözlerin ve taahhütlerin ne ölçüde yerine getirildiğine dikkat eden kişilerdir. İç müşterilerin memnuniyeti için içsel pazarlama uygulamaları ile hareket eden işletmelerin pazarda uzun vadede müşteri kazanma ve dış müşteri tatmini sağlama açısından daha kazançlı oldukları belirtilmektedir (Bozkurt ve Tokatlı, 2017: 193-204).

İçsel pazarlama, motive edilmiş ve tüketici yönelimli çalışanı yaratma süreci aracılığıyla müşteri tatmini sağlamak ve işletme ve fonksiyonel stratejilerin etkili uygulamasına doğru bir pazarlama yaklaşımı kullanılarak çalışanların değişime ve düzene karşı direnişlerini kırma, onları motive etme ve fonksiyonlar arası koordinasyon ve bütünleşmeye yönelik planlı çabalar. Tanımın temel dayanakları, çalışan tatmini ve motivasyonu, tüketici yönelimlilik ve tüketici tatmini, fonksiyonlar arası koordinasyon ve bütünleşme, pazarlama yaklaşımı ve işletme ve fonksiyonel stratejilerin uygulanmasıdır (Çoban, 2004: 91-92; Rafiq ve Pervaiz, 2000: 455). Ayrıca, içsel pazarlama işletme içi tüm etkileşimleri arzulanan düzeyde yönetebilmek için verimli bir iç çevre ile çalışanlarda müşteri yönlü davranışlar geliştirmek amacıyla benimsenen bir pazarlama yaklaşımıdır (Uygun ve Akın, 2017: 836-853).

İçsel pazarlama, pazarlama felsefesinin işletme içindeki çalışanlara uygulanması olarak düşünülmektedir. Bu işletmenin mevcut pazarlama araçlarını ve tekniklerini işletmenin iç ortamına göre değiştirerek çalışan-işveren değişimini yönetebilmelerini sağlar. Bu başarabilmek içinde içsel pazar yönlülüğü kullanır. İçsel pazar yönlülük, içsel pazar ihtiyaçları hakkında istihbarat üretme ve yayma sürecini ifade eder ve daha sonra bu ihtiyaçlara cevap verir. İçsel pazar yönlülük, bölümler arası etkileşimleri vurgular ve aynı zamanda personel ve yönetim arasında çalışır (Lings ve Greenley, 2005:290-305; Carter ve Gray, 2007:385-400). İçsel pazar yönlülük, üç davranışsal boyuttan oluşur; içsel bilgi toplama, içsel bilgi yayma ve iletişim ve içsel pazarlamaya cevap vermedir (Lings, 2004: 405-413; Lings ve Greenley, 2005: 290-305; Rafiq ve Pervaiz, 1993: 219-232).

İçsel bilgi toplama, çalışanlarla ilgili bilgi toplamak anlamına gelir. Yöneticiler çalışanların bilgilerini, görüşmeler ve iş memnuniyet anketleri ve informal kanallar yoluyla toplayabilirler (Lings, 2004: 405-413; Lings ve Greenley, 2005: 290-305; Carter ve Gray, 2007: 385-400).

İçsel bilgi yayma ve iletişim, farklı departmanlar arasındaki ve yöneticiler ile çalışanlar arasındaki iletişimi içermektedir. İç iletişim iki katmanlıdır; bunlardan ilki işletmenin hedeflerini ve pazarlama stratejilerini çalışanlara iletmektir. Diğeri ise, yöneticilerin çalışanlarının ihtiyaçlarını anlamalarını sağlamaktır (Gounaris, 2006: 432-448). Yöneticiler ve çalışanlar arasında daha yakın etkileşimler olduğunda, yöneticiler çalışanların ihtiyaçlarını fark edeceklerdir (Fang vd., 2014: 170-192).

İçsel pazarlamaya cevap verme, içsel pazarlamada toplanan bilgilere dayanarak, bir yöneticinin çalışanların ihtiyaçları ve beklentileri hakkında bilgilere cevap vermeyi ifade eder. Çalışanların ihtiyaçları doğrultusunda iş tanımlarının gerektirdiği beceri ve yetenekleri geliştirmek için onlara gerekli eğitimleri sunarak gelişmelerine katkıda bulunmaktadır (Carter ve Gray, 2007: 385-400; Gounaris, 2006: 432-448). Çalışanlar, zamanlarını ve enerjilerini yalnızca ücret karşılığında değil aynı zamanda sosyal ihtiyaçlar, statü, iyi işlerin tanınması ve başarı hissi gibi maddi olmayan faydalar için de kullanırlar. Yöneticiler, çalışanların ihtiyaç ve isteklerini iç pazar bilgisiyle elde ederler ve bu ihtiyaçları tatmin edecek projeleri ortaya koyduklarında çalışanlar kendilerini daha mutlu hissederler ve işleriyle ilgili olumlu düşüncelere sahip olurlar. Böylece iç çalışanlar dış müşterileri memnun etmek için daha çok çalışacaklardır (Fang vd., 2014: 170-192).

Bu noktada, süreçten elde edilen bilgiler doğrultusunda pazar bölümlendirilmeli ve pazarlama karması geliştirilmelidir. Pazarlaması karması, ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtımdan oluşmaktadır. İçsel pazarlamada ürün genel olarak işin kendisidir. İş tatminini artırmak için iş gereklerine yoğunlaşmaktan çok çalışan beklentilerinin iş tasarımına aktarılmasına çalışılmalıdır. Bu noktada, çalışana yani iç müşteriye işin sunumunda nelere dikkat edilmesi hususunda gerekli bilgilerin verilmesi gerektiği ve bunun sonucunda çalışanın yaptığı işe daha iyi motive olmalarını sağlayacaktır. Fiyat içsel pazarlamada ürünün çalışanlarca benimsenmesinin psikolojik bir durumudur. İçsel değişim nesneleri, zaman, enerji, değer ve paradan oluşmaktadır. İçsel pazarlamada tutundurma, insan kaynakları yöneticilerinin çalışanlara çift yönlü iletişimi ve bu iletişimi kurmak için kullandıkları teknik, teknolojik ve interaktif sunumlar ile sağlamaktır. İşletme içinde yeni uygulama ve eğitim programlarına ilgi onları işletme gazetesi ve haber panoları gibi araçlarla duyurularak sağlanabilir. Dağıtım, ürünlerin başlangıç noktası ile son noktaya kadar geçen sürede müşterilere ulaştırılmasında kullanılan yer ve kanalların ifade edildiği içsel pazarlamanın duyurulduğu konferanslar ve eğitim toplantıları olarak kabul edilir (Çoban, 2004: 94-95; Özgün, 2016: 10-11).

1.2 Pazarlama Yetenekleri

Pazarlama ve stratejik yönetim yazını, fonksiyonel alanlardaki işletmelerin yeteneklerinin performans üzerinde olumlu etkileri olabileceğini ifade etmekte ve endüstri çevresi ile işletme yeteneklerini keşfetmeye büyük bir ilgi göstermiştir (Hamşioğlu, 2017: 1-16). Geçtiğimiz on yıllarda kaynak tabanlı görüşün bir sonucu olarak yeni bir rekabet modeli tartışılmaya başlanmıştır. Bu alanlardaki kavramlardan biri yeteneğin rekabete liderlik etmesidir. İşletmeler rekabetçi uygulamaların üstesinden nasıl geleceklerini öğrenirlerse farklı yetenekler geliştirebilirler ve bu gelişmiş yetenekler önemli bir rekabet avantajına dönüşebilir (Kayabaşı ve Mtetwa, 2016: 532-559).

Day (1994a) yaptığı çalışmada yetenekleri şu şekilde tanımlamıştır; “Yetenekler, işletmelerin faaliyetlerini koordine etmelerini ve varlıklarını kullanmasını sağlayan örgütsel süreçler yolu ile ortaya konan karmaşık beceri ve bileşik bilgi yığınlarıdır. Yetenekler, yeni ürün geliştirme, siparişi teslim etme ve hizmet sunumu gibi ticari faaliyetlerde kendini göstermektedir” (Day, 1994a: 38).

Helfat ve Peteraf (2003) yılında yaptıkları çalışmada yetenekleri, bir örgütün belirli bir sonuç elde etmek amacıyla örgütsel kaynaklardan yararlanarak, örgütün koordine edilmiş görevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlamışlardır (Helfat ve Peteraf, 2003: 999).

Bu anlamda pazarlama yetenekleri, entegre bir süreç olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler karmaşık müşteri ihtiyaçlarını anlamak ve ürün farklılaştırması yolu ile üstün marka değeri elde etmek için fiziksel ve

fiziksel olmayan kaynakları kullanarak rekabet avantajı elde ederler. İşletme çalışanlarının bilgi ve yetenekleri mevcut kaynaklarla birleştiği zaman pazarlama yetenekleri gelişir ve pazarlama yetenekleri rekabet avantajının en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilir (Day, 1994a: 37-52; Song vd., 2007: 18-34; Yu vd., 2014: 25-31).

Pazarlama yeteneği, bilgi ve beceri yaratmak için işletmelerin kullandığı kaynakların bir sonucudur. Ayrıca pazarlama yetenekleri işletme için rekabete dayalı avantajın önemli kaynağıdır. Pazarlama yetenekleri, müşteri değeri yaratmak ve rekabetçi olmak için işletmelere artı değer sağlayan, bilgilerin, becerilerin ve kaynakların işletme tarafından kullanılmasını sağlayan “bütünleşik süreçler” olarak ifade edilmektedir (Papatya, vd., 2007: 425-434).

Pazar yönlü işletmeler hedef pazardaki değişiklikleri hissetme mevcut ve potansiyel müşterilerin davranışlarını izleme ve analiz etme ve müşterilerle bağ kurma gibi pazar yeteneklerini belirleyebilir ve geliştirebilir (Fang vd., 2014: 170-192). Day (1994b) yılında yaptığı çalışmada, pazar yönlü işletmelerin pazar duyarlılığı ve müşteri bağlantı yeteneklerinin daha üstün olduğunu ve rakiplerinin önündeki değişen pazar ihtiyaçlarını tahmin edip ve gerekli şekilde tepki verdiklerini belirtmektedir (Day, 1994b: 9-31). Dolayısıyla bu çalışma bu iki yeteneğe odaklanmaktadır. Pazar duyarlılık yeteneği, bir işletmenin pazar bilgisini öğrenmesi ve bu bilgiyi gelecekte pazarın gelişimini tahmin etmede kullanmasıdır (Day, 1994a: 37-52; Foley ve Fahy, 2004: 219-230).

Pazar duyarlılık yeteneği, bir işletmenin değişiklikleri sürekli izleme ve ardından dış pazardaki fırsatları ve tehditleri doğru bir şekilde belirleme yeteneğidir. İşletme müşteriler ve rakipler hakkında bilgiler toplayarak mevcut ve gelecekteki pazar gelişimine ilişkin eğilimleri sürekli olarak belirler (Morgan vd., 2009a: 284-293). Müşteri bağlantı yetenekleri ise, işletmenin hedef müşterilerinin ihtiyaçlarını belirleme ve anlama yeteneğini ifade eder ve işletmenin müşteri ilişkilerini etkin bir şekilde kurma ve sürdürme yeteneğidir. Müşteri bağlantı yeteneklerini sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmada önemli bir stratejik unsurdur (Day, 1994a: 37-52; Theoharakis vd., 2009: 914-924).

2. HİPOTEZ GELİŞTİRME

Kaynak tabanlı görüş, örgütsel yetenekler yazınına dayanarak bu çalışmada, işletmelerde içsel pazar yönlülük, pazarlama yetenekleri ve örgütsel performans etkileşimini belirlemektir. Kaynak tabanlı görüş sürdürülebilir rekabet avantajının bir işletmenin heterojen ve işletmeye özgü kaynaklarından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Barney, 1991: 99-120). Kaynak tabanlı görüşteki ana düşünce işletmenin kaynak ve yeteneklerinin birbirinden farklı olduğu düşüncesidir (Makadok, 2001: 387-401; Teece vd., 1997: 509-533).

Teece ve diğerlerinin (1997) yaptıkları çalışmada, bir işletmenin sadece stratejik kaynaklara sahip olmasını değil aynı zamanda bu kaynakları doğru bir şekilde bütünleştirilerek ve kaynak tahsisi yapılarak rekabet avantajı yaratılacağını ifade etmişlerdir. Bu nedenle işletmeler değer yaratmak için kaynakları bir araya getirir de faaliyetlerinde fark yaratabilecek yetenekleri yoksa bulundukları pazarda rekabet avantajı sağlayamazlar (Teece vd., 1997: 509-533).

Yapılan çalışmalarda, içsel pazarlama faktörleri (örneğin, insan ve süreç) ve pazarlama yetenekleri faktörleri (örneğin, müşteriler ve rakipler) yönetmek eşit derecede önemlidir (Carter ve Gray, 2007: 385-400). İşletme içinde içsel veya pazarlama benzeri davranışları benimseyen bir işletme çalışanlara ait bilgileri toplar, çalışanların ihtiyaçlarını analiz eder ve bu ihtiyaçlara cevap vererek bu ihtiyaçları karşılar (Gounaris, 2006: 432-448). İçsel pazar yönlülük, çalışanların ihtiyaçlarını anlayıp tatmin etmeyi ve çalışanlarla iyi ilişkileri kurmayı vurgulamaktadır (Rafiq ve Pervaiz, 1993: 219-232).

İçsel pazar yönlülük, ayrıca yöneticilerin çalışanlarına psikolojik destek sağlama, yardımsever ve güler yüzlü, olma, çalışanlara güvenme ve saygı gösterme gibi zaman ve çaba harcadıkları anlamına da gelmektedir (Lings, 2004: 405-413). Sonuç olarak, dış pazarlamanın etkinliği (örneğin, müşteri

memnuniyeti) iyi içsel müşteri ilişkilerine ve uygun içsel davranış kurallarına dayanarak elde edilebilir. Müşteriler memnun olduğunda işletmenin müşterileri ile bağı daha da güçlenir. Bu nedenle içsel pazar yönlülük, bir işletmenin müşterilerin beklentileri ve ihtiyaçlarına cevap vermeyi ve müşteriler ile olan ilişkilerini sürdürme yeteneklerini geliştirir (Cahill, 1995: 43-51; Fang vd., 2014: 170-192).

Dolayısı ile içsel pazar yönlülük bir işletmeni dışa dönük olduğuna işaret etmemekle birlikte gerçekte hizmet işletmeleri için dış pazar hedefleri ile içsel pazar koşulları arasındaki simetri için bir ön koşuldur. Çünkü çalışanların bir işletmenin müşteri yönlü çabaları üzerinde olumsuz etkisi olabilmektedir. Ayrıca içsel pazar yönlülük bir işletmenin uygun pazarlama yeteneklerinin geliştirilmesini de sağlamaktadır (Guanaris, 2006: 432-448; Carter ve Gray, 2007: 385-400). Tüm bunlara dayanarak oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1a: İçsel pazar yönlülüğün pazar duyarlılık yetenekleri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H1b: İçsel pazar yönlülüğün müşteri bağlantı yetenekleri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

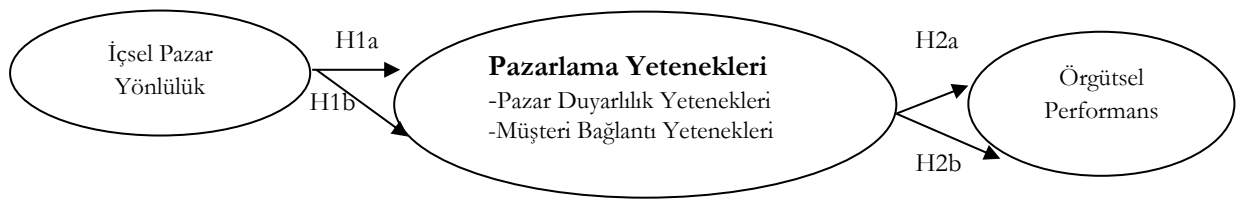
Morgan ve diğerlerinin (2009a,b) yaptıkları çalışmada pazar duyarlılık yetenekleri ve müşteri bağlantı yetenekleri işletmelerin örgütsel performansları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduklarını göstermiştir (Morgan vd.,2009a: 284-293; Morgan vd., 2009b: 909-920). İşletmelerin sahip oldukları bu yetenekler, rakiplerin önünde pazardaki yeni fırsatları tanımlayarak işletmeye rekabet avantajı sağlar (Slater ve Narver, 2000:120-127). Pazar duyarlılık yetenekleri, bir işletmenin potansiyel müşterilerin ihtiyaçlarını ortaya çıkarır ve bu ihtiyaçları karşılayarak pazara verilecek tepkiyi proaktif olarak şekillendirdiği anlamına da gelir (Jaworski vd., 2000: 45-54). Dolayısıyla oluşturulan hipotez şu şekildedir:

H2a: Pazar duyarlılık yeteneklerinin örgütsel performans üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Müşteri bağlantı yetenekleri, örgütsel performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İşletmenin müşteriler ve stratejik ortaklıkları ile ilişkilerini geliştirilmesi yolu ile, müşterilerinin gereksinimlerini doğru ve etkili bir şekilde belirleyebilir ve bu ihtiyaçları karşılayarak performanslarını artırabilirler (Day, 1994a: 37-52;Morgan vd., 2009a: 284-293; Morgan vd.,2009b: 909-920; Hooley vd.,2005: 18-27). Oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir:

H2b: Müşteri bağlantı yeteneklerinin örgütsel performans üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Kuramsal çerçeve ve oluşturulan hipotezler ışığında oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.UYGULAMA

3.1 Veri Toplama ve Örnekleme Süreci

Araştırmanın ana kütesini Kültür ve Turizm Bakanlığı otel işletmeleri listesine bağlı olarak Antalya ili 4 ve 5 yıldızlı turistik oteller oluşturmaktadır. Elde edilen listedeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin sayısı 532’dir. Antalya ilinin farklı semtlerinde ve ilçelerindeki otel işletmelerinden randevu alınarak yüz yüze görüşme yöntemi ile anketler yapılmıştır. Otel işletmelerinin iletişim adresleri ve telefon numaraları aracılığı ile iletişime geçilmiş, görüşmeyi ve çalışmaya katılmayı kabul eden 280 işletme yöneticisi ile anketörler

aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

3.2 Ölçümler.

Çalışmada geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış ölçekler kullanılmıştır. Oluşturulan anket formundaki ifadeler, 1=kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum şeklinde oluşturulan 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür.

3.2.1 İçsel Pazar Yönlülük

İçsel pazar yönlülük, üç boyuttan oluşmaktadır. İçsel bilgi toplama, içsel bilgi yayma ve iletişim ve içsel pazarlamaya cevap vermedir. 12 sorudan oluşan içsel pazar yönlülük soruları Lings, (2004) ve Lings ve Greenley, (2005) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.2.2 Pazarlama Yetenekleri

Pazarlama yetenekleri, pazar duyarlılık yetenekleri ve müşteri bağlantı yeteneklerinden oluşmaktadır. Day (1994a) ve Song ve diğerlerinin (2008) yaptıkları çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.2.3 Örgütsel Performans

Örgütsel performans üç boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; finansal performans, pazar performansı ve yenilik performansıdır. Ölçekler, Morgan ve Turnell (2003) ve Damanpour ve Gopalakrishnan (2001) ve Oke (2007) yaptıkları çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Toplam, 9 sorudan oluşmaktadır.

3.3 Analiz Tekniği

1960'larda Wold tarafından orijinal olarak geliştirilen kısmi en küçük kareler yöntemi (Partial Least Squares-PLS) gizil değişkenler arasında nedensellik yollarını destekleyen genel bir yöntemdir (Garson, 2016: 13). Kısmi en küçük kareler yol modellemesi bileşik tabanlı yol modellerini tahmin etmek için varyans tabanlı bir yöntemdir (Henseler vd., 2016a: 405-431). PLS'in özü temel bileşenler analizini ve aynı zamanda kanonik korelasyon analizine benzeyen ve alternatif en küçük karelerden oluşmaktadır. En modern görünümünde PLS yol modellemesi, yapı ölçümü için her iki faktör modelini ve kompozit modelleri, tekrarlamalı ve tekrarlamalı olmayan yapısal modelleri tahmin edebilen ve model uygunluk testlerini uygulayabilen tam donanımlı bir yapısal eşitlik yöntemidir (Henseler vd., 2016b: 2-20).

PLS, model içindeki bağımlı ve bağımsız değişkenleri belirlemek için temel bileşenler faktör analizi ile çok değişkenli regresyonu birleştirmektedir (Edvardsson vd., 2000: 923). Bununla birlikte PLS keşifsel ve doğrulayıcı çalışmalar için uygundur. Çünkü, birçok yapı ilişkileri ve öğeleri ile karmaşık ve büyük ilişkilerin değerlendirilmesinde uygun bir yöntemdir (Rezaei vd., 2017: 157-181). PLS ikinci derece yapıları test etmeyi sağlar ve sayısız iç ve dış değişkenleri kullanan modeller için uygundur.

PLS analizi en göze çarpan ikinci nesil veri analiz tekniğidir (Kaharabsheh vd., 2015: 423-435; Hair vd., 2014: 30). PLS, pazarlama, strateji yönetim, turizm, uluslararası yönetim, muhasebe ve yönetim bilişim sistemleri olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan en önde gelen yapısal eşitlik modellemesidir (Ali vd., 2018: 514-538; Carrion vd., 2016: 4 545-4551).

3.3.1 Ölçüm Modeli

Yansıtıcı ölçüm modelinin ilk önce güvenilirlik ve geçerliliği test edilmiştir. Bunun içinde ilk önce Cronbach Alfa (α) katsayısına bakılarak modeldeki yapıların iç tutarlılığı değerlendirilmiştir. Alfa değerlerinin 0.70 değerinden yüksek olması gerekmektedir. Geleneksel olarak Cronbach Alfa (α) sosyal bilimlerde içsel tutarlılık güvenilirliğini ölçmek için kullanılmaktadır. Ancak yapısal eşitlik ve PLS gibi analizlerde güvenilirlik için alfa katsayısı yerine bileşik güvenilirlik katsayısı (Composite Reliability-CR) katsayısının kullanılması önerilmektedir. Yazında CR değerinin 0.70 ve üzerinde olması gerektiği

belirtilmiştir (Hair vd., 2011: 139-151; Bagozzi ve Yi, 1988: 74-94; Hair vd., 2012: 414-433; Wong, 2013: 22). Aşağıdaki Tablo 1’de modeldeki yapıların alfa ve bileşik güvenilirlik katsayıları gösterilmektedir.

Tablo 1. Yapı Güvenilirliği Sonuçları

Yapılar	Cronbachs Alfa (α)	Composite Reliability
İçsel Pazar Yönlülük	0.98	0.98
Pazar Duyarlılık Yetenekleri	0.89	0.93
Müşteri Bağlantı Yetenekleri	0.90	0.94
Örgütsel Performans	0.98	0.98

Yukarıdaki Tablo 1’de görüldüğü gibi yapıların tamamında alfa değerleri 0.90 ile 0.98 arasında değerler aldığı görülmektedir. Böylece yüksek düzeyde güvenilirlik göstermektedir. Ayrıca bileşik güvenilirlik katsayıları da 0.93 ile 0.98 arasında değerler aldığı görülmektedir. Sonuç olarak oluşturulan ölçüm modeli bütünsel güvenilirliğe (composite reliability) ve içsel tutarlılığa (internal consistency) sahip olduğu görülmüştür. Çalışmada daha sonra, yakınsaklık ve ayırma geçerliliğini değerlendirmek için değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonuçları incelendiğinde değişkenler arasında düşük faktör yüklü değişken olmadığı görülmüş ve hiçbir değişken analizden çıkarılmamıştır.

PLS yol modellemesinde genel bir uyum indeksi yoktur. Ancak uyum iyiliği için küresel bir kriter önerilmiştir. Bu indeks hem ölçüm hem de yapısal modeldeki model performansının hesaba katılması için geliştirilmiş ve bu nedenle modelin genel tahmin performansına yönelik tek bir ölçüm sağlamaktadır. Bu uyum iyiliği Goodness-of-fit index (GOF) olarak adlandırılmaktadır. GOF 0 ile 1 değeri arasında bir değer almakta ve 1’e yaklaştıkça değer daha anlamlı bir hale gelmektedir. GOF ortak varyans ortalamaları ile iç modelin R^2 değerlerinin ortalamasının çarpımının geometrik ortalamasının alınmasıyla bulunmaktadır (Garson, 2016: 72; Hair vd., 2014: 185; Tenenhaus vd., 2005: 159-205).

$GOF = \sqrt{\text{Ortak Varyans Ortalamaları} \times \text{Ortalama } R^2}$ formüldeki değerler yerine yazılırsa

$GOF = \sqrt{0.917 \times 0.897} = 0.91$ olarak bulunur. GOF’un 0.90’a eşit ya da daha yüksek bir değer alması modelin lehine bir durum olduğu ifade edilmiştir (Esposito vd., 2010: 59). Buna göre, modelin uyum iyiliğinin değeri oldukça yüksektir.

Bütünsel güvenilirlik belirlendikten sonra ayrıca, yakınsaklık geçerliliği belirlemek için her bir boyut için ortalama varyans değerleri (AVE) değerlerine bakılmıştır. AVE değerinin 0.50’den büyük olması durumunda yakınsaklık geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir (Fornell ve Lacker, 1981: 46). Aşağıdaki Tablo 2’de ortalama varyans değerleri (AVE) değerleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Ortalama Varyans Değerleri (AVE) Sonuçları

Yapılar	AVE
İçsel Pazar Yönlülük	0.86
Pazar Duyarlılık Yetenekleri	0.82
Müşteri Bağlantı Yetenekleri	0.78
Örgütsel Performans	0.87

Yukarıdaki Tablo 2 incelendiğinde yapıların hepsinde AVE değerlerinin 0.50’den yüksek olduğu görülmektedir. Ayırma geçerliliği içinde her bir yapının AVE’nin karekökünün yapılar arasındaki korelasyonlardan daha büyük olması beklenir (Fornell ve Lacker, 1981:46). Ayırma geçerliliği sonuçları Aşağıdaki Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Ayrışma Geçerliliği Sonuçları

	İçsel Pazar Yönlülük	Pazar Duyarlılık Yetenekleri	Müşteri Bağlantı Yetenekleri	Örgütsel Performans
İçsel Pazar Yönlülük	0.93			
Pazar Duyarlılık Yetenekleri	0.89	0.90		
Müşteri Bağlantı Yetenekleri	0.78	0.83	0.88	
Örgütsel Performans	0.84	0.79	0.86	0.93

Yukarıdaki Tablo 3’de yapılar arasındaki korelasyonları göstermektedir. Koyu yazılı değerler AVE değerlerinin karekökünü göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde AVE değerlerinin karekökü yapılar arasındaki korelasyon değerlerinden büyük olduğu görülmektedir (Afthanorhan, 2013: 198-205; Fornell ve Lacker, 1981: 46; Wong, 2013: 21-22).

3.3.2 Yapısal Model

Yapısal modeli ve hipotezleri test etmek için modelde yer alan yol katsayılarının gerçek değerlerinin ancak büyük örneklerde elde edildiği belirtilmiştir. Büyük örneklerle ulaşmak için yeniden örnekleme yöntemi olan bootstrapping yapılarak elde edilebilmektedir. Minimum bootstrapping sayısı 5000 olmalıdır. Bootstrapping yardımı ile iç ve dış modeller için anlamlı t değerleri üretilmektedir. Çift kuyruklu t değerleri için anlamlılık değerleri ise; 1.65 ise anlamlılık düzeyi %90, 1.96 ise anlamlılık düzeyi %95 ve 2.58 ise anlamlılık düzeyi %99’dur (Hair, vd., 2011: 145; Wong, 2013: 23). Bu çalışmada da, bootstrapping yöntemi kullanılarak örneklem sayısı 5000 çıkarılmıştır. Daha sonra ise, içsel modelin yol katsayılarının anlamlı olup olmadığını belirlemek için t değerlerine bakılmıştır. İçsel modele ait t değerleri aşağıdaki Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. İçsel Modele Ait Yol Katsayılarının T-Değerleri

	T-İstatistiği	P değeri
İçsel Pazar Yönlülük →Pazar Duyarlılık Yetenekleri	70.165	0.000
İçsel Pazar Yönlülük →Müşteri Bağlantı Yetenekleri	91.374	0.000
Pazar Duyarlılık Yetenekleri →Örgütsel Performans	3.997	0.000
Müşteri Bağlantı Yetenekleri →Örgütsel Performans	3.989	0.000

Yukarıdaki Tablo 4’de t değerleri 2.58’den büyük için %99 düzeyinde anlamlıdır. Daha sonra ise dış modelin t değerlerini incelemek gerekmektedir. Dış modelin t değeri aşağıdaki Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Dışsal Modele Ait Yol Katsayılarının T-Değerleri

	İçsel Pazar Yönlülük	Pazar Duyarlılık Yetenekleri	Müşteri Bağlantı Yetenekleri	Örgütsel Performans	P değeri
IBT1	42.281				0.000
IBT2	56.290				0.000
IBT3	50.470				0.000
IBT4	51.168				0.000
IBT5	58.039				0.000
IBT6	56.222				0.000
IBY1	48.475				0.000
IBY2	28.115				0.000
IBY3	41.477				0.000
IPT1	61.689				0.000
IPT2	51.260				0.000
IPT3	43.700				0.000
MBY1			38.161		0.000
MBY2			40.276		0.000
MBY3			75.747		0.000
MBY4			21.272		0.000
PDY1		23.396			0.000
PDY2		47.323			0.000
PDY3		83.111			0.000

<i>Tablo 5 (Devamı)</i>					
FP1				34.898	0.000
FP2				62.893	0.000
PP1				55.561	0.000
PP2				63.668	0.000
PP3				62.844	0.000
YP1				61.983	0.000
YP2				41.364	0.000
YP3				53.673	0.000
YP4				34.741	0.000

Yukarıdaki Tablo 5’de görüldüğü gibi t değerlerinin hepsi 2.58’den büyük olduğu için %99 düzeyinde yol katsayıları anlamlıdır. Daha sonra yapısal modelde analizin bir parçası olan determinasyon katsayısı (R^2) değerlendirmesine geçilir. Müşteri bağlantı yetenekleri, R^2 değeri 0.89, pazar duyarlılık yetenekleri için, 0.88 ve örgütsel performans için 0.90 olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar bağımlı değişkenlerin varyansını %89, %88 ve %90’ın bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı anlamına gelmektedir.

Bu duruma göre, yol kat sayılarının önem seviyelerine bakıldığında elde edilen bulguların tamamı kuramsal çerçevede de önerilen araştırma modelini destekler niteliktedir. Yazında R^2 değerleri 0.75, 0.50 ve 0.25 olarak önemli, orta ve zayıf olarak tanımlanmaktadır. (Hair, vd., 2011: 145; Hair, vd., 2014: 174-175). Sonuç olarak araştırmanın bulguları göstermektedir ki; R^2 değerlerinin yüksek düzeyde olduğu görülmüş ve hipotez geliştirme aşamasında oluşturulan araştırma hipotezleri *H1a, H1b, H2a ve H2b, kabul edilerek oluşturulan model tam olarak doğrulanmıştır*. Aşağıdaki Tablo 6’da özet hipotez kabul tablosu görülmektedir.

İçsel pazar yönlülüğün, pazar duyarlılık yeteneklerini ($\gamma_1=0.94$, $t=70.615$, $p=0,000$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Dolayısı ile oluşturulan H1a hipotezi kabul edilmiştir.

İçsel pazar yönlülüğün müşteri bağlantı yeteneklerini ($\gamma_2=0.95$, $t=91.374$, $p=0,000$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Dolayısı ile oluşturulan H1b hipotezi kabul edilmiştir.

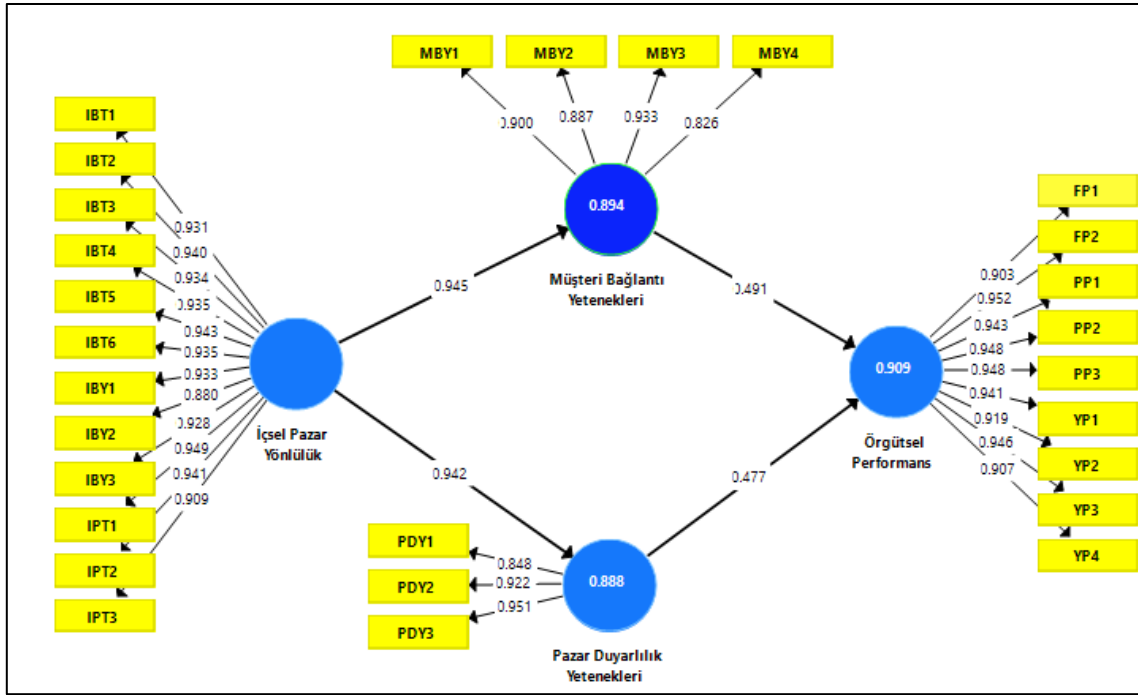
Pazar duyarlılık yetenekleri örgütsel performansını ($\gamma_3=0.48$, $t=3.997$, $p=0,000$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Oluşturulan H2a hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri bağlantı yeteneklerinin örgütsel performansı ($\gamma_4=0.49$, $t=3.989$, $p=0,000$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Oluşturulan H2b hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Hipotezlerin ve Sonuçların Özeti

Hipotezler	Sonuç
H1a: İçsel pazar yönlülüğün pazar duyarlılık yetenekleri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.	Kabul
H1b: İçsel pazar yönlülüğün müşteri bağlantı yetenekleri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.	Kabul
H2a: Pazar duyarlılık yeteneklerinin örgütsel performans üzerinde pozitif bir etkisi vardır.	Kabul
H2b: Müşteri bağlantı yeteneklerinin örgütsel performans üzerinde pozitif bir etkisi vardır.	Kabul

Oluşturulan PLS yapısal modeli Aşağıdaki Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. PLS Yapısal Model

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz pazar koşullarının hızla değişen yapısı içerisinde işletmeler ayakta kalabilmek için farklı, kalıcı ve çözüm sağlayıcı rekabet avantajları elde etmeye çalışmaktadırlar. Çağdaş pazarlama anlayışını benimseyen işletmeler, odağında müşterinin bulunduğu faaliyetlere yönelerek kar elde etmeyi hedeflemektedirler. Bunun içinde müşteri tatminini sağlayan strateji ve uygulamalara yönelmektedirler (Yapraklı ve Özer, 2001: 58-62). Bu noktada içsel pazar yönlülük ve pazarlama yetenekleri stratejik bir önem arz etmektedir. İçsel pazar yönlülük, işletme çalışanlarının müşteri gibi davranması gerektiğini ön gören bir yönetim felsefesidir. Bunun yanı sıra, sadakati ve bağlılığın sağlanması amacıyla çalışan ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte ürün veya görevin sunulmasını ön gören bir gelişim stratejisi durumundadır (Başaran vd., 2001: 201-225). İçsel pazarlama uygulamaları ekonomik başarı sağlamanın yolunun iç müşteri tatminini sağlayan uygulamalardan geçtiğini göstermektedir (Çoban, 2007: 206-2018).

Bu çalışma, otel işletmelerinin daha fazla emek yoğun bir özellikte olması ve teknolojiyi kullanabilme yeteneklerinin sınırlı olması müşterilerin tatmin noktasının daha çok hizmet kalitesine bağlı olması ve yazında içsel pazarlamanın otelcilik sektörü üzerinde yapılan çalışmaların sınırlı olması nedeni ile bu çalışma otelcilik sektöründe yapılmıştır. Ayrıca içsel pazar yönlülük, pazarlama yeteneklerini (pazar duyarlılık ve müşteri bağlantı yetenekleri) ve örgütsel performansı bir arada değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma Antalya ili 4 ve 5 yıldızlı 280 otel işletmesinde gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular şu şekildedir;

İçsel pazar yönlülüğün pazar duyarlılık yetenekleri üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür ($\gamma_1=0.94$, $t=70.615$, $p=0,000$), içsel pazar yönlülüğün müşteri bağlantı yetenekleri üzerinde pozitif ve doğrudan bir etkisinin olduğu görülmüştür ($\gamma_2=0.95$, $t=91.374$, $p=0,000$),

Ayrıca çalışmada oluşturulan pazar duyarlılık yetenekleri örgütsel performans üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiş ($\gamma_3=0.48$, $t=3.997$, $p=0,000$) ve son olarak müşteri bağlantı yeteneklerinin örgütsel performans üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu ($\gamma_4=0.49$, $t=3.989$, $p=0,000$) görülmüştür.

Elde edilen bu sonuçlar göstermektedir ki, içsel pazar yönlülüğün örgütsel yetenekleri oluşturmada önemli bir rolü bulunmaktadır. Otel işletme yöneticilerinin kendine özgü pazarlama yeteneklerini oluşturmak istemeleri durumunda, içsel pazarlama ihtiyaçlarını dikkate almaları

gerekmektedir. İçsel pazar yönlülük, örgüt kültürüne gömülü ve örgütsel bir rutine dönüştüğünde, müşteri yönlülüğün oluşumunu kolaylaştırmakta ve pazarlama yeteneklerini geliştirmektedir. Yetenekler ise, örgütün üstün performans sağlamasına yardımcı olmaktadır (Carter ve Gray, 2007:385-400).

Otel işletmeleri içsel pazar yönlülüğü geliştirmek için içsel pazar bilgilerini toplamak için etkin bir “bilgi sistemi” oluşturmaları gerekmektedir. Dahası, resmi ve gayri resmi iletişim kanallarını oluşturmaları ve bunu sürdürülmelidir. Otel işletme yöneticileri, etkili bir şekilde müşteri hizmetlerini sağlayan çalışanlarının performanslarını överek onları ödüllendirmelidir. Bu noktada, çalışanlara daha fazla işin sunumunda nelere dikkat edilmesi gerektiği anlatılmalı, emek, zaman gibi faktörler dikkate alınarak ücretlendirmenin buna göre yapılmalı, iç müşteriler açısından koordinasyonun sağlanarak işletmede çıkarılan dergi, gazete ve haber panoları yolu ile tutundurma yöntemlerinin etkin kullanımı ve konferanslar, toplantılar ve eğitim programları ile iç müşterilerin tatmini sağlanarak dağıtım kanalı etkinleştirilmelidir.

Ayrıca, içsel pazar yönlülüğün pazar duyarlılık ve müşteri bağlantı yetenekleri ile güçlü bir ilişkiye sahip olması örgütsel algı yeteneğinin etkin olduğunun göstermekte ve bu yeteneklerde örgütsel performans olumlu etkilemektedir. Çalışanların memnun olması işletmelerin, işletme dışı müşterilerle olan ilişkilerini yönetmesine yardımcı olduğu anlamına gelmekte bu durum ise işletmelerin olumlu performansa ulaşması, yeni ürün ve\veya hizmetler geliştirmesi açısından önemlidir.

Son olarak bu çalışmanın belirli kısıtlar altında yapıldığı unutulmamalıdır. İlk önce, çalışma zaman ve maliyet kısıtı nedeni ile Antalya ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde yapıldığı için elde edilen sonuçların genellenmesini engellemektedir. İkinci olarak çalışma sadece belirli hizmet sektöründe ve sadece otel işletmelerinde yapılmıştır. Üçüncü olarak, bu çalışmada dikkate alınmayan diğer pazarlama yetenekleri örgütsel performansın belirleyicileri olabilir. Bu nedenle diğer pazarlama yeteneklerinin belirlenmesi önerilmektedir.

Dördüncü olarak, elde edilen sonuçlar anketör ve cevaplayıcı hataları nedeniyle her zaman gerçek durumu yansıtmayabilir. Bu nedenle ilerideki otel işletmelerinde ve daha büyük örneklemelerde farklı sonuçlar elde edilebilir ve otel işletmeleri için bir yol haritası oluşturulabilir.

KAYNAKLAR

- AFTHANORHAN W.,M.,A.,B.,W., (2013). A Comparison of Partial Least Square Structural Equation Modeling (PLS-SEM) and Covariance Based Structural Equation Modeling (CB-SEM) for Confirmatory Factor Analysis, *International Journal of Engineering Science and Innovative Technology (IJESIT)*, 2 (5), 198-205.
- ALI F., RASOOLIMANESH S.,M., SARSTEDT M., RINGLE C.,M., Ryu K., (2018). An Assessment of the Use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) in Hospitality Research, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30 (1), 514-538.
- BAGOZZI R., YI Y., (1988). On the Evaluation of Structural Equation Models , *Journal of Academy of Marketing Science*, 16 (1), 74-94.
- BAKER, W.,E., SINKULA, J.,M., (1999). The Synergistic Effect of Market Orientation and Learning Orientation on Organizational Performance, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27 (4), 411-427.
- BARNEY J., (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, *Journal of Management*, 17 (1), 99-120.
- BAŞARAN Ü., BÜYÜKYILMAZ O., ÇEVİK E.,İ., (2001). İçsel Pazarlamanın Algılanan Hizmet Kalitesi Üzerindeki Etkisinde İş Tatminin Aracılık Rolü, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, 12 (2), 201-225.
- BOZKURT K., TOKATLI C., (2017). İçsel Pazarlama Yaklaşım ve Uygulamaları: Starbucks Kahve İşletmesi Örneği, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9 (17), 193:204.
- CAHILL, D., (1995). The Managerial Implications of the Learning Organization: A New Tool for Internal Marketing, *Journal of Service Marketing*, 9 (4), 43-51.
- CALANTONE, R., J., CAVUSGIL, S.,T., ZHAO, Y., (2002). Learning Orientation firm Innovation Capability and firm Performance, *Industrial Marketing Management*, 31 (6), 515-524.
- CANDAN B., ÇEKMECELİOĞLU G. (2009). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Açısından Değerlendirilmesi: Bir Araştırma, *Yönetim*, 20 (63), 41-58.
- CARRION, G.,C., HENSELER, J., RINGLE, C.,M., ROLDAN J.,L., (2016). Prediction-Oriented Modeling in Business Research by Means of PLS path Modeling: Introduction to a JBR Special Section, *Journal of Business Research*, 69 (10), 4545-4551.
- CARTER, L., GRAY, D., (2007). Relational Competence Internet Market Orientation and Employee Performance, *The Marketing Review*, 7 (4), 385-400.
- ÇOBAN S., (2007). İç Müşterilerin Tatmini ve İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi: Kayseri Süpermarketlerinde Bir Uygulama, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7 (14), 206-218.
- ÇOBAN S., PERÇİN,N.,Ş., (2011). The Effect of Factors of Internal Marketing on Components of Organizational Commitment in Four and Five Star Hotels Located in Cappadocia, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6 (2), 202-217.
- ÇOBAN, S., (2004). Toplam Kalite Yönetimi Perspektifinde İçsel Pazarlama Anlayışı, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (Ocak-Haziran), 85-98.
- DAMANPOUR, F., GOPALAKRISNAN, S., (2001). The Dynamic of the Adoption of Product and Process Innovation in Organizations, *Journal of Management Studies*, 38 (1), 45-65.
- DAY, G., (1994b). Continuous Learning about Markets, *California Management Review*, 36 (4), 9-31.
- DAY, G.,S., (1994a). The Capabilities of Market Driven Firms, *Journal of Marketing*, 58, (4), 37-52.
- EDVARDSON, B., JOHNSON, M. D., GUSTAFSON, A., STRANDVIK, T. (2000), The Effect on Satisfaction and Loyalty on Profits Growth: Product Versus Services, *Total Quality Management*, 11(7), 917-927.
- ERGÜN Z., (2013). İçsel Pazarlama Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Kamu-Özel Hastane Karşılaştırması, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (25), 223-247
- ESPOSITO V., V., TRINCHERA L., AMATO S., (2010). Handbook of Partial Least Squares: Concept, Method and Applications, Springer, Heidelberg

- EWING M.,T., CARUANA, A., (1999). An Internal Marketing Approach to Public Sector Managment: The Marketing and Human Resources Interface, *International Journal of Public Sector Management*, 12 (1), 17-29.
- FANG, Shyh-Rong, CHANG, E., OU, Chueh-Chu, CHOU, Chia-Hui, (2014). Internal Market Orientation Market Capabilities and Learning Orientation, *European Journal Marketing*, 48 (1\2), 170-192.
- FOLEY,A., FAHY, J., (2004). Towards a Further Understanding of the Development of Market Orientation in the Firm: A Conceptual Framework Based on the Market-Sensing Capability, *Journal of Strategic Marketing*, 12 (4), 219-230.
- FORNELL C., LACKER D. F., (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error, *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- GARSON G.,D., (2016). Partial Least Squares: Regression & Structural Equation Models, Statistical Publishing Associates, Ashebora, NC, USA.
- GOUNARIS, S., (2006). Internal-Market Orientation and its Measurement, *Journal of Business Research*, 59 (4), 432-448.
- HAIR J.,F., CHRISTIAN M.,R., SARSTEDT M., (2011). PLS-SEM:Indeed A Silver Bullent *Journal of Marketing Theory and Practive*, 9 (2), 139-151.
- HAIR J.,F., HULT G.,T., RINGLE C.,M., SARSTED M., (2014). A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM), Sage Publication, Thousand Oaks, California.
- HAIR, J.,F., SARSTEDT, M., RINGLE, C.,M., (2012). An Assessment of the Use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Marketing Research, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40 (3), 414-433.
- HAMŞIOĞLU, A.B., (2017). Pazarlama Kültürü, Pazarlama Etkinliği ve Pazarlama Yeteneklerinin İhracat Performansına Etkisi: Antalya İli İhracat İşletmelerinde Bir Uygulama, *Journal of Current Researches on Business and Economics (JoCreBE)*, 7 (2), 1-16
- HELFAT, C.,E., PETERAF, M.,A., (2003) The Dynamic Resource Based View: Capability Lifecycles, *Strategic Management Journal*, 24 (10), 997-1010.
- HENSELER J., HUBONA G., RAY P.,A., (2016b). Using PLS Path Modeling in New Technology Research: Updated Guidelines, *Industrial Management & Data System*, 116 (1), 2-20.
- HENSELER J., RINGLE C., SASTEDT M., (2016a). Testing Measurement Invariance of Cimposite Using Partial Least Squares, *International Marketing Review*, 33 (3), 405-431.
- HOOLEY, G., GREENLEY, G., CADOGAN J., FAHY, J., (2005). The Performance Impact of Marketing Resources, *Journal of Business Research*, 58 (1), 18-27.
- HURLEY ROBERT F., VE HULT TOMAS M., (1998). Innovation, Market Orientation and Organizational Learning: An Integration and Emprical Examination, *Journal of Marketing*, 62 (July),ss.42-54.
- İŞLER D.,B., ÖZDEMİR Ş., (2010). Hastane İşletmelerinde İçsel Pazarlama Yaklaşımının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Isparta İli Örneği, *Hacette Sağlık İdaresi Dergisi*, 13 (2), 115-142.
- JAWORSKI B., KOHLI, A., SAHAY, A., (2000). Market-Driven Versus Driving Markets, *Journal of Academy of Marketing Science*, 28 (1), 45-54.
- JUN M., CAI S., (2010). Examining the Relationship Between Internal Service Quality and Its Dimension and Internal Customer Satisfaction, *Total Quality Management*, 21 (2), 205-223.
- KAYABASI, A., MTETWA, T., (2016). Impact of Marketing Effectiveness and Capabilities and Export Market Orientation on Export Performance: Evidence from Turkey, *European Business Review*, 28 (5), 532-559.
- KHARABSHEH, R.,A., JARRAR, K., SIMEONOVA, B., (2015). The Impact of Competitive Strategies on Responsive Market Orientation, Proactive Market Orientation, Learning Orientation and Organizational Performance”, *Journal of Strategic Marketing*, 23 (5), 423-435.

- KIM, N., ATUAHENE-GIMA, K., (2010). Using Exploratory and Exploitative Market Learning for New Product Development, *Journal of Product Innovation Management*, 27 (4), 519-536.
- KOCAMAN S., DURNA, U., İNAL M., (2013). Konaklama İşletmelerinde İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Alanya Örneği, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5 (81), 21-29.
- LINGS, I., (2004). Internal Market Orientation Construct and Consequences, *Journal of Business Research*, 57 (4), 405-413.
- LINGS, I., Greenley, G., (2005). Measuring Internal Market Orientation, *Journal of Service Research*, 7 (3), 290-305.
- MAKADOK R., (2001). Toward A Synthesis of the Resources-Based and Dynamic Capability Views of Rent Creation, *Strategic Management Journal*, 22, ss.387-401.
- MORGAN, N., VORHIES, D., MASON, C., (2009b). Market Orientation Marketing Capabilities and Firm Performance, *Strategic Marketing Journal*, 30 (8), 909-920.
- MORGAN, N.,A., SLOTEGRAAF, R.,J., VORHIES, D., W., (2009a). Linking Marketing Capabilities with Profit Growth, *International Journal of Research in Marketing*, 26, (4), 284-293.
- MORGAN, R.,E., TURNELL, C., (2003). Market-Based Organizational Learning and Market Performance Gains, *British Journal of Management*, 14 (3), 255-274.
- OKE, A., (2007). Innovation Types and Innovation Management Practices in Service Companies, *International Journal of Operation and Production Management*, 27 (6), 564-587.
- ÖZGÜN K., (2016). İçsel Pazarlamanın, Örgütsel Bağlılık ve İş Ahlakı Üzerine Etkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- PAPATYA P., PAPATYA, G., HAMŞIOĞLU, A,B., (2007). KOBİ'lerin Rekabette Meydan Okuma Stratejisi: Sürdürülebilir Yenilik ve Pazarlama Yeteneklerinin Yapılandırılması, 4.KOBİ'ler ve Verimlilik Kongresi, Bildiriler Kitabı, (7-8 Aralık), 425-434.
- RAFIQ M., PERVAIZ A.,K., (1993). The Scope of Internal Marketing: Defining the Boundary Between, *Journal of Marketing Management*, 9 (3), 219-232.
- RAFIQ M., PERVAIZ A.,K., (2000). Advances in the Internal Marketing Concept: Definition Synthesis and Extension, *The Journal of Services Marketing*, 14 (6), 449-462.
- REZAEI S., MAZHERI E., AZADAVAR R., (2017). Determinants of Experienced Tourists Satisfaction and Actual Spending Behaviour: A PLS Path Modelling Approach, *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*, 11 (2), 157-181.
- SLATER, S., NARVER, J., (2000). Intelligence Generation and Superior Customer Value, *Journal of the Academy of Marketing Research*, 28 (1), 120-127.
- SONG M., NASON R., W., DI BENEDETTO A., C., (2008). Distinctive Marketing and Information Technology Capabilities and Strategic Types: A Cross-National Investigation, *Journal of International Marketing*, 16(1), 4-38.
- SONG, M., BENEDETTO, A.,D., NASON, R.,W., (2007). Capabilities and Financial Performance: The Moderating Effect of Strategic Types, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35 (1), 18-34.
- TEECE D., PISANO G., SHUEN A., (1997). Dynamic Capabilities and Strategic Management, *Strategic Management Journal*, 18 (7), 509-533.
- TENENHAUS M., VINZI V.,E., CHATELIN Y.,M., LAURO C., (2005). PLS Path Modeling, *Computational Statistics & Data Analysis*, 48 (1), 159-205.
- THEOHARAKIS, V., SAJTOS, L., HOOLEY, G., (2009). The Strategic Role of Relational Capabilities in the Business-to-Business Service Profit Chain, *Industrial Marketing Management*, 38 (8), 914-924.

- UYGUN M., AKIN P.,D., (2017). İçsel Pazarlama Uygulamalarının Hizmet Çalışanlarının Müşteri ve İç Girişimcilik Yönlü Davranışlar Geliştirmelerindeki Rolü, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi Özel Sayısı, 836-853.
- WONG K.,K.,K.,(2013). Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Techniques Using SmartPLS, Technical Note 1, Marketing Bulletin, 24, 1-32.
- YAPRAKLI Ş., ÖZER S., (2001). Çağdaş Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım “İçsel Pazarlama”, Pazarlama Dünyası Dergisi, 15 (Kasım-Aralık), 58-62
- YARIMOĞLU E.,K., ERSÖNMEZ N., (2017). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Doğrudan Etkisi: Bir Kamu Bankası Örneği, Doğu Üniversitesi Dergisi, 18 (1), 79-98.
- YU W., RAMANATHAN R., ve NATH P., (2014), The Impacts of Marketing and Operations Capabilities on Financial Performance in the UK Retail Sector: A Resource Based Perspective, Industrial Marketing Management, 43(1), 25-31.

**SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE ENERJİ TÜKETİMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: YAPISAL KIRILMALI EŞBÜTÜNLEŞME
TEKNİĞİNDEN KANITLAR**

***THE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND
ECONOMIC GROWTH IN SELECTED OECD COUNTRIES: EVIDENCES FROM
COINTEGRATION TECHNIQUE WITH STRUCTURAL BREAK***

Güray Enes KARAĞAÇ

Pamukkale Üniversitesi, İngilizce İktisat Bölümü, gekaraagac@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-6229-8533>

Reşat CEYLAN

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, rceylan@pau.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3727-6644>

Başvuru Tarihi/Application Date: 20.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 08.05.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.407977

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, seçilmiş OECD ülkelerinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak ve bu ilişkinin yönünü belirlemektir. Çalışmada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymak için yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme yöntemi, ilişkinin yönünü belirlemek için ise Hata Düzeltme Modeli (ECM) ve VAR-Granger nedensellik testleri kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik olarak literatürde geliştirilen, büyüme hipotezi, enerji tasarrufu hipotezi, geri bildirim hipotezi ve etkisizlik hipotezi lehinde kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Enerji-büyüme ilişkisi, Gregory-Hansen Eşbütünleşme testi, Hata Düzeltme Modeli(ECM), VAR-Granger nedensellik testi.

Abstract

The main purpose of the study is to examine the direction and the long run relationship between energy consumption and economic growth in selected OECD countries. In this study, Gregory Hansen cointegration method with structural break is used to estimate the long run relationship and to determine the direction of this relationship. The study also uses Error Correction Model (ECM) and VAR-Granger causality tests. Our findings provide some evidences related to the growth hypothesis, energy conservation hypothesis, feedback hypothesis and neutrality hypothesis, which are developed to explain energy consumption-economic growth nexus in the literature.

Keywords: Energy-Growth nexus, Gregory-Hansen Cointegration Test, Error Correction Model, VAR-Granger causality test.

EXTENDED SUMMARY

Background: Economic growth-energy consumption nexus which starts with the invention of the steam engine has taken attention of economists from past to present. Several theories and methods are developed to examine this relationship. These theories examine growth-energy nexus basically within the scope of four hypotheses. First one of these hypotheses is growth hypothesis. According to growth hypothesis, there is unidirectional causality arises from energy consumption to economic growth. Increases or decreases in energy consumption effect economic growth. However, reverse is not valid. Second hypothesis is energy conservation hypothesis. This hypothesis argues that there is unidirectional causality arises from economic growth to energy consumption. Changes in economic growth effect energy consumption but changes in energy consumption have no or little effect on economic growth. This policy implies that efficient use of energy sources rather than reducing energy consumption. Third hypothesis which explains the energy-growth relationship is feedback hypothesis. This hypothesis indicates that there is bilateral relationship between economic growth and energy consumption. Changes in economic growth cause changes in energy consumption just as energy consumption effects economic growth. The last and fourth hypothesis is neutrality hypothesis. According to this hypothesis, there is no causal relationship between energy consumption and economic growth. Increases and decreases in energy consumption and economic growth have no effect on each other. Policy makers should consider effects of these hypotheses while creating new policies.

Purpose: Empirical findings of the articles which take place in energy-growth nexus literature can be completely contrast even with the same sample period and country if they implement different econometric techniques. Same researchers can obtain different results. The main purpose of the study is to examine the direction and the long run relationship between energy consumption and economic growth in selected OECD countries in order to make contribution to growth-energy nexus literature and to suggest some policy implications for sample countries. The most important difference of this study from others, it examines the energy consumption-economic growth nexus with relatively longer sample period.

Methodology: This article investigates the economic growth-energy consumption nexus for 14 OECD countries in the sample period of 1965-2016. All of the variables are in natural logarithm form in order to interpret coefficients as elasticities and to decreases scale of sample. Data sources are BP Statistics for energy consumption, Total Economy Database for population, and World Development Indicators for GDP. Since the sample period is relatively longer which increases existence of possible structural break, Gregory-Hansen co-integration test with structural break was applied after determining instability in co-integration coefficients by Hansen Instability test. Error Correction Model and VAR Granger causality test are held in order to determine the direction of the causality.

Findings: Empirical findings reveal that all of the hypotheses can be observed in selected OECD country sample. Growth hypothesis is valid for Belgium, Canada, and France; Energy conservation hypothesis is valid for Sweden, Switzerland, and Norway; Feedback hypothesis is valid for Australia, Austria, and Germany; Neutrality hypothesis is valid for Italy. Changes in preferences, technological shocks, structural changes, economic crises, migrations, wars, and changes in demographic pattern should take into consideration while creating new policies in countries where causal relationships were revealed. Further researches would examine energy consumption-economic growth nexus within the scope of four discussed hypotheses and environmental factors, hence they should concentrate on sustainability discussions.

GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarında James Watt'ın buharlı motoru icat etmesiyle başlayan sanayi devrimi ile emek yoğun üretime alternatif olarak, önce buharlı makineler kullanılmıştır (Sanayi 1.0). 19. Yüzyılın sonlarında elektrik kullanımına dayanan, seri üretim ve uzmanlaşma (Sanayi 2.0), daha sonra, 20. yüzyılda elektronik devrelerin ve bilişim sektörünün gelişmesiyle otomatik üretim sistemleri (Sanayi 3.0) ve 21. yüzyılda kompleks görevleri yerine getirebilecek IoT(Internet of Things) ve bulut teknolojileri (Sanayi 4.0) dünya üretim sistemini geçmişten günümüze kadar olan süreçte domine etmiştir. Bu gelişmeler, dünya üretim sisteminin geçirdiği hızlı değişimlerin teknik ilerleme sayesinde olduğunu ve her safhada enerji kullanımının yer aldığını göstermektedir. Dolayısıyla üretim süreçlerinin vazgeçilmez girdilerinden biri de enerji tüketimi olmuştur..

Üretim yöntemlerinin değişmesiyle kullanılan enerjinin türü değişse de enerjinin önemi her geçen gün daha da artmıştır. Bu nedenle ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisini açıklayabilmek için çeşitli ekonometrik yöntemler geliştirilmiş ve birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların temel amacı ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisinin yönünü belirleyerek ülkeler için geçerli olabilecek politika çıkarımlarına ulaşmak olmuştur. Enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisinin yönü konusunda literatürde ortaya atılan dört temel hipotez bulunmaktadır (Yoo, 2005; Apergis ve Payne, 2009; Dinda, 2004; Stern ve diğ., 2016). Bu hipotezler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a) Büyüme hipotezi: Büyüme hipotezine göre, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Bu ilişki, enerji tüketimi arttıkça ekonomik büyümenin de artacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla, ülkelerde enerji tüketimini azaltan bir politika ya da iktisadi dalgalanmanın, ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyeceği de ortaya çıkmaktadır.

b) Enerji tasarrufu hipotezi: Enerji tasarrufu hipotezine göre nedensellik ilişkisinin yönü, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğrudur. Bu hipotez, ülkelerde enerji tüketiminin azaltılmasından ziyade, enerjinin etkin ve verimli kullanılmasını ortaya koymaktadır. Enerji tüketimini azaltıcı politikalar ve ekonomik şoklar ekonomik büyüme üzerinde ya çok az etkide bulunur ya da hiç etkide bulunmaz.

c) Geri bildirim hipotezi: Geri bildirim hipotezine göre, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu ilişkinin karşılıklı olması ülkelerde uygulanacak ekonomi politikalarının dizayn edilmesinde karşılıklı etkileşimin dikkate alınmasını gerektirmektedir.

d) Etkisizlik hipotezi: Etkisizlik hipotezine göre; ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bu hipotezin geçerli olması ülkelerde büyümeye ilişkin ekonomi politikaları oluşturulurken enerji tüketimi kaynaklı bir kısıtın söz konusu olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Stern ve diğ. (2016), enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere dair ortaya attıkları “biçimlenmiş olgular”da, son 40 yıldır enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında istikrarlı bir ilişki olduğunu belirtmişler; genel olarak zengin ülkelerde enerji kullanım yoğunluğunun azaldığını, diğer ülkelerde ise enerji kullanım yoğunluğunun azalmadığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca aynı çalışmada, son iki yüzyılda, enerji maliyetleri azalırken, kişi başı enerji tüketimi ve kullanılan enerjinin kalitesinin arttığını da ortaya koymuşlardır. Bu tespitler, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, uzun zamandır iktisatçıların ilgi odağında olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan hareketle bu çalışmanın temel amacı, seçilmiş OECD ülkelerinde enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisinin varlığını ve yönünü belirleyerek politika çıkarımlarında bulunmaktır. Çalışmanın geri kalanı aşağıdaki gibi organize edilmektedir: izleyen bölümde, konuya ilişkin zengin bir literatür özeti verilmekte, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan metodoloji sunulmakta, dördüncü bölümde analizde kullanılan veri seti tanıtılmakta ve beşinci bölümde uygulama

sonuçları tartışılmaktadır. Çalışma, tartışma ve politika önerilerinin yer aldığı sonuç bölümü ile sona ermektedir.

1. LİTERATÜR

Her ne kadar ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisi geçmişten günümüze iktisatçıların yoğun ilgi odağında olsa da bu konunun öncü iki çalışması Kraft-Kraft (1978) ve Hamilton (1983)'tür. Kraft-Kraft (1978), Sims tekniğini kullandıkları çalışmalarında ABD ekonomisinin 1950-1970 örneklem dönemini incelemişler ve ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi elde etmişlerdir. Hamilton (1983), Granger nedensellik yöntemini kullandığı çalışmasında ise, yine ABD ekonomisini ele almış ve 1948-1972 örneklem dönemini kullanarak, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşmıştır..

Sözü edilen iki çalışmadan sonra enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar hızla artmıştır. Stern ve diğ. (2016)'nın enerji ekonomisinin biçimlenmiş olgularını ortaya koyduğu çalışması, enerji ekonomisi literatürünün kilometre taşlarından birisi olmuştur.

Aşağıdaki tablo, enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisini özetleyen önemli çalışmaları sunmaktadır.

Tablo 1. Literatür

Yazarlar	Örneklem Dönemi	Metodoloji	Ülkeler	Sonuç
Kraft, Kraft (1978)	1950-1970	Sims metodolojisi	Amerika	$Y \rightarrow E$
Hamilton (1983)	1948-1972	Granger nedensellik	Amerika	$E \rightarrow Y$
Stern (1993)	1947-1990	Multivariate VAR	Amerika	$E \rightarrow Y$
Masih ve Masih (1996)	1955-1990	Johansen eşbütünleşme	Hindistan	$E \rightarrow Y$
			Endonezya	$Y \rightarrow E$
		Granger nedensellik	Pakistan	$E \leftrightarrow Y$
			Singapur	Belirsiz
		Dinamik VECM	Malezya	
			Filipinler	
Cheng ve Lai (1997)	1955-1993	Hsiao Granger nedensellik	Tayvan	$Y \rightarrow E$
Yang (2000)	1954-1997	Granger nedensellik	Tayvan	$E \leftrightarrow Y$
Asafu-Adjaye (2000)	1973-1995	Johansen eşbütünleşme	Hindistan	$E \rightarrow Y$
	1973-1995		Endonezya	$E \rightarrow Y$
	1971-1995	ECM	Tayland	$E \leftrightarrow Y$
	1971-1995		Filipinler	$E \leftrightarrow Y$
Ghosh (2002)	1950-1997	Johansen-Juselius eşbütünleşme	Hindistan	$E \rightarrow Y$
		Granger nedensellik		
Shiu ve Lam (2004)	1971-2000	Johansen eşbütünleşme	Çin	$E \rightarrow Y$
		ECM		
		Granger nedensellik		
Ghali ve El-Sakka (2004)	1961-1997	Johansen eşbütünleşme	Kanada	$E \leftrightarrow Y$
		VECM		
		Granger nedensellik		
Oh ve Lee (2004)	1970-1999	Johansen-Juselius eşbütünleşme	Kore	$E \rightarrow Y$
		Granger nedensellik		
Mahadevan ve Asafu-Adjaye (2007)	1971-2002	Panel VECM	Net enerji ihraç eden ülkeler	$E \leftrightarrow Y$
		Panel Granger nedensellik	Net enerji ithal eden ülkeler	

Tablo 1 (Devamı)

Lise ve Van Montfort (2007)	1970-2003	Engle-Granger	Türkiye	Y→E
		Granger nedensellik		
		ECM		
Mehrara (2007)	1971-2002	Panel eşbütünleşme	Petrol ihraç eden 11 ülke	Y→E
		Panel nedensellik		
Karagöl ve diğ. (2007)	1974-2004	ARDL sınır testi, ECM	Türkiye	E→Y
Odhiambo (2009)	1971-2016	ARDL sınır testi	Tanzanya	E→Y
		Granger nedensellik		
Narayan ve Smyth (2008)	1972-2002	Panel eşbütünleşme	G7 Ülkeleri	E→Y
		Panel Granger		
Hossain (2011)	1971-2007	Johansen-Fisher Panel eşbütünleşme	Yeni Sanayileşmiş Ülkeler	Y→E
		Panel Granger nedensellik		
Azline ve Mustapha (2012)	1970-2010	Johansen eşbütünleşme	Malezya	Y→E
		VECM		
Shahbaz ve diğ. (2013)	1971-2011	ARDL sınır testi	Çin	E→Y
		Granger nedensellik		
Solarin ve Shahbaz (2013)	1971-2009	ARDL sınır testi	Angola	E→Y
		Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme		
		VECM Granger nedensellik		
Altıntaş (2013)	1970-2008	ARDL, VECM	Türkiye	E→Y
Akpolat ve Altıntaş (2013)	1961-2010	Johansen eşbütünleşme, VECM	Türkiye	E↔Y
Ceylan ve Başer (2014)	1965-2011	Johansen-Juselius eşbütünleşme, ECM	Türkiye	E→Y
Erdoğan ve Gürbüz (2014)	1970-2009	Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme	Türkiye	E↗Y
		Granger nedensellik		
Alshehry ve Belloumi (2015)	1971-2010	Johansen eşbütünleşme	Suudi Arabistan	E→Y
		Granger nedensellik		
Topallı ve Alagöz (2014)	1970-2009	Johansen eşbütünleşme	Türkiye	Y→E
		VECM		
		Toda Yamamoto nedensellik		
Kasman ve Duman (2015)	1992-2010	Panel eşbütünleşme	Yeni veya aday AB ülkeleri	Y→E
		Panel nedensellik		
Keskin (2017)	1980-2016	Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme Toda-Yamamoto nedensellik	Türkiye	E→Y
Altıntaş ve Koçbulut (2017)	1960-2012	Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme Toda-Yamamoto nedensellik	İngiltere	E↗Y
			Avustralya	
			Fransa	
			Danimarka	
			İsveç	
			Portekiz	Y→E
			ABD	
			Avusturya	E↔Y
			İzlanda	

*“→” Tek taraflı ilişkinin yönünü, “↔” çift taraflı ilişkiyi ve “↗” ilişkisizliği temsil etmektedir.

Yukarıdaki tabloda yer alan çalışmalara bakıldığında, ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisinin dört farklı hipoteze göre gruplandırılabilceği görülmektedir. Buna göre; büyüme hipotezini Hamilton (1983), Stern (1993), Masih ve Masih (1983), Asafu-Adjaye (2000), Ghosh (2002), Shiu ve Lam (2004), Oh ve Lee (2004), Karagöl ve diğ. (2007), Odhiambo (2008), Narayan ve Smyth (2008), Shahbaz ve diğ. (2013), Altıntaş (2013), Alshehry ve Belloumi (2014); enerji tasarrufu hipotezini Kraft ve Kraft (1978), Masih ve Masih (1996), Cheng ve Lai (1997), Lise ve Van Montfort (2007), Mehrara (2007), Hossain (2011), Azlina ve Mustapha (2012), Topalli ve Alagoz (2014), Ceylan ve Başer (2014), Kasman ve Duman (2014), Altıntaş ve Koçbulut (2017) ve Keskin (2017); geri bildirim hipotezini Masih ve Masih (1996), Yang (2000), Asafu-Adjaye (2000), Ghali ve El-Sakka (2004), Mahadevan ve Asafu-Adjaye (2007), Akpoloat ve Altıntaş (2013) ve Altıntaş ve Koçbulut (2017); ve etkisizlik hipotezini Erdogan ve Gurbuz (2014) ve Altıntaş ve Koçbulut (2017) çalışmaları desteklemektedir.

Diğer yandan, son yıllarda Çin, Hindistan, Avustralya gibi sanayileşmiş ve dünyanın başlıca enerji tüketicisi ülkelerinin yanı sıra gelişmekte olan birçok ülke için de ampirik ve teorik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bulguları, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönü hakkında karmaşık sonuçlar ortaya koymaktadır. Ayrıca, aynı ülkeler örneklemleri için farklı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda da birbiriyle çelişkili bulgular elde edilebilmektedir. Bu tartışmaya katkıda bulunmak amacıyla, çalışmada, birçok OECD ülkesi seçilmiş, örneklem dönemi görece uzun tutulmuş ve yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eş-bütünleşme tekniğinden yararlanılarak, hata düzeltme modeli ve VAR-Granger tekniği uygulanmıştır.

2. METODOLOJİ

Asafu-Adjaye(2000), Ghosh (2002), Lise ve Van Montfort(2007) ve Alshehry ve Belloumi (2014) gibi enerji ekonomisinde yer edinmiş birçok çalışmada kullanılan geleneksel eşbütünleşme yöntemleri, yapısal kırılmanın olduğu durumlarda eşbütünleşmenin olmadığını belirten boş hipotezi, eşbütünleşme parametreleri istikrarlı olsa da reddetmeme eğilimindedirler. Bunun sonucunda, geleneksel eşbütünleşme testlerinin tahmin güçleri azalmaktadır. Bu nedenle, eşbütünleşme ilişkisinin yapısal kırılmalı teknikler kullanılarak araştırılması uygun görünmektedir. Bu zayıflıktan kaçınmak için, çalışmada yapısal kırılmaya izin veren Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli (ECM), VAR-Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Bu yöntemi kullanan çalışmalara Erdoğan-Gürbüz (2014), Solarin ve Shahbaz (2013) örnek gösterilebilir.

Bu çalışmada, geleneksel birim kök testlerinin yanı sıra Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinde bilinmeyen bir zamanda yapısal kırılma olduğunu yani uzun dönem katsayılarının değiştiğini belirleyebilmek için Hansen İstikrarsızlık testi, ardından Johansen eşbütünleşme testine dayanan ve bilinmeyen bir zamanda yapısal kırılmaya izin veren Gregory-Hansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü belirleyebilmek için ise hata düzeltme modeli ve VAR-Granger nedensellik testi kullanılmıştır.

2.1. Zivot-Andrews (ZA) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

ZA testi, kırılmanın dışsal kabul edildiği Perron (1989) testinin aksine kırılmanın içsel kabul edildiği bir testtir. Tek kuyruklu t-testinden hesaplanan t değerinin, Zivot ve Andrews (2002) tarafından hesaplanan ZA kritik değerinden küçük olması durumunda boş hipotez olan yapısal kırılma var iken birim kök vardır hipotezi reddedilir.

Zivot ve Andrews (1992) tarafından kurulan modeller aşağıdaki gibidir.

Model A: Sabit terimde meydana gelen yapısal kırılmayı dikkate alan modeldir.

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 \varphi_{1t}(\lambda) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

Model B: Trendde meydana gelen yapısal kırılmayı dikkate alan modeldir.

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 \varphi_{2t}(\lambda) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (2)$$

Model C: Hem sabit terimde hem de trendde meydana gelen yapısal kırılmayı dikkate alan modeldir.

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 \varphi_{1t}(\lambda) + \theta_2 \varphi_{2t}(\lambda) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

Ve

$$\varphi_{1t} = \begin{cases} 1, & t > T\lambda \\ 0, & t \leq T\lambda \end{cases} \quad \varphi_{2t} = \begin{cases} t - T\lambda, & t > T\lambda \\ 0, & t \leq T\lambda \end{cases}$$

Her üç modelde de φ_{1t} ve φ_{2t} kukla değişken iken λ kırılma zamanını göstermektedir. Olası otokorelasyon problemini elemine etmek için $\Delta y_{(t-i)}$ terimi düzeltici değişken olarak eklenmiştir.

2.2. Hansen İstikrarsızlık Testi Ve Gregory-Hansen Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testleri

Nelson ve Plosser (1982), birçok makroekonomik değişkenin durağan olmadığını, birim kök içerdiklerini belirtmiştir. Birim kök içeren serilerin ekonometrik analizlerde doğrudan kullanılması uygun değildir. Farkları alınarak veya trendden arındırılarak durağanlaştırılan serilerin kullanılması uygundur. Johansen eşbütünleşme testine dayanan Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi, düzeyde durağan olmayan (I(1)) serilerin kullanımını sağlamaktadır.

Hansen (1992) istikrarsızlık testi standart çok değişkenli eşbütünleşme denkleminde türetilmiştir.

$$y_t = A_t x_t + u_t, \quad t = 1, 2, \dots, n. \quad (4)$$

Burada y_t ve x_t zamana göre değişen iki seridir. Her ne kadar hesaplama yöntemleri değişse de üç test, LC, SubF ve MeanF, için de boş hipotez, zamana göre değişen A_t katsayısının sabit olmasıdır. Eğer, bahsedilen testler ile boş hipotez reddedilir ise eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönem istikrarından söz edilemez. Bu durumda bilinmeyen bir zamanda yapısal kırılma olduğu ve uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını belirten alternatif hipotez kabul edilir.

Boş hipotez LC, SubF ve MeanF testleriyle analiz edilir. İstatistik teorisinde uzun bir geçmişi olan LC testini hesaplamak, SubF ve MeanF testlerini hesaplamaktan daha kolay olduğu için ve veride herhangi bir kırılma gerektirmediğinden daha avantajlıdır. SubF ve MeanF testleri, kırılma zamanının bilinmediği Chow testine dayanmaktadır. Boş hipotezi aynı, alternatif hipotezleri farklı olan üç testten hangisinin kullanılacağı testin amacına göre seçilmelidir. Uygulamada üç test de aynı yönde sonuç veriyor olsa da eğer amaç hem sabit terimde hem de eğim katsayısında ani bir kırılmayı araştırmaksa SubF testinin kullanılması daha uygundur. Diğer yandan, amaç kurulan modelin istikrarlı bir ilişkiyi yakalayıp yakalayamadığını araştırmak ise MeanF testinin kullanılması uygundur. Örneklem boyunca parametre olabilirliğinin sabit olup olmadığını test etmek için ise LC testinin kullanılması tavsiye edilir (Hansen, 1992).

Boş hipotezin reddedildiği, bilinmeyen bir zamanda yapısal kırılma olduğu durumlarda, eşbütünleşme ilişkisinin ortaya konması için Gregory-Hansen(1996a, 1996b) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri uygulanır.

Model 1: Standart eşbütünleşme

$$y_t = \mu + \alpha^T X_t + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n. \quad (5)$$

Bu modelde y_t , μ , α , X_t , sırasıyla bağımlı değişkeni, sabit terimi, eğim katsayısını ve bağımsız değişkeni göstermektedir. y_t , $I(1)$ ve e_t , $I(0)$ 'dır. Bu modelin uzun dönem ilişkisi yakalayabilmesi için α ve μ 'nün zaman içinde değişmemesi istenir. Fakat sabit terimde ve eğim katsayısında ayrı ayrı veya aynı anda yapısal kırılmanın varlığı halinde eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını inceleyebilmek için kukla değişken oluşturulması kullanışlı bir yöntemdir. .

$$\varphi_{1\tau} = \begin{cases} 0, & t \leq [n\tau], \\ 1, & t > [n\tau], \end{cases}$$

$\tau \in (0,1)$ değişim noktasının göreceli zamanını gösterirken $[]$ tam sayı kısmını temsil etmektedir.

Model 2 (C): Sadece sabit terimdeki kırılmayı dikkate alan modeldir. Eğim katsayısı α , sabit tutulduğunda, sabit terimdeki değişmeyi gösterir. Sabit terimde kırılma olması durumunda tahmin edilen regresyon doğrusu paralel bir şekilde kayacaktır. Bu modelde μ_1 yapısal kırılmadan önceki sabit terimi, μ_2 ise yapısal kırılmadan sonraki sabit terimi göstermektedir. $y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \alpha^T X_t + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n. \quad (6)$

Model 3 (C/T): Sabit terimdeki kırılmayı dikkate alan, trendli modeldir. Bu durumda tahmin edilen regresyon doğrusu paralel bir şekilde kaydığı gibi doğrultu da değiştirebilir..

$$y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \beta t + \alpha^T X_t + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n. \quad (7)$$

Model 4 (C/S): Sabit terimdeki ve eğim katsayısındaki kırılmayı dikkate alan, trendsiz modeldir. Kısaca trendsiz rejim değişimi modelidir.

$$y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \alpha_1^T X_t + \alpha_2^T X_t \varphi_{1\tau} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n. \quad (8)$$

Model 5: Sabit terimdeki ve eğim katsayısındaki kırılmayı dikkate alan, trendli modeldir. Kısaca trendli rejim değişimi modelidir. Yukarıdaki modellerin aksine, Gregory-Hansen(1996b) çalışmasında yer almaktadır.

$$y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \beta_1 t + \beta_2 t \varphi_{1\tau} + \alpha_1^T X_t + \alpha_2^T X_t \varphi_{1\tau} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n. \quad (9)$$

Bu modelde ise μ_1, α_1 ve β_1 sırasıyla yapısal kırılmadan önceki sabit terim, eğim katsayısı ve trend katsayısıdır. μ_2, α_2 ve β_2 ise sırasıyla yapısal kırılmadan sonraki sabit terim, eğim katsayısı ve trend katsayısıdır.

2.3. Hata Düzeltme Modeli (ECM)

Eşbütünleşmenin olduğu durumlarda en az bir tane tek taraflı nedensellik ilişkisi vardır. Hata düzeltme modeli, kısa ve uzun dönemli nedenselliğin belirlenmesinde kullanılan modellerden biridir. Day ve Quentın (2003)'e göre eşbütünleşmenin olduğu durumlarda nedenselliğin yönünü belirlemek için hata düzeltme modeli, eşbütünleşmenin olmadığı durumlarda ise VAR yöntemine dayanan Granger-Nedensellik testi uygulanmalıdır.

$$\Delta Y_t = \alpha_2 + \alpha_y \mu_{t-1} + \sum_{i=1} \alpha_{21}(i) \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1} \alpha_{22}(i) \Delta X_{t-i} + \varepsilon_{yt}, \quad (10)$$

$$\Delta X_t = \alpha_1 + \alpha_x \mu_{t-1} + \sum_{i=1} \alpha_{11}(i) \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1} \alpha_{12}(i) \Delta X_{t-i} + \varepsilon_{xt} \quad (11)$$

Bu modelde Y_t ve X_t fark durağan iki zaman serisi iken ε_{yt} ve ε_{xt} aralarında korelasyon ilişkisi bulunmayan hata terimlerini temsil etmektedir. μ_{t-1} , bir diğer adıyla Hata Düzeltme Terimi (ECT), eşbütünleşme denkleminde elde edilmiş, düzeyde durağan hata terimi seridir. Buna göre; kısa dönem nedenselliği belirleyebilmek için her bir açıklayıcı değişken ve bu açıklayıcı değişkenlerin gecikmelerine birleşik F testi (WALD testi) uygulanırken uzun dönem nedenselliği belirleyebilmek için ise, t testi ile hata düzeltme teriminin katsayısının (α_y , α_x) istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı analiz edilir. Hata düzeltme teriminin katsayısının negatif ve (0, -1) aralığında olması beklenir. Eğer, hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ise seriye etki eden bir şok, bir dönemde (hata teriminin katsayısı*100) oranında etkisini kaybeder ve uzun dönemde tekrar dengeye gelir. Eğer, Hata Düzeltme Modelinde uzun dönemli ilişkinin varlığı söz konusu ise hata düzeltme katsayısına ve açıklayıcı değişkenin katsayısına birleşik F testi uygulanır. F istatistiği anlamlı ise açıklayıcı değişken, açıklanan değişkenin güçlü Granger nedenidir.

2.4. VAR-Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik, iki zaman serisi arasındaki ilişkiyi, serilerin geçmiş değerlerini kullanarak anlamaya odaklanmış bir konsepttir. Bu nedenle Granger nedensellik metodolojisi, Vektör oto-regresif (VAR) modelinden faydalanmaktadır. p. mertebeden bir VAR modeli aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Bu modelde y_t , v, $A_1, \dots, A_p$, p ve ε_t sırasıyla içsel değişkenler vektörünü, deterministik terim vektörünü, katsayı matrisini, gecikme uzunluğunu ve hata terimleri vektörünü temsil etmektedir.

Granger (1969)'a göre; Y'yi tahmin ederken, X'in geçmiş değerlerini kullanmak, kullanmamaktan daha iyi sonuçlar veriyorsa X, Y'nin Granger nedenidir denir. Bu durumda, Granger nedenselliğin yönü X'ten Y'ye doğrudur ve tek yönlüdür. Aynı zamanda X'i tahmin ederken Y'nin geçmiş değerlerini kullanmak, kullanmamaktan daha iyi sonuçlar veriyorsa ilişki çift yönlüdür. Eğer; X, Y'nin Granger nedeni değilse ve aynı zamanda Y, X'in Granger nedeni değil ise iki değişken istatistiksel olarak bağımsızdır.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k_1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k_2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k_3} \gamma_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k_4} \delta_i X_{t-i} + \phi_t \quad (14)$$

X ve Y durağan iki zaman serisini ifade ederken α ve γ sabit terimlerini, ε_t ve ϕ_t beyaz gürültü sürecine sahip hata terimlerini ve k_j , $j=(1,2,3,4)$ her bir zaman serisinde VAR metodu ile belirlenmiş maksimum gecikme uzunluklarını temsil etmektedir.

3. VERİ SETİ VE UYGULAMA SONUÇLARI

Ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada seçilmiş OECD ülkelerinin (ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Norveç, Türkiye, Yunanistan) 1965-2016 örneklem döneminde kişi başı reel GSYİH ve kişi başı enerji tüketimi verileri ele alınmıştır. İlgili değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin etmek amacıyla aşağıdaki modeller kullanılmıştır:

$$\ln Y = f(\ln E) \quad (15)$$

ve

$$\ln E = f(\ln Y) \quad (16)$$

$\ln Y$, kişi başı reel GSYİH'nin doğal logaritmasını temsil etmekte iken $\ln E$, kişi başı enerji tüketiminin doğal logaritmasını temsil etmektedir. Enerji tüketimini temsil etmek üzere BP Statistics'ten alınan birincil enerji tüketimi verisi, Total Economy Database'ten alınan nüfus verisine bölünerek kişi başı enerji tüketimi (metrik ton per capita) elde edilmiştir. Ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere World Development Indicators'ten alınan 2010 yılı baz yıl alınmış, dolar cinsinden kişi başı Gayri Safı Yurt İçi Hasıla kullanılmıştır¹. Hem ölçeği küçültmek ve hem de tahmin edilen katsayıları esneklik şeklinde yorumlayabilmek için verilerin doğal logaritması alınmıştır.

4.BULGULAR

Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için seriler farkta durağan (I(1)) olmalıdır. Bunu araştırmak için geleneksel ADF testi (Tablo 1) ve yapısal kırılmalara izin veren Zivot-Andrews birim kök testi (ZA) (Tablo 2) uygulanmıştır. Bulgular aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. ADF Testi

Ülke	$\ln Y$		$\ln E$		Model	Karar
	Düzey	Fark	Düzey	Fark		
ABD	-1.4787	-5.5922***	-2.41	-5.3488***	τ_μ	I(1)
Almanya	-2.285	-7.2654***	-2.563	-7.2745***	τ_τ	I(1)
Avusturalya	-1.7869	-5.6046***	-0.511	-6.1901***	τ_μ	I(1)
Avusturya	-1.4405	-5.6222***	-2.2828	-8.4536***	τ_τ	I(1)
Belçika	-1.6603	-6.9228***	-1.7932	-6.2930***	τ_τ	I(1)
Birleşik Krallık	-1.2203	-4.5573***	0.2499	-7.1478***	τ_μ	I(1)
Fransa	-2.2483	-5.2461***	-1.7655	-6.7405***	τ_τ	I(1)
İsveç	-2.8804	-5.0146***	-2.6653	-9.0788***	τ_τ	I(1)
İsviçre	-1.7204	-5.1706***	-2.0704	-10.5138***	τ_μ, τ_τ	I(1)
İtalya	-0.6074	-5.9144***	-2.5976	-4.8231***	τ_τ	I(1)
Kanada	-1.9984	-5.3771***	-2.6188	-6.7491***	τ_τ	I(1)
Norveç	0.1496	-4.0982**	-2.6908	-4.9917***	τ_τ	I(1)
Türkiye	-0.3124	-6.9484***	-2.4894	-7.4488***	τ_μ	I(1)
Yunanistan	-2.1166	-3.7108**	-1.7893	-5.1321***	τ_τ	I(1)

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir. İsviçre için ekonomik büyüme

modelinde τ_μ model, enerji tüketimi modelinde ise τ_τ modeli kullanılmıştır.

Bulgulara göre serilerin düzeyde durağan olmadığını belirten boş hipotez reddedilememiştir. Serilerin birinci farkı alındığında elde edilen sonuçlar serilerin farkta durağan olduklarını göstermiştir.

¹ Seriler için tanımlayıcı istatistiklere bakılmış ve tahmin sürecini olumsuz etkileyebilecek herhangi bir sorun ile karşılaşmamıştır.

Tablo 3. Zivot-Andrews Testi

Ülke	lnY		lnE		Model	Karar
	Düzey	Fark	Düzey	Fark		
ABD	-4.5339	-5.8669***	-3.6732	-5.6072***	C	I(1)
	2003 (1)	1983 (1)	1994 (3)	1984 (2)		
Almanya	-4.1480	-8.2015***	-3.1274	-8.2382***	A	I(1)
	1976 (2)	1980 (1)	1976 (0)	1980 (0)		
Avustralya	-4.5181	-7.5026***	-4.7771	-6.3882***	C	I(1)
	1998 (1)	1984 (0)	1995 (1)	2005 (1)		
Avusturya	-2.8959	-6.8636***	-3.0151	-5.0392***	A	I(1)
	2008 (0)	1975(0)	2006 (0)	1995 (4)		
Belçika	-3.1472	-8.0339***	-2.7669	-6.9738***	A	I(1)
	2008 (0)	1975 (0)	2008 (0)	1984 (0)		
Birleşik Krallık	-4.474	-5.3304**	-2.6564	-8.6020***	A	I(1)
	2008 (1)	2007 (1)	2008 (0)	1985 (0)		
Fransa	-4.0068	-5.9923***	-2.7094	-8.3734***	A	I(1)
	2008 (1)	1974 (0)	2007 (0)	1974 (0)		
İsveç	-4.0298	-5.9959***	-4.298	- 5.0921**	A	I(1)
	1999 (1)	1994 (0)	1984 (2)	1991 (4)		
İsviçre	-4.5923*	-5.0794**	-2.6290	-5.6473***	A	I(1)
	1991 (1)	1997 (4)	1977 (1)	1997 (4)		
İtalya	-3.5923	-6.4065***	-4.5001	-6.3906***	C	I(1)
	2000 (2)	1976 (1)	2003 (1)	1984 (0)		
Kanada	-2.7942	-5.8931***	-3.2836	-7.5357***	A	I(1)
	2008 (1)	1993 (0)	2008 (0)	1974 (0)		
Norveç	-3.0291	-5.4917**	-3.252	-7.0637***	C	I(1)
	1996 (1)	1994 (4)	1989 (4)	2003 (3)		
Türkiye	-3.0858	-7.4978***	-3.6441	-8.4972***	A	I(1)
	2005 (0)	2002 (0)	1999 (0)	1978 (0)		
Yunanistan	-3.5419	-6.0514***	-3.4311	-5.6153***	B	I(1)
	2008 (4)	1976 (1)	2004 (2)	1990 (5)		

Model A: Sabit terimde meydana gelen yapısal kırılmayı dikkate alan modeldir

Model B: Trendde meydana gelen yapısal kırılmayı dikkate alan modeldir.

Model C: Hem sabit terimde hem de trendde meydana gelen yapısal kırılmayı dikkate alan modeldir.

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Test istatistiklerinin altında yapısal kırılma yılı, parantez içinde ise gecikme uzunluğu verilmiştir.

Bulgulara göre boş hipotez, serilerde düzeyde yapısal kırılma mevcut iken birim kök vardır hipotezi reddedilememiştir. Bunun yanında serilerin birinci farkı alındığında elde edilen seriler, yapısal kırılma var iken durağandır.

ZA test sonuçları, ADF testi sonuçları ile tutarlıdır. On dört ülke için de lnY ve lnE serileri birinci dereceden bütünlüktür yani I(1)'dir. Bu sonuçlar, Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünlükme tekniğinin kullanılabileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 3'ye göre lnY serisindeki yapısal kırılmalar 1975-1985 yılları etrafında iken lnE serisindeki yapısal kırılmalar 1980'li yılların etrafında değişmektedir. Bunun nedeni; 1970'li yıllarda dünya ekonomisinin maruz kaldığı yapısal şoklar olarak gösterilebilir: Bu şoklar, Bretton-Woods sisteminin çökmesi, sermaye akımlarının serbestleşmesi, esnek kur rejimine geçilmesi ve 1970'li yıllarda yaşanan petrol

şokları şeklinde sıralanabilir. Diğer yandan, modelde kullanılan değişkenlere ait Hansen-istikrarsızlık test sonuçları Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. Hansen İstikrarsızlık Testi

Ülke	Bağımlı değişken: $\ln Y$			Bağımlı değişken: $\ln E$		
	Lc	Mean F	Sub F	Lc	Mean F	Sub F
ABD	0.1517	1.2674	6.2283	0.1095	1.6295	3.5818
Almanya	2.3235***	27.922***	60.04***	0.7297**	6.3547**	8.5327
Avustralya	1.1901***	11.6416***	21.7682***	0.6375**	6.1854**	10.072
Avusturya	0.4973*	4.8328**	17.0245***	0.6338**	5.4989**	8.5627
Belçika	1.971***	11.0691***	36.5926***	0.1022	0.7928	3.0823
Birleşik Krallık	0.4322	4.0448*	10.9458*	0.0759	1.2472	2.7056
Fransa	3.4289***	43.093***	121.8113***	0.3405	5.8287**	14.3361**
İsveç	0.1876	1.7164	6.473	0.5695**	4.6316**	5.8936
İsviçre	0.9135***	6.6385***	22.1967***	0.4715*	3.9362*	4.6031
İtalya	2.0726***	15.5864***	30.3844***	0.0572	0.3052	1.1423
Kanada	0.6928**	19.0767***	29.823***	0.8593***	7.2458***	9.8268
Norveç	1.901***	45.8029***	83.2166***	0.9493***	8.3616***	11.5909*
Türkiye	0.0737	1.3853	4.8567	0.1002	0.8721	3.1288
Yunanistan	0.1989	3.8001*	6.5636	0.1426	1.3426	2.3014

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde bağımlı değişken ekonomik büyüme iken ABD, Birleşik Krallık, İsveç, Türkiye ve Yunanistan ülkelerinde, %1 veya %5 anlamlılık düzeylerinde uzun dönem istikrarsızlık belirlenememiştir. Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Fransa, İsviçre, İtalya, Kanada ve Norveç ülkelerinde ise LC, MeanF veya SubF testlerinden en az ikisi boş hipotez olan uzun dönem istikrarı reddetmektedir. Enerji tüketimi bağımlı değişken iken ABD, Belçika, Birleşik Krallık, İsviçre, İtalya, Türkiye, Yunanistan ülkelerinde uzun dönem istikrarsızlık belirlenememiştir. Bunun yanında Almanya, Avustralya, Avusturya, Fransa, İsveç, Kanada, Norveç ülkelerinde boş hipotez reddedilmiştir.

Hem ekonomik büyüme hem de enerji tüketimi bağımlı değişken iken istikrarın reddedilemediği ABD, Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan analizden çıkarılmıştır.

Analizin bundan sonraki safhasında Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına bakılabilir. Bu analizde, literatürde yaygın kullanım alanına sahip, geleneksel ADF birim kök testine dayalı ADF istatistiği ve Phillips-Perron testine dayalı ZT istatistiği dikkate alınmaktadır.

Almanya, Avustralya, Avusturya, İsveç ve Norveç ülkelerinde hem ekonomik büyüme hem de enerji tüketimi bağımlı değişken iken yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu ülkelerde her iki model için nedensellik ilişkisinin yönü Hata Düzeltme Modeli ile analiz edilecektir. Fransa ve İtalya ülkelerinde sadece ekonomik büyüme bağımlı değişken iken yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisi vardır. Diğer yandan uzun dönem katsayılarına ait sonuçlar Tablo 6'te listelenmektedir. Uzun dönem katsayılar belirlenirken her bir ülke için eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ya da en anlamlı sonucu veren model kullanılmıştır. Ayrıca, ADF* testinde belirlenen yapısal kırılma tarihi raporlanmıştır. Buna göre; ekonomik büyüme modelinde Avustralya ve Norveç için model 2; Avusturya ve Belçika için model 3; İsveç için model 4; Almanya, Fransa, İsviçre, İtalya ve Kanada için model 5 kullanılmıştır. Enerji tüketimi modelinde ise Avustralya ve Norveç için model 2; Belçika ve İtalya için model 3; İsviçre için model 4; Almanya, Avusturya, Fransa, İsveç ve Kanada için model 5 kullanılmıştır. Tablo 6 incelendiğinde yapısal kırılma durumunda ekonomik büyüme modelinde sabit terimin Avustralya, Avusturya, Belçika ve Norveç

ülkelerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu model için yapısal kırılma durumunda hesaplanan trend ve enerji tüketimi katsayıları istatistiksel olarak anlamsızdır. Dolayısıyla; yapısal kırılma durumunda tahmin edilen regresyon doğruları paralel bir şekilde hareket etmektedir. Enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu modelde ise Almanya, Avustralya, Belçika, İtalya ve Norveç ülkelerinde yapısal kırılma durumu altında hesaplanan sabit terimler istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca, yapısal kırılma durumu altında sadece Almanya için hesaplanan trend ve ekonomik büyüme katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu modelde Avustralya, Belçika, İtalya ve Norveç ülkelerinde hesaplanan regresyon doğrusu paralel bir şekilde hareket etmekteyken Almanya için hesaplanan regresyon doğrusu paralel bir şekilde kaydığı gibi doğrultu da değiştirmektedir.

Tablo 5. Gregory-Hansen Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi

	Ülke	Almanya	Avustralya	Avusturya	Belçika	Fransa	İsveç	İsviçre	İtalya	Kanada	Norveç
Bağımlı değişken: $\ln Y$	ADF	-5.8627* *	-4.9902* *	-6.0405* **	-4.538 4	-5.6282* *	-4.9148* *	-4.850 3	-5.9222* *	-4.340 2	-4.7627* *
	Gecikme	3	1	0	0	0	0	2	1	0	0
	Kırılma tarihi	1990	1971	1980	1972	1991	1996	1977	1990	1991	1994
	Zt istatistiği	-6.4077* **	-4.3937* *	-6.1007* **	-4.599 3	-5.6842* *	-4.9637* *	-4.023 8	-4.6511	-4.383 4	-4.7586* *
	Zt kırılma tarihi	2001	1971	1980	1972	1991	1996	1976	1988	1991	1994
	Model	5	2	3	3	5	4	5	5	5	2
Bağımlı değişken: $\ln E$	ADF	-7.6829* **	-5.0248* *	-6.2608* **	-4.005 1	-5.3919* *	-6.6951* **	-4.265 1	-3.849	-5.219 3	-5.8829* **
	Gecikme	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	Kırılma tarihi	1991	2007	1980	1972	1991	1984	1989	1980	1991	1994
	Zt istatistiği	-7.7593* **	-4.4997* *	-6.3231* **	-4.074 8	-5.4455* *	-6.8728* **	-4.307 5	-3.9371	-5.213 9	-5.9246* **
	Zt kırılma tarihi	1991	2005	1980	1972	1991	1985	1989	1980	1991	1994
	Model	5	2	5	3	5	5	4	3	5	2

Model 2 (C): Sadece sabit terimdeki kırılmayı dikkate alan modeldir.

Model 3 (C/T): Sabit terimdeki kırılmayı dikkate alan, trendli modeldir.

Model 4 (C/S): Sabit terimdeki ve eğim katsayısındaki kırılmayı dikkate alan, trendsiz modeldir.

Model 5: Sabit terimdeki ve eğim katsayısındaki kırılmayı dikkate alan, trendli modeldir.

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 6. Uzun dönem eşbütünlüşme katsayıları

Model	Ülke	Almanya	Avustralya	Avusturya	Belçika	Fransa	İsveç	İsviçre	İtalya	Kanada	Norveç
Bağımlı değişken: $\ln Y$	T _B	1990	1971	1980	1972	1991	1996	1977	1990	1991	1994
	μ_1	9.2121***	8.365***	9.0683***	9.3371***	9.2921***	7.8047***	10.2553***	9.5006***	8.8702***	7.4818***
	μ_2	0.2593	-0.0686*	-0.0342**	-0.0792*	0.4578	2.9271	0.6111	0.3435	0.0079	1.5455***
	$\beta_1 t$	0.0166***		0.0147***	0.0181***	0.0125***		0.0091***	0.017***	0.0135***	
	$\beta_2 t$	-0.0032				-0.0044		-0.0064	0.0137	-0.0025	
	$\alpha_1 \ln E$	0.5557***	1.8976***	9.7324***	0.3407***	0.551***	1.4685***	0.1962***	0.4127***	0.5404***	1.5455***
	$\alpha_2 \ln E$	-0.0955				-0.1984	-1.4528	-0.2228	0.1197	0.0442	
Bağımlı değişken: $\ln E$	Model	5	2	3	3	5	4	5	5	5	2
	T _B	1991	2007	1980	1972	1991	1984	1989	1980	1991	1994
	μ_1	-	-	-10.57***	-	13.6197***	0.2306	-2.0531***	-9.738***	-	-
	μ_2	15.035***	3.8086***		6.0123***					9.7581***	3.9474***
	$\beta_1 t$	10.9776**	0.0639***	9.7269	-0.0803**	7.2256	-6.8679	3.5982	0.0373***	-0.4981	-0.1144
	$\beta_2 t$	-		-	-0.0059	-0.0163***	0.0039		-	-	
	$\alpha_1 \ln Y$	0.0271***		0.0155***					0.0112***	0.0124***	
	$\beta_2 t$	0.0175***		0.0059		-0.0006	-0.0177			-0.0027	
	$\alpha_1 \ln Y$	1.6449***	0.4687***	1.18***	0.7556***	1.4852***	0.1364	0.3654***	1.0653***	1.1796***	0.5631***
	$\alpha_2 \ln Y$	-1.0982**		-0.9284		-0.682	0.698	-0.3517		0.0534	
	Model	5	2	5	3	5	5	4	3	5	2

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. TB, ADF* testinde belirlenen yapısal kırılma tarihini, μ_1 ve μ_2 sırasıyla yapısal kırılmadan önceki ve sonraki sabit terimi, β_1 ve β_2 sırasıyla yapısal kırılmadan önceki ve sonraki trendi, α_1 ve α_2 sırasıyla yapısal kırılmadan önceki ve sonraki eğim katsayılarını temsil etmektedir.

Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu modelin artık serisi kullanılarak oluşturulmuş Hata Düzeltme Modeli ile enerji tüketiminden kaynaklanan nedensellik araştırılacaktır. Enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu modellerde yapısal kırılmalı eşbütünlüşme ilişkisi olmadığı için ekonomik büyümeden kaynaklanan nedensellik, VAR-Granger nedensellik testiyle analiz edilecektir. Belçika, İsviçre ve Kanada ülkelerinde ise her iki modelde de yapısal kırılmalı eşbütünlüşme ilişkisi bulunmamaktadır. Nedensellik ilişkisi VAR-Granger Nedensellik testi ile incelenecektir.

VAR-Granger nedensellik testi yapılırken her ülke için istikrarlılık (diagnostic) testleri (köklerin istikrarlılığı, otokorelasyon testi vb.) yapılmış ve bir sorun olmadığı sonucu elde edilmiştir. Tablo 7 ve Tablo 8, sırasıyla VAR-Granger Nedensellik testinin ve Hata Düzeltme Modelinin sonuçlarını listelemektedir.

Tablo 7'ye göre Belçika'da enerji tüketimi, ekonomik büyümenin Granger nedenidir. Bu ülke için büyüme hipotezi geçerlidir.

Tablo 7. Var-Granger Nedensellik Testi

Ülke	Bağımlı değişken: $\ln Y$	Bağımlı değişken: $\ln E$	İlişkinin Yönü
	F istatistiği	F istatistiği	
Belçika	8.4711**	2.2937	E→Y
Fransa	--	3.3955*	Y↔E
İsviçre	0.0952	3.9466**	Y→E
İtalya	--	0.13	Y↔E
Kanada	4.0280**	2.0338	E→Y

Fransa için enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu modelde test istatistiği %5 anlamlılık düzeyine sahip iken boş hipotez reddedilememiştir. Ekonomik büyüme, enerji tüketiminin Granger nedeni olmasa da bu ülkede hangi hipotezin geçerli olduğunu belirleyebilmek için Hata Düzeltme Modeli'nin de (Tablo 8) incelenmesi gerekir.

İsviçre’de ekonomik büyüme, enerji tüketiminin Granger nedenidir ve bu ülke için enerji tasarrufu hipotezi geçerlidir.

İtalya’da VAR-Granger nedensellik testine göre ekonomik büyümeden enerji tüketimine nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu ülke için hangi hipotezin geçerli olduğunu belirleyebilmek için Hata Düzeltme Modeli’nin de (Tablo 8) incelenmesi gerekir.

Kanada’da enerji tüketimi, ekonomik büyümenin Granger nedenidir. Bu ülkede enerji tasarrufu hipotezi geçerlidir.

Yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisi bulunan ülkeler için kurulan Hata Düzeltme Modeli aşağıdadır.

Tablo 8. Hata Düzeltme Modeli

Ülke	Bağımlı Değişkenler	Katsayı			F istatistiği		İlişkinin Yönü
		$\Delta \ln Y$	$\Delta \ln E$	$ECT_{\mu-1}$	$\Delta \ln Y_{\mu-1}$	$\Delta \ln E_{\mu-1}$	
Almanya	$\Delta \ln Y$	--	0.3943***	-0.7241***	--	38.7812***	E↔Y
	$\Delta \ln E$	1.0867***	--	-0.5126***	24.0120***	--	
Avustralya	$\Delta \ln Y$	--	0.048	-0.0878***	--	4.2817**	E↔Y
	$\Delta \ln E$	0.1768	--	-0.3754***	4.5363**	--	
Avusturya	$\Delta \ln Y$	--	0.2415***	-0.4489***	--	16.7401***	E↔Y
	$\Delta \ln E$	0.9618***	--	-0.6294***	18.5628***	---	
Fransa	$\Delta \ln Y$	--	0.2540***	-0.3138***	--	19.3784***	E→Y
İsveç	$\Delta \ln Y$	--	0.1584**	0.0137	--	21.3156***	Y→E
	$\Delta \ln E$	0.4904*	--	-0.2072***	5.8918**	--	
İtalya	$\Delta \ln Y$	--	0.3973***	-0.0406	--	13.5757***	E↔Y
Norveç	$\Delta \ln Y$	--	0.0199	-0.006	--	0.1048	Y→E
	$\Delta \ln E$	0.6815*	--	-0.3895**	3.2864**	--	

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

“→” Tek taraflı ilişkinin yönünü, “↔” çift taraflı ilişkiyi ve “↗” ilişkisizliği temsil etmektedir.

Almanya’da, ekonomik büyüme için tahmin edilen hata düzeltme modelinde yer alan hata terimi düzeyde durağan ve katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bir dönemde seriye etki eden şokların %72.41’i giderilmektedir ve uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru güçlü Granger nedensellik söz konusudur. Enerji tüketimi için tahmin edilen hata düzeltme modelinde kullanılan hata terimi durağan ve katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Seriye cari dönemde gelen bir şokun etkisinin %51.6’sı bir dönemde giderilmekte ve uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Hata düzeltme modeline göre; ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru güçlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Her iki modelde de uzun dönem Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu nedenle, Almanya’da ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu belirten geri bildirim hipotezi geçerlidir.

Avustralya’da, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi için kurulan hata düzeltme mekanizmalarında, yapısal kırılmalı eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimi düzeyde durağan ve katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Ekonomik büyüme için kurulan modele göre bir dönemde şokların %8,8’i etkisini kaybedecektir. Enerji tüketimi için kurulan modele göre bu oran %37,5’tir. Kurulan her iki hata düzeltme modelinde de kısa dönem katsayılar istatistiksel olarak anlamlı olmasa da güçlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur (Asafu-Adjaye: 2000). Avustralya için geri bildirim hipotezi geçerlidir.

Avusturya’da, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi için kurulan hata düzeltme mekanizmalarında yapısal kırılmalı eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimleri düzeyde durağan ve katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu modele göre, seriye etki eden bir şok, bir dönemde %44.9 oranında etkisini kaybedecektir. Seri, uzun dönem dengesine dönecektir. Ayrıca; enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru güçlü Granger nedensellik ilişkisi söz konusudur. Enerji tüketimi için kurulan hata düzeltme mekanizmasına göre ise seriye cari dönemde etki eden bir şokun etkisi, bir dönemde %62.9 oranında giderilmektedir. Seri, uzun dönem dengesine dönecektir. Ekonomik büyüme için kurulan modelde olduğu gibi, enerji tüketimi için kurulan modelde de güçlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu ilişkiye göre; ekonomik büyüme, enerji tüketiminin nedenidir. Kurulan her iki modelde de nedensellik ilişkisi tespit edilmesinden dolayı Avusturya’da geri bildirim hipotezi geçerlidir. Ekonomik büyümedeki artışlar, enerji tüketimini arttırdığı gibi enerji tüketimindeki azalışlar, ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Fransa için kurulan, ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu hata düzeltme mekanizmasına göre enerji tüketimi, ekonomik büyümenin güçlü Granger nedenidir. Fransa için kurulan VAR-Granger modeli sonucu ekonomik büyümenin, enerji tüketiminin Granger nedeni olmadığı bulunmuştur. Bu nedenle Fransa için büyüme hipotezi geçerlidir. Enerji tüketimindeki azalışlar, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemekte iken ekonomik büyümedeki artışların ve azalışların enerji tüketimi üzerinde etkisi yoktur.

İsveç’te, ekonomik büyüme için tahmin edilen hata düzeltme modelinde yer alan hata terimi değişkeni düzeyde durağan değildir. Dolayısıyla, bu ülkede ekonomik büyüme için hata düzeltme mekanizması çalışmamaktadır. Enerji tüketimi, ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir. Enerji tüketimi için kurulan hata düzeltme mekanizmasına göre ise seriye etki eden şokların bir dönemde %20.7’si etkisini kaybetmektedir. Seri, uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Kurulan mekanizmaya göre; ekonomik büyüme, enerji tüketiminin güçlü Granger nedenidir. İsveç için enerji tasarrufu hipotezi geçerlidir ve ekonomik büyümedeki değişimler, enerji tüketimini etkilemektedir.

İtalya’da ekonomik büyüme için kurulan hata düzeltme modelinde, yapısal kırılmalı eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimi serisi düzeyde durağan değildir. Bu durumda hata düzeltme mekanizması bu ülke için çalışmamaktadır. VAR-Granger nedensellik testinde de ekonomik büyüme, enerji tüketiminin Granger nedeni olmadığı için İtalya’da etkisizlik hipotezi geçerlidir. Ekonomik büyümedeki artış ve azalışların enerji tüketiminde bir etkisi olmadığı gibi enerji tüketiminde meydana gelen artış veya azalışlar da ekonomik büyümede artış veya azalışlara neden olmamaktadır.

Norveç için kurulan, ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu hata düzeltme modelinde yapısal kırılmalı eşbütünleşme denkleminde alınan hata terimi serisi düzeyde durağan değildir. Hata düzeltme modeli, ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu modelde çalışmamaktadır. Dolayısıyla, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu hata düzeltme modelinde ise yapısal kırılmalı eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimi serisi düzeyde durağan ve katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, bir dönemde şokların %38,9’u giderilmektedir. Bu modele göre; ekonomik büyüme, enerji tüketiminin güçlü Granger nedenidir. Norveç için enerji tasarrufu hipotezi geçerlidir.

Tablo 9. Nedensellik İlişkisi

Ülke	İlişkinin Yönü
Almanya	$E \leftrightarrow Y$
Avustralya	$E \leftrightarrow Y$
Avusturya	$E \leftrightarrow Y$
Belçika	$E \rightarrow Y$
Fransa	$E \rightarrow Y$
İsveç	$Y \rightarrow E$
İsviçre	$Y \rightarrow E$
İtalya	$E \nleftrightarrow Y$
Kanada	$E \rightarrow Y$
Norveç	$Y \rightarrow E$

“ $\rightarrow$ ” Tek taraflı ilişkinin yönünü, “ $\leftrightarrow$ ” çift taraflı ilişkiyi ve “ $\nleftrightarrow$ ” ilişkisizliği temsil etmektedir.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 9) ülkelere göre ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisinin yönü belirtilmiştir.

SONUÇ

Bilindiği gibi literatürde enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisi dört hipotez çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu hipotezler; büyüme hipotezi, enerji tasarrufu hipotezi, geri bildirim hipotezi ve etkisizlik hipotezidir. Bu çalışmanın amacı; seçilmiş OECD ülkeleri için ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisini yapısal kırılmalı Gregory-Hansen (1996a, 1996b) eşbütünleşme tekniğiyle inceleyip, nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemektir. Bu amaçla, ele alınan serilerde birim kök araştırması yapılırken yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testinden yararlanılmış ve serilerin I(1) oldukları bulgusu elde edilmiştir. Daha sonra, Hansen istikrarsızlık (1992) testine bakılmış ve istikrarsızlık hipotezinin red edilemediği ülkelere Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ülkelerde nedenselliğin yönünü belirlemek için Hata Düzeltme modelinden, eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı ülkelerde ise nedenselliğin yönünü belirlemek için VAR-Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; büyüme hipotezi, Belçika’da Fransa’da ve Kanada’da geçerli; enerji tasarrufu hipotezi, İsveç’te, İsviçre’de ve Norveç’te geçerli; geri bildirim hipotezi, Almanya’da, Avustralya’da ve Avusturya’da geçerli ve etkisizlik hipotezi de İtalya’da geçerlidir. Bu çalışmanın benzerlerinden farkı, enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisini yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme tekniğinden hareketle görece daha geniş bir ülke örnekleme ve zaman aralığı için ele alması ve dört hipotezin de geçerliliği lehinde kanıtlar elde etmesidir. Sonuç olarak; ulaşılan bulgular, ele alınan örneklem ülkelerinde iktisat politikaları oluşturulurken dikkate alınmalıdır. Bundan sonraki çalışmaların, enerji tüketimi büyüme ilişkisinin sorgulandığı dört hipotez çerçevesinde çevresel faktörlerin ve dolayısıyla sürdürülebilirlik tartışmalarına yoğunlaşması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akpolat A.G., & Altıntaş N., (2013) Enerji Tüketimi ile Reel GSYİH Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1961-2010 Dönemi, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(2), 32-51
- Alshehry, A. S., & Belloumi, M. (2015). Energy consumption, carbon dioxide emissions and economic growth: The case of Saudi Arabia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 237–247.
- Altıntaş H. (2013) Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 263-294
- Altıntaş H., & Koçbulut Ö., (2017) Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş Ülkeler Üzerine Eşik Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(44), 32-51
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2009). Energy consumption and economic growth: Evidence from the Commonwealth of Independent States. *Energy Economics*, 31(5), 641–647.
- Asafu-Adjaye, J., & Asafu-Adjaye, J. (2000). The relationship between energy consumption, energy prices and economic growth: time series evidence from Asian developing countries. *Energy Economics*, 22, 615–625.
- Azlina, A. A., & Mustapha, N. H. N. (2012). Energy, Economic Growth and Pollutant Emissions Nexus: The Case of Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 65(ICIBSoS), 1–7
- Ceylan R. & Başer S. (2014) Türkiye’de Petrol Tüketimi İle Reel GSYİH Arasındaki Uzun Dönem İlişkisinin Johansen Eş-Bütünleşme Yöntemi ile Analiz Edilmesi *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 47-60
- Cheng, B. S., & Lai, T. W. (1997). An investigation of co-integration and causality between energy consumption and economic activity in Taiwan. *Energy Economics*, 19(4), 435–444
- Csereklyei, Z., Mar, M. D., Varas, R., & Stern, D. I. (2016). Energy and Economic Growth: The Stylized Facts. *The Energy Journal*, 37(2), 223–255.
- Day, K. M., & Quentin Grafton, R. (2003). Growth and the environment in Canada: An empirical analysis. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 51(2), 197–216.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve hypothesis: A survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431–455.
- Erdoğan S., & Gürbüz S. (2014). Türkiye’de Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımlı Zaman Serisi Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 79-87
- Ghali, K. H., & El-Sakka M.I.T. (2004). Energy use and output growth in Canada: A multivariate cointegration analysis. *Energy Economics*, 26, 9883–9883.
- Ghosh, S. (2002). Electricity consumption and economic growth in India. *Energy Policy*, 30(2), 125–129.
- Granger C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *The Econometric Society*, 37(3), 424-438
- Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration with regime shifts in models. *Journal of Econometrics*, 70, 99–126.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy* 91(2), 228-248
- Hansen B.E. (1992). Test for Parameter Instability in Regressions with I(1) processes. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 321-335.
- Hansen B.E., & Gregory A.W. (1996). Tests for Cointegration in Models with Regime and Trend Shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58(3), 555-560
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Kasman, A., & Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis. *Economic Modelling*, 44, 97–103.
- Keskin R. (2017). Yapısal Kırımlar Altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Petrol Tüketimi Arasındaki İlişki. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(3), 876–892.
- Kraft A., & Kraft J. (1978). On the Relationship Between Energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 3(2), 401–403.
- Lise, W., & Van Montfort, K. (2007). Energy consumption and GDP in Turkey: Is there a co-integration relationship? *Energy Economics*, 29(6), 1166–1178.

- Mahadevan, R., & Asafu-Adjaye, J. (2007). Energy consumption, economic growth and prices: A reassessment using panel VECM for developed and developing countries. *Energy Policy*, 35(4), 2481–2490.
- Masih, A. M. M., & Masih, R. (1996). Energy consumption, real income and temporal causality: Results from a multi-country study based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Energy Economics*, 18(3), 165–183.
- Mehrara, M. (2007). Energy consumption and economic growth: The case of oil exporting countries. *Energy Policy*, 35(5), 2939–2945.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2008). Energy consumption and real GDP in G7 countries: New evidence from panel cointegration with structural breaks. *Energy Economics*, 30(5), 2331–2341.
- Nelson, C. R., & Plosser, C. I. (1982). Trends And Random Walks In Macroeconomic Time Series. Some evidence and implications. *Journal of Monetary Economics* 10, 10(I 982), 139–162.
- Odhiambo, N. M. (2009). Energy consumption and economic growth nexus in Tanzania: An ARDL bounds testing approach. *Energy Policy*, 37(2), 617–622.
- Oh, W., & Lee, K. (2004). Causal relationship between energy consumption and GDP revisited: The case of Korea 1970-1999. *Energy Economics*, 26(1), 51–59.
- Ozturk, I. (2010). A literature survey on energy-growth nexus. *Energy Policy*, 38(1), 340–349.
- Perron, B. Y. P. (1989). The Great Crash , the Oil Price Shock , and the Unit Root Hypothesis *The Econometric Society*, 57(6), 1361–1401.
- Shahbaz, M., Khan, S., & Tahir, M. I. (2013). The dynamic links between energy consumption, economic growth, financial development and trade in China: Fresh evidence from multivariate framework analysis. *Energy Economics*, 40, 8–21.
- Sharif Hossain, M. (2011). Panel estimation for CO₂emissions, energy consumption, economic growth, trade openness and urbanization of newly industrialized countries. *Energy Policy*, 39(11), 6991–6999.
- Shiu, A., & Lam, P.-L. (2004). Electricity consumption and economic growth in China. *Energy Policy*, 32(1), 47–54.
- Stern, D. I. (1993). Energy and economic growth in the USA. *Energy Economics*, 15(2), 137–150.
- Topalli, N., & Alagöz M. (2014). Energy Consumption and Economic Growth In Turkey : An Empirical Analysis. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 151–159.
- Yang, H. Y. (2000). A note on the causal relationship between energy and Taiwan. *Energy Economics*, 22(1), 309–317.
- Yoo, S. H. (2005). Electricity consumption and economic growth: Evidence from Korea. *Energy Policy*, 33(12), 1627–1632.
- Zivot E., & Andrews D.W.K. (2002) Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44

SURİYELİ SİĞINMACILAR İÇİN UYGUN EV SAHİBİ ÜLKELERİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE BELİRLENMESİ*

*MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS FOR DETERMINING APPROPRIATE HOST COUNTRIES FOR SYRIAN REFUGEES**

Kenan Oğuzhan ORUÇ

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Ekonometri Bölümü, kenanoruc@sdu.edu.tr.,
<https://orcid.org/0000-0002-2276-8956>

Merve KILINÇ

Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İşletme Bölümü, kilinc.merve.003@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-8673-4325>

Başvuru Tarihi/Application Date: 27.03.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.410155

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.06.2018

Öz

2011 yılında Suriye’de cereyan eden iç savaş sonrasında Suriyeliler, büyük kitleler halinde diğer ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Mültecilik veya sığınmacılık durumunda insanların geri gönderilmemesini ve can güvenliğinin sağlanmasını temin eden önemli çatı ilkelere birisi de Geri Göndermeme İlkesidir. Fakat uluslararası sözleşmelerde ve protokollerde yer alan bu ilke karşılığını gerçek hayatta bulamamaktadır. Bu çalışmada, Suriyeliler için uygun ülkelerin belirlenmesi problemine temel insan hakları çerçevesinde yaklaşmıştır. Çalışmada; 46 ülke ile sınırlanan alternatif ülkeler kümesi; 7 kritere göre değerlendirilmiştir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Entropi Yöntemi kullanılmıştır. Analiz aşamasında kullanılan TOPSIS Yöntemi alternatif değerlerinin ideal çözüm noktalarından uzaklığına göre çözümlemeler yaparken, Gri İlişkisel Analiz ise gri belirsizlik katsayılarını kullanarak çözümlemeler yapmaktadır. Çalışmanın sonucunda ağırlıklara ve yöntemlere bağlı olarak 4 farklı alternatif ülkeler kümesi belirlenmiştir. Bu kümeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, sebepleriyle yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, TOPSIS, Gri İlişkisel Analizi, Analitik Hiyerarşi Prosesi, Entropi Yöntemi, Suriye İç Savaşı, Mülteciler

Abstract

After the civil war in Syria in 2011, Syrian people had to immigrate in groups massively to the other countries. One of the general principles, which guarantees the life of immigrants and asylum seekers and provides not be sent back to home countries, is non-refoulement principle. Although this principle has been mentioned on international agreements and protocols, its affects are not seen real life. In this study, the problem of determining the most suitable country for Syrian people is approached within the scope of fundamental human rights. The sets of alternative countries, which is limited with 46 countries, are evaluated according to 7 criteria. In determining criteria, Analytic Hierarchy Process and Entropy Method are used. While TOPSIS method makes analysis according to distance of alternative values the analysis point, GRA makes analysis using grey obscurity factor. As a result of the study, 4 different alternative sets of countries have been determined depending on the weight and methods. Additionally, the similarities and differences between these groups are interpreted with their reasons and results.

Keywords: Multi-Criteria Decision Making, TOPSIS, Grey Relational Analysis, Analytic Hierarchy Process, Entropy, Syrian Civil War, Refugees.

EXTENDED SUMMARY

Background: Since 2011, an intense wave of migration from the Arab Spring countries to other countries (mainly to Europe and Turkey) has been observed due to the internal turmoil's (the Arab Spring) in the Middle East. Though this wave of migration consists of people from every Middle Eastern country that are exposed to internal turmoil's, the greatest share falls to the Syrian people. Numbers expressed in hundreds of thousands of years in the first years of the civil war have reached millions today. The number of people emigrated from Syria constitutes almost half of the Syrian population. Although it is Turkey that has the highest number of Syrian refugees, there are Syrian refugees residing in Lebanon, Iraq and Jordan. Since the cost of keeping, maintaining, integrating and educating people is very high the hitches experienced by each country hosting the Syrians is now being discussed internationally as a serious problem. In this regard, the status of the Syrians and the host countries has already become to an international case, not a regional one.

Purpose: This work is based on the Basic Human Rights and Non-Return Policy. The protection and asylum claims of those who are fearful of death and haven't committed an offense cannot be denied in accordance with the Non-Return Policy. Rejected requests are a violation of this principle. In this regard, it is aimed to propose a qualitative solution to the problems of determining the suitable host countries for all refugees and how many refugees should be sent to these designated countries through the Syria sample. The questions to be answered in the study are as follows;

- What is the most important criterion for a refugee: economy, health, education, distance, language and religion?
- When a model that provides an optimum is established via a quantitative decision-making method, which of the designated countries is located in the most appropriate set of countries for Syrian refugees?
- How well are the results obtained using quantitative methods compatible with the real case?
- How well are the results obtained from the quantitative methods used compatible with each other?

Method: The study has a quantitative feature as 46 countries were ranked based on 7 criteria from the highest score to the lowest and numerical methods have been used to achieve this. Two different decision making methods and two different weighting methods have been used to solve the problem. Analytical Hierarchy Process (AHP), which utilizes binary comparisons of the experts in order to determine weights, and the Entropy method which is an objective weighting method and which also presents the differences in variables mainly in terms of importance. When determining the weights, for AHP, binary comparisons with experts, and for entropy, country-specific values of the criteria are used. In the process of finding suitable host countries, the TOPSIS method based on the principle that the solution is the best/worst optimum distance is used and the Gray Relational Analysis, which has the capability to provide efficient results in cases of incomplete information or uncertainty, is used. In both methods objective data have been used. In the process of collecting these data, databases of Undata, Worldbank, Trdistance, Wikimedia and Ethnologue sites have been used.

Findings: The analysis of the study was conducted at two stages. In the first stage, AHP and Entropy methods were used for criterial weights and TOPSIS and Gray Relational Analysis methods were applied to determine the appropriate countries. Based on the results of the TOPSIS and Gray Relational Analysis methods, it is observed that the three most suitable countries of the TOPSIS method are Norway, Luxemburg and Switzerland, while Norway, Luxembourg and Switzerland are the three most suitable countries of the Gray Relational Analysis.

Based on entropic weights, the three most favorable countries according to the TOPSIS method were Saudi Arabia, Kuwait and Iraq, while the three most suitable countries according to Gray Relational Analysis were Qatar, Kuwait and Norway. The result of multi-criteria decision-making methods used in this stage have parallels with each other. In the direction of the obtained results, it is thought that multi-criteria decision making methods are an alternative method that can be preferred in refugee and immigration problems.

Conclusions: It is observed that the actual situation is very different from the results achieved in this study, in which the problem of Syrian refugees is treated as totally distant from the interpretation. While the numbers of Syrian refugees showed an agglomeration in countries such as Turkey, Lebanon, Jordan and Iraq, countries with a strong profile both in terms of the welfare of the country and in terms of cultural partnership still abstain from this issue.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kimi zaman eğitim, iş bulma imkânı gibi sebeplerle bireysel göçlere; kimi zamansa savaş, kıtlık, doğal afetler gibi zorunlu sebeplerle kitlesel göçlere şahit olmuştur. Bireysel göçler kitlesel göçlere nispeten daha az zorlayıcı süreçler olurken; zorunlu sebeplerle ortaya çıkan kitlesel göçler, maalesef aynı yumuşak geçişleri içermemektedir. İnsanların özellikle zorunlu sebeplerle temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başka ülkelere göç etmek istemeleri, çoğunlukla ev sahibi ülkelere ekonomik ve demografik dengelerinin negatif yönde etkileneceğini düşündürmektedir. İhtiyaç ve negatif düşüncelerin kesişim noktalarında ise ne yazık ki ölümler, yaralanmalar ve kaos ortamında kalan mağdur insanlar bulunmaktadır.

Arap Baharı sürecinin bir parçası olarak 15 Mart 2011 yılında Suriye'nin Deraa kentinde barışsal söylemlerle başlayan halk ayaklanmaları yerini günümüzde iç savaşa, yaralanmalara, ölümlere, milyonlarca mülteciye ve sığınmacıya bırakmıştır. Ülkede düşmesi beklenen yüksek gerilim ve savaş ortamı geride bırakılan 7 yıllık sürede aksi bir süreç izlemiş; uluslararası platformda da gerilimlerin, askeri ve siyasi çatışmaların artması ile karşı karşıya gelinmiş durumdadır. BAAS/Esad rejimi ve muhalif grupların kanlı çatışmalarına, Doğu ve Batı bloğu ülkelerinin çıkar savaşlarının da katılmasıyla 2011 yılından bu yana BM raporuna göre 250.000 kişi, SCPR (Suriye Politika Araştırma Merkezi) raporuna göre 470.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, 18 milyonluk Suriye nüfusunun yarısı ülke içinde ve ülke dışında mülteci/sığınmacı konumuna düşmüştür.

Mevcut kaos ortamına bakıldığında savaşın geriliminin azalması bir yana, Suriyeli insanların güvenliğinin ve ihtiyaçlarının sağlanmasına yönelik uzlaşa sağlanmış bir çözüm de bulunmamaktadır. İç savaş sürecine fıkırsel olarak müdahil olan ülkelerin büyük bir kısmının Suriyelileri ülkelerine kabul etme noktasında çekimser kaldıkları, kabul eden ülkelerde ise yığılmanın olduğu görülmektedir. Başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Irak, Ürdün ve birkaç Avrupa ülkesi haricinde çoğu dünya ülkesi Suriyelileri kabul etmek istememektedir. Yapılan barış görüşmeleri buna bir çözüm bulamadığı gibi, koruma talep eden sivililerin ev sahibi ülkelere geri gönderilmemesini belirten ve uluslararası hukuk ve sözleşmelerle ülkeler tarafından kabul edilen “Geri Göndermeme İlkesi” de ülkelere çiğnenmiş durumdadır.

Karar verme, insan beyninin basit boyutlarda gün içerisinde defalarca yaptığı bir eylemdir. Fakat seçilecek alternatif sayısının çoğalması ve istenilen şartı sağlayan kriterlerin artması ile insan beyni karar verme noktasında zorlanmaktadır. Bu bağlamda Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, insan beyninin bulanıklığını gideren bir panzehir niteliğindedir. ÇKKV yöntemleri tek bir yöntem olmayıp, çok sayıda yöntemi barındıran çatı bir terimi ifade etmektedir. Suriyeli sığınmacılara uygun ev sahibi ülkelerin belirlenmesi problemine benzer olarak birbiriyle çelişen çok sayıda kriterin ve alternatifin bulunduğu karar problemlerinde analiste pratik çözüm yolları sunan ÇKKV yöntemleri, günümüzde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. ÇKKV yöntemleri farklı çözüm prensiplerini benimseseler de, benzer bazı özellikleri barındırmaktadır. Karmaşık matematiksel işlemlere ihtiyaç duymamaları, farklı ölçü birimlerini tek bir çözümde birleştirebilmeleri, seçim ve sıralama imkânı sunabilmeleri, gerçek hayatla uyumlu çalışabilmeleri, nicel ve nitel bilgilerle analiz yapabilmeleri gibi özellikleri ÇKKV yöntemlerini tercih edilebilir kılan en önemli özellikleri arasındadır.

Bu makalede “Geri Göndermeme İlkesi” çerçevesinde Suriyeli mülteciler için uygun ev sahibi ülke adaylarının belirlenmesi, sıralanması ve hangi ülkeye ne kadar sığınmacı gönderilmesi gerektiğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada 46 alternatif ülke, 7 farklı kriterle değerlendirilmiştir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Entropi Yöntemi ve Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), ev sahibi ülkelerin sıralanması ve ülke puanlarının belirlenmesi sürecinde ise TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz (GIA) kullanılmıştır.

Bu makale altı bölüm olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Suriye iç savaşı ve mülteci/sığınmacılar, ÇKKV, kriter ağırlıklandırılması ile ilgili literatür özetine yer verilmiştir. İkinci bölümde; Arap Baharı, Suriye iç savaşının başlangıcı ve mülteci/sığınmacıların durumu ve sayıları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Geri gönderilmeme ilkesi ile ilgili yasal antlaşma ve protokoller ise üçüncü bölümde anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, uygulamada kullanılan 4 temel yöntemle ilişkin bilgi ve uygulama adımları açıklanmıştır. Makalenin uygulaması ve bulguları ise beşinci bölümde yapılmış olup, son bölümde sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Suriye iç savaşı sürecinin başlamasından itibaren, literatürde Suriye iç savaşı ve Suriyeli sığınmacı/mülteciler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Seydi (2013), Suriye'deki savaşın Suriyeli öğrenciler ve eğitim düzeni üzerindeki etkilerini incelemiş ve Suriyelilerin eğitim konusunda Türkiye'den taleplerini ele almıştır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme ve odak grup görüşmesi ile iki aşamadan meydana gelmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'deki kampların dışındaki eğitimlerde önemli boşlukların ve eksiklerin olduğu, bu bağlamda gelecekteki Suriye eğitiminin önemli ölçüde düzenlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

El-Khatib vd. (2013), Suriye'de meydana gelen iç savaş sebebiyle ülkenin pek çok politik krize ve milyonlarca Suriyeli'nin komşu ülkeleri olan Türkiye, Lübnan, Ürdün, Mısır ve Kuzey Afrika'ya çeşitli sebeplerle yaptıkları toplu göçlere değinmiştir. Uluslararası komitenin Suriyeli mültecileri/sığınmacıları ve bu mültecileri/sığınmacıları ağırlayan hükümetleri destekleyici adımların atılması gerektiğinden bahsetmişlerdir.

Çalışmanın uygulamasında kullanılan yöntemlerden olan ÇKKV ve ağırlıklandırma yöntemleri üzerine yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Triantaphyllou vd (1998) çalışmalarında; çok sayıda alternatifin ve kriterin, rakamsal değer verilmesi zor olan verilerin olduğu durumlarda endüstrilerin karar vermelerinin zorlaştığı ve bu gerekçeler doğrultusunda AHP yönteminin karar verici açısından pratik sonuçlar verebildiği ifade etmişlerdir. AHP yönteminin mühendislik alanında çözümlemelerinin yer aldığı bu çalışmada, mühendislik alanında AHP yöntemini kullanacak karar vericiler için etkili çözüm yolları ve taktikler sunulmuştur.

Kuruluşların değişim sürecinde en çok zorlandıkları süreçler: “Hangi proje daha avantajlı?, Hangi bilgi sistemi kullanılmalı?” gibi sorularla karşılaştıkları süreçlerdir. Tüm bu soruların yanı sıra kuruluşlar aynı zamanda değişen pazar şartlarına kısa sürede uyum göstermeli ve faaliyetlerini daha etkin hale getirmelidir. Sarhan (2011), bir kuruluşun hangi projeye karar vermesi gerektiğine; projenin esnekliği, kalitesi, uygulanma hızı, verimliliği, maliyeti ve değişim süresi kriterlerini ele alarak karar vermiştir. Karar verme aşamasında ise AHP yöntemi kullanılmıştır.

Baş ve Çakmak (2012), işletmelerde ortaya çıkan finansal başarısızlığın hangi sebeplerden kaynaklandığını bulmak amacıyla Lojistik Regresyon Analizi'ni kullanmışlardır. Lojistik Regresyon'un bağımsız değişkenlerini ise belirsizliğin ve veri setinin kısıtlı olduğu durumlarda sağlıklı cevaplar verebilen GİA yardımıyla belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda finansal başarısızlığın giderilmesinde performansı yüksek bir model önermişlerdir.

Doğan (2013), bankacılık sektörünün sağlıklı ve uzun ömürlü olması açısından önemli bir etken olan finansal performansı İMKB'de işlem gören 10 Türk bankası örneğini ele alarak ölçmüştür. GİA ile elde edilen çözümleme sonucunda değerlendirilen 10 banka arasından finansal performansı en iyi olan banka Akbank, en kötü olan banka ise Yapı Kredi Bankası olarak tespit edilmiştir.

Karaatlı (2016), dünya ekonomisi içinde önemli bir paya sahip olan turizm sektörünü Türkiye çerçevesinden incelenmiştir. Turizm sektörü adına doğru politikaların saptanmasına katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, Türkiye'nin turizm göstergeleri 19 kriter sınırlamasıyla analiz edilmiştir. Kriterler Entropi ağırlık yöntemi ve GİA yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Demireli (2010), ekonomik faaliyetlerin uzun ömürlü olması ve ulusal başarıda gerek dolaylı, gerekse direkt yollardan etkileyici faktörlerden birinin banka performanslarının ne derece yüksek olduğunu belirtmiştir. Demireli'nin çalışmasında Türkiye'de faaliyet gösteren kamu bankalarının performansları TOPSIS yöntemine göre belirlenmiştir. Ele alınan kriterlerin eşit ağırlıklara sahip olduğu varsayımı altında Türkiye kamu bankalarının yerel ve yurtdışı aylık krizlerden etkilendikleri, performanslarının yurtdışıyla doğru orantılı olarak kolayca değişkenlik gösterebildiği ve elde edilen sorunlar üzerine göze çarpan gelişmelerin gösterilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Uygurtürk ve Korkmaz (2012), İMKB'de işlem gören 13 ana metal sanayi işletmesinin finansal performansları hesaplanmıştır. TOPSIS yöntemi kullanılarak 2006-2010 dönem performansları hesaplanan bu işletmelerin istikrarlı performanslara sahip olmadıkları ve dönemsel olarak ciddi dalgalanmalar gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Uludağ ve Deveci (2013), çalışmasında bir işletmenin kuruluş yeri seçiminin işletmenin performansı, kârlılığı, başarısı ve rekabetçiliği noktasında stratejik bir önem taşıdığını belirtmiştir. Yanlış seçimin yapıldığı durumlarda işletmelerin geri dönüşü olmayan mali problemlere sürüklenmekte olduklarının belirttiği çalışmada, kuruluş yeri seçimi problemlerinin farklı bir kalemi olan havaalanı kuruluş yeri seçimi probleminin çözümüyle yapılmıştır. Çözüm sürecinde Bulanık TOPSIS ve Bulanık VIKOR yöntemleriyle birlikte, KVB'lerin bireysel yargılarının çözüme katılabilmesi için yamuk bulanık sayılar kullanılmıştır.

Sığınmacılar için uygun ev sahibi ülkelerin bulunması ve bu aşamada ÇKKV Yöntemleri ile analizlerin yapılması bağlamında literatür incelemesi yapıldığında herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır.

2. ARAP BAHARI, SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ SİĞINMACI VE MÜLTECİLER

2011 yılından bu yana Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri çok sayıda halk ayaklanmasına, kanlı çatışmalara ve rejim değişikliklerine şahit olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreç ilk kez Tunus'ta kendini göstermiştir. Tüm Arap Baharı olaylarının fitilini ateşleyen ilk kıvılcım 7 Aralık 2010'da Muhammed Buazizi adındaki gencin kendini ateşe vermesi ile olmuştur (Koçak, 2012: 28). Tunus'un ardından çeşitli olumsuzluklarla yaşamaya çalışan Mısır Halkı, 2010 yılında yapılan seçimlerde sessizliğini bozmuştur. Seçimlerin adil olmadığını ve seçimlere hile karıştırıldığını savunan bir aktivistin tutuklanmasıyla geri dönmek üzere binlerce Mısırlı meydanlara dökülmüştür (BBC News, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12327995>, 30.12.2016).

Suriye'de ise sancılı yıllar neticesinde, olağanüstü hal ortamında bastırılan halk, 2010'da başlayan Arap Baharı ile cesaretlenip tepki vermiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise, Arap coğrafyasındaki silahlı çatışmaya da dönüşen bu isyanlar; 15 çocuğun 6 Mart 2011 tarihinde, Der'a duvarlarına "Halk rejimin düşmesini istiyor" sloganını yazmaları ve tutuklanarak ağır işkence görmeleri üzerine Suriye'ye sıçramıştır. Der'a aşiretleri çocuklarını almak için kolluk kuvvetlerine gittiklerinde ağır hakaretlere maruz kalmış ve bu olaya merkezi yönetimin müdahale etmesi üzerine 15 Mart'ta protestolar başlamıştır (Şen, 2015: 66).

Suriye'deki olayların çatışmalara ve iç savaşa dönüşmesi ise Esad rejiminin sert müdahaleleriyle olmuştur. Esad iktidarına bağlı güvenlik güçleri, silahsız kitle gösterileri şeklinde ortaya çıkan muhalefet hareketini bastırmak için ateş açmaya başlaması krizi büyütülmüştür. Güvenlik güçlerinin muhalif gösterilerini şiddet ve baskı ile engelleme teşebbüsü; ülkedeki halk hareketinin Şam, Halep, Hama ve

Humus gibi Suriye'nin diğer kentlerine yayılmasına yol açmıştır (Sandıklı ve Semin, 2012: 196). Ülkede yaşanan bu gerginlik ve şiddet ortamı diğer Arap Baharı ülkelerinde olduğu gibi Esad rejiminde de reformların yapılması ve ortamın yumuşatılması stratejisine başvurulmasına yol açmıştır. Takip eden zaman diliminde Esad; meclisi feshetmiş, uzun zamandır vatandaşlık statüsü bekleyen Kürtlere vatandaşlık vermiş, pek çok devlet çalışanına zam yapmış ve 100'ün üzerindeki tutukluyu serbest bırakmıştır. Ne var ki yapılan bu reformlar halkın kızgınlığını azaltmamıştır (Dağ, 2013: 87-88).

Suriye'de artan kaos ortamı ve çatışmalar neticesinde günümüze dek toplamda 400 binden fazla Suriyelinin öldüğü tahmin edilmektedir. Ülkelerdeki net Suriyeli sayısı kayıt dışı geçişler olması sebebiyle tam olarak bilinmemekle beraber BM Mülteciler Yüksek Komiserliği rakamlarına göre Suriye'ye yakın ve komşu ülkelerdeki göç eden kayıtlı Suriyelilerin sayısı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ortadoğu'daki Suriyelilerin Sayısı
(Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, <http://data.unhcr.org>)

ÜLKE	SURİYELİ SAYISI	SAYILARIN VERİLDİĞİ TARİH
Türkiye	3.554.496	15 Mart 2018
Lübnan	991.917	28 Şubat 2018
Ürdün	659.063	13 Mart 2018
Irak	248.052	28 Şubat 2018
Mısır	128.034	28 Şubat 2018
Kuzey Afrika	33.545	15 Mart 2018

Avrupa Birliği ülkelerine ve Batıdaki diğer ülkelere bakıldığında ise bu ülkelerin, Suriyeli sığınmacıları kabul etme noktasında çok yavaş davrandığı görülmektedir. Batıdaki Suriyelilerin daha yoğun olduğu ülkelerdeki sığınmacı sayıları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Avrupa'daki Suriyelilerin Sayısı
(BBC Türkçe, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160329_oxfam_suriyeli_multeciler)

ÜLKE	SURİYELİ SAYISI	SAYILARIN VERİLDİĞİ TARİH
Almanya	140.910	2016
İsveç	32.215	2016
İtalya	29.615	2016
Fransa	20.630	2016
Hollanda	16.450	2016
İngiltere	13.905	2016

Suriyeli sığınmacıların çok büyük bir kısmının Türkiye başta olmak yakın komşu ülkelerde ikamet ettiği görülmektedir. Bu nüfus yoğunluğunun temel sebepleri arasında; coğrafi yakınlık, akrabalık ilişkileri ve bu ülkelerin Suriyelilere yönelik açık kapı politikası uygulaması bulunmaktadır. Açık kapı politikası uygulayan ülkelerde bulunan Suriyelilerin bir kısmının bir süre sonra; iş bulmak, yaşam standartlarını geliştirmek ve daha iyi eğitim almak amacıyla Avrupa'ya göç etme eğilimleri, geçirilen 7 yıllık süre boyunca çok sayıda insanlık dramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. AB'nin Suriyelilere ve diğer sığınmacılara yönelik mesafeli ve sert tavrı, AB'ye ulaşma yolunda binlerce Suriyelinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Avrupa'ya kaçak yollarla ulaşmaya çalışan Suriyelilerin bir kısmı denizlerde boğularak veya yolunu kaybederek hayatını yitirmiş, bir kısmı ise Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerin kapılarını açmamasıyla günlerce sınır kapılarında perişan bekleyişlerini sürdürmüştür.

3. MÜLTECİ/SIĞINMACI İKİLEMİ VE GERİ GÖNDERMEME İLKESİ

Göç, sığınma ve mültecilik tarihte ilk kez Suriyeliler ile birlikte gündeme gelmemiştir. Geçmişte yaşanan savaşlar, doğal afetler vb. sebeplerden dolayı büyük insan kitleleri yer değiştirmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, içeriği itibarıyla yetersiz görülmüş ve sonrasında

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ile mültecilerin tanımı ve konumu yeniden düzenlenmiştir (Bozbeyoğlu, 2015, 64).

“Mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin 1967 protokolü’ne göre mülteci; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından baskı sebepleriyle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıstır.”

Literatürde sığınmacılık ve mültecilik kavramları keskin olarak ayrılmıştır (Reçber, 2014: 250-251; Çiçekli, 2009: 44-45; Acer vd., 2010: 19).

“İltica etme hakkı ile mülteci olmak hukuki bir statünün kazanılmasını; sığınma hakkı ile sığınmacı olmak hukuki bir statünün kazanılmasından çok, fiili ve kısa süreli bir barınma durumunu ifade etmektedir. Mülteci, mültecilik statüsü hukukten kabul edilmiş bir yabancıyı ifade ederken; sığınmacı, mülteci statüsü incelenen ve bu sebeple kendisine geçici koruma sağlanan kişiye karşılık gelmektedir.”

Bu çerçevede Suriyeliler bulundukları ülkelerin büyük bir kısmında henüz sığınmacı kimliğiyle hayatlarını devam ettirmektedir. Uluslararası mülteci sözleşmesinin temeli olan 1951 Mülteci Sözleşmesinin 33. Maddesinin ilk paragrafı, “Geri Göndermeme” ilkesi ile ilgilidir ve bu ilke geri gönderme yasağını ifade eder. Bu maddeye göre (Uzun, 2012: 27);

“Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, bir ırkı, dini, tabiiyeti belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehlike altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir.”

Geri gönderme yasağı, mültecilerle ilgili koruyucu bir şemsiye ilkedir. 1951 Mülteci Sözleşmesi’nin 32. Maddesi de dikkate alındığında geri göndermeme ilkesi (Uzun, 2012: 30; Çiçekli, 2009: 81-2; Hathaway, 2005:659-95; Ergül, 2012: 28-40),

“Sınır dışı etme, suçluların iadesi gibi her ne adla olursa olsun, mültecilerin ölüm, işkence, zulüm tehdidi altında olacakları ülkeye gönderilmemesini gerektirmektedir”

1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin yanı sıra Geri Göndermeme İlkesi’nin geçtiği sözleşmeler, protokoller ve bildiriler bulunmaktadır. Bunlar: 1967 Protokolü, Cartagena Mülteciler Bildirisi, 1969 tarihli İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi, 1984 tarihinde İşkenceye ve Diğer Zalimane Suçlara Yönelik Yapılan Sözleşme, 1962 tarihli Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi, 1966 tarihli Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi olarak sıralanabilir (Taneri, 2012).

Geri Göndermeme İlkesi her ne kadar tehdit altında kalan insanların haklarının korunması üzerine tasarlanmış bir ilke olsa da, uluslararası toplum tarafından kesin sınırlandırmalara ve uygulamalara tabi tutulmamıştır. Hukuksal bağlamda ortaya çıkan açıklık, mülteci sözleşmelerinin yarattığı sınırlamalar ve uluslararası toplumun mülteci konusuna evrensel değil, devlet politikası olarak yaklaşması, sığınmacıların mağduriyet yaşamasına sebep olmaktadır. Keza Arap Baharı sürecinde de bu durum kendini göstermiştir. Suriyeli sığınmacıların dünyadaki durumuna, sayılarına ve dağılımlarına bakıldığında yoğun olarak Türkiye, Irak, Lübnan ve Ürdün’de bulundukları görülmektedir. Sayıca fazla olan Suriyeliler bulundukları ülkelerde sorunlar yaşamakta ve yaşatmaktadır. Geniş vadede irdelendiğinde yaşanan mağduriyetlerin hem ev sahibi ülke açısından, hem de Suriyeliler açısından ciddi problemlere sebep olabileceği çok açıktır.

4. METODOLOJİ

Bu çalışmada karar verme sürecinde ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS ve GİA yöntemleri, kriter ağırlıklarının belirlenmesinde ise Entropi ve AHP yöntemleri kullanılmıştır.

4.1. Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV)

ÇKKV yöntemleri; birden fazla sayıdaki, farklı ölçü birimine sahip olabilen ve birbiriyle çelişen kriterlerle tanımlanan karar problemlerinde, insanlara kendi değer yargılarına uygun seçimler yapmalarında yardımcı olması için tasarlanmış teknik veya yöntemler topluluğu olarak tanımlanabilir (Karaatlı vd.,2015: 216; Çınar, 2004: 17-18).

ÇKKV problemlerinde karar alternatiflerinin değişik kriterlere göre sıralanması farklı olmaktadır. Herhangi bir karar alternatifi bazı kriterlerde diğer alternatiflerden üstün, bazılarında ise aşağıda olmakta ve kriterler birbirleri ile çelişmektedir. Bu nedenle ÇKKV’de, karar vericinin kriterlere verdiği önceliğe göre karar alternatiflerinin sıralaması yapılmaktadır. Bu sıralama, kriterler içi ve kriterler arası karşılaştırmaya göre yapılmaktadır. Kriterler arası karşılaştırmada, kriterler birbirleriyle kıyaslanmaktadır. Bu kıyaslamadaki amaç, kriterlerin karar verici için önem derecelerini belirlemektir. Kriterler içi kıyaslama ise, belirli bir kriter esas alındığında, hangi alternatifin o kriterde daha cazip olduğunu belirlemek için yapılmaktadır. Alternatiflerin sıralaması ise, bu iki kıyaslamadan sentezi sonucunda oluşturulmaktadır (Doğanay, 2002: 38).

ÇKKV yöntemlerinin kullanımıyla, dağınık bilgiler düzenli ve tek yönlü bilgiye dönüştürülebilir. Bilginin bu şekilde dönüştürülmesi pek çok ÇKKV yöntemi tarafından kullanılmıştır. ÇKKV’de; karar verme kriterinin değerinin belirlenmesi, verilerin normalizasyonu ve en uygun alternatife karar verilmesi noktasında farklı yöntemler kullanarak yaklaşımsal olarak farklılık gösterirler (Stanujkic vd.,2013: 215). Farklılık gösteren bu modeller, farklı hesaplanma prensiplerine bağlı olarak aşağıdaki gibi gruplandırılabilir (Kuru ve Akın, 2012: 130; Hwang ve Yoon, 1981: 25).

— *Puanlama/Değer Atama (Scoring) Modeli*: Bu modelde en yüksek puana sahip olan karar alternatifi seçilir.

— *Uyum-Uyumsuzluk (Concordance-Discordance) Modeli*: Bu modelde; tercih derecelendirilmelerinden oluşan bir küme, verilen uyum ölçüsünü en çok tatmin edecek biçimde ayarlanarak, bunu sağlayan alternatif seçilir.

— *Uzlaşma (Compromising) Modeli*: Bu modelde, alternatifler arasında ideal değere yakınlık karşılaştırması yapılarak, ideal çözüme veya değere en yakın alternatif bulunur.

4.1.1. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS; uzlaşma modeli sınıfında yer alan bir ÇKKV yöntemidir. Hwang ve Yoon (1981) TOPSIS yöntemini, çözüm alternatifinin pozitif ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif-ideal çözüme en uzak mesafe düşüncesine göre oluşturmuşlardır (Ötkür, 2008: 56). Yöntemde tek öznel kullanılan değişken faktör ağırlıkları olduğu için, karar vericiler tarafından sıkça tercih edilmektedir. Yöntemin temel üstünlükleri; basit ve anlaşılabilir, iyi bir hesaplama etkinliğine sahip olması ve basit bir matematiksel denklemden hareketle her bir alternatifin göreceli performansının ölçülmesine imkân sağlaması olarak sıralanabilir (Dumanoglu ve Ergül, 2010: 103; Yeh, 2002). TOPSIS yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Yıldırım ve Önder, 2015:135).

Karar Matrisinin Oluşturulması

Satırlarda alternatiflerin, sütunlarda kriterlerin bulunduğu A ile gösterilen başlangıç matrisi oluşturulur. m x p boyutlu bir karar matrisi aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mp} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Karar Matrisinin Standartlaştırılması

Karar matrisindeki verilerin farklı ölçü birimlerinde sahip olmasından dolayı, verilerde ölçek dönüşümü yapılarak veriler birimlerden arındırılarak, standartlaştırılır. N ile gösterilen standartlaştırılmış karar matrisi A matrisinden hareketle hesaplanmaktadır.

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1p} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mp} \end{bmatrix} \quad (2)$$

Burada;

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (3)$$

Ağırlıklı Standart Matrisin Oluşturulması

Bu aşamada kriterlerin nesnel veya öznel yöntemlerle ağırlıkları belirlenir. W olarak gösterilen bu ağırlık değerlerinin toplamı 1 olmalıdır. Ağırlıklar belirlendikten sonra standartlaştırılmış karar matrisinin her bir elemanı ilgili kriterin ağırlığı ile çarpılır. Oluşturulan ağırlıklı standartlaştırılmış karar matrisi aşağıdaki gibi olur:

$$V_{m \times p} = \begin{bmatrix} w_1 n_{11} & w_2 n_{12} & \dots & w_n n_{1p} \\ w_1 n_{21} & w_2 n_{22} & \dots & w_n n_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_m n_{m1} & w_m n_{m2} & \dots & w_m n_{mp} \end{bmatrix} \quad (4)$$

İdeal (A⁺) ve Negatif İdeal (A⁻) Çözümlerinin Oluşturulması

İdeal çözümün setinin oluşturulabilmesi için (V) matrisindeki ağırlıklandırılmış kriter değerlerinin (sütun değerlerinin) en büyükleri (ilgili kriter minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilir (Alp ve Engin , 2011: 70).

$$V_j^* = \{\max V_{ij} | j \in J, \min V_{ij} | j \in J\} \quad (5)$$

Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması

TOPSIS yönteminde her bir karar alternatifinin kriter değerinin, ideal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Öklidyen Uzaklık Yaklaşımından yararlanılmaktadır. Elde edilen sapma değerleri ise Pozitif İdeal Ayrım (S⁺) ve Negatif İdeal Ayrım (S⁻) ile gösterilmektedir (Alp ve Engin , 2011: 70).

$$S^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^*)^2} \quad (6)$$

$$S^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad (7)$$

İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Her bir karar alternatifinin ideal çözüme göreli yakınlığı (C_i^*) hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (8)$$

$0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında olur ve mutlak değerce değeri, ideal çözüme olan uzaklığını gösterir.

Alternatiflerin İdeal Çözüme Yakınlık (C_i^*) Değerine Göre Sıralanması.

4.1.2. Gri İlişkisel Analiz (GİA)

GİA, 1982 yılında Deng Joung tarafından önerilen Gri Sistem Teorisinin bir üyesidir (Ayrıçay vd., 2013: 223). Gri sistem teorisinde GİA dâhil olmak üzere toplamda altı farklı ana konu bulunmaktadır. Bunlar; Gri İlişkisel Analiz, Gri Üretim, Gri Modelleme, Gri Tahmin, Gri Karar Verme ve Gri Kontrol olarak sıralanabilir.

GİA, bir sistemdeki her bir alternatif ile kıyas yapılan alternatif (referans seti) serisi arasındaki ilişki derecesini belirlemeye yarayan bir yöntemdir. Her bir alternatif bir dizi (satır veya sütun) olarak tanımlanır. Faktörler arası etki derecesi ise “gri ilişkisel derece” olarak nitelendirilir (Yılmaz ve Güngör, 2010: 4). Belirlenen alternatiflerin gri ilişkisel dereceleri ise alternatiflerin gösterdikleri geometrik seyirlerin karşılaştırılması aracılığıyla elde edilir. GİA’nın uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Zhai vd., 2009: 7076).

Karar Matrisinin Oluşturulması

m’nin alternatifleri, n’nin ise kriterleri gösterdiği $m \times n$ ’lik karar matrisi oluşturulabilir.

$$X_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (9)$$

Referans Serisinin Oluşturulması

Karar matrisindeki kriterlerin karakteristiğine göre en iyi değerler belirlenerek referans serisi oluşturulur. Referans serisi; kriterlerin karakteristiğine göre maksimum, minimum veya ortalama değerleri alınarak oluşturulur. Karar verici önce seçilen kriterin minimum değerinin mi, maksimum değerinin mi ya da ortalama değerinin mi problemi en iyi çözüme götüreceğine karar verir. Ardından, seçilen kriter maksimum olması gerekiyorsa, ilgili kriter sütunundaki maksimum değeri saptar ve hayali referans serisine ekler. Bunu tüm kriterler için tamamladığında referans serisi oluşturulmuş olur.

Karşılaştırma Serisinin Oluşturulması

Farklı ölçü birimlerine sahip kriterlerin ölçü birimlerinden arındırılması için (normalize edilmesi) (10), (11) ve (12) numaralı formüller kullanılır.

$$x_i(k) = \left[x_i(k) - \min x_i(k) \right] / \left[\max x_i(k) - \min x_i(k) \right] \quad (10)$$

$$x_i(k) = \left[\max x_i(k) - x_i(k) \right] / \left[\max x_i(k) - \min x_i(k) \right] \quad (11)$$

$$x_i(k) = 1 - |x_i(k) - u_i| / \max |x_i(k) - u_i| \quad (12)$$

Burada (10) no'lu formül fayda, (11) no'lu formül maliyet ve (12) no'lu formül ise ortalama tip kriter değerlerini standart değerlere dönüştürmede kullanılır.

Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

Kriterlerin karakteristikleri baz alınarak katsayı farklılıkları hesaplanır. Katsayı farklılığı, sıra sayısı ile referans değeri arasındaki farktır. $\Delta x_i(k)$ katsayı farkı aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\Delta x_i(k) = |Y_0(1) - x_1(1)|, |Y_0(2) - x_1(2)|, \dots, |Y_0(n) - x_1(n)| \quad (13)$$

Farklı Veri Dizilerine Ait Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin Hesaplanması

Fark veri dizisi içerisinde Δ_{enb} ve Δ_{enk} değerleri hesaplanır.

$$l(j) = (\Delta_{enk} + \delta\Delta_{enb}) / (\Delta_i(j) + \delta\Delta_{enb}) \quad (14)$$

Δ_{enb} = her dizi içerisindeki en büyük değişim değeri

Δ_{enk} = her dizi içerisindeki en küçük değişim değeri

Formülde $\Delta_i(j)$; Δ_i fark veri dizisindeki j. değeri göstermektedir. δ katsayısı Δ_{enb} veri dizisindeki en uç değer olma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla kullanılır ve genelde 0,5 alınır.

İlişki Matrisi Oluşturmak İçin Her Fark Veri Seti İçin Gri İlişki Derecesinin Hesaplanması

$$\Gamma_i^r = \frac{1}{n * \sum_{m=1}^n l_i(m)} \quad (15)$$

Γ_i = i. sayı elemanının gri ilişki derecesini temsil eder. Eğer veri noktaları için farklı ağırlıklar söz konusu ise gri ilişki derecesi şu şekilde formülize edilir.

$$\Gamma_i^r = \sum_{m=1}^n l_i(m) * w(m) \quad (16)$$

4.2. Ağırlıkların Belirlenmesi

İnsanoğlunun bir karar probleminin çözüm sürecindeki tercihleri, çoğu zaman bireyin yargılarına göre değişim gösterebilmektedir. Özellikle insana ait yargının karar sürecinde dikkate alınması, kararın etkinliğini ve şeklini doğrudan etkileyebilmektedir. Çünkü farklı bireylerin aynı karar probleminde ait kullandıkları kriterler ve bu kriterlere verdikleri önem dereceleri bile farklı olabilmektedir (Adıgüzel, 2009: 244). Literatürde karar problemleri için geliştirilmiş çeşitli kriter ağırlığı belirleme yöntemleri bulunmaktadır. Bu çalışmada öznel ağırlıklandırma metodu olarak AHP, nesnel ağırlıklandırma metodu olarak Entropi yöntemleri kullanılmıştır.

4.2.1. Nesnel Ağırlıklandırma: Entropi Yöntemi

Entropi Ağırlıklandırma Yöntemi, Shannon tarafından 1948 yılında geliştirilmiştir. Shannon'un Entropi yaklaşımına göre kriterin önem derecesi, yani ağırlığı karar vericinin öznel yargılarına bağlı olduğu kadar, verinin kendi niteliğine de bağlıdır. Karar verme bir bilgi işleme aktivitesi olarak değerlendirilirse, mevcut alternatifler hakkındaki kararlar ilişkili bilgi; kriterler aracılığı ile iletilir, algılanır ve işlenir. Bu bağlamda kriterlerin bilgi kaynağı olduğu söylenebilir. Belirli bir karar durumunda, bir (j) kriteri tarafından

ne kadar çok bilgi gönderilirse, kriterin göreceli olarak konuyla o derece ilgili olduğu söylenebilir (Çınar, 2004: 103).

Entropi yönteminde karar matrisinin, kriterlerin önemine dair bilgiyi içerdiği prensibinden hareket edilmektedir. Yönteminin temel felsefesi, bu bilginin veri setleri arasındaki karşılıklardan geldiği şeklindedir. Buna göre kriterlerin nesnel ağırlıkları, karar alternatiflerinin her kriterine göre veri değerlerinin ne kadar farklı olduğuna göre belirlenmektedir. Örneğin eğer bir kriter için tüm alternatifler çok benzer çıktılara sahiplerse, ilgili kriterin kararın verilmesinde fazla bir işlevinin olmayacağı varsayılır (Çınar, 2004: 103).

Entropi yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Karaatlı, 2016: 66; Karami ve Johannson, 2004).

1. Farklı ölçü birimlerindeki aykırılıkları elimine etmek için normalizasyon yapılır (P_{ij}),

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}; \forall_j \quad (17)$$

2. j. kriterin entropisi hesaplanır.

$$E_j = \left(\frac{-1}{\ln(m)} \right) \sum_{i=1}^m [P_{ij} * \ln P_{ij}]; \forall_j \quad (18)$$

3. Çeşitliliğin derecesi olarak d_j belirsizliği hesaplanır.

$$d_j = 1 - E_j; \forall_j \quad (19)$$

4. j kriterinin önem derecesi olarak w_j ağırlıkları hesaplanır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}; \forall_j \quad (20)$$

4.2.2. Öznel Ağırlıklandırma: Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

AHP ilk olarak 1968 yılında Myers ve Albert tarafından önerilmiş, 1977 yılında ise Saaty tarafından geliştirilen bir ÇKKV ve kriter ağırlıklandırma yöntemidir (Aksoy vd., 2015: 6; Yeraloğlu, 2010: 42). Yöntem temel olarak ikili karşılaştırılmasından elde edilen önceliklere dayalı bir ölçüm teorisidir. AHP ile karar verme sürecinde; öncelikle karar probleminin ayrıntılı olarak tanımlanması ve hiyerarşi olarak adlandırılan yapının belirlenmesi gerekmektedir. AHP’de; en üst düzeyde karar probleminin amacı ve bu amacın altında sırasıyla kriterler, alt-kriterler ve seçeneklerden oluşan hiyerarşik bir model bulunmaktadır (Aydın vd., 2009: 72). Bu çalışmada AHP yöntemi sadece kriter ağırlıklarının belirlenmesinde kullanıldığı için, ağırlıklandırma ile ilgili adımlarına yer verilmiştir (Saaty, 2008: 85):

1. Her bir kriter için ikili karşılaştırma matrisi Tablo 3’teki gibi oluşturulur. Oluşturulan bu matris değerleri AHP için girdi olmaktadır. Bu aşamada AHP, Klasik Tercih Teorisi’nden farklı bir yaklaşım barındırmaktadır. Çünkü AHP, karar birimlerinin öncelik sıralaması yaparken tutarsız yanıtlar verebileceğini kabul etmektedir.

Tablo 3. İkili Karşılaştırma Matrisi (Şahin ve Akyer, 2011)

	Kriter 1	Kriter 2	Kriter 3
Kriter 1	1	w1/w2	w1/w3
Kriter 2	w2/w1	1	w2/w3
Kriter 3	w3/w1	w3/w2	1

Bu adımda karşılaştırma yapılabilmesi için, bir kriterin kendisiyle karşılaştırılan diğer kritere kaç kat tercih edildiğini gösteren rakamsal bir ölçeğe ihtiyaç duyulabilir. Çünkü tercihler her zaman rakamsal olarak ifade edilememektedir. Tablo 4'te kullanılan ölçek verilmiştir.

Tablo 4. İkili Karşılaştırma Ölçeği

Puanlama	Değer Yargıları
1	Eşit Tercih Yargısı
3	Zayıf Tercih Yargısı
5	Kuvvetli Tercih Yargısı
7	Çok Kuvvetli Tercih Yargısı
9	Kesin Tercih Yargısı
2, 4, 6, 8	Komşu İki Yargının Orta Değerleri

Bu adımda daha önce AHP yöntemine ilişkin yapılan uygulamalara bakıldığında, karşılaştırma matrislerinin farklı şekillerde elde edildiği gözlenmiştir. Bazı araştırmacılar doğrudan sözlü veri elde etmeyi tercih ederken, bazı araştırmacılar ise ikili karşılaştırmaları elde edebileceği anket formunu uzmanlara ulaştırmayı ve anket sonuçlarını okumayı tercih etmiştir. Grup kararı alınmasında iki önemli mesele bulunmaktadır. Grubun içerisindeki bireysel yargıların tüm grubu temsil eden tek bir yargıyı oluşturmak üzere birleştirilmesi halledilmesi gereken ilk önemli meseledir. İkinci önemli mesele ise bireysel tercihlerden bir grup tercihinin yapılandırılmasıdır. Karşılıklı kıyaslama aksiyomu birçok bireysel yargının birleştirilerek grup yargısının oluşturulmasında rol oynamaktadır. Karşılıklı sentezlenen yargıların sentezlenen karşılıklı yargılara eşit olabilmesi için yargılar kombine edilmelidir (Yıldırım ve Önder, 2015: 36). Yargılar öyle bir şekilde bütünleştirilmelidir ki sentezlenmiş yargıların çarpmaya göre tersi ile her bir yargının çarpmaya göre tersinin sentezi eşit olmalıdır. Bunu yapabilmeyen tek yolu geometrik ortalama kullanmaktır (Yıldırım ve Önder, 2015: 37; Saaty, 2008).

2. Karşılaştırma matrisinde yer alan her bir eleman, bulunduğu sütunun toplamına bölünerek normalleştirme işlemi gerçekleştirilir. Eğer bir özelliğe ait değer küçük olması isteniyorsa, ilgili değer tersi alındıktan sonra normalleştirme işlemi yapılır (Şahin ve Akyer, 2011: 75).

3. Her bir satırda yer alan kriter değerlerinin geometrik ortalaması alınarak, kriterlerin ağırlıkları belirlenir.

4. Kriter ağırlıklarının tutarlı olup olmadığını ölçmek için tutarlılık ölçütü hesaplanır. Bu ölçüt AHP'nin en kuvvetli yönlerinden biridir. Herhangi bir i. kriter için tutarlılık ölçütü Denklem 21 kullanılarak belirlenir. (Ulucan, 2004: 337)

$$C_i = \frac{\sum_j T_{ij} * P_j}{P_i} \quad (21)$$

T_{ij} = i. ve j. kriterlerin ikili karşılaştırma değeri

P_j = j kriterinin puanı

5. Tutarlılık ölçütünün belirlenmesinden sonra, tutarlılık oranı (CR) belirlenir (Ulucan, 2004: 338).

$$CI = \left(\sum_i \frac{C_i}{n} - n \right) / (n - 1) \quad (22)$$

$$CR = \frac{CI}{RI} \leq 0,10 \quad (23)$$

Tutarlılık oranının hesaplanması sürecinde, n karar alternatifi sayısına bağlı olarak rasgele indeks (RI) sayıları kullanılır. Rassallık indeksi için ise, Saaty'nin Rassallık İndeksi Tablosu'ndan yararlanılır (Kara, 2017: 584).

Tablo 5. Rassallık İndeksi Tablosu (Saaty, 2008: 584)

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Rİ	0,00	0,00	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,40	1,45	1,49	1,52	1,54	1,56	1,58	1,59

CI değerinin 0,10'un altında çıkması durumunda, karara matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır. Aksi durumda karar matrisi tutarsızdır ve tekrar düzenlenmesi gerekmektedir (Dağdeviren, 2007: 793).

5. UYGULAMA

5.1. Problemin Tanımı ve Amacı

Suriye iç savaşı sürecinde geçtiğimiz 7 yıl sonrasında, göç etmek zorunda kalan yaklaşık 9 milyon Suriyeliden sadece çok küçük bir kısmının yüksek yaşam standartlarıyla başka ülkelerde hayatlarını devam ettirdiği görülmektedir. Geride kalan büyük bir kısmı ise, göç yolunda çeşitli ülkelerin ambargolarıyla karşılaşmakta veya hayatını kaybetmektedir. Yaşamayı başaranlar ise sağlıklı koşullarda sınır kapılarında hayatlarına devam etmekte; Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan gibi ülkelere kabul edilenler ise sağlık, eğitim, barınma ve çalışma problemleriyle karşılaşmaktadır. Bunun sonucu olarak büyük çoğunluğunu çocukların oluşturduğu Suriyeliler; gerek sosyolojik, gerekse psikolojik açıdan endişe uyandıracak bir vaziyette hayatını sürdürmektedir.

Her insan yaşama, çalışma eğitim ve sağlık hizmeti alma hakkına sahip olduğu gibi; savaş, zulüm ve doğal afet gibi durumlarda uluslararası toplumun sığınma talep eden mağdurları koruma altına alması gerektiği üçüncü bölümde açıklanmış olan adı geçen sözleşmeler ve protokollerce kabul edilmiş durumdadır.

Bu çalışmanın ana amacı; uluslararası toplumun sınırlarını belirlediği Geri Göndermeme İlkesi ve temel insan hakları çerçevesinde özelde Suriyeli Mülteciler, genelde ise tüm mülteciler için uygun ev sahibi ülkelerin ve her ülkeye ne kadar mülteci gönderilmesi gerektiğinin belirlenmesi konusunda nicel bir çözüm önerisi getirmektir.

5.2. Karar Alternatifleri ve Kriterler

Problemin çözümü aşamasında karar alternatifi olarak belirlenen ülke sayısı 46 ile sınırlandırılmıştır. Alternatif ülkeler; G-20 ülkeleri, kişi başı milli geliri 15.000 dolar ve üstü olan Avrupa ve İskandinavya ülkeleri ve Suriye ile dil, din ve coğrafya ortaklığı bulunan ülkeler olarak belirlenmiştir. İç savaşın olduğu Arap Baharı sürecinin yaşandığı bazı ülkeler alternatif ülkeler kümesine dâhil edilmemiştir.

Kriterlerin belirlenmesinde ise Maslow'un İhtiyaçları Hiyerarşisi ve Dünya Bankası Gelişmişlik Göstergelerinden hareket edilmiştir. Bu hiyerarşide, insanın temel gereksinimleri tanımlamış ve bu gereksinimlerin tabandan yukarıya doğru bir düzen içinde olduğunu belirtilmiştir. Hiyerarşiye bakıldığında kişi; barınma, beslenme, güvenlik, ait olma, zihinsel gereksinimler, estetik gereksinimleri ve kendini gerçekleştirme gereksinimi gibi bir ihtiyaçlar sistemine sahiptir (Yağcıoğlu, 1999: 32). Çalışmada kullanılan kriterler kümesi Tablo 6'da, Başlangıç Karar Matrisi ise Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 6. Kriterler

KRİTERLER KÜMESİ		ALINAN KAYNAK
K1	Uzaklık (kmx1000)	Trdistance, 18.02.2017
K2	Kişi Başı Sağlık Harcaması (2013 Yılı) (USDx1000)	The Worldbank, 22.05.2017
K3	Kişi Başı Eğitim Harcaması (2007-2013 Yılları Arası)(USDx1000)	The Worldbank, 22.05.2017
K4	Kişi Başı Milli Gelir (2013 Yılı)	Undata, 22.05.2017
K5	Nüfus Yoğunluğu (Kilometrekare Başına Düşen Kişi Sayısı)	Undata, 22.05.2017
K6	Din (% Müslüman Nüfus)	Vikipedi, 23.05.2017
K7	Dil (% Arapça Konuşan Nüfus)	Ethnologue:Languages of The World, 23.05.2017

5.3. AHP ve Entropi Yönteminden Elde Edilen Ağırlıklar

AHP yöntemi ile ağırlıkların belirlenmesinde; daha önce Suriyelilere ilişkin akademik çalışması bulunan Türk Siyaseti, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Psikoloji ve Tarih alanından 13 akademisyene, İşletme, Ekonometri, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanlarında uzmanlaşmış olan 3 akademisyene, 1 AFAD yöneticisine, 1 doktor ve 1 astsubaya anket çalışması yapılmıştır. Uzman görüşleri elektronik anket yolu ile elde edilmiştir. Bu 19 uzman kişiden; kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri ile önem derecelerini belirtmeleri istenmiş, daha sonra bu önem derecelerinden hareketle bütünlük ağırlık değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan Entropi ve AHP ağırlık değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Nesnel bir ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi ile uzman görüşlerinin temel alındığı AHP arasında neredeyse taban tabana zıt ağırlık değerlerine ulaşılmıştır. Entropi yönteminde en yüksek ağırlıkları alan kriterler dil, din ve nüfus yoğunluğu iken, AHP’de en yüksek ağırlığı alan kriterler kişi başı eğitim harcaması, kişi başı sağlık harcaması ve kişi başı milli gelir olarak bulunmuştur. Uzaklık kriteri ise her iki yöntemde de birbirine çok yakın olan ağırlıklara sahiptir. Her iki yöntemde de uzaklık kriteri en az ağırlığa sahipken; Entropi Yöntemi’nde ilk 3 sırada bulunan kriterler, AHP’de uzaklıktan sonra son 3 sırada yer almaktadır. Bu zıtlığın sebebi, yöntemlerin çalışma prensipleri ile açıklanabilir. Ağırlıklar; AHP’de tamamen uzman fikirlerinin bütünlük bir şekilde yorumlanması ile elde edilirken, Entropi Yönteminde kriter değerleri arasındaki farklardan yola çıkılarak hesaplanmaktadır.

Tablo 7. Başlangıç Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ABD	9.434	9.145,82	2.702,98	52.391	32,8	0,76	0,3
ALMANYA	2.791	5.006,49	2.256,60	45.091	231,43	4,95	0
İNGİLTERE	3.537	3.597,91	3.283,72	50.518	406,53	3,11	0
ÇİN	6.933	366,21	125,15	6.626	145,23	5,25	0
FRANSA	3.273	4.863,55	2.474,69	42.338	117,21	5,48	4,54
İTALYA	2.282	3.154,90	1.513,47	35.243	202,66	0,06	2
KANADA	8.891	5.717,97	2.473,56	52.270	3,56	1,83	1,06
RUSYA	2.475	956,84	603,5	14.679	8,33	11,44	0,03
SUUDİ ARABİSTAN	1.408	807,83	1.299,70	25.961	13,31	79,1	94
TÜRKİYE	777	607,7	314,38	10.971	96,78	93,58	3,11
JAPONYA	8.949	3.965,58	1.504,27	38.527	336,04	0,15	0
AVUSTRALYA	13.972	6.109,82	3.304,92	65.600	3,07	1,53	1,2
BREZİLYA	10.713	1.084,57	644,16	11.190	23,73	0,09	0
ARJANTİN	12.417	1.074,06	746,31	14.760	14,56	1,81	2,3
ENDONEZYA	8.618	106,63	123,65	3.480	132,3	78,75	0
MEKSİKA	12.310	664,34	528,91	10.290	63,02	0,09	0,32
GÜNEY KORE	7.873	1.880,04	1.291,41	26.480	494,19	0,14	0
HİNDİSTAN	3.910	61,4	54,1	1.550	385,55	12,28	0,04
GÜNEY AFRİKA	6.644	593,45	427,09	6.940	43,52	1,33	0,09
KUVEYT	1.159	1.507,21	1.920,54	52.197	195,25	72,56	100
İRAN	1.404	432,28	232,35	6.370	48,18	93,26	3,7
İSRAİL	217	2.598,89	2.087,41	37.703	354,39	14,25	20
KATAR	1.732	2.042,97	2.231,59	93.352	195,4	48,86	100
UMMAN	2.432	667,68	852,15	2.192	12,68	55,53	100
ÜRDÜN	643	335,78	223,81	4.620	84,02	81,66	100
BAE	2.712	1.568,96	1.107,78	43.049	112,99	38,27	100
LÜBNAN	393	631,47	247,23	9.790	475,12	42,8	89,21
AVUSTURYA	3.079	5.427,26	2.913,75	50.420	101,66	4,1	0,2

Tablo 7 (devamı)

BELÇİKA	4.119	5.092,60	3.214,75	47.260	365,04	2,49	0,92
ÇEK CUMH.	3.227	1.367,02	874,84	19.510	136,18	0,09	0
FİNLANDİYA	4.277	4.449,13	3.339,16	49.260	16,16	0,44	0,19
DANİMARKA	4.287	6.269,54	5.253,49	59.920	130,88	1,55	0,18
İSPANYA	5.002	2.581,02	1.479,88	29.680	93,02	1,4	0,43
NORVEÇ	4.853	9.714,78	5.129,11	103.585	15,73	1,25	0
HOLLANDA	4.131	6.144,86	2.997,19	50.929	449,8	5,58	2,99
İSVİÇRE	3.667	9.276,47	4.092,85	84.853	197,6	3,9	0
İSVEÇ	4.840	5.680,33	4.453,05	60.565	21,39	1,52	1,55
İRLANDA	5.402	4.232,86	3.076,50	50.155	66,98	0,47	0
PORTEKİZ	5.418	2.036,77	1.135,55	21.429	115,06	0,15	0,26
SLOVAKYA	2.982	1.454,08	734,55	17.928	111,22	0,9	0
ESTONYA	4.534	1.071,60	1.007,60	19.328	30,41	0,15	0
YUNANİSTAN	2.334	2.146,24	892,47	21.767	84,33	2,86	0
LİTVANYA	4.078	965,56	802,18	15.380	46,06	0,1	0
LÜKSEMBURG	3.962	7.890,82	4.255,08	113.370	207,66	2,28	0
MALTA	3.557	1.999,54	1.855,07	23.243	1.360,76	0,23	1,54
IRAK	751	305,35	146,21	5.800	79,92	83,55	78,13

Tablo 8. Entropi ve AHP Yöntemleri Kullanılarak Elde Edilen Ağırlıklar

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ENTROPİ	0,0557	0,0866	0,0724	0,0672	0,1306	0,2417	0,3457
AHP	0,064	0,238	0,241	0,206	0,08	0,076	0,096

5.4. Entropi Ağırlıklarına Göre Elde Edilen Bulgular

Entropi ağırlıkları kullanılarak TOPSIS ve GİA ile ülkelerin sıralaması ve Gri İlişki Dereceleri ile İdeal Çözüme Yakınlık Değerleri Tablo 9'da verilmiştir. Parantez içindeki rakamlar, o ülkenin diğer yöntemdeki sıra numarasını vermektedir.

Tablo 9. Entropi Ağırlıklarına Göre Sıralamalar

Sıra No	GİA	Gri İlişki Derecesi	TOPSIS	İdeal Çözüme Yakınlık
1	Katar (5)	0,00163	Suudi Arabistan (5)	0,78660
2	Kuveyt (2)	0,00161	Kuveyt (2)	0,77514
3	Norveç (12)	0,00160	İrak (9)	0,77344
4	Ürdün (4)	0,00159	Ürdün (4)	0,75900
5	Suudi Arabistan (1)	0,00156	Katar (1)	0,75120
6	Umman (6)	0,00152	Umman (6)	0,74323
7	BAE (7)	0,00150	BAE (7)	0,72031
8	Lüksemburg (25)	0,00141	Lübnan (12)	0,67317
9	İrak (3)	0,00140	İran (16)	0,58493
10	İsviçre (23)	0,00139	Türkiye (15)	0,58033
11	Danimarka (22)	0,00132	Endonezya (25)	0,54731
12	Lübnan (8)	0,00130	Norveç (3)	0,49754
13	ABD (16)	0,00128	İsveç (14)	0,48690
14	İsveç (13)	0,00125	Avustralya (17)	0,48289
15	Türkiye (10)	0,00123	Kanada (19)	0,48166
16	İran (9)	0,00123	ABD (13)	0,48120
17	Avustralya (14)	0,00119	İsrail (27)	0,47996
18	Finlandiya (19)	0,00114	Rusya (31)	0,47863
19	Kanada (15)	0,00114	Finlandiya (18)	0,47808
20	Avusturya (21)	0,00113	Fransa (22)	0,47615
21	İrlanda (24)	0,00111	Avusturya (20)	0,47109

Tablo 9 (devamı)

22	Fransa (20)	0,00110	Danimarka (11)	0,47059
23	Hollanda (35)	0,00110	İsviçre (10)	0,46896
24	Belçika (40)	0,00108	İrlanda (24)	0,46838
25	Endonezya (11)	0,00108	Lüksemburg (8)	0,46580
26	Almanya (36)	0,00107	Arjantin (38)	0,46504
27	İsrail (17)	0,00106	Estonya (33)	0,46153
28	İngiltere (43)	0,00106	Yunanistan (32)	0,45910
29	İtalya (38)	0,00102	Litvanya (36)	0,45833
30	İspanya (31)	0,00101	Brezilya (40)	0,45789
31	Rusya (18)	0,00101	İspanya (30)	0,45777
32	Yunanistan (28)	0,00100	Güney Afrika (41)	0,45684
33	Estonya (27)	0,00099	Meksika (42)	0,45034
34	Japonya (42)	0,00098	Slovakya (37)	0,45004
35	Portekiz (41)	0,00098	Hollanda (23)	0,44957
36	Litvanya (29)	0,00098	Almanya (26)	0,44638
37	Slovakya (34)	0,00098	Çek Cumh. (39)	0,44494
38	Arjantin (26)	0,00097	İtalya (29)	0,44324
39	Çek Cumh. (37)	0,00097	Çin (43)	0,44289
40	Brezilya (30)	0,00097	Belçika (24)	0,42067
41	Güney Afrika (32)	0,00096	Portekiz (35)	0,41296
42	Meksika (33)	0,00095	Japonya (34)	0,41100
43	Çin (39)	0,00093	İngiltere (43)	0,40875
44	Güney Kore (45)	0,00092	Hindistan (45)	0,40531
45	Hindistan (44)	0,00090	Güney Kore (44)	0,37048
46	Malta (46)	0,00090	Malta (46)	0,24085

Tablo 9'a göre her iki yöntemin en uygun ilk 10 ülke kümesinde ortak olarak; Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Irak, Ürdün, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) bulunmaktadır. Bu ülkelerden Kuveyt, Ürdün, BAE ve Umman'ın sıralamalarının aynı olduğu görülmektedir. Son 10 ülke sıralamasına bakıldığında ise; her iki yöntemde de ortak olarak Malta, Güney Kore, Hindistan ve Çek Cumhuriyeti'nin Suriyeliler için son sıralarda yer aldığı bulgusu elde edilmiştir. Bu ülkeler arasında da Malta her iki yönetime göre son sırada yer almaktadır. Diğer ülkelerin sıralamalarında ise farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye; TOPSIS yöntemine göre 10 uncu sırada yer alırken, GİA yöntemine göre 15. sırada yer almaktadır.

Ülkelerin Gri İlişki Dereceleri arasındaki oransal fark incelendiğinde ilk sırada yer alan Katar ile son sırada yer alan Malta arasında oransal olarak 1,81 katlık bir fark vardır. İdeal çözüme yakınlık değerlerinde ise ilk sırada yer alan Suudi Arabistan ile son sırada yer alan Malta arasında ise 3,26 katlık bir fark vardır.

5.5. AHP Ağırlıklarına Göre Elde Edilen Bulgular

AHP ağırlıkları kullanılarak TOPSIS ve GİA ile ülkelerin sıralaması ve Gri İlişki Dereceleri ile İdeal Çözüme Yakınlık Değerleri Tablo 10'da verilmiştir. Parantez içindeki rakamlar, o ülkenin diğer yöntemdeki sıra numarasını vermektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde; AHP ağırlıklarına göre TOPSIS ve GİA'nın benzer sonuçlar verdiği görülmektedir.

Tablo 10'a göre her iki yöntemin en uygun ilk 10 ülke kümesinde ortak olarak; Norveç, Lüksemburg, İsviçre, Danimarka, İsveç, Katar, ABD ve Avustralya'nın yer aldığı tespit edilmiştir. Bu ülkeler arasından Norveç, Lüksemburg, İsviçre ve Danimarka'nın ise aynı sıraya sahip olduğu yine tespit edilen bulgular arasındadır. Son 10 ülkeye bakıldığında ise Lübnan ve Litvanya haricinde 8 ülkenin ortak olduğu, bu ülkeler arasından Hindistan ve Güney Afrika'nın ise aynı sıraya sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin sırasına bakıldığında ise TOPSIS yöntemine göre 0,316'lık ideal çözüme yakınlık değeri ile 34. sırada, GİA göre ise 0,009'luk gri ilişki derecesi katsayısı ile 24. sırada bulunmaktadır.

Ülkelerin Gri İlişki Dereceleri arasındaki oransal fark incelendiğinde ilk sırada yer alan Norveç ile son sırada yer alan Hindistan arasında oransal olarak 2,15 katlık bir fark vardır. İdeal çözüme yakınlık değerlerinde ise ilk ve son sıradaki aynı ülkeler arasındaki fark Entropy Yöntemi ile elde edilene benzer şekilde 3,26 katlıdır.

Tablo 10. AHP Ağırlıklarına Göre Sıralamalar

Sıra No	GİA	Gri İlişki Derecesi	TOPSIS	İdeal Çözüme Yakınlık
1	Norveç (1)	0,01667	Norveç (1)	0,77973
2	Lüksemburg (2)	0,01455	Lüksemburg (2)	0,73954
3	İsviçre (3)	0,01395	İsviçre (3)	0,72489
4	Danimarka (4)	0,01326	Danimarka (4)	0,65356
5	Katar (10)	0,01233	İsveç (7)	0,62310
6	ABD (6)	0,01212	ABD (6)	0,60490
7	İsveç (5)	0,01211	Avustralya (9)	0,58663
8	Kuveyt (18)	0,01140	Hollanda (16)	0,54075
9	Avustralya (7)	0,01110	Avusturya (12)	0,53622
10	Suudi Arabistan (23)	0,01095	Katar (5)	0,53193
11	Finlandiya (11)	0,01070	Finlandiya (11)	0,52904
12	Avusturya (7)	0,01067	Kanada (15)	0,52500
13	Ürdün (28)	0,01063	Belçika (19)	0,51865
14	BAE (20)	0,01059	İrlanda (18)	0,50992
15	Kanada (12)	0,01043	Fransa (20)	0,48827
16	Hollanda (8)	0,01042	İngiltere (22)	0,48641
17	Umman (25)	0,01033	Almanya (23)	0,47950
18	İrlanda (14)	0,01033	Kuveyt (8)	0,44587
19	Belçika (13)	0,01024	İsrail (25)	0,40063
20	Fransa (15)	0,01016	BAE (14)	0,39804
21	Irak (29)	0,01006	Japonya (31)	0,39084
22	İngiltere (16)	0,01000	İtalya (28)	0,38747
23	Almanya (17)	0,00999	Suudi Arabistan (10)	0,38534
24	Türkiye (31)	0,00972	İspanya (29)	0,36958
25	İsrail (19)	0,00967	Umman (17)	0,34241
26	İran (33)	0,00963	Yunanistan (30)	0,33693
27	Lübnan (40)	0,00943	Portekiz (34)	0,33274
28	İtalya (22)	0,00927	Ürdün (13)	0,33250
29	İspanya (24)	0,00904	Irak (21)	0,32359
30	Yunanistan (26)	0,00896	Estonya (33)	0,32083
31	Japonya (21)	0,00886	Türkiye (24)	0,31621
32	Rusya (35)	0,00883	Çek Cumh. (36)	0,31321
33	Estonya (30)	0,00872	İran (26)	0,31263
34	Portekiz (27)	0,00868	Slovakya (35)	0,31225
35	Slovakya (34)	0,00865	Rusya (32)	0,31178
36	Çek Cumh. (32)	0,00862	Litvanya (37)	0,30895
37	Litvanya (36)	0,00861	Arjantin (39)	0,30136
38	Endonezya (43)	0,00848	Güney Kore (43)	0,29844
39	Arjantin (37)	0,00832	Brezilya (40)	0,29576
40	Brezilya (39)	0,00827	Lübnan (27)	0,29028
41	Güney Afrika (41)	0,00824	Güney Afrika (41)	0,28519
42	Malta (45)	0,00820	Meksika (44)	0,28177
43	Güney Kore (38)	0,00818	Endonezya (38)	0,28036
44	Meksika (42)	0,00806	Çin (45)	0,26631
45	Çin (44)	0,00795	Malta (42)	0,25696
46	Hindistan (46)	0,00777	Hindistan (46)	0,23908

SONUÇ ve ÖNERİLER

İç savaş ciddi can ve mal kaybına sebep olan bir süreçtir. Ortadoğu son yıllarda çatışmaların yaşandığı, liderlerin devrildiği, terör olaylarının yükselişe geçtiği, çok sayıda ölümün yaşandığı ve milyonlarca insanın göç etmek zorunda kaldığı zor bir dönem geçirmektedir. Uluslararası toplum, yaşanan acı olaylara diplomasi yoluyla müdahale etmeye çalışmaktadır. Fakat uluslararası toplumun dâhi ikilemlere düştüğü ve üzerine tartışmalar yaşadığı bu süreç, ivedi bir şekilde çözülememektedir. Ortadoğu halkının reform, adalet ve özgürlük talebi 2011 yılında Suriye halkına da sıçramıştır. Esad yönetimiyle çatışmalar yaşayan halk, çok sayıda muhalif örgüte bölünerek, süreci kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeye çalışsa da ortak bir fikrin oluşmaması, Esad rejiminin sert müdahaleleri, uluslararası toplumun tek çözüme üzerine odaklanamaması ve terör örgütlerinin ortamı bulandırmasıyla bilanço günden güne ağırlaşarak devam etmiştir.

Dengelerin halktan yana değil küresel merkezlerden yana değiştiği bu süreç, maalesef çocukların ve sivil halkın derin yaralar aldığı bir hale dönüşmüştür. 2011 Aralık ayından bu yana yoğun göç dalgaları veren Suriye, nüfusunun yarısının ülke içi ve dışında yer değiştirdiği bir yüze bürünmüştür. Fakat ne var ki birkaç ülke haricinde Suriyelileri kabul eden ülkelerin sayısı yok denecek kadar azdır. Savaş mağdurlarının, can korkusu yaşayanların, dil ve dini sebebiyle zulme uğrayanların başka ülkelerinin korumasını talep ettiği durumlarda, uluslararası anlaşmalarca ve protokollerce benimsenen “Geri Göndermeme İlkesi” ilkesi olmasına rağmen, Suriyeliler göç yollarında ölmeye, başka ülkelere kabul edilmemeye mahkûm edilmiştir. Bu çalışma yukarıda bahsedilen problemlerden hareketle ortaya çıkmıştır. Suriyeliler problemi gerek bürokratik gerekse hukuki yollarla çözülmeye çalışılmaktadır. Fakat bu çalışmada Suriyeliler için ev sahibi ülke bulunması problemine bahsedilen disiplinlerin haricinde nicel bir yöntemle çözüm önerisinde bulunmaya çalışılmıştır.

Ulaşılan sonuçlara bakıldığında Entropi ve AHP ağırlıklandırma yöntemlerinin farklı kutuplarda ağırlıklandırma yaptıkları görülmektedir. Entropi yönteminde bu probleme daha sosyo-kültürel bir bakış açısıyla yaklaşılmasını sağlayabilecek ağırlıklar elde edilirken, AHP Yöntemi ile Dünya Bankası Gelişmişlik Göstergesi’ne göre refah seviyesi daha yüksek ülkeleri sıralamada üste çeken ağırlıklar elde edilmiştir.

Ulaşılan bulgulara incelendiğinde şu anki Suriyeli mültecilerin dağılımı ile uyumlu olmadığı ortadadır. AHP ağırlıklarına göre yapılan sıralamada Norveç, Lüksemburg, İsviçre, Danimarka, İsveç, ABD ve Avustralya’nın; Entropi ağırlıklarına göre ise Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin Suriyeliler için uygun ülkeler kümesinin ilk sıralarında yer aldığı görülmektedir. Fakat bu ülkelerin gerçekte Suriyeliler konusuna oldukça çekimser yaklaştıkları görülmektedir. Bu bağlamda, varılan sonuçlara göre adı geçen ülkelerin daha atak olmaları ve politik davranmayı bırakıp uluslararası pek çok sözleşme ve protokolde adı geçen ve altına imza attıkları Geri Göndermeme İlkesi’nin gereğini yapmaları gerektiği düşünülmektedir.

Özelde Suriyeli, genelde tüm mülteciler sorununun çözümünün ele alınması, bu soruna daha hızlı çözüm bulunabilmesi sürecinde ÇKKV yöntemlerinin de karar vericiler için kullanılabilecek bir yöntem olarak değerlendirilmesi gerektiğinin bu çalışma ile ortaya konulduğu düşünülmektedir. Kullanılan ÇKKV yöntemine göre elde edilen Gri İlişki Dereceleri veya İdeal Çözüme yakınlık değerlerinin ve bu değerler arasındaki oransal farkların ülkelere dağıtılması gereken sığınmacı sayılarının belirlenmesinde oransal bir ölçüt olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın bir adım daha ileriye taşınabilmesi için birden çok alternatif bulunmaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda, farklı alternatif ülkelerin ve kriterlerin kullanılmasının daha uygulanabilir ve farklı sonuçların elde edilmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca; Suriyelilerin de görüşlerinin alındığı geniş bir anket ile kriter ağırlıklarının yeniden yapılandırılması, kriter sayısının uzman görüşleri alınarak spesifik çözümler için artırılması ve diğer ÇKKV yöntemleri de kullanılarak çözümün genişletilmesine katkı sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- ACER, Y., KAYA, İ., GÜMÜŞ, M. (2010), Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi, Ankara: Uşak Yayınları.
- ADIGÜZEL, O. (2009), Personel Seçiminin Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Gerçekleştirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 24, 243-253.
- AKSOY, E., ÖMÜRBEK, N., KARAAATLI, M. (2015), AHP Temelli Multimoora ve Copras Yöntemi İle Türkiye Kömür İşletmeleri'nin Performans Değerlendirmesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c.33 (4), 1-28.
- ALP, S., ENGİN, T. (2011), Trafik Kazalarının Nedenleri ve Sonuçları Arasındaki İlişkinin TOPSIS ve AHP Yöntemleri Kullanılarak Analizi ve Değerlendirilmesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, c.19, 65-87.
- AYDIN, Ö., ÖZNEHİR, S., AKÇALI E. (2009), Ankara İçin Optimal Hastane Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci İle Modellenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.14, 69-86.
- AYRIÇAY, Y., ÖZÇALICI, M., KAYA M. (2010), Gri İlişkisel Analizin Finansal Kıyaslama Aracı Olarak Kullanılması: İMKB-30 Endeksindeki Finansal Olmayan Firmalar Üzerine Bir Uygulama, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, c.1 (10), 219-238.
- BAŞ, Metin ve ÇAKMAK, Z. (2012), Gri İlişkisel Analiz ve Lojistik Regresyon Analizi İle İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Belirlenmesi ve Bir Uygulama, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.3, 63-82.
- BBC Türkçe, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160329_oxfam_suriyeli_multeciler, 12.04.2017 tarihinde alındı.
- BM MÜLTECİLER YÜKSEK KOMİSERLİĞİ. (2017), 04.06.2017 tarihinde UNHCR: http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php#_ga=1.166924920.797500616.1493410085 adresinden alındı.
- BOZBEYOĞLU, E. (2015), Mülteciler ve İnsan Hakları, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, c.2(1),60-80.
- ÇINAR, Y. (2004), Çok Nitelikli Karar Verme ve Bankaların Mali Performanslarının Değerlendirilmesi Örneği, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇİÇEKLİ, B. (2009), Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar, Ankara:Seçkin Yayınevi.
- DAĞ, A. E. (2013), Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- DAĞDEVİREN, M. (2007), Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Personel Seçimi ve Bir Uygulama, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, S: 4, 729-799.
- DEMİRELİ, E. (2010), TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C: 5, S: 1, 101-112.
- DOĞAN, M. (2013), Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Banka Performansının Ölçülmesi: Türkiye Örneği, Ege Akademik Bakış, 13 (2), 215-225.
- DOĞANAY, M. (2002), Hisse Senedi Fonlarının Çok Kriterli Karar Yaklaşımı İle Derecelendirmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 180-191.
- DUMANOĞLU, S. ve ERGÜL, N. (2010), İMKB'de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü, MUFAD Muhasebe ve Finans Dergisi, S: 48, 101-110.
- EL-KHATIB, Z., SCALES, D., VEAREY, J.,FORSBERG, B.C. (2013), Syrian refugees, between rocky crisis in Syria and hard inaccessibility to healthcare services in Lebanon and Jordan, Conflict and Healt, 7 (18), 1-3.
- ERGÜL, E.,(2012), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Sınır Dışı Etme, Ankara: Yargı Yayınevi.
- ETHNOLOGUE. (2017), 23.05.2017 tarihinde Ethnologue:<https://www.ethnologue.com/> adresinden alındı.

- HATHAWAY, J. (2010), Leveraging Asylum, Texas International Law Journal, S: 26, 36-503.
- HWANG, C. ve Yoon, K. (1981), Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications, Berlin: Springer Verlag.
- KARA, S. N. (2017), Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesinin Kullanılması: Madeni Yağ Sektöründe Bir Uygulama, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 5, S: 43, 580-591.
- KARAATLI, M., ÖMÜRBEK, N., BUDAK, İ., DAĞ O. (2015), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Yaşanabilir İllerin Sıralanması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, S: 33, 215-228.
- KARAATLI, M. (2016), Entropi Gri İlişkisel Yöntemleri İle Bütünleşik Bir Yaklaşım: Turizm Sektöründe Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C: 21, S: 1, 63-77.
- KARAMI, A. ve JOHANSSON, R. (2004), Utilization of Multi Attribute Decision Making Techniques to Integrate Automatic and Manual Ranking of Options, Journal of Information Science and Engineering, S: 30, 519-534.
- KOÇAK, K. A. (2012), Yasemin Devrimi'nden Arap Baharı'na Tunus, Yasama Dergisi, S: 22, 23-61.
- KURU, A. ve AKIN, B. (2012), Entegre Yönetim Sistemlerinde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Kullanımına Yönelik Yaklaşımlar ve Uygulamaları, Öneri Dergisi, C: 10, S: 38, 129-144.
- LI, D. F. (2010), TOPSIS-Based Nonlinear-Programming Methodology for Multiattribute Decision Making with Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy Sets, IEEE Transactions on Fuzzy Systems, S: 18, 299-311.
- ÖTKÜR, F. (2008), Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Tedarikçi Bütünleşmesinin TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi, Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- REÇBER, S. (2014), Hayatın Yok Yerindekiler: Sığınmacılar ve Mülteciler, VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, 250-251.
- SAATY, T. (2008), Decision Making With The Analytic Hierarchy Process, International Journal Services Sciences, 83-98.
- SANDIKLI, A. ve SEMİN, A. (2014), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- SARHAN, Z. A. (2011), Application of AHP in the Evaluation and Selection of an Information System Reengineering Project, International Journal of Computer Sciences and Network Security, 11 (1), 172-177.
- SEYDİ, A. R. (2013), Türkiye'deki Suriyeli Akademisyen ve Eğitimcilerin Görüşlerine Göre Suriye'deki Çatışmaların Suriyelilerin Eğitim Sürecine Yansımaları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 30, 217-241.
- STANUJKIC, D., DORDEVIC, B., DORDEVIC, M. (2013), Comparative Analysis of Some Prominent MCDM Methods: A Case of Ranking Serbian Banks, Serbian Journal of Management, c: 8 (2), 213-241.
- ŞAHİN, Y. ve AKYER, H. (2011), Ülke Kaynaklarının Verimli Kullanımı: 4x4 Arama ve Kurtarma Aracı Seçiminde AHS ve TOPSIS Yöntemlerinin Uygulanması, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, S: 5, 72-87.
- ŞEN, A. (2015), Suriye Askeri Muhalefeti Raporu, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 202, İstanbul: ORSAM.
- TANERİ, G. (2012), Uluslararası Hukukta Mülteci ve Sığınmacıların Geri Gönderilmemesi İlkesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya.
- THE WORLD BANK. (2017), World Development Indicators, 08.06.2017 tarihinde The Worldbank: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, adresinden alındı.
- TRDISTANCE. (2017), 18.02.2017 tarihinde Trdistance: <http://tr.distance.to/> adresinden alındı.
- TRANTAPHYLLOU, E., SHU, B., NIETO, S., RAY, T. (1998), Multi-Criteria Decision Making: An Operations Approach, Incyclopedia of Electrical and Electronics Engineering, 1998, s.175-186.
- ULUCAN, A. (2004), Yöneylem Araştırması: İşletmecilik Uygulamalı Bilgisayar Destekli Modelleme, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- ULUDAĞ, A.S., ve DEVECİ, M.E. (2013), Kuruluş Yeri Seçim Problemlerinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Kullanılması ve Bir Uygulama, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 13, S: 1, 257-287.
- UNDATA. (2017), Default, 22.05.2017 tarihinde Undata: <http://data.un.org/Default.aspx> adresinden alındı.
- UYGURTÜRK, H. ve KORKMAZ, T. (2012), Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 7 (2), 95-115.
- UZUN, E. (2012), Geri Göndermeme (Non-Refoulement) İlkesinin Uluslararası Hukuktaki Konumu Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, C: 30 (8), 25-58.
- VIKİPEDI. (2017), Ülkelere Göre Müslüman Nüfus, 23.05.2017 tarihinde Vikipedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ckelere_g%C3%B6re_M%C3%BCsl%C3%BCman_n%C3%BCfusu adresinden alındı.
- YAĞCIOĞLU, R. (2009), Sağlıklı Yaşlanma ve Sosyal Hizmetler, The Journal of Turkish Family Physician, C: 3, S: 1, 30-38.
- YARALIOĞLU, K. (2010), Karar Verme Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
- YEH, A. (2002), Problem Based Selection Of Multi-Attribute Decision-Making Methods, Journal of International Transactions in Operational Research, 169-181.
- YILDIRIM, B. F. ve ÖNDER, E. (2015), İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler İçin Operasyonel, Yönetimsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Bursa: Dora Yayıncılık.
- YILMAZ, E. ve GÜNGÖR, F. (2010), Gri İlişkisel Analiz Yöntemine Göre Farklı Sertliklerde Optimum Takım Tutucusunun Belirlenmesi, 2. Ulusal Tasarım, İmalat ve Analiz Kongresi, V: 3, 1-9.
- ZHAI, L. Y., LI-PHENG, K., ZHAO-WEI, Z. (2009), Design Concept Evaluation in Product Development Using Rough Sets and Gray Relation Analysis, Export System With Applications, S: 36, 7072-7079.

Araştırma Makalesi/Research Article

**SÜT ÜRETİM İŞLETMELERİNDE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN ETKİNLİĞİNİN İNCELENMESİ:
TÜRKİYE VE BREZİLYA'DAKİ SÜT ÜRETİM İŞLETMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI***

**INVESTIGATION OF EFFICIENCY OF INTERNAL CONTROL SYSTEM IN DAIRY
PRODUCTION OPERATIONS: A COMPARISON OF MILK PRODUCTION BUSINESS IN TURKEY
AND BRAZIL***

Nigar ÖZÇETİN

Öğr. Gör. Dr., Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, nigarozcetin26@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0003-0831-0911

Şaban UZAY

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, suzay@erciyes.edu.tr,
https://orcid.org/0000-0003-0622-7962

Başvuru Tarihi/Application Date: 08.01.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 28.02.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.376067

Öz

Dünya nüfusunun hızla artması ve besin değeri yüksek gıdaların insan yaşamı için büyük öneme sahip olmasından dolayı, gıda sektörü önemini her zaman korumaktadır. Süt ve süt ürünlerinin insan yaşamında vazgeçilmez olması, AB ülkelerine süt ürünleri ihracatının serbestleştirilmesi, ülkemizde süt tüketiminin özendirilmeye çalışılması gibi nedenler süt ve süt ürünleri işletmelerini önemli hale getirmiştir. Çalışmanın amacı; süt ve süt ürünleri işletmelerinde iç kontrol sistemlerinin, kendi yöneticilerinin yaklaşımları doğrultusunda COSO (1992) iç kontrol modeli ile uyumlu olup olmadığını belirlemektir. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçları, Brezilya süt endüstrisi sonuçları ile karşılaştırmak çalışmanın bir başka amacıdır. Araştırmada tanımlayıcı istatistiksel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini; 2014-2016 yılları arasında ISO 1000 içine girmiş süt ve süt ürünleri işletmeleridir. Veriler, belirle-nen süt işletmelerinde görev yapan yönetici, muhasebe müdürü, iç denetçi, finans müdürü, insan kaynakları müdürü gibi işletme üst düzey yöneticilerine anket uygulanmak sureti ile toplanmıştır. Çalışmanın sonucunda; süt üretim işletmeleri yöneticilerinin iç kontrol ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmede ve davranış kurallarının ihlal edilmesi durumunda yeterli tepkiyi gösteremediği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: İç Kontrol, İç kontrol Sistemi, Süt Üretim İşletmeleri, Etkinlik, Karşılaştırma.

Abstract

The food industry has always maintained its importance because of the rapid growth of the world's population and the high value of nutrients for human life. Liberalization of exports of dairy products to EU countries and efforts to encourage milk consumption in our country have made milk and milk products businesses important. The aim of the study is to determine whether the internal control systems of dairy products enterprises, which operate in Turkey and had ISO 1000 in 2014, are in line with COSO (1992) internal control model. Another objective of the study is to compare the results achieved in the study with the Brazilian dairy industry results. Descriptive statistical method was used in the study. The sample of the research; Between 2014 and 2016, ISO 1000 is milk and milk products enterprises. The data were collected by conducting questionnaires to top managers of the dairy business, such as manager, accounting manager, internal auditor, finance manager, human resources manager. At the end of the study; milk production operations managers fail to fulfill their responsibilities related to internal control and violate the code of conduct. Besides, the managers give much importance to ethical principles.

Keywords: Human Rights, European Urban Charter, Urban Rights, Right of Mobility.

*Bu çalışma, Prof. Dr. Şaban UZAY danışmanlığında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen "Süt Üretim İşletmelerinde Risk Yönetimi ve İç Kontrol: Bir Araştırma" başlıklı doktora çalışmasından türetilmiştir.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem: Dairy establishments are one of the most important markets in the food sector. The food industry has always maintained its importance because of the rapid growth of the world's population and the high value of nutrients for human life. Milk and milk products are the most important of these foods. Liberalization of exports of dairy products to EU countries and efforts to encourage milk consumption in our country have made milk and milk products businesses important. The internal control system is a system that helps to achieve the objectives of the institution, to carry out the activities in an efficient, economical and productive manner, in accordance with the regulations, to ensure the reliability and authenticity of financial and non-financial information. The objective of the internal control system is to achieve the objectives of the target enterprises. In order to reach these targets they follow a process consisting of five basic components. These components include; control environment, control activities, risk assessment, information and communication, observation. A questionnaire was applied to the dairy production enterprises in order that they could not fulfill this process successfully. In the questionnaire form, there are questions about the control environment and control activities, risk assessment, information and communication, observation as well as questions about the general information of the operator. Questions about the control environment; control environment, control activities and ethical rules. The inquiry questions are divided into questions about the operation of the internal control system and questions about the internal audit unit.

Research Questions: Do they fulfill their duties on top management for the control environment? Does it perform the duties assigned to the senior management for control activities and take the necessary precautions? Are ethical rules set for business and ensuring that employees comply with these rules? Is it possible to identify the risks that the senior management of the enterprise may encounter and create a risk management policy? Is it possible to take necessary precautions especially against the fraud risks? Is the employee informed enough to ensure proper operation of the internal control system? Could the operator fulfill the duties of the internal audit unit?

Literature Review: In the scope of the literature review, studies such as articles and theses which were carried out before and at home and abroad have been examined for the effectiveness of the internal control system. In particular, in milk production enterprises in Brazil, milk production enterprises have adopted internal control methods for the COSO model in studying the adequacy of the internal control system. Again in the case of working towards public charities established abroad, it has become clear that organizations that have internal control problems from non-profit-making organizations are weak institutions in the small and financial sector.

Referring to investigations carried out in Turkey; In the survey conducted for KOBİ, half of KOBİ's did not have an internal control system. In the sunflower oil sector, it also turned out that the enterprises did not give sufficient importance to internal control and internal control systems did not work effectively. In the study conducted for the intermediary institutions, it has been revealed that the internal control systems operate effectively.

Methodology: The sample of the research; Between 2014 and 2016, ISO 1000 is milk and milk products enterprises. These business numbers are set at 22, but only 15 of the businesses have agreed to contribute to the work. The data were collected by conducting questionnaires to top managers of the dairy business, such as manager, accounting manager, internal auditor, finance manager, human resources manager. The reason why these questions are made to managers of milk production operations; milk and dairy products are in line with COSO (1992) internal control model in line with their managers' approach. The results achieved in the study were compared with those of the Brazilian dairy industry. It ranks fourth in Brazil's milk production, taking tenth place in Turkey makes it important to compare the two countries. Descriptive and interpretive statistical methods were used in the study. The mean, mode, median, minimum, maximum values and standard deviations of the descriptive statistical models are examined. The results obtained are expressed in column graphs. The reliability result of our survey was found to be 97%. Our survey has a very high reliability compared to this result.

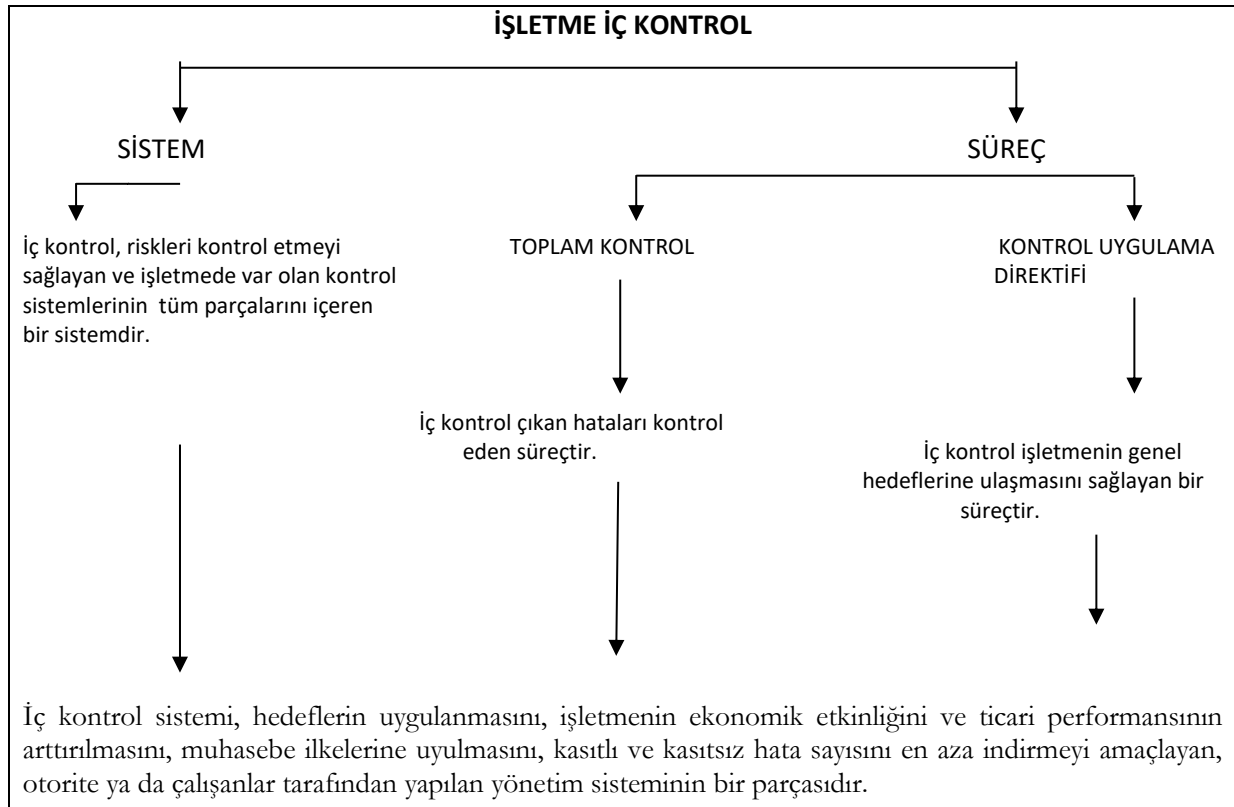
Conclusions and Recommendations; At the end of the study; Turkey is emerging in dairies are not adequately show the necessary response in the event of the status of senior management and internal control related to fulfill their responsibility for violation of the code of conduct. Apart from that, businesses need to pay more attention to the creation and implementation of corporate policies. It is a positive situation for businesses to be in a position to be truthful and honest and to attach importance to ethical principles. However, the low efficiency of the information and communication systems in the enterprises cause the low level of giving sufficient information to the employees. There are also managers who think that employees are inadequate in carrying out their duties. Since the processing, storage, storage, special knowledge and skill of a tobacco is a type of business, it is very important to have trained staff in this area and to keep them in business. In this case, milk companies find it important to find trained staff in terms of their special circumstances. Referring to compare Brazil and Turkey; Effectiveness of internal control for dairies in Turkey according to dairies in Brazil is emerging to be more efficient. However, the effectiveness of information and communication systems for enterprises in Turkey and Brazil milk is low in the two countries. Due to this reason, employees should be informed adequately and communication channels should be kept open.

GİRİŞ

İç kontrol; kurum hedeflerine ulaşılması, faaliyetlerin düzenlemelere uygun, etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesi, mali ve mali olmayan bilgilerin doğruluğunun ve güvenilirliğinin sağlanması konularında işletmeye yardımcı olur. (Bülbül, 2009, 8). Bu faaliyetlerin yerine getirilmesine yönelik makul bir güvence sağlar (Kinney, 2000,71).

Dünya çapında finansal piyasaları ve yatırımcıları sarsmış olan birçok finansal skandal, firmaların yönetiminde iç kontrol sisteminin öneminin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. İç kontrol sistemi, finansal raporlamanın güvenilirliği üzerinde güvence vermek ve finansal raporlamanın güvenilirliğini teşvik etmek suretiyle yatırımcıların çıkarlarının korunmasına yardımcı olduğu gibi kurumsal hedeflere ulaşılmasını tehlikeye atabilecek risklerin zamanında belirlenmesi, değerlendirilmesi ve yönetimin dikkatini çekme konusunda katkı sağlar (Beretta; Bozzolan; Michelon, 2013, 3). İç kontroller üzerine bu kadar çok vurgu yapılmasının sebebi finansal raporlamanın uygun bir şekilde yapılmasını, sermayenin korunmasını ve etkin risk yönetimini kabul ederek operasyonel başarısızlıkların kayıplarını sınırlamaktır (Chorafas, 2001, 30). Ayrıca iç kontrol sisteminin doğru işlemesi yönetimin ve yönetim kurulunun hesap verebilirliğinin bir parçasıdır (Chorafas, 2001, 28). Dolayısıyla iç kontrol işletmede kurumsal yönetimin oluşturulmasına da yardımcı olur.

Lakis ve Giriunas'ın tanımladığı iç kontrol sistem ve süreci Şekil 1'de gösterilmiştir. Sistem olarak iç kontrol risklerin kontrol edilmesini sağlayan kontrol sistemlerinin tümünü içine alır. Süreç olarak iç kontrol işletmenin hedeflerine ulaşmasını ve bu hedeflere ulaşmasını engelleyecek hata, hile vb. gibi kontrollerini sağlar.

Şekil 1. İşletme İç Kontrol Şeması (Kaynak: Lakis ve Giriunas, 2012: 148).

1. İÇ KONTROLÜN ETKİNLİĞİNE YÖNELİK LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İç kontrol ile ilgili literatür incelendiğinde iç kontrolün etkinliğine yönelik yapılan araştırmalar ise şunlardır: Uluslararası literatürde 2012 yılında süt endüstrisine yönelik olarak Brezilya'nın Panaíba şehrinde yapılmış olan bir araştırma mevcuttur. Bu araştırmada süt şirketlerinin iç kontrol sisteminin COSO

modeline uygun olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda süt üreticilerinin COSO modeline yönelik kontrol yöntemlerini benimsedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Fitzgerald ve arkadaşları 2012 yılında yaptıkları bir çalışmada, denetim firması rotasyonunun iç kontrol eksikliklerinin raporlanması üzerine etkilerini incelemişlerdir. Bu çalışmada 2001 ve 2007 yılları arasında kar amacı gütmeyen organizasyonlar için verilen denetim raporları kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda denetim firmalarının müşteri işletme ile yaptığı sözleşmenin ilk yılında önemli zayıflıkları daha fazla oranda açıkladıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle mali tablolarda raporlanan durumların ve önemli zayıflıkların oranının denetim firmasının görev süresinin ilk yılında iki katına çıktığı görülmüştür. Buna göre, sözleşmenin ilk yılındaki iç kontrol testi ve denetim firmasının denetim anlayışı iç kontrol eksikliklerinin daha fazla raporlanmasına yol açmaktadır.

Xiao ve Changjiang 2011 yılında yaptıkları çalışmada otoyol yapımında iç kontrol sisteminin durumunu incelemişlerdir. Bu çalışmada çevre bilincinin eksikliği, zayıf risk bilinci, zayıf kontrol faaliyetleri, engellenen bilgi- iletişim ve zayıf iç denetim dahil olmak üzere otoyol yapımında temel iç kontrol sorunlarına değinmişlerdir. Son olarak, iç denetimin güçlendirilmesi, iç muhasebe kontrollerinin doğru yapılması, iç kontrol ortamının güçlendirilmesi gibi iç kontrolleri geliştirmek için bazı tavsiye ve önerilerde bulunmuşlardır.

Petrovits ve arkadaşları tarafından 2009 yılında yapılan bir çalışmada, 1999'dan 2003 yılına kadar 6572 kamu hayır kurumları örneği kullanılarak kar amacı gütmeyen sektör içinde iç kontrol eksikliklerinin sebepleri ve sonuçları incelenmiştir. Kar amacı gütmeyen kuruluşlardan iç kontrol problemlerine sahip olan kuruluşların küçük ve mali yönden zayıf kuruluşlar oldukları bulunmuştur.

Li ve arkadaşları tarafından 2008 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nde Shaanxi eyaletinde bulunan tekstil işletmelerinin iç kontrol ile ilgili durumu incelenmiş ve iç kontrol uygulamalarına yönelik öneriler sunulmuştur. Çalışmaya göre tekstil işletmelerinin gelişmesini teşvik etmek için vergi iadesi gibi uygulamalar yapılmak suretiyle uygun dış çevre koşulları oluşturularak iç kontrol sisteminin oluşturulmasına ve Shaanxi tekstil işletmelerinin gelişmesine yardımcı olunmalıdır.

Karagiorgas ve arkadaşları tarafından 2008 yılında yapılan bir çalışmada Yunan banka sektöründeki faaliyetlerin sağlamlığını ve güvenliğini sağlamada çok iyi organize edilmiş iç kontrol sisteminin önemi belirtilmiştir. İç kontrol bileşenlerinin iç denetimin etkinliğinde ve dolayısıyla işletmenin başarısında ve hayatta kalmasında hayati öneme sahip olduğuna işaret edilmiştir.

Brown ve arkadaşlarının 2007 yılında Almanya'da yaptıkları çalışmada, 1998 yılında Almanya'da yapılan iç kontrol mevzuatındaki reform sonrasında Alman firmalarında kazanç kalitesinde bir artış olup olmadığı incelenmiştir. Tahakkuklar kullanılarak kazançlarda kasıtlı olarak düzeltme yapılması ya da zararların gizlenmesi gibi durumların yaratılmasına teşvik edilmesinin engellenmesi ya da bu gibi durumlara fırsat vermemek amacıyla Alman mevzuatında yapılan iç kontrol düzenlemeleri Alman firmaları açısından kazanç kalitesinde bir artış sağlamıştır. Yani Alman firmalarının zararlarını erken saptamada bir artış yaşadığı, kazançların düzeltilmesinde bir azalış olduğu ve kazanç raporlamaya ilişkin olarak firmalarda pozitif etki oluştuğu ortaya çıkmıştır.

Doyle ve arkadaşlarının 2006 yılında yaptıkları çalışmada finansal raporlamada iç kontroldeki zayıflıkların belirleyicileri araştırılmıştır. Ağustos 2002- Ağustos 2005 arasındaki dönemde 779 firmanın iç kontrol eksiklikleri incelenmiş ve küçük, daha az karlı, daha karmaşık yapıya sahip, hızla büyüyen ya da yeniden yapılanma geçiren firmalar için iç kontrollerdeki eksikliklerin daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Bu firmaların aynı zamanda kaynakları yeterli olmayan, karmaşık muhasebe sorunları olan ve hızla değişen iş ortamında kendi finansal raporlama kontrolleri ile mücadele eden firma özelliklerine sahip oldukları görülmüştür.

Türkiye’de ise; çimento sektörü, aracı kurumlar, ayçiçeği yağı sektörü, bankacılık sektörü, otel işletmeleri, İMKB şirketleri, kamu ve özel sağlık kuruluşları, KİT’ler, tekstil sektörü, maden sektörü, inşaat sektörü, üniversiteler, sanal organizasyonlar, il özel idareleri, Trabzon Orman Bölge Müdürlüğü gibi organizasyonların ele alındığı iç kontrol ile ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalar yapılmıştır. 2011 yılında yapılmış olan “KOBİ’lerde İç Kontrol Sisteminin Yeri ve Risk Odaklı İç Denetim: Denizli İli Uygulaması” adındaki KOBİ’lerde iç kontrol sistemi ile ilgili yüksek lisans düzeyindeki tez çalışmasında iç kontrol risk odaklı iç denetim ile ilgili yöneticilerin görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmış, ancak KOBİ’lerin önemli bir bölümünde (% 51,9) iç kontrol sisteminin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. İşletmelerin özelliklerine bakıldığında personel sayısı, Basel II ile ilgili bilgi düzeyi ve yıllık satış cirosu arttıkça iç kontrole ve risk odaklı iç denetime verdikleri önemde arttığı görülmüştür. 2010 yılında Trakya Bölgesi’nde ayçiçek yağı sektöründe iç kontrol sisteminin etkinliğinin ölçülmesi üzerine “Trakya Bölgesinde Ayçiçek Yağı Sektöründe İç Kontrol Sisteminin Ölçülmesi” adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. İç kontrol sistemlerinin etkinliğini ölçmek amacıyla yapılan anket yönteminin uygulandığı çalışmada ayçiçek yağı işletmelerinin iç kontrole gereken önemi vermedikleri ve iç kontrol sistemlerinin etkin olarak çalışmadığı ortaya çıkmıştır.

2008 yılında aracı kurumlara yönelik olarak yapılmış olan “Aracı Kurumlarda İç Kontrol Sistemi ve Analizi” adlı doktora düzeyindeki tez çalışmasında, aracı kurumların risklerini azaltıp, faaliyetlerinin etkin yapılmasını, yasalara uyumlu bir şekilde finansal tabloların doğru olmasını sağlayacak iç kontrol sistemine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Aracı kurumlarda uluslararası standartlara uygun bir şekilde kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim, gözetim faaliyetlerini içine alacak bir iç kontrol sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.

2007 yılında “Aracı Kurumlarda Uygulanan İç Kontrol Sistemi ve Etkinliğinin Ölçümü” adlı yüksek lisans düzeyinde yapılan tez çalışmasında 17 aracı kuruma iç kontrol sistemlerinin mevcut durumunu belirlemek ve iç kontrol sistemlerinin etkinliğini ölçmek amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada, iç kontrol sistemleri SPK’nın Seri: V, 68 No’lu “Aracı Kurumlarda Uygulanacak İç Denetim Sistemine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ” çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda aracı kurumların iç kontrol sistemlerinin etkin bir şekilde çalıştığı ortaya çıkmıştır.

2007 yılında “İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Ölçülmesi” adlı yüksek lisans tez çalışmasında SPK düzenlemelerinin, denetim komitelerinin, çalışan sayılarının ve iç kontrol sistemi bileşenlerinin (kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi sistemleri ve iletişim, gözlemlenebilirlik), iç kontrol sisteminin etkin çalıştığını gösteren her bir iç kontrol amacına nasıl etki ettikleri incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda SPK düzenlemelerine tabi olan şirketlerde iç kontrol bilincinin daha hızlı oluştuğu görülmüştür. Denetim komitesine sahip olan firmalarda iç kontrol amaçlarının başarılması, denetim komitesine sahip olmayan firmalara göre daha yüksek çıkmıştır. Çalışan sayısı bakımından 100 ve daha az çalışanı olan işletmelerin, çalışan sayısı 500 ve üzerinde olan işletmelere nazaran iç kontrol amaçlarına ulaşmada daha çok zorlandıklarına ilişkin kanıtlar bulunmuştur. İç kontrol bileşenlerinin iç kontrol amaçlarıyla etkileşimi incelendiğinde ise bilgi sistemleri ve iletişim bileşeninin kontrol amaçları ile yüksek bir korelasyona sahip olduğu görülmüştür.

2000 yılında çimento sektörüne yönelik olarak yapılmış olan “Çimento Üretim Sektöründe Muhasebe Denetimi ve İç Kontrol Sistemi” adlı yüksek lisans tezi çalışmasında işletmelere iç kontrol sistemi ile ilgili faaliyet alanlarına yönelik sorular yöneltilmek suretiyle, iç kontrol sistemi değerlendirilmeye çalışılmıştır. İç kontrol sistemi hakkında tespit edilen durumlar belirlenerek iç kontrol sisteminin etkinliği ve mali tabloların güvenilirliği incelenmiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Süt üretiminde Türkiye, 2013 verilerine bakıldığında dünyada ilk 10’da yer almaktadır. Brezilya ise süt üretiminde 4. sırada yer almaktadır. Türkiye 16, 66 milyon ton, Brezilya ise 34, 26 milyon ton süt

üretim hacmine sahiptir. Dünya nüfusunun hızla artması, sütün insan sağlığı açısından vazgeçilmez öneme sahip olması ve besin değerinin yüksek olması, insan yaşamının her evresinde bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yaşlılık dönemlerinde insan vücudu için çok önemli mineral ve besin kaynağı olması yüzünden sütün önemi büyüktür. Bu yüzden tüketimin artırılması hedeflenmektedir. Özellikle AB’de son zamanlarda Türk süt ürünleri için ihracat izni verilmiş olması artan ihtiyacın karşılanması bakımından süt ürünleri üreticileri için önemli bir fırsat haline gelmektedir. Bu çalışmanın amacı; Ankete katılan süt işletmelerinin iç kontrol sistemlerini incelemek ve iç kontrollerin geliştirilmesi konusunu analiz etmektir.

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmelerinin iç kontrol sistemlerinin, kendi yöneticilerinin yaklaşımları doğrultusunda COSO iç kontrol modeli ile uyumlu olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak literatürde, Antonia Eustaquio Baptista tarafından Brezilya’da Alto Paranabia / Minas Gerais bölgesinde yer alan süt ürünleri işletmeleri ile ilgili yapılan “Sistema De Controle Interno- Estudo Multicasos Em Empresas De Laticínios Da Região Do Alto Paranabia / Minas Gerais” (2012) adlı tez çalışması bulunmaktadır. Baptista tarafından yapılan bu çalışmada, bölgede mevcut 51 süt ürünü üreten işletmeden 9’u ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise; şirket faaliyetlerinin uygun dökümantasyon ve yönetim eşliğinde gerçekleştirilmesine rağmen, nihai ürün kalitesini düşürebilecek, ürünlerin yeniden işlenmesine ve sonuç olarak da gereksiz harcamalara yol açabilecek yasal ve standart prosedürlerin eksik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışanların bilgi ve kontrol çevrelerine ilişkin bilgi eksiklikleri ve karar alımlarında kullanılacak veri ve bilginin kalitesine yönelik yetersiz ilgi, bu şirketleri olumsuz etkilemekte ve bu şirketler için süreç ve prosedürleri kurala bağlama ve resmi hale getirme zorunluluğu doğurmaktadır.

3. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmada tanımlayıcı istatistiksel yöntem kullanılarak işletmelerin faaliyet yılları, çalışan sayıları, süt üretim hacimleri, yıllık satış ciroları frekans analizi ile belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini ise; 2014- 2016 yılları arasında ISO 1000 içine girmiş süt ve süt ürünleri işletmeleridir. Bu işletmeler arasında anket uygulamasına katılmayı kabul etmeyenlerin olmasından dolayı, ISO 1000 içine girmemiş olmasına rağmen ürünlerini piyasada sıklıkla görmüş olduğumuz süt işletmeleri dahil 15 şirkete ulaşılabilmektedir. Bu şirketlerin yöneticilerine, muhasebe ve finans müdürlerine yüz yüze, telefon ve mail ile anket uygulaması yapılmıştır. Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü henüz süt işletmesi faaliyetlerinin başlamadığını belirtmiştir. Toplam 12 işletme yüz yüze görüşme, mail veya telefon yoluyla cevap verme şeklinde anket çalışmamıza katkıda bulunmuştur. Üç işletme ise anket uygulamasına özel bilgilerin verilemeyeceği gerekçesi ile sadece genel bilgilere cevap vermiş, risk yönetimi ile ilgili sorulara cevap vermek istememiştir.

Veriler, belirlenen süt işletmelerinde görev yapan yönetici, muhasebe müdürü, iç denetçi, finans müdürü, insan kaynakları müdürü gibi işletme üst düzey yöneticilerine anket uygulanmak sureti ile toplanmıştır. Elde edilen veriler doğrudan kaynağından elde edilmiş, birincil tür verilerdir.

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

- Araştırmaya katılan şirketlerin ISO 1000 içine giren şirketlerden seçilmesi nedeni ile şirket sayısının az olması araştırmanın sınırlarından birini oluşturmaktadır. Ancak iç kontrol uygulamalarının belli bir büyüklükte ve kurumsal şirketlerde yapılabileceği düşünülmüştür.
- İkinci bir sınırlılık, anket uygulamasının şirket üst düzey yetkililerine uygulanmasından dolayı şirket yöneticilerinin anketi cevaplamak için vakit ayırmakta istekli olmaması durumudur.
- Üçüncü sınırlılık olarak şirket yöneticilerinin anket sorularının şirketin özel konularını kapsadığını düşünmeleri ve bu konularla ilgili bilgilerin verilemeyeceği ile ilgili düşüncelere sahip olmalarından dolayı anket sorularını cevaplamak istememeleridir.

5. ANALİZ SONUÇLARI

Araştırma verilerinin istatistiksel analizi SPSS 17.0 istatistik programı ile yapılmıştır. Ankette yer alan likert ölçekli soruların güvenilirlik testi yapılmış olup, elde edilen değerlere göre iç kontrol sisteminin etkinliğine yönelik soruların (kontrol ortamı, risk değerlendirme, gözlem, bilgi ve iletişim) cronbach alpha değeri= 0,912 yani % 91,2 oranında güvenilir olduğu görülmüştür.

5.1. İşletme İle İlgili Genel Sorular

Süt işletmelerinin faaliyet gösterdiği yıllara bakıldığında; iki şirket (% 13,3) 0-5 yıl, birer şirket (% 6,7) 11-15 yıl ve 16- 20 yıl ve 11 şirket (%73,3) 20 yıldan fazla zamandır faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Brezilya süt işletmeleri ile karşılaştırıldığında; Brezilya süt işletmelerinin % 67 'si 10- 20 yıl; % 33'ü ise 20-30 yıl arasında faaliyet göstermektedir.

Süt işletmelerinde toplam çalışan sayısı 1-9 kişi bir şirket (%7), 10-49 kişi iki şirket (%13), 50-249 kişi üç şirket (% 20) ve 250 kişi üzerinde dokuz şirket (% 60)'dir.

Anketi dolduran yetkililerin işletmedeki konumlarına bakıldığında; bir şirket (% 6,7) genel müdür yardımcısı, iki şirket (% 13,3) iç denetim müdürü, iki şirket fabrika müdürü ve iki şirket insan kaynakları müdürü ve sekiz şirketin (%53,3) muhasebe müdürü olduğunu görmekteyiz. Brezilya da ankete katılan katılımcıların % 89'u üretim müdürleri ve % 11'i muhasebe müdürleridir.

Süt işletmelerinin yıllık satış cirolarına bakıldığında; iki şirket 5- 10 milyon TL arasında, bir şirket 50 milyon- 100 milyon arasında, üç şirket 100 milyon – 200 milyon TL arasında, iki şirket 200 milyon- 250 milyon TL arasında, iki şirket 300 milyon ve 400 milyon TL arasında, bir şirket 700 milyon TL ve bir şirket 2 milyar TL olarak belirtmiştir. Brezilya şirketlerinde ise aylık olarak değerlendirildiğinde; şirketlerin % 44'ü 2 milyon doların üzerinde, % 33'ü ise 1 milyon doların altında satış cirosuna sahiptir.

Ankete katılan işletmelerin günlük süt üretim hacmine bakıldığında; günlük hacim/ ton olarak 5000 tona kadar dört şirket, 20.001- 30.000 ton aralığında bir şirket, 30.001- 40.000 ton aralığında bir şirket, 60.001- 70.000 ton aralığında bir şirket, 70.001-80.000 ton aralığında bir şirket, 80.001-90.000 ton aralığında bir şirket, 90.000 ton üzerinde üretim yapan şirket sayısı beştir. Şirketlerden biri bu soruya cevap vermemiştir.

5.2. İşletmelerin İç Kontrol Etkinliğini Belirlemeye Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Süt işletmelerinde iç kontrol etkinliğini belirlemeye yönelik olarak bulunan bulgular 5'li Likert ölçeğine göre analiz edilmiş olup, sonuçlar aşağıda açıklanmıştır.

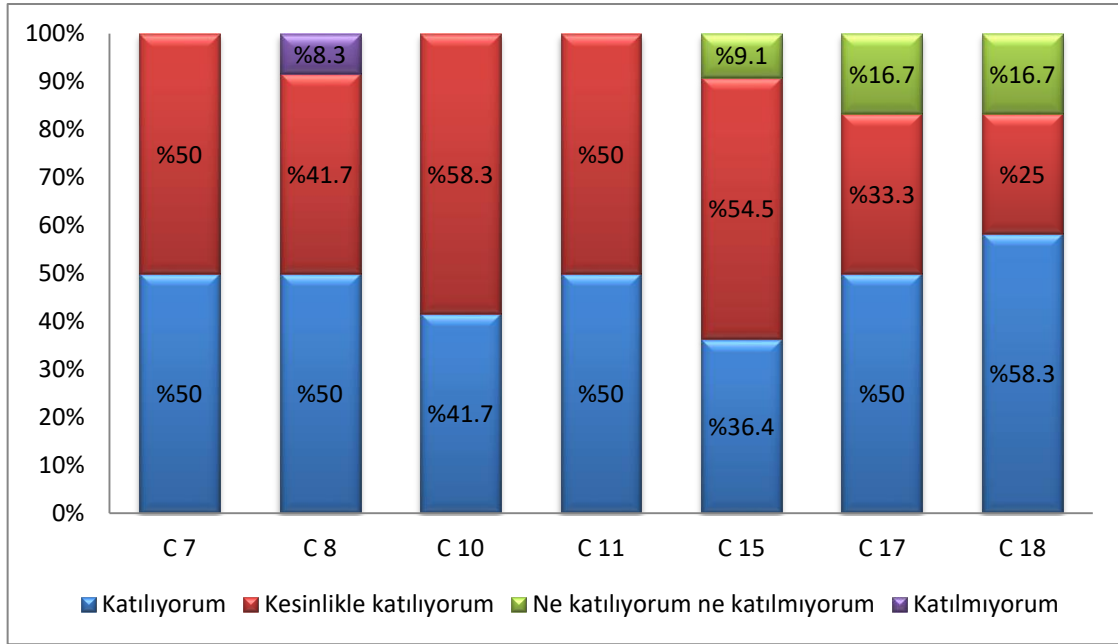
5.2.1. Kontrol Ortamı

Tablo 1'de kontrol ortamı ve kontrol faaliyetlerine yönelik olarak yapılmış olan ankete verilen cevapların minimum, maximum ve ortalama değerleri verilmiştir. İfadeler olumlu ifade olarak kullanılmış ve 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum olarak gruplandırılmıştır. Anketi cevaplayanların en fazla katıldıkları ifadeden başlayarak en az katıldıkları ifadeye göre sıralanarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1. Kontrol Ortamı, Kontrol Faaliyetleri ve Etik Kurallara Yönelik İstatistikler

		N	Minimum	Maximu m	Ortalama	Standart sapma
Kontrol ortamı (C1)	Üst yönetim, yüksek kaliteli ve doğru finansal raporlamadan yanadır.	12	4	5	4,92	,289
Etik Kural (C4)	Üst Yönetim, işletmede etik ve dürüstlükten yanadır.	12	4	5	4,92	,289
Etik Kural (C5)	İşletmenin üçüncü taraflarla ilişkilerinde etik düzey daima yüksektir.	12	4	5	4,67	,492
Kontrol Ortamı (C6)	Yönetim Kurulu Üyeleri görevlerini yerine getirmek için yeterli bilgiye, deneyime ve zamana sahiptir.	12	4	5	4,58	,515
Kontrol Faaliyetleri (C10)	Üst Yönetim tarafından işletmenin etik ilkelere bağlılığı çalışanlara hem sözel hem de eylemsel olarak belirtilir.	12	4	5	4,58	,515
Kontrol Ortamı (C2)	Sorumlu yöneticiler, görevlerini yapmak için gerekli bilgi, deneyim ve eğitime sahiptir.	12	4	5	4,58	,515
Kontrol Faaliyetleri (C7)	Yönetim Kurulu Üyeleri, iç kontrol sistemi ile ilgili görevlerini anlamakta ve sorumluluklarını yerine getirmektedir.	12	4	5	4,50	,522
Kontrol Faaliyetleri (C11)	Yönetim, davranış kurallarının ihlal edilmesi durumunda gerekli tepkiyi gösterir.	12	4	5	4,50	,522
Etik Kural (C12)	Çalışanlar, davranış kurallarına uymamalarının sonuçlarını bilir.	12	4	5	4,50	,522
Etik Kural (C13)	Çalışanlar, Üst Yönetimin etik yönden beklentilerini bilir.	12	4	5	4,50	,522
Kontrol Faaliyetleri (C15)	Yönetim Kurulu, üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atar.	11	3	5	4,45	,688
Kontrol Ortamı (C3)	Gerekli bilgiler Yönetim Kurulu ve Denetim Komitesine zamanında sağlanır.	12	3	5	4,42	,669
Kontrol Faaliyetleri (C8)	İş performansı ile ilgili performansı geliştirmeye yönelik olarak çalışanlarla düzenli değerlendirme toplantıları yapılmaktadır.	12	2	5	4,25	,866
Kontrol Ortamı (C16)	Yöneticiler ve denetçiler sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmek için yeterli zamana sahiptir.	12	3	5	4,25	,754
Etik Kural (C14)	Çalışanlar, görevini yerine getirmek için yeterli bilgi ve yeteneğe sahiptir.	12	3	5	4,17	,835
Kontrol Faaliyetleri (C17)	Yönetimin kontrolleri dikkate almadığı durumlar, uygun bir şekilde belgelenir ve açıklanır.	12	3	5	4,17	,718
Kontrol Ortamı (C9)	Şirket ana hedefleri ve temel performans kriterleri herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak şekilde ifade edilmektedir.	12	2	5	4,08	,900
Kontrol Faaliyetleri (C18)	Kurum politikalarından sapmalar araştırılır ve belgelenir.	12	3	5	4,08	,669
	Geçerli N	11				

Kontrol Ortamına yönelik ifadeler kontrol ortamı, kontrol faaliyetleri ve etik kurallara uygun olarak gruplandırılmış ve Grafik 1’de kontrol faaliyetlerine yönelik yüzde olarak verilmiştir.

Grafik 1. Kontrol Faaliyetlerine Yönelik İstatistikler

C7. Yönetim Kurulu Üyeleri, iç kontrol sistemi ile ilgili görevlerini anlamakta ve sorumluluklarını yerine getirmektedir.

C8.İş performansı ile ilgili performansı geliştirmeye yönelik olarak çalışanlarla düzenli değerlendirme toplantıları yapılmaktadır.

C10. Üst Yönetim tarafından işletmenin etik ilkelere bağlılığı çalışanlara hem sözel hem de eylemsel olarak belirtilir.

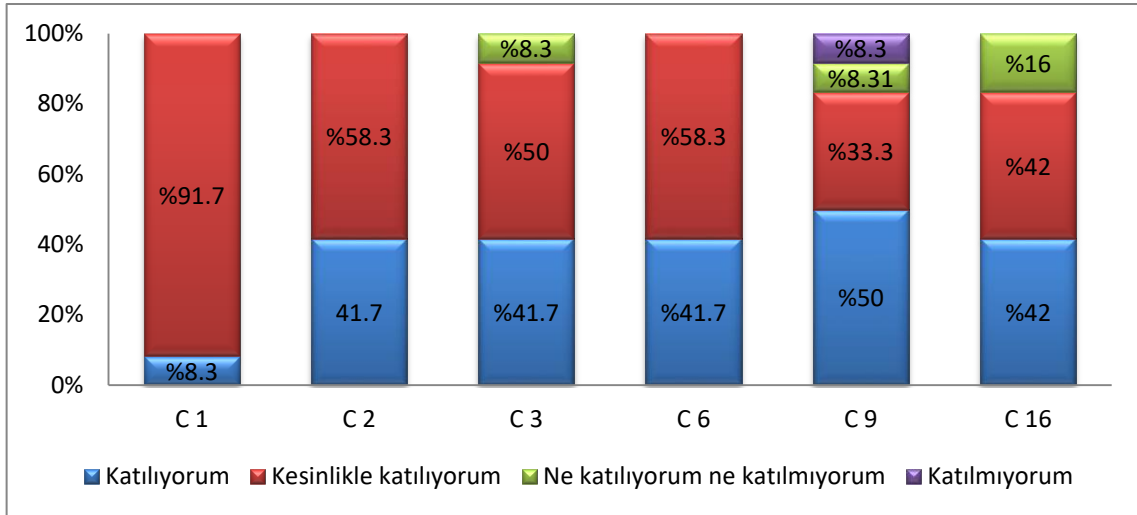
C11.Yönetim, davranış kurallarının ihlal edilmesi durumunda gerekli tepkiyi gösterir.

C15.Yönetim Kurulu, üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atar.

C17.Yönetimin kontrolleri dikkate almadığı durumlar, uygun bir şekilde belgelenir ve açıklanır.

C18.Kurum politikalarından sapmalar araştırılır ve belgelenir.

Grafik 1 incelendiğinde; iş performansı ile ilgili performansı geliştirmeye yönelik olarak çalışanlarla düzenli toplantılar yapıldığı konusunda şirketlerin % 8,3'ü (bir işletme) “katılmıyorum” ifadesini kullanmıştır. Yönetim Kurulunun, üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atması konusunda işletmelerin % 9,1'i (bir işletme) “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmışlardır. Yönetimin kontrolleri dikkate almadığı durumların uygun bir şekilde belgelenmesi ve açıklanması ile kurum politikalarından sapmaların araştırılması ve belgelenmesi konularında şirketlerin % 16,7'si (iki işletme) kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında yöneticilerin kontrol ortamına ilişkin olarak düşünceleri olumludur. Kısacası; kontrol faaliyetlerine yönelik olarak yöneticiler, iş performansı ile ilgili çalışanlarla düzenli toplantılar yapılması; yönetim kurulunun üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atması ve kurum politikalarından sapmaların yeterli düzeyde araştırılması konusunda olumsuz ifadeler kullanmışlardır.

Grafik 2. Kontrol Ortamına Yönelik İstatistikler

C1. Üst yönetim, yüksek kaliteli ve doğru finansal raporlamadan yanadır.

C2. Sorumlu yöneticiler, görevlerini yapmak için gerekli bilgi, deneyim ve eğitime sahiptir.

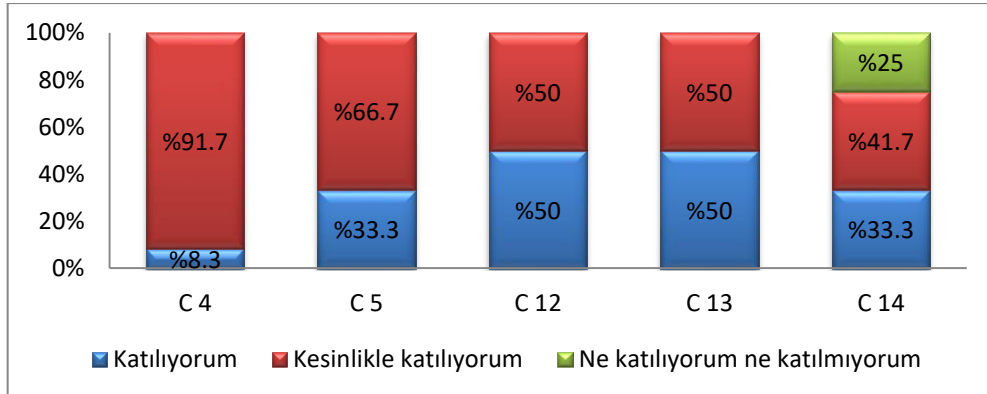
C3. Gerekli bilgiler yönetim kurulu ve denetim komitesine zamanında sağlanır.

C6. Yönetim kurulu üyeleri görevlerini yerine getirmek için yeterli bilgiye, deneyime ve zamana sahiptir.

C9. Şirket ana hedefleri ve temel performans kriterleri herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak şekilde ifade edilmektedir.

C16. Yöneticiler ve denetçiler sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmek için yeterli zamana sahiptir.

Grafik 2 incelendiğinde; gerekli bilgilerin yönetim kurulu ve denetim komitesine sağlanması konusunda şirketlerin % 8,3'ünün (bir işletme) kararsız olduğunu görmekteyiz. Şirket ana hedeflerinin ve temel performans kriterlerinin herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak şekilde ifade edilmesi konusunda şirketlerin yaklaşık % 17'si (iki işletme) "katılmıyorum" ve "ne katılıyorum ne katılmıyorum" ifadelerini kullanmıştır. Yöneticiler ve denetçilerin sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmek için yeterli zamana sahip olması konusunda ise %16 (iki şirket) oranında kararsızlıklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında yöneticilerin kontrol ortamına ilişkin olarak düşünceleri olumludur. Kısacası; şirket yöneticileri; gerekli bilgilerin yönetim kurulu ve denetim komitesine sağlanması, şirket ana hedeflerinin herkes tarafından anlaşılmasının sağlanması ve yöneticiler ve denetçilerin sorumluluklarını yerine getirirken yeterli zamana sahip olmaları konusunda olumsuz ifadeler kullanmışlardır.

Grafik 3. Etik Kurallara Yönelik İstatistikler

C4. Üst Yönetim, işletmede etik ve dürüstlükten yanadır.

C5. İşletmenin üçüncü taraflarla ilişkilerinde etik düzey daima yüksektir.

C12. Çalışanlar, davranış kurallarına uymamalarının sonuçlarını bilir.

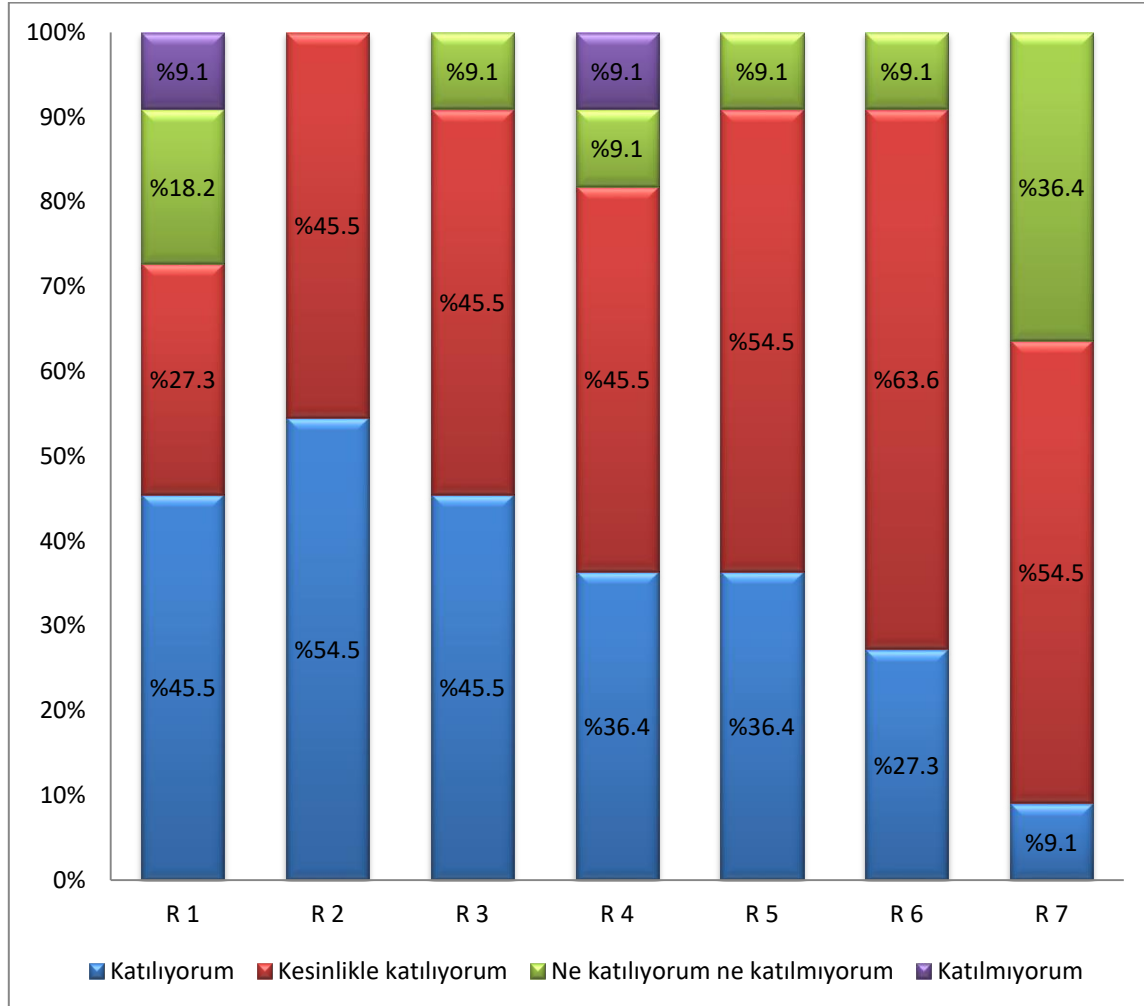
C13. Çalışanlar, Üst Yönetimin etik yönden beklentilerini bilir.

C14. Çalışanlar, görevini yerine getirmek için yeterli bilgi ve yeteneğe sahiptir.

Grafik 3 incelendiğinde; işletmelerin etik kurallar konusunda yöneticilerinin olumlu görüşlere sahip olduklarını görüyoruz. Ancak çalışanların görevini yerine getirmek için yeterli bilgi ve yeteneğe sahip olması konusunda şirketlerin %25'i (üç işletme) kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

5.2.2. Risk Değerlendirme

Süt işletmelerinde risk değerlendirmeye yönelik olarak yapılmış olan ankete verilen cevapların minimum, maximum ve ortalama değerleri Tablo 4.19 ve Grafik 4.26'da verilmiştir. İfadeler olumlu ifade olarak kullanılmış ve 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum olarak gruplandırılmıştır. Anketi cevaplayanların en fazla katıldıkları ifadeden başlayarak en az katıldıkları ifadeye göre sıralanarak tablo (Tablo 2) oluşturulmuştur.

Grafik 4. Risk Değerlendirmeye Yönelik İstatistikler

Tablo 2. Risk Değerlendirmeye Yönelik İstatistikler

		N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
R6	Faaliyet düzeyindeki hedeflere ulaşmak için yeterli kaynaklar mevcuttur.	11	3	5	4,55	,688
R5	İşletme risk değerlendirmelerinde, çalışanların hileye başvurmaları ve finansal raporlamadaki hile ihtimalini etkileyen hile riski faktörleri dikkate alınmaktadır.	11	3	5	4,45	,688
R2	Yönetim, bilgi sistemleri ile ilgili riskleri yeterince değerlendirir.	11	4	5	4,45	,522
R3	Yönetimin uygun kademeleri belirlenen risklerin analizine katılır.	11	3	5	4,36	,674
R4	İşletmede yaygın ve etkili sonuçlar doğurabilecek ve yönetimin dikkatini gerektirecek değişiklikleri saptamaya ve tepki göstermeye yönelik araçlar mevcuttur.	11	2	5	4,18	,982
R7	İşletmede hile risklerine yönelik olarak, hile yapma fırsatı yanında teşvikler, baskılar, tutumlar, haklı gösterme vb. unsurlarda değerlendirilir.	11	3	5	4,18	,982
R1	Hile politikaları ve prosedürleri ile ilgili sorumluluk ve hesap verme mecburiyeti yönetime aittir.	11	1	5	3,82	1,168
	Geçerli N	11				

R1. Hile politikaları ve prosedürleri ile ilgili sorumluluk ve hesap verme mecburiyeti yönetime aittir.

R2. Yönetim, bilgi sistemleri ile ilgili riskleri yeterince değerlendirir.

R3. Yönetimin uygun kademeleri belirlenen risklerin analizine katılır.

R4. İşletmede yaygın ve etkili sonuçlar doğurabilecek ve yönetimin dikkatini gerektirecek değişiklikleri saptamaya ve tepki göstermeye yönelik araçlar mevcuttur.

R5. İşletme risk değerlendirmelerinde, çalışanların hileye başvurmaları ve finansal raporlamadaki hile ihtimalini etkileyen hile riski faktörleri dikkate alınmaktadır.

R6. Faaliyet düzeyindeki hedeflere ulaşmak için yeterli kaynaklar mevcuttur.

R7. İşletmede hile risklerine yönelik olarak, hile yapma fırsatı yanında teşvikler, baskılar, tutumlar, haklı gösterme vb. unsurlarda değerlendirilir.

Grafik 4 incelendiğinde; hile politika ve prosedürleri ile ilgili sorumluluk ve hesap verme mecburiyetinin yönetime ait olmadığını belirten şirket oranı % 9,1 (bir işletme)' dir. Bu konuda “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanan şirket oranı % 18,2 (iki işletme)'dir. Yönetimin uygun kademelerinin belirlenen risklerin analizine katıldığı konusunda % 9,1 (bir işletme) “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmışlardır. Şirketlerin % 9,1'i (bir işletme) işletmede yaygın ve etkili sonuçlar doğurabilecek ve yönetimin dikkatini gerektirecek değişiklikleri saptamaya ve tepki göstermeye yönelik araçların mevcut olmadığını, yine % 9,1'i (bir işletme) “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmışlardır. Aynı şekilde diğer ifadelerle bakıldığında % 9,1 (bir işletme), işletmesinin risk değerlendirmelerinde çalışanlarının hileye başvurmaları ve finansal raporlamadaki hile ihtimalini etkileyen hile riski faktörlerini dikkate almadığını ve faaliyet düzeyindeki hedeflere ulaşmak için yeterli kaynaklarının bulunmadığını belirtmişlerdir. Son olarak işletmede hile risklerine yönelik olarak, hile yapma fırsatı yanında

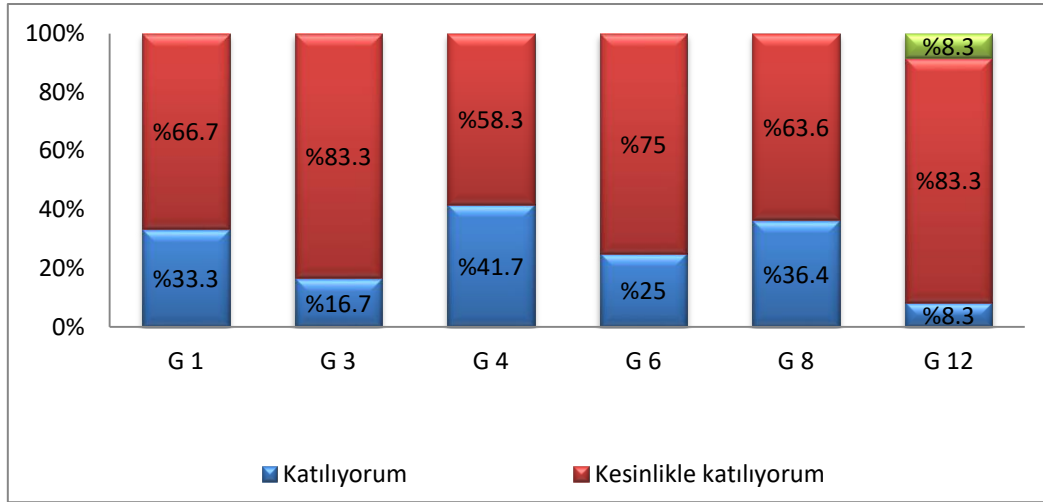
teşvikler, baskılar, tutumlar, haklı gösterme vb. unsurların işletmeler tarafından değerlendirildiği konusunda şirketlerin % 36,4'ü (dört işletme), “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmışlardır. Genel olarak riskin değerlendirilmesi konusunda şirket yöneticilerinin olumlu görüşlere sahip olduğunu görmekteyiz. Hile politika ve prosedürleri ile ilgili sorumluluk ve hesap verme mecburiyetinin yönetime ait olması, yönetimin uygun kademelerinin belirlenen risklerin analizine katılması, işletmede yaygın ve etkili sonuçlar doğurabilecek ve yönetimin dikkatini gerektirecek değişiklikleri saptamaya ve tepki göstermeye yönelik araçların mevcut olması, hile riskinin dikkate alınması ve hile yapma fırsatı yanında teşvikler, baskılar, tutumlar, haklı gösterme vb. unsurların işletmeler tarafından değerlendirilmesi konularında olumsuz görüş belirtmişlerdir.

5.2.3. Gözlem

Tablo 3'te süt işletmelerinde gözleme yönelik olarak yapılmış olan ankete verilen cevapların minimum, maximum ve ortalama değerleri verilmiştir. İfadeler olumlu ifade olarak kullanılmış ve 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum olarak gruplandırılmıştır. Anketi cevaplayanların en fazla katıldıkları ifadeden başlayarak en az katıldıkları ifadeye göre sıralanarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 3. Gözleme Yönelik İstatistikler

		N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
G3	İç kontrol eksiklikleri, üst düzey yönetime ve yönetim kuruluna bildirilir.	12	4	5	4,83	,389
G6	İç kontrol eksikliklerinin gözlenmesi beraberinde düzeltici eylemlerin yapılmasını sağlar.	12	4	5	4,75	,452
G11	İşletme, her bir finansal verinin doğruluğundan sorumludur ve bu bağlamda hata tespit edilirse bundan sorumlu tutulur.	12	4	5	4,75	,452
G12	Her departman iç kontrol prosedürlerinin kaliteli bir şekilde uygulanması ve işleyişinden sorumludur.	12	3	5	4,75	,622
G1	İç kontroldeki eksiklikler doğrudan faaliyetten sorumlu personele ve en azından bir üstüne raporlanır.	12	4	5	4,67	,492
G7	İç denetim fonksiyonunun kapsamı, sorumluluklar ve denetim planı, kurumun gereksinimlerine uygundur.	12	4	5	4,67	,492
G8	Karşılaşılan problemleri önlemesi veya ortaya çıkarması gereken kontroller yeniden değerlendirilir.	11	4	5	4,64	,505
G4	Belirlenen iç kontrol eksikliklerini raporlayan bir mekanizma bulunmaktadır.	12	4	5	4,58	,515
G2	İç Denetçiler, yönetim kurulu ve denetim komitesine istediği zaman ulaşabilir.	12	4	5	4,50	,522
G10	Maddi varlıklarla ilgili olarak muhasebe sistemi tarafından kaydedilen miktarların periyodik karşılaştırmaları yapılır.	12	3	5	4,33	,778
G13	İşletmenin amaç ve planları ışığında oluşturulmuş performans ölçütleri kullanılmaktadır.	12	3	5	4,33	,651
G5	Uygulamaya yönelik bağımsız denetçi önerileri, uygulamanın doğruluğunu teyit etmekte kullanılır.	12	1	5	4,25	1,215
G9	İşletme, uygun düzeylerde yeterli ve deneyimli iç denetim personeline sahiptir.	12	3	5	4,17	,718
	Geçerli N	11				

Grafik 5. Gözleme Yönelik İstatistikler (İşletmenin İç Kontrol Sistemine Yönelik Sorular)

G1. İç kontroldeki eksiklikler doğrudan faaliyetten sorumlu personele ve en azından bir üstüne raporlanır.

G3. İç kontrol eksiklikleri, üst düzey yönetime ve yönetim kuruluna bildirilir.

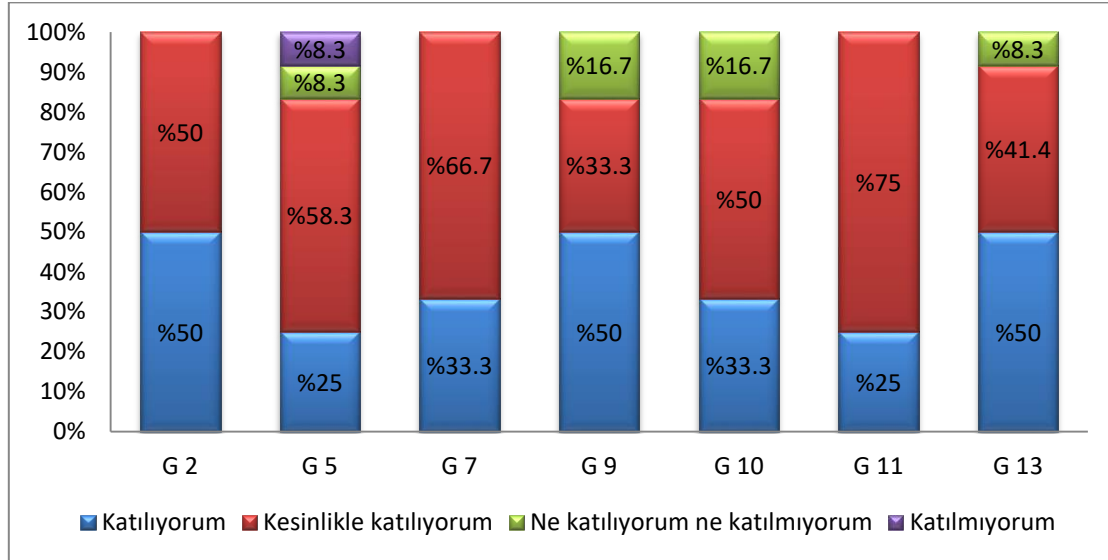
G4. Belirlenen iç kontrol eksikliklerini raporlayan bir mekanizma bulunmaktadır.

G6. İç kontrol eksikliklerinin gözlenmesi beraberinde düzeltici eylemlerin yapılmasını sağlar.

G8. Karşılaşılan problemleri önlemesi veya ortaya çıkarması gereken kontroller yeniden değerlendirilir.

G12. Her departman iç kontrol prosedürlerinin kaliteli bir şekilde uygulanması ve işleyişinden sorumludur.

Grafik 5 incelendiğinde; iç kontroldeki eksikliklere yönelik olarak işletmelerin hepsinde gerekli olan incelemeler ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Yalnız işletmelerin % 8,3'ü (bir işletme) her departmanın iç kontrol prosedürlerini kaliteli bir şekilde uyguladığı ve işleyişinden sorumlu olduğu konusunda “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmıştır.

Grafik 6. Gözleme Yönelik İstatistikler (İşletmenin İç Denetim Birimine Yönelik Sorular)

G2. İç Denetçiler, yönetim kurulu ve denetim komitesine istediği zaman ulaşabilir.

G5. Uygulamaya yönelik bağımsız denetçi önerileri, uygulamanın doğruluğunu teyit etmekte kullanılır.

G7. İç denetim fonksiyonunun kapsamı, sorumluluklar ve denetim planı, kurumun gereksinimlerine uygundur.

G9. İşletme, uygun düzeylerde yeterli ve deneyimli iç denetim personeline sahiptir.

G10. Maddi varlıklarla ilgili olarak muhasebe sistemi tarafından kaydedilen miktarların periyodik karşılaştırmaları yapılır.

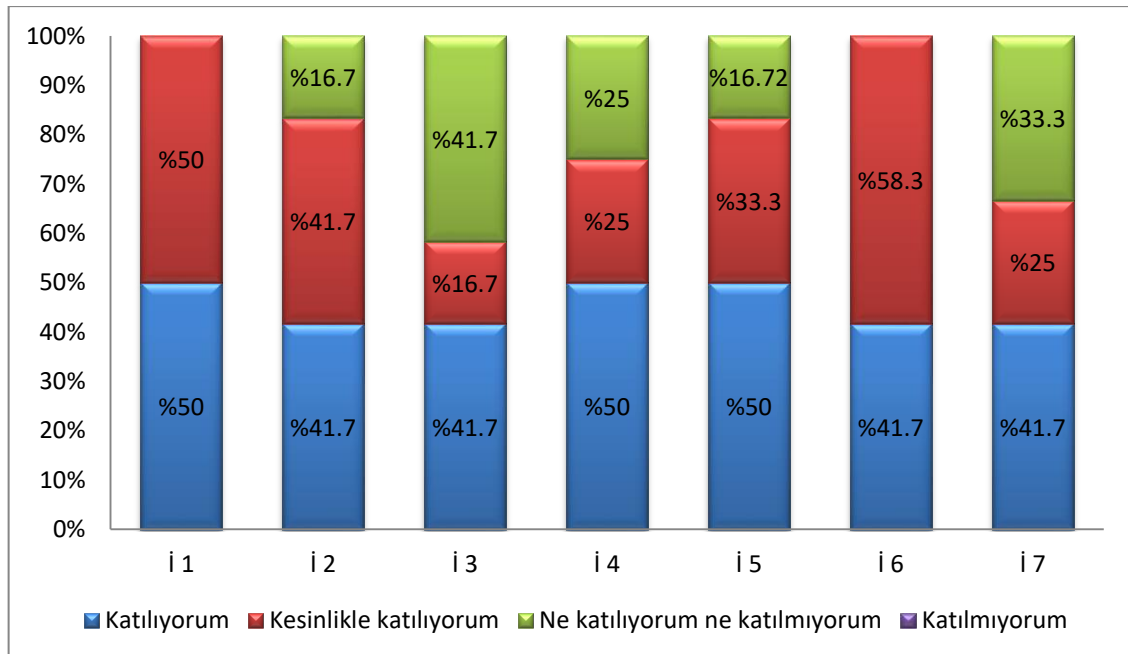
G11. İşletme, her bir finansal verinin doğruluğundan sorumludur ve bu bağlamda hata tespit edilirse bundan sorumlu tutulur.

G13. İşletmenin amaç ve planları ışığında oluşturulmuş performans ölçütleri kullanılmaktadır.

Grafik 6 incelendiğinde; bağımsız denetçi önerilerinin, uygulamanın doğruluğunu teyit etmekte kullanılmadığını ifade eden işletme oranı % 8,3 (bir işletme)'tür. Bu konuda “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanan işletme oranı yine % 8,3 (bir işletme)'tür. Şirketlerin % 16,7'si (iki işletme) uygun düzeylerde yeterli ve deneyimli iç denetim personeline sahip oldukları konusunda “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmışlardır. Aynı şekilde şirketlerin % 16,7'si (iki işletme) maddi varlıklarla ilgili olarak muhasebe sistemi tarafından kaydedilen miktarların periyodik karşılaştırmalarının yapılması konusunda da “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmışlardır. İşletmelerin % 8,3'ü (bir işletme), işletmelerinde amaç ve planlar ışığında oluşturulmuş performans ölçütlerinin kullanıldığı konusunda “ne katılıyorum ne katılmıyorum” şeklinde ifade etmişlerdir. Kısacası; yöneticiler, bağımsız denetçi önerilerinin uygulamanın doğruluğunu teyit etmekte kullanılması, yeterli düzeylerde iç denetim personeline sahip olunması, maddi varlıkların muhasebe kayıtlarında periyodik karşılaştırmalarının yapılması, işletmelerde performans ölçütlerinin kullanılması konularında olumsuz ifadelerde bulunmuşlardır.

5.2.4. İletişim Ve Bilgi Sistemleri

Tablo 4'te anket uygulanan süt işletmelerinin iletişim ve bilgi sistemlerini değerlendirmeye yönelik olarak yapılmış olan ankete verilen cevapların minimum, maksimum ve ortalama değerleri verilmiştir. İfadeler olumlu ifade olarak kullanılmış ve 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum olarak gruplandırılmıştır. Anketi cevaplayanların en fazla katıldıkları ifadeden başlayarak en az katıldıkları ifadeye göre sıralanarak tablo (Tablo 4) oluşturulmuştur.

Grafik 7. İletişim ve Bilgi Sistemlerine Yönelik İstatistikler

- İ1. İşletme, iç kontrollerin işleyişini desteklemek için kaliteli bilgileri alır, üretir ve kullanır.
- İ2. İşletme, iç kontrolün işleyişini desteklemek için çalışanlara iç kontrol hedefleri ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler iletir.
- İ3. Yönetim ve çalışanlar arasında iç kontrolün öneminin anlaşılması ve kontrolleri anlama düzeylerinin yükseltilmesi için bir mekanizma mevcuttur.
- İ4. İşletme, hedeflerine ilişkin risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesini sağlamak için gerekli bilgiyi çalışanlarına sağlar.
- İ5. Organizasyon departmanlarında çalışma ortamındaki değişiklikleri haberdar edecek şekilde bir süreç izlenmektedir.
- İ6. Finansal raporlamaya temel oluşturan bilginin doğruluğunu garanti edecek prosedürler oluşturulmuştur.
- İ7. Bilgi teknolojileri alt yapısında oluşabilecek önemli bir aksaklığa karşı oluşturulmuş, sürekli güncellenen bir acil durum planı mevcuttur.

Tablo 4. İletişim ve Bilgi Sistemlerine Yönelik İstatistikler

		N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
İ6	Finansal raporlamaya temel oluşturan bilginin doğruluğunu garanti edecek prosedürler oluşturulmuştur.	12	4	5	4,58	,515
İ1	İşletme, iç kontrollerin işleyişini desteklemek için kaliteli bilgileri alır, üretir ve kullanır.	12	4	5	4,50	,522
İ2	İşletme, iç kontrolün işleyişini desteklemek için çalışanlara iç kontrol hedefleri ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler iletir.	12	3	5	4,25	,754
İ5	Organizasyon departmanlarında çalışma ortamındaki değişiklikleri haberdar edecek şekilde bir süreç izlenmektedir	12	3	5	4,17	,718
İ4	İşletme, hedeflerine ilişkin risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesini sağlamak için gerekli bilgiyi çalışanlarına sağlar.	12	3	5	4,00	,739
İ7	Bilgi teknolojileri alt yapısında oluşabilecek önemli bir aksaklığa karşı oluşturulmuş, sürekli güncellenen bir acil eylem planı mevcuttur.	12	3	5	3,92	,793
İ3	Yönetim ve çalışanlar arasında iç kontrolün öneminin anlaşılması ve kontrolleri anlama düzeylerinin yükseltilmesi için bir mekanizma mevcuttur.	12	3	5	3,75	,754
	Geçerli N	12				

Grafik 7 incelendiğinde; işletmelerin iç kontrolün işleyişini desteklemek için çalışanlara iç kontrol hedefleri ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler verdiği konusunda % 16,7 (iki işletme) “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmıştır. Yine % 41,7 (beş işletme) oranında şirket, yönetim ve çalışanlar arasında iç kontrolün öneminin anlaşılması ve kontrolleri anlama düzeylerinin yükseltilmesi için bir mekanizma olduğu konusunda “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmıştır. Yöneticiler, işletmenin hedeflerine ilişkin risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesi için gerekli bilgiyi sağlamak konusunda da % 25 (üç işletme) oranında “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesini kullanmıştır. Çalışma

ortamındaki değişikliklerin haberdar edilmesi konusunda yine % 16,72 (iki işletme) oranında kararsızdılar. İşletmelerin bilgi teknolojileri alt yapısında oluşabilecek önemli bir aksaklığa karşı oluşturulmuş sürekli güncellenen bir acil planı olması konusunda yine % 33,3 (dört işletme) oranında “ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtı gelmiştir. İç kontrol etkinliğinin belirlenmesinde iletişim ve bilgi sistemlerine yönelik olarak süt işletmelerinin etkinliği konusunda kontrol ortamı, risk değerlendirme ve gözlem bileşenlerine kıyasla yöneticilerin görüşlerinin daha olumsuz olduklarını görmekteyiz.

6. TÜRKİYE’DE VE BREZİLYA’DA FAALİYET GÖSTEREN SÜT İŞLETMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Brezilya süt üretim işletmelerinde üretilen süt hacmi ile ilgili olarak (ankete katılanların biri cevapsız bırakmıştır) üreticilerin %22’lik kısmı 20 001 ila 30 000 litre; % 11’lik kısmı 50 001 ila 60 000; % 22’lik kısmı 60 001 ila 70 000; %33’lük kısmı ise 90 001 litre ve üzerinde üretim gerçekleştirmektedir. Aylık gelire bakıldığında; ankete katılanlar içinde % 44’lük bir kısım aylık 2 milyon dolardan fazla, % 33’lük kısmı ise 1 milyon dolardan az ciroya sahiptir. Şirketlerin %67’lik kısmı 10 ila 20 yıldır faaliyet gösterirken, % 33’lük kısmı ise henüz 10 yıldan az bir süredir faaliyette bulunmaktadır.

Türkiye ve Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmelerinin yöneticilerinin işletmeleri ile ilgili iç kontrol etkinliğinin değerlendirilmesi karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar:

1. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84’ü, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 44’ü işletmelerinin ana hedefleri ve temel performans kriterlerinin tüm çalışanlar tarafından anlaşılacak şekilde ifade edildiğini düşünmektedir.
2. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 66’sı çalışanlarının işletmenin etik kuralları hakkında bilgiye sahip olduğunu ve yönetimin etik kuralların ihlal edilmesi durumunda gerekli tepkiyi gösterdiğini ifade etmektedirler.
3. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 75’i, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 67’si çalışanlarının yeterli bilgi ve yeteneğe sahip olduğunu ifade etmektedirler.
4. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 92’si, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 67’si iş performansını ile ilgili performansını geliştirmeye yönelik olarak düzenli değerlendirme toplantılarının yapıldığını ifade etmektedirler.
5. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84’ü, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 44’ü kurum politikalarından sapmalar olup olmadığının araştırılıp belgelendiğini ifade etmektedirler.
6. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, yönetimin bilgi sistemleri ile ilgili riskleri yeterince değerlendirdiğini ifade ederken, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 67’si temel operasyonel süreçlerde yer alan risklerin belirlendiğini ifade etmektedirler.
7. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 91’i yönetimin uygun kademelerinin belirlenen risklerin analizine katıldığını ifade ederken, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 89’u işletmelerinde risklerin yönetiminin etkin olduğunu ifade etmektedirler.
8. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 91’i işletmede yaygın ve etkili sonuçlar doğurabilecek ve yönetimin dikkatini gerektirecek

değişiklikleri saptamaya ve tepki göstermeye yönelik araçların mevcut olduğunu ifade ederken, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 44'ü işletmelerinde potansiyel riskler hakkında bilginin etkin olduğunu ifade etmektedirler.

9. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, işletmelerinde iç denetimin var olduğunu ve iç denetim fonksiyonunun kapsamı, sorumluluklar ve denetim planının kurumun gereksinimlerine uygun olduğunu ifade ederken, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 89'u iç denetimin varlığının etkin olduğunu ifade etmektedirler.

10. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 33'ü iç kontroldeki eksikliklerin doğrudan faaliyetten sorumlu personele ve en azından bir üstüne raporlandığını ifade etmektedir.

11. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 67'si iç kontroldeki eksikliklerin sorumlu kişiye, üst düzey yönetime ve yönetim kuruluna bildirildiğini ve karşılaşılan problemlerin önlenmesi için kontrollerin yeniden değerlendirildiğini ifade etmektedir.

12. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de ve Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 90'ı her departmanda iç kontrol prosedürlerinin kaliteli bir şekilde uygulanmasından ve işlemlerinden sorumlu yetkililerinin olduğunu ifade etmektedirler.

13. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84'ü uygulamaya yönelik bağımsız denetçi önerilerinin, uygulamanın doğruluğunu teyit etmekte kullanıldığını ifade ederken, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 77'si bağımsız denetimin varlığının etkin olduğunu ifade etmektedirler.

14. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, işletmelerinin her bir finansal verinin doğruluğundan sorumlu olduğunu ve hata durumunda sorumlu tutulduğunu ifade ederken, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 88'i işletmelerinde usul mutabakatı ve veri mutabakatının etkin olduğunu ifade etmektedirler.

15. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84'ü, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 22'si maddi varlıklarla ilgili olarak muhasebe sistemi tarafından kaydedilen miktarların periyodik karşılaştırmalarının yapıldığını ifade etmektedirler.

16. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 75'i işletmelerinin hedeflerine ilişkin risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesini sağlamak için gerekli bilginin çalışanlara sunulduğunu ifade ederken, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 67'si etkin bir şekilde operasyonel süreçlerde risklerin belirlendiğini ifade etmektedirler.

17. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin hepsi, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 89'u işletmelerinin iç kontrollerin işleyişini desteklemek için kaliteli bilgiler aldığını ifade etmektedirler.

18. Anket uygulamamıza katılan Türkiye'de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84'ü iç kontrolün işleyişini desteklemek için çalışanlara iç kontrol hedefleri ve sorumlulukları hakkında bilgi verildiğini ifade ederken, Brezilya'da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 55'i kullanılan kontrol mekanizmalarına yönelik bilgi akış şemalarının bilinir hale getirildiğini ifade etmektedirler.

19. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84’ü, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin ise % 55’i işletmelerinin çeşitli departmanlarında çalışma ortamındaki değişiklikleri haberdar edecek bir süreç izlendiğini ifade etmektedirler.

20. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin yaklaşık % 84’ü, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 89’u işletmelerinde iç kontrolün işleyişini desteklemek için çalışanlara iç kontrol hedefleri ve sorumlulukları ile ilgili bilgilerin iletilildiğini ifade etmektedirler.

21. Anket uygulamamıza katılan Türkiye’de faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 67’si işletmelerinin bilgi teknolojileri alt yapısında oluşabilecek önemli bir aksaklığa karşı oluşturulmuş, sürekli güncellenen bir acil durum planının mevcut olduğunu ifade ederken, Brezilya’da faaliyette bulunan süt işletmeleri yöneticilerinin % 66’sı faaliyetlere ilişkin veri ve bilgilerin eksiksiz dökümantasyonunun etkin olduğunu ifade etmektedirler.

SONUÇ

Çalışmamıza katılan süt üretim işletmelerinin çoğunluğu (11 şirket), 20 yıldan fazla zamandır faaliyette bulunmaktadır. Anket sonuçlarına baktığımızda; kontrol faaliyetlerine yönelik olarak yöneticiler, iş performansı ile ilgili çalışanlarla düzenli toplantılar yapılması, yönetim kurulunun üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atması ve kurum politikalarından sapmaların yeterli düzeyde araştırılması konularında olumsuz ifadeler kullanmışlardır. Kontrol ortamına yönelik olarak ise; gerekli bilgilerin yönetim kurulu ve denetim komitesine sağlanması, şirket ana hedeflerinin herkes tarafından anlaşılmasının sağlanması ve yöneticiler ve denetçilerin sorumluluklarını yerine getirirken yeterli zamana sahip olmaları konusunda olumsuz ifadeler kullanmışlardır. Etik kurallar konusunda ise, çalışanların yeterli bilgi ve yeteneğe sahip olmaları konusunda olumsuz ifadelerle sahiptirler.

Risk değerlendirmeye yönelik yöneticiler; hile politika ve prosedürleri ile ilgili sorumluluk ve hesap verme mecburiyetinin yönetime ait olması, yönetimin uygun kademelerinin belirlenen risklerin analizine katılması, hile riskinin dikkate alınması ve hile yapma fırsatı yanında teşvikler, baskılar, tutumlar, haklı gösterme vb. unsurların işletmeler tarafından değerlendirilmesi gibi konularda olumsuz ifadeler kullanmışlardır.

İç kontrol sistemine yönelik olarak gözlem konusunda yöneticiler; her departmanın iç kontrol prosedürlerini kaliteli bir şekilde uygulaması konusunda olumsuz ifadelerle sahiptirler. İç denetime yönelik olarak gözlem konusunda ise; bağımsız denetçi önerilerinin uygulamanın doğruluğunu teyit etmekte kullanılması, yeterli düzeyde iç denetim personeline sahip olunması, maddi varlıkların muhasebe kayıtlarında periyodik karşılaştırmalarının yapılması, işletmelerde performans ölçütlerinin kullanılması konularında olumsuz ifadeler kullanmışlardır.

İletişim ve bilgi sistemlerine yönelik olarak yöneticiler; işletmelerin iç kontrolün işleyişini desteklemek için çalışanlara iç kontrol hedefleri ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler verilmesi, iç kontrol sisteminin çalışanlar tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir mekanizmanın bulunması, yöneticilerin işletmenin hedeflerine ilişkin risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesi için gerekli bilgiyi sağlaması konusunda olumsuz ifadeler kullanmışlardır.

Çalışmanın sonuçlarına baktığımızda; Türkiye’de süt işletmeleri için üst yönetimin iç kontrol ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmede ve davranış kurallarının ihlal edilmesi durumunda gerekli tepkiyi gösterme durumunun yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında kurum politikalarının oluşturulması ve bu politikaların uygulanması konusunda işletmelerin daha fazla özen göstermesi gerekmektedir. İşletmelerin yüksek oranda doğru ve dürüstlükten yana olmaları ve etik ilkelere önem vermeleri ise süt işletmeleri için olumlu bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak işletmelerde,

çalışanlara yeterli düzeyde bilgi verilmesinin düşük düzeylerde olması, bilgi ve iletişim sistemlerinin etkinliğinin düşük olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca çalışanların görevlerini yerine getirme konusunda yetersiz olduğunu düşünen yöneticilerin olması, süt işletmelerine özel durumlar açısından eğitilmiş eleman bulmanın önemini ortaya çıkarmaktadır. Sütün işlenmesi, saklanması, depolanması, özel bilgiler ve beceri gerektiren bir iş türü olduğundan bu konuda yetişmiş elemanların bulunması ve bunların işletmede tutulması büyük önem arz etmektedir.

Türkiye ile Brezilya karşılaştırılmasına bakıldığında; Türkiye'deki süt işletmeleri için iç kontrol etkinliğinin Brezilya'daki süt işletmelerine göre daha etkin olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkiye'de ve Brezilya'daki süt işletmeleri için bilgi ve iletişim sistemlerinin etkinliği iki ülke içinde düşük düzeydedir.

KAYNAKLAR

- Acındı, A. (2007). İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Ölçülmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İşletme Mühendisliği Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Akbulut, E. (2010). Trakya Bölgesinde Ayçiçek Yağı Sektöründe İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Ölçülmesi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne.
- Baptista, A. E., W.A.C.Silva and E.A.T. Araujo (2012). “Sistema De Controles Internos: Estudo Em Emresas De Laticínios Da Regiao Do Alto Paranaíba/MG”. Tourism and Management Studies Intenational Conference Algarve. V.3.
- Beretta, S., S. Bozzolan and G. Michelon (2013). The Relationship Between Board Monitoring and Internal Control System Disclosure İn Different Regulatory Environments. Web sayfası: <http://www.csea.decon.unipd.it/download/projects/board-composition/C>: (Erişim Tarihi: 11.11.2013).
- Brown N. C., C. Pott and A. Wömpener (2007). “The Effect of Internal Control Regulation On Earnings Quality: Evidence From Germany”. Journal of Accounting and Public Policy, 33(1), 1-47.
- Bülbül, M. (2009), Kamu İç Kontrol Sistemi ve Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum, Ankara: Ümit Ofset.
- Chorafas, D. N. (2001). Implementing and Auditing The Internal Control System. New York.
- Demirel, E. (2000). Çimento Üretim Sektöründe Muhasebe Denetimi ve İç Kontrol Sistemi: Bir Çimento Fabrikası Uygulamasının Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe- Finansman Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Doğan, Ö.(2011). KOBİ’lerde İç Kontrol Sisteminin Yeri ve Risk Odaklı İç Denetim: Denizli İli Uygulaması. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Doyle, J. W. Ge and S. Mcvay (2006). “Determinants of Weaknesses İn Internal Control Over Financial Reporting”. Journal of Accounting and Economics, 44, 193-223.
- Fitzgerald, B. C. A. M. Thompson and T. C. Omer (2012). Audit Partner and Audit Firm Rotation and the Assessment of Internal Control Deficiencies. Web sayfası: <https://www.ou.edu/dam/price/accounting/files/FOT%2020120426.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.06.2014).
- Karagiorgos, T., G. Drogalas and A. Dimou (2008). “Effectiveness of Internal Control System İn The Greek Bank Sector”. The Southeuropean Review of Business Finance & Accounting, 6(2), 1-11.
- Kinney, W. R. (2000). Information Quality Assurance and Internal Control For Management Decision Making. USA.
- Lakis, V. and L. Giriunas (2012). “The Concept of Internal Control System: Theoretical Aspect”. ISSN 1392- 1258 Ekonomika, 91 (2), 142-152.
- Li, J. and X. Wei (2008). “Design and Evaluation to Internal Control of Shaanxi Textile Enterprises”. International Business Research, 1(4), 157- 161.
- Özbilgin, İ. G. (2008). Aracı Kurumlarda İç Kontrol Sistemi ve Analizi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

- Petrovits, C., C. Shakespeare and A. Shih (2010). The Causes and Consequences of Internal Control Problems In Nonprofit Organizations. Web sayfası: <http://www.centerforpbbe.rutgers.edu/20thFEA/AccountingPapers/Session4/Petrovits,%20Shakespeare,%20and%20Shih.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.08.2014).
- Xiao, C. ve H. Changjiang (2011). “Research on Internal Control of Highway Construction”. Proceedings of the 8th International Conference on Innovation & Management, 30 November – 2 December 2011, Kitakyushu-Japonya, 832- 836.
- Yumuşak, Y. (2007). Aracı Kurumlarda Uygulanan İç Kontrol Sistemi ve Etkinliğinin Ölçümü. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

**BİR KENTLİ HAKKI OLARAK DOLAŞIM HAKKI:
AFYONKARAHİSAR HALKININ ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA***

**MOBILITY AS AN URBAN RIGHT: A RESEARCH ON THE
PERCEPTION OF PEOPLE OF AFYONKARAHİSAR***

Hulusi Nusret ÖZSOY

Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Şuhut Meslek Yüksekokulu, hnozsoy@aku.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8786-878X>

Ethem Kadri PEKTAŞ

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, pektas@aku.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8157-8861>

Başvuru Tarihi/Application Date: 30.10.2017

DOI: 10.30798/makuiibf.347751

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 02.03.2018

Öz

Dünyada henüz kentli hakları konusunda bağlayıcılığı olan veya bu hakların tam olarak neler olduğunu gösteren, üzerinde uzlaşmış herhangi bir uluslararası metin bulunmamaktadır. Buna karşın 1992 tarihli “Avrupa Kentsel Şartı” ve 2008 tarihli “Avrupa Kentsel Şartı-2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto” başta olmak üzere kentli haklarını konu edinen birçok belge söz konusudur. Bu konuda ortaya konulan en önemli uluslararası metin olma özelliğini taşıyan Avrupa Kentsel Şartı’nda benimsenen 20 maddelik bildirgede, dolaşım hakkı da bir kentli hakkı olarak yer almaktadır. Bu çalışmada Afyonkarahisar kent merkezinde bulunan kentlilerin dolaşım hakkından yararlanma düzeylerini, kendi düşünceleri ekseninde saptamak üzere bir ampirik araştırma yapılmıştır. Araştırma verileri Afyonkarahisar Belediyesi sınırları içinde ikamet eden 419 kişiden yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Sonuç olarak kent merkezinde yayalık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım gibi sürdürülebilir ulaşım yöntemlerine ilişkin altyapı, donanım ve hizmetlerin genel olarak kaliteli, yeterli ve güvenli bulunmadığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: İnsan Hakları, Avrupa Kentsel Şartı, Kentli Hakları, Dolaşım Hakkı.

Abstract

There is no completely agreed international document, which has a binding force about urban rights or shows what these rights are in the world. Nevertheless, many lawful documents, notably the European Urban Charter (1992) and European Urban Charter II: Manifesto for a new urbanity (2008) are in definitive quiddity about the topic of urban rights. In the European Urban Charter, which is the most important international document about urban rights, the 20-articled declaration mentions the right of mobility as an urban right. In this study, an empirical research was held in order to determine benefits of urbanites living in the city centre of Afyonkarahisar, from right of mobility. Research data was collected through using face to face survey from 419 persons living within the borders of Afyonkarahisar Municipality. As a result of study, it was determined that infrastructure, equipment and services pertaining to sustainable transportation methods such as pedestrianism, cycling and public transportation, are not in adequate quality or sufficient and safe in general.

Keywords: Human Rights, European Urban Charter, Urban Rights, Right of Mobility.

* Bu çalışma, Doç.Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ danışmanlığında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan “Bir Kentli Hakkı Olarak Dolaşım Hakkı: Afyonkarahisar Halkının Algısı Üzerine Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

EXTENDED SUMMARY

Background

Urban rights are one of the last categories of rights considering development process of human rights. There is no universally accepted and negotiated binding or descriptive international text about urban rights. However, it is known that there have been lots of remarkable developments about this issue at the international scale. For example, concrete descriptions about urban rights can be seen in the European Urban Charter dated 1992. Additionally, 20 articulated urban rights declaration has been accepted in the Charter. According to that, one of the rights of Europe-living urbanites is the right of mobility.

Purpose and Method

This study aims to determine benefiting of the right of mobility -as an urban right- of urbanites at the city center of Afyonkarahisar, according to their mindset. In this purpose, an empirical research has been made and the collected data has been explained. The data, which used in the research, has been collected from 419 people who live within the boundaries of Afyonkarahisar Municipality through face-to-face survey method. Research survey constituted as two main sections. The purpose of first section is defining (demographic features, the situation of using a private motor vehicle, the situation of using a bicycle, the most common method at using urban transportation) the urbanites as the sample; and the purpose of second section is determining urbanites' benefiting levels of right of mobility. According to the European Urban Charter, the healthy and continuous usage of right of mobility depends on decreasing the volume of private motor vehicle transportation. In other words, sustainable transportation methods should be preferred rather private motor vehicles at urban transportation. Therefore, the purpose of survey's second section is revealing the actual situation of pedestrianism, bicycle transportation and public transportation at the city center of Afyonkarahisar through perceptions of urbanite participants.

Findings and Conclusions

It can be seen that gender distribution of urbanite participants is at equilibrium, they are mostly representing the young population and most of them are educated at upper level than a high school level. Additionally, most of the participants are from low income level while still an important rate of them are state officers and students. Almost half of the sample (49%) use a private motor vehicle (automobile, minivan, panelvan, pickup, motorcycle, etc.) at urban transportation (usage frequency is different from each other). Although one fourth of participants stated that they use bicycle; it is mostly used a few times at a month or a year just for reasons except transportation (fun, sport, etc.). The rate of using bicycle for transportation (usage frequency is different from each other) is very low (9%). The most preferred method at urban transportation is; pedestrianism at short distances transportation, public transportation and private automobile at medium and long distances transportation. However, according to the results obtained from survey, it can be understood that urbanite participants think the substructure; hardware and services about the sustainable methods of transportation such as pedestrianism, bicycle transportation and public transportation at the city center of Afyonkarahisar are generally unqualified, inadequate and insecure. Besides -generally- it can be seen that female participants, higher education degreed participants and non-Afyonkarahisar originated participants assign meanings that are more negative to the above mentioned services.

GİRİŞ

İnsan hakları düşüncesi, tarihsel süreç içinde daha önce tanınmış haklara yeni hakların ilavesi şeklinde süregelmiştir. Bu nedenle insan hakları konusunun kapsamını kesin çizgilerle belirlemek kolay değildir. Günümüzde insan haklarını, niteliklerine bağlı olarak, üç kuşağa/kategoriye ayırmak mümkündür. Buna göre birinci kategori haklar, kişisel ve siyasal hakları; ikinci kategori haklar ekonomik, sosyal ve kültürel hakları; üçüncü kategori haklar ise dayanışma haklarını içermektedir.

Dayanışma haklarının gündeme gelmesiyle birlikte insan hakları literatürüne giren kentli haklarının öncelikli hedefi kentlilerin insan onuruna yakışan bir yaşam sürdürebilmesidir. Bununla birlikte kentli haklarını insan haklarının kente yansıyan özel bir türü olarak görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle kentte yaşayan veya bulunan insanlar için kentli hakları, tüm kategori hakların kent mekânında somutlaşmış halidir.

Günümüzde kentli hakları konusunda bağlayıcılığı olan veya bu hakların tam olarak neler olduğunu gösteren, üzerinde uzlaşmış herhangi bir uluslararası metin olmamasına rağmen bu konuya ilişkin Avrupa Kentsel Şartları başta olmak üzere BM İnsan Yerleşimleri Konferansları, BM Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişim Konferansı, Dünya Sosyal Forumları, Dünya Kent Forumları, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirveleri, BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gibi birçok önemli gelişmenin yaşandığı da bilinmektedir.

1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı, kentli hakları konusunda şüphesiz en önemli belgedir. Çünkü Şart, kentli haklarının içeriğine ilişkin somut tanımlamaların ortaya konulması ve kentli haklarının kurumsallaşması açısından bir başlangıç mahiyetindedir. Şart'ta Avrupa yerleşimlerinde bulunan kentlilerin sahip oldukları belirtilen ve 20 madde olarak sıralanan kentli hakları içinde “dolaşım” hakkından ve “ulaşım ve dolaşım” ana başlığı altında, bu hakka ilişkin kentsel yaşam ilkelerinden bahsedilmektedir. Bu çalışmada Afyonkarahisar kent merkezinde bulunan kentlilerin bir kentli hakkı olarak dolaşım hakkından yararlanma düzeylerini belirlemek üzere bir ampirik araştırma yapılmış ve araştırma sonucu elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmıştır.

1. İNSAN HAKLARI

İnsan hakları, insanların doğuştan getirdikleri, insan kişiliğinden ayrılmaz ve bütün insanların sırf insan olmak itibarıyla sahip oldukları haklardır. İnsan hakları, varlığı devletin ve hukukun tanımına bağlı olmayan veya sonradan kazanılmayan haklardır. Bu haklar insan olarak varoluşun ve kişiliğin ayrılmaz birer parçasıdır. İstisnasız bütün insanlar toplumsal aidiyetine, kültürel kimliğine, ırkına, diline, dinine ve sınıfına bakılmaksızın; ayrıca zamana ve mekâna da bağlı olmaksızın insan haklarının tamamına sahiptirler (Erdoğan, 2011: 26-27, 106-108).

Bilindiği üzere hukuki hakların kaynağı hukuki belgeler; akdi hakların kaynağı ise sözleşmelerdir. İnsan haklarının ise kendi içinde bir kaynağa işaret ettiği görülmektedir. Bu işaret edilen kaynak “insanlık, insan doğası ve insan olma”dır. Bu nedenle, istinasız bütün insanların bu haklara sahip oldukları bilinmektedir (Donnelly, 1995: 27-30).

İnsan haklarını, niteliklerine bağlı olarak üç kuşağa ayırmak mümkündür. Birinci kuşak haklar, kişisel ve siyasal hakları; ikinci kuşak haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları; üçüncü kuşak haklar ise dayanışma haklarını içermektedir. Üç kuşak olarak kategorize edilen bu hakların ortak felsefesi, insan haklarına ilişkin alanların daha fazla genişletilmesi ve güvence altına alınmasıdır.

2. KENT, KENTLİ VE KENTLİLİK BİLİNCİ

Kentin tanımlanmasında her bilim dalının kendisine yakın ölçütleri kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Örneğin nüfus bilimciler, kent terimini nüfusu belli bir sayıyı aşan yerleşmeler için kullanırken; iktisatçılar söz konusu yerleşim yerlerinde hâkim olan ekonomik faaliyeti dikkate almaktadır. Yönetim bilimi, siyasi iktidarın gerekli düzenlemelerle ortaya koyduğu kent tanımından yola çıkarken;

sosyologlar ise kentte yaşayan insanlara özgü bir takım davranışlar üzerinde yoğunlaşarak yaşam tarzını ve düşünce yapısını ön plana çıkarmaktadır (Şahin, 2013: 3-5). Oysa kentin tanımını yapan bilim dallarının tamamı, esasen bir bütün olarak kentin niteliklerini ortaya koymaktadır. Yani demografi, iktisat, siyaset, yönetim ve sosyoloji gibi bilim dallarından herhangi birini dikkate almadan yapılan kent tanımı, nihayetinde eksik bir tanım olacaktır. Kentler, nüfus yoğunluğu fazla olan yerleşim alanları (İsbir, 1991: 5) olmasının yanında nitelikleri bakımından kırdan kendini ayıran, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal açılardan kendine özgü mekânsal/toplumsal örgütlenme biçimleri bulunan ve belli bir yaşam tarzını içinde barındıran, bununla birlikte medeniyet ile eş zamanlı/mekânlı kullanılan yaşam alanlarıdır (Güler, 2011: 51).

Kentli “bir kentte doğmuş, büyümüş ya da yaşamış olan, o kentle kişiliği arasında tarihsel, ekinel (kültürel), duysal bağlar bulunan, bu kimlikle kimi kent haklarından yararlanmaya hak kazanmış olan ve aynı zamanda kentine karşı kimi toplumsal sorumluluk ve yükümlülükler altında olan kişi”dir (Keleş, 1998: 84). Kentlilik bilinci ise, kentte yaşayan bireylerin kentli oldukları bilinciyle kente özgü tavır ve davranış sergilemeleridir (Birol, 2008: 28). Bir başka ifadeyle, kent kültürünü anlamak, kendini kente ait hissetmek ve kentsel oluşumlara karşı sorumluluk sahibi olmaktır (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009a: 17). Kentlilik bilincinin ortaya çıkması, öncelikli olarak mekânsal anlamda kentte bulunmayı gerektirir. Ancak, kentlilik bilinci kentte bulunmakla kendiliğinden ortaya çıkan veya sadece kentsel mekâna bağlı olarak gelişen bir durum olmayıp mekânın yanında sosyal, kültürel, ekonomik ve politik anlamda ortaya konulan birçok aktif sürecin ortak neticesidir (Kaya, 2004: 161-162).

Kentlilik bilincinin gelişmesinin ön koşulu bireylerin yaşadıkları kentle anlamlı ve güçlü bağlar kurabilmeleridir (Birol, 2008: 28). Kendisini yaşadığı kentle özdeşleştirmeyen veya kente ait hissetmeyen bir bireyin kendini kente karşı sorumlu hissetmesi de mümkün olmayacaktır. Yani, kentlilik bilincinin oluşması ve gelişmesi, kentte yaşayan bireylerin kentle bütünleşmesine, kendilerini kentin bir parçası olarak görmelerine ve kente karşı sorumluluk hissetmelerine bağlıdır (Kaya, 2004: 161-162). Bu nedenle tüm toplumu kapsayacak şekilde kişilerin kentlilik bilincini geliştirmek ve kentli olmanın farkındalığını artırmak için özellikle görsel-işitsel basın ve yayın araçlarını da kullanarak bu konuda eğitici programların teşvik edilmesi önemlidir (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009a:28).

3. İNSAN HAKLARININ KENT ORTAMINDAKİ SOMUTLAŞMIŞ ŞEKİLLERİ: KENTLİ HAKLARI

İnsan haklarının gelişim sürecine bağlı olarak en son ortaya çıkan hak kategorilerinden birisi olan kentli hakları (Mutlu, 2010: 102) konusunda bağlayıcılığı olan veya bu hakların tam olarak neler olduğunu gösteren, üzerinde uzlaşmış herhangi bir uluslararası metin bulunmamaktadır (Karasu, 2008: 41; Ökmen, 2013: 29; Tekeli, 2001: 174). Ancak kentli haklarına ilişkin uluslararası ölçekte birçok önemli gelişmenin yaşandığı da bilinmektedir. Bu çalışmada ayrı bir başlık altında değerlendirilen Avrupa Kentsel Şartları başta olmak üzere birçok belgenin kentli haklarına yasal zemin teşkil ettiği görülmektedir.

İlk olarak üçüncü kuşak haklar ile birlikte gündeme gelen kentli haklarının öncelikli hedefi kentlilerin insan onuruna yakışan bir yaşam sürdürebilmesidir. Kentli hakları, dayanışma hakları kapsamında insan hakları literatürüne girmiş olsa da bu hakları insan haklarının kente yansıyan özel bir türü olarak görmek mümkündür (Önder, 2007: 61). Başka bir ifadeyle kentli hakları, kişisel ve siyasal hakların, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ve dayanışma haklarının kent mekânında somutlaşmış şekilleridir (Pektaş ve Akın, 2010: 23).

İnsan haklarının genel ve soyut nitelikte olmasına karşın, kentli hakları yerel niteliği ile kentlerde uygulanabilir bir haklar kategorisi oluşturmaktadır (Mutlu, 2010: 102). Yani evrensel boyutta soyut olarak düzenlenen insan haklarının aksine, kentli hakları kentteki insanı temel aldığı için daha somuttur. Bu nedenle insan haklarının kentlerde uygulamaya geçilmesi ve bu konuda pratik kazanılması, ancak kentli haklarının varlığı ile mümkündür (Tekeli, 1994: 29).

4. AVRUPA KENTSEL ŞARTLARI: AVRUPA KENTSEL ŞARTI (1992) VE AVRUPA KENTSEL ŞARTI-2 (2008)

Kentli haklarının tarihsel temelleri, Milletlerarası Modern Mimari Kongresi'nde kabul edilen Atina Anlaşması'na (1933) hatta Paris Komünü'ne (1871) kadar götürülse de (A. Ertan ve Ertan, 2013: 58-59), bu hakların doğrudan uluslararası bir metinde yer alması, Avrupa Kentsel Şartı ile gerçekleşmiştir (Pektaş ve Akın, 2010: 27). 17-19 Mart 1992 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı, kentli haklarının içeriğine ilişkin somut tanımlamaların ortaya konulması (Karasu, 2008: 40) ve kentli haklarının kurumsallaşması açısından bir başlangıç mahiyetindedir (Tekeli, 2002:15). Şart'ta kabul edilen 20 maddelik kentli hakları bildirgesi¹ ve 13 ana başlıklı şart ilkeler² listesi kentli haklarının tanınması bakımından aydınlatıcı niteliktedir (Avrupa Kentsel Şartı, 1992).

1992 yılından sonra yaşanan toplumsal, kültürel ve ekonomik değişimler Avrupa Kentsel Şartı'nda bazı güncellemelerin yapılmasını gerektirmiştir. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi yerel ve küresel sorunları ve kentsel gelişimleri dikkate alarak, 1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı'nda kabul edilen bazı ilkeleri yeniden tanımlama kararı almıştır. Bu nedenle Avrupa Konseyi'nin 15. Genel Oturumu'nda aldığı 27-29 Mayıs 2008 tarih ve 269 sayılı kararla, "Avrupa Kentsel Şartı-2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto" kabul edilmiştir (Avrupa Kentsel Şartı-2, 2008).

5. DOLAŞIM VE BİR KENTLİ HAKKI OLARAK DOLAŞIM HAKKI

Dolaşım kavramı "bir yerleşim yerinde gelip geçmeye ayrılmış yerlerde, sokaklarda ve anayollarda insanların ve taşıtların gidiş gelişi" şeklinde tanımlanabilir (Keleş, 1998: 43). Dolaşım hakkı ise, insan haklarının gelişim sürecine bağlı olarak en son ortaya çıkan hak kategorilerinden birisi olan kentli hakları içinde yer almakla birlikte, kentteki insanı temel aldığı için içerik ve kapsam bakımından, klasik insan hakları belgelerinde yer alan seyahat özgürlüğünden daha somut bir haktır. Bununla birlikte, dolaşım hakkının tanınması, devletin negatif ödevlerinden ziyade pozitif ödevleriyle ilgilidir. Yani bu hakkın gerçekleşmesi siyasi iradenin gerekli tüm tedbirleri alarak kentsel hizmetleri yerine getirmesine bağlıdır.

Avrupa Kentsel Şartı'nda karara bağlanan kentli hakları bildirgesi içinde "dolaşım" hakkından ve "ulaşım ve dolaşım" ana başlığı altında, bu hakka ilişkin kentsel yaşam ilkelerinden bahsedilmektedir. Yani kentsel yaşamın temel işlevlerinden birisi olan dolaşım, Avrupa Kentsel Şartı'nda bir kentli hakkı olarak kabul edilmiştir. Şart'a göre, dolaşım "toplu taşıma, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında, birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması" demektir. Yani özgür dolaşım ancak tüm yol kullanıcıları arasında uyumlu bir dengenin sağlanmasıyla mümkün olabilir (Avrupa Kentsel Şartı, 1992).

Avrupa Kentsel Şartı'nda "ulaşım ve dolaşım" konu başlığı altında dört temel ilke belirlenmiştir. Birinci ilke "özellikle özel araçlarla seyahat hacminin azaltılması gerekliliği"dir. Buna göre araç trafiği bir taraftan kentleri tahrip ederken diğer taraftan da sera etkisiyle tüm çevreye zarar vermektedir. Yani otomobil sayısının günden güne artması hava ve gürültü kirliliği, yol güvenliğinin azalması, çevre estetiğinin ve sosyal alanların yok olması gibi birçok sorunla kentsel mekânları sürekli olarak tehdit etmektedir. İkinci ilkeye göre "dolaşım, yaşanabilir bir kent oluşturmaya yönelik bir biçimde düzenlenmeli ve çeşitli ulaşım alternatiflerine izin verilmeli"dir (Avrupa Kentsel Şartı, 1992). Buna göre kontrol edilebilir kent içi ulaşım için otomobile karşı alternatifler geliştirilmeli; yayalık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım gibi sürdürülebilir ulaşım yöntemleri teşvik edilmelidir (Avrupa Kentsel Şartı-2, 2008). Üçüncü ilke, "sokağın sosyal bir alan

¹ Söz konusu haklar şöyle sıralanmaktadır: 1. Güvenlik, 2. Kirlenmemiş, Sağlıklı Bir Çevre, 3. İstihdam, 4. Konut, 5. Dolaşım, 6. Sağlık, 7. Spor ve Dinlence, 8. Kültür, 9. Kültürler Arası Kaynaşma, 10. Kaliteli Bir Mimari ve Fiziksel Çevre, 11. İşlevlerin Uyumu, 12. Katılım, 13. Ekonomik Kalkınma, 14. Sürdürülebilir Kalkınma, 15. Mal ve Hizmetler, 16. Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar, 17. Kişisel Bütünlük, 18. Belediyeler Arası İşbirliği, 19. Finansal Yapı ve Mekanizmalar, 20. Eşitlik

² Şart ilkelerine ilişkin ana başlıklar şunlardır: 1. Ulaşım ve Dolaşım, 2. Kentlerde Çevre ve Doğa, 3. Kentlerin Fiziki Yapıları, 4. Tarihi Kentsel Yapı Mirası, 5. Konut, 6. Kent Güvenliğinin Sağlanması ve Suçların Önlenmesi, 7. Engelliler, 8. Kentsel Alanlarda Spor ve Boş Zamanları Değerlendirme, 9. Yerleşimlerde Kültür, 10. Yerleşimlerde Kültürlerarası Kaynaşma, 11. Kentlerde Sağlık, 12. Halk Katılımı, Kent Yönetimi ve Kent Planlaması, 13. Kentlerde Ekonomik Kalkınma.

olarak algılanması”dır. Buna göre her şeyden önce sokaklar; ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştiği, kaliteli, çekici ve yaşanabilir nitelikli sosyal mekânlar olmalıdır. Sokağın yaşanabilir bir sosyal mekân olarak algılanması, güvenliğin artmasına ve kentsel bozulmanın önüne geçilmesine bağlıdır. Dördüncü ilke ise, sokakların durumuna ilişkin “sürekli bir eğitim ve öğretim çabasının gerekliliği”dir. Buna göre yerel yönetimlere; kentlileri, sokakların kendilerine ait olduğu konusunda ve sokağın kullanımına ilişkin olumsuz davranış kalıplarının değiştirilmesi hususunda bilinçlendirici kampanyalar düzenleme sorumluluğu verilmiştir (Avrupa Kentsel Şartı, 1992).

Avrupa Kentsel Şartı, kentte bulunan herkese kentteki tüm olanaklara özgür bir şekilde erişebilme hakkı tanımaktadır. Yani bütün özel ve kamusal alanlar; eğitim, sağlık, kültür, eğlence, spor ve dinsel faaliyetlere ilişkin mekânlar; yollar ve kaldırımlar; dil, din, ırk, kültür, cinsiyet, yaş, ekonomik durum, fiziksel ve zihinsel kabiliyet vb. hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm kentliler için erişilebilir olmalıdır. Kentler, özellikle yaşlılar, hamileler, çocuklar, hastalar, çocuklular ve engelliler gibi özel ilgi gerektiren kesimlerin tamamına rahat, hızlı ve güvenli dolaşım imkânı sağlayan yaya ve bisiklet yolları ağına ve bütünleşik toplu ulaşım sistemlerine sahip olmalıdır. Bu bağlamda kentler herkesin istediği zaman istediği yere ulaşabildiği mekânlar haline getirilmelidir. Aksi takdirde dolaşım hakkının tüm kentliler tarafından kullanıldığını iddia etmek mümkün olmayacaktır (Avrupa Kentsel Şartı, 1992).

6. KENT İÇİ DOLAŞIM ARAÇLARI

Avrupa Kentsel Şartı’nda, kent içi yol kullanıcıları toplu taşıma araçları, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler olarak belirlenmiştir. Bu tanımdan hareketle kent içi dolaşım yöntemlerini; otomobil kullanmak, yayalık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Ayrıca Avrupa Kentsel Şartı’nda yayalık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım sürdürülebilir ulaşım türleri arasında sayılırken; otomobil ise birçok olumsuz neticesi dolayısıyla seyahat hacmi azaltılması gereken ulaşım aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle kent içi ulaşım araçları otomobil ve sürdürülebilir ulaşım yöntemleri olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınabilir.

6.1. Otomobil

Otomobil, diğer kent içi ulaşım yöntemlerine kıyasla ekonomik verimliliği daha düşük olmasına rağmen, ulaşımında en çok tercih edilen ve insanların kullanmaya en çok meyilli oldukları ulaşım aracıdır. Bunun nedeni otomobilin sürücüsüne istediği zaman istediği yere istediği güzergâhtan ve istediği kişiyle gidebilme özgürlüğü vermesidir (Arslan ve Murat, 2011: 35). Ancak sürdürülebilirlik kavramının tartışılmaya başlanmasıyla birlikte otomobil merkezli ulaşımın ekonomik, toplumsal ve çevresel zararları daha iyi anlaşıldığından, otomobil kullanımını azaltacak alternatif ulaşım politikaları gündeme gelmeye başlamıştır (Acar, 2004: 18).

Günümüzde otomobil merkezli kent içi ulaşım politikalarının uygulanması sonucunda ortaya çıkan sorunlara ilişkin çözüm arayışları da genel olarak taşıt yollarının artırılması şeklinde olmaktadır. Ancak kentlerde yaşayan nüfus ve otomobil sahipliği her geçen gün artarken, belli bir doyum noktasından sonra taşıt yollarının artırılamayacağı da bir gerçektir (Acar, 2003: 42-48). Başka bir ifadeyle, günümüz kentlerinde birçok açıdan problem teşkil eden trafik yoğunluğuna karşı yeni yollar yapmak suretiyle tedbir almak, kısa vadede bir fayda getiriyor olsa bile, sınırlı mekânda sınırsız nitelikli bireysel dolaşım talebinin karşılanması mümkün olmadığı için bu sorunun uzun vadede çözülmesine katkı sağlamayacağı muhakkaktır (Joseph, 2000: 54). Bu nedenle, kent ve insan odaklı ulaşım alternatifleri geliştirilmeli ve kentlerin insan boyutunu daha fazla dikkate alan gelişmeler teşvik edilmelidir (Avrupa Kentsel Şartı, 1992).

6.2. Sürdürülebilir Ulaşım ve Türleri

Sürdürülebilir ulaşım; toplumsal, çevresel, kültürel ve ekonomik etkenleri dikkate alarak; kesintisiz, rahat ve güvenli bir dolaşımın gerçekleşmesidir (Kırmızı vd., 2012: 129). Sürdürülebilir ulaşımın temel amacı insan ve çevre sağlığını korumak, ekonomik verimliliği ve toplumsal etkinliği artırmak, nesiller arası

adaletin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Yayalılık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım sürdürülebilir ulaşım türleri olarak kabul edilmektedir.

6.2.1. Yayalılık

Herhangi bir araç kullanmadan yolculuk yapan kişiye (Kırmızı vd., 2012: 158) veya “kent içinde belli uzaklıklara yürüyerek ulaşan kimse”ye yaya denir (Keleş, 1998: 138). Kent içi ulaşımdan maksat, araçların değil insanların erişimidir. Bu nedenle kentsel alanların tamamı ulaşımın en temel aktörü olan yayalar için erişilebilir olmalı; mekân düzenlemelerinde yayaların ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı [UBAK], 2009: 6-7).

Günümüzde her türden motorlu taşıt sayısının hızla artması ve kent içi ulaşım planlarının motorlu taşıtlar üzerinde yoğunlaşması, kent nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan yayaların hak gaspına uğramalarına ve motorlu taşıtlar karşısında yalnız ve savunmasız bırakılmalarına neden olmaktadır. Ayrıca motorlu taşıtların ortaya çıkardığı sorunların çözümü olarak yine motorlu taşıtları rahatlatıcı tedbirlerin alınması, sorunları ortadan kaldırmamakta; aksine içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bu nedenle yapılması gereken, otomobil ulaşımı yerine alternatif ulaşımın ele alınması, temel prensip olarak da yayaların gözetilmesidir (İHD, 1990: 1-2).

Kentlilerin tamamı kentteki tüm mekânlara yaya olarak ulaşabilme hakkına sahiptirler. Bununla birlikte yaya dolaşımının makul ve kesintisiz bir şekilde gerçekleşmesi önemlidir. Bu nedenle bütün yerleşim merkezlerinde kalite standartlarına uygun ölçülerde, kapasite bakımından yayaların talebini karşılayacak düzeyde, kaliteli işçiliğin ve malzemenin kullanıldığı, her türlü kirlilikten arındırılmış, görsel çekiciliği bulunan, aydınlık, güvenli, kentsel mobilya ve yeşil alanlarla desteklenmiş, haksız işgallerle (seyyar satıcı, işyeri malzemesi, motorlu taşıt, elektrik direkleri, çöp bidonları vb.) parçalanmayan, serbest ve keyif verici yürüyüşün gerçekleşebildiği yaya kaldırımları ağının bulunması gerekmektedir (İHD, 1990: 2-3; Lorasokkay, 2007: 97).

6.2.2. Bisikletli Ulaşım

Motorsuz taşıtlar denildiğinde ilk akla gelen ulaşım aracı olan bisikletin en temel özelliği, her insanın kullanabileceği basitlikte üretilmesi, sürücüsüne ulaşım ve sporu aynı anda gerçekleştirme imkânı tanınmasıdır (Kaya, 2013: 49; Köş, 2015: 14-15). Ayrıca bisikletin, satın alma maliyetlerinin, bakım ve onarım giderlerinin yüksek olmaması, herhangi bir motora ve yakıtı ihtiyaç duymadan hareket edebilmesi; fazla bir alan kaplamadığı için trafik ve park elastikiyetinin yüksek olması, kent içi ulaşımında tercih edilmesini kolaylaştırmaktadır (Sigurd, 2003: 59).

Çoğunlukla kısa veya orta mesafeli kent içi ulaşımında bireysel ulaşım vasıtası olarak kullanılan bisiklet, sürücüsüne otomobillerde olduğu gibi ulaşım güzergâhını ve zamanını belirleme fırsatı tanımaktadır (Uz ve Karşahin, 2004: 41-42). Ancak bisikletin sahip olduğu birçok avantajın yanında; hava tesirine açık olması, iklim şartlarından doğrudan etkilenmesi, kullanımının büyük ölçüde kent topografyasına bağlı olması, fiziksel güce bağlı olarak hareket etmesi, bisiklet şeridi, bisiklet yolu, bisiklet park yerleri gibi gerekli donanımların bulunmadığı kentlerde sürücüsüne güven vermemesi, bisiklet kullanımını olumsuz yönde etkilemektedir (Karacasu, 1996: 30; Uz ve Karşahin, 2004: 42).

6.2.3. Toplu Ulaşım

Toplu ulaşım; otomobil, bisiklet ve motosiklet gibi özel ulaşım araçları dışında kalan, yüksek yolcu-koltuk kapasiteli karayolu, denizyolu ve raylı sistem ulaşım araçlarıyla gerçekleştirilen kent içi ulaşım türüdür (Kırmızı vd., 2012: 139). Toplu taşıma sistemi içinde otobüs, metrobüs, tramvay, banliyö treni, metro, deniz otobüsü, vapur gibi araçlar bulunmaktadır. Önceden belirlenmiş sabit güzergâhlar dâhilinde duraklar arası hareketliliği esas alan toplu ulaşım sisteminin, zaman ve ücret tarifesi de önceden belirlenmiş olmalıdır (Benk, 2007: 49; Orhon, 2010: 176).

Toplu taşıma, potansiyel trafiği rahatlatan, enerji tüketimini ve gürültü kirliliğini azaltan, hava kalitesini iyileştiren ve ekonomik gelişime katkı sağlayan bir ulaşım yöntemidir (Kim, Ulfarsson ve Hennessy, 2007: 511-512). Bununla birlikte kent içi dolaşımın daha sağlıklı, güvenli, dengeli ve hızlı gerçekleşebilmesi için toplu ulaşım sisteminin kendi içinde etkinliği ve verimliliği artırılmalıdır. Bu nedenle toplu taşıma araçları asla birbirlerine rakip olarak görülmemeli; aksine, bir bütünün parçaları gibi birbirini tamamlamalı ve birbirine uyumlu olmalıdır (Acar, 2004: 21).

Kentlerin sürekli olarak yayılarak büyümesi, aktarmalı kent içi ulaşımı günümüzün bir gerçeği haline getirmiştir. Aktarmalı toplu ulaşımın verimli bir şekilde işleyebilmesi ise toplu taşıma araçları arasında güzergâh, zaman ve ücret uyumunun sağlanmasına bağlıdır. Ayrıca toplu ulaşım hizmetlerine ilişkin bilgilendirmeler özellikle gelişmiş teknolojiler kullanılarak eksiksiz ve kesintisiz bir biçimde kentlilere sunulmalıdır (Arslan ve Murat, 2011: 40; UITP, 2004: 34-36).

7. TÜRKİYE'DE DOLAŞIM HAKKINA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Avrupa Kentsel Şartı, Türkiye'de kentli haklarının tanınmasında esas teşkil eden bir hukuki norm niteliğinde değildir. Ayrıca Türkiye'de kentli haklarına ilişkin doğrudan yapılmış herhangi bir yasal düzenleme de bulunmamaktadır. Bu gerçeklikten hareketle, bu durumun bir kentli hakkı olarak dolaşım hakkı için de geçerli olduğu görülmektedir. Ancak bu duruma rağmen ulusal mevzuatta kentli hakları ve özel olarak dolaşım hakkı ile ilişkilendirilebilecek birçok yasal düzenlemenin bulunduğu da bir gerçektir.

Türkiye'de kent içi ulaşım hizmetleri, hazırlanma amaçları birbirinden farklı birçok yasal düzenleme içinde nitelik ve nicelik bakımından yetersiz maddeler üzerinden ve dolaşım hakkı anlayışına oldukça uzak bir şekilde yürütülmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de ulaşım ile ilgili uygulamaları belirleyen yasal çerçeve içinde, belediyelerin işleyişi ile ilgili yasalar ve karayolu trafiğini düzenleyen yasalar ağırlıklı olmak üzere farklı tarihlerde farklı amaçlar için hazırlanmış ve kendi içinde bir bütünlük arz etmeyen birçok yasal düzenleme yer almaktadır (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009b: 36).

1982 Anayasası'nda yerleşme ve seyahat özgürlüğünü düzenleyen 23. maddeye göre "herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir." Anayasa'da geçen seyahat hürriyeti, devlete tanıma ve dokunmama gibi negatif nitelikli ödevler yükleyen klasik haklar kapsamında değerlendirilir. Oysa bir tür kentli hakkı olarak dolaşım hakkının sağlanması devletin pozitif nitelikli ödevlerini gerçekleştirmesiyle mümkündür.

Türkiye'de kent içi ulaşım, yerel yönetimlerin yanı sıra merkezi yönetimin de hizmet sahasına dâhil edilmiştir. Kent içi ulaşım ile ilgili belediyelere planlama, uygulama ve denetim gibi konularda önemli yetkiler tanıyan 2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2004 tarihli ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu; bunun yanında kent içi ulaşım ile ilgili doğrudan merkezi idareye görev, yetki ve sorumluluk yükleyen 2011 tarihli ve 655 sayılı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname; hem merkezi idareye hem de yerel yönetimlere trafik düzeni ve güvenliği noktasında görev, yetki ve sorumluluk tanıyan 1983 tarihli ve 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu kent içi ulaşım ile ilgili ulusal mevzuatın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu yasal düzenlemelerin dışında 2015 tarihli Şehir İçi Yollarda Bisiklet Yolları, Bisiklet İstasyonları ve Bisiklet Park Yerleri Tasarımına ve Yapımına Dair Yönetmelik içinde, bisiklet yollarının genel esasları, bisiklet yolları tasarım ve yapım kuralları, bisikletlilerin ulaşım sistemine entegrasyonu, bisiklet istasyonları ve bisiklet park yerleri hakkında birçok hüküm yer almaktadır. 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu sürdürülebilir ulaşım anlayışına dayanak teşkil etmektedir. 2005 tarihli ve 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da yapıları çevrenin ve toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun olması gerekliliği hükme bağlanmıştır. 2007 tarihli ve 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu'na istinaden kabul edilen 2008 tarihli Ulaşım Enerji Verimliliğinin Artırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik içinde toplu taşıma ve bisikletli ulaşımın yaygınlaştırılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır.

Yukarıda bahsi geçen düzenlemelerin dışında 1993 tarihli Otopark Yönetmeliği, 2008 tarihli Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği, 2000 tarihli Motorlu Araçların Dış Gürültü Emisyonları ve Egzoz Sistemleri ile İlgili Tip Onayı Yönetmeliği, 2013 tarihli Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü ile Benzin ve Motorin Kalitesi Yönetmeliği, 2010 tarihli Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği, 2017 tarihli Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği, 2004 tarihli Kamu Kurum ve Kuruluşları Personel Servis Hizmet Yönetmeliği gibi birçok düzenleme kent içi ulaşım ile ilgili hükümleri de içermektedir.

8. ARAŞTIRMA VE YÖNTEMİ HAKKINDA BİLGİLER

Bu araştırmanın amacı, Afyonkarahisar kent merkezinde bulunan kentlilerin “Avrupa Kentsel Şartı” ve “Avrupa Kentsel Şartı-2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto” belgelerinde bir tür kentli hakkı olarak kabul edilen dolaşım hakkından yararlanma düzeylerini, kendi düşünceleri ekseninde saptamak üzere bir ampirik araştırma yapmak ve toplanan verileri açıklayarak yorumlanmaktadır.

Araştırma evreni Afyonkarahisar Belediyesi sınırları içinde ikâmet eden kentlilerdir. Araştırmada kullanılan veriler, kentlilerden yüz yüze anket yöntemi ile 2016 yılı Ekim ve Kasım ayları içinde toplanmıştır. Araştırma için yaklaşık 500 kişilik bir örneklemin yeterli olacağı düşünülmüştür. Ardından kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş 419 kişiden (eksik doldurma, özen göstermeme vb. nedenlerle analize uygun bulunmayan anket formları iptal edildiğinde kalan rakam) toplanan veriler analize tâbi tutulmuştur.

Araştırmada kullanılan anket iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün amacı örnekleme oluşturan kentlileri tanımlamak (demografik özellikler, özel bir motorlu taşıttan yararlanma durumu, bisiklet kullanma durumu, kent içi ulaşım da en çok kullanılan yöntemler); ikinci bölümün amacı ise kentlilerin dolaşım hakkından yararlanma düzeylerini belirlemektir. Anketin ikinci bölümünde yer alan ve beşli likert ölçeğinde hazırlanmış ifadeler dolaşım hakkının içeriği, özellikle sürdürülebilir kent içi ulaşım (yayalılık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım) boyutu dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Araştırmada kullanılan ifadeler formunun güvenilirliği test edilmiş ve ölçümün güvenilir olduğu görülmüştür (Cronbach's Alpha=0,89). Araştırmadan elde edilen veriler, analiz edilmek üzere SPSS programına girilerek araştırma amaçları doğrultusunda çeşitli istatistiksel testlere tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde, iki veya daha fazla değişken grup arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığını göstermek üzere t testinin yanında, tek yönlü varyans analizi de kullanılmıştır.

9. ARAŞTIRMA BULGULARI VE ANALİZİ

Çalışmanın bu kısmında öncelikle örneklem içinde bulunan kentlilerin tanımlayıcı özellikleri ve ardından katılımcıların Afyonkarahisar kent merkezinde yayalılık, bisikletli ulaşım ve toplu ulaşım hakkındaki kanaatleri açıklanarak yorumlanmaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere;

- Katılımcı kentlilerin %51,1’i kadın, %48,9’u erkek; %48,7’si evli, %51,3’ü ise bekârdır. Ayrıca %40,5’i 15-25 yaş grubu, %29,6’sı 26-35 yaş grubu, %13,4’ü 36-45 yaş grubu, %16,5’i ise 45 üzeri yaş grubu içinde yer almaktadır. Bu verilerden hareketle katılımcıların cinsiyet dağılımının dengede olduğu ve çoğunlukla genç nüfusu temsil ettikleri söylenebilir.

- Katılımcı kentlilerin %6,7’si lisansüstü, %41,2’si lisans, %10,7’si önlisans, %24,6’sı lise mezunu veya öğrencisi; %8,4’ü ortaokul, %7,4’ü ise ilköğretim mezunudur. Ayrıca katılımcıların %1’i okur-yazar değildir. Bu verilerden hareketle katılımcıların çoğunlukla eğitim durumunun yüksek olduğu söylenebilir.

- Katılımcı kentlilerin %29,1’i memur, %25,1’i öğrenci, %12,4’ü serbest meslek çalışanı, %11,2’si işçi, %10,7’si ev hanımı ve %4,3’ü emeklidir. Ayrıca katılımcıların %7,2’si herhangi bir işte çalışmadığını belirtmiştir.

• Katılımcı kentlilerin %19,6'sı aylık 1.500 TL'den daha az, %42,8'i aylık 1.500 TL ile 3.000 TL arasında, %27,9'u 3.000 TL ile 5.000 TL arasında, %9,7'si 5.000 TL'den daha fazla bir gelire sahiptir. Bu verilerden hareketle katılımcıların çoğunlukla alt gelir grubunda yer aldıkları söylenebilir.

• Katılımcıların %60,1'i Afyonkarahisarlı olduğunu, %39,9'u ise Afyonkarahisarlı olmadığını belirtmiştir. Yani anket çalışmasına katılanların çoğunluğu Afyonkarahisarlıdır. Afyonkarahisarlı olan ve olmayan katılımcıların demografik özellikler bakımından farklılaştığı görülmektedir. Bu durum, Afyonkarahisarlı olmayan katılımcıların çoğunlukla öğrenci (%41,3) veya memur (%33,5) olmalarına bağlanabilir.

• Katılımcıların büyük çoğunluğu (%81,6) 2 yıldan fazla bir süredir Afyonkarahisar kent merkezinde bulunmaktadır. Yani katılımcıların Afyonkarahisar'ı yeterince tanıdıkları ve bu kentin sorunlarına ilişkin gerekli bilgiye sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Cinsiyet	Sayı	%	Yaş Grubu	Sayı	%
Kadın	214	51,1	15-25	170	40,5
Erkek	205	48,9	26-35	124	29,6
Medeni Durum			36-45	56	13,4
Evli	204	48,7	45 üzeri	69	16,5
Bekâr	215	51,3	Meslek Grubu		
Gelir Düzeyi			Memur	122	29,1
1.500 TL altı	82	19,6	İşçi	47	11,2
1.500-3.000TL	179	42,8	Serbest Meslek	52	12,4
3.000-5.000TL	117	27,9	Öğrenci	105	25,1
5.000TL üzeri	41	9,7	Ev Hanımı	45	10,7
Eğitim Durumu			Emekli	18	4,3
Okur-yazar değil	4	1	Çalışmayan	30	7,2
İlkokul	31	7,4	Memleket		
Ortaokul	35	8,4	Afyonkarahisar	252	60,1
Lise	103	24,6	Diğer	167	39,9
Önlisans	45	10,7	Afyonkarahisar'da Bulunma Süresi		
Lisans	173	41,2	2 yıldan az	77	18,4
Lisansüstü	28	6,7	2 yıldan fazla	342	81,6
Toplam	419	100,0	Toplam	419	100,0

Katılımcıların kent içi ulaşımında özel bir motorlu taşıttan yararlanma durumu aşağıda belirtilmiştir:

Tablo 2. Kent İçi Ulaşımında Özel Bir Motorlu Taşıttan Yararlanma Durumu

Yararlanıyor musunuz?	Sayı	%	Yararlanılan Taşıtın Türü	Sayı	%
Evet	204	48,7	Otomobil	165	39,4
Hayır	215	51,3	Minivan/Van, Panelvan	22	5,3
Yararlanma Sıklığı			Kamyonet, Arazi Taşıtı	2	0,5
Her gün	97	23,2	Motosiklet	7	1,6
Haftada birkaç kez	78	18,6	Motorlu Bisiklet	8	1,9
Ayda birkaç kez	29	6,9	Boş	215	51,3
Boş	215	51,3			
Toplam	419	100,0	Toplam	419	100,0

Tablo 2'de görüldüğü üzere;

• Anket çalışmasına katılan kentlilerin yaklaşık yarısı (%48,7) kent içi ulaşımında özel bir motorlu taşıttan (otomobil, minivan/van, panelvan, kamyonet, arazi taşıtı, motosiklet, motorlu bisiklet vb.) yararlanmaktadır. Özel bir motorlu taşıttan yararlanmak, o taşıta sahip olmak anlamına gelmemektedir. Yani bir kişi sahibi olmasa bile özel bir motorlu taşıttan yararlanabilir. Ayrıca katılımcı kentlilere kent içi

ulaşımda ne tür bir özel motorlu taşıt kullandıkları sorulduğunda, doğal olarak bu soruya sadece özel bir motorlu taşıttan yararlandığını belirten katılımcılar (204 kişi) cevap vermiştir. Yani özel bir motorlu taşıttan yararlanmadığını belirten 215 katılımcının durumu “Boş” sütununda gösterilmektedir.

- Katılımcıların %39,4’ü otomobil, %5,3’ü minivan/van, panelvan; %1,9’u motorlu bisiklet; %1,6’sı motosiklet; %0,5’i ise kamyonet, arazi taşıtı veya spor amaçlı taşıt kullanmaktadır. Yani kent içi ulaşımda özel bir motorlu taşıttan yararlandığını belirten katılımcıların büyük çoğunluğu (%80,9) otomobil kullanmaktadır.

- Katılımcıların %23,2’si her gün, %18,6’sı haftada birkaç kez, %6,9’u ise ayda birkaç kez özel bir motorlu taşıttan yararlanmaktadır. Bununla birlikte özel bir motorlu taşıttan yararlandığını belirten kentlilerin kentiçi ulaşımda yoğunlukla bu taşıtları kullandıkları görülmektedir.

Anket çalışmasına katılan kentlilerin bisiklet kullanma durumu ise aşağıda belirtilmiştir:

Tablo 3. Bisiklet Kullanma Durumu

Kullanıyor musunuz?	Sayı	%	Kullanma Sıklığı	Sayı	%
Evet	103	24,6	Her gün	16	3,8
Hayır	316	75,4	Haftada birkaç kez	32	7,7
Kullanma Amacı			Ayda birkaç kez	34	8,1
Ulaşım	39	9,3	Yılda birkaç kez	21	5,0
Spor	13	3,1	Boş	316	75,4
Eğlence/Hobi	51	12,2			
Boş	316	75,4			
Toplam	419	100,0	Toplam	419	100,0

Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcıların (kullanma sıklığı birbirinden farklı olmak kaydıyla) %12,2’si eğlence-hobi, %9,3’ü ulaşım, %3,1’i spor amaçlı olmak üzere toplam %24,6’sı bisiklet kullanmaktadır. Her ne kadar yaklaşık dört katılımcıdan birisi bisiklet kullanıyor olsa da bisikletin çoğunlukla ulaşım harici nedenlerle ayda veya yılda birkaç kez kullandığı görülmektedir.

Kent içi ulaşımda en çok kullanılan yöntemler ise aşağıda, Tablo 4’te görülmektedir. Tablo 4’ten de anlaşıldığı üzere;

- Kısa mesafeli (1.000 metreden az) kent içi ulaşımda katılımcıların %71,6’sı yayalığı, %14,6’sı toplu ulaşımı (minibüs/dolmuş ve halk otobüsü), %6,7’si özel otomobili, %4,1’i bisikleti, %1,4’ü motosiklet veya motorlu bisikleti, %1,7’si ise diğer özel motorlu taşıtları tercih etmektedir. Yani kısa mesafeli kent içi ulaşımda katılımcıların önemli çoğunluğu yürümeyi tercih etmektedir.

- Orta mesafeli (1.000-5.000 metre) kent içi ulaşımda katılımcıların %53,7’si toplu ulaşımı, %24,3’ü özel otomobili, %10,7’si yürümeyi, %5,5’i bisikleti, %2,4’ü motosiklet veya motorlu bisikleti, %3,3’ü ise diğer motorlu taşıtları tercih etmektedir. Yani orta mesafeli kent içi ulaşımda katılımcıların çoğunluğu toplu ulaşımı tercih etmektedir.

- Uzun mesafeli (5.000 metreden fazla) kent içi ulaşımda katılımcıların %60,6’sı toplu ulaşımı, %32,2’si özel otomobili, %1,5’i motosiklet veya motorlu bisikleti, %5’i diğer motorlu taşıtları, %0,5’i bisikleti, %0,2’si ise yürümeyi tercih etmektedir. Yani uzun mesafeli kent içi ulaşımda katılımcıların neredeyse tamamı motorlu taşıt kullanmaktadır.

Tablo 4. Kent İçi Ulaşımında En Çok Kullanılan Yöntemler

Kısa Mesafeli Ulaşım (1.000 metreden az)	Sayı	%	Uzun Mesafeli Ulaşım (5.000 metreden fazla)	Sayı	%
Yürümek	300	71,6	Yürümek	1	0,2
Bisiklet	17	4,1	Bisiklet	2	0,5
Motosiklet / Motorlu bisiklet	6	1,4	Motosiklet / Motorlu bisiklet	6	1,5
Özel otomobil	28	6,7	Özel otomobil	135	32,2
Minibüs (dolmuş)	41	9,8	Minibüs (dolmuş)	137	32,7
Halk otobüsü	20	4,8	Halk otobüsü	117	27,9
Diğer (panelvan, kamyonet vb.)	7	1,7	Diğer (panelvan, kamyonet vb.)	21	5,0
Orta Mesafeli Ulaşım (1-5 km arası)	Sayı	%			
Yürümek	45	10,7			
Bisiklet	23	5,5			
Motosiklet / Motorlu bisiklet	10	2,4			
Özel otomobil	102	24,3			
Minibüs (dolmuş)	147	35,1			
Halk otobüsü	78	18,6			
Diğer (panelvan, kamyonet vb.)	14	3,3			
Toplam	419	100,0	Toplam	419	100,0

9.1. Yayalılık

Katılımcıların Afyonkarahisar kent merkezinde yayalığa ilişkin altyapı, donanım ve hizmetler hakkındaki düşünceleri aşağıda, Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5'ten de anlaşıldığı üzere; yayaların durumuna ilişkin sunulan ifadelerin her birinin genel ortalaması 3'ün altındadır. Ortalama bakımından "5" en yüksek katılma düzeyini, "1" en yüksek katılmama düzeyini, "3" ise kararsızlık halini ifade etmektedir. Yani bir ifadenin ortalamasının 3'ün altında yer alması, bahsi geçen ifadeye katılma derecesinin düşük olduğunu ve genel olarak o konuda olumlu bir izlenimin bulunmadığını göstermektedir. Ancak ortalamanın kararsızlık noktası olan 3 değerine yaklaşması halinde ise kanaatlerin çok belirgin olmadığı da söylenebilir. Bu bulgulara göre Afyonkarahisar kent merkezinde yayalığa ilişkin altyapı, donanım ve hizmetlerin genel olarak kaliteli, yeterli ve güvenli bulunmadığı söylenebilir. Özellikle tekerlekli sandalye kullananlar ve görme engelliler için bu hizmetlerin çok daha yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların yayalığa ilişkin sunulan ifadelere katılma düzeyleri cinsiyet (A4 hariç), memleket (A6 hariç) ve eğitim (A6 hariç) değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta; yaş değişkenine göre ise anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Buna göre kadınların erkeklerden; Afyonkarahisarlı olmayanların Afyonkarahisarlı olanlardan; yükseköğretim düzeyinde eğitim alanların, lise ve daha aşağı düzeyde eğitim alanlardan daha düşük bir ortalama sahip oldukları görülmektedir. Yani kadınlar, Afyonkarahisarlı olmayanlar ve yükseköğretim düzeyinde eğitim alanlar Afyonkarahisar kent merkezinde yayaların durumuna ilişkin daha olumsuz bir kanaate sahiptir.

Tablo 5. Yayaların Durumu

	Değişken		Ortalama	St. Sapma	Anlamlılık
A1.Kentimizde yayalara rahat ve güvenli dolaşım imkânı sağlayan kaldırımlar ve yaya yolları bulunmaktadır. Ortalama=2,77 Standart Sapma=1,23	Cinsiyet*	Kadın	2,64	1,25	0,032
		Erkek	2,90	1,19	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,94	1,23	0,000
		Diğer	2,51	1,18	
	Yaş	25 altı	2,65	1,19	0,306
		26-45	2,84	1,24	
		45 üzeri	2,85	1,27	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	3,24	1,27	0,001
		Lise	2,80	1,19	
Yükseköğretim		2,62	1,20		
A2.Kentimizde kaldırımlar ve yaya yolları nitelik bakımından uygun kaliteye sahiptir. Ortalama=2,56 Standart Sapma=1,13	Cinsiyet*	Kadın	2,43	1,12	0,014
		Erkek	2,70	1,12	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,68	1,15	0,009
		Diğer	2,38	1,08	
	Yaş	25 altı	2,53	1,14	0,145
		26-45	2,50	1,10	
		45 üzeri	2,81	1,19	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,81	1,17	0,004
		Lise	2,76	1,18	
Yükseköğretim		2,41	1,07		
A3.Kentimizde yayaların taşıt yollarından rahat ve güvenli bir şekilde geçmelerine imkân tanıyan yaya geçitleri bulunmaktadır. Ortalama=2,71 Standart Sapma=1,14	Cinsiyet*	Kadın	2,60	1,17	0,043
		Erkek	2,82	1,10	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,83	1,16	0,008
		Diğer	2,53	1,09	
	Yaş	25 altı	2,65	1,10	0,515
		26-45	2,72	1,16	
		45 üzeri	2,84	1,20	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,90	1,24	0,046
		Lise	2,86	1,14	
Yükseköğretim		2,59	1,10		
A4.Kentimizde bulunan trafik ışıkları yer ve süre bakımından yayaların güvenli ve rahat dolaşımını sağlayacak niteliktedir. Ortalama=2,88 Standart Sapma=1,15	Cinsiyet	Kadın	2,79	1,13	0,130
		Erkek	2,97	1,18	
	Memleket*	Afyonkarahisar	3,09	1,10	0,000
		Diğer	2,56	1,16	
	Yaş	25 altı	2,75	1,15	0,056
		26-45	2,90	1,13	
		45 üzeri	3,14	1,20	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	3,32	1,11	0,001
		Lise	2,94	1,19	
Yükseköğretim		2,73	1,12		
A5.Kentimizin yolları ve kaldırımları, tekerlekli sandalye kullananların güvenli ve rahat dolaşımını sağlayacak niteliktedir. Ortalama=2,02 Standart Sapma=1,02	Cinsiyet*	Kadın	1,87	0,94	0,001
		Erkek	2,19	1,07	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,14	1,02	0,004
		Diğer	1,85	0,99	
	Yaş	25 altı	1,92	1,05	0,198
		26-45	2,06	0,99	
		45 üzeri	2,17	1,01	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,18	1,05	0,000
		Lise	2,31	1,15	
Yükseköğretim		1,86	0,92		
A6.Kentimizin yolları ve kaldırımları, görme engellilerin güvenli ve rahat dolaşımını sağlayacak niteliktedir. Ortalama=1,96 Standart Sapma=1,02	Cinsiyet*	Kadın	1,83	0,98	0,009
		Erkek	2,09	1,06	
	Memleket	Afyonkarahisar	2,03	1,01	0,080
		Diğer	1,85	1,03	
	Yaş	25 altı	1,94	1,02	0,285
		26-45	2,03	1,04	
		45 üzeri	1,81	0,98	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	1,95	1,01	0,064
		Lise	2,16	1,10	
Yükseköğretim		1,88	0,99		
"5-Tamamen Katılıyorum", "4-Katılıyorum", "3-Kararsızım", "2-Katılmıyorum", "1-Kesinlikle katılmıyorum"					
* Değişken gruplar arasında P<0,05 düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır.					

9.2. Bisikletli Ulaşım

Katılımcıların Afyonkarahisar kent merkezinde bisikletli ulaşım ile ilişkin altyapı, donanım ve hizmetler hakkındaki düşünceleri şu şekildedir:

Tablo 6. Bisikletli Ulaşımın Durumu

	Değişken		Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık
B1.Kentimizde rahat ve güvenli bisiklet ulaşımına imkân sağlayan gerekli altyapı ve donanım mevcuttur. Ortalama=2,16 Standart Sapma=0,98	Cinsiyet	Kadın	2,16	0,96	0,940
		Erkek	2,17	1,00	
	Memleket *	Afyonkarahisar	2,29	1,01	0,001
		Diğer	1,97	0,88	
	Yaş	25 altı	2,10	1,00	0,250
		26-45	2,16	0,97	
		45 üzeri	2,33	0,94	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,48	0,97	0,004
		Lise	2,22	1,11	
Yükseköğretim		2,05	0,89		
B2.Kentimizde bisikletliler motorlu taşıtlar karşısında güvencedir. Ortalama=2,10 Standart Sapma=0,97	Cinsiyet	Kadın	2,08	0,95	0,730
		Erkek	2,11	0,99	
	Memleket *	Afyonkarahisar	2,18	0,99	0,026
		Diğer	1,97	0,92	
	Yaş	25 altı	2,10	1,02	0,840
		26-45	2,07	0,94	
		45 üzeri	2,15	0,94	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,40	1,04	0,005
		Lise	2,16	1,06	
Yükseköğretim		1,98	0,89		
"5-Tamamen Katılıyorum", "4-Katılıyorum", "3-Kararsızım", "2-Katılmıyorum", "1-Kesinlikle katılmıyorum"					
* Değişken gruplar arasında P<0,05 düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır.					

Tablo 6’da görüldüğü üzere; bisikletli ulaşım ile ilişkin sunulan ifadelerin her birisinin genel ortalaması 3’ün altındadır ve “katılmıyorum” seçeneğine çok yakındır. Bu bulgulara göre Afyonkarahisar kent merkezinde bisikletli ulaşım ile ilişkin altyapı, donanım ve hizmetlerin genel olarak kaliteli, yeterli ve güvenli bulunmadığı söylenebilir.

Katılımcıların bisikletli ulaşım ile ilişkin sunulan ifadelerle katılma düzeyleri memleket ve eğitim değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta; cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre ise anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Buna göre Afyonkarahisarlı olmayanların Afyonkarahisarlı olanlardan; yükseköğretim düzeyinde eğitim alanların lise ve daha aşağı düzeyde eğitim alanlardan daha düşük bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Yani Afyonkarahisarlı olmayanlar ve yükseköğretim düzeyinde eğitim alanlar Afyonkarahisar kent merkezinde bisikletli ulaşımın durumuna ilişkin daha olumsuz bir kanaate sahiptir.

9.3. Toplu Taşıma

Katılımcıların Afyonkarahisar kent merkezinde toplu ulaşım³ ile ilişkin altyapı, donanım ve hizmetler hakkındaki düşünceleri Tablo 7’de gösterilmektedir. Tablo 7’de görüldüğü üzere toplu ulaşımın durumunu belirlemek üzere sunulan ifadelerden çoğunun genel ortalaması 3’ün altındadır. Ortalama bakımından 3’ün üzerinde olanlar ise; halk otobüsü ve dolmuş güzergâhlarının, hareket saatlerinin ve toplu taşıma duraklarının sayıca yeterliliğine ilişkin ifadelerdir. Her ne kadar bu hizmetlere olumlu anlamlar yüklendiği söylenebilse de bunların her birinin ortalamasının “kararsızım” noktasına daha yakın bir değere karşılık geldiği ve bu nedenle söz konusu hizmetlere ilişkin olumlu kanaatlerin çok da yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgulara göre Afyonkarahisar kent merkezinde toplu ulaşım ile ilişkin altyapı, donanım ve hizmetlerin genel olarak kaliteli, yeterli ve güvenli bulunmadığı söylenebilir.

³ Afyonkarahisar kent merkezinde toplu taşıma araçları olarak sadece halk otobüsü ve minibüs (dolmuş) kullanılmaktadır.

Tablo 7. Toplu Ulaşımın Durumu

	Değişken		Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık
C1.Kentimizde kullanılan halk otobüsleri konfor ve tasarım bakımından uygun kaliteye sahiptir. Ortalama=2,53 Standart Sapma=1,11	Cinsiyet*	Kadın	2,42	1,13	0,026
		Erkek	2,66	1,08	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,72	1,13	0,000
		Diğer	2,25	1,03	
	Yaş*	25 altı	2,40	1,07	0,001
		26-45	2,50	1,13	
		45 üzeri	2,97	1,09	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,64	1,14	0,003
		Lise	2,82	1,10	
		Yükseköğretim	2,39	1,09	
C2.Kentimizde kullanılan minibüsler (dolmuşlar) konfor ve tasarım bakımından uygun kaliteye sahiptir. Ortalama=2,54 Standart Sapma=1,17	Cinsiyet	Kadın	2,47	1,18	0,201
		Erkek	2,61	1,17	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,75	1,21	0,000
		Diğer	2,22	1,05	
	Yaş*	25 altı	2,41	1,10	0,000
		26-45	2,47	1,20	
		45 üzeri	3,04	1,18	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,95	1,24	0,000
		Lise	2,89	1,17	
		Yükseköğretim	2,28	1,09	
C3.Halk otobüslerinin kullandığı güzergâhlar ulaşım ihtiyacını karşılamaktadır. Ortalama=3,27 Standart Sapma=1,08	Cinsiyet	Kadın	3,23	1,12	0,380
		Erkek	3,32	1,04	
	Memleket	Afyonkarahisar	3,24	1,09	0,442
		Diğer	3,32	1,07	
	Yaş	25 altı	3,35	1,03	0,373
		26-45	3,19	1,09	
		45 üzeri	3,31	1,16	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,95	1,12	0,011
		Lise	3,45	1,13	
		Yükseköğretim	3,29	1,03	
C4.Minibüslerin (dolmuşların) kullandığı güzergâhlar ulaşım ihtiyacını karşılamaktadır. Ortalama=3,43 Standart Sapma=1,06	Cinsiyet	Kadın	3,36	1,10	0,169
		Erkek	3,50	1,00	
	Memleket	Afyonkarahisar	3,46	1,06	0,423
		Diğer	3,38	1,05	
	Yaş	25 altı	3,48	1,01	0,080
		26-45	3,31	1,07	
		45 üzeri	3,62	1,11	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	3,44	1,18	0,332
		Lise	3,56	1,03	
		Yükseköğretim	3,37	1,03	
C5.Halk otobüslerinin sayısı ve hareket saatleri ulaşım ihtiyacını karşılamaktadır. Ortalama=3,14 Standart Sapma=1,12	Cinsiyet	Kadın	3,06	1,15	0,126
		Erkek	3,22	1,09	
	Memleket	Afyonkarahisar	3,20	1,09	0,187
		Diğer	3,05	1,17	
	Yaş	25 altı	3,12	1,13	0,088
		26-45	3,05	1,13	
		45 üzeri	3,40	1,06	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	3,28	1,10	0,443
		Lise	3,16	1,18	
		Yükseköğretim	3,09	1,11	
C6.Minibüslerin (dolmuşların) sayısı ve hareket saatleri ulaşım ihtiyacını karşılamaktadır. Ortalama=3,39 Standart Sapma=1,14	Cinsiyet	Kadın	3,35	1,16	0,428
		Erkek	3,43	1,11	
	Memleket*	Afyonkarahisar	3,51	1,10	0,009
		Diğer	3,21	1,17	
	Yaş*	25 altı	3,36	1,14	0,000
		26-45	3,18	1,14	
		45 üzeri	4,00	0,90	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	3,74	1,03	0,006
		Lise	3,46	1,15	
		Yükseköğretim	3,26	1,14	

	Değişken		Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık
C7.Halk otobüslerinin kullanımı yaşlılar ve bebekliler için uygundur. Ortalama=2,58 Standart Sapma=1,15	Cinsiyet*	Kadın	2,37	1,13	0,000
		Erkek	2,81	1,12	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,68	1,17	0,034
		Diğer	2,44	1,10	
	Yaş	25 altı	2,58	1,14	0,616
		26-45	2,55	1,15	
		45 üzeri	2,71	1,17	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,52	1,23	0,871
		Lise	2,62	1,18	
		Yükseköğretim	2,59	1,11	
C8.Minibüslerin (dolmuşların) kullanımı yaşlılar ve bebekliler için uygundur. Ortalama=2,42 Standart Sapma=1,04	Cinsiyet*	Kadın	2,30	1,06	0,015
		Erkek	2,55	1,01	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,54	1,04	0,006
		Diğer	2,25	1,02	
	Yaş	25 altı	2,35	1,02	0,517
		26-45	2,47	1,09	
		45 üzeri	2,49	0,99	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,51	1,18	0,484
		Lise	2,49	0,97	
		Yükseköğretim	2,37	1,03	
C9.Halk otobüslerinin kullanımı engelliler için uygundur. Ortalama=2,45 Standart Sapma=1,15	Cinsiyet*	Kadın	2,27	1,12	0,001
		Erkek	2,63	1,16	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,51	1,15	0,149
		Diğer	2,35	1,16	
	Yaş	25 altı	2,47	1,16	0,126
		26-45	2,35	1,14	
		45 üzeri	2,68	1,15	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,58	1,24	0,381
		Lise	2,51	1,13	
		Yükseköğretim	2,39	1,14	
C10.Minibüslerin (dolmuşların) kullanımı engelliler için uygundur. Ortalama=2,07 Standart Sapma=0,94	Cinsiyet	Kadın	2,05	0,97	0,580
		Erkek	2,10	0,91	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,15	0,95	0,047
		Diğer	1,96	0,91	
	Yaş	25 altı	2,10	0,91	0,666
		26-45	2,08	1,02	
		45 üzeri	1,98	0,77	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,08	0,97	0,097
		Lise	2,24	0,96	
		Yükseköğretim	2,00	0,91	
C11.Kentimizde aktarmalı toplu taşıma hizmeti başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Ortalama=2,88 Standart Sapma=1,12	Cinsiyet	Kadın	2,87	1,09	0,864
		Erkek	2,89	1,15	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,97	1,13	0,037
		Diğer	2,74	1,10	
	Yaş	25 altı	2,84	1,19	0,133
		26-45	2,82	1,03	
		45 üzeri	3,13	1,14	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	3,01	1,05	0,202
		Lise	2,99	1,19	
		Yükseköğretim	2,80	1,11	
C12.Halk otobüsü şoförlerinin davranışları hizmet kalitesi bakımından uygundur. Ortalama=2,47 Standart Sapma=1,16	Cinsiyet	Kadın	2,42	1,14	0,446
		Erkek	2,51	1,19	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,60	1,16	0,005
		Diğer	2,27	1,14	
	Yaş*	25 altı	2,48	1,15	0,049
		26-45	2,35	1,14	
		45 üzeri	2,75	1,22	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,62	1,25	0,100
		Lise	2,61	1,23	
		Yükseköğretim	2,36	1,07	

	Değişken		Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık
C13.Minibüs (dolmuş) şoförlerinin davranışları hizmet kalitesi bakımından uygundur. Ortalama=2,29 Standart Sapma=1,10	Cinsiyet	Kadın	2,32	1,13	0,556
		Erkek	2,25	1,08	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,43	1,16	0,001
		Diğer	2,07	0,98	
	Yaş*	25 altı	2,28	1,06	0,001
		26-45	2,12	1,08	
		45 üzeri	2,72	1,17	
	Eğitim*	Ortaokul ve altı	2,60	1,28	0,000
		Lise	2,50	1,14	
Yükseköğretim		2,11	0,99		
C14.Toplu taşıma kullanım ücretleri bütçem için uygundur. Ortalama=2,31 Standart Sapma=1,20	Cinsiyet	Kadın	2,21	1,19	0,090
		Erkek	2,41	1,21	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,42	1,22	0,015
		Diğer	2,13	1,15	
	Yaş*	25 altı	2,07	1,15	0,001
		26-45	2,39	1,19	
		45 üzeri	2,68	1,25	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,42	1,25	0,646
		Lise	2,32	1,19	
Yükseköğretim		2,27	1,16		
C15.Toplu taşımada kullanılan duraklar sayıca yeterlidir. Ortalama=3,30 Standart Sapma=1,03	Cinsiyet	Kadın	3,21	0,99	0,076
		Erkek	3,40	1,07	
	Memleket*	Afyonkarahisar	3,42	0,99	0,003
		Diğer	3,12	1,08	
	Yaş	25 altı	3,24	1,01	0,236
		26-45	3,30	1,03	
		45 üzeri	3,49	1,09	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	3,42	1,01	0,386
		Lise	3,35	1,05	
Yükseköğretim		3,25	1,03		
C16.Toplu taşıma durakları nitelik bakımından uygun kaliteye sahiptir. Ortalama=2,70 Standart Sapma=1,18	Cinsiyet*	Kadın	2,51	1,16	0,001
		Erkek	2,89	1,17	
	Memleket*	Afyonkarahisar	2,82	1,21	0,009
		Diğer	2,51	1,11	
	Yaş	25 altı	2,58	1,15	0,058
		26-45	2,70	1,16	
		45 üzeri	2,98	1,28	
	Eğitim	Ortaokul ve altı	2,90	1,27	0,054
		Lise	2,84	1,21	
Yükseköğretim		2,58	1,10		
"5-Tamamen Katılıyorum", "4-Katılıyorum", "3-Kararsızım", "2-Katılmıyorum", "1-Kesinlikle katılmıyorum"					
* Değişken gruplar arasında P<0,05 düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır.					

Kentlilerin toplu ulaşımına ilişkin bazı ifadeler katılma düzeyleri cinsiyet, memleket, yaş ve eğitim değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre;

- Kadınlar, konfor ve tasarım; ayrıca, yaşlıların, bebekliğin ve engellilerin kullanımına uygunluk bakımından halk otobüslerine daha olumsuz anlamlar yüklemektedir.

- Afyonkarahisarlı olmayan katılımcıların konfor ve tasarım, yaşlıların ve bebekliğin kullanımına uygunluk ve şoförlerin davranışları bakımından halk otobüslerine; konfor ve tasarım, hareket saatleri, yaşlıların, bebekliğin, engellilerin kullanımına uygunluk ve şoförlerin davranışları bakımından ise minibüslere daha olumsuz anlamlar yükledikleri görülmektedir. Bununla birlikte Afyonkarahisarlı olmayanlar aktarmalı toplu taşıma hizmetlerini daha başarısız, toplu taşıma ücretlerini daha yüksek ve toplu taşıma duraklarını ise daha niteliksiz bulmaktadır.

- 45 yaşından küçük katılımcılar konfor ve tasarım, hareket saatleri ve şoförlerin davranışları bakımından halk otobüslerine ve minibüslere daha olumsuz anlamlar yüklemektedir.

• Yükseköğretim düzeyinde eğitim alan katılımcılar konfor ve tasarım, hareket saatleri ve şoförlerin davranışları bakımından minibüslere daha olumsuz anlamlar yüklemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anket çalışmasından elde edilen bulgulara göre, katılımcı kentlilerin büyük çoğunluğu (özellikle Afyonkarahisarlı olmayan katılımcılar) Afyonkarahisar kent merkezinde uygulanan yayalık, bisikletli ulaşım ve toplu taşıma gibi sürdürülebilir ulaşım yöntemlerine ilişkin altyapı, donanım ve hizmetleri genel olarak kaliteli, yeterli ve güvenli bulmamaktadır. Oysa kentlerde kontrol edilebilir ve sürdürülebilir bir ulaşım anlayışının geliştirilebilmesi için otomobile karşı sosyal ve ekonomik yararlılığı daha yüksek toplu taşıma, bisikletli ulaşım ve yayalık gibi alternatif ulaşım yöntemleri geliştirilmelidir. Çünkü bir insan hakkı olarak seyahat özgürlüğü ve bir kentli hakkı olarak dolaşım hakkı taşıtlara değil insanlara tanınmıştır. Oysa günümüzde kentler büyük ölçüde insan dolaşımı yerine taşıt ulaşımı için tasarlanmaktadır. Bu sorunun çözümü açısından kentsel ulaşım planları toplumun genel menfaati gözetilerek yapılmalı ve otomobil gibi özel motorlu taşıtların dolaşım hacminin azaltılması için kent ve insan odaklı ulaşım alternatifleri geliştirilmelidir. Buna göre;

• Kentsel alanların tamamı engelliler, yaşlılar ve çocuklular başta olmak üzere tüm yayalar için erişilebilir olmalı; kentsel alanların düzenlenmesinde yayaların durumu ve ihtiyaçları öncelikle göz önünde bulundurulmalıdır.

• Kent içi ulaşımında bisikletin sürücüsüne güven vermesi ve buna bağlı olarak bisiklet kullanımının yaygınlaşması için motorlu taşıtlarla işgal edilmeyen, yüksek kalite standartlarına sahip bisiklet yolları, bisiklet park yerleri vb. altyapı ve donanımlar bulunmalıdır.

• Toplu taşıma araçları tasarım, konfor ve kaliteli hizmet anlayışıyla kentliler üzerinde olumlu izlenim bırakmalı; dezavantajlı grupların (yaşlılar, engelliler, bebek arabalıları vb.) kullanımına uygun olmalı (kapılar zemine yakın olmalı; yaşlı, engelli, hamile vb. için yeterli alan/koltuk tahsisi yapılmalı vb.) ve engelli arabası kullananlar için gerekli donanımlara sahip olmalıdır. Ayrıca toplu taşıma durakları kaliteli malzeme kullanılarak iyi işçilikle yapılmalı; güvenli, aydınlık, temiz olmalı; otomobil parkı gibi haksız işgallerle önü kapatılmamalı; sayı bakımından yeterli ve mesafe bakımından ulaşılabilir olmalıdır.

• Aktarmalı ulaşımın rahat ve verimli bir şekilde gerçekleşmesi için toplu taşıma araçları arasında güzergâh, zaman ve ücret uyumu sağlanmalı; ayrıca toplu taşıma hizmetlerinde etkinliğin artması için toplu ulaşım ile ilişkin tüm bilgilendirmeler eksiksiz ve kesintisiz bir biçimde kentlilere sunulmalıdır.

Sonuç olarak sağlıklı ve yaşanabilir kentlerin oluşturulması sürdürülebilir kent içi ulaşım politikalarının benimsenmesine bağlıdır. Bu nedenle mevcut otomobil odaklı ulaşım politikaları yerine kentlilerin tamamının ihtiyaçlarına karşılık verebilen; toplumsal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği olan yayalık, bisikletli ulaşım ve toplu taşıma gibi ulaşım yöntemleri ön plana çıkarılmalı; uzun mesafeler için otomobile alternatif toplu taşıma; kısa ve orta mesafeler için yayalık ve bisikletli ulaşım cazip hale getirilerek desteklenmelidir.

KAYNAKLAR

- ACAR, İ.H. (2003). Bütünleşik Ulaşım Politikası ve Avrupa Kentsel Şartı, Ulaşım ve Dolaşım İlkeleri içinde (41-59), Ulaştırma Politikaları Kongresi, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara.
- ACAR, İ.H. (2004). “Avrupa Kentsel Şartı” Işığında Ulaşım ve Hareketlilikte İzmir’de Uygulanan Bütüncül Yaklaşım. Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, 429, 18-22.
- ARSLAN, T. ve MURAT Y.S. (2011). Kent Ulaşımında Organizasyonel Sorunların Değerlendirilmesi: Antakya Örneği. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 17 (1), 33-41.
- BAYINDIRLIK VE İSKÂN BAKANLIĞI (2009a). Kültür ve Eğitim Komisyonu Raporu-9. Kentleşme Şurası, Ankara. 14 Temmuz. 2015. www.kentges.gov.tr/_dosyalar/sura_raporlari/kitap_9.pdf
- BAYINDIRLIK VE İSKÂN BAKANLIĞI (2009b). Kentsel Teknik Altyapı ve Ulaşım Komisyonu Raporu-2. Kentleşme Şurası, Ankara. 14 Temmuz 2015. http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/sura_raporlari/kitap2.pdf
- BENK, S. (2007). Kent İçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- BİROL, G. (2008). Kentlilik Bilinci ve Balıkesir’den Yarım Asırlık Bir Örnek: Yeni Çarşı Deneyimi. Ege Mimarlık Dergisi, 65, 28-31.
- DONNELLY, J. (1995). Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları. M. Erdoğan ve L. Korkut (Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- ELBEYLİ, Ş. (2012). Kent İçi Ulaşımında Bisikletin Konumu ve Şehirler İçin Bisiklet Ulaşımı Planlaması: Sakarya Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ERDOĞAN, M. (2011). İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Ankara: Orion Kitabevi.
- ERİM A. (2008). Avrupa Kentsel Şartı-2: Yeni Bir Kentlilik için Manifesto (Çeviri), 5 Şubat 2016, http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/yy_mevzuati/mevzuat_detay.php?kod=696&turu=ua
- ERTAN, K.A. ve ERTAN B. (2013). Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı, Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları içinde (45-72). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GÜLER, M. (2011). Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 66 (1), 49-71.
- INTERNATIONAL ASSOCIATION OF PUBLIC TRANSPORT [UITP] (2001). Better Mobility in Urban Areas, Brüksel. İ. H. Acar (Çev.), Türkiye Mühendislik Haberleri, 2004, 429 (1), 33-36.
- İNSAN HAKLARI DERNEĞİ [İHD] (1990), Yaya Hakları Bildirgesi, 23 Ocak 2016, <http://www.ihd.org.tr/yaya-haklari-bildirgesi/>
- İSBİR, E.G. (1991). Şehirleşme ve Meseleleri, 2. Baskı, Ankara: Gazi Büro Yayınları.
- JOSEPH, S. (2000). Birleştirilmiş Ulaşım Siyasetleri, M. Tunçağ (Çev.), Dünyada İnşaat Mühendisliği, Türkiye Mühendislik Haberleri, 409 (5), 54-55.
- KARACASU, M. (1996). Eskişehir Kent İçi Ulaşımında Trafik Türlerine Göre Dağılımın Belirlenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- KARASU, M.A. (2008). Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 78, 37-52.
- KAYA, E. (2004). Kentleşme ve Kentleşme. (2. Baskı). Kent Yönetim Dizisi: 3, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- KAYA, S. (2013). Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşımında Bisikletin Yeri ve Sancaktepe Bisiklet Yol Ağı Önerisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- KELEŞ, R. (1998). Kentbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: İmge Kitabevi.

- KIRMIZI, Z., KOLAĞASIOĞLU, M.Ş. ve ÇALIŞKAN, F.T. (2012). Kent İçi Ulaşım Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Cinius Yayınları.
- KIM, S., ULFARSSON, G.F., HENNESSY J.T. (2007). Analysis of Light Rail Rider Travel Behavior: Impacts of Individual, Built Environment and Crime Characteristics on Transit Access. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 41 (6), 511-522.
- KÖS, M. (2015). Kent İçi Ulaşım Problemlerine Alternatif Entegre Bisiklet Ulaşımı Planlaması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- LORASOKKAY, M.A. (2007). Konya Kent İçi Ulaşım Sorunları ve Çözüm Önerileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- MUTLU, A. (2010). Kentli Hakları ve Türkiye, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ORHON, O. (2010). Toplu Taşıım Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Ulusal Toplu Ulaşım Sempozyumu ve Sergisi, İstanbul.
- ÖKMEN, M. (2013). Bir İnsan Hakkı Olarak Kentli Haklarının Geliştirilmesi ve Yerel Yönetimler, Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları içinde (17-44). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖNDER, F. (2007). Kentli Hakları ve Yerel Siyaset. Yerel Siyaset Sempozyumu, İstanbul.
- PEKTAŞ, E.K. ve AKIN, F. (2010). Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak “Katılım Hakkı” ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XII (2), 23-50.
- SIGURD, G. (2003). *Urban Transportation System*, McGraw-Hill Professional Books, UK.
- ŞAHİN, Y. (2013). Kentleşme Politikası, (4. Baskı), Trabzon: Ekin Yayınevi.
- TEKELİ, İ. (1994). Kentsel Haklar: Karşılaştırmalı Çerçeve Türkiye, Mete Tuncay (Ed.), *Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi*, İstanbul.
- TEKELİ, İ. (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TEKELİ, İ. (2002). İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekâna İlişkin Boyutları, Ferzan Yıldırım (Ed.), *İnsan, Çevre, Kent içinde* (15-29), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi.
- ULAŞTIRMA, DENİZCİLİK VE HABERLEŞME BAKANLIĞI [UBAK] (2009). 10. Ulaştırma Şurası “Hedef 2023”. Erişilebilirlik Alt Komisyon Raporu., E.T.: 26 Ocak 2016. <http://www.erişilebiliristanbul.org/BilgiBankasi/Sayfalar/Anasayfa.aspx>
- UZ, V.E. ve KARAŞAHİN, M. (2004). Kent İçi Ulaşımında Bisiklet. *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*. 429, 41-46.
- YENER Z. ve ARAPKİRLİOĞLU K. (1996). *Avrupa Kentsel Şartı (Çeviri)*, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

**FİNANSAL RİSKLER İLE FİRMA DEĞERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ:
BORSA İSTANBUL FİRMALARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

***DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL RISKS AND FIRM VALUE:
AN APPLICATION ON ISTANBUL STOCK EXCHANGE COMPANIES***

Emre Esat TOPALOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emresatopal@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8771-779X>

Başvuru Tarihi/Application Date: 04.04.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.06.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.412559

Öz

Çalışmada, finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2012-2017 yılları arasında Borsa İstanbul 100 Endeksinde pay senetleri devamlı olarak işlem gören firmalara ilişkin veriler, panel veri analizi ile incelenmiştir. Finansal riskler, faiz, sermaye, kur, likidite ve kredi riskleri ile temsil edilmiştir. Firma değeri ise Tobin Q, Piyasa Değeri/Defter Değeri ve Fiyat/Kazanç oranları ile ölçülmüştür. Analiz kapsamında üç farklı model oluşturulmuştur. Birinci modelde sermaye ve likidite riskleri ile Tobin Q arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, kur, kredi ve faiz riski ile anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. İkinci modelde, kredi riski ile Piyasa Değeri/Defter Değeri oranı arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, faiz, sermaye, kur ve likidite riskleri ile anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Üçüncü modelde ise kur ve kredi riskleri ile Fiyat/Kazanç oranı arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, faiz, sermaye ve likidite riskleri ile anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla, Borsa İstanbul 100 firmalarının firma değerlerini yükseltebilmeleri için satış ve alacak politikalarını, finansman kararlarını, likidite durumlarını ve döviz kurlarını dikkate almaları gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Finansal Riskler, Firma Değeri, Borsa İstanbul, Panel Veri Analizi

Abstract

This study is aimed at revealing the relationship between financial risks and firm value. In this context, the data from the firms, whose shares are continuously traded on Borsa İstanbul 100 Index between 2012-2017, is analyzed by the panel data analysis. Financial risks are represented by interest, capital, currency, liquidity and credit risks. Firm value is measured by Tobin Q, Market Value/Book Value and Price/Earning ratios. Within the scope of the analysis, three different models are specified. In the first model, while a negative and significant relationship was found between capital and liquidity risks and Tobin Q, no significant relationship was observed with currency, credit and interest risk. In the second model, while a negative and significant relationship was found between credit risk and Market Value/Book Value, no significant relationship was observed with interest, capital, currency and liquidity risks. In the third model, while a negative and significant relationship was found between credit and currency risks and Price/Earning ratio, no significant relationship was observed with interest, capital and liquidity risks. Consequently, it has been revealed that in order to increase their firm value, Borsa İstanbul 100 index firms should consider sales and receivable policies, financial decisions, liquidity position and exchange rates.

Keywords: Financial Risks, Firm Value, Istanbul Stock Exchange, Panel Data Analysis

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The purpose of this study revealing the relationship between financial risks and firm value. Financial risks are currency risk, credit risk, capital risk and liquidity risk. Firms should consider these risks in order to increase firm value. Furthermore firms have to measure these risks for profit maximization. Consequently, the problem investigated in the study is extremely important in terms of company stakeholders.

Research Questions

How effective are the finansal risks on firm value? Which financial risks affect Tobin Q, Market Value/Book Value and/or Price/Earning Ratios?

Literature Review

The aim of a literature review is to evaluate the findings of the relationship between financial risk and firm value in previous studies. In this study, Borsa Istanbul and Public Disclosure Platform data are used to analyze the relationship between financial risks and firm value. National and international literature has been investigated. It can be said that the studies examined are handled within the framework of corporate risk management and financial risk management. In both risk groups, it has been observed that financial risks are related to factors such as hedging, financial performance and firm value, and they are examined under the heading of risk management.

Methodology

This paper contains an econometric perspective. In this context, the data from the fourty firms, whose shares are continuously traded on Borsa Istanbul 100 Index between 2012 and 2017 is analyzed by the panel data analysis. Within the context of panel data analysis, multicollinearity, homogeneity, cross sectional dependence, stationarity, autocorrelatio and heteroscedasticity assumptions were tested. In this study, financial risks are represented by interest, capital, currency, liquidity and credit risks. Firm value is measured by Tobin Q, Market Value/Book Value and Price/Earning ratios. Within the scope of the variables, three different models are specified.

Results and Conclusions

As a result of the study, in the first model, while a negative and significant relationship was found between capital and liquidity risks and Tobin Q, no significant relationship was observed with currency, credit and interest risk. In the second model, while a negative and significant relationship was found between credit risk and Market Value/Book Value, no significant relationship was observed with interest, capital, currency and liquidity risks. In the third model, while a negative and significant relationship was found between credit and currency risks and Price/Earning ratio, no significant relationship was observed with interest, capital and liquidity risks. Consequently, it has been revealed that in order to increase their firm value, Borsa Istanbul 100 Index firms should consider sales and receivable policies, financial decisions, liquidity position and exchange rates. This study can be developed in the next studies by using different criteria representing firm value, examining the effect of systematic risks on firm value, application of different methodological methods and expansion of scope of analysis.

GİRİŞ

Küreselleşme ile finansal piyasalar arasındaki etkileşim artmakta, fon transferleri hızlanmakta ve finansa piyasalar derinleşerek yatırımcıların ilgisini daha fazla çekmektedir. Küreselleşmenin etkisi altında kalan firmalar, hedeflerine ulaşabilmek, piyasadaki varlıklarını sürdürebilmek, başarılı olabilmek ve rekabet avantajı elde edebilmek için risk kavramını dikkate almalıdırlar. Risk, beklenmedik bir durumun ortaya çıkma olasılığını ifade etmekte ve firmalar, finansal ve finansal olmayan değişken karakterli riskler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Finansal olmayan riskler, firmaların faaliyetleri ve yürüttükleri politikalar doğrultusunda ortaya çıkan ve üst düzey yönetim tarafından ortadan kaldırılabilen risklerdir. Finansal açıdan risk, gerçekleşen getirinin beklenen getiriden sapma olasılığını ifade etmektedir. Finansal riskler, firmanın finansal yapısından kaynaklanabileceği gibi firmaların dışında gerçekleşen, devamlı olarak gözlemlenmesi, ölçülmesi ve yönetilmesi gereken risklerdir. Finansal riskler, döviz kuru riski, piyasa riski, kredi riski, sermaye riski, faiz oranı riski ve likidite riski olarak karşımıza çıkmaktadır.

Finansal risk yönetimi doğrultusunda firma yöneticileri, finansal yapı, likidite, faiz oranları, çapraz kur değerleri gibi firma ve piyasa değişkenlerine olan hassasiyeti ölçmek durumundadır. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların katlanmak durumunda oldukları finansal risklere karşı olan hassasiyetin belirlenmesi, ölçülmesi ve yönetilebilmesi, firmaların kar ve değer maksimizasyonu çerçevesinde kilit rol oynamaktadır. Firmalar, yatırımcıların ilgisini çekebilmek ve piyasa değerlerini artırabilmek için üstlenmek zorunda kaldıkları risklerin kapsamına ve çeşitlerine ilişkin tüm bilgileri kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesi doğrultusunda başta yatırımcılar olmak üzere diğer firma paydaşlarına sunmaktadırlar. Bu bağlamda pay senetleri borsada işlem gören firmalarda finansal risklerinin belirlenmesi, ölçülmesi ve yönetilmesi rasyonel yatırımcılar için son derece önemli bir gösterge niteliğindedir.

Çalışmada, Türkiye'nin en büyük yüz firması içerisinde yer alan ancak 2012-2017 yılları arasında endekste pay senetlerinin devamlı olarak işlem gördüğü kırk firmanın finansal riskleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmada, 2012-2017 yılları arasında BIST100 Endeksinde devamlı olarak faaliyet gösteren ve mali niteliğe sahip olmayan firmaların verileri, panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, giriş başlığı altında finansal risk kavramına ilişkin teorik bilgiler kısaca açıklanmıştır. İkinci bölümde, konuyla ilgili daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalarda elde edilen bulguların yer aldığı literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için oluşturulan veri seti ve kurgulanan modellerin yanı sıra yapılan ekonometrik analizler ve bu analizler sonucunda ulaşılan bulgulara değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise sonuç ve önerilere ilişkin açıklamalar gerçekleştirilerek çalışma sonlandırılmıştır. Bu çalışma, finansal riskler ile farklı firma değeri ölçütleri arasındaki ilişkiyi incelemesi ve metodolojik kapsamının benzersiz olması açısından özgünlük sunmakta ve literatüre katkı sağlamaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal risklere ilişkin literatür, ulusal ve uluslararası kapsamda değerlendirildiğinde konuya ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların, kurumsal risk yönetimi ve finansal risk yönetimi çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. Her iki risk grubunda da finansal risklerin, riskten korunma, finansal performans ve firma değeri gibi faktörler ile ilişkilendirildiği ve risk yönetimi başlığı altında incelendiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda çalışma, risk yönetimi altında değerlendirilen finansal riskler ile farklı firma değeri ölçütleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular, kronolojik sıralama esas alınarak aşağıda açıklanmaktadır. Bu bağlamda;

Allayannis ve Weston (2001) tarafından yapılan çalışmada, 1990-1995 yılları arasında ABD'de faaliyet gösteren ve mali niteliğe sahip olmayan firmaların kur riskinden kaçınmak amacıyla türev araç kullanımı ile Tobin Q firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır. Araştırma neticesinde, döviz türev araç kullanımı ile firma değeri arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Çağdaş ve Gürsoy (2003) çalışmalarında firmalar için finansal risk yönetimi amaçlı yeni bir model geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu

doğrultuda çalışmada, firmaların taşıdığı döviz, faiz ve likidite pozisyonları hesaplanarak firmaların döviz, faiz ve likidite risklerine ilişkin varlıkların ve büyüklüklerin belirlenebileceğini ortaya koymuşlardır. Abid ve Mseddi (2006) çalışmalarında ise faaliyet ve finansal kaldıraç derecelerinin ve firma riskinin firma değeri üzerindeki etkilerini, 1995-1999 döneminde mali niteliğe sahip olmayan ABD firmaları üzerinde incelemişlerdir. İnceleme neticesinde, firma kaldıraçının ve içsel iş riskinin, firma satışlarının piyasa portföyü ile negatif ilişkili olduğu durumlarda firma değerinde meydana gelen değişimleri açıkladığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada, firmanın satışları piyasa portföyü ile pozitif korelasyona girdiğinde, işletme kaldıraç derecesinin içsel iş riskine gömülü olduğu ve firma değerindeki artışın büyük bir kısmının içsel iş riski ve finansal kaldıraç derecesi ile açıklanabileceği de tespit edilmiştir. Yücel ve diğerleri (2007) tarafından yapılan çalışmada, Borsa İstanbul 100 Endeksinde pay senetleri işlem mali sektör dışındaki firmaların 2005 yılındaki verileri incelenerek firmaların maruz kaldıkları finansal riskleri, bu risklerin yöntemi ve türev araç kullanımları araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre firmaların maruz kaldıkları risklerin kredi, likidite, kur ve faiz riski olduğu tespit edilmiş ancak türev araç kullanan firma sayısının az olduğu da belirlenmiştir. Pagach ve Warr (2010) tarafından yapılan çalışmada, kurumsal risk yönetim ile uzun vadeli finansal, varlık ve piyasa karakteristikleri arasındaki ilişkiyi analiz edilmiştir. Analiz neticesinde, kurumsal risk yönetimi ile piyasa değeri/defter değeri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Fathi ve diğerleri (2012) çalışmalarında, finansal risk yönetimi ile özsermaye karlılığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İnceleme neticesinde, faiz riski ve çeşitlendirme riski ile özsermaye karlılığı arasında anlamlı ve pozitif yönlü korelasyon ilişkisi tespit edilirken, kredi riski ile özsermaye karlılığı arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Gonzalez ve Yun (2013) çalışmalarında, risk yönetimi ile firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu doğrultuda çalışmada, 1960-2007 döneminde elektrik ve doğal gaz dağıtım ve üretimi yapan COMPUSTAT firmalarının verilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, aktif risk yönetimi ile firma değeri arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Muteti (2014) çalışmasında, finansal risk yönetimi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi Kenya bankacılık sektörünü esas alarak incelemiştir. Çalışmada, kredi riski, faiz riski, kur riski ve likidite riski ile finansal performans arasında negatif ilişki belirlenirken, sermaye riski, banka mevduatları ve banka büyüklüğü ile finansal performans arasında ise pozitif ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Azim ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmada, risk yönetimi ve risklerin kamuya açıklanması ile firma değeri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. 2012 yılı itibarıyla Mısır Borsası'nda pay senetleri işlem gören firmalar analiz kapsamında incelenmiştir. İnceleme sonucunda, risk yönetimi ile Tobin Q esas alınarak belirlenen firma değeri arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, kamuya açıklama ile piyasa riski arasında negatif, firma değeri ile pozitif ilişki de tespit edilmiştir. Şenol ve Karaca (2017) çalışmalarında, finansal risklerin firma değeri üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda 2008-2015 döneminde Borsa İstanbul'da pay senetleri işlem gören otuz beş firmayı incelemişlerdir. Firmaların finansal risk göstergeleri olarak kaldıraç, kredi, kur ve likidite risklerini esas alırken, firma değerini Tobin Q ve piyasa değeri/defter değeri değerleri ile ölçmüşlerdir. Analiz sonucunda, kur ve likidite riskleri ile Tobin Q arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, kaldıraç ve kredi riskleri ile anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Piyasa Değeri/Defter Değeri (PD/DD) ile kaldıraç ve kredi riskleri arasında anlamlı ve pozitif ilişki belirlenirken, likidite riski ile PD/DD arasında ise anlamlı ve negatif ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Buna karşın kur riski ile PD/DD arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Şenol ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada, finansal risk yönetimi ile firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında 2008-2015 yılları arasında BIST100 Endeksinde pay senetleri işlem gören firmaların verileri kullanılmıştır. Araştırma neticesinde finansal risk yönetimi ile firma değeri arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca çalışmada, finansal kaldıraç, döviz kuru riski, firma büyüklüğü ve coğrafi çeşitliliğin finansal risk yönetiminin belirleyicileri olduğu da ortaya çıkarılmıştır.

2. VERİ SETİ, MODEL SPESİFİKASYONU VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Borsa İstanbul'a pay senetleri kote olan ve BIST100 Endeksinde işlem gören Türkiye'nin en büyük yüz firması içerisinde yer alan ancak

2012-2017 yılları arasında endekste pay senetlerinin devamlı olarak işlem gören kırk firmanın ikincil veriler analiz kapsamında incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, ilgili dönemde pay senetleri devamlı olarak BIST100 Endeksinde işlem gören kırk firma analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmada, veri setinin panel veri analizine olan duyarlılığı ve firma sayısının yeterliliği dikkate alındığında 2012 yılı öncesi analize dâhil edilmemiştir. Farklı finansal karakteristiklerinden dolayı banka, yatırım firmaları, yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve holdingler çalışma kapsamından çıkarılarak örneklem oluşturulmuştur. Firmalara ilişkin veriler, Borsa İstanbul (www.borsaistanbul.com) veri tabanından elde edilmiştir. 40 firmaya ait yıllık veriler doğrultusunda 240 birim ve zamandan meydana gelen panel veri seti oluşturulmuştur.

Çalışmanın bağımsız değişkeni konumunda olan finansal riskler; kredi riski, kur (döviz) riski, likidite riski, faiz riski ve sermaye riski olarak belirlenirken, bağımlı değişken firma değeri ise Tobin Q, piyasa değeri/defter değeri ve fiyat/kazanç oranı ile belirlenmiştir. Bu bağlamda, firma değerine doğrudan etki edebilecek ve firmaların piyasadaki varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından son derece önemli olan riskler kapsamında beş farklı finansal risk göstergesi tercih edilmiştir. Öte yandan firma değerini ölçen ve literatürde sıklıkla kullanılan üç farklı piyasa değeri ölçütü de bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışmada incelenen firmalar ve değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Veri Seti

Firmalar			
1. Anadolu Efes	2. Bizim Mağazaları	3. Gübre Fabrikası	4. Turkcell
5. Afyon Çimento	6. Brisa	7. Karsan Otomotiv	8. Türk Hava Yolları
9. Ak Enerji	10. Coca Cola İçecek	11. Kartonsan	12. Tofaş Oto. Fab.
13. Aksa	14. Doğuş Otomotiv	15. Konya Çimento	16. Trakya Cam
17. Aksa Enerji	18. Eczacıbaşı İlaç	19. Kardemir (İD)	20. Türk Telekom
21. Arçelik	22. Enka İnşaat	23. Migros Ticaret	24. Türk Traktör
25. Aselsan	26. Ereğli Demir Çelik	27. Netaş Telekom	28. Tüpraş
29. Aygaz	30. Ford Otosan	31. Otokar	32. Ülker Bisküvi
33. Bağfaş	34. Göltaş Çimento	35. Petkim	36. Vestel
37. BİM Mağazaları	38. Good-Year	39. Park Elek. Madencilik	40. Zorlu Enerji
Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere İlişkin Tanımlar			
Değişken		Açıklama	Notasyon
Bağımlı Değişken	Tobin Q	(Toplam Pasif-Özkaynaklar+Piyasa Değeri) / Toplam Aktif	TQ
	PD/DD	Piyasa Değeri/Defter Değeri	PDDD
	F/K	Piyasa Fiyatı/Hisse Başına Kazanç	FK
Bağımsız Değişken	Kredi Riski	(Kısa ve diğerleri. Tic. Alac. + İlişkili taraflardan Alac. + Diğ. Kısa ve diğerleri. Alac.+ İlişkili Taraflardan Alac (uzun) +Diğ. Uz. ve diğerleri. Alac.)/Öz Sermaye	KREDİ
	Kur Riski	Net Yabancı Para Pozisyonu / Özsermaye	KUR
	Likidite Riski	Kısa Vadeli Yükümlülükler / Dönen Varlıklar	LKDT
	Faiz Riski	Değişken Faizli Yükümlülükler / Özsermaye	FAİZ
	Sermaye Riski	(Kısa Vadeli Yük. + Uzun Vadeli Yük. – Nakit Ve Nakit Benz. Değ.) / (Özkaynak + Kısa Vadeli Yük. + Uzun Vadeli Yük. – Nakit Ve Nakit Benz. Değ.)	SERM

Finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkiyi test edebilmek amacıyla Tablo 1’de yer alan değişkenler doğrultusunda oluşturulan üç model aşağıdaki gibidir.

$$\text{Model 1: } TQ_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} KREDİ_{it} + \beta_{2it} KUR_{it} + \beta_{3it} LKDT_{it} + \beta_{4it} FAİZ_{it} + \beta_{5it} SERM_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } PD/DD_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} KREDİ_{it} + \beta_{2it} KUR_{it} + \beta_{3it} LKDT_{it} + \beta_{4it} FAİZ_{it} + \beta_{5it} SERM_{it} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } FK_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} KREDİ_{it} + \beta_{2it} KUR_{it} + \beta_{3it} LKDT_{it} + \beta_{4it} FAİZ_{it} + \beta_{5it} SERM_{it} + \epsilon_{it} \quad (3)$$

Denklemlerde, $i = 1, 2, 3, \dots, N$ yatay kesit birimlerini ifade ederken, $t = 1, 2, 3, \dots, T$ zaman boyutunu, ϵ ise panel hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenler, Sayılğan (1997), Çağdaş ve Gürsoy (2003) Damodaran (2012), Zulfıqar and Anees (2012), Hussein vd. (2015), Gregory (2015) ve Sweeting (2017) tarafından yapılan akademik çalışmalar esas alınarak oluşturulmuştur. Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, Tablo 2’de gösterilmektedir.

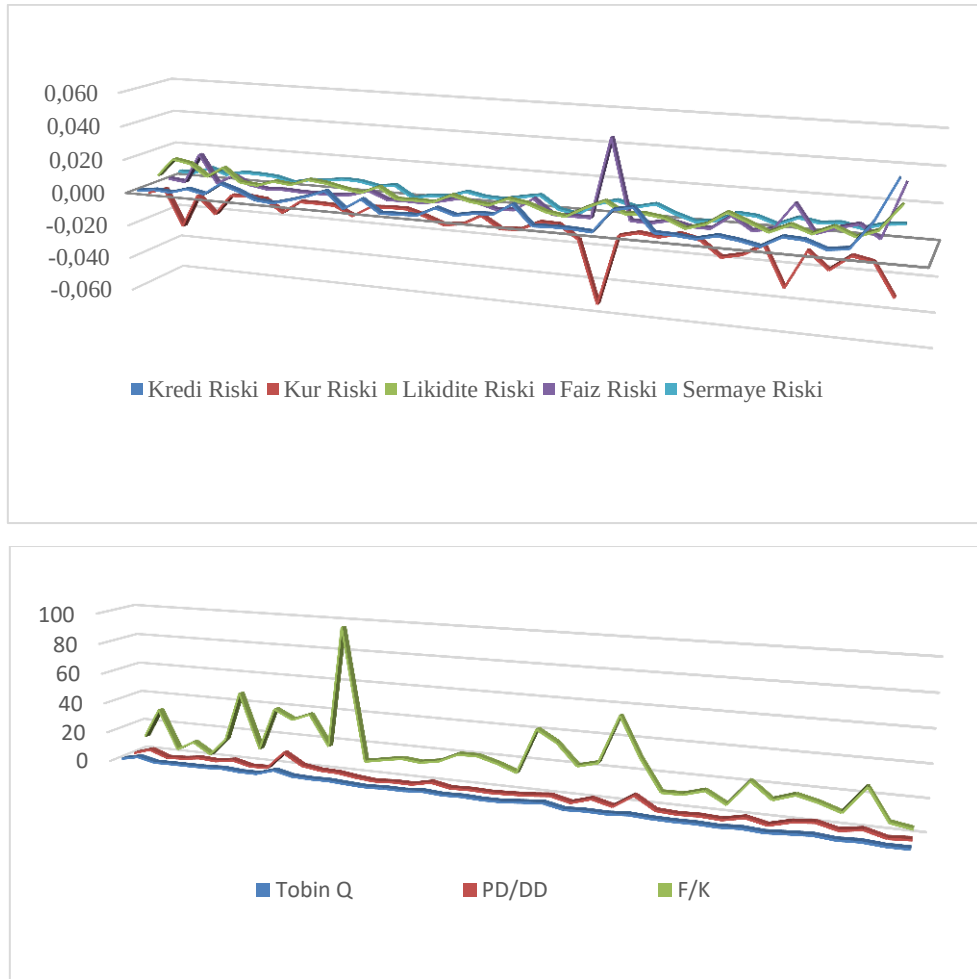
Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	TQ	PD/DD	FK	SERM	LKDT	KUR	KREDİ	FAİZ
Ortalama	1.640	3.012	20.538	0.475	0.803	-0.485	0.611	0.466
Medyan	1.358	2.125	12.995	0.535	0.714	-0.153	0.385	0.102
Maksimum	7.224	19.881	334.315	0.962	6.754	0.467	12.753	13.321
Minimum	0.461	0.000	0.000	-0.506	0.108	-12.312	0.032	0.000
Std. Sap.	0.929	2.722	30.874	0.272	0.608	1.116	0.981	1.194
Çarpıklık	2.729	2.758	5.631	-0.808	4.959	-5.982	8.391	6.589
Basıklık	13.241	13.032	49.671	3.471	42.708	56.228	99.568	62.045
Gözlem								
Jarque-Bera	1346.814	1310.954	23050.72	28.362	16751.32	29764.12	96071.98	36600.32
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem	240	240	240	240	240	240	240	240

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistik sonuçları değerlendirildiğinde, bağımlı değişken olarak belirlenen firma değeri göstergeleri TQ, PD/DD ve FK oranlarına ilişkin ortalama değerler sırasıyla 1,640, 3,012 ve 20,538 olarak hesaplanmıştır. Her üç göstergeye göre firmaların piyasada oluşan değerlerinin nominal değerlerinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Finansal riskleri temsil eden değişkenler olan sermaye riski, likidite riski, kur riski, kredi riski ve faiz riski değerlerinin sırasıyla 0,475, 0,803, -0,485, 0,611 ve 0,466 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda firmaların finansal yapılarında yarıya yakın olmakla birlikte özsermayeye göre daha az oranda yabancı kaynak kullandıkları söylenebilir. Likidite oranının payı ile paydasını yer değiştirildiğinde ortaya çıkan cari oran değerinin (100/80,3) 1,24 olduğu görülmektedir. Bu değer, firmaların yabancı kaynak kullanımında ağırlıklı olarak kısa vadeli borçlanmayı tercih ettiklerine, kısa vadede yükümlülüklerini karşılayabilme gücünün düşük olduğuna ve finansal sıkıntı maliyetlerine katlanma olasılığına işaret ettiği ifade edilebilir. Firmaların net yabancı para pozisyonlarının ağırlıklı olarak yükümlülüklerden oluştuğu görülmektedir. Kredi riski oranına göre firmaların sahip oldukları özsermayelerinin büyük bir kısmını alacaklara bağladıklarını dolayısıyla alacaklarını tahsil edememe riski ile

karşı karşıya olduklarını söylemek mümkündür. Son olarak firmaların finansmanda değişken faizli borç kullanmaları neticesinde ortaya çıkan faiz oranı riskine açık bir durumda oldukları da söylenebilir.

Finansal riskleri ve firma değerlerini temsil eden değişkenlerin 2012-2017 dönemine ait zaman serileri ortalamaları, Şekil 1’de ayrıca gösterilmektedir.

Şekil 1. Finansal Riskler ve Firma Değeri Zaman Serileri

Finansal risklere ilişkin zaman serileri incelendiğinde, 2012-2017 döneminde genel olarak dalgalanmaların yaşandığını söylemek mümkündür. Kur ve faiz risklerinde bu dalgalanmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Piyasada kurların devamlı olarak değişmesi ve firmaların yabancı para pozisyonlarının negatif olması kur riskinde gerçekleşen dalgalanmaları açıklayabilmektedir. Kurlarda meydana gelen değişim sonrasında yerel paranın değerinin düşmesi, faiz oranlarında iktisadi olarak artış yönünde değişime sebep olabilmektedir. Dolayısıyla kur riski ile faiz riskinde gözlemlenen dalgalanmaların ve ters yönlü eğilimin, döviz kurları ile faiz oranları arasındaki bu ilişki doğrultusunda ortaya çıktığı söylenebilir.

Firma değerini temsil eden değişkenlere ait zaman serileri incelendiğinde, PD/DD ile TQ ölçütlerinin benzer değerler aldığı ve paralel hareket ettiği söylenebilir. Buna karşın, F/K oranında dalgalanmaların yaşandığı ve F/K oranlarının TQ ve PD/DD ölçütlerine göre daha yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun, yatırımcıların firmalara ait pay senetlerine olan yüksek talepleri ve bu taleplerin zaman içerisinde artış ya da azalışlarla karşı karşıya kalmasından kaynakladığını söylemek mümkündür.

3. YÖNTEM

Finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için panel veri analizinden yararlanılmıştır. Panel veri analizi kapsamında, çoklu doğrusal bağlantının olmaması, yatay kesit bağımlılığının olmaması, homojenite, serilerin durağan olması yani birim kök içermemesi, hata terimlerine ilişkin otokorelasyon ve değişen varyans durumlarının olmaması gibi varsayımların sınanması gerekmektedir. Yatay kesit ve zaman boyutlarından oluşan panel veriler mikro ve makro paneller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yatay kesit boyutunun uzun zaman boyutunun ise kısa olduğu paneller mikro panel olarak ifade edilirken, zaman boyutunun uzun olduğu paneller ise makro panel olarak ifade edilmektedir. Mikro ve makro panellere farklı ekonometrik işlemler uygulanmaktadır. Firma ve bireyler üzerinden toplanan mikro panel veriler, makro panellere göre daha doğru ve sapmasız çıkarımlarda bulunulmasını sağlayabilmektedir. Makro panellerde zaman boyutunun uzun olmasından dolayı, birimler, firmalar veya ülkeler arasındaki bağımlılık olarak ifade edilen yatay kesit bağımlılığının ve serilerin durağanlıklarının dikkate alınmaması, yanıltıcı çıkarımlarda bulunulmasına yol açabilir (Baltagi, 2013: 6-8). Zaman boyutunun kısa olduğu mikro panellerde, durağanlık varsayımının test edilmesine gerek görülmemektedir (Baltagi, 2013: 1). Bu doğrultuda çalışma kapsamında oluşturulan panel veri modelinin zaman boyutunun 6 ve yatay kesit boyutunun 40 olduğu dikkate alındığında, yatay kesit bağımlılığı, homojenite ve durağanlık varsayımları sınanmazken, çoklu doğrusal bağlantı, otokorelasyon ve değişen varyans varsayımları sınanmıştır.

Çalışmada, çoklu doğrusal bağlantı varsayımı normal dağılım varsayımı altında Spearman Korelasyon analizi ve varyans şişirme faktör (Variance Inflation Factor-VIF) değerleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Değişkenlere ilişkin serilerden en az birinin normal dağılmadığı durumlarda korelasyon analizi için Spearman Korelasyon testi kullanılmaktadır. Modellerin hangi yöntem kullanılarak tahmin edileceği ise F testi, Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri ile belirlenmiştir. Modellerde hata terim varyansının tüm gözlemler için aynı olmama durumunu ifade eden değişen varyans, Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity LM ile incelenirken otokorelasyon ise Baltagi ve Li (1991), Born ve Bretuing (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin-Watson testleri ile incelenmektedir. Model tahminlemesi ise Beck ve Katz (1995) tarafından geliştirilen panel standart hataları düzelten, Period SUR (PCSE) yöntemi ve White'in yatay kesit kovaryans katsayısı yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Panel veri analizinde tutarlı ve güvenilir sonuçlar elde edebilmek için temel varsayımlardan ilki bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyon sorununu ifade eden çoklu doğrusal bağlantının olmamasıdır. Yüksek korelasyona sahip değişkenlerin aynı modele dâhil edilmesi, elde edilecek bulgularda sapmalara yol açabilmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının 0.90'ın üzerinde olması bu sorunları yaratmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Çoklu doğrusal bağlantı sorununu belirleyebilmek amacıyla kullanılan bir diğer ölçüt ise Varyans Şişirme Faktör (VIF) değerleridir. VIF değerinin 10'dan küçük olması da değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığına işaret etmektedir (Hair, vd. 1998). Korelasyon ve VIF analiz sonuçları, Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Spearman Korelasyon ve VIF Analiz Sonuçları

MODEL 1									
Varyans Katsayısı	Merkezi Olmayan VIF	Merkezi VIF	Korelasyon	TQ	FAIZ	KREDİ	KUR	LKDT	SERM
			TQ	1.000					
0.010	4.991	4.327	FAIZ	-0.214	1.000				
0.004	1.703	1.225	KREDİ	0.174	0.107	1.000			
0.013	5.450	4.580	KUR	0.262	-0.641	-0.012	1.000		
0.014	4.002	1.455	LKDT	-0.138	0.357	0.282	-0.566	1.000	
0.081	6.901	1.702	SERM	-0.030	0.431	0.558	-0.542	0.777	1.000
MODEL 2									
Varyans Katsayısı	Merkezi Olmayan VIF	Merkezi VIF	Korelasyon	PD/DD	SER	LKDT	KUR	KREDİ	FAIZ
			PD/DD	1.000					
0.676	6.901	1.702	SERM	0.240	1.000				
0.116	4.002	1.455	LKDT	0.096	0.777	1.000			
0.108	5.450	4.580	KUR	0.061	-0.542	-0.566	1.000		
0.037	1.703	1.225	KREDİ	0.259	0.558	0.282	-0.012	1.000	
0.089	4.991	4.327	FAIZ	-0.058	0.431	0.357	-0.641	0.107	1.000
MODEL 3									
Varyans Katsayısı	Merkezi Olmayan VIF	Merkezi VIF	Korelasyon	F/K	SERM	LKDT	KUR	KREDİ	FAIZ
			F/K	1.000					
91.996	6.901	1.702	SERM	-0.161	1.000				
15.815	4.002	1.455	LKDT	-0.238	0.777	1.000			
14.791	5.450	4.580	KUR	0.289	-0.542	-0.566	1.000		
5.113	1.703	1.225	KREDİ	0.051	0.558	0.282	-0.012	1.000	
12.208	4.991	4.327	FAIZ	-0.363	0.431	0.357	-0.641	0.107	1.000

Çalışma kapsamında oluşturulan modeller için Tablo 3'te yer alan korelasyon ve VIF analiz sonuçları incelendiğinde, değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon katsayısı 0.77 olarak hesaplanmıştır. Bir diğer ölçüt Varyans Şişirme Faktör (VIF) değerlerine göre ise bağımsız değişkenlere ilişkin VIF değerlerinin 1.225 ile 4.580 arasında değer aldıkları tespit edilmiştir. Her iki analiz sonucunda elde edilen bulgular, modele dâhil edilen değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı ve değişkenler arasındaki ilişkinin analizler için sorun teşkil etmediği belirlenmiştir.

Çalışmada oluşturulan modellerde zaman boyutunun kısa olması ve mikro panel yapı doğrultusunda durağanlık varsayımı ve durağanlık için kullanılacak birim kök testlerinin seçimi için gerekli olan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik varsayımları sınanmamıştır. Bu bağlamda panel veri analizi için tahminlemede hangi modelin daha doğru ve güvenilir sonuç vereceğinin belirlenebilmesi için F testi, Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri gerçekleştirilmiştir. Hangi tahmin modelinin kullanılacağına

belirlenmesinin ardından modellere ilişkin hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans varsayımları, Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity LM ile incelenirken otokorelasyon ise Baltagi ve Li (1991), Born ve Bretuing (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'ın Durbin-Watson testleri ile incelenmiştir. Modellerin tahminlemesi için Beck ve Katz (1995) Period SUR (PCSE) ve White period yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Diagnostik Test Sonuçları ve Model Tahmin Sonuçları

Değişken	PANEL TQ	PANEL PD/DD	PANEL F/K
Periyot	2012-2017	2012-2017	2012-2017
Metot	Period SUR PCSE	White Period	White Period
SERM	-0.975 (0.027) **	-0.844 (0.361)	1.672 (0.888)
LKDT	-0.200 (0.001) ***	-0.095 (0.333)	0.878 (0.658)
KUR	-0.018 (0.752)	-0.091 (0.639)	-5.466 (0.059) *
KREDİ	0.011 (0.815)	-0.234 (0.016) **	-1.817 (0.036) **
FAİZ	0.029 (0.571)	0.142 (0.346)	1.580 (0.543)
C	2.235 (0.000) ***	3.523 (0.000) ***	16.759 (0.000) ***
F-gs	21.942 (0.000) ***	19.790 (0.000) ***	2.405 (0.000) ***
F-zs	2.921 (0.014) **	1.534 (0.180)	0.981 (0.430)
F-gzs	19.989 (0.000) ***	17.749 (0.000) ***	2.251 (0.000) ***
LM-gr	321.554 (0.000) ***	310.280 (0.000) ***	16.813 (4.12E-05) ***
LM-zr	0.056 (0.812)	1.219 (0.269)	0.277 (0.598)
LM- g zr	321.611 (0.000) ***	311.500 (0.000) ***	17.091 (0.000) ***
Honda-gr	17.931 (0.000) ***	17.614 (0.000) ***	4.100 (2.06E-05) ***
Honda-zr	-0.237 (0.593)	-1.104 (0.865)	-0.526 (0.700)
Honda-gzr	12.511 (0.000) ***	11.674 (0.000) ***	2.526 (0.005) ***
Hausman	10.083 (0.072) *	8.893 (0.113)	5.975 (0.308)
BPG-LM	884.648 (0.000) ***	645.807 (0.000) ***	1223.780 (0.000) ***
BL-LM	0.065 (0.797)	25.791 (0.000) ***	8.403 (0.003) ***
BB-LM	10.618 (0.001) ***	69.777 (0.000) ***	36.608 (0.000) ***
DW (1.9100-1.9240)	1.613	0.912	1.817

R ²	0.828	0.809	0.334
Prob-İstatistik	18.688	18.892	2.224
Prob.	0.000***	0.000***	0.000***
Gözlem	240	240	240
Notlar: <i>F-gr</i> , <i>F-grup_sabit</i> , <i>F-çz</i> , <i>F-zaman_sabit</i> , <i>F-gçz</i> , <i>F-iki yönlü_sabit</i> , <i>LM-gr</i> , <i>LM-grup_rassal</i> , <i>LM-çz</i> , <i>LM-zaman_rassal</i> , <i>LM-gçz</i> , <i>LM-ikiyönlü_rassal</i> , <i>BPG LM</i> , <i>Breusch-Pagan-Godfrey LMh_sabit</i> , <i>BL-LM</i> , <i>Baltagi ve Li (1991) LMP</i> , <i>BB-LM</i> , <i>Born ve Bretuing (2016) LMP</i> , <i>DW</i> , <i>Durbin-Watson</i> , <i>R²</i> , <i>R-squared</i> .			
***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.			

BIST100 Endeksinde pay senetleri işlem gören firmaların 2012-2017 dönemindeki finansal riskleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiye yönelik olarak üç model oluşturulmuştur. Tobin Q bağımlı değişkeni esas alınarak oluşturulan model 1’de zaman ve grup etkilerinin sabit etkiler ya da rassal etkiler modelleri için varlığının test edildiği F testi olasılık değerleri, kritik değer olarak kabul edilen 0.05 değerinin altındadır. Dolayısıyla model 1’de zaman ve grup etkilerinin olduğu çift yönlü sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğine yönelik bulgulara erişilmiştir. LM ve Honda test olasılık değerlerine göre ise havuzlanmış model yerine sadece grup etkilerinin var olduğu rassal etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir. Hausman testi, model seçiminde kullanılan bir test olmamakla birlikte, sabit etkiler modeli tutarlıyken rassal etkiler modelinin tutarlı olup olmadığına ve veri seti rassal olarak oluşturulurken sabit etkiler modelinin tutarlı olup olmadığına karar vermek için kullanılmaktadır (Erlat, 2015: 24). Diğer bir ifadeyle Hausman testi, sabit etkiler modeli tahmincisi within tahmincisi ile rassal etkiler modeli tahmincileri EGLS ve FGLS arasında seçim yapmaya yararmaktadır. Hausman test sonuçlarına göre ise 0.10 anlamlılık düzeyinde sabit etkiler tahmincisi olan within tahmincisi ile model tahmininin yapılması gerekmektedir. Herhangi bir çalışmada kullanılan veriler, belirli spesifik bir gruptan ve belirli bir dönem esas alınarak oluşturulmuş ise modellerin tahminlemede sabit etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir (Baltagi, 2005: 12). Bu bağlamda çalışmanın örneklem grubunun tesadüfi olarak oluşturulmaması ve spesifik bir grubun belirli bir dönemdeki verilerinin kullanılması doğrultusunda model tahmininde sabit etkiler modelinin kullanılmasının daha doğru, güvenilir ve tutarlı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Çift yönlü sabit etkiler modelinde Breusch-Pagan-Godfrey LM testine göre modelde değişen varyansın varlığı tespit edilirken, Born ve Bretuing (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)’in Durbin-Watson testlerine göre ise modelde otokorelasyon sorununun olduğu da tespit edilmiştir. Model 1 sonuçları incelendiğinde, modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden F istatistiği olasılık değerinin %1 anlamlılık düzeyinde geçerli olduğu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimlerin 0.828’ini açıkladığı (R²) belirlenmiştir. Modelde, sermaye riski ve likidite riski ile Tobin Q firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, kur, sermaye ve faiz riski ile herhangi bir anlamlı sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla firmalarda sermaye ve likidite risklerinin firma değerini düşürdüğü belirlenirken, kur, sermaye ve faiz risklerinin firma değerini etkilemediği belirlenmiştir.

Model 1 için yapılan açıklamalar doğrultusunda PD/DD esas alınarak oluşturulan model 2’de, grup etkisinin olduğu tek yönlü sabit etkiler modelinin tahminleme için geçerli olduğu tespit edilmiştir. Model 2’de Breusch-Pagan-Godfrey LM testine göre modelde değişen varyans ve Baltagi ve Li (1991), Born ve Bretuing (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)’in Durbin-Watson testlerine göre ise otokorelasyon olduğu belirlenmiştir. Model 2 sonuçları incelendiğinde, modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden F istatistiği olasılık değerinin %1 anlamlılık düzeyinde geçerli olduğu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimlerin 0.809’unu açıkladığı (R²) ortaya çıkarılmıştır. Model 2’de kredi riski ile PD/DD firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken,

likidite, kur, sermaye ve faiz riski ile herhangi bir anlamlı sonuç elde edilememiştir. Bu bağlamda PD/DD esas alınarak belirlenen firma değerini kredi riskinin düşürdüğü tespit edilirken, likidite, kur, sermaye ve faiz risklerinin PD/DD'ini etkilemediği tespit edilmiştir.

F/K oranı esas alınarak oluşturulan Model 3'te diagnostik test sonuçlarına göre, grup etkisinin olduğu tek yönlü sabit etkiler modelinin kullanılmasının daha doğru ve tutarlı sonuçlar vereceği tespit edilmiştir. Model 3'te hata terimine ilişkin değişen varyans ve otokorelasyon olmaması varsayımları reddedilmiştir. Diğer bir deyişle, modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla ilk iki modelde olduğu gibi model 3'te de panel standart hataları düzelten dirençli tahminci kullanılarak tahminleme gerçekleştirilmiştir. Model 3 sonuçları değerlendirildiğinde, kur ve kredi riskleri ile F/K firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, likidite, sermaye ve faiz riski ile herhangi bir anlamlı sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla kredi ve kur (döviz) risklerinin F/K oranı esas alınarak belirlenen firma değerini düşürdüğü tespit edilirken, likidite, faiz ve sermaye risklerinin F/K oranını etkilemediği de tespit edilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Firmalar varlıklarını sürdürebilmek ve piyasada rekabet avantajı sağlayabilmek için kısa vadede kar maksimizasyonu yerine orta ve uzun vadeli piyasa değeri maksimizasyonunu önemsemektedirler. Yatırımcılar ise rasyonel davranış sergilemekte ve minimum risk düzeyinde en yüksek getiriye sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda firmaların pay senetlerine yatırım yapma düşüncesinde olan yatırımcılar, sistematik risklerin yanı sıra firmaların finansal yapılarında ortaya çıkabilecek riskleri de dikkate almaktadır. Dolayısıyla, finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkinin belirlenmesi hem firmalar hem de potansiyel yatırımcılar açısından son derece önem arz etmektedir.

Çalışmada, 2012-2017 döneminde Borsa İstanbul 100 Endeksinde pay senetleri devamlı olarak işlem gören firmaların finansal riskleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda firmaların finansal yapılarına ilişkin risk göstergeleri olarak, sermaye, likidite, kur (döviz), kredi ve faiz riskleri belirlenirken, firma değeri ise Tobin Q, piyasa değeri/defter değeri ve fiyat/kazanç oranları ile temsil edilmiştir. Finansal riskler ile firma değerleri arasındaki ilişki panel veri analizi ile araştırılmıştır. Panel veri analizi kapsamında, çoklu doğrusal bağlantı, otokorelasyon ve değişen varyans varsayımları sınanırken, modellerde grup ve/veya zaman etkilerinin olup olmadığı ve hangi tahmin modelinin kullanılacağına dair analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın zaman boyutunun sınırlı olması doğrultusunda durağanlık varsayımı ve birim kök testlerinin seçimi çerçevesinde yatay kesit bağımlılığı ve homojenite varsayımları sınanmamıştır. Panel veri varsayımları neticesinde değişkenlere ilişkin zaman serilerinde çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açabilecek düzeyde korelasyon ilişkisine ve VIF değerlerine rastlanılmamıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan üç modelde de sabit etkiler modeli ile tahminleme yapılırken, tüm modellerde hata terimlerine ilişkin değişen varyans ve otokorelasyon sorunları tespit edilmiştir. Modellerde tespit edilen değişen varyans ve otokorelasyon sorunları doğrultusunda panel standart hataları düzelten dirençli tahminciler kullanılarak modeller tahminlenmiştir.

Model 1 tahmin sonuçları incelendiğinde, sermaye riski ve likidite riski ile Tobin Q firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, kur, sermaye ve faiz riski ile herhangi bir anlamlı sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla firmalarda sermaye ve likidite risklerinin firma değerini düşürdüğü belirlenirken, kur, sermaye ve faiz risklerinin firma değerini etkilemediği belirlenmiştir. Model 2'de kredi riski ile PD/DD firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, likidite, kur, sermaye ve faiz riski ile herhangi bir anlamlı sonuç elde edilememiştir. Bu bağlamda PD/DD esas alınarak belirlenen firma değerini kredi riskinin düşürdüğü tespit edilirken, likidite, kur, sermaye ve faiz risklerinin PD/DD'ini etkilemediği tespit edilmiştir. Model 3 sonuçları incelendiğinde ise kur ve kredi riskleri ile F/K firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken, likidite, sermaye ve faiz riski ile herhangi bir anlamlı sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla kredi ve kur (döviz) risklerinin F/K oranı esas alınarak belirlenen firma değerini düşürdüğü tespit edilirken, likidite, faiz ve

sermaye risklerinin F/K oranını etkilemediği de tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bu bulgular, Şenol ve Karaca (2017) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan bulgular ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan bulgulara göre BIST100 firmaları, sermaye riski çerçevesinde finansal yapılarını oluştururken yabancı kaynak maliyetine ve düzeyine dikkat etmeleri gerekmektedir. Türk Lirası'nın zaman içerisinde yabancı paralar karşısında devamlı olarak değerinin düşmesi, yurt içinde yapılan faaliyetler sonucunda elde edilen kazancın faydasını azaltabilmektedir. Bunun yanı sıra firmalar tarafından yurt dışından sağlanan fonların maliyetlerinin artması ile finansal sıkıntı ve iflas maliyetleri ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu doğrultuda, firmalar kur riski anlamında döviz pozisyonlarını yeniden değerlendirmeli, likidite riski doğrultusunda ise kısa vadeli yükümlülüklerini karşılamada ve finansal sıkıntı maliyetlerini azaltabilmek için gerekli çalışmaları yapmalıdırlar. Son olarak firmalar, satış politikalarını düzenleyerek ticari alacak düzeyini azaltmalı ve alacak devir süresini kısaltarak kredi riskini minimize etmelidirler. Yatırımcılar ise BIST100 firmalarına yatırım yapmaları durumunda sermaye, likidite, kur ve kredi risklerinin firma değerini olumsuz yönde etkilediğini dikkate alarak yatırım kararlarını almalıdırlar.

Bu çalışma, firma değerini temsil eden farklı ölçütlerin kullanılması, finansal risklerin yanı sıra sistematik risklerinde firma değerine olan etkisinin incelenmesi, farklı metodolojik yaklaşımların uygulanması ve analiz kapsamının genişletilmesi suretiyle sonraki çalışmalarca geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

- ALLAYANNIS, G. ve WESTON, J. P. (2001). The Use of Foreign Currency Derivatives and Firm Market Value, *Review of Financial Studies*, 14 (1), 243-276.
- AZİM, A., HASSAN, M. ve ZAKİA, A. (2015). Risk Management And Disclosure And Their Impact on Firm Value: The Case of Egypt, *International Journal of Business, Accounting, & Finance*, 9(1), 30-43.
- BALTAGI, B. H. (2013). *Econometric Analysis of Panel Data*, Fifth Edition Chichester: Jhon Wiley&Sons Ltd.
- BALTAGI, B. H. ve LI, Q. (1991). A Joint Test for Serial Correlation and Random Individual Effects, *Statistics and Probability Letters*, 11, 277-280.
- BALTAGI, H. B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. England: Wiley.
- BECK, N. ve KATZ, J. (1995). What To Do (and Not to Do) with Time-Series Cross-Section Data, *American Political Science Review*, 89(3), 634-647.
- BHARGAVA, A., FRANZINI, L. ve NARENDRANATHAN, W. (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model, *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.
- BORN, B., BREITUNG, J. (2016). Testing for Serial Correlation in Fixed-Effects Panel Data Models, *Econometric Reviews*, 35(7), 1290-1316.
- BORSA İSTANBUL (www.borsaistanbul.com), Erişim Tarihi: 01.04.2018.
- BREUSCH, T. S. ve PAGAN, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test And Its Applications to Model Specification in Econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- ÇAĞDAŞ, B. ve GÜRSOY, C. T. (2003). Şirketlerde Finansal Risk Yönetimi Amaçlı Bir Modelin Geliştirilmesi Yöntem ve Aşamaları, *İtühergisi/d mühendislik*, 2(3), 55-64.
- DAMODARAN, A. (2012). *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any of Any Asset*, USA: John Wiley & Sons.
- FATHI, S., ZAREI, F. ve ESFAHANI, S. S. (2012). Studying the Role of Financial Risk Management on Return on Equity, *International Journal of Business and Management*, 7(9), 215-221.
- GONZALEZ, F. P. ve YUN, H. (2013). Risk Management and Firm Value: Evidence from Weather Derivatives, *The Journal of Finance*, 68(5), 2143-2176.
- GREGORY, J. (2015). *The XVA Challenge: Counterparty Credit Risk, Funding, Collateral and Capital*, John Wiley & Sons: United Kingdom.
- HAIR, J., ANDERSON, R., TATHAM, R. ve BLACK, W. (1998). *Multivariate Data Analysis*, New Jersey: Prentice-Hall.
- HONDA, Y. (1985). Testing The Error Components Model With Non-Normal Disturbances, *Review of Economic Studies*, 52, 681-690.
- MUTETI, S. R. (2014). *Relationship Between Financial Risk Management And Financial Performance of Commercial Banks In Kenya*, Kenya: A Research Project, College of Humanities and Social Sciences.
- PAGACH, D. P. ve WARR, R. S. (2010). The Effects of Enterprise Risk Management on Firm Performance, 01.04.2018 tarihinde SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1155218> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1155218> internet sitesinden alınmıştır.
- SAYILGAN, G. (1995). Finansal Risk Yönetimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 323-334.
- SWEETING, P. (2017). *Financial Enterprise Risk Management*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- ŞENOL, Z. ve KARACA, S. S. (2017). Finansal Risklerin Firma Değeri Üzerine Etkisi: BİST Örneği, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 1-18.
- ŞENOL, Z., KARACA, S. S. ve ERDOĞAN, S. (2017). The Effects of Financial Risk Management on Firm's Value: An Empirical Evidence From Borsa Istanbul Stock Exchange, *Financial Studies*, 21(4), 27-45.

- TABACHNICK, B. ve FIDELL, L. (2001), Using Multivariate Statistics. Boston: Allyn and Bacon.
- TAMIMI, H. A., MINIAOUI, H. ve ELKELISH, W. W. (2015). Financial Risk and Islamic Banks' Performance in The Gulf Cooperation Council Countries, International Journal of Business and Finance Research, 9(5), 103-112.
- YÜCEL, T., MANDACI, P. E. ve KURT, G. (2007). İşletmelerin Finansal Risk Yönetimi ve Türev Ürün Kullanımı: İMKB 100 Endeksinde Yer Alan İşletmelerde Bir Uygulama, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 36, 106-114.
- ZULFIQAR, S. ve ANEES, A. N. (2012). Liquidity Risk And Performance of Banking System, Journal of Financial Regulation and Compliance, 20(2), 182-195.

KADINLARA UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALARA YÖNELİK HALKIN ALGI VE TUTUMLARININ ARAŞTIRILMASI: BURDUR KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ

INVESTIGATION OF PUBLIC PERCEPTIONS AND ATTITUDES TOWARDS THE SOCIAL POLICIES APPLIED TO WOMEN: THE CASE OF BURDUR URBAN CENTER

Azime ARISOY

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
azimearisoy@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7136-558X>

Adem KORKMAZ

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ademkorkmaz@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8209-9953>

Başvuru Tarihi/Application Date: 04.06.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.06.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.430653

Öz

Araştırmada, devletin kadınlara yönelik uyguladığı sosyal politikalara dair; halkın farkındalık durumları, uygulanan bu politikaları yeterli bulma durumları ve devlete olan tutumları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada sosyal politika uygulamalarına yönelik halkın algı ve tutumları belirlemeye yönelik ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek ise; ilgili literatür ve kuramsal çerçeve taranarak oluşturulmuştur.

Burdur İli Kent Merkezinde ikamet etmekte olan 382 katılımcıdan oluşan örneklemden elde edilen veriler SPSS 22 programıyla değerlendirilmiştir. Korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik halkın farkındalık düzeyi arttıkça uygulanan bu politikaları yeterli bulma düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Halkın farkındalık düzeyi arttıkça devlete olan olumlu tutumun da arttığı görülmüştür. Kadınlara uygulanan sosyal politikaları yeterli bulma algısı ile devlete olan tutum arasında ilişki bulunmamıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Politika, Kadınlara Yönelik Sosyal Politikalar, Sosyal Politika Algısı.

Abstract

Regarding the social policies applied by the government for women, in this study, the relationship between the awareness of the public, their attitudes towards the government and the sufficiency of these applied policies were investigated. A scale was used to determine the public perceptions and attitudes towards the social policy applications. The mentioned scale was obtained from related literature and theoretical framework.

The SPSS 22 program was used for the evaluation of data which was obtained from 382 participants who are residing in the city center of Burdur. The correlation and regression analyzes were performed. The results indicated that as the level of public awareness increased the applied social policies were found to be sufficient by them and also an increasing in terms of positive attitudes towards government was observed. However, no relationship was found between the perception for the sufficiency of the social policy applied to women and attitude towards the government.

Keywords: Social Policy, Social Policies Applied to Women, Social Policy Perception

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Research Problem: The aim of this study; to determine the public knowledge and awareness situation about the social policies applied to women by government, to find out their perception of sufficiency for this issue and to investigate whether there is a relation between the perception of the sufficiency and positive attitudes towards the government.

Research Questions: Is there a positive correlation between public awareness and perception of sufficiency about the social policies applied to women?

Is there a positive correlation between public awareness about the social policies applied to women and positive attitude towards the government?

Is there a positive correlation between the perception of sufficiency about the social policies applied to women and the individual attitude towards the government?

Is there a positive effect of the awareness about the social policies applied to women on the positive attitude of individuals towards the government?

Is there a positive effect of the perception of sufficiency about the social policies applied to women on the positive attitude of individuals towards the government?

Literature Review: It is observed that various studies which include applied policies about on education, health, social security, working life and other social problems towards women have been performed in the literature. It is seen that Saniye Dedeoğlu mentioned about the social policies towards the women in her studies named as "Equality or Discrimination?" and "Social Government, Gender Equality and Women's Employment Policies in Turkey". It is observed that Süleyman Aydın mentioned about policies applied in the field of employment and social security for women in his paper named as "Women's Employment and Social Security Practices Towards to Women in Turkey". It is seen that Süleyman Karabıyık indicated the policies related with women's employment in Turkey in his study named as "Women's Employment in Turkey". However, it was not coincided with any study about the effect of the public awareness and perception of sufficiency about the social policies applied to women on the positive attitudes towards the government. In this framework, the knowledge and perception of sufficiency of public residing in Burdur about the social policies applied to women and the attitude towards the government have been investigated.

Methodology: This work composed of 18 years and older people residing in the city center of Burdur. This population was stratified according to gender and educational status and 382 samples were quantitatively surveyed. The survey included 12 questions about the applied policies to women in the field of education, health, working life, in participation to political decision-making mechanisms and in the case of violence. While questions have been formed, the current laws and regulations in our country and literature were benefited. The questions about whether they have any awareness on each social policy applied to women, whether these applications are found sufficient and whether it would affect their positive attitude to the government were asked to participants. The findings were analyzed by using the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) for Windows 22.0 program at a confidence interval of 95% and a significance level of 5%. After the correlation analysis, regression analyzes were performed to determine the effect of the perception of sufficiency and awareness on the attitude towards the government.

Results and Conclusion: According to the obtained data, it was seen that as the level of awareness increased the perception of sufficiency about policies increased. As the awareness of the individuals increased, the attitudes towards the government also increased in the positive manner. However, it was not seen any relation between the perception of sufficiency about social policy applied to women and attitudes towards the government. In addition, it was concluded that being informed about the opportunities provided by the government in education, health and working life and beside the protection of women suffering from violence both economic, legal support and psycho-social well-being of women made an increment of positive attitudes of public towards the government. It is thought that to educate the public about the social policies applied by the government towards women in a widespread manner will be beneficial for increasing the positive attitude towards the government. It is thought that, in our country, the welfare services provided in a wide range such as social welfare, social services, social security, health, education, environment, accomodation etc. and the gender equality are taught in schools will affect the perception and attitudes of the people positively in the long term.

GİRİŞ

Sosyal politika, Sanayi Devrimi ile birlikte kapitalist düzen içinde emek ve sermaye arasındaki mücadeleyi, adaletsizliği barışçı yollarla sona erdirmek ve sistemin devamını sağlamaya yönelik politikalar olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise toplumsal sınıfların toplumsal yapı içinde uyumlu bir şekilde yer alması amacıyla toplumun tüm kesimlerinin sorunlarının çözümüne yönelik uygulanan politikalar bütünüdür (Serdar, 2014:3-5).

Toplumun ayakta kalması için değerler, kurumlar ve bireyler arasında bir bütünlüğün olması gerekmektedir. Ancak bu gerekliliğe rağmen toplumsal yapının uyumunu ve devamlılığını tehdit eden durumlar meydana gelebilmektedir. Değişen ve dönüşen diğer bir deyişle dinamik bir yapıya sahip olan toplum içerisinde toplumsal bütünlüğü bozan durumlar sosyal problem olarak değerlendirilmektedir. Sosyal problemler, toplumsal yapıda farklı etkiler yaratmakta ve yarattıkları bu etkilerle bir takım aksaklıkları da beraberinde getirmektedirler. Bir bütün olarak toplumsal yapı değerlendirildiğinde, sosyal problemlerin acil çözüm önerileri gerektiren patolojik durumlar olduğu anlaşılmaktadır.

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyine her alanda (ekonomik, sosyal, kültürel, vb.) erişebilmesinin tek şartı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için toplumu oluşturan bireylerin ülke imkânlarından eşit olarak yararlanması gerekir. Dünyada ve ülkemizde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için çalışmalar yürütülmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalarla kadının ilerlemesi ve güçlendirilmesi için kritik alanlar belirlenmiştir. Bu alanlar eğitim, sağlık, çalışma yaşamına katılım, siyaset ve karar alma mekanizmalarına katılım ve şiddettir. Devlet tarafından dezavantajlı gruplardan kadınların desteklenmesi, kadınlara pozitif ayrımcılık uygulanması, özel politikalarla korunması sosyal devlet olmanın gereğidir. Kadınların, toplum içerisinde çalışma yaşamına dâhil edilmesi, şiddete yönelik korunması, eğitim hakkını kullanması vb. durumlar çerçevesinde destek görmesi gerekmektedir. Sosyal politikalar çerçevesinde gerçekleştirilen bu uygulamaların yeterliliği ise politikaların olumlu sonuçlar doğurması noktasında belirgin unsurlardan biridir.

Sosyal politika uygulamalarına yönelik halkın algı ve tutumları belirlemeye yönelik ölçek ilgili literatür ve kuramsal çerçeve taranarak oluşturulmuştur. Araştırmada ülkemizde kadınlara yönelik eğitim, sağlık, istihdam, siyasete katılım, sosyal güvenlik, sosyal yardım, sosyal hizmet gibi konulara ilişkin temel göstergeler ile bazı kurum ve kuruluşların kadınların koşullarını iyileştirmeye yönelik olarak yürütmekte olduğu faaliyetlere yer verilmiştir.

Çalışmanın konusu; Türkiye’de refah devleti olmanın gereği olarak toplumda huzurun, barışın sağlanması, sosyal dengenin, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve sosyal gelişmenin sağlanması amacıyla kadınlara yönelik uygulanan sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik politikalarına yönelik halkın farkındalık durumları, uygulanan bu politikaları yeterli bulma algıları ve devlete olan tutumlarının araştırılmasıdır. Çalışmanın amacı; devletin kadınlara uyguladığı politikaların halk tarafından ne kadar bilindiğinin, halkın devletin uyguladığı bu sosyal politikaları ne derecede yeterli gördüğünün belirlenmesi ve devletin uyguladığı sosyal politikalarla yönelik halkın farkında olma durumları ve yeterli bulma düzeyleriyle devlete olan tutumları arasında ilişki olup olmadığının araştırılmasıdır. Refah devletlerinde, kadınlara sosyal refah, sosyal hizmetler, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, çevre, konut gibi geniş bir yelpazede refah hizmetleri sunulmaktadır. Sosyal politikaların çağın gereklerine ve halkın ihtiyaçlarına paralel rasyonel sunulabilmesi için; halkın uygulanan bu politikalarla yönelik algı ve tutumlarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

Literatür taramasında; kadınlara yönelik eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma hayatı ve kadınların toplumsal diğer sorunlarıyla ilgili uygulanan politikaların yer aldığı çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan; Saniye Dedeoğlu’nun “Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı” adlı çalışmasında kadına yönelik sosyal politikalarla yer verdiği görülmektedir (Dedeoğlu,2009: 41-54). Süleyman Aydın’ın “Türkiye’de Kadın istihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları” adlı çalışmasında kadınlara istihdam alanında ve sosyal güvenlik alanında

uygulanan politikalara yer verdiği görülmektedir (Aydın,2016:243-258). Süleyman Karabıyık'ın "Türkiye'de Kadın İstihdamı" adlı çalışmasında Türkiye'de kadınların istihdamlarıyla ilgili politikalara yer verdiği görülmektedir (Karabıyık,2012:231-260). Ancak kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik halkın farkındalık düzeylerinin ve uygulanan bu politikaları yeterli bulma algılarının devlete olumlu tutumlarını etkilemesi üzerine çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede çalışmada Burdur İlinde yaşayan halkın kadınlara yönelik uygulanan sosyal politikalara ilgili bilgi düzeyleri, uygulanan bu politikaları yeterli bulma düzeyleri ve bu politikalar çerçevesinde devlete olan tutumlarının ne yönde olduğu araştırılmıştır.

1. SOSYAL POLİTİKA KAVRAMI

Alman bilim dilinden dilimize geçmiş olan "Sosyal Politika" (Sozial Politik) terimi Yunancada Demokratik Devlet anlamında olan "Politika" kelimesiyle Latince de arkadaş, ortak anlamındaki "Socius" kelimelerinin bir araya gelmesinden meydana gelmiş terimdir (Andaç,2014:12). Sosyal politika, 19 yüzyılda Sanayi Devrimi'yle birlikte Batı Avrupa'da sermaye sahiplerinin zenginleşmesi sonucunda, zenginliği yaratan ama yaratıkları zenginlikten adil payı alamayan emek sahiplerinin sermaye sahipleriyle çatışmasını ortadan kaldırmak için ortaya çıkmış, yoksulluğu ve toplumsal dengesizliği önlemeyi, sürdürülebilir bir toplumsal yaşam oluşturulmasını amaçlamıştır (Serdar,2014:1).

Sosyal politikanın bileşenlerini eğitim, konut, sosyal yardım, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, sosyal sigorta, çalışma hayatını düzenleyen yaptırımlar ve uygulamalar gibi kapsamı çok geniş konular oluşturmaktadır. Sosyal politika özellikle bakıma ve yardıma ihtiyacı olan bireyler için sosyal eşitliği sağlayarak, sosyal adaletin temini için toplumda dezavantajlı durumda olan ve özel politika ile korunması gereken kesimleri korumak için devletin bulunduğu girişimlerin bütününe ifade etmektedir (İçağasıoğlu Çoban; Özbesler,2009: 33).

Sosyal politikanın amacı,; çeşitli risklere karşı toplumda zayıf kesimin korunmasıdır. Sosyal koruma sistemleri de bu amaçla oluşturulmuştur. Toplumun ekonomik ve kültürel kaynaklarını adil dağılımını sağlamayı amaçlamaktadır (Aysoy, 2006: 33). Sosyal devlet olmanın gereği olarak, toplumda sosyal barışı ve sosyal adaleti, sosyal refahı, toplumda sosyal bütünleşmeyi sağlayarak sosyal gelişmişliği sağlamaktır (Andaç, 2014: 14). Toplum içinde dezavantajlı durumda olan grupların korunması, sosyal adaletin, sosyal refahın, sosyal bütünleşmenin sağlanması, sosyal barışın sağlanması ve sonuç olarak sosyal gelişimin sağlanmasıdır. Toplumsal yapı içinde dezavantajlı gruplardan biri de kadınlardır. Kadınların toplumsal yapı içinde korunmalarına yönelik refah devleti olmanın gereği uygulanan politikalara yer verilecektir.

2. SOSYAL POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE KADINLARA YÖNELİK UYGULAMALAR

2.1. Eğitim

Günümüzde, ülkemizde yapılan yasal düzenlemelerin tümünde, fırsat eşitliği ilke olarak kabul edilip kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın tüm ülke vatandaşlarının eğitilmesi koşuluna rağmen, ataerkil toplum yapısı nedeniyle kadınların eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadıkları gözlenmektedir (Ağaoğlu, 2006, s.107).

4. Dünya Kadın Konferansı'nda kadının statüsünün yükseltilmesi için belirlenen 12 kritik alandan biri "Kadının Eğitimi" dir. Ülkemizde okuma-yazma bilmeyenler nüfusun % 3.4' ünü oluşturmaktadır. Ülkemizde eğitim alanında yapılan çalışmalarla kadın okuryazarlığının %100 olması hedeflenmektedir. Okuryazarlık oranında geçmiş yıllara oranla artışa rağmen 2016 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin verilerine göre okuma yazma bilmeyen kişi sayısı 2.428.432'dir. Okuma yazma bilmeyenlerin 2.032.294'ü kadındır.

Ülkedeki tüm bireylerin eğitim imkânından yararlanması için, yoksul ailelerin çocuklarına yatılı eğitim hizmetleri verilmektedir ayrıca yoksul ailelerin ilköğretim kurumlarının 6, 7, 8. sınıflarında, genel ve mesleki teknik orta öğretim kurumlarında okuyan çocuklarına burs verilmektedir. Bursluluk Hizmetleri ve

Sosyal Riski Azaltma Projesiyle “Şartlı Eğitim Yardımı” uygulaması yürütülmektedir. Şartlı Eğitim Yardımının ödemesinin; kadının aile içindeki konumunun güçlendirilmesi maksadıyla annelere yapılması sağlanmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğiyle yürütülen Temel Eğitime Destek Projesi” gibi projeler ve “Kardelenler”, “Baba Beni Okula Gönder”, “Haydi Kızlar Okula” gibi kampanyalarla kız öğrencilerin okula devam oranlarının yükseltilmesi, okuldan ayrılmış olan kadınlara ve kız çocuklarının eğitim almalarının sağlanması hedeflenmektedir. Hayat boyu eğitim yaklaşımından hareketle “Aile Eğitimi Kurs Programı” ülke genelinde uygulanmaya konulmuştur. Ayrıca 2008 yılında kadınların “okuryazar” oranının artırılması için “Ana Kız Okuldayız Okuma Yazma Kampanyası” başlatılmıştır.

2.2. Sağlık

İnsanoğlu doğumundan ölümüne kadar hayatının her aşamasında bazı değişiklikleri yaşamaktadır. Özellikle kadınlar, kadın olmanın getirdiği fizyolojik farklılıkları yaşamaktadırlar. Bu fizyolojik farklılıkların süreci neredeyse bir ömür boyu sürmektedir. Günümüzde kadın sağlığı gerek kadının kendi riskli davranışları gerekse de yaşadığı sosyal çevrede maruz kaldığı birtakım faktörler nedeniyle tehdit altındadır. Yaşamının her döneminde bazı hastalıklarla karşılaşması açısından şanssız bir yaradılışa sahip olan kadınlar başta sağlık imkânları ve diğer imkânlardan yararlanma bakımından da şanssız bir varlıktır (Aydoğan ve diğ., 2013, s.7).

Ülkemizde Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte Aile Hekimliği uygulamasına geçilmiş olup, Toplum Sağlığı Merkezleri ve Aile Sağlığı Merkezleri bünyesinde hizmet veren Ana Çocuk Sağlığı Aile Planlaması Merkezlerinde üreme sağlığı ve aile planlaması hizmetleri ücretsiz olarak sunulmaktadır. Bunun yanında işsizliğin ve yoksulluğun yaygın olarak görüldüğü bölgelerde kadınların sağlık kuruluşlarında gebelik kontrollerini yaptırmalarını sağlamak amacıyla şartlı sağlık yardımları yapılmaktadır. Gebe kadının doğumunu hastanede gerçekleştirmesini sağlamak amacıyla şartlı sağlık yardımlarında ayrıca doğum yardımı yapılmaktadır.

2.3. Çalışma Yaşamında Koruma

Günümüzde yasaların eşitlikçi yapıda olmasına rağmen; kadınların işgücü piyasasına girişini kolaylaştıracak mekanizmanın yeterli olmaması kadınların işgücüne katılımının düşük kalmasına sebep olmaktadır. Ülkemizde kadın istihdamı işgücü piyasasının çözümlenmesi gereken temel sorunlarından biridir.

TÜİK 2016 yılı verilerine göre; kadınların işgücüne katılımı oranı %29,5’e yükselmiştir. Ülkemizde 2016 yılında işgücü piyasasına katılan kadınların %45,8’i hizmet sektöründe, %14,9’u sanayi sektöründe, %39,3’ü ise tarım sektöründe çalışmaktadır. İstihdam edilen kadınların %54,2’sinin sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Sosyal güvencesi olmadan çalışanların %58,6’sı ücretsiz aile işçisi olan kadınlardan oluşmaktadır. Yevmiyeli ya da ücretli olarak çalışan kadınların %23’ü, kendi namına çalışan kadınların %89,6’sı, işveren kadınların ise %19,4’ü sosyal güvenceden yoksun çalışmaktadır.

633 Sayılı KHK’nin 9. Maddesinde; kadınların kültür, sağlık, çalışma ve güvenlikle ilgili alanlarda karar mekanizmasına katılımlarını arttırmaya ve ilerlemelerini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılması Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün görevi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca kadına karşı cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, toplumsal statüsünün ve kadının insan haklarının korunup geliştirilmesi de görevleri arasında sayılmıştır (Altunok, 2014: 95).

İşgücü piyasasına kadınların katılımını arttırmak için uygulanan politikalar arasında; istihdam yaratma politikaları, işe yerleştirme ve danışmanlık hizmetleri, vasıflı işgücü yetiştirme programları yer almaktadır. Bunun yanında okul eğitimleri sonrası işgücü piyasasına katılımda zorluklarla karşılaşan gençlere iş deneyimi kazandıran programlar, girişimciliğin özendirilmesi, yoğun işsizliğin yaşandığı

bölgelerde işyerlerine mali destek sağlanması gibi tedbirler yer almaktadır (Uyar Bozdağlıoğlu, 2008: 60). 2016 yılında İŞKUR tarafından düzenlenen programlara ve kurslara katılanların verileri incelendiğinde katılımcıların %61'inin 15- 29 yaş aralığında olduğu, %51'inin kadın katılımcılardan oluştuğu görülmektedir (İŞKUR, 2017: 43).

Sosyal yardımlarla desteklenen ailelerdeki kadınlardan çalışabilecek olanların istihdamlarının artırılması, yardıma muhtaçlık hallerinin düzeltilebilmesi için ailedeki kadınların işgücü piyasasına katılmaları için kolaylıklar sağlanması için amacıyla eğitim ve danışmanlık hizmeti verilmesi, İŞKUR yönlendirmeleri ve girişimcilik teşvikleriyle desteklenmelerini içeren uygulama önerileri hazırlandığına 2013 yılı Faaliyet raporunda yer verilmiştir (Altunok, 2014: 97).

Türkiye’de kadın istihdamını arttırmak için etkili bir politika da; ilk defa çalışma hayatına katılacak olan bir kadını çalıştırmak isteyen işverene vergi indirimi sağlanmasıdır. 19-20 yaş aralığındaki genç çalışanları kapsayan bu vergi teşviki, üç yıl boyunca sağlanmaktadır. Kadın istihdamının artırılmasını hedefleyen 2017 yılında yapılan düzenlemeyle çalışmakta olan annelerin 0-6 yaş grubundaki torunlarına bakan büyükanneye ayda 425 TL bakım ücreti verilmesi sağlanarak kadınların çalışma hayatında kalmalarına katkı sağlanmıştır (Özmen,2017:9)

Kadının gebelik, analık hallerinde korunmaları, gece dönemlerinde çalıştırılmaları, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmamaları mevzuatta ayrıca düzenlenmiştir. Gece çalıştırılacak kadınların çalışmaya başlamadan evvel ve gece postasında çalışmaya devam ettiği sürece düzenli aralıklarla gece postasında çalışabileceklerine dair sağlık raporu alınması yönetmelikle zorunlu kılınmıştır (madde:7) (24.07.2013 tarih ve 28717 sayılı “Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik).

Gece döneminde çalıştırılan kadınların çalıştıkları işyeri belediye sınırları dışında olan işyerlerinin ve belediye sınırları içinde olup da posta değişim saatlerinde ulaşım güçlüğü bulunan işyerlerinin işvereni, kadın işçileri ikametgâhlarına yakın yerden işyerlerine veya işyerlerinden ikametgâhlarına ulaşımını uygun bir araçla sağlamakla yükümlüdür. Belediye sınırları içinde olup gece postası başlama ve bitiş saatlerinde toplu taşıma araçlarıyla kadın çalışanın ikameti ile işyeri arasında ulaşım sorunu yaşanan yerler ve işyeri belediye sınırları dışında olan işverenlere kadın çalışanların gece postasında işyerine gidiş ve dönüşlerini uygun bir araçla sağlama yükümlülüğü getirilmiştir (24.07.2013 tarih ve 28717 sayılı “Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik, madde:6)

14.07.2004 tarih ve 25522 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan “Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik” e göre; medeni hallerine ve yaşlarına bakılmaksızın 100- 150 kadın işçinin çalıştığı işyerinde, 1 yaşından küçük çocukların emzirilebilmeleri, bakılabilmeleri için işyerine en fazla 250 metre mesafede, işyerinden ayrı veya işyerinde olmak üzere işveren tarafından emzirme odasının bulundurulması zorunlu kılınmıştır. Eğer işyerinde çalışan kadın işçi sayısı, yaşlarına ve medeni hallerine bakılmaksızın, toplamda 150 işçiden fazla ise; işveren işyerinde ya da işyerine en fazla 250 metre mesafede 0-6 yaş çocukların bakımı ve emziren çalışanların çocuklarını emzirmelerini sağlamak için yurt kurmakla sorumlu tutulmuştur (Bacak, Yiğit,2007:18).

İşveren, Gebeliğini sağlık kurumlarından alınan belge ile işverenine bildiren kadın çalışanın işyerinde çalışma süresinin, maruz kalacağı biyolojik, fiziksel ve kimyasal etkenlerden korunmasının değerlendirilmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasından sorumlu kılınmıştır (Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik, 6. Madde).

Çalışan gebe kadınların doğumdan önce 8 hafta, çoğul gebeliklerde ise doğumdan önce 10 hafta önceki sürede çalıştırılmaması, doğum yaptıkları tarihten itibaren 8 haftalık sürede çalıştırılmamaları esastır. Ancak hekimin uygun görmesi halinde gebe işçi isterse doğumdan önceki 3 haftaya kadar çalışabilmektedir. Gebe kadın doğuma 3 hafta kalana kadar çalışmayı tercih etmesi durumunda kullanmadığı doğum öncesi ücretli izin hakkı doğum sonrası kullanılacak ücretsiz izin hakkına ekleneceği İş Kanununun 74/1. Maddesi ile kanuni güvence altına alınmıştır (Bacak, Yiğit,2007: 14).

2.4. Politik Karar Alma Mekanizmalarına Katılım

Kadınlara verilen oy hakkı, seçme seçilme hakkı, yasalarda var olan eşitlikçi düzenlemelere rağmen kadınlar siyasal yaşama katılımında erkeklerle eşit düzeyde değildir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde kadınların siyasal yaşama katılımlarını sağlayacak destek politikaları oluşturulmakta, uluslararası sözleşmelerle “cinsler arası eşitlik-pozitif ayrımcılık-özel önlemler” gibi kavramlar ulusal hukuk düzenlemelerine aktarılmaya çalışılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Kadın Milletvekilleri Oranları

Seçim Yılı	Parlamentodaki Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Oranı %	Seçim Yılı	Parlamentodaki Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Oranı %
1935	395	18	4.6	1999	550	22	4.2
1943	435	16	3.7	2002	550	24	4.4
1950	487	3	0.6	2007	550	50	9.1
1957	610	8	1.3	2011	550	79	14.3
1965	450	8	1.8	2015(7 Haziran)	550	97	17.6
1973	450	6	13.3	2015(1 Kasım)	550	81	14.7
1991	450	8	1.8				

Kaynak: TBMM milletvekillerinin cinsiyetlere göre dağılımı, www.kadininstatusu.gov.tr, Erişim Tarihi: 28.12.2017.

Anayasamızın ilgili maddelerinde (67, 68,70, 25, 26, 28, 29, 33, 34) ki hakların bütün vatandaşlara tanınması ve sivil toplum kuruluşlarının kadınların siyasal hayata katılımları ve meclisteki temsil oranları konusunda yaptıkları kampanyaların duyarlılık arttırdığı, artan duyarlılığın TBMM’ne yansıdığı tablodaki rakamlardan görülmektedir. Kadınların bu başarısının, gelecekte daha da artması için çalışmalar devam etmektedir.

2.5. Şiddete Karşı Koruma

Ülkemizde aile içinde kadına yönelik şiddet 1980’lerde gündeme gelmeye başlamıştır. 1990’larda sorun ile mücadele etmek için kurumsallaşmalar başlamıştır. 2000’li yıllarda konuyla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır.

Kadına şiddete karşı mücadele amacıyla yürütülen çalışmaların sorunluluğunu devlet üstlenmiş durumdadır ve ilgili tüm taraflarla işbirliği sağlanmıştır. Ülkemizde uluslararası mevzuata uygun olarak kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve mağdurların korunması için her alanda idari ve yasal önlemler olarak topyekûn mücadele edilmektedir (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2012, s. 13).

Kadın konuk evleri, cinsel, fiziksel, ekonomik ya da duygusal şiddete maruz kalmış ya da maruz kalma riski taşımakta olan kadınların varsa çocuklarıyla beraber, güven içinde yaşayabildikleri, şiddetten uzaklaştırılarak ihtiyaçlarının karşılandığı, gereksinin duydukları hizmetlerden faydalanabildikleri yatılı olarak hizmet sunan sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Kadına yönelik şiddeti önleme hizmetleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, uluslararası sözleşmeler ve kalkınma planlarının öngördüğü yükümlülüklerini ve görevlerini ağırlıklı olarak kadın konuk evleri ile vermektedir. Kadın konuk evlerinde, kadınlara psikolojik destek hizmeti, hukuksal rehberlik ve danışma hizmeti, iş ve meslek edinmeleri için gerekli tedbirlerin alınması ve mağdur olan kadının ailesine yönelik psiko- destek hizmeti verilmektedir. Kadın konuk evlerinde misafir edilen kadının ailesiyle ya da eşiyle tekrar bir araya gelmeyi tercih etmesi halinde; Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri, aile danışma merkezleri ve toplum merkezleri işbirliği içinde ailenin şiddetten uzak bir ortam haline gelmesi ve varsa çocukların şiddet olmayan sağlıklı bir ortamda yaşamlarını sürdürmeleri için sağlıklı aile ilişkilerinin kurulması için ekip çalışmaları yapılmaktadır. Şiddete maruz

kalmış kadınların yaşadıkları travma sonucunda ortaya çıkan korku, umutsuzluk, suçluluk, kendini değersiz hissetme, utanç gibi duygularla baş etmeleri, kendilerine öz saygılarının ve öz güvenlerinin yeniden kazandırılması, ileriki yaşamlarında sağlıklı tercihler yapabilmelerine yönelik psikolojik destek sağlanmaktadır (Atasü Topçuoğlu, vd., 2013:63).

“08.03.2012 tarih ve 6284 sayılı Ailenin korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun”un 3. Maddesi gereği şiddet mağduru kadınların ve varsa beraberindeki çocuklarının kadın konuk evlerinde barınması, geçici maddi yardım yapılması, hukuki destek sağlanması, mesleki rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi, psiko- sosyal destek hizmetlerinden faydalandırılmaları sağlanmaktadır. Şiddet mağduru kadının hayati tehlikesi bulunması halinde geçici koruma altına alınması sağlanmaktadır. Şiddet gören kadının varsa beraberindeki çocuğun kreş imkanlarından faydalandırılması sağlanmaktadır. Şiddet mağduru kadın çalışıyor ise çocuğu 2 ay, çalışmıyor ise kadının çalışma hayatına katılımını desteklemek amacıyla 4 ay çocuğunun kreş imkanlarından faydalandırılması sağlanmaktadır (6284 sayılı Ailenin korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Madde:3)

Konukevi, şiddete uğrayan kadınların uğradıkları cinsel, fiziksel, duygusal, ekonomik ya da sözlü istismara karşı korunmaları, psiko- sosyal ve ekonomik problemlerinin çözüme kavuşturulması, güçlendirilmeleri ve bu süreçte varsa beraberindeki çocuklarıyla birlikte gereksinimleri karşılanarak geçici bir süre konuk edildikleri yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır (madde:3/ğ). Koruma altına alınan şiddet mağduru bireyle beraber kalan çocuğunu da var ise çocuğun kreş imkânlarından yararlandırılması sağlanmaktadır (madde:22), (29656 Sayılı Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik).

3. YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada amaç; kadınlara yönelik sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik uygulamalarının halk tarafından ne kadar bilindiğinin, halkın devletin uyguladığı bu politikaları ne derecede yeterli gördüğünün belirlenmesi ayrıca devletin uyguladığı sosyal politikalara yönelik halkın farkında olma durumları ve yeterli bulma algıları ile devlete olan tutumları arasında ilişkinin ortaya konulmasıdır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak sosyal politika uygulamalarına yönelik halkın algı ve tutumları belirlemeye yönelik ölçek kullanılmıştır. Devletin uyguladığı politikaları açıklayan her bir anket sorusunu ankete katılan bireylerin bilip bilmediğini ölçmek için “farkındalık” sütununda yer alan “evet biliyorum”, “Hayır Bilmiyorum” şıklarına yer verilmiştir. Uygulanan her bir politikayı katılımcıların yeterli bulup bulmadıkların ölçmek için “yeterlilik algısı” sütununda; “Bu uygulamayı yeterli buluyor musunuz?” sorusuna yanıt olarak “Yetersiz”, “Kısmen Yeterli” ve “Yeterli” şıklarına yer verilmiştir. Devlete olumlu tutumu ölçmek için ise; “Bu uygulama devlete olan tutumunuzu etkiler mi?” sorusuna yanıt olarak ; “Etkilemez”, “Kısmen etkiler”, “Etkiler” şıklarına yer verilmiştir. Örneğin; katılımcılara; “Şiddet gören kadınlara Barolardan ücretsiz avukatlık hizmeti sağlanmaktadır. Bu sosyal politika uygulamasını biliyor musunuz?, Bu sosyal politika uygulaması sizce yeterli mi?, Bu uygulama devlete olan tutumunuzu etkiler mi? Şeklinde soru yöneltilmiş ve uygulanan her bir politikayı bilip bilmediğinin, yeterli bulup bulmadığının, devlete olan tutumunu etkileyip etkilemediğinin yanıtı aranmıştır.

Sosyal politika uygulamalarına yönelik halkın algı ve tutumları belirlemeye yönelik ölçek, ilgili literatür ve kuramsal çerçeve taranarak oluşturulmuştur. Anket sorularının hazırlanmasında; Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, 6284 Sayılı “Ailenin korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun”, “Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”, 4857 sayılı “İş Kanunu”, 29656 Sayılı “Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik”, 28737 sayılı “Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik” ten yararlanılmıştır. Bunun yanında Taş ve Akyol(2005) “Türkiye’de Çalışma Hayatında, Hukuksal Olarak Kadınlara Sağlanan

Avantajlar ve Yansımaları” adlı çalışmalarından ayrıca Akyıldız ve Korkmaz’ın (2014) “ İş ve Sosyal Sigortalar Hukuku” eserinden faydalanılmıştır.

Ölçeğe ilişkin iç tutarlılık katsayısı 0,887 hesaplanmıştır. Güvenirlilik katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,60 ve üzeri güvenilir kabul edilmektedir (Özdamar, 2004:623). Bilgi maddeleri 0-hayır bilmiyorum, 1-evet biliyorum olarak; yeterlik maddeleri 1. Yetersiz, 2.Kısmen Yeterli, 3. Yeterli olarak; devlete olan tutuma etkisi maddeleri 1. Etkilemez, 2. Kısmen Etkiler, 3. Etkiler olarak puanlanmaktadır. Alt bölümlere ait bilgi puanları toplam puan, yeterlik maddeleri ve devlete olan tutuma etki puanları aritmetik ortalama alınarak hesaplanmaktadır.

3.3. Araştırma Hipotezleri

Çalışmada, aşağıda yer alan hipotezler test edilmiştir;

H₁: Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık durumu ile sosyal politika uygulamalarını yeterli bulma durumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₂:Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık durumu ile bireylerin devlete olumlu tutumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Kadınlara yönelik sosyal politika uygulamalarını yeterli bulma durumu ile bireylerin devlete olumlu tutumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık durumunun bireylerin devlete olumlu tutumu üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi vardır.

H₅: Kadınlara yönelik sosyal politika uygulamalarını yeterli bulma algısının bireylerin devlete olumlu tutumu üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi vardır.

3.4. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Burdur İli Kent Merkezinde ikamet etmekte olan 18 ve üzeri yaştaki halk oluşturmakta olup cinsiyet ve eğitim durumlarına göre dağılımı aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 2 . Burdur Merkez Nüfusu Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksekokul ve Fakülte	Yüksek Lisans ve Doktora	Toplam
Kadın	14502	6065	9225	5963	430	36185
Erkek	9455	8508	10830	7857	727	37377
Toplam	23957	14573	20055	13820	1157	73562

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>

Burdur ilinin TÜİK verilerine göre nüfusu 73562’dir. Örneklem formülü kullanılarak homojen bir yapıda olmayan bu evren için % 95 güven aralığında, $\pm$ % 5 örnekleme hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü $n = 73562 (1,96)^2 (0,5) (0,5) / (0,5)^2 (73562-1) + (1,96)^2 (0,5) (0,5) = 382$ olarak hesaplanmıştır (Salant ve Dillman, 1994, s. 55). Bu örneklem ilgili nüfusun eğitim ve cinsiyet özellikleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Hesaplanan örneklem sayısı Burdur İli kent merkezinde ikamet etmekte olan nüfusun eğitim oranları ve cinsiyete göre oransal olarak tabakalandırılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Burdur Merkez Nüfusu Cinsiyet ve Eğitim Durumu Yüzdeleri

	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksekokul ve Fakülte	Yüksek Lisans ve Doktora	Toplam
Kadın	%19.7	%8.2	%12.5	%8.1	%0.6	%49.1
Erkek	%12.9	%11.6	%14.7	%10.7	%1	%50.9
Toplam	%32.6	%19.8	%27.2	%18.8	%1.6	%100

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>

Nüfus ve ilgili tabakalama dikkate alındığında 382 kişiye anket yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Bu araştırma kapsamında 550 kişiye ulaşılmıştır. Ancak ilgili tabakalamayı yakalamak adına verilerin bazı anketler analiz dışında bırakılmıştır. Ayrıca anketlerin içerisindeki güvenilirlik sorularına göre, güvenilir olmayan anketler, hatalı doldurulan anketler ve uç değer olarak görülen anketler analiz dışında bırakılmıştır. Bu duruma göre 382 kişi bu çalışmanın örneklemi oluşturmaktadır.

Tablo 4. Burdur Merkez Nüfusu Cinsiyet –Eğitim Durumuna Göre Hedeflenen Tabakalı Örneklem Sayıları

	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksekokul ve Fakülte	Yüksek Lisans ve Doktora	Toplam
Kadın	76	31	48	31	2	188
Erkek	49	44	56	41	4	194
Toplam	125	75	104	72	6	382

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Burdur İli Kent Merkezde ikamet etmekte olan seçmenlerden örneklem sayısı ankete katılan seçmenlerin görüşleriyle ve ankette yer alan sorularla sınırlıdır. Araştırmaya katılan bireylerin anket sorularına samimi ve içten cevap verip vermediklerinin tespit edilememesi sınırlılıklarımızdandır. Ayrıca örneklemden de anlaşıldığı üzere eğitim durumları lise ve daha aşağı olan katılımcıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu nedenle anketteki ifadelerin ve cevaplandırma biçimlerinin anlaşılıp anlaşılmaması durumu da bir kısıtlılıktır. Ancak bu sınırlılığı mümkün olduğunca bertaraf etmek için anketler yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

3.6. Bulgular

Çalışmada katılımcıların devletin kadınlara uyguladığı sosyal politikalara yönelik farkındalık düzeyleri, uygulanan bu politikaları yeterli bulma düzeyleri ve devlete olan tutum düzeylerinin ortalamaları alınmıştır.

Tablo 5. Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık ve Yeterlilik Algı Puan Ortalamaları

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık	382	.00	12,00	6,9634	4,00573
Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Yeterlilik Algısı	382	1,00	3,00	1,9976	,55934

Farkındalıkla alakalı 12 farklı uygulamaya dair farkındalıklarının olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. İlgili 12 uygulamaya yönelik hiç farkındalığı olmayanlara 0 etiketi verilmiş, farkındalığı olanlara da 1 etiketi verilmiştir. Bu yüzden 12 uygulamaya da farkındalığı olan kişiler 12,00 puan almış, hiçbir uygulamaya yönelik farkındalığı olmayan kişiler de 0 puan almışlardır. Bu bağlamda kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık ortalaması olan 6,96'dır. Bu bulguya dayanarak 6,97'den daha düşük puana sahip olanlara düşük farkındalık değeri olarak 1; 6,97 ve daha yüksek puana sahip olanlara yüksek farkındalık olarak 2 değeri tanımlanmıştır.

Kadınlara yönelik uygulanan yeterli bulma algısıyla alakalı ankete katılanların 12 farklı uygulamayı yeterli bulup bulmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. İlgili 12 uygulamayı yeterli bulmayanlara 1 etiketi verilmiş, kısmen yeterli bulanlara 2 etiketi verilmiş, yeterli bulanlara ise 3 etiketi verilmiştir. Bu yüzden 12 uygulamayı da yeterli bulan kişilerin aritmetik puan ortalamaları olarak 3.00 puan almış, her bir uygulamayı yetersiz bulan kişilerin aritmetik puan ortalamaları da de 1,00 puan almışlardır. Bu bağlamda kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik yeterli bulma algısı ortalaması olan 1,99'dur. Bu bulguya dayanarak 1,99'den daha düşük puana sahip olanlara düşük yeterli bulma algısı değeri olarak "1"; 1,99 ve daha yüksek puana sahip olanlara yüksek yeterli bulma algısı olarak 2 değeri tanımlanmıştır.

Tablo 6. Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık ve Yeterlilik Algı Düzeyleri-Kişi Sayısı

Değişkenler	Düşük(1)-Yüksek(2)	N
Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık Düzeyi	1,00	179
	2,00	203
Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Yeterlilik Algısı Düzeyi	1,00	152
	2,00	230

Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik 179 kişinin farkındalık seviyesi düşük iken, 203 kişinin de yüksek farkındalık seviyesine sahip olduğu görülmüştür. Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik 152 kişi düşük yeterli bulma algısına sahip iken 230 kişinin de uygulanan politikaları yeterli bulma algısına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık ve Yeterlilik Algı Düzeyleri

Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık Düzeyi	Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Yeterlilik Algısı Düzeyi	Mean	Std. Error	95% Confidence Interval	
				Lower Bound	Upper Bound
1,00	1,00	1,824	,076	1,675	1,973
	2,00	2,141	,066	2,012	2,271
2,00	1,00	2,620	,077	2,469	2,771
	2,00	2,129	,059	2,013	2,245

Kadınlara yönelik sosyal politika uygulamaları hakkında düşük farkındalık sahibi bireylerden, ilgili uygulamaları yetersiz görenlerin bu durumun devlete karşı tutumlarının düzeyleri incelendiğinde ($X=1,82$), bu uygulamaları yeterli görenlerden ($X=2,14$) azda olsa devlete karşı tutum düzeylerinin daha düşük olduğu gözlenmiştir. Kadınlara yönelik sosyal politika uygulamaları hakkında yüksek farkındalık sahibi bireylerden, ilgili uygulamaları yetersiz görenlerin bu durumun devlete karşı tutum düzeyleri incelendiğinde ($X=2,62$), yeterli görenlerden ($X=2,129$) kısmen de olsa devlete karşı tutumlarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Tablo 8. Kadınlara Yönelik Uygulamalar Bilgi, Yeterlik ve Devlete Olan Tutuma Etki Arasında Korelasyon Analizi

Değişkenler		Kadınlara Yönelik Uygulamalar Bilgi	Kadınlara Yönelik Uygulamaların Yeterliliği	Kadınlara Yönelik Uygulamaların Devlete Olan Tutuma Etkisi
Kadınlara Yönelik Uygulamalar Bilgi	r	1,000		
	p	0,000		
Kadınlara Yönelik Uygulamaların Yeterliliği	r	0,126*	1,000	
	p	0,014	0,000	
Kadınlara Yönelik Uygulamaların Devlete Olan Tutuma Etkisi	r	0,161*	-0,029	1,000
	p	0,002	0,569	0,000

* $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı ilişki vardır.

Kadınlara uygulanan sosyal politika uygulamalarına yönelik farkındalık durumu ile uygulanan bu politikaları yeterli bulma algısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki olduğu görülmüştür ($r=0.126$; $p=0,014<0.05$). Buna göre kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık düzeyi arttıkça uygulanan bu politikaları yeterli bulma algı düzeyinin de arttığı görülmekte olup H1 kabul edilmiştir.

Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık düzeyi ile devlete olan tutum arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmuş ($r=0.161$; $p=0,002<0.05$) olup H2 kabul edilmiştir. Buna göre farkındalık düzeyi arttıkça devlete olan tutum da olumlu yönde arttığı görülmektedir. Kadınlara uygulanan sosyal politikaları halkın yeterli bulma algısı ile devlete olan tutumları arasında açıdan anlamlı ilişki bulunmamakta ($p>0.05$) olup H3 reddedilmiştir.

Tablo 9. Kadınlara Uygulanan Sosyal Politikalara Yönelik Farkındalık ve Yeterlilik Algısının Devlete Olan Tutuma Etkisi Üzerine Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
Kadınlara Yönelik Uygulamaların Devlete Olan Olumlu Tutum	Sabit	2,061	14,665	0,000	4,888	0,008	0,020
	Kadınlara Yönelik Uygulamalar Farkındalık	0,028	3,118	0,002			
	Kadınlara Yönelik Uygulamaların Yeterliliği	-0,046	-0,702	0,483			

Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik halkın farkındalığının devlete olan tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır ($F=4,888$; $p=0,002<0.05$). Bu bağlamda H4 Kabul edilmiştir. Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik halkın yeterli bulma algısının devlete olan tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur ($F=4,888$; $p=0,483<0.05$). Bu bağlamda H5 reddedilmiştir. Uygulanan bu sosyal politikalara yönelik halkın farkındalık düzeyinin devlete olan tutumu artırıcı etkisi olduğu görülmektedir ($\beta=0,028$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik halkın farkındalık düzeyleri ve uygulanan bu politikaları yeterli bulma algılarıyla devlete olan tutum arasındaki ilişki analizleri incelendiğinde aşağıda yer alan sonuçlara ulaşılmıştır;

Araştırmada ilk olarak; “Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık durumu ile sosyal politika uygulamalarını yeterli bulma durumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki var mıdır?” Sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma sonucunda, ankete katılanların farkındalık düzeyleri arttıkça uygulanan bu politikaları yeterli bulma düzeylerinin de arttığı görülmüş olup H1 doğrulanmıştır. Araştırmada ikinci olarak; “Kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık durumu ile bireylerin devlete olan tutumunu olumlu etkilemesi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki var mıdır?” Sorusuna cevap aranmıştır. Ankete katılan bireylerin farkındalık düzeyleri arttıkça devlete olan tutumlarının da olumlu yönde arttığı görülmüş olup H2 doğrulanmıştır. Araştırmanın üçüncü sorusu olan; “Kadınlara yönelik sosyal politika uygulamalarını yeterli bulma durumu ile bireylerin devlete olan tutumunu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki var mıdır?” Sorularına cevap aranmıştır. Ankete katılanların kadınlara yönelik uygulanan sosyal politikaları yeterli bulma algı düzeyleriyle devlete olan tutumları arasında ilişki görülmemiş olup H3 doğrulanmamıştır. Araştırmanın dördüncü sorusu olan “Kadınlara uygulanan sosyal

politikalara yönelik farkındalık durumunun bireylerin devlete olumlu tutumu üzerinde olumlu etkisi var mıdır?” Sorularına cevap aranmıştır. Ankete katılanların kadınlara uygulanan sosyal politikalara yönelik farkındalık durumlarının devlete olumlu tutumları üzerinde arttırıcı etkisinin olduğu görülmüş olup H4 doğrulanmıştır. Araştırmanın son sorusu olan “Kadınlara yönelik uygulanan sosyal politikaları bireylerin yeterli bulma algısının devlete olumlu tutumları üzerinde olumlu etkisi var mıdır?” Sorularına cevap aranmıştır. Ankete katılanların kadınlara yönelik uygulanan sosyal politikaları bireylerin yeterli bulma algısının devlete olumlu tutumları üzerinde etkisinin olmadığı görülmüş olup H5 doğrulanamamıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerden; kadınlara uygulanan politikalar hakkında farkındalık düzeylerindeki artışın devlete olan tutum düzeylerini olumlu etkilediği görülmektedir. Devletin kadınlara eğitim, sağlık alanında ve çalışma hayatında sağladığı olanakların bunun yanında şiddet gören kadınların korunması ve gerek ekonomik, hukuksal gerekse psiko-sosyal bakımdan sağladığı desteklerin halk tarafından bilinmesinin devlete olumlu tutumu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda; devletin kadınlara yönelik uyguladığı sosyal politikalar hakkında yaygın bir şekilde halk eğitimi yapılmasının devlete olan tutumun artırılması bakımından yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca devletin kadınlar için uyguladığı politikaların kitle iletişim araçlarıyla algı yönetiminde değerlendirilmesinin halkın devlete olan tutumunu olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Ayrıca; ülkemizde kadınlara sosyal refah, sosyal hizmetler, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, çevre, konut gibi geniş bir yelpazede sağlanan refah hizmetlerin ve cinsiyet eşitliğinin okullarda ders olarak okutulmasının uzun vadede halkın algı ve tutumlarını olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Özellikle de şiddet mağduru olmaları halinde devletin kendilerine sağladığı yardım, hizmetler konusunda toplum sağlığı merkezlerine halk eğitimlerinin yapılmasının devletin sunduğu hizmetlerin mağdur kadınların tüm ihtiyaçlarının yeterli derecede karşılandığı algısının oluşturulmasının da ve devlete olan tutumlarının olumlu yönde artmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Çalışma Burdur İli kent merkezinde yapılmış olup araştırmanın kırsal bölgede yapılması halinde farklı sonuçlara ulaşılabilceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın tüm illerin kent merkezi ve kırsal bölgelerinde uygulanmasının bunun yanında kentsel bölge ile kırsal bölge halkının algı ve tutumlarının karşılaştırılmasının sosyal politikalar yön verilmesinde, hedeflerine daha kolay ulaşmasında rehberlik edeceği düşünülmektedir. Sosyal politika aktörlerinin ise; bu araştırma sonuçlarını göz önünde bulundurarak uygulanacak sosyal politikalar yön vermelerinin istenilen hedeflere ulaşmada kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, E., (2006). “Kadın ve Eğitim” , Editör: YAKTIL OĞUZ, Gürsel, Toplumsal Yaşamda Kadın, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- AKYILDIZ Hüseyin (2014). KORKMAZ Adem, İş ve Sosyal Sigortalar Hukuku, Bil Ofset Matbaacılık,5. Baskı, Ankara.
- ALTUNOK, H.(2014), “İstihdam Politikalarında Aktör Olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı” , Yaşam Derneği Dergisi, ISSN:1306-6250, S:26, Ocak 2014.
- ANDAÇ, F.,(2014). İş Hukuku (Sosyal Politika Bakımından Türk Çalışma Hukuku Uygulaması), Detay Yayıncılık, Ankara.
- ATASÜ TOPÇUOĞLU, R., v. d.,(2013). Sosyal Hizmet Uygulamaları, Anadolu Üniversitesi Web- Ofset Tesisleri, Eskişehir.
- AYDIN, Süleyman (2016). “Türkiye’de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), ss:243-258.
- AYDOĞAN, Ü., A. PARLAK., SARI O. (2013). “Kadın Sağlığı”, Editör: ÜNALACAK, Murat, Aile Sağlığı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 37-53.
- AYSOY, M., (2006). “Sosyal Devletin Sosyolojisi”, Sosyal Politikalar Dergisi S:1, ss. 31-33.
- BACAK, B., YİĞİT, Y.,(2007). “Türk İş Hukukunda Kadın İşçilerin Çalışma Koşullarına İlişkin Düzenlemelerin Değerlendirilmesi”, Kamu-İş, C:9,S:2(<http://www.kamu-is.org.tr/pdf/921.pdf>,E.T:06.12.2016).
- DEDEOĞU, Saniye (2009). “Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, Çalışma ve Toplum, 2009/2, ss:41-54.
- İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN, A.,(2009) ÖZBESLER, C. , “Türkiye’de Aileye Yönelik Sosyal Politika ve Hizmetler”, Aile ve Toplum, Cilt:5, S:18, ISSN:1303-0256 Temmuz-Ağustos-Eylül 2009.
- İŞKUR (2017). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.
- KARABIYIK, İlyas(2012). “Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, C:XXXII, S:1,ss:231-260.
- KSGM (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü); (2012), Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- ÖZDAMAR, K.(2004). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- ÖZMEN, Z.,(2017).“Türkiye’de Kadına Yönelik Sosyal Politikalar” Anadolu International Conferece in Economics V, Eskişehir, May 11-13 2017 .
- SALANT Priscilla; DILLMAN Don A.(1994). How to Conduct Your Own Survey, John Wiley & Sons, Inc. Newyork.
- SERDAR, A.B., (2014). “Sosyal Politika Kavramı”, Sosyal Politika, Dora Yayınları, 5. Baskı, Bursa.
- TAŞ, H. Yunus; AKYOL, Yüstra (2005) ,. “Türkiye’de Çalışma Hayatında, Hukuksal Olarak Kadınlara Sağlanan Avantajlar ve Yansımaları”, HAK-İş Uluslar arası Emek ve Toplum Dergisi, C:4, S: 9 (2005/2), ISSN:2147-3668, ss.136-155.
- TÜİK (2017). Eğitim İstatistikleri.
- UYAR BOZDAĞLIOĞLU, E. Y.,(2008). “Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri Ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”, Sosyal Bilimler Dergisi, S.20.
- 16 Ağustos 2013 tarih ve 28737 Sayılı Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik
- 17 Mart 2016 tarih ve 29656 Sayılı Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik
- 18 Ocak 2013 tarih ve 6284 sayılı Ailenin korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun

24 Temmuz 2013 tarih ve 28717 sayılı “Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr> Erişim Tarihi: 28.08.2016

www.kadininstatusu.gov.tr, Erişim Tarihi: 28.12.2017.

**ÜST YÖNETİCİ YETİŞTİRME OKULU OLARAK BANKA TEFTİŞ KURULLARI:
SEKTÖREL BİR ARAŞTIRMA***

***BANK INTERNAL AUDIT UNIT AS THE SENIOR MANAGEMENT SCHOOL:
A SECTORAL RESEARCH****

İsmail KABAN

SMMM, Öğr. Gör. , Gaziosmanpaşa Üniversitesi Nispetiye Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Programı, ismail.kaban@gop.edu., <https://orcid.org/0000-0003-4138-244X>

Başvuru Tarihi/Application Date: 01.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.04.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.400008

Öz

Bu çalışmada teftiş kurulu orijinli olan banka çalışanlarının üst düzey yönetimdeki yeri ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. Araştırma Türkiye bankacılık sektöründe aktifleri en yüksek olan dokuz bankanın on yıllık verileri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bankalar ve üst yönetici unvanlarına göre frekans analizi ile banka, unvan, sahiplik (kamu-özel) ve zaman (yıl) açısından ki-kare fark analizleri yapılmıştır. Sonuç olarak İş Bankası ve kamu bankalarında müfettiş kökenli üst düzey yöneticilerin ağırlıklı olduğu, kredilerden sorumlu ve pazarlamadan sorumlu genel müdür yardımcılıklarında müfettiş kökenliliğin öne çıktığı, bankalar, sahiplik ve unvan açısından üst düzey yöneticiler arasında orijin yönüyle anlamlı bir fark olduğu, zaman açısından ise anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Bankacılık, İç Denetim, Banka Müfettişliği, Üst Düzey Yönetim

Abstract

In this study, a research has been carried out on the bank employees who have originated from internal audit in senior management. This research has been conducted on the ten-year data of nine banks with the highest assets in the banking sector in Turkey. Frequency analyzes were made according to the banks and senior managers, and chi square analysis was performed in terms of bank, title, ownership and time. As a result, senior managers in Isbank and public banks are predominantly of internal audit origin. The role of internal auditing is emphasized in the deputy general managers responsible for loans and marketing. There is a meaningful difference between senior managers in terms of banks, ownership and title as part of origin. However, there is no meaningful difference in terms of time.

Keywords: Banking, Internal Audit, Bank Internal Auditor, Senior Management

* Bu çalışma 20-22 Nisan 2017 tarihleri arasında düzenlenen 2. Lisansüstü İşletme Öğrencileri Sempozyumu'nda yazar tarafından sunulan "Banka Teftiş Kurullarının Türk Bankacılık Sektörüne Nitelikli İnsan Kaynağı Yetiştirilmesindeki Rolü" başlıklı bildiri genişletilerek hazırlanmıştır.

EXTENDED SUMMARY

Background: Internal auditors are the most invested human resource in all business processes starting from recruitment in the banking sector. The banks aim to employ the most qualified human resources of the country in the internal audit units in order to strengthen the human capital and provide a high intellectual capital accumulation. Since internal audit units have the authority to conduct audit in each other unit of the bank, internal auditors gain experience and knowledge of all banking activities. Internal audit assistants begin their career through a challenging written and oral examination process. For all these reasons, they are looked upon as potential top managers.

Purpose: In this research, it is aimed to determine the existence of the members of the internal audit unit among senior management of the banks. Thus, the ability of the internal auditors who are the most invested personnel in the sector in terms of human resources to appoint senior management will be revealed. In summary, an answer will be sought to research question in the form of "Can the bank's internal audit units be considered as a senior management training school?".

Method: In the study, document analysis was used as data collection technique. Within this research has examined the top ten banks in Turkey by assets. The ten years' annual reports covering the years 2006-2015 of these banks were examined in detail and the curriculum vitae of senior managers were screened. The obtained data were subjected to frequency and difference analyzes via SPSS PASW 18 Statistics program. As detailed cv information could not be obtained from Finansbank's annual reports, the bank was excluded from the scope of the research. The origins of senior management of the bank are classified in the form of internal audit, specialist, engineering, supervisor, independent auditors and bank official. The main activities in the Turkish banking sector focus on loan allocation, loan marketing, banking operations and financial accounting operations. For this reason, senior managers of these units and general managers are included in the research. The following analyzes have been made in this direction:

- Frequency analysis of the internal auditor and non-internal auditor origins of senior managers according to the banks in ten years' time period,
- Frequency analysis of internal auditor and non-internal auditor origins on the basis of titles in ten years' time period,
- Chi square analysis of in order to test whether there is a meaningful difference from the origin according to the title,
- Chi square analysis of in order to test whether there is a meaningful difference from the origin according to the bank ownership (state-private),
- Chi square analysis of in order to test whether there is a meaningful difference from the origin according to years (based of 2006 and 2015),
- Chi square analysis of in order to test whether there is a meaningful difference from the origin according to banks.

Findings: Isbank and public banks have mainly senior managers who internal auditor origin. In deputy general manager of loan allocation and deputy general manager of loan marketing, senior managers who internal auditor origin come forward. There is a meaningful difference in terms of origin according to banks, ownership and title between senior management. On the other hand, there no significant difference in terms of origin according to years between senior management.

Conclusions: Findings obtained within the scope of the research constitute a positive response to the research question in the form of "Can the bank inspection boards be regarded as a senior management training school?" that motivates the study. Public banks and Isbank are the most established banks in the Turkish banking sector. Therefore, the internal audit units of these banks also have a rooted corporate culture. This can be considered as one of the reasons why the internal audit units of the banks have a more important role in senior management than other banks. Internal auditors meet with different people in a variety of areas during their duties and this improves their communication skills. In addition, internal auditors carry out audit task over a large number of customer files so their credit assessment skills are also evolving. For this reason, it can be said that managements who internal auditor origin have become more prominent in senior management of loan marketing and loan allocation. In Turkey, the weight of the internal audit unit in the senior management is below 50% in in foreign partnership banks.

GİRİŞ

Bankacılık sektöründe işe alımdan başlayarak tüm yetiştirme süreçlerinde en fazla yatırım yapılan insan kaynağı müfettişlerdir. Müfettişlerin işe alım sınavlarında muhasebe, iktisat, hukuk ve yabancı dil bilgileri ölçülmekte ve söz konusu alanlarda zorlu eşiklerin aşılması gerekmektedir. Bankalar beşeri sermayelerini güçlendirmek ve yüksek bir entelektüel sermaye birikimi oluşturmak amacıyla teftiş kurullarına ülkenin en nitelikli insan kaynağını kazandırmayı amaçlamaktadır. Zorlu bir yazılı ve sözlü sınav sürecinden geçerek mesleğe başlayan müfettiş yardımcılarının potansiyel üst yönetici nazarıyla bakılmaktadır. Bankada müfettiş yardımcısı unvanı ile işe başlayan teftiş kurulu üyeleri, hem mevzuat hem de uygulama açısından oldukça ağır bir içerik taşıyan yükselme sınavlarını başarmak koşuluyla re'sen denetim, inceleme ve soruşturma yetkisini elde etmektedir. Teftiş kurullarının bankanın her biriminde denetim yapma yetkisi taşıması, müfettişlerin bütün bankacılık faaliyetleri hakkında bilgi ve tecrübe kazanmasını mümkün kılmaktadır. Rutin denetimlerin yanında, inceleme ve soruşturma gibi oldukça derin araştırmalar yapılmasını lazım kılan ve stres yönetimi gerektiren görevler, müfettişlerin risk algılarını ve süreç yönetimi becerilerini geliştirmektedir. Böylece müfettişler olabildiğince kısa bir zaman diliminde bankacılıkla ilgili önemli bir donanımına sahip olmaktadır. Bu araştırmada, bankaların üst düzey yöneticileri arasında, teftiş kurulu kökenli olanların ne derece yer teşkil ettiğinin saptanması amaçlanmaktadır. Böylece insan kaynakları açısından sektörde en fazla yatırımın yapıldığı personel olma niteliğini taşıyan müfettişlerce üst düzey yönetimin ne ölçüde beslendiğine ilişkin olgular ortaya konulacaktır. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin eğitim, kariyer yönetimi ve terfi süreçleri gibi işlevleri araştırma kapsamı dışında bırakılarak “Banka teftiş kurulları bir üst düzey yönetici yetiştirme okulu olarak değerlendirilebilir mi?” şeklindeki araştırma sorusuna cevap aranacaktır. Literatürde bankacılık sektörü ile ilgili daha önce bu ekseninde bir araştırmaya rastlanılmamış olup çalışma alanında ilk olma özelliği taşımaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçların genelde kariyer meslekleri özelde de banka müfettişliğini hedefleyen ilgili bölümlerin (işletme, iktisat, maliye, bankacılık ve finans vb.) lisans ve lisansüstü öğrencileri açısından da bilimsel bir kılavuz niteliği taşıması ve meslek seçiminde yol gösterici olması beklenmektedir.

1. YASAL AÇIDAN BANKA TEFTİŞ KURULLARI

Bankalarda iç denetim sisteminin yasal alt yapısını oluşturan en önemli düzenlemeler 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ve buna dayanılarak hazırlanarak İç Sistemler Yönetmeliği'dir.

1.1. Bankacılık Kanunu

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 29. maddesi ile 32. maddeleri arasında kapsayan ikinci bölümünde bankaların iç sistemleri hakkında temel bilgiler yer almaktadır. İç denetime ilişkin hükümler de bu maddeler kapsamında yürürlük kazanmıştır (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005: 22). Kanunun iç denetim sistemi hakkında hükümler içeren 32. maddesinde, bankaların bütün birim, şube ve konsolidasyona tabi ortaklıklarını kapsayan bir iç denetim sistemi kurmak zorunda olduğu, bu çerçevede, faaliyetlerin mevzuata, ana sözleşmeye, iç düzenlemelere ve bankacılık ilkelerine uygunluğunun banka müfettişleri tarafından denetleneceği, iç denetim faaliyetlerinin, tarafsız ve bağımsız bir şekilde, gerekli meslekî özen gösterilerek, yeterli sayıda müfettiş tarafından yürütüleceği, ana ortaklık niteliğindeki banka mensubu müfettişlerin iştiraklerdeki iç denetim görevini de ifa edebileceği, iç denetimle görevli birimce veya yetkili müfettişlerce kanun uyarınca düzenlenecek iç denetim raporunun, en az üçer aylık dönemler itibarıyla ve denetim komitesi aracılığıyla yönetim kuruluna sunulmasının zaruri olduğu belirtilmiştir (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005: m. 32).

Bunun yanı sıra 5411 sayılı Bankacılık Kanunu iç denetim sistemi hakkında, kuruluşta iç denetim sistemine ilişkin faaliyet programının BDDK'ya ibraz edilmesi (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005: m. 7), iç denetim sistemi ile ilgili sorumluluğun yönetim kurulunca üstlenilmesi (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005: m. 23), iç denetim sisteminin gözetiminden yönetim kurulu adına denetim komitesinin sorumlu olması (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005: m. 24) ve iç denetim sistemi ile ilgili yasal gereklere

uyulmaması halinde BDDK'nın muhtelif önlemler alması (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005: m. 67) gibi hususlarda ilave hükümler içermektedir.

1.2. İç Sistemler Yönetmeliği

İç sistemler yönetmeliği, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun iç sistemler hakkındaki maddelerine dayanarak, bankaların kuracakları iç kontrol, iç denetim ve risk yönetim sistemlerine ve bunların işleyişine ilişkin usul ve esasları düzenlemek amacıyla 11.07.2014 tarihinde yürürlüğe konulmuştur (BDDK, 2014: m. 1-2). Yönetmeliğin 4. maddesi ile 34. maddeleri arasında kapsayan kısımlarında bankaların iç sistemlerinin kuruluşu ve üst yönetimin sorumlulukları, iç kontrol sistemi ve iç denetim sistemi hakkında bilgiler yer almaktadır (BDDK, 2014: m. 4-34). Yönetmelik uyarınca iç sistemler kavramı, iç denetim, iç kontrol ve risk yönetim sistemlerini ifade etmektedir (BDDK, 2014: m. 3). İç sistemler kapsamındaki birimler banka organizasyon yapısı içinde yönetim kuruluna bağlı olarak kurulur (BDDK, 2014: m. 4). İç denetim sisteminin amacı, üst yönetime banka faaliyetlerinin Kanun ve ilgili diğer mevzuat ile banka içi strateji, politika, ilke ve hedefler doğrultusunda yürütüldüğü ve iç kontrol ve risk yönetimi sistemlerinin etkinliği ve yeterliliği hususunda güvence sağlamaktır (BDDK, 2014: m. 21). Banka iç denetim biriminde, bankanın büyüklüğüne, faaliyetlerinin karmaşıklığına, yoğunluğuna, kapsamına ve risklilik düzeyine bağlı olarak, iç ve dış mevzuatta öngörülen denetim hizmetlerinin aksatılmadan ve bu hizmetlerin gerektirdiği seviyede yerine getirilmesi amacıyla yeterli sayıda müfettiş ve iç denetim elemanı çalıştırılır (BDDK, 2014: m. 22). Müfettişler görevlerini tarafsız ve bağımsız olarak icra eder. Bu amaçla müfettişlerin yönetim kurulu, ilgili iç sistemler sorumlusu ve iç denetim birimi yöneticisi dışında banka yönetiminde bulunan hiçbir kişiye karşı hesap verme sorumluluğu yoktur ve görevlerinin icrasında kişisel ve akrabalık ilişkileri ya da bankadaki konumu gibi hususlardan kaynaklı menfaat çatışmalarından uzak durmaları sağlanır (BDDK, 2014: m. 23). Müfettişler görevlerini mesleki özen ve dikkat içerisinde yerine getirmekle yükümlüdür (BDDK, 2014: m. 24). İç denetim faaliyetleri, dönemsel ve riske dayalı olarak gerçekleştirilmekte olup söz konusu faaliyetler, iç denetim planının hazırlanması, yürürlüğe konulması, çalışma programları aracılığıyla icrası, sonuçların iç denetim birimi yönetimine, ilgili birim yönetimine ve ilgili iç sistem sorumlusuna, denetim komitesine, denetim komitesi aracılığıyla yönetim kuruluna raporlanması ve denetim raporları çerçevesinde ilgili birim yönetimlerince alınan önlemlerin izlenmesi faaliyetlerini kapsar (BDDK, 2014: m. 25). Etkin bir iç denetim sistemi, iç denetim biriminin risk değerlendirmelerine dayalı olarak gerçekleştirilir. İç denetimde risk değerlendirmeleri, iç denetim birimi tarafından bankanın maruz kaldığı riskler ve bunlara ilişkin kontroller dikkate alınarak, denetim çalışmalarında öncelik arz eden alanların, dikkate alınacak detayların ve denetimin sıklığının belirlenmesine yönelik yürütülen bir işlemdir (BDDK, 2014: m. 26).

Denetim çalışmaları dışında iç denetim biriminden, bankalarda yeni ürünler ve hizmetler veya politika ve uygulama usulleri konusunda danışmanlık hizmeti de alınabilir (BDDK, 2014: m. 33). Bankalar, kendi iç denetim biriminin, konsolidasyona tabi ortaklıkların bütün faaliyetlerini ve birimlerini sınırlama olmaksızın inceleyebilmesini sağlamak için gerekli bütün tedbirleri almakla yükümlüdür (BDDK, 2014: m. 34). Ayrıca Bankaların Kurumsal Yönetim İlkelerine İlişkin Yönetmelik'te de iç denetim personelinin etkin olarak yararlanılması gerektiği ve bunun için yönetim kurulundan en alt unvan seviyesindeki personele kadar iç denetim sisteminin önemini idrak edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BDDK, 2006: 5). Diğer taraftan denetlenen birimlerle yaşanabilecek olası menfaat çatışması ve çıkar ilişkisinin önüne geçilmesi ve bağımsızlık ve tarafsızlığın tesis edilmesi amacıyla müfettişlerin ücret politikalarının görevlerini icra ettikleri birimlerin performansından bağımsız olarak belirlenmesinin önemine değinilmiştir.

2. MÜFETTİŞLİK MESLEĞİNİN KARIYER BASAMAKLARI VE MÜFETTİŞLERİN GÖREVİ

Hemen hemen bütün bankalarda banka müfettişliği mesleğine, düzenlenen bir yazılı sınav ve mülakatta başarılı olmak şartlarını yerine getirerek müfettiş yardımcısı unvanı ile başlanmaktadır. Müfettişlik mesleğine giriş sınavında başarılı olan adaylar yetiştirme süreçlerinin hemen başlangıcında bankalar tarafından ve alanında uzman eğitimciler rehberliğinde kapsamlı bir mesleki eğitime tabi

tutulmaktadır. Bu eğitim programında hukuktan muhasebeye, kredilerden operasyon işlemlerine, şube işlemlerinden genel müdürlük işlemlerine kadar kapsamlı bir içerik sunulmaktadır.

Müfettişlik mesleğinde kariyer basamakları müfettiş yardımcılığı, yetkili (kıdemli) müfettiş yardımcılığı, müfettişlik ve kıdemli müfettişlik şeklinde ilerlemektedir. Mesleğe ilk adımlarını atan müfettiş yardımcıları belli bir süre daha kıdemli olan müfettişlerin yanında iş başı eğitime tabi tutulmaktadır. Muavinlik dönemi olarak da adlandırılan bu sürecin amacı usta çırak ilişkisi çerçevesinde, işin işbaşında öğrenilmesi ve nesilden nesile tecrübe aktarımının sağlanmasıdır. Böylece kurum kültüründen iş pratiklerine kadar tüm hususlarda sürekli bir gelişim imkânı ortaya çıkmaktadır. Müfettişlere veya kıdemli müfettişlere bağlı olarak geçirilen müfettiş yardımcılığı süresi kurumlar bazında değişiklik göstermektedir. Bu süre örneğin İş Bankası'nda 3 yıl olarak uygulanmakta iken (İş Bankası, 2016: 9) Garanti Bankası'nda 2 yıl olarak (www.garanti.com.tr) ve Vakıfbank'ta ise 1,5 yıl olarak (Vakıfbank, 2016: 2) uygulanmaktadır. Müfettiş yardımcısı olarak çalışılan bu sürelerin sonunda yetkili müfettiş yardımcısı olabilmek için yetki sınavı düzenlenmektedir. Bu sınavda başarılı olanlar re'sen denetim yetkisi kazanarak bankalarındaki görevlerini yetkili müfettiş yardımcısı olarak sürdürmektedirler. Bankadan bankaya müfettiş yardımcılığına geçirilen toplam süreler değişmektedir. İş Bankası ve Vakıfbank'ta bu süreler 5 yıl (İş Bankası, 2016: 9; Vakıfbank, 2016: 2) ve Garanti Bankası'nda ise 3 yıl olarak (www.garanti.com.tr) uygulanmaktadır. Yetkili müfettiş yardımcılığına da belli bir süre deneyim kazanmış olmak şartıyla yeterlik sınavına girilmektedir. Bu sınavda başarılı olanların yardımcılıkları sona ermekte ve söz konusu kişiler müfettiş unvanına sahip olmaktadır. Müfettişler kısa sürede tüm bankacılık konularında deneyim kazanma imkânına sahiptir. Bunun sonucunda da müfettişlik mesleğinde belli bir süreyi doldurduktan sonra bankanın yönetici kadrolarına atanırlar.

Son yıllarda bankaların müfettiş yardımcılığı sınavlarını idari ve mühendislik alanlarında ayrı olarak gerçekleştirdikleri görülmektedir. İşletme, iktisat ve maliye gibi ilgili bölümlerden mezun olanlar idari alanda sınava girme hakkına sahipken bilgisayar mühendisliği, elektrik elektronik mühendisliği ve yazılım mühendisliği gibi ilgili bölümlerden mezun olanlar mühendislik alanında müfettiş yardımcılığı sınavına kabul edilmektedir. İdari alanda görev icra eden müfettişler banka personeli tarafından yürütülen işlerin denetiminden ve bu konuda süreçlerin iyileştirilmesinden sorumludurlar. Mühendislik alanında görev icra eden müfettişler ise bankanın bilgi sistemlerinin güvenliği üzerine denetim gerçekleştirmekte olup bu konuda ortaya çıkabilecek güvenlik açıklarının önlenmesinden sorumludurlar.

Bankalar mesleki anlamda gelişimi sürekli kılmak ve bu konuda motivasyon sağlamak amacıyla müfettişleri bankacılık ve denetim konusunda uluslararası düzeyde geçerli sertifikasyonlara sahip olmaları yönünde teşvik etmektedir. Bu sebeple ilgili sınavlar için katlanılacak maliyetlerin bir kısmını bankalar üstlenmektedir. CIA (Uluslararası İç Denetçilik Sertifikası), SPK İleri Düzey Lisansı ve CPA (SMMM-Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik) gibi ruhsatlar bu bağlamda öne çıkan sertifikalardır.

Bankalarda tüm şube, birim ve iştiraklerin denetimi müfettişler eliyle yürütülmektedir. Banka müfettişleri üstlendikleri bu önemli görevler sebebiyle işe girişten başlayarak tüm yetiştirme süreçlerinde oldukça önemli eşiklerden geçerek kariyerlerini şekillendirmektedir. Bankalarda iç denetim görevini ifa eden müfettişler sadece olağan (rutin) denetim faaliyetlerini yerine getirmemektedirler. Aynı zamanda denetim komitesi aracılığıyla bağlı oldukları yönetim kurulu adına inceleme ve soruşturma çalışmaları da gerçekleştirmektedirler. Müfettişler görevlerini ilgili birimde bizzat bulunarak yerinden denetim şeklinde yapabilecekleri gibi bilgi teknolojileri imkânlarını kullanarak ilgili birimde bulunmaksızın uzaktan denetim şeklinde de yapabilirler. Bu itibarla müfettişler şube ve birim denetimlerinde üstlendikleri tüm bu görevler neticesinde iç ve dış mevzuat açısından çok donanımlı bir seviyeye ulaşmaktadırlar.

3. ARAŞTIRMA

Araştırma, banka üst düzey yöneticileri arasında müfettiş kökenli olanların saptanması ve yıllar içinde bu hususta yaşanan değişimin belirlenmesini amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında Türkiye'de

faaliyet gösteren aktif sıralamasına göre ilk on bankanın (TBB, 2015: 242) 2006-2015 yıllarını kapsayan 10 yıllık faaliyet raporları ayrıntılı olarak incelenmiş ve üst düzey yöneticilerin özgeçmişleri taranmıştır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmış olup elde edilen veriler SPSS PASW 18 Statistics programı aracılığıyla frekans ve fark analizlerine tabi tutulmuştur. Verilerin normal dağılıma sahip olmaması, non-parametrik bir nitelik taşıması ve gözlem sayısının düşük olması nedeniyle fark analizlerinin gerçekleştirilmesi sürecinde parametrik olmayan testlerden birisi olan ki kare testi tercih edilmiştir.

Finansbank'ın faaliyet raporlarından ayrıntılı özgeçmiş bilgilerine ulaşamadığı için söz konusu banka araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla araştırmaya dokuz banka dahil edilmiştir. Banka üst düzey yöneticilerinin orijinleri müfettişlik, uzmanlık, mühendislik, murakıplık, bağımsız denetçilik ve memurluk biçiminde sınıflandırılmıştır.

Faaliyet raporlarında yeterli bilgi verilmeyen yöneticilerin özgeçmişleri hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla başta finansgundem.com ve linkedin.com gibi internet adreslerine başvurulmuştur. Banka üst düzey yöneticilerinin mesleki orijinleri ile ilgili faaliyet raporlarında veya internet taramasında müfettişlik, uzmanlık, mühendislik, murakıplık veya bağımsız denetçilik yönünde bir bilgiye rastlanılmadığı durumlarda söz konusu kişinin memur orijinli olduğu kabul edilmiştir. Bankacılık kariyerlerine yönetici ya da yönetici yardımcısı olarak başlayan kişilerin uzmanlık orijinli oldukları değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında çok düşük bir pay teşkil etmekle (memur orijinli kabul edilen toplam beş yönetici- 4 Akbank 1 Garanti- ve uzman orijinli olarak değerlendirilen toplam 2 yönetici-2 TEB) birlikte bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Bankacılıkta ana faaliyetler kredi tahsis, kredi pazarlama, operasyon ve muhasebe operasyonlarında yoğunlaştığı için araştırmaya söz konusu birimlerin üst düzey yöneticileri ile genel müdürler dahil edilmiştir. Böylece banka genel müdürleri ve üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesinde teftiş kurullarının rolü ile ilgili bir durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki analizler yapılmıştır:

- On yıllık zaman diliminde bankalara göre üst düzey yöneticilerin müfettişlik ve müfettişlik dışı orijinlerine ilişkin frekans analizi,
- On yıllık zaman diliminde unvanlar bazında müfettişlik ve müfettişlik dışı orijinlere ilişkin frekans analizi,
- Orijin açısından unvana göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ki kare analizi,
- Orijin açısından banka sahipliğine (kamu-özel) göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ki kare analizi,
- Orijin açısından yıllara (2006 ve 2015 yılları baz alınarak) göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ki kare analizi.
- Orijin açısından bankalara göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ki kare analizi,

Bankaların faaliyet raporlarından elde edilen üst düzey yöneticilerin orijinine ilişkin veriler çalışmanın sonunda yer alan ekli tablolarda gösterilmiştir. Aşağıda sırası ile her bir analize ilişkin tablolar oluşturulmuş ve bulgular yorumlanmıştır. Analizlerde ekli tablolarda da görüleceği üzere bankalar için her yıl sonu ve her unvan üzerinden ayrı veri toplanmış olup bu doğrultuda her banka için toplam 50 veri (10 yıl ve 5 farklı unvan bazında) ve her unvan için toplam 90 veri (10 yıl ve 9 farklı banka bazında) değerlendirmeye dahil edilmiştir. Diğer bir ifade ile analizler her banka için 10 yıl ve 5 unvan bazında toplanan 50 veri ve her unvan için 10 yıl ve 9 banka bazında toplanan 90 veri içinde müfettiş kökenliliğin durumunu göstermektedir.

3.2. Bankalara Göre Üst Düzey Yöneticilerin Müfettişlik Ve Müfettişlik Dışı Orijinlerine İlişkin Frekans Analizi

Bu başlıktaki analiz beş farklı unvan ve her birine ilişkin on yıllık zaman dilimi baz alınarak her bir banka özelinde 50 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Bankalar Bazında Müfettişlik/Müfettişlik Dışı Orijinli Üst Düzey Yöneticilerin 10 Yıllık Görünümü

Banka Adı	Toplam Veri Sayısı	Müfettiş Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Murakıp Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Memur Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Uzman Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Mühendis Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Bağımsız Denetim Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı
İş Bankası	50	47 / % 94	-	3 / % 6	-	-	-
Vakıfbank	50	41 / % 82	-	4 / % 8	3 / % 6	2 / % 4	-
Ziraat Bankası	50	34 / % 68	7 / % 14	3 / % 6	6 / % 12	-	-
Halkbank	50	32 / % 64	-	2 / % 4	16 / % 32	-	-
Denizbank	50	24 / % 48	-	2 / % 4	24 / % 48	-	-
Garanti	50	15 / % 30	-	7 / % 14	9 / % 18	19 / % 38	-
TEB	50	15 / % 30	7 / % 14	-	18 / % 36	-	10 / % 20
Yapı Kredi	50	10 / % 20	-	9 / % 18	14 / % 28	3 / % 6	14 / % 28
Akbank	50	5 / % 10	-	18 / % 36	9 / % 18	8 / % 16	10 / % 20

On yılda beş farklı unvan için toplanan 50 veri üzerinden yapılan değerlendirmelerin sonucunu gösteren tabloya göre söz konusu dönemde en fazla müfettiş kökenli üst düzey yöneticiye sahip olan bankanın İş Bankası olduğu, en az müfettiş kökenli yöneticiye sahip olan bankanın ise Akbank olduğu görülmektedir. İş Bankası'nı takip eden sonraki üç banka sırasıyla Vakıfbank, Ziraat Bankası ve Halkbank olup bu bankalar kamu bankası olması özelliği ile dikkat çekmektedir. İş Bankası'nın on yıl boyunca hemen hemen üst düzey yöneticilerinin tamamının müfettiş kökenli olduğu, Akbank'ın üst düzey yöneticilerinin hemen hemen tamamının ise müfettiş kökenli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca incelenen dönem içinde Garanti Bankası üst düzey yöneticileri arasında mühendis kökenliler en yüksek oranı (% 38) oluşturmakta, Akbank'ta memur orijinliler (% 36), Yapı Kredi'de uzman (% 28) ve bağımsız denetim orijinliler (% 28) ve TEB'de de uzman orijinliler en büyük payı (% 36) teşkil etmektedir. Denizbank'ta uzman orijinlilerin oranı (% 48) müfettiş orijinlilerin oranına eşit bir görüntü arz etmektedir.

3.3. Unvanlar Bazında müfettişlik ve müfettişlik dışı orijinlere ilişkin frekans analizi

Bu başlıktaki analiz dokuz banka ve her birine ilişkin on yıllık zaman dilimi baz alınarak her bir unvan özelinde 90 dönem üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Unvanlar Bazında Müfettişlik/Müfettişlik Dışı Orijinli Üst Düzey Yöneticilerin 10 Yıllık Görünümü

Unvan	Toplam Veri Sayısı	Müfettiş Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Murakıp Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Memur Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Uzman Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Mühendis Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı	Bağımsız Denetim Kökenli Olan Yönetici Dönem (Yıl) Sayısı/Oranı
Pazarlama GMY	90	57 / % 63,3	-	18 / % 20	15 / % 16,7	-	-
Krediler GMY	90	51 / % 56,7	-	4 / % 4,4	28 / % 31,1	7 / % 7,8	-
Genel Müdür	90	43 / % 47,8	12 / % 13,3	9 / % 10	20 / % 22,2	6 / % 6,7	-
Muhasebe GMY	90	42 / % 46,7	2 / % 2,2	3 / % 3,3	13 / % 14,4	1 / % 1,1	29 / % 32,2
Operasyon GMY	90	30 / % 33,3	-	14 / % 15,6	23 / % 25,6	18 / % 20	5 / % 5,6

On yılda dokuz farklı banka için toplanan 90 veri üzerinden yapılan değerlendirmelerin sonucunu gösteren tabloya göre söz konusu dönemde sektörel olarak en fazla pazarlama GMY için müfettiş kökenli üst düzey yöneticiye sahip olduğu, bunu sırasıyla krediler GMY, genel müdür ve muhasebe genel müdür yardımcısının takip ettiği, en az ise operasyon GMY için müfettiş kökenli yöneticiye sahip olduğu görülmektedir. Bazı unvanlarda müfettiş kökenliliğin yanında müfettişlik dışı orijinler de öne çıkmaktadır. Özellikle genel müdürlük (% 22,2) ve krediler GMY (% 31,1) için uzman kökenlilik ve muhasebe GMY (% 32,2) için ise bağımsız denetim kökenlilik dikkat çekmektedir. Operasyon GMY için ise uzman kökenlilik (% 25,6) ve mühendis kökenlilik (% 20) önemli bir oran taşımaktadır.

3.4. Unvana göre Orijin açısından yapılan fark analizi (ki kare analizi)

Bu başlıkta unvana göre orijin açısından fark analizleri yapılmış olup aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H0: Üst düzey yönetici unvanlarına göre orijin açısından anlamlı bir fark yoktur;

H1: Üst düzey yönetici unvanlarına göre orijin açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo 3. Unvana Göre Orijine İlişkin Çapraz Tablo

			Orijin		Total
			Yöneticilerin Müfettiş Orijinli Olduğu Dönem (Yıl) Sayısı	Yöneticilerin Müfettiş Dışı Orijinli Olduğu Dönem (Yıl) Sayısı	
Unvan	Genel Müdür	Adet	43	47	90
		%	47,8%	52,2%	100,0%
	Krediler GMY	Adet	51	39	90
		%	56,7%	43,3%	100,0%
	Operasyon GMY	Adet	30	60	90
		%	33,3%	66,7%	100,0%
	Muhasebe GMY	Adet	42	48	90
		%	46,7%	53,3%	100,0%
	Pazarlama GMY	Adet	57	33	90
		%	63,3%	36,7%	100,0%
Total		Adet	223	227	450
		%	49,6%	50,4%	100,0%

Tablo 4. Ki Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
<u>Pearson Chi-Square</u>	<u>18,544a</u>	<u>4</u>	<u>,001</u>
Likelihood Ratio	18,819	4	,001
Linear-by-Linear Association	1,601	1	,206
N of Valid Cases	450		

Tabloda hesaplanan teorik frekansların 5'ten küçük olanlarının sayısı (% 0) % 20'den küçük olduğu için Pearson Chi-Square sonucunu baz almak gerekmektedir. Buna göre 10 yıllık süre zarfında yöneticilerin orijininde, krediler GMY için %56.7 ve pazarlama GMY için ise % 66,3 oranla müfettişlik öne çıkmaktadır. Diğer taraftan genel müdür %52.2, operasyon GMY % 66.7 ve muhasebe GMY ise % 53.3 oranında müfettişlik orijinli değildir. Unvanlar arasında orijin açısından müfettiş kökenli olup olmama yönüyle oluşan farkın anlamlı olduğu saptanmıştır.

3.5. Banka sahipliğine göre orijin açısından yapılan fark analizi (ki kare analizi)

Bu başlıkta banka sahipliğine göre orijin açısından fark analizleri yapılmış olup aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H0: Banka sahipliğine göre orijin açısından anlamlı bir fark yoktur;

H1: Banka sahipliğine göre orijin açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo 5. Sahipliğe Göre Orijine İlişkin Çapraz Tablo

			Orijin		Total
			Yöneticilerin Müfettiş Orijinli Olduğu Dönem (Yıl) Sayısı	Yöneticilerin Müfettiş Dışı Orijinli Olduğu Dönem (Yıl) Sayısı	
Sahiplik	Kamu	Adet	107	43	150
		%	71,3%	28,7%	100,0%
	Özel	Adet	116	184	300
		%	38,7%	61,3%	100,0%
Total		Adet	223	227	450
		%	49,6%	50,4%	100,0%

Tablo 6. Ki Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	42,688a	1	,000		
Continuity Correctionb	41,391	1	,000		
Likelihood Ratio	43,715	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	42,593	1	,000		
N of Valid Cases	450				

Tablo 2x2 niteliğine sahip ve en küçük teorik frekans (74,33) 25'den büyük olduğu için Pearson Chi-Square sonucunu baz almak gerekmektedir. Buna göre 10 yıllık süre zarfında yöneticilerin orijini açısından, kamu bankalarında %71.3 ile müfettişlik, özel bankalarda ise % 61.3 ile müfettişlik dışı bir köken görülmektedir. Sahiplik bazında müfettiş kökenli olup olmama yönüyle oluşan farkın anlamlı olduğu bulunmuştur.

3.6. Yıllara göre (2006 ve 2015 yılları arasında) orijin açısından yapılan fark analizi (ki kare analizi)

Bu başlıkta zaman temelinde (2006 ve 2015 yılları temelinde) orijin açısından fark analizleri yapılmış olup aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H0: Zaman temelinde orijin açısından anlamlı bir fark yoktur;

H1: Zaman temelinde orijin açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo 7. Yıllara Göre Orijine İlişkin Çapraz Tablo

			Orijin		Total
			Müfettiş Orijinli Yönetici Sayısı	Müfettiş Dışı Orijinli Yönetici Sayısı	
Yıl	2006	Adet	23	22	45
		%	51,1%	48,9%	100,0%
	2015	Adet	22	23	45
		%	48,9%	51,1%	100,0%
Total		Adet	45	45	90
		%	50,0%	50,0%	100,0%

Tablo 8. Ki Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,044a	1	,833		
Continuity Correctionb	,000	1	1,000		
Likelihood Ratio	,044	1	,833		
Fisher's Exact Test				1,000	,500
Linear-by-Linear Association	,044	1	,834		
N of Valid Cases	90				

Tablo 2x2 niteliğine sahip ve en küçük teorik frekans (22,50) 5 ile 25 arasında olduğu için Continuity Correctionb sonucunu baz almak gerekmektedir. Buna göre 2006 ve 2015 yılları bazında tüm sektör üst yöneticilerin orijini açısından, müfettiş kökenli olup olmama yönüyle anlamlı bir farkın bulunmadığı saptanmıştır.

3.7. Bankalara göre orijin açısından yapılan fark analizi (ki kare analizi)

Bu başlıkta bankalara göre orijin açısından fark analizleri yapılmış olup aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H0: Bankalara göre orijin açısından anlamlı bir fark yoktur;

H1: Bankalara göre orijin açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo 1. Bankalara Göre Orijine İlişkin Çapraz Tablo

			Orijin		Total
			Yöneticilerin Müfettiş Orijinli Olduğu Dönem (Yıl) Sayısı	Yöneticilerin Müfettiş Dışı Orijinli Olduğu Dönem (Yıl) Sayısı	
Banka	Ziraat	Adet	34	16	50
		%	68,0%	32,0%	100,0%
	İşbank	Adet	47	3	50
		%	94,0%	6,0%	100,0%
	Garanti	Adet	15	35	50
		%	30,0%	70,0%	100,0%
	Akbank	Adet	5	45	50
		%	10,0%	90,0%	100,0%
	Yapı kredi	Adet	10	40	50
		%	20,0%	80,0%	100,0%
	Halkbank	Adet	32	18	50
		%	64,0%	36,0%	100,0%
	Vakıfbank	Adet	41	9	50
		%	82,0%	18,0%	100,0%
	Denizbank	Adet	24	26	50
		%	48,0%	52,0%	100,0%
TEB	Adet	15	35	50	
	%	30,0%	70,0%	100,0%	
Total		Adet	223	227	450
		%	49,6%	50,4%	100,0%

Tablo 10. Ki Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
<u>Pearson Chi-Square</u>	<u>135,655a</u>	<u>8</u>	<u>,000</u>
Likelihood Ratio	151,976	8	,000
Linear-by-Linear Association	5,796	1	,016
N of Valid Cases	450		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 24,78.

Tabloda hesaplanan teorik frekansların 5'ten küçük olanlarının sayısı (% 0) % 20'den küçük olduğu için Pearson Chi-Square sonucunu baz almak gerekmektedir. Buna göre 10 yıllık süre zarfında yöneticilerin orijininde, İş Bankası için % 94, Vakıfbank için % 82, Ziraat Bankası için % 68 ve Halkbank için % 64 oranla müfettişlik öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Akbank'ta % 90, Yapı Kredi'de % 80, Garanti'de % 70, TEB'de % 70 ve Denizbank'ta % 52 oranında yöneticiler müfettişlik orijinli değildir. Bankalar arasında orijin açısından müfettiş kökenli olup olmama yönüyle oluşan farkın anlamlı olduğu saptanmıştır.

SONUÇ

Teftiş kurullarında işe alım süreçleri oldukça zor sınavlar uygulanarak gerçekleştirilmektedir. Böylece ülkenin önde gelen üniversitelerinin mezunları arasından nitelikli insan kaynağını bankalara kazandırmak amaçlanmaktadır. Bankaların büyüklüklerine göre değişmekle birlikte her yıl oldukça az sayıda (en fazla 50 kişi) adayın işe alındığı teftiş kurullarının, ülkenin en nitelikli insan kaynağını hedeflemesi yönüyle bir üst düzey yönetici havuzu özelliği taşıması beklenmektedir. Diğer bir ifade ile bankaların işe alımdan başlayarak tüm yetiştirme süreçlerinde oldukça fazla yatırım yaptıkları teftiş kurullarının, üst düzey yöneticilik için bir okul özelliği taşıması yerinde bir öngörü olacaktır.

Bankaların üst düzey yöneticileri arasında teftiş kurullarının rolünü değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada, Türkiye'de en yüksek aktif toplamına sahip on bankadan dokuzunda görev yapan üst düzey yöneticilerin son on yıldaki özgeçmişleri taranmıştır. Banka faaliyet raporları üzerinden yapılan araştırmalar sonucunda özetle aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Bankalar bazında İş Bankası, Vakıfbank, Ziraat Bankası ve Halkbank için müfettiş kökenlilik, Akbank, Yapı Kredi, Garanti, TEB ve Denizbank için ise müfettişlik dışındaki bir orijin (murakıp, memur, uzman, mühendis ve bağımsız denetim) anlamlı bir şekilde öne çıkmaktadır,
- Garanti Bankası'nın üst düzey yönetiminde mühendis kökenliler en yüksek oranı (% 38) oluşturmakta, bu durum Yapı Kredi'de uzman (% 28) ve bağımsız denetim orijinliler (% 28) ve TEB'de de uzman orijinliler (% 36) için dikkat çekmektedir,
- Krediler GMY ve pazarlama GMY için müfettiş kökenlilik, genel müdür, operasyon GMY ve muhasebe GMY için ise müfettişlik dışındaki unvanlar (murakıp, memur, uzman, mühendis ve bağımsız denetim) anlamlı bir şekilde öne çıkmaktadır,
- Genel müdürlük (% 22.2) ve krediler GMY (% 31.1) için uzman kökenlilik ve muhasebe GMY (% 32.2) için ise bağımsız denetim kökenlilik dikkat çekmektedir,
- Kamu bankalarında müfettiş kökenlilik, özel bankalarda ise müfettişlik dışındaki bir orijin (murakıp, memur, uzman, mühendis ve bağımsız denetim) anlamlı bir şekilde öne çıkmaktadır,
- 10 yıl içinde (2005 ve 2016 yılları arasında) üst düzey yöneticiler arasında müfettiş orijinli olmak önemini korumaktadır.

Araştırma kapsamında edinilen bulgular çalışmanın motivasyonunu oluşturan “Banka teftiş kurulları bir üst düzey yönetici yetiştirme okulu olarak değerlendirilebilir mi?” biçimindeki araştırma sorusuna olumlu bir yanıt teşkil etmektedir. Kamu bankaları ve İş Bankası, Türkiye bankacılık sektöründeki en köklü bankalar olduğu için teftiş kurulları da köklü bir kurumsal kültüre sahiptir. Bu durumun, söz konusu bankaların teftiş kurullarının, üst düzey yönetimde diğer bankalara nazaran daha önemli bir rol taşımasının nedenlerinden birisi olabileceği düşünülmektedir.

Müfettişlerin yürüttükleri görevler süresince çok çeşitli bölgelerde bulunarak farklı insanlarla görüşmeleri iletişim kabiliyetlerini geliştirmektedir. Ayrıca müfettişler çok fazla müşteri dosyası üzerinden yürüttükleri denetim görevleri sayesinde kredi değerlendirme becerilerini de geliştirme imkânı bulmaktadır. Bu durumların, pazarlama ve kredilere ilişkin üst yönetimde, müfettiş kökenli olmanın daha fazla ön plana çıkmasının nedenlerinden birisi olabileceği düşünülmektedir.

Teftiş kurulunun üst düzey yönetimdeki ağırlığı % 50'nin altında olan bankaların, Türkiye'de yabancı ortaklık ilişkisine girmiş bankalar olduğu görülmektedir. Bunlardan Akbank hariç diğer bankaların mevcutta da yabancı ortaklıkları devam etmektedir. Dolayısıyla, yabancı ortaklık kurmuş olan bankaların teftiş kurulları, üst düzey yönetimde diğer bankalara nazaran daha az etkin bir rol üstlenmektedir. Bu noktadan hareketle, yabancı ortaklık ilişkisi ile üst düzey yönetimde teftiş kurullarının etkinliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Aktif sırlamasına göre ilk on banka için yapılan bu çalışmadan hareket edilerek, sonraki dönemlerde araştırmacılar tarafından, tüm bankacılık sektöründeki üst düzey yöneticilerin orijinini saptayacak şekilde daha geniş bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKLAR

5411 SAYILI BANKACILIK KANUNU (2005, 1 KASIM), RESMÎ GAZETE SAYISI: 25983.

AKBANK (2006), “2006 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2007), “2007 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2008), “2008 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2009), “2009 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2010), “2010 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2011), “2011 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2012), “2012 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2013), “2013 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2014), “2014 Faaliyet Raporu” , İstanbul

AKBANK (2015), “2015 Faaliyet Raporu” , İstanbul

BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMU (BDDK). (2006), “Bankaların Kurumsal Yönetim İlkelerine İlişkin Yönetmelik”, Resmi Gazete Sayısı: 26333

BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMU (BDDK). (2014), “Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik”, Resmi Gazete Sayısı: 29057.

DENİZBANK (2006), “2006 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2007), “2007 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2008), “2008 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2009), “2009 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2010), “2010 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2011), “2011 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2012), “2012 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2013), “2013 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2014), “2014 Faaliyet Raporu” , İstanbul

DENİZBANK (2015), “2015 Faaliyet Raporu” , İstanbul

GARANTİ BANKASI (2006), “2006 Yıllık Rapor”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2007), “2007 Yıllık Rapor”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2008), “2008 Yıllık Rapor”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2009), “2009 Yıllık Rapor”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2010), “2010 Yıllık Rapor”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2011), “2011 Yıllık Rapor”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2012), “2012 Faaliyet Raporu”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2013), “2013 Faaliyet Raporu”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2014), “2014 Faaliyet Raporu”, İstanbul

GARANTİ BANKASI (2015), “2015 Faaliyet Raporu”, İstanbul

HALKBANK (2006), “2006 Faaliyet Raporu”, Ankara

HALKBANK (2007), “2007 Faaliyet Raporu”, Ankara

- HALKBANK (2008), “2008 Faaliyet Raporu”, Ankara
- HALKBANK (2009), “2009 Faaliyet Raporu”, Ankara
- HALKBANK (2010), “2010 Faaliyet Raporu”, Ankara
- HALKBANK (2011), “2011 Faaliyet Raporu”, Ankara
- HALKBANK (2012), “2012 Faaliyet Raporu”, Ankara
- HALKBANK (2013), “2013 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- HALKBANK (2014), “2014 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- HALKBANK (2015), “2015 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- <http://m.finansgundem.com/bankacilar/ergun-ozen/25> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <http://www.denizbank.com/hakkimizda/yonetim/ustkurul.aspx> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <http://www.finansgundem.com/bankacilar/mustafa-aydin/56> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1398183-zafer-kurtul-kimdir> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <http://www.mynet.com/haber/finans/denizbank-grubunda-yeni-atamalar-130288-1> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <https://www.linkedin.com/in/cem-mengi-0260a03b/> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <https://www.linkedin.com/in/kaan-g%C3%BCr-9490b443/> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- <https://www.linkedin.com/in/levent-celebioglu-77a49a8/> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- İŞ BANKASI (2006), “2006 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2007), “2007 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2008), “2008 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2009), “2009 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2010), “2010 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2011), “2011 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2012), “2012 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2013), “2013 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2014), “2014 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2015), “2015 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- İŞ BANKASI (2016), “Müfettiş İşe Alım Broşürü”, Erişim adresi:
<https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/insan-kaynaklari/acik-pozisyonlar/Documents/Mufettis%20ise%20Alim%20Brosuru.pdf> Erişim Tarihi: 19.02.2017
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2006), “2006 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2007), “2007 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2008), “2008 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2009), “2009 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2010), “2010 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2011), “2011 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2012), “2012 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2013), “2013 Faaliyet Raporu”, İstanbul
- TÜRK EKONOMİ BANKASI (TEB). (2014), “2014 Faaliyet Raporu”, İstanbul

TÜRK EKONOMİ BANKASI(TEB). (2015), “2015 Faaliyet Raporu”, İstanbul

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (TBB). (2016), “Bankalarımız 2015”, İstanbul.

VAKIFBANK (2006), “2006 Faaliyet Raporu”, Ankara

VAKIFBANK (2007), “2007 Faaliyet Raporu”, Ankara

VAKIFBANK (2008), “2008 Faaliyet Raporu”, Ankara

VAKIFBANK (2009), “2009 Faaliyet Raporu”, Ankara

VAKIFBANK (2010), “2010 Faaliyet Raporu”, İstanbul

VAKIFBANK (2011), “2011 Faaliyet Raporu”, İstanbul

VAKIFBANK (2012), “2012 Faaliyet Raporu”, İstanbul

VAKIFBANK (2013), “2013 Faaliyet Raporu”, İstanbul

VAKIFBANK (2014), “2014 Faaliyet Raporu”, İstanbul

VAKIFBANK (2015), “2015 Faaliyet Raporu”, İstanbul

VAKIFBANK (2016), “Müfettiş Yardımcılığı Giriş Sınavı Başvuru Formu”. Erişim adresi:
<http://webservis.vakifbank.com.tr/sinav/Brosur.aspx> Erişim Tarihi: 19.02.2017

www.garanti.com.tr Erişim Adresi:
https://www.garanti.com.tr/tr/garanti_hakkinda/insan_kaynaklari/garantili_kariyer/yeni_mezunlar/mufettis_yardimcisi.page Erişim Tarihi: 19.02.2017

YAPI KREDİ BANKASI (2006), “2006 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2007), “2007 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2008), “2008 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2009), “2009 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2010), “2010 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2011), “2011 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2012), “2012 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2013), “2013 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2014), “2014 Faaliyet Raporu”, İstanbul

YAPI KREDİ BANKASI (2015), “2015 Faaliyet Raporu”, İstanbul

ZİRAAT BANKASI (2006), “ 2006 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2007), “ 2007 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2008), “ 2008 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2009), “ 2009 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2010), “ 2010 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2011), “ 2011 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2012), “ 2012 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2013), “ 2013 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2014), “ 2014 Faaliyet Raporu”, Ankara

ZİRAAT BANKASI (2015), “ 2015 Faaliyet Raporu”, Ankara

EKLER

Ek Tablo 1. Ziraat Bankası Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu*

Unvan / Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Murakıp	Memur	Müfettiş	Murakıp	Müfettiş
2007	Murakıp	Memur	Müfettiş	Murakıp	Müfettiş
2008	Murakıp	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2009	Murakıp	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2010	Murakıp	Müfettiş	Memur	Müfettiş	Müfettiş
2011	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2012	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2013	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2014	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2015	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş

Kaynak: Ziraat Bankası, 2006: 35; 2007: 48; 2008: 45; 2009: 43; 2010: 50-51; 2011: 46-47; 2012: 78-79; 2013: 70-71; 2014: 68-69; 2015: 66-67

*2007, 2008, 2009 ve 2010 yılsonunda Kredilerden Sorumlu GMY olmadığı için Kredi İzleme ve Takipten Sorumlu GMY araştırmaya dahil edilmiştir.

Ek Tablo 2. İş Bankası Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu

Unvan Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2007	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2008	Müfettiş	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Müfettiş
2009	Müfettiş	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Müfettiş
2010	Müfettiş	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Müfettiş
2011	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2012	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2013	Müfettiş	Müfettiş	Memur	Müfettiş	Müfettiş
2014	Müfettiş	Müfettiş	Memur	Müfettiş	Müfettiş
2015	Müfettiş	Müfettiş	Memur	Müfettiş	Müfettiş

Kaynak: İş Bankası, 2006: 46; 2007: 52; 2008: 60; 2009: 64-65; 2010: 62-65; 2011: 61; 2012: 73; 2013: 66-67; 2014: 54-55; 2015: 56-57

Ek Tablo 3. Garanti Bankası Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu*

Unvan Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Uzman	Mühendis	Mühendis	Müfettiş	Memur
2007	Uzman	Mühendis	Mühendis	Müfettiş	Memur
2008	Uzman	Mühendis	Mühendis	Müfettiş	Memur
2009	Uzman	Mühendis	Mühendis	Müfettiş	Memur
2010	Uzman	Mühendis	Mühendis	Müfettiş	Memur
2011	Uzman	Mühendis	Mühendis	Müfettiş	Memur
2012	Uzman	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Memur
2013	Uzman	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Müfettiş
2014	Uzman	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Müfettiş
2015	Mühendis	Mühendis	Mühendis	Mühendis	Müfettiş

Kaynak: Garanti Bankası, 2006: 74; 2007: 78-79; 2008: 40-41; 2009: 88-89; 2010: 106-107; 2011: 106-107; 2012: 126; 2013: 105-108; 2014: 102-105; 2015: 110-112

*2015 yılsonunda Kredilerden Sorumlu GMY bulunmadığı için Kredi Risk Yönetimi GMY araştırmaya dahil edilmiştir. Faaliyet raporları ile birlikte <http://m.finansgundem.com/bankacilar/ergun-ozen/25> adresinden özgeçmiş bilgisi edinilmiştir.

Ek Tablo 4. Akbank Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu*

Unvan Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Memur	Müfettiş	Memur	Bağ. Denetim	Müfettiş
2007	Memur	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Müfettiş
2008	Memur	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Müfettiş
2009	Memur	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Memur
2010	Memur	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Müfettiş
2011	Mühendis	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Memur
2012	Mühendis	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Memur
2013	Mühendis	Uzman	Mühendis	Bağ. Denetim	Memur
2014	Mühendis	Uzman	Mühendis	Bağ. Denetim	Memur
2015	Mühendis	Uzman	Mühendis	Bağ. Denetim	Memur

Kaynak: Akbank, 2006: 14-15; 2007: 16-17; 2008: 20-21; 2009: 22-23; 2010: 24-25; 2011: 22-23; 2012: 62-63; 2013: 76-77; 2014: 78-79; 2015: 79-80

*2010 yılsonunda Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY bulunmadığı için Kredi Takip ve Destek GMY araştırmaya dahil edilmiştir. Faaliyet raporları ile birlikte <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1398183-zafer-kurtul-kimdir>, <https://www.linkedin.com/in/cem-mengi-0260a03b/>, <https://www.linkedin.com/in/kaan-g%C3%BCr-9490b443/> adreslerinden özgeçmiş bilgisi edinilmiştir.

Ek Tablo 5. Yapı Kredi Bankası Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu

Unvan Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Memur	Müfettiş
2007	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Bağ. Denetim	Müfettiş
2008	Uzman	Uzman	Bağ. Denetim	Bağ. Denetim	Müfettiş
2009	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Bağ. Denetim	Memur
2010	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Bağ. Denetim	Memur
2011	Müfettiş	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Memur
2012	Müfettiş	Uzman	Memur	Bağ. Denetim	Memur
2013	Müfettiş	Uzman	Mühendis	Bağ. Denetim	Uzman
2014	Müfettiş	Uzman	Mühendis	Bağ. Denetim	Uzman
2015	Müfettiş	Uzman	Mühendis	Bağ. Denetim	Uzman

Kaynak: Yapı Kredi, 2006: 73-81; 2007: 70-73; 2008: 68-71; 2009: 69-72; 2010: 48-50; 2011: 30-31; 2012: 36-37; 2013: 38-39; 2014: 38-40; 2015: 43-45

Ek Tablo 6. Halkbank Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu

Unvan \ Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Memur	Müfettiş
2007	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Memur	Müfettiş
2008	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Uzman	Müfettiş
2009	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Uzman	Müfettiş
2010	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Müfettiş
2011	Uzman	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş
2012	Uzman	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş
2013	Uzman	Müfettiş	Uzman	Müfettiş	Müfettiş
2014	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2015	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş

Kaynak: Halkbank, 2006: 37; 2007: 41; 2008: 56-57; 2009: 56-57; 2010: 66-69; 2011: 56-57; 2012: 80-81; 2013: 104-107; 2014: 80-84; 2015: 94-97

Ek Tablo 7. Vakıfbank Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu

Unvan Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Memur	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2007	Memur	Uzman	Müfettiş	Müfettiş	Uzman
2008	Memur	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Uzman
2009	Memur	Müfettiş	Mühendis	Müfettiş	Uzman
2010	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2011	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2012	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2013	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2014	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş
2015	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş	Müfettiş

Kaynak: Vakıfbank, 2006: 27-29; 2007: 45-47; 2008: 46-47; 2009: 56-61; 2010: 60-63; 2011: 90-92; 2012: 92-97; 2013: 72-75; 2014: 72-75; 2015: 84-87

Ek Tablo 8. Denizbank Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu*

Unvan / Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Müfettiş	Müfettiş	Memur	Uzman	Müfettiş
2007	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Müfettiş
2008	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Memur
2009	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Müfettiş
2010	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Müfettiş
2011	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Uzman
2012	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Uzman
2013	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Uzman
2014	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Uzman
2015	Müfettiş	Müfettiş	Uzman	Uzman	Uzman

Kaynak: Denizbank, 2006: 39-47; 2007: 43-47; 2008: 39-41; 2009: 45-47; 2010: 49-51; 2011: 53-55; 2012: 68-71; 2013: 60-63; 2014: 62-65; 2015: 62-65

*2010, 2011 ve 2012 yılsonunda Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY olmadığı için İşletme Kredileri Tahsisinden Sorumlu GMY araştırmaya dahil edilmiştir. Faaliyet raporları ile birlikte <http://www.denizbank.com/hakkimizda/yonetim/ustkurul.aspx>, <http://www.finansgundem.com/bankacilar/mustafa-aydin/56> ve <http://www.mynet.com/haber/finans/denizbank-grubunda-yeni-atamalar-130288-1> adreslerinden özgeçmiş bilgisi edinilmiştir.

Ek Tablo 9. Türk Ekonomi Bankası (TEB) Üst Düzey Yönetimi Orijin Tablosu*

Unvan Yıl	Genel Müdür	Kurumsal-Ticari Kredilerden Sorumlu GMY	Operasyondan Sorumlu GMY	Muhasebeden Sorumlu GMY	Kurumsal-Ticari Pazarlamadan Sorumlu GMY
2006	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Müfettiş
2007	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Müfettiş
2008	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Müfettiş
2009	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Müfettiş
2010	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Müfettiş
2011	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Uzman
2012	Murakıp	Müfettiş	Uzman	Bağ. Orijinli	Uzman
2013	Uzman	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Uzman
2014	Uzman	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Uzman
2015	Uzman	Müfettiş	Uzman	Bağ. Denetim	Uzman

Kaynak: TEB, 2006: 37-42; 2007: 36-39; 2008: 43-48; 2009: 63-67; 2010: 64-68; 2011: 57-62; 2012: 56-62; 2013: 84-90; 2014: 64-69; 2015: 60-65

*2007 yılsonunda Muhasebeden Sorumlu GMY olmadığı için Mali Kontrol Direktörü araştırmaya dahil edilmiştir. Faaliyet raporları ile birlikte <https://www.linkedin.com/in/levent-celebioglu-77a49a8/> adresinden bilgi edinilmiştir.

THE MARKET POWER OF TURKEY'S IMPORTED TOBACCO MARKET

TÜRKİYE İTHAL TÜTÜN PİYASASININ PAZAR GÜCÜ

Kübra ÖNDER

Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
konder@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3537-3635>

Başvuru Tarihi/Application Date: 02.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 09.05.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.400899

Öz

Toplanan vergiler içindeki yüksek payına ve dış ticaretteki üstünlüğüne rağmen tütünün diğer tarım ürünleri aleyhine artan üretimi ve sahip olduğu büyük miktardaki üretici sayısı nedenleri ile yıllarca üretimi özel kanunlar ile düzenlenmiştir. Son dönemlerde yapılan mevzuat değişiklikleri ile tütün piyasasında büyük değişiklikler yaşanmış olsa da kamunun denetim, düzenleme ve gözetimi devam etmektedir. Tütün üretimi, teknolojik yetersizlik ve yeterince geliştirilemeyen araştırma faaliyetleri nedenleri ile üretimi artırılmamakta birlikte Dünya rekabet ortamı içerisinde yerli tütüne göre görece daha ucuz olan ithal tütün talebi artmaktadır. Bu durum Türkiye'yi tütün ihraç eden ülke konumundan en büyük ithalatçı ülke konumuna taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin tütün ithalat pazarındaki pazar gücünü Yeni Endüstriyel Organizasyon yöntemi ile ekonometrik olarak hesaplamaktır. 1994-2016 dönemine ait yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada pazar gücü katsayısı 0,37 bulunmuştur. Bu sonuç Türkiye tütün ithalatının tam rekabet koşullarında gerçekleşmediğini ve firmaların davranışlarının oligopolist bir yapı sergilediğini ifade etmektedir.

Abstract

Despite its high share in the taxes collected and the superiority in foreign trade, tobacco production has been regulated by special laws for many years due to the increased production of tobacco to the detriment of other agricultural products and the large number of producers. Public supervision, regulation and surveillance are still in progress despite the major changes experienced in the tobacco market due to the recent changes in legislation. Tobacco production cannot be increased because of technological insufficiency and inadequate development of research activities. As well as this, there is an increase in the demand for imported tobacco, which is relatively cheaper than domestic tobacco in the global competitive environment. This is what transforms Turkey's market position into the largest tobacco importer which was a tobacco exporting country before. The aim of this study is to calculate Turkey's market power in the tobacco import market econometrically by using New Industrial Organization method. Market power coefficient was found to be 0.37 in this study in which annual data for the period 1994-2016 were used. This result reveals that Turkey's tobacco import is not realized under perfect competition conditions and the firms display behaviors in oligopolistic structure.

Anahtar kelimeler: Pazar gücü, ithal talep, tütün ürünleri

Keywords: Import demand, market power, tobacco products

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı: Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin tütün ithalat pazarındaki pazar gücünü Yeni Endüstriyel Organizasyon yöntemi ile ekonometrik olarak hesaplamaktır.

Araştırma Soruları: Tütünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi nedir?

Tütün piyasası ulusal ve uluslararası literature nasıl konu edilmiştir?

Pazar gücü nedir ve tütün piyasasının pazar gücü yapısı nasıldır?

Literatür Araştırması: Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, çeşitli sektörlerin pazar gücünü konu edinen yerli ve yabancı birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmaların bir kısmının Yapı-Davranış-Performans (SCP) yöntemini kullandığı; diğer bir kısmının ise geleneksel SCP yöntemi yerine Bresnahan (1982) tarafından geliştirilen Yeni Endüstriyel Organizasyon (NEIO) yöntemini kullandığı görülmektedir. Araştırma kapsamında ulusal ve uluslararası yazın incelendiğinde; ulusal literatürde tütün ürünleri ithalat piyasasını ve tütün endüstrisinin pazar gücünü inceleyen çalışmanın bulunmadığı, uluslararası literatürde ise tütün piyasasının pazar gücünü inceleyen çalışmaların olduğu ancak çalışmaların sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Bu çalışmaların önemlilerinden birisi Bhuyan ve Lopez (1997)'in çalışmasıdır. Bu çalışmada, Birleşik Devletler'in tütün ve yiyecek endüstrisinin oligopol gücünü, 1972-1987 dönem verilerini kullanarak üç aşamalı en küçük kareler yöntemi (3SLS) ile analiz ettiği görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda, bu endüstrilerin önemli düzeyde oligopol gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem: Çalışma eşanlı denklem sistemlerinden üç aşamalı en küçük kareler (3SLS) yöntemleri ile tahmin edilmiştir. Tütün piyasasındaki eksik rekabet derecesinin araştırıldığı çalışmada, ampirik modelin oluşturulabilmesi için sektöre ait talep ve toplam maliyet ilişkilerini gösterir fonksiyonların elde edilmesi gerekmektedir. İlk olarak sektöre ait talep fonksiyonu tanımlanmıştır. Talebin tanımlanmasını takiben modelin oluşturulması için çalışmada marjinal maliyet (MC) fonksiyonu oluşturulmuş ve bu fonksiyon kar maksimizasyonu koşulu altında marjinal maliyet denklemi bağımlı değişken fiyat olacak şekilde tekrar yazılmıştır. İthal tütün piyasasının pazar gücünün araştırıldığı bu çalışmada 1994-2016 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan zaman serilerinden üretim miktarı Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO)'nden yıllık kişi başı gelir ve perakende satış fiyatı Türkiye İstatistik Kurumu (TURKSTAT)'ndan toparlanmıştır. Nominal değişkenler tüketici fiyat indeksi ve GSMH deflatörü kullanılarak deflete edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme: Tütünün perakende fiyatı için fiyat esnekliği 0,37'dir ve bu perakende fiyatında ortaya çıkan bir artışın tütün ithalatında 0,37'lik azalışa neden olacağını ima etmektedir. Tütün ithalatı talep fonksiyonunun diğer bir belirleyicisi ise kişi başına düşen gelir düzeyidir. Tütün ithalatının gelir esnekliği 0,56'dır. Bu esneklik düzeyi, Türkiye'ye tütün ithalatının gelir değişimlerine oranla daha düşük bir oranda arttığını göstermektedir. Kişi başına düşen tütün tüketiminde ortaya çıkan bir artışın tütün ithalatını 0,50 oranında artırdığını ifade etmektedir. Bu durum tütün üretiminin yasal düzenlemeler ve kota uygulamaları gibi nedenlerle azalan üretimin iç talebi karşılayamadığını ve tütün ithalatını pozitif yönde etkilediğini ifade etmektedir. Tütün ithalatını etkileyen diğer bir önemli değişken ise yerli tütün üretimi ve Türkiye'deki ithalat bağımlılığını yakalamak için talep denkleminde dahil edilen tütün ithalatının gecikmeli değeridir. Bu iki değişkenin işaretleri iktisadi beklenti ile uyumlu olmasına rağmen istatistiki olarak anlamsızdır. Türkiye'nin tütün tüketiminin büyük bir oranı ithal edildiğinden, perakende fiyatı doğrudan ithal fiyatları değişkeni ile ilişkili olacaktır. Bu nedenle optimalite denkleminin önemli bir değişkeni ithal tütün fiyatı değişkenidir. Bu değişken iktisadi olarak pozitif işarete sahiptir ve esneklik değeri 1,10'dur. Bu sonuç, perakende fiyatındaki değişimin ithalat fiyatındaki değişimden daha büyük olduğunu göstermektedir. İthal edilen tütün miktarı arttıkça perakende fiyatı artmaktadır. Optimalite denklemindeki diğer bir değişkende zaman trendidir. Trend değişkeni negatif işarete sahiptir ve araştırma dönemi için tütün perakende fiyatının aşağı yönlü hareket ettiğini göstermektedir. Çalışmada yer alan piyasa için pazar gücü $\lambda=0,37$ 'dir. Rekabet düzeyine göre tam rekabetten monopol piyasa yapısına doğru uzanan bir süreçte çalışmada elde edilen pazar gücü değeri tütün ithalat pazarının oligopol bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dünyadaki tütün firmaları dikkate alındığında birkaç uluslararası firmanın piyasaya hakim olduğunu ve Türkiye'nin 1994 yılı itibari ile yabancı firmaların Türkiye'de fabrika kurmasına izin verilmesi gibi nedenlerle piyasanın monopol yapısının kırıldığı görülmektedir.

INTRODUCTION

Tobacco, which has been known for over five hundred years in the world history and grown in the Anatolian lands for over four hundred years, is of great importance for the Turkish economy. Tobacco, which is of concern to large number of people in terms of its production, consumption and trade, is an industrial plant that virtually sums up the socio-economic and political life. Tobacco, which has a significant place in the economy of Turkey and the world, is cultivated on approximately 4 million hectares of land by more than 120 countries around the world and about 7-8 million tons of leaf tobacco are produced each year. The countries that are foremost in the tobacco production are China, India, Brazil, USA, Turkey, Zimbabwe, Indonesia and Malaysia. These countries produce more than 80% of the world's total tobacco production. 12 million farmers are occupied with the production of tobacco worldwide. Almost two-thirds of this figure is composed of the Chinese farmers. When tobacco consumption is examined, it is observed that the most common form is cigarette smoking. Approximately 80% of world tobacco consumption is made up of cigarette smoking. China is both the largest cigarette consumer as well as its producer (Silkroad Development Agency, 2013: 3; FAO, 2017).

Tobacco, grown in the form of family farming in Turkey, is produced around 74 thousand tons on approximately 925,048 hectares of land in the year 2016 (TURKSTAT, 2017). Although the amount of tobacco production in Turkey varies considerably depending on many variables over the years, an increase in tobacco production was experienced as a result of high price policies until the year 1994 (Republic of Turkey Ministry of Development, 2007). As a result, tobacco production areas had expanded against other crops and caused the deterioration of plant patterns in the production regions (Silkroad Development Agency, 2013: 1). Hence, in 1994, (for the first time) the period directed for production in quota¹ was initiated and a balanced production was targeted (Republic of Turkey Ministry of Development, 2007: 112). With the Law No. 4733 issued in 2002 on Organization and Duties of the Tobacco and Alcohol Market Regulation Institution, Tekel gradually (progressively) withdrew from the purchase of tobacco and the determination of the production quota and the practice of supporting the purchase price was terminated. The period has started in which rational production has been targeted and the process of tobacco production has been largely determined in line with the current needs of the market. With the enforcement of the legislation, there has been a remarkable decrease in the output of tobacco and number of tobacco producers in Turkey. Thus, in 2016, the number of producers decreased to 64 thousand tons, the output to 74 thousand tons and the production area to 925,048 (TAPDK, 2017). With regard to the decrease in the tobacco output, it is seen that Turkey has moved from the ranks of the leading country in the export of oriental leaf tobacco worldwide to importing it. 9,294 tons of tobacco export in 1994 rose to 20,967 tons in 2016 while tobacco import increased by about six times from 4,913 tons to 28,316 tons. The main reason for this is that firms operating in Turkey under the conditions of worldwide competition prefer imported tobacco, which is relatively low in terms of quality and price compared to domestic tobacco price, in order to meet both domestic demand and product oriented exports.

When the national and international literature is examined, it is seen that there are many local and foreign works on the market power with a focus on the various sectors. It is observed that a part of the studies have used the method of Structure-Conduct-Performance (SCP) while some others have used the method of The Number of New Empirical Industrial Organization (NEIO), developed by Bresnahan (1982). When the national and international literature within the scope of the research is examined, it is seen that there is no study undertaken on the import market of tobacco products and market power of the tobacco industry in the national literature whereas there is a limited number of studies that have examined the market power of the tobacco market in the international literature. When the studies that examine the

¹ With the decision of the Tobacco Board established by the Law No. 1177 on Tobacco and Tobacco Monopoly, the tobacco quota has started to be determined considering the country's tobacco needs.

market power are studied, it is seen that Bhuyan and Lopez (1997) analyzed the oligopoly power of the tobacco and food industry in the United States by using the three-stage least squares method (3SLS) to evaluate the data collected between 1972-1987 period. As a result of the conducted analysis, it is concluded that these industries have considerable oligopoly power. Bihari and Seldon (2006), who studied the market power of cigarette manufacturers' in the United States, used the data collected from the 1952-1984 period when the uniform pricing system was applied. This study, which used the Bresnahan approach, has concluded that the government policies on cigarettes have been influential on the demand and the market power of the smoking industry. Summer (1981), on the other hand, investigated whether the price differentials of 47 states of the United States that applied different consumption taxes gave monopoly power to cigarette producers by using data from the period between 1964-1978. In the study conducted, it has been concluded that the inter-state arbitrage reduces the monopoly power. In his study on US rubber, textile, electrical machinery and tobacco industries, Appelbaum (1982) emphasized that tobacco industry has an oligopolistic structure and the underlying reasons of oligopolistic power of firms was taken into consideration in detail.

Sullivan (1985) explored the system of simultaneous equations and the market power of the cigarette market in his study by using tax rates and price data for the period 1955-1982. As a result of the empirical findings he obtained, he suggested that the higher the competition level increases, the lower the cartel formation in the cigarette market is. Millan (1999), on the other hand, examined the market power and cost structure of 18 Spanish food industry. He used the data from the period 1978-1992. In the study, in which Lerner index was used, the long-run equilibrium was rejected for all industries. Structural analysis has achieved similar results as in non-structural approaches. It has been suggested that scale economies and market forces cannot be defined together. Raper and Love (2007) argued, in their study where they extrapolated the market power of the United States' cigarette manufacturing industry, that the market power of the cigarette manufacturing industry is driven by sectoral government policies.

The aim of this study is to examine the market power of the tobacco import market of Turkey, which has not been studied before, with the help of economic model. The study is made up of three parts and first the place of the tobacco market in the World and Turkish economy will be mentioned without arriving at any conclusions. In the second part, variables influencing the tobacco imports and their data set will be mentioned. In the following section, this study will provide information about the new empirical industrial organization (NEIO) methodology used in market power studies. In the final section, the empirical study will be evaluated using the results obtained.

1. MATERIAL AND METHOD

The demand function of an industrial company where a homogenous product is produced is as follows: ($q_i = q_1, q_2, \dots, q_n$),

$$Q = \sum_{i=1}^n q_i \quad (1)$$

The closed form market demand function of this industry is $Q_t = Q(P_t, Z_t)$. Q_t that takes place in the market demand function expresses the demand quantity, while P_t expresses the prices of the goods, Z_t expresses other external variables influencing the demand outside the price and t subindex expresses time. The above Hicksian demand function can also be written as the Marshallian inverse demand function [$P_t = P(Q_t, Z_t)$]. the income of the sector is ($R_t = P_t * Q_t$). Therefore, the marginal revenue of the industry can be expressed as follows:

$$MR_t(\lambda) = P_t + \lambda Q_t [dP_t/dQ_t] \quad (2)$$

The industry is faced with a certain cost to meet the demand. Costs incurred by the firm can be expressed as such: $MC_t = MC(Q_t, W_t)$. In the cost function W_t is the vector of external factors such as factor prices.

Companies operating in the sector have no impact on the market price. In other words, they are in a position to accept the prices. Therefore, the equilibrium price and the amount of equilibrium is $P_t = P(Q_t, Z_t) = MC_t = MC(Q_t, W_t)$. Assuming that MR is equal to MC , the MC equation can be defined as follows.

$$MR_t(\lambda) = P_t + \lambda Q_t \left[\frac{dP_t}{dQ_t} \right] = MC(Q_t, W_t) \quad (3)$$

The coefficient λ in the corresponding equation is an index showing the sector's market power and the difference between the marginal cost and the price. According to Bresnahan (1982) and Perloff (1991), this index is between 0 and 1. If λ index value is 0, it means that the market is in full competition, if it is 1, it is a monopoly, if it is between 0 to 1, and it means that the market has oligopoly structure. In the Cournot equilibrium, the λ index takes the value of $1/n$. λ , which indicates the market power, is also a measure of how far the total output level deviates proportionally from the full competition equilibrium (Shaffer, 1993: 51; Shaffer, 2001: 84; More and Nagy, 2004: 18).

Assuming that there are n firms offering homogenous goods and services in the market, the profit function of the business i . is as follows:

$$\pi_i = P(Q)q_i - G_i(q_i) \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

In the corresponding equation, π is the profit, $P(Q)$ is the output price (inverse demand function), q is the output quantity, and $G_i(q_i)$ is the total cost function. The total cost function is equal to $G_i(q_i) = w_i(q_i, EX_{Si}) - F_i$. In this equation, w is the variable cost, EX_S is the external variable that affects the marginal cost but not the sectoral demand function, and F is the fixed cost. When the first derivative of the profit equation is taken:

$$\frac{d\pi_i}{dq_i} = P + f'(Q) \frac{dQ}{dq_i} q_i - w'_i(q_i, EX_{Si}) = 0 \quad (5)$$

is obtained. When the above equation is made for the relevant simplifications and n is rewritten for the firm, the following equation

$$MC = P(Q) + \frac{dP}{dQ} \left[\frac{1 + (n-1)v}{n} \right] \quad (6)$$

is obtained. In the related equation, v is the estimated variance of the firm about each of its competitors and thus, Equation 3 can be revised as follows:

$$MC = P_t + Q_t \left[\frac{dP_t}{dQ_t} \right] \lambda \quad (7)$$

Using the equations number 4 and 6, the market power index is reached. λ index value $\lambda = \left[\frac{1+(n-1)v}{n} \right]$ is equal to.

2. REGRESSION ANALYSIS AND DATA SET

In the study, in which the degree of under-competition in the tobacco market is examined, in order to form the empirical model, it is necessary to obtain functions that show sector-related demand and total cost relations. Therefore, the demand function for the sector is defined from the Equation 1:

$$MQ_t = \alpha_0 + \alpha_1 P_{rt} + \alpha_2 Y_t + \alpha_3 G_t + \alpha_4 Q_t + \alpha_5 MQ_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

In the equation, MQ_t is the quantity of imported goods (ton), P_{rt} is the retail sale price (\$), Y is the income level per capita (\$), C is the tobacco consumption per person (kg), Q_t tobacco production amount (ton), MQ_{t-1} represents the delayed value of the imported tobacco amount, and the average and variance ε_{1t} represents $N(\mu, \sigma^2)$ error term that displays normal distribution.

In order to construct the model following the definition of the demand, the function of marginal cost (MC) must also be estimated.

$$MC = \beta_0 + \beta_1 MP_t + \beta_2 T \quad (9)$$

in the related MC equation, MP represents the tobacco import sales price and T defines time, in other words, means the trend that is described in terms of transport and the stocking, etc., which arise due to technological developments over time, and cost is variable and the trend is described as variant 1,2,3, ..., n . When Equation 9 is rewritten under the condition of profit maximization;

$$P_{rt} = \beta_0 + \beta_1 MP_t + \beta_2 T + \beta_3 MQ_t + \varepsilon_{2t} \quad (10)$$

The equation is obtained. In the corresponding equation β_3 is equal to $\beta_3 = -\lambda[dP_{rt}/dMQ_t]$. ε_{2t} , $N(\mu, \sigma^2)$ display distribution. According to Equation 9, instead of $[dP_{rt}/dMQ_t]$, the coefficient $(1/\alpha_1)$ can be used. In this case, when the equation $\beta_3 = -\lambda(1/\alpha_1)$ is rearranged, the market power ($\lambda = -\beta_3 * \alpha_1$) is obtained.

In this study, which investigates the market power of the import tobacco market, annual data for the period between 1994-2016 have been used. The annual production per capita income of the time series used in this study has been taken the United Nations Agriculture and Food Organization (FAO) while the retail sale price have been obtained from the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). The nominal variables have been deflated using the customer price index and a gross national product deflator. The analyzes have been made using the E-views 9.0 package program.

3. EMPIRICAL FINDINGS

The market power of the Turkish tobacco import market has been analyzed by using equations 9 and 10 and the annual data for the period between 1994-2016. The amount of imported tobacco (MQ_t) and (P_{rt}) retail tobacco sales price equations have been simultaneously created. Before moving to the estimation, the exteriority test has been carried out by using the Hausman test and the probability value for the two variables been over-determined. Hence, the study is estimated from simultaneous equation systems with the methods of two-step least squares (2SLS) and three-step least squares (3SLS). The 3SLS method has produced better results than the 2SLS method in terms of the general significance level of the model and the signs of the coefficients. For this reason, the results obtained with the 3SLS method have been considered in the study. The parameter, t-statistics and other statistical values obtained as a result of the estimation are presented in Table 1. have been determined. Then, the determination of each equation in the system of simultaneous equation has been analyzed and it has been decided that the system of the two equations involved in the study (according to length and rank condition) has both.

Table 1. Three-Step Least Squares Method Estimation Results

Demand equation	Coefficient	t-Ratio	Elasticity
Intercept	24480	3.96*	
Retail price of tobacco (P_{rt})	-250.64	-2.04**	-0.37
Per-capita income (Y)	18.47	2.32**	0.56
Per-capita tobacco consumption (C)	6079.10	1.96***	0.50
Tobacco production (Q)	-0.02	-1.17	-0.14
Lag quantity of tobacco imports (MQ_{t-1})	0.21	1.06	0.19
R-square	0.74		
Durbin-Watson stat	2.19		
Optimality equation			
Intercept	23.56	3.39*	
Import price (MP)	1.16	40.46*	1.10
Import quantity (MQ)	0.0015	3.05*	0.99
Time trend (T)	-0.56	-1.76***	-0.25
R-square	0.99		
Durbin-Watson stat	2.30		

Note: *Indicates significance at 1% level, **Indicates significance at 5% level, ***Indicates significance at 10% level

Source: own processing.

Values of demand and optimality equations in respect of R^2 are found to be 0.99 and 0.74 respectively. These values indicate that the explanatory variables represent the model well. High R^2 value observed in the study raised doubts on the existence of spurious regression among the variables. As a result of the unit root test, it was decided that the series taken into account are not stationary, however they are co-integrated series and therefore there is no problem of spurious regression. When the Durbin-Watson statistical value (dw) is examined, it is seen that for both models (2.19) and (2.30), respectively, and that autocorrelation is not a problem for the model. When the parameter values of the variables are examined, it is observed that all the signs of parameters are in compliance with the economic expectation and all the other variables, except for the delayed value of tobacco production and tobacco import, are statistically significant. Elasticity calculation method proposed by Gujarati (2004: 190) for linear equations which takes into consideration the averages of the variables was used in the calculation of the elasticity. The price elasticity of tobacco retail price is 0.37, which implies that any increase in the retail price will cause a decrease of 0.37 in tobacco imports. Another determinant of the tobacco import demand function is per capita income level. The income elasticity of tobacco imports is 0.56. This level of flexibility indicates that tobacco imports in Turkey increase at a lower rate than income changes. An increase in per capita consumption of tobacco expresses an increase in the tobacco import by 0.50 percent. This situation expresses that the decreased production of tobacco cannot meet the domestic demand due to reasons, such as legal regulations and quota applications, and it affects tobacco imports

positively. Another important variable affecting tobacco imports is the lagged value of tobacco imports, included in the demand equation to capture domestic tobacco production and import dependence in Turkey. The signs of these two variables are statistically meaningless although they are in line with the economic expectation. Since a large proportion of Turkey's tobacco consumption is imported, the retail price is directly related to the variable of import price. For this reason, an important variant of the optimality equation is the variable of imported tobacco price. This variable has a positive sign in terms of economic theory and its elasticity value is 1.10. This results shows that the change in retail price is greater than the change in import price. As the amount of imported tobacco increases, the retail price increases. Another variation in the equation of optimality is the time trend. Trend variability has a negative sign and shows that tobacco retail prices move downward within the research period.

The parameter of market power tobacco import ($\lambda = -\alpha_1 * \beta_3$) has been calculated by using the coefficients ($\alpha_1 = -250.64$) and ($\beta_3 = 0.0015$) in Table 1. The market power for the market in the study is $\lambda = -(-250.64) * (0.0015) = 0.37$. In terms of the level of competition, the market power, which is obtained from a spectrum of full competition to the monopoly market structure, displays that the tobacco import market has an oligopolistic structure. When the worldwide tobacco firms are considered, it is seen that several international firms dominate the market in Turkey since 1994, when the foreign firms were allowed to establish factories, and the monopoly structure of the market is, thus, broken in Turkey. This result has been reached following Turkey's termination of the quota production period, which had started for the first time in 1994, with Law No. 4733 in 2001 and withdrawal of Tekel from the purchase of tobacco along with this law and the establishment of Tobacco and Alcohol Market Regulatory Authority (TAPDK) in 2006.

RESULT AND DISCUSSION

There has been a continuous increase in the tobacco consumption trend in Turkey, despite many legislative arrangements, such as the Law on the Prevention of Hazards to Tobacco Products No. 4207, and the "Smoke-free Space", put into effect in 2006, and the Law on the Prevention and Control of Hazards of Tobacco Products No. 5727. Despite the increase in the domestic demand, the decrease in the number of producers, as a result of the quota application on domestic tobacco production, and the alternative product project, which has been put into practice in recent years, have reduced the tobacco production. Despite the lower quality of the imported tobacco against domestic tobacco, the preference of cheaper imported tobacco has greatly increased the dependence on import. As a result, imports of tobacco have grown significantly over the last 22 years. The tobacco market is controlled by several multinational firms. In this study, the NEIO paradigm has been applied to the Turkish tobacco market to investigate the effect of this high concentration on tobacco prices. Empirical results have been obtained from the 1994-2016 period and the results show that there is no fully competitive pricing behavior and it has oligopolistic structure. In addition, the findings of this study show that there are several variables that have a significant effect on import demand. These variables include the retail price of tobacco, tobacco production, per capita income, per capita tobacco consumption, and imported tobacco price. The impact

of these findings on the domestic tobacco market is that the price of tobacco imports is higher than the tobacco volume to be produced if the market operates under perfect conditions. To summarize, tobacco exporting firms use some of the market power, but they are not proportional to controls on the market resources.

REFERENCES

- APPELBAUM, E. (1982), The Estimation of The Degree of Oligopoly Power, *Journal of Econometrics*, 19(2–3) 287-299. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(82\)90006-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(82)90006-9)
- BHUYAN, S. and LOPEZ, R.A. (1997), Oligopoly Power in The Food and Tobacco Industries, *Agric & Applied Econ Association*, 79(3), 1035-1043.
- BIHARI, S. and SELDON, B.J. (2006), The Effect of Government Advertising Policies on The Market Power of Cigarette Firms, *Review of Industrial Organization*, 28, 201-229.
- BRESNAHAN, T.F. (1982), The Oligopoly Solution Concept is Identified, *Economics Letters*, 10: 87-92. [doi.org/10.1016/0165-1765\(82\)90121-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(82)90121-5).
- FAO, (2017), 11 June 2017 access date, <http://www.fao.org/faostat/en/?#data/TP>
- GUJARATI, D.N. (2004), *Basic Econometrics*, 4th Edition, The McGraw-Hill Companies.
- SILKROAD DEVELOPMENT AGENCY (2013), Adıyaman Tütün Raporu, 30 November 2017 access date, <http://www.ika.org.tr/upload/yayinlar/Adıyaman-Tutun-Raporu-246545.pdf>.
- MILLAN, J.A. (1999), Short-Run Equilibrium and Market Power in The Spanish Food, Drink And Tobacco Industries, *European Review of Agric Economics*, 26(2), 229-243.
- MORE, C. and NAGY M. (2004), Competition in The Hungarian Banking Market, Working Paper, 2004/9, Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- PERLOFF, J.M. (1991), *Econometric Analysis of Imperfect Competition and Implications for Trade Research*. Paper Presented at The Workshop on Industrial Organization and International Trade. NC-194. Columbus. Ohio. USA.
- RAPER, K.C. and LOVE, H.A. (2007), Market Power In Tobacco: Measuring Multiple Markets, *Agribusiness*, 23(1), 35-55.
- REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY OF DEVELOPMENT (2007), Specialized Commission Report Drink, Tobacco and Tobacco Products Industry, 25 Nov. 2017 <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OzellhtisasKomisyonuRaporlari.aspx>
- SHAFFER, S. (1993), A Test of Competition in Canadian Banking, *Journal of Money, Credit and Banking*, 25(1), 49-61.
- SHAFFER, S. (2001), Banking Conduct Before the European Single Banking License: A Crosscountry Comparison, *North American Journal of Economics and Finance*, 12: 79-104.
- SULLIVAN, D. (1985), Testing Hypothesis About Firm Behavior in The Cigarette Industry, *Journal of Political Economy*, 93(1-3), 589-98.
- SUMMER, D.A. (1981), Measurement of Monopoly Behavior: An Application to the Cigarette Industry, *Journal of Political Economy*, 89(4-6), 1010-19.
- TAPDK (2017), 15 November 2017 access date, <http://www.tapdk.gov.tr/tr/piyasa-duzenlemeleri/tutun-piyasasi/yaprak-tutun-uretim-verileri.aspx>
- TRADEMAP (2017), 15 November 2017 access date, http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|792|||2403||4|1|1|1|2|1|2|2|1
- TURKSTAT (2017), 15 November 2017 access date, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1572

**TÜRKİYE'DE SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ:
UZUN HAFIZA TESTLERİNDEN KANITLAR***

**VALIDITY OF PURCHASING POWER PARITY HYPOTHESIS IN TURKEY:
EVIDENCE FROM LONG MEMORY TESTS**

Harun KAYA

Arş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü
hkaya@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4795-3872>

İsmail ÇELİK

Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü
ismailcelik@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6330-754X>

Başvuru Tarihi/Application Date: 15.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 05.04.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.406276

Öz

Esnek kur rejiminin küresel anlamda yaygınlaşmasıyla birlikte döviz kuru öngörüsü de önem kazanmaya başlamıştır. Döviz kurları, başta dış ticaret dengesi olmak üzere, yatırım kararlarının alınmasında ve küresel gelirden daha fazla pay alabilmek için merkez bankalarının yürüttükleri kur politikalarında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle satın alma gücü paritesi (SAGP) hipotezinin sınıdğı çalışmalarda, reel döviz kurlarının uzun dönem için kendi ortalamasına dönüp dönmediğı ekonomik istikrar, yapısal uyumlanma ve ekonomik reform uygulamaları açısından önem kazanmaktadır.

SAGP hipotezinin test edildiğı bu çalışmada, reel döviz kurlarının uzun hafıza testleri ile sınanması amaçlanmıştır. Analiz için, 2002:10-2017:12 dönemi esas alınarak A.B.D doları ve euro bazında iki farklı reel döviz kuru serisi oluşturulmuştur. Reel kur serileri ARFIMA modeli çerçevesinde ele alınarak test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre hem dolar hem de euro reel kur serilerinin uzun hafıza özelliğı sergiledikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Reel döviz kurlarının uzun dönemde ortalamaya geri dönmesi, Türkiye için ilgili dönemde SAGP hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Reel Döviz Kuru, Satın Alma Gücü Paritesi, Uzun Hafıza, Parçalı Bütünleşme

Abstract

With the spread of the flexible exchange rate regime in the global sense, the exchange rate forecast has begun to gain importance. Exchange rates play an important role especially in foreign trade balance, to make investment decisions, and in exchange rate policies carried out by central banks in order to gain more share from global inflows. In particular, the study of the purchasing power parity (SAGP) hypothesis gained importance in terms of economic stability, structural adjustment and economic reform programs in which real exchange rates mean-reversion behaviour for the long term.

In this study where the SAGP hypothesis is tested, it is aimed to test real exchange rates with long memory tests. For the analysis, two different series of real exchange rates have been formed based on US dollar and euro for the period of 2002: 10-2017: 12. Real exchange rate series have been tested in the context of the ARFIMA model. According to the results of the research, both the dollar and euro real exchange rate series have long memory characteristics. The mean-reversion behaviour of the real exchange rate shows that the PPP hypothesis is valid for the relevant period for Turkey.

Keywords: Reel Exchange Rate, Purchasing Power Parity, Long Memory, Fractional Integration

EXTENDED SUMMARY

Background: With the spread of the flexible exchange rate regime in the global sense, the exchange rate forecast has begun to gain importance. Exchange rates play an important role especially in foreign trade balance, to make investment decisions, and in exchange rate policies carried out by central banks in order to gain more share from global inflows. In particular, the study of the purchasing power parity (SAGP) hypothesis gained importance in terms of economic stability, structural adjustment and economic reform programs in which real exchange rates mean-reversion behaviour for the long term.

Purpose: The changes in the nominal exchange rates are explained by the difference in the inflation rates between the two countries. If the SAGP hypothesis is present, the real exchange rate remains stable in the long run, suggesting that deviations from the real exchange curve may deviate from the SAGP. Looking at this framework, the SAGP suggests the existence of long-term relationships theoretically between countries' price levels. In this study where the SAGP hypothesis is tested, it is aimed to test real exchange rates with long memory tests.

Literature Review: When a large part of the studies in the literature are examined, the observation of large and resistant deviations from the SAGP frequently indicates that the hypothesis is focused on a longer duration. However, it would be more appropriate to investigate whether the deviations from the SAGP are temporary or permanent. Therefore, most of the empirical tests are the testing of the stability of the real exchange rate. If deviations from the SAGP are temporary, the real exchange rate time series is expected to be stable. In other words, if the real exchange rate series includes a unit root, that is, a non-stationary feature, this means that deviations from the SAGP are permanent.

Data and Methodology: Analysis used in 2002: 10-2017: 12 period, the monthly data for the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) database and the Central Bank of the Republic of Turkey from the Electronic Data Dissemination System (EDDS) was obtained. In the real exchange rate series, 2010 = 100 based consumer price index as the domestic price index, 2010 = 100 for the dollar as the foreign price index and 2010 = 100 based average consumer price index for the 19 European countries in the euro area. Traditional unit root tests can only determine if a series is stationary in $I(0)$ - $I(1)$. However, these tests are insufficient to determine whether the series are long-lasting or temporary. The hyperbolic proportions of autocorrelation functions of high frequency time series are defined as long memory dependence, long term dependence and tendency to return to slow average. Hence, if the real exchange rate series is a series with long memory capability, the unitary root tests can more accurately determine the reaction to shocks. To summarize, the piecewise unit root tests allow fractional exponents to be differentiated by extending the process by which $I(1)$ is tested against $I(0)$. Therefore, the ARFIMA-FIGARCH model was used in the study.

Results and Conclusions: As a result of ADF, PP and KPSS unit root tests, it was observed that both real series exhibited stationary processes at the same level and GPH, LoM-R / S and M-GPH unit root tests were applied considering that these could be unit root in the series. The GPH and Lo M-R / S tests on the real series have resulted in the rejection of the null hypothesis that "there is no long memory", meaning that the series have a unit root. According to the M-GPH test modified for the case of $d_0 = d = 1$, the "no long memory" zero hypothesis was rejected in the real dollar rate series at 0.65 and the real euro rate at 0.55, 0.6 and 0.65. In order to further test the long-term equilibrium relationship between national price levels, the explanatory variable of the domestic price index; a regression equation was established in which the foreign price index converted into domestic currency is the announced variable (two simple regression equations for dollar and euro). Residual unit root and long memory tests obtained from the aforementioned regression equations were applied. The test results of the residue series were found to be in agreement with the test results of the real series, and the d parameter was estimated within the framework of the ARFIMA model and found that the real series had a degree of integration of $d < 1$. In this framework, the impact on the real exchange rates of the shocks that have occurred in the related period has reached the end over time. In light of the findings of the analysis, it said that the PPP hypothesis with another statement followed a process of returning to the long-term average real exchange rate is valid for Turkey's economy in the period in question.

GİRİŞ

Dünyada 1970’li yıllar, önemli ekonomik olayların yaşandığı ve köklü yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği yıllar olmuştur. Petrol fiyatlarında ortaya çıkan büyük dalgalanmaların enerji krizlerine neden olması; sermaye hareketlerinin giderek serbestleşmesiyle dünya finans piyasalarının bütünleşmeye başlaması; Avrupa’da ortak pazarın kurulması için hukuki süreçlerin hız kazanmasıyla ülkelerin ekonomik hedeflerine ulaşmada ekonomik bütünleşmeyi destekler hamlelere girişmesi, bu dönemin önde gelen olayları arasındadır. Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra dalgalı kur rejiminin dünyada yaygınlaşması da ayrıca bu süreçte ortaya çıkmıştır. Döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması, ulusal ekonomiler üzerinde merkez bankalarının etkisinin zayıflaması ve kurların gelecekteki değerlerinde belirsizlikler yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Döviz kurlarının; ödemeler bilançosu dengesi, ticarete konu olan mal ve hizmet fiyatları, enflasyonist eğilimler, firma bilanço ve nakit akımları üzerinde önemli bir rol oynaması döviz kuru dinamiklerine olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Bunların yanında ülke merkez bankalarının küresel gelirden daha çok pay almak için yürütecekleri etkin döviz kuru yönetimi ve başarılı bir döviz kuru öngörüsü, makroekonomik performansın ve rekabetin arttırılması bağlamında büyük önem kazanmaktadır (TCMB, 2013).

Döviz kurları ve döviz kurlarına ilişkin dinamikleri belirlemek için geliştirilen Satın alma gücü paritesi (SAGP) hipotezi, dünyada dalgalı kur rejiminin yaygınlaşmasıyla popüler hale gelmiştir. SAGP hipotezinin temelindeki fikir, bir malın fiyatının aynı para birimi cinsinden belirtilmesi durumunda farklı ülkelerde aynı olacağını ifade eden tek fiyat yasasıdır. Tek fiyat yasası, tam rekabet piyasasının geçerli olduğu bir ortamda benzer malların fiyatlarının farklı piyasalarda aynı olacağını savunmaktadır (Güriş vd., 2016: 31). SAGP, bir ülke parasının satın alma gücünün başka bir ülke parasının satın alma gücüne oranlanmasıdır (Cassel, 1918: 413). Teori, belirli bir mal ve hizmet sepetinin satın alınması için gerekli yerel para tutarlarını birbirine oranlayarak nominal döviz kurları ile genel fiyat seviyesi arasında bir ilişki kurmaktadır (TÜİK, 2008: 1).

Burada dikkat edilecek en önemli husus, tek fiyat yasasının bir mal için uygulanmasına karşın SAGP hipotezinin belirli bir mal ve hizmet sepetinden oluşan fiyatlar genel seviyesi için uygulanmasıdır. Başka bir deyişle, nominal döviz kurlarındaki değişimler iki ülke arasındaki enflasyon oranlarının farkıyla açıklanmaktadır. Eğer SAGP hipotezigeçerli ise reel döviz kuru uzun dönemde sabit bir dengede kalmakta, reel kurda meydana gelen sapmalar SAGP’den sapmalar olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında SAGP, ülkelerin fiyat seviyeleri arasında teorik açıdan uzun dönemli ilişkilerin varlığını ileri sürmektedir. (Cheung ve Lai, 1998: 600; Sarno ve Taylor, 2003; Yıldırım vd., 2013: 77).

SAGP hipotezinin uzun dönemde geçerliliğini koruyabilmesi, reel döviz kurlarının durağan özellik sergilemesini (kısa sürede ortalamasına geri dönmesini) gerektirmektedir. Reel döviz kurlarındaki dalgalanmaların SAGP’den sapmalar olduğu düşünüldüğünde, reel döviz kuru serisinin birim kök içermesi yani uzun vadede ortalamaya dönme eğilimi göstermemesi SAGP’nin geçersiz olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında reel döviz kurları ile ilgili çalışmalar, SAGP hipotezinin sınındığı çalışmalarla özdeş kabul edilebilmektedir. Reel döviz kurundaki sapmaların ele alındığı çalışmalarda, ülke ekonomilerinin döviz kurlarının aşırı ya da eksik değerlendirildiğini saptayabilmenin yanında, birçok döviz kurunu belirlemeye yönelik modellerin geliştirilebilmesine de katkı sunmaktadır (Holmes, 2002: 125; Büberkök, 2014: 118).

Bu çalışmada, öncelikle Türkiye ekonomisinde reel döviz kurlarının durağan olup olmadıkları parçalı birim kök testleri ile araştırılarak SAGP hipotezi bireysel anlamda test edilmeye çalışılmış, ayrıca her iki döviz kurunun uzun dönemli davranışları parçalı birim kök testleri ile araştırılarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan uzun hafıza testlerinin çeşitliliği, çalışmayı daha önceki araştırmalardan farklılaştırmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ilk olarak literatür araştırması yapılacak, ikinci olarak veri seti tanıtilerek ekonometrik yöntemin teorik açıklamalarına yer verilecek, son olarak analiz yapılarak analizden elde edilen bulgular ışığında ilgili dönem değerlendirilecektir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde yer alan çalışmaların büyük bir bölümü incelendiğinde, SAGP’den sık sık, büyük ve dirençli sapmaların gözlenmesi, söz konusu hipotezin test edilmesinde daha uzun vadeye odaklanıldığını göstermektedir. Oysa SAGP’den sapmaların geçici veya kalıcı olup olmadığının araştırılması daha isabetli olacaktır. Dolayısıyla ampirik testlerin büyük bir bölümü reel döviz kurunun durağanlığının test edilmesi biçimindedir. SAGP’den sapmalar geçici ise, reel döviz kuru zaman serisinin durağan olması beklenmektedir. Başka bir ifade ile reel döviz kuru serisi birim kök içeren yani durağan olmayan bir özellik sergiliyorsa bu sonuç, SAGP’den sapmaların kalıcı olduğu anlamına gelmektedir (Ahking, 2010: 440; Aloy vd., 2011: 1280). Reel döviz kurundaki uzun dönem bağımlılığı ve durağanlığı test etmeye yönelik yapılan ampirik çalışmalarda eşbütünleşme ve birim kök testi yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. SAGP ve reel döviz kurunun daha detaylı teorik açıklamaları için Taylor (1995), Rogoff (1996), Taylor ve Sarno (1998), Sarno ve Taylor (2002), Taylor ve Taylor (2004), Lothian ve Taylor (2000, 2008), Taylor (2003, 2006) çalışmaları incelenebilir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, Taylor’un (2006) 1980’li yıllar için belirttiğinin aksine SAGP teorisinin güçlü bir şekilde desteklendiğine işaret etmektedir (Karoglou ve Morley, 2012). SAGP hipotezinin geçerliliğini test etmek için kullanılan ekonometrik yaklaşımlar dışında ele alınan dönem de ampirik çalışmaların sonuçlarını etkileyebilmektedir. Alba ve Papell (2005), 1976-2002 dönemi için, 84 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde SAGP hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Panel birim kök yaklaşımının uygulandığı çalışmada, SAGP hipotezinin Avrupa ve Latin Amerika’da geçerli olduğu bulgusuna ulaşılırken, Afrika ve Asya’da geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Tatoğlu (2009), 1977-2004 döneminde 25 OECD ülkesine yönelik olarak SAGP hipotezini panel durağanlık testleri ile analiz etmiştir. Yapısal kırılmalar göz ardı edilerek yapılan birim kök testleri yalnızca 10 ülke için SAGP teorisinin geçerli olduğunu gösterirken, kırılmaların dikkate alındığı birim kök testlerinde hipotezin bütün ülkelerde geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Telatar ve Hasanov (2009), SAGP hipotezinin geçerliliğini geleneksel birim kök testlerinin yanı sıra serilerde yapısal kırılmalara izin veren ve doğrusal olmayan birim kök testleri kullanarak Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri özelinde incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre yapısal kırılmalara izin veren birim kök testleri incelenen ülkelerin çoğunda SAGP hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Holmes vd. (2012), SAGP hipotezinin geçerliliğini kırılmalı panel birim kök testleri kullanarak OECD ülkelerinin 1972-2008 dönemi için incelemişlerdir. İncelenen OECD ülkelerinin 26 tanesinde SAGP hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmışlardır. Hadri ve Rao (2008) panel birim kök testini kullandıkları çalışmada, SAGP hipotezinin ilgili ülkelerde geçerli olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Aslan ve Kanbur (2007), 1982-2005 dönemini 1982:01-2001:01 ve 2001:01-2005:12 olmak üzere iki ayrı döneme ayırarak yapısal kırılmaları dikkate alacak şekilde Türkiye için SAGP hipotezinin geçerliliğini araştırmışlardır. Analizde kullanılan birim kök ve eşbütünleşme testlerinin sonucuna göre iki dönem için de SAGP hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Kalyoncu (2009), 1980:Ç1 2005:Ç4 dönemi için Türkiye’de SAGP hipotezinin geçerliliğini birim kök testleri kullanarak test etmiştir. Analizde Türkiye’nin dış ticaret partnerlerinden A.B.D, Almanya, Fransa, İngiltere, Japonya ve Hollanda’nın para birimleri baz alınarak reel döviz kurları hesaplanmış sadece İngiliz poundu için hesaplanan reel döviz kurunda SAGP hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bozoklu ve Yılcı (2010), gelişmekte olan yedi ülkenin reel döviz kurlarındaki durağanlığı doğrusal olmayan değişime izin veren birim kök testleri Ocak 1995- Aralık 2009 dönemi için sınamışlardır. Çin ve Meksika’da reel döviz kurlarının durağan olduğu, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu beş ülkenin reel döviz kurlarının ise durağan olmayan bir süreç izlediği bulgusuna ulaşılmıştır. Güloğlu vd. (2011), 1991:1-2008:3 dönemi için Türkiye ve Türkiye’nin en çok dış ticaret hacmine sahip olduğu 18 ülke ile SAGP hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Kırılmalı panel birim kök testinin kullanıldığı çalışmada SAGP hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yıldırım vd. (2013), zaman serisi ve panel veri analizlerini kullanarak yaptıkları çalışmada; Türkiye’de SAGP hipotezinin 1960-2012 döneminde geçersiz olduğunu ancak 1975-2012 dönemi için AB-15 ile G-8 ülkelerinde ve 1980-2012 dönemi için OECD ülkelerinde hipotezin geçerli

olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kutlu ve Yurttagüler (2014), Türkiye’de reel döviz kurlarının uzun hafıza özelliklerini kesirli bütünleşme analiziyle incelemişlerdir. 2003:01 –2013:07 döneminin incelendiği çalışmada Türk Lirası için A.B.D. doları ve euro bazında iki reel döviz kuru serisi oluşturulmuş ve kesirli bütünleşik yapı sergileyen serilerde yüksek direnç ve uzun hafıza özelliği bulunduğu tespit edilmiştir. Çeviş ve Ceylan (2015), 2003-2013 dönemi aylık veriler ve eşbütünleşme testi ile kırılğan beşli için SAGP hipotezinin geçerliğini araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular Hindistan, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye’de SAGP hipotezinin geçerli olduğu yönünde yorumlanmıştır. Şener vd. (2015), Ocak 1980 Aralık 2012 dönemi için Türkiye’de SAGP hipotezini ve çeşitli varyasyonlarının geçerliliğini test etmişlerdir. Çalışmada reel döviz kuru çeşitli veri yaratma süreçleriyle modellenmiş ve Türkiye’de SAGP hipotezinin geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanında analizde kullanılan çoklu yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleri sonucunda reel döviz kurunun durağan bulunması, Türkiye’de sınırlı SAGP ile Kırılmalı-Trendli-Sınırlı SAGP’nin geçerli olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

2. VERİ SETİ ve EKONOMETRİK METODOLOJİ

Çalışma, reel döviz kurlarının uzun dönem özelliklerini Türkiye ekonomisi için incelemeyi amaçlamaktadır. Analizlerde kullanılan 2002:10-2017:12 dönemi aylık verileri Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) veri tabanından ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) elde edilmiştir. Reel döviz kuru serilerinin elde edilmesinde, yurtiçi fiyat endeksi olarak 2010=100 bazlı tüketici fiyat endeksi, yurtdışı fiyat endeksi olarak dolar için 2010=100, euro için ise Europara alanındaki 19 Avrupa ülkesinin 2010=100 bazlı ortalama tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır.

Klasik birim kök testleri yalnızca bir serinin $I(0) - I(1)$ sürecinde durağan olup olmadığını belirleyebilmektedir. Ancak uzun hafıza özellikleri gösteren serilerde şokun kalıcı mı geçici mi olduğunu saptamada bu testler yetersiz kalmaktadır. Yüksek frekanslı zaman serilerinin otokorelasyon fonksiyonlarındaki hiperbolik oranda azalma, uzun dönem bağımlılık ve yavaş ortalamaya dönme eğilimi, uzun hafıza özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla eğer reel döviz kuru serisi uzun hafıza özelliği taşıyan bir seri ise şoklara karşı gösterilen tepkileri parçalı birim kök testleri daha doğru tespit edebilmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse parçalı birim kök testleri $I(0)$ ’a karşı $I(1)$ ’in test edildiği süreci genişleterek fark almada kesirli üstel değerlere izin vermektedir. Bu sayede birçok makroekonomik ve finansal zaman serilerinin uzun hafıza özelliği gösterip göstermediği ve dirençli bir karakter sergileyip sergilemediği anlaşılabilmektedir.

Granger ve Joyeux (1980) ve Hosking (1981) zaman serilerinin bütünleşme derecelerinin sadece sıfır ve bir gibi tamsayı olarak değil ondalık sayı da olabileceğini savunmuşlardır. Buna bağlı olarak geleneksel birim kök testlerinde ARIMA süreci mevcut iken, parçalı birim kök testlerinde uzun hafıza özelliğinin sergilendiği ARFIMA süreci mevcuttur. Granger ve Joyeux (1980) ve Hosking (1981)’in ARFIMA (p, ξ, q) parçalı bütünleşik süreci şöyledir:

$$\Psi(L) (1-L)^\xi (y_t - \mu) = \theta(L) \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\varepsilon_t = z_t \sigma_t, \quad z_t \sim N(0,1)$$

$$(1-L)^\xi = \sum_{k=0}^{\infty} \Gamma(k - \xi) L^k / \Gamma(-\xi) \Gamma(k + 1), \text{ biçimindedir.}$$

Burada $\Gamma(\cdot)$ bir gama fonksiyonunu; $(1-L)^\xi$, kesirli fark alma operatörünü; ε_t , birbirinden bağımsız ve aynı dağılıma sahip σ^2 varyansa sahip hata terimlerini; L , gecikme operatörünü göstermektedir. ARFIMA (p, ξ, q) modeline göre ξ parametresi için $-0.5 < \xi < 0$ durumunda, serinin kalıcı etki gözlenemeyen kısa hafıza özelliği sergilediği, $0 < \xi < 0.5$ durumunda, serinin uzun hafıza özelliği sergilediği ve durağan olduğu, $0.5 < \xi < 1$ ise serinin durağan olmadığı ve ortalamasına geri dönmede direnç gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır. $d = 0$ durumu, serinin kısa hafıza özelliği seyrettiği ve durağan olduğu, $d \geq 1$ durumunda ise serinin durağan olmadığı ve ortalamadan uzaklaştığı şeklinde yorumlanmalıdır (Turgutlu, 2004).

ARIMA (p, d, q) sürecinde d’nin değeri 0 veya 1 ile kısıtlı iken ARFIMA(p, ξ , q) sürecinde ise parçalı fark alma parametresi (ξ) 1’den daha küçük herhangi bir değer alabilmektedir. Geleneksel birim kök testleri d’nin değerine ilişkin kısıtlayıcı varsayımlarda bulunduğu için parçalı bütünleşme süreçlerinde performansları düşmektedir. Seriler parçalı bütünleşik durumdayken, parçalı birim kök testleri analizlerin güvenilirliği ve uygun politika seçimi için daha uygundur (Belkacem vd., 2005: 286-287).

Uzun hafıza özelliği test edilirken parçalı bütünleşme parametresi ξ ’nin belirlenmesi için parametrik ve yarı parametrik yöntemler kullanılmaktadır. ξ parametresi elde edilirken doğru model formuyla çalışmak önemli olduğundan bu çalışmada serilerin fourier dönüşüme tabi tutulduğu yarı parametrik yöntemler kullanılmıştır. Yarı parametrik yöntemler için literatürde en sık kullanılan yöntem Geweke ve Porter-Hudak (1983) (GPH) tarafından geliştirilmiş log-periodogram regresyonudur. GPH parametresinin asimtotik normal ve tutarlı olduğunu sadece $\xi < 0$ durumu için ispatlamış, daha sonra Robinson (1995) (M-Lo R/S) $0 < \xi < 0.5$ durumu için bütünleşme parametresinin asimtotik normal ve tutarlı olduğunu ispatlamıştır. Sonraki süreçte ise Phillips (1999a, 1999b), bütünleşme parametresi için $\xi \geq 0.5$ durumunda dahi tutarlı sonuçlar bularak modifiye edilmiş log-periodogram (M-LP) ya da (M-GPH) yöntemini geliştirmiştir (Çevik ve Erdoğan, 2009: 33-34). Geweke ve Porter-Hudak (1983)’ın hafıza parametresi ξ ’nin tahmini için geliştirdikleri model formu aşağıda yer alan (2) nolu denklemdeki gibidir:

$$(1-L)^{\xi} Y_t = u_t \quad (2)$$

(2) nolu denklemde u_t sıfır ortalamaya sahip durağan hata terimlerini göstermektedir. ξ parametresinin tahmini aşağıdaki (3) nolu regresyon denklemi yardımıyla elde edilmektedir:

$$Y_j = \alpha - \xi Z_j + \varepsilon_j, \quad j = 1, 2, 3, \dots, m \quad (3)$$

burada,

$Y_j = \log I(\lambda_j)$, $Z_j = \log [4 \sin^2(\lambda_j / 2)]$, $m = T^{\lambda}$ ve $\xi_t \sim \text{i.i.d.}(0, \pi^2 / 6)$ olarak tanımlanır. ξ parametresi Y_j ’nin Z_j ($j = 1, 2, 3, \dots, m$) üzerine regresyonundan elde edilir ve m harmonik ordinatları göstermektedir. $T \rightarrow \infty$ iken $m/T \rightarrow 0$ sağlamak üzere T ’nin bir fonksiyonudur. $I(\lambda_j)$ periodogramı,

$I(\lambda_j) = (1 / 2\pi T) \left| \sum_{t=0}^T Y_t e^{it\lambda_j} \right|^2$ şeklinde tanımlanmaktadır. Burada $\lambda_j = 2\pi j / T$, ($j = 1, 2, 3, \dots, m$)’yi ifade etmektedir.

Uzun dönem bağımlılığın test edilmesi amacıyla geliştirilen ve parametrik olmayan yöntemlerden biri Lo (1991) tarafından geliştirilen modifiye edilmiş dönüştürülmüş genişlik (modified rescaled range - R/S) testidir. Buna göre:

$$S_q(N) = \left(\frac{1}{N} \sum_{j=1}^N (X_j - \bar{X}_N)^2 + \frac{2}{N} \sum_{j=1}^q \lambda_j(q) [\sum_{i=j+1}^N (X_i - \bar{X}_N)(X_{i-j} - \bar{X}_N)] \right)^{1/2} \quad (4)$$

otokovaryansların ağırlıklandırılmış toplamı (4) nolu denklemdeki gibidir. Burada S kısa dönem bağımlılığı gösterirken $(X) \bar{N}$ serinin örneklem ortalamasını göstermektedir. Ağırlıklar,

$$\lambda_j(q) = 1 - [(j / (q+1))], \quad q < N$$

şeklinde dir. Modifiye edilmiş R/S istatistiği,

$$V_q(N) = N^{1/2} R(N) / S_q(N) \quad (5)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

Phillips (1999a, 1999b), $\xi \geq 0.5$ durumunda ve AR (1) ve MA(1) sürecinde bile yüksek performanslı sonuçlar veren modifiye edilmiş log-periodogram (MLP) yöntemini geliştirmiştir (Çevik ve Erdoğan, 2009: 34).

$$\hat{d} = -0.5 (\sum_{j=1}^m y_j \log I_u(\lambda_j) / \sum_{j=1}^m y_j^2) \quad (6)$$

burada

$$y_j = \{\log|1-e^{i\lambda_j}| - m^{-1} \sum_{j=1}^m \log|1-e^{i\lambda_j}|\}$$

biçiminde ifade edilmektedir. Phillips (1999b), d 'nin dağılımının $N(0, \pi^2/24)$ şeklinde ve asimtotik normal olduğunu belirtmiştir.

3. ANALİZ ve AMPİRİK BULGULAR

Zaman serilerinde uzun hafıza özelliklerinin tespit edilebilmesi için ilgili serilere öncelikle klasik birim kök testlerinin uygulanması, serilerin bütünleşme dereceleri hakkında araştırmacılara önsel bilgiler sunmaktadır. Bu amaçla çalışmada tercih edilen birim kök testleri ADF (Augmented Dickey-Fuller)(1979-1981), Phillips-Perron (PP)(1988) ve KPSS'den (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin)(1992) oluşmaktadır. ADF ve PP testlerine ait sıfır hipotezi; “birim kök vardır” şeklindeyken KPSS birim kök testinin sıfır hipotezi, “seri durağandır” şeklindedir. Tablo 1’de reel A.B.D. doları döviz kuru ve Europara alanındaki 19 AB ülkesinin tüketici fiyat endekslerinin ortalaması alınmak suretiyle elde edilen reel euro döviz kuru serilerine ilişkin birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Reel Kur Serilerine İlişkin Birim Kök Testi Sonuçları

Testler	Dolar Reel Kur Sabitli		Dolar Reel Kur Sabitli ve Trendli		Euro Reel Kur Sabitli		Euro Reel Kur Sabitli ve Trendli	
	Düzyey	1. Fark	Düzyey	1. Fark	Düzyey	1. Fark	Düzyey	1. Fark
ADF	1.199257	-9.29818***	-0.69135	-10.0989***	2.090940	-10.7632***	0.186006	-10.1604***
	1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.0098		1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.0098	
	5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.4349		5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.4349	
	10% kritik değer: -2.5753		10% kritik değer: -3.1414		10% kritik değer: -2.575		10% kritik değer: -3.141	
PP	1.257980	-9.64831***	-0.80992	-9.89014***	2.118674	-10.6974***	-0.01076	-11.0552***
	1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.0098		1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.0098	
	5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.4349		5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.4349	
	10% kritik değer: -2.5753		10% kritik değer: -3.1414		10% kritik değer: -2.575		10% kritik değer: -3.141	
KPSS	0.87923	1.004413	0.410944	0.026919	1.168441	0.692014	0.376952	0.061921
	1% kritik değer: 0.73900		1% kritik değer: 0.21600		1% kritik değer: 0.7390		1% kritik değer: 0.21600	
	5% kritik değer: 0.46300		5% kritik değer: 0.14600		5% kritik değer: 0.4630		5% kritik değer: 0.14600	
	10% kritik değer: 0.3470		10% kritik değer: 0.1190		10% kritik değer: 0.347		10% kritik değer: 0.1190	

Tablo 1’de yer alan birim kök testi sonuçları dolar ve euro reel kur serilerinin sabitli model ile sabitli ve trendli modele göre düzeyde birim kök içerdiğini ancak birinci farklarda durağanlaştığı gözlemlenmektedir. Her iki serinin de aynı dereceden durağan bir yapı sergilemesi, serilerde uzun hafıza özelliğinin bulunup bulunmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Bundan dolayı serilerin durağanlığının kesirli bir şekilde ifade edilebildiği yarı parametrik bir yöntem olan GPH testi uygulanmıştır.

Tablo 2. Reel Kur Serilerine İlişkin GPH Parçalı Birim Kök Testi Sonuçları

Dolar Reel Kur				Euro Reel Kur			
Power (λ)	d istatistiği	$H_0: t_d = 0$, $H_1: t_d > 0$	Olasılık	Power (λ)	d istatistiği	$H_0: t_d = 0$, $H_1: t_d > 0$	Olasılık
.45	1.17598	6.6750	0.000***	.45	.782603	7.6621	0.000***
.5	1.37316	8.9568	0.000***	.5	1.01089	7.5822	0.000***
.55	1.24086	9.4741	0.000***	.55	1.04395	9.2767	0.000***
.6	1.09762	9.7488	0.000***	.6	.909213	9.1643	0.000***
.65	1.00917	10.8059	0.000***	.65	.893001	11.3799	0.000***
.7	1.00022	11.2871	0.000***	.7	.9365	11.3462	0.000***
.75	1.01169	13.4135	0.000***	.75	.920392	13.2154	0.000***

***, %1 anlamlılık seviyesini, ** ise %5 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 2’ye göre $d=0$, şeklinde kurulan H_0 hipotezi, Türk Lirası için oluşturulan iki ayrı reel kur serisinde de reddedilmiştir. ADF, PP ve KPSS birim kök testleriyle benzer şekilde, uzun hafıza yoktur şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilmesi birim kökün varlığına işaret etmektedir. Yarı parametrik bir yöntem olan GPH test sonuçlarıyla mukayese etmek amacıyla parametrik bir yöntem olmayan modifiye edilmiş Lo R/S testi reel kur serilerine uygulanarak Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Reel Kur Serilerine İlişkin Lo M-R/S Parçalı Birim Kök Testi Sonuçları

Dolar Reel Kur Lo M-R/S Test İstatistiği:			Euro Reel Kur Serisi Lo M-R/S Test İstatistiği:		
Max(1)	Max(2)	Max(5)	Max(1)	Max(2)	Max(5)
3.62	2.98	2.15	3.61	2.98	2.16
Kritik Değerler: 90%: [0.861, 1.747], 95%: [0.809, 1.862], 99%: [0.721, 2.098]					

Tablo 3’te yer alan M-Lo R/S test sonuçları, maksimum 1,2 ve 5 gecikme için her iki reel kur serisi istatistiklerinin kritik değerlerden büyük çıkması uzun hafıza yoktur şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilmesine neden olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında GPH ve M-Lo R/S test sonuçları birbiriyle örtüşmektedir. GPH tahminlerinin $d > 1$ durumunda tutarsız sonuçlar vermesi birim kök davranışı hakkındaki çıkarımlarda sorun olmaktadır. Phillips tarafından oluşturulan Modifiye Edilmiş Log Periodogram Regresyon (M-GPH) yöntemi bu sorunu ortadan kaldırmış ve sıfır hipotezinin $d=1$ olduğu durum için d’nin dağılımı modifiye edilmiştir. Tablo 4’te reel döviz kurlarına ilişkin M-GPH test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Reel Kur Serilerine İlişkin M-GPH Parçalı Birim Kök Testi Sonuçları

Dolar Reel Kur				Euro Reel Kur			
Power (λ)	d istatistiği	$H_0: z_d = 1$, $H_1: z_d < 1$	Olasılık	Power (λ)	d istatistiği	$H_0: z_d = 1$, $H_1: z_d < 1$	Olasılık
.45	1.155933	0.7689	0.442	.45	1.122409	0.6036	0.546
.5	.8818622	-0.6642	0.507	.5	1.084268	0.4738	0.636
.55	.8698549	-0.8368	0.403	.55	1.424881	2.7318	0.006***
.6	1.083105	0.6078	0.543	.6	1.293639	2.1477	0.032**
.65	1.208758	1.7531	0.080*	.65	1.334114	2.8058	0.005***
.7	1.119976	1.1533	0.249	.7	1.143386	1.3783	0.168
.75	1.027174	0.2966	0.767	.75	.9920172	-0.0871	0.931

***, %1 anlamlılık seviyesini, ** ise %5 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 4’te yer alan sonuçlara göre, dolar için reel kur serisinin “uzun hafıza yoktur” sıfır hipotezi optimal ordinatlarda kuvvetin 0.65 olduğu durum dışında reddedilemediği görülmektedir. Euro için oluşturulan reel kur serisinin ise optimal ordinatlar için 0.55, 0.6 ve 0.65’inci kuvvetlerde “uzun hafıza yoktur” sıfır hipotezi reddedilirken, 0.45, 0.5, 0.7 ve 0.75’teki kuvvetlerde sıfır hipotezinin reddedilemediği z istatistik değerleri ve olasılık değerlerinden anlaşılmaktadır.

Ortak para birimleri cinsinden ifade edilen ulusal fiyat seviyeleri arasında uzun dönem denge ilişkisini ayrıca test etmek amacıyla (7) nolu basit regresyon denklemi oluşturulmuştur. Basit regresyon denkleminde elde edilen kalıntılara klasik birim kök testleri uygulanmıştır. Buna ek olarak regresyon denkleminde elde edilen kalıntı serilerinin direncini tespit edebilmek amacıyla uzun hafıza testleri uygulanmıştır (Cheung ve Lai, 1993: 104).

$$sp_t = \alpha_0 + \alpha_1 p_t + u_t, \quad (7)$$

Burada α_0 regresyon kesim değişkeni, spt yerli para birimine dönüştürülen yabancı fiyat endeksi, pt yerel fiyat endeksi ve ut SAGP’den sapmaları yakalayan hata terimidir. Denklemden yer alan tüm değişkenler logaritmik formdadır. Tablo 5, 7 nolu regresyon denkleminde elde edilen kalıntı serilerine uygulanan klasik birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Dolar ve euro kurları için kurulan basit regresyon denklem artıklarına ilişkin klasik birim kök testi sonuçlarına göre iki kurun da kalıntı serileri %5 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan değilken birinci farklarında durağanlaşmaktadır. Serilerin birim kök içerdiği ya da içermediği şeklindeki kesin sınırlamalar, parçalı bütünleşik ve ortalamaya dönme özelliği gösteren serilerin incelemesinde düşük performans göstermektedir. Bu sebeple kalıntı serileri, analizlerin esnekliğini ve performansını artıran GPH, Lo M-R/S ve M-GPH testleri ile incelenmiştir.

Tablo 5. Regresyon Eşitliğinden Elde Edilen Kalıntı Serilerine İlişkin Birim Kök Testi Sonuçları

Testler	Dolar Kuru Kalıntı Sabitli		Dolar Kuru Kalıntı Sabitli ve Trendli		Euro Kuru Kalıntı Sabitli		Euro Kuru Kalıntı Sabitli ve Trendli	
	Düzy	1. Fark	Düzy	1. Fark	Düzy	1. Fark	Düzy	1. Fark
ADF	-1.972667	-10.1437***	-2.07285	-10.5454***	-2.6495*	-10.1067***	-2.6264	-10.2325***
	1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.0098		1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.009	
	5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.4349		5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.434	
	10% kritik değer: -2.5753		10% kritik değer: -3.1414		10% kritik değer: -2.5753		10% kritik değer: -3.14	
PP	-2.336151	-10.2032***	-2.31583	-10.4079***	-2.41525	-10.9844***	-2.3929	-11.0517***
	1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.0098		1% kritik değer: -3.4667		1% kritik değer: -4.009	
	5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.4349		5% kritik değer: -2.8774		5% kritik değer: -3.434	
	10% kritik değer: -2.5753		10% kritik değer: -3.1414		10% kritik değer: -2.5753		10% kritik değer: -3.14	
KPSS	0.408388	0.582753	0.407567	0.032977	0.324209	0.221695	0.32395	0.023222
	1% kritik değer: 0.73900		1% kritik değer: 0.21600		1% kritik değer: 0.73900		1% kritik değer: 0.2160	
	5% kritik değer: 0.46300		5% kritik değer: 0.14600		5% kritik değer: 0.46300		5% kritik değer: 0.1460	
	10% kritik değer: 0.3470		10% kritik değer: 0.1190		10% kritik değer: 0.3470		10% kritik değer: 0.119	

***, %1 anlamlılık seviyesini, ** ise %5 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 6’da yer alan GPH testi, her iki kalıntı serisi için oluşturulan “uzun dönem bağımlılık yoktur” şeklindeki boş hipotezin çeşitli anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini göstermektedir. Sıfır hipotezinin tüm kuvvetlerde reddedilmesi aynı zamanda söz konusu serilerin tüm kuvvetlerde parçalı birim kök içerdiğini yani uzun hafızaya sahip olduğunu ima etmektedir.

Tablo 6. Kalıntı Serilerine İlişkin GPH Parçalı Birim Kök Testi Sonuçları

Dolar Kuru				Euro Kuru			
Power (λ)	d istatistiği	$H_0: t_d = 0, H_1: t_d > 0$	Olasılık	Power (λ)	d istatistiği	$H_0: t_d = 0, H_1: t_d > 0$	Olasılık
.45	.946988	3.6900	0.006***	.45	.546759	2.2944	0.051**
.5	.828266	4.3615	0.001***	.5	.82582	3.5926	0.004***
.55	.874697	5.3063	0.000***	.55	.895252	4.7282	0.000***
.6	1.08349	5.5694	0.000***	.6	.829767	5.2687	0.000***
.65	1.00522	6.5409	0.000***	.65	.765435	6.2308	0.000***
.7	1.00535	7.6535	0.000***	.7	.807062	8.0224	0.000***
.75	1.03229	9.6091	0.000***	.75	.928166	8.6762	0.000***

***, %1 anlamlılık seviyesini, ** ise %5 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 7. Kalıntı Serilerine İlişkin Lo M-R/S Parçalı Birim Kök Testi Sonuçları

Dolar Kuru Lo M-R/S Test İstatistiği:			Euro Kuru Lo M-R/S Test İstatistiği:		
Max(1)	Max(2)	Max(5)	Max(1)	Max(2)	Max(5)
3.98	3.32	2.5	3.37	2.82	2.17
Kritik Değerler: 90%: [0.861, 1.747], 95%: [0.809, 1.862], 99%: [0.721, 2.098]					

Tablo 8. Kalıntı Serilerine İlişkin M-GPH Parçalı Birim Kök Testi Sonuçları

Dolar Kuru				Euro Kuru			
Power (λ)	d istatistiği	$H_0: z_d = 1, H_1: z_d < 1$	Olasılık	Power (λ)	d istatistiği	$H_0: z_d = 1, H_1: z_d < 1$	Olasılık
.45	.8028855	-0.9720	0.331	.45	.6989912	-1.4843	0.138
.5	.6632883	-1.8932	0.058*	.5	.7775017	-1.2510	0.211
.55	.7926431	-1.3332	0.182	.55	1.058093	0.3735	0.709
.6	.887637	-0.8218	0.411	.6	1.014428	0.1055	0.916
.65	1.066669	0.5599	0.576	.65	1.009903	0.0832	0.934
.7	1.09564	0.9194	0.358	.7	.9893136	-0.1027	0.918
.75	1.050467	0.5509	0.582	.75	.9768234	-0.2530	0.800

***, %1 anlamlılık seviyesini, ** ise %5 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 7’de yer alan Lo M-R/S testi, GPH testinin bulgularını desteklemektedir. Çünkü azami 1, 2 ve 5 gecikmenin tamamında test istatistik değerleri kritik değerden büyük çıkmakta yani “uzun dönem

bağımlılık yoktur” sıfır hipotezi reddedilmektedir. Tablo 8’de sunulan M-GPH test sonuçları da kalıntı serilerinin birim kök içerdiği şeklinde kurulan hipotezin 0.50 kuvveti haricinde reddedilemediğini göstermektedir.

SAGP’nin geçerliliğinin hem dolar hem de euro kurları kalıntı serileri için test edilmesi sonrası, serilerin düzeyde durağan çıkmaması her iki kalıntı serisi için de ξ (uzun hafıza) parametresinin tahmin edilmesini gerektirmektedir. Bu sebeple her iki kalıntı serisi için farklı ARFIMA(p, ξ , q) tahminleri yapılmış ve sonuçları tablo 9(a) ve 9(b) ile sunulmuştur¹.

Tablo 9(a). Kalıntı Serilerine İlişkin ARFIMA Testi Sonuçları

(p, ξ , q)	Dolar Kal.(0, ξ , 0)	Dolar Kal.(1, ξ , 0)	Dolar Kal. (0, ξ , 1)
μ	0.0354724 (0.7442) [0.9620]	0.048692 (0.0486) [0.3895]	0.0361380 (0.4524) [0.9364]
ψ	-	0.940287 (0.03805) [0.0000]***	-
ξ	0.498337 (0.0152) [0.0000]***	0.233515 (0.0865) [0.0077]***	0.496931 (0.0227) [0.000]***
θ	-	-	0.747305 (0.0522) [0.000]***
Log(L)	436.036598	515.977616	497.188906
AIC	-4.73264042	-5.59538378	-5.39004269
ARCH-LM(prob)	0,0000***	0.4091	0.8635

*, **, *** %10, %5, %1 anlamlılık seviyelerinde istatistiki anlamlılığı, () standart hataları, [] ise p olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 9(b). Kalıntı Serilerine İlişkin ARFIMA Testi Sonuçları

(p, ξ , q)	Euro Kal.(0, ξ , 0)	Euro Kal.(1, ξ , 0)	Euro Kal. (0, ξ , 1)
μ	0.0179791 (0.7009) [0.9796]	0.0156335 (0.03179) [0.624]	0.0181997 (0.3297) [0.9560]
ψ	-	0.757465 (0.1572) [0.000]***	-
ξ	0.497223 (0.0149) [0.000]***	0.360819 (0.1885) [0.0573]*	0.492927 (0.0298) [0.000]***
θ	-	-	0.637387 (0.05097) [0.0000]***
Log(L)	481.832669	531.077139	524.075768
AIC	-5.23314393	-5.76040589	-5.68388818
ARCH-LM	0.0026***	0.6187	0.8751

*, **, *** %10, %5, %1 anlamlılık seviyelerinde istatistiki anlamlılığı, () standart hataları, [] ise p olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo sonuçlarına göre dolar kalıntı serisinde ξ parametresinin 0.23 ile 0.49 arasında bir değere sahip olduğu $0 < \xi < 0.5$ davranışı sergilediği yani kalıntı serisinin uzun hafızaya sahip olduğu fakat ortalamaya geri döndüğü, Dolar kurunun uzun dönemde SAGP’ne uygun davrandığı şeklinde yorumlanabilir. Euro kalıntı serisine ait ARFIMA(p, ξ , q) sonuçlarına göre ise ξ parametresinin 0.36 ile 0.49 arasında değiştiği, dolar kalıntı serisine benzer şekilde uzun hafızaya sahip fakat ortalamaya geri dönen bir özellik sergilediği, Euro kurunun da uzun dönemde SAGP’ne uygun davrandığı test sonuçlarından anlaşılmaktadır.

¹ Kalıntı serileri için ARFIMA (p, ξ , q) modellerinin tüm kombinasyonları p, q = 0,1,2 olmak üzere tahmin edilerek en uygun modelin seçilmesinde AIC ve SIC kriterleri kullanılmıştır.

SONUÇ

SAGP hipotezi, döviz kurlarındaki değişimleri ülkeler arasındaki enflasyon oranı farklılıklarını dikkate alarak açıklayan bir hipotezdir. Ülkelerin fiyat seviyeleri arasında teorik açıdan uzun dönemli ilişkilerin varlığını ileri süren SAGP hipotezinin geçerliliğine, reel döviz kurlarının birim köke sahip olup olmamasına göre karar verilmektedir. Yüksek frekanslı reel döviz kurlarının, otokorelasyon fonksiyonlarındaki hiperbolik oranda azalma ve uzun dönem bağımlılık özelliğinin incelenmesinde uzun hafıza testleri son zamanlarda sıklıkla kullanılmaya başlanmış ve bu testler klasik birim kök testlerine göre daha yüksek performans göstermiştir.

Çalışmada, Türkiye’nin enflasyon hedeflemesi rejimine geçtiği 2001 yılı sonrası, 2002:10-2017:12 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Reel döviz kurlarının uzun hafıza özelliği gösterip göstermediğini incelemek amacıyla A.B.D doları ve euro bazında iki ayrı reel döviz kuru serisi oluşturulmuş ve bu serilere klasik birim kök testleri uygulanmıştır. ADF, PP ve KPSS birim kök testleri sonucunda, her iki reel kur serisinin de aynı dereceden durağan süreçler sergilediği gözlemlenmiş ve söz konusu serilerde parçalı birim kök olabileceği düşünülerek GPH, Lo M-R/S ve M-GPH birim kök testleri uygulanmıştır. Reel kur serilerine ilişkin olarak uygulanan GPH ve Lo M-R/S testleri “uzun hafıza yoktur” sıfır hipotezinin reddedilmesiyle sonuçlanmış yani serilerin parçalı birim köke sahip oldukları ortaya çıkmıştır. d’nin dağılımının, $H_0: d=1$ olduğu durum için modifiye edilen M-GPH testine göre, “uzun hafıza yoktur” sıfır hipotezi reel dolar kuru serisi 0.65’inci kuvvette, reel euro kuru ise 0.55, 0.6 ve 0.65’inci kuvvetlerde reddedilmiştir.

Ulusal fiyat seviyeleri arasında uzun dönem denge ilişkisini ayrıca test etmek amacıyla, yerel fiyat endeksinin açıklayıcı değişken; yerli para birimine dönüştürülen yabancı fiyat endeksinin ise açıklanan değişken olduğu (dolar ve euro için iki ayrı basit regresyon eşitliği) regresyon eşitliği kurulmuştur. Söz konusu regresyon eşitliklerinden elde edilen kalıntılara birim kök ve uzun hafıza testleri uygulanmıştır. Kalıntı serilerinin test sonuçları, reel kur serilerinin test sonuçlarıyla oldukça örtüşmesi üzerine d parametresi ARFIMA modeli çerçevesinde tahmin edilerek reel kur serilerinin bütünleşme derecelerinin $d < 1$ koşu¬lunu sağladığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, ilgili dönemde meydana gelen şokların reel döviz kurları üzerindeki etkisi zamanla ortadan kalktığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz bulgularının ışığında, reel döviz kurlarının uzun dönemde ortalamaya dönen bir süreç izlediği başka bir ifade ile SAGP hipotezinin söz konusu dönemde Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu söylenebilir.

Türkiye’de üretimin girdi kompozisyonu yüksek düzeyde ithal girdilerden oluşması, nominal döviz kurlarında meydana gelen şokların üretim maliyetlerini dolayısıyla yurtiçi fiyatları arttırabileceği beklenebilir. Ancak fiyatlardaki rijitlik nominal döviz kurlarındaki şokların fiyatlara geçiş etkisini azaltarak kısa dönemde parite değerinden sapan reel döviz kurunun uzun dönemde tekrar parite değerine dönmesine neden olmaktadır. SAGP hipotezinin uzun dönemde geçerliliğinin olması Türkiye’de istikrarlı bir döviz kuru politikası olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yani nominal döviz kurları fiyat farklılıklarını ortadan kaldırmaktadır. Bir başka açıdan değerlendirilecek olursa reel döviz kurlarının

durağan ancak dirençli ve uzun hafıza özelliği göstermesi, Türkiye’nin finansal istikrar politikalarında kalitesini arttırması ve makro iktisadi anlamda rekabet derecesini yükseltmesi için döviz kurlarındaki istikrarı hedeflemesi gerekmektedir.

Elde edilen analiz bulguları, Erilat (2003), Yıldırım ve Yıldırım (2012), Kutlu ve Yurttagüler (2014), Çeviş ve Ceylan (2015) ve Güriş vd.’nin (2016) çalışmalarıyla benzeşmektedir. İlerdeki çalışmalarda döviz kurlarındaki değişimlerin faiz paritesi teorisi bağlamında ele alınarak incelenmesi SAGP hipotezinin test edildiği çalışmalara derinlik kazandıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AHKING, F. W. (2010), Non-Parametric Tests Of Real Exchange Rates in The Post-Brettonwoods Era, *Empir Econ*, 39, 439–456.
- ALBA, J. D., ve PAPELL, D. (2007), Purchasing Power Parity and Country Characteristics: Evidence from the Panel Data Tests, *Journal of Development Economics*, 83, 240-251.
- ALOY, M., BOUTAHAR, M., GENTE, K. ve FEISSOLLE, A. P. (2011), Purchasing Power Parity and The Long Memory Properties of Real Exchange Rates: Does One Size Fit All?”, *Economic Modelling*, 28, 1279-1290.
- ASLAN, N. ve KANBUR A. N. (2007), Türkiye’de 1980 Sonrası Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı, *Marmara Üniversitesi İ.İ.F. Dergisi*, 23(2), 9-43.
- BELKACEM, L., EL MEDDEB, Z. ve BOUBAKER, H. (2005), Foreign Exchange Market Efficiency: Fractional Cointegration Approach, *International Journal of Business*, 10(3), 285-302.
- BOZOKLU, Ş. ve YILANCI, V. (2010), Reel Döviz Kurlarının Durağanlığı: E7 Ülkeleri İçin Ampirik Bir İnceleme. *Maliye Dergisi*, 158, 587-606.
- BÜBERKÖKÜ, Ö. (2014), Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Uluslararası Satın Alma Gücü Paritesi: Panel Koentegrasyon Testlerinden Kanıtlar, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 8(1), 117-139.
- CASSEL, G. (1918), Abnormal Deviations in International Exchanges, *The Economic Journal*, 28, 413-415.
- CHEUNG, Y-W. ve LAI, K. S. (1993), A Fractional Cointegration Analysis of Purchasing Power Parity, *Journal of Business & Economic Statistics*, 11(1), 103-112.
- CHEUNG, Y-W. ve LAI, K. S. (1998), Parity Reversion in Real Exchange Rates During the Post-Bretton Woods Period, *Journal of International Money and Finance*, 17, 597-614.
- ÇEVİK, E. İ. ve ERDOĞAN, S. (2009), Bankacılık Sektörü Hisse Senedi Piyasasının Etkinliği: Yapısal Kırılma Ve Güçlü Hafıza. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 26-40.
- ÇEVİŞ, İ. ve CEYLAN, R. (2015), Kırılgan Beşlide Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) Hipotezinin Test Edilmesi, *Journal of Yasar University*, 10(37), 6381-6393.
- DICKEY, D. A. ve FULLER, W. A. (1979), Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- DICKEY, D. A. ve FULLER, W. A. (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- ERLAT, H. (2003), The Nature of Persistence in Turkish Real Exchange Rates, *Emerging Markets Finance & Trade*, 39(2), 70-97.
- GEWEKE, J. ve PORTER-HUDAK, S. (1983), The Estimation And Application Of Long Memory Time Series Models, *Journal of Time Series Analysis*, 4, 221-238.
- GRANGER, C. W. J. VE JOYEUX, R. (1980), An Introduction To Long Memory Time Series Models and Fractional Differencing. *Journal of Time Series Analysis*, 1(1), 15-29.
- GÜLOĞLU, B., İSPİR, S. ve ONAT D. (2011). Testing The Validity of Quasi PPP Hypothesis: Evidence From A Recent Panel Unit Root Test With Structural Breaks, *Applied Economics Letters*, 18, 1817-1822.
- GÜRİŞ, B., YILDIRIM TIRAŞOĞLU, B. ve TIRAŞOĞLU, B. (2016), Türkiye’ de Satın alma Gücü Paritesi Geçerli mi?: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri, *Social Sciences Research Journal*, 5(4), 30-42.
- HADRI, K. ve RAO, Y. (2008), Panel Stationarity Test with Structural Breaks, *Oxf Bull Econ Stat*, 70, 245–269.
- HOLMES, M. J. (2002), Purchasing Power Parity and the Fractional Integration of the Real Exchange Rate: New Evidence for Less Developed Countries, *Journal of Economic Development*, 27(1), 125-135.
- HOLMES, M.J., OTERO, J. VE PANAGIOTIDİS, T. (2012), PPP in OECD Countries: An Analysis of Real Exchange Rate Stationarity, Cross-Sectional Dependency and Structural Breaks, *Open Economies Review*, 23(5), 767-783.

- HOSKING, J. R. M. (1981), Fractional Differencing, *Biometrika*, 68(1), 165-176.
- JOHANSEN, S. (1988), Statistical Analysis Of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3), 231-254.
- JOHANSEN, S. ve JUSELIUS, K. (1990), Maximum Likelihood Estimation And Inference On Cointegration With Applications To The Demand For Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- KALYONCU, H. (2009), New Evidence Of The Validity of Purchasing Power Parity From Turkey, *Applied Economics Letters*, 16, 63–67.
- KAROGLOU, M., ve MORLEY, B. (2012), Purchasing Power Parity and Structural Instability in the US/UK Exchange Rate, *Inter. Fin. Markets, Int. and Money*, 22, 958-972.
- KUTLU, S ve YURTTAGÜLER, İ. M. (2014), Türkiye’de Reel Döviz Kurlarının Uzun Hafıza Özellikleri: Kesirli Bütünleşme Analizi, *Marmara Üniversitesi İİB Dergisi*, 36(1), 373-389.
- KWIATKOWSKI, D., PHILLIPS, P. C. B., SCHMIDT, P. ve SHIN, Y. (1992), Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against The Alternative of A Unit Root, *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- LO, A. W. (1991), Long-Term Memory in Stock Market Prices, *Econometrica*, 59(5), 1279-1313.
- LOTHIAN, J. R. ve TAYLOR, M. P. (2000), Purchasing Power Parity over Two Centuries: Strengthening The Case for Real Exchange Rate Stability: A Reply To Cuddington And Liang, *Journal of International Money and Finance*, 19, 759–764.
- LOTHIAN, J. R. ve TAYLOR, M. P. (2008), Real Exchange Rates over The Past Two Centuries: How Important is The Harrod–Balassa–Samuelson Effect?, *The Economic Journal*, 118, 1742–1763.
- PERRON, P. (1989), The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- PETER, C. B. P. ve PERRON, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- PHILLIPS, P. C. B. (1999a), Discrete Fourier Transforms of Fractional Processes, Unpublished Working Paper, 1243, Cowles Foundation for Research in Economics, 01 Şubat 2018 tarihinde Yale Üniversitesi <http://Cowles.Econ.Yale.Edu/P/Cd/D12a/D1243.pdf> adresinden alındı.
- PHILLIPS, P. C. B. (1999b), Unit Root Log-Periodogram Regression, Unpublished Working Paper, 1244, Cowles Foundation For Research in Economics, 01 Şubat 2018 tarihinde Yale Üniversitesi <http://Cowles.Econ.Yale.Edu/P/Cd/D12a/D1244.pdf> adresinden alındı.
- ROBINSON, P. M. (1995), Log-Periodogram Regression Of Time Series With Long Range Dependence, *Annals of Statistics*, 23, 1048-1072.
- ROGOFF, K. (1996), The Purchasing Power Parity Puzzle, *Journal of Economic Literature*, 34(2), 647-668.
- SARNO, L. ve TAYLOR, M. P. (2002). Purchasing Power Parity and The Real Exchange Rate. *IMF Staff Papers*, 49(1), 65–105.
- SARNO, L. ve TAYLOR, M. P. (2003). *The Economics of Exchange Rates*, New York: Cambridge University Press.
- SIMS, C. A. (1980), Macroeconomics and Reality, *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- STOCK, J. H. ve WATSON, M. W. (2001), Vector Autoregressions, *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 101-115.
- ŞENER, S., YILANCI, V. ve CANPOLAT, E. (2015), Satın Alma Gücü Paritesi ve Varyasyonlarının Türkiye İçin Sınanması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), 53-63.
- TARI, R. ve YILDIRIM, D. Ç. (2009), Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi*, 16(2), 95-105.
- TATOĞLU, F. Y., (2009), Reel Efektif Döviz Kurunun Durağanlığının Yapısal Kırımlı Panel Birim Kök Testleri Kullanılarak Sınanması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 310-323.

- TAYLOR, A. M. ve TAYLOR, M. P. (2004), The Purchasing Power Parity Debate, *Journal of Economic Perspectives*, 18, 135–158.
- TAYLOR, M. P. (1995), The Economics of Exchange Rates, *Journal of Economic Literature*, 33(1), 13-47.
- TAYLOR, M. P. (2003), Purchasing Power Parity, *Review of International Economics*, 11, 436-452.
- TAYLOR, M. P. (2006), Real Exchange Rates and Purchasing Power Parity: Mean-Reversion in Economic Thought, *Applied Financial Economics*, 16:1-2, 1-17.
- TAYLOR, M. P. ve SARNO, L. (1998). The Behavior of Real Exchanges During The Post- Bretton Woods Period, *Journal of International Economics*, 46, 281–312.
- TCMB (2013), Parasal Aktarım, 30 Nisan 2017, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8cdd0f38-142f-493b-b489-bdc0111491bb/ParasalAktarim.pdf?MOD=AJPERES> adresinden alınmıştır.
- TELATAR, E., ve HASANOV, M. (2009), Purchasing Power Parity in Transition Economies: Evidence From The Commonwealth of Independent States, *Post-Communist Economies*, 21(2), 157-173.
- TURGUTLU, E. (2004), Fisher Hipotezinin Tutarlılığının Testi: Parçalı Durağanlık Ve Parçalı Koentegrasyon Analizi, *DEÜ İİBF Dergisi*, 19(2), 55-75.
- TÜİK (2008), Satınalma Gücü Paritesi Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi, 4, 1-64.
- YILDIRIM, K., MERCAN, M., ve KOSTAKOĞLU, F. S. (2013). Satın Alma Gücü Paritesinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 75-95.

KIYMETLİ MADENLERİN PORTFÖY ÇEŞİTLENDİRME KATKISI: BİST UYGULAMASI

PORTFOLIO DIVERSIFICATION CONTRIBUTION OF PRECIOUS METAL: CASE OF BIST

Devran DENİZ

Arş. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
ddeniz@bandirma.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3808-1929>

H. Aydın OKUYAN

Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
haydin@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8960-8175>

Şakir SAKARYA

Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
sakarya@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2510-7384>

Başvuru Tarihi/Application Date: 17.04.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 30.05.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.416028

Öz

Modern portföy teorisinin temelinde korelasyonu düşük varlıkların portföye dâhil edilmesinin portföy riskini azaltacağı düşüncesi bulunmaktadır. 1999-2018 veri dönemini kapsayan bu çalışmada altının BİST hisse senedi portföylerine sağladığı çeşitlendirme katkısı araştırılmıştır. Hisse senetleri ile altın arasında negatif korelasyon ve negatif beta katsayısının varlığı tespit edilmiş, söz konusu negatif ilişkinin yerel ve global şok dönemlerinde artış gösterdiği görülmüştür. Buradan hareketle hisse senedinden oluşan portföyleri altın ile çeşitlendirmenin normal zamanlarda portföye istikrar kazandıracağı negatif şok dönemlerinde de kayıpları sınırlayacağı; bir başka ifade ile BİST yatırımcısı açısından altının güvenli liman olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim hisse senedi portföyünü temsil eden BİST100 endeksine çeşitli ağırlıklarda altın eklenmiş ve oluşan portföyün riskinin azaldığı/Sharpe rasyosunun yükseldiği görülmüştür. Kriz dönemlerinde de kayıplar önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca çalışmada emtiaların portföy çeşitlendirmesine katkısı değerlendirilmiş ve platinyum ve gümüşün de portföylerin risk getiri profiline katkı sağlayacağına dair bulgular edinilmiştir.

Abstract

The basic assumption of the modern portfolio theory is that adding of assets, which has low correlation between each other, to portfolio would reduce portfolio risk. This study investigates the contribution of gold to diversify stocks portfolio on Istanbul Stock Exchange (BIST) between April 1999- April 2018 periods. Negative correlation between stocks and gold and negative beta coefficients for gold were found and this negative relationship increased during local and global shock periods. For this reason, it was understood that it is beneficial to diversify stock portfolio with gold and gold is safe haven for BIST investor. In fact, gold was added at different ratios to stocks portfolio and it was seen that risk of mixed portfolio decreased significantly and increased Sharpe ratio of it compared to stocks portfolio. In addition, losses of portfolios decreased significantly during crisis periods. Also, in this study the contribution of commodities to portfolio diversification was assessed and found that other precious metals, platinum and silver, may also contribute to stock portfolio diversification.

Anahtar kelimeler: Portföy Çeşitlendirmesi, Emtia, Altın, Portföy Performansı, Sharpe Rasyosu

Keywords: Portfolio Diversification, Commodity, Gold, Portfolio Performance, Sharpe Ratio

EXTENDED SUMMARY

Research Purpose: In this study, it was researched diversification benefit of gold, platinum and silver (which are precious metals) for stock portfolio in Istanbul Stock Exchange (BIST).

Literature Review: In literature it was pointed out that commodities and precious metals have negative correlations with stocks and they contribute to stocks portfolio in terms of diversification (Ermış, 2010:22). Bodie and Rosansky (1980), Hillier et al. (2006), Erb and Harvey (2006), Ildırar and İscan (2016), Büyüksahin et al. (2010) got results in this direction. Particularly, gold's negative relationship with stocks increase during crisis periods and it limits losses at portfolio during these times. In empirical workings it was found results in this direction for developed and emerging countries and gold was described as *safe haven*. Aksoy and Topçu (2013) and Çitak (1998) also found that gold is safe haven for Istanbul Stock Exchange (BIST) investor.

Methodology: BIST100 return index was used as representative of BIST stocks portfolio. Istanbul Gold Exchange gold spot price and London Metal Exchange silver and platinum spot price was used for precious metal prices. Data period is between 1999-April and 2018-April and data frequency is weekly. Risk free interest rate for every year is 90 days expiry treasury interest rate.

In this study, firstly descriptive statistics (return, risk, Sharpe ratio and correlations) for BIST100 index, gold, silver and platinum are indicated. Later, it was indicated return, risk and performance (Sharpe ratio) of BIST100 index portfolios which include various weighted gold in terms of passive investing strategy.

Results and Conclusions: Weekly returns of BIST100, gold, silver and platinum are respectively %0.47, %0.43, %0.39, %0.43; standard deviations are %4.75, %2.82, %4.08, %3.45 and Sharpe ratios are %6.2, %9.3, %6.4; %6.4. Also it was seen that there are negative correlations between BIST100 and three precious metals (respectively -0.30, -0.12 and -0.20). These findings point out a priori knowledge that diversifying stocks portfolios in BIST with precious metal is useful. Gold was added at different ratios to stock portfolios and it was seen that portfolio risk decreased and Sharpe ratio increased. It was found that optimal gold weight in stock portfolios is %67 and in this case stock portfolio Sharpe ratio increased roughly twice.

Additionally negative correlation of gold with BIST100 increased during crisis periods. In these times, %30 being of gold in portfolio decreased losses %41, %40 being of gold in portfolio decreased losing %54. In the robustness part of working, beta coefficient of gold to BIST100 was found -0.18 and this negative beta coefficient increased to -0,31 during negative shocks. These findings confirmed that gold is safe haven for BIST investor.

GİRİŞ

Modern portföy teorisinin kurucusu Harry Markowitz varlıkların bireysel risklerinden daha çok birbirleri ile ilişkisinin önemli olduğunu tespit etmiş ve portföye birbiri ile yüksek korelasyon içinde olmayan varlıkların eklenerek portföy riskinin düşürülebileceğini belirlemiştir. Portföye eklenen varlıkların birbirleriyle olan ilişkileri ne kadar düşükse portföyün toplam riski de o kadar düşecektir (Markowitz, 1952: 89). Ancak bilgi ve iletişim hızının artmasıyla birlikte hem yurtiçi hisse senedi fiyatlarının birbirleriyle olan ilişkisi; hem de yabancı hisse senedi piyasalarıyla yurt içi hisse senedi piyasası arasında ilişkiler oldukça yüksek seviyelere gelmiştir. Bu durum hisse senedi ve tahvilden oluşan portföy çeşitlendirmesinin faydasını azaltmış ve yatırımcıları hisse senetleriyle korelasyonu düşük olan yeni varlıkları portföye eklemeye itmiştir (Mulyadi ve Anvar, 2012:4). Emtialar hisse senetleriyle olan düşük korelasyonu ve getiri potansiyelleriyle portföy çeşitlendirilmesinde oldukça önemli bir yatırım aracı haline gelmiştir.

Modern portföy teorisinin en çok eleştirilen yönü kriz dönemlerinde portföydeki varlıklar arasındaki korelasyonun artması ve en çok ihtiyaç duyulduğu zamanda çeşitlendirme faydasının kaybolmasıdır (AlKulaib ve Almudhaf, 2011: 162). Çeşitlendirme faydası sağlamak için portföye alınan düşük korelasyonlu varlıkların kriz dönemlerinde aralarındaki korelasyonun arttığı ve gerçek bir çeşitlendirme faydası sağlamadığı iddia edilmektedir (Baur ve Lucey, 2010: 219). Baur ve McDermot (2010:1889) bu durumun nedenini kriz dönemlerinde yatırımcıların riskli varlıkların hemen her türünü elden çıkarmaya yöneldiği, bunun da varlıklar arası korelasyonu artırdığı şeklinde ifade etmektedir (Baur ve McDermot, 2010: 1889). Güvenli liman kavramı piyasadaki riskin yükseldiği ve/veya belirsizliğin arttığı durumlarda yatırımcıların yöneldiği ve en çok ihtiyaç duyulduğu dönemde çeşitlendirme faydası sağlayan yatırım araçları için kullanılan bir kavramdır. Güvenli liman olarak tanımlanan varlıklar kriz dönemlerinde portföydeki kayıpları azaltmakta ve gerçek bir çeşitlendirme faydası sağlamaktadırlar (Baur ve Lucey, 2010: 219; Baur ve McDermot, 2010: 1889). Genel olarak kriz dönemlerinde güvenli liman olarak kabul edilen bir finansal varlık altındır. Zira kriz dönemlerinde altının hisse senetleri ve diğer riskli varlıklar ile negatif veya düşük korelasyonu devam etmektedir (AlKulaib ve Almudhaf, 2011: 162; Joscha vd.,2014: 13; Hillier vd., 2006: 98). Hatta altın için “altının iyi tarafı kötü haberleri sevmesidir (Beauty of gold is, it loves bad news)” ifadesi oldukça sık kullanılmaktadır (Baur ve McDermott, 2010: 1887). Bu nedenle bu çalışmada emtialar arasından altının portföy çeşitlendirmesine olan katkısı ölçülmek istenmiştir¹. Bu katkı kriz dönemlerinde ve normal dönemlerde ayrı ayrı test edilmiştir. Kriz dönemleri, küresel ve ülkemize özgü olanlar şeklinde ayrı ayrı incelenmiştir. Bu çalışma, sermaye piyasaları oldukça oynak olan ülkemizde, global ve yerel negatif şok süreçlerinde portföye çeşitlendirme sağlayacak varlıkların katkılarını ortaya koyacak olması sebebiyle önemlidir.

Literatürdeki çalışmalar, altının genel olarak özellikle gelişmiş ülke yatırımcıları için güçlü bir güvenli liman (kriz dönemlerinde fiyatının yükselişe geçtiği), gelişmekte olan ülkeler için ise zayıf güvenli liman olduğu bu sebeple altın ve türevlerini hisse senedi portföylerinde tutmanın fayda sağladığı yönünde toplanmaktadır. Küresel ve kendine özgü negatif şoklara maruz kalan Türkiye piyasası açısından da altın ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı oluşu ve altının portföye katkısını ampirik olarak test eden çalışmaya tarafımızca rastlanmamış olması eseri özgün kılmaktadır.

1. LİTERATÜR

Emtia, hammadde ya da üretilmiş mamul durumunda, bireysel tüketiciden çok üreticilerin işlemlerine yönelik alınıp satılan fiziksel mallardır (Gökakın, 2014: 26). Emtialar ticarete konu ve belli standardı olan mallar olarak da tanımlanabilir (Ermiş, 2010: 19).

¹ Bireysel veya kurumsal bütün yatırımcı tiplerinin çeşitli yollarla kolayca ulaşabilmesi ve depolama veya saklama kolaylığı altın emtiasının seçilmesindeki diğer nedenlerdir.

Emtialara yatırım yapılmasının başlıca nedenleri borçlanma araçlarından ve belirli periyotlarda hisse senetlerinden daha yüksek performans göstermesi, fiyat manipülasyonlarına çok açık olmaması, enflasyona yönelik hedge aracı olmasıdır. Ancak emtiaların tercih edilmesindeki en önemli neden geleneksel hisse senedi ve tahvil portföylerine çeşitlendirme faydası sağlamasıdır (Ermış, 2010: 22). Nitekim Bodie ve Rosansky (1980), Hillier vd. (2006), Erb ve Harvey (2006), Ildırar ve Iscan (2016), Buyuksahin vd. (2010) gibi emtia getirileriyle hisse senedi ve tahvil getirileri arasında önemli ölçüde ilişkisizlik bulan fazlaca araştırmacı mevcuttur. Bu ilişkisizlikten kasıt bazen negatif bazen sıfıra yakın korelasyondur. Bu durum emtiaları portföy kazançlarının istikrarına katkı sağlamada önemli hale getirmektedir.

Diğer varlıklardan farklı olarak önemli negatif şok dönemlerinde yükselişe geçerek gerçek bir portföy çeşitlendirme faydası sağlayan önemli bir emtia olarak altın bilinmektedir. Bu yönüyle altının kullanım alanı son yıllarda mücevherat alanından yatırım alanına doğru kaymaya başlamıştır (Baur ve McDermott, 2010: 1888). Emtia ve altının portföy çeşitlendirme katkısına ilişkin yapılan çalışmalardan bir bölümü aşağıda özetlenmiştir.

Ildırar ve Iscan (2016) çeşitli ülkeler için 2012-2015 dönemini kapsayan çalışmada aylık verilerle 15 Kıta Avrupa'sı ve Asya ülkesi için hisse senetlerinin doğalgaz, demir, kauçuk ve buğday emtia fiyatları ile eş bütünlük olmadığını belirlemiştir.

Conover vd. (2007) 1973-2006 dönemi için günlük veri ile SP500 endeksi hisseleri üzerinde yaptığı çalışmada altın, gümüş ve platinyum gibi değerli metalleri hisse senedi portföyüne %25 oranında eklemenin portföyün yıllık getirisini %1,65 artırdığı, riskini ise %1,86 düşürdüğünü tespit etmiştir.

Altının portföy çeşitlendirmesine nicel katkısını ölçen öncül araştırmalardan biri Jaffe'nin (1989) 1971-1989 dönemine ait aylık verilerle yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmada yurtiçi ve yurtdışı hisse senetleri ile tahvilden oluşan portföylere %5, %10 ve %15 oranlarında altın ve altın üreten şirket hisse senetleri eklemenin portföy getirisini aylık bazda %0,04 kadar artırırken, portföy riskini aylık %0,07 kadar düşürdüğünü gözlemiştir. Ayrıca altının sağladığı faydanın altın şirketlerinin sağladığı faydadan daha yüksek olduğu, çünkü altının SP500 endeksi ile daha düşük korelasyona ve betaya sahip olduğunu tespit etmiştir.

Mulyadi ve Anwar (2012) hisse senedi ve altın getirileri arasında kurdukları model sonucunda hisse senetlerinin düştüğü dönemde altının değer kazanma olasılığının yükseldiğine dair anlamlı bulgular elde etmiş ve altının portföy çeşitlendirilmesinde kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

Chua vd. (1990) yaptığı çalışmada 1970-1988 verileriyle altın ve altın üreten şirket hisse senetleri ile portföy çeşitlendirmenin faydasını araştırmıştır. Sonuçta yıllara göre değişmekle beraber ortalamada altın ile SP500 arasında sıfıra yakın bir korelasyon (0,05) ve sıfıra yakın bir beta (0,11) tespit etmiştir. Bu sonuç hisse senedi portföyünü altın veya altın şirketleri ile çeşitlendirmenin önemli bir fayda sağlayacağını göstermiştir. Ayrıca altın şirketleri ile SP500 arasında 0,345 korelasyon ve 0,86 beta olduğunu tespit etmiştir. Bu da altın şirketleri ile hisse senedi portföyünün çeşitlendirilebileceğini ancak altınla çeşitlendirme kadar fayda sağlanamayacağını göstermiştir. Bu durum altın şirketinin kazançlarının altın fiyatlarının yanı sıra makroekonomik değişkenlerden de etkilendiği gerçeğiyle açıklanmıştır.

AlKulaib ve Almudhaf (2011) 2001-2010 yılları arasında altın ile Kuveyt borsası endeksinin (KSE) uzun dönemde eşbütünlük olmadığı ve kısa dönemde aralarında zayıf ve istatistiksel açıdan anlamsız ilişki bulunduğunu bu sebeple Kuveytli yatırımcılar için hisse senedinden oluşan portföyleri altın ile çeşitlendirmenin faydalı olacağı bir başka deyişle portföyün Sharpe rasyosunun artacağını ifade etmiştir.

Hoang vd. (2015) 1949-2012 arasındaki geniş bir dönemi alt dönemleriyle birlikte, Paris borsasındaki hisse senetleri üzerinde altının çeşitlendirme etkisini araştırmış ve altın içeren portföylerin yalnızca hisse senedi içeren portföylere hem tüm zamanlarda hem de tüm alt zaman dilimlerinde üstünlük kurduğunu tespit etmiştir. Söz konusu üstünlük körfez krizi, 2009 mortgage krizi, AB borç krizi yıllarında

maksimum düzeye çıkmıştır. Bu durum kriz dönemlerinde altının güvenli liman olma özelliğini teyit etmiştir.

Emtiaların diğer varlıklarla ilişkisi ve hisse senedi portföyüne sağladığı çeşitlendirme katkısı üzerine yurtiçinde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Aksoy ve Topçu (2013) altının getirisinin hisse senedi getirileriyle ters (-0,33 korelasyon), enflasyonla aynı yönlü ilişki içinde (0,24 korelasyon) olduğunu ve dolayısıyla portföy çeşitlendirmesinde kullanılabileceğini ve enflasyonla karşı bir koruma aracı olduğunu belirlemiştir. Çitak (1999) yaptığı çalışmada altının pay senedi piyasasına göre 1990-1999 döneminde daha düşük volatiliteye sahip olduğunu, kriz zamanlarında pay piyasasına göre daha az değer kaybettiğini (güvenli liman özelliği) ve altının pay piyasasıyla genellikle negatif veya sıfır korelasyona sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenlerle altının hisse senedi portföylerinin çeşitlendirilmesine önemli katkı sağlayacağını ifade etmiştir (Çitak, 1999: 88).

Altının kriz dönemlerinde portföye istikrar sağlayan yani güvenli liman özelliği taşımadığına dair çalışmalar da mevcuttur ancak bunlar sınırlı sayıdadır. Choudhry vd. (2015) 2000-2014 yıllarını kapsayan dönemde İngiltere (FTSE 100), ABD(S&P 500) ve Japonya (NIKKEI 225) borsalarında altının çeşitlendirme etkisi araştırmıştır. Sonuçta altının küresel finans krizi öncesi ve sonrası dönemlerde portföye çeşitlendirme faydası sağladığı belirlenmiş olmakla beraber kriz süresince portföye istikrar sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç literatürden ayrılmakla beraber, yazar bu sonucun çıkmasına dair çeşitli sebepleri çalışmasında belirtmiştir.

Hillier vd. (2006) yaptıkları çalışmada 1976-2004 arası günlük verilerle hem ABD yatırımcısı açısından (SP500) hem de ABD dışı global yatırımcı açısından (EAFE endeksi²) 3 değerli metalin (altın, platinyum ve gümüş) bu endekslerle ilişkisini incelemiş ve değerli metallerin portföy çeşitlendirme katkısını araştırmıştır. 32 yıllık dönem için SP500 ile altın, platinyum ve gümüş arasında sırasıyla -0,03, 0,01, -0,02; aynı değerli metaller ile EAFE endeksi arasında ise 0,14, 0,14 ve 0,11 gibi düşük seviyeli korelasyonlar bulmuştur. Ayrıca değerli metallerin her iki endeks ile arasındaki ilişkinin son yıllarda daha zayıfladığını da belirlemiştir. Bu sonuçlar her üç metalin her iki endeks için çeşitlendirme faydası sağlayacağını ve bu faydanın ABD yatırımcısı açısından diğer gelişmiş ülke yatırımcılarına göre daha fazla olacağını göstermektedir. Hiller vd. (2006) ayrıca volatilitenin arttığında değerli metaller ile hisse senedi endekslerinin ilişkisinin azaldığını da tespit etmiştir. Ancak normalüstü düşüşlerde söz konusu ilişkilerin azaldığına dair bulgu elde edememiştir.

Baur ve McDermott (2010) 1979-2009 dönemi için yaptıkları çalışmada, birçok gelişmiş ülke için altının negatif şok durumlarında güçlü güvenli bir liman olduğu sonucuna ulaşmış, ancak majör gelişmekte olan ülkeler (BRIC) için zayıf güvenli liman sonucunu elde etmiştir. Yazarlar bunun nedenini gelişmiş ülke yatırımcısının kriz dönemlerinde altına sığınması, gelişmekte olan ülke yatırımcısının ise gelişmiş ülke hisse senetlerine yönelmesi olarak açıklamışlardır.

Yukarıda altının çeşitlendirme faydası üzerine literatür araştırılmış ve aktarılmıştır. Ulaşılan sonuçlar altının genel itibari ile gelişmiş ülkeler için güçlü, gelişmekte olan ülkeler için zayıf güvenli liman özelliği taşıdığına işaret etmektedir. Tüm ülke gruplarında negatif şok dönemleri için portföydeki kayıpları azaltıcı etkisi sebebiyle portföyde bulunması yararlı görünmektedir. Altının portföyde bulunması gereken orana yönelik araştırma sonuçları ise %5 ile %30 arasında yoğunlaşmaktadır. Uygulama kısmında söz konusu fayda farklı konjonktürler için ülkemiz yatırımcısı açısından ampirik olarak araştırılmıştır.

² EAFE endeksi, Avrupa, Avustralya ve Uzak Doğu'dan 21 gelişmiş ülke borsasının ortak performansını temsil eden ve Morgan Stanley Capital Index tarafından yayınlanan bir endeks olup, bu endeks üzerine çeşitli fonlar ve Chicago Board Options Exchange (CBOE) gibi çeşitli vadeli işlem borsalarında futures kontratlar bulunmaktadır (<https://www.msci.com/eafe>).

2. UYGULAMA

Uygulama bölümü değişkenler ve veri seti, metodoloji, bulgular ve kontrol testi olmak üzere 4 alt kısımdan oluşmaktadır.

2.1 Değişkenler ve Veri Seti

Diğer emtialarda olduğu gibi altın riskine de 2 şekilde maruz kalınabilir. Bunlar doğrudan fiziksel olarak spot piyasadan alım yapmak ve finansal piyasadan çeşitli formlarda temin etmektir (Moskal ve Zawadzka, 2014: 331). Doğrudan fiziksel olarak temin etmek, külçe altın olarak ya da finansal kuruluştaki altın hesapları açmak şeklinde olabilir. Finansal piyasadan ise vadeli işlem piyasalarında uzun pozisyon alınması, altın fonlarının alınması veya altın üreten şirketlerin hisse senetlerinin alınması gibi seçenekler bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada hisse senedinden oluşan portföylerin çeşitlendirilmesi spot altın ürünüyle gerçekleştirilmiştir. Çünkü spot altın ile hisse senedi endeksleri arasındaki ilişki, altın üreten şirketlerin hisse senetleri ile diğer hisse senetleri arasındakinden daha düşüktür (Chua vd., 1990 76; Conover vd. 2007: 7-8)³. Spot altın fiyatları ile vadeli altın fiyatları arasında ise çok yüksek bir korelasyon olup bu iki ürünün fiyatı neredeyse birlikte hareket etmektedir. Aynı yüksek korelasyon spot altın ve altın fonları arasında da geçerlidir.

Çalışmada emtiaların portföye katkısı görebilmek için emtia olarak altın, platinyum ve gümüş kullanılmıştır. Spot altın gr/TL fiyatı olarak BİST Kıymetli Madenler Piyasasında (eski adı İstanbul Altın Borsası) oluşan haftalık ve aylık fiyatlar kullanılmıştır. Platinyum ve Gümüş 1 ons/usd fiyatı olarak Londra emtia borsasında oluşan haftalık ve aylık fiyatı kullanılmıştır. Her iki metalin fiyatı da serbest piyasa döviz kuru ile TL'ye çevrilmiştir. Söz konusu veriler matriks veri sağlayıcısından temin edilmiştir. Platinyum ve gümüşün hem spot piyasadan fiziksel olarak hem de vadeli piyasalardan kolayca temin edilebilmesi sebebiyle BİST100 ile ilişkisi görülmek istenmiştir. BİST100 getiri endeksi ise TCMB EVDS'den elde edilmiştir. Hisse senedi portföyünü temsilen Benchmark endeks olarak BİST100 fiyat endeksi yerine getiri endeksinin kullanılmasındaki sebep BİST100 getiri endeksinin ödenen nakit temettüleri de içermesi sebebiyle borsa performansını daha doğru yansıtmasıdır⁴. İstatistiksel ve ekonometrik analizler Stata 12.0 Paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

2.2 Metodoloji

Öncelikle 30.04.1999-30.04.2018 tarihleri arasında BİST100 ve üç değerli metalin (Altın, Platinyum ve Gümüş) 19 yıllık haftalık ve aylık performansına dair tanımsal istatistiki bilgiler ölçülmüştür. Ayrıca bu dört varlığın hem normal dönemlerde hem de global ve yerel krizler dönemlerinde birbirleri ile olan ilişkisi (korelasyonu) belirlenmiştir. Daha sonra da hisse senedi portföylerinin altın ile çeşitlendirilmesinin portföy istikrarına sağlayacağı katkı araştırılmıştır.

³ Chua vd. (1990) 16 yıl için aylık verilerle yaptıkları çalışmada altın ve altın şirketlerinin hisse senetlerinin diğer hisse senetleriyle arasındaki korelasyonu sırasıyla -0,05 ve 0,30 olarak tespit etmiş ve her iki finansal ürünle hisse senedi portföylerinin riskinin düşürülebileceğini, ancak korelasyonu daha düşük olması sebebiyle altının sağlayacağı çeşitlendirme faydasının daha yüksek olacağını belirtmiştir. Ayrıca Jaffe (1989), SP500'e göre altın ve altın hisse senetlerinin betasının sırasıyla 0,09 ve 0,80 korelasyonlarının ise aynı sırayla 0,054 ve 0,304 olduğunu belirlemiştir. Bu sonuç da hisse senedi portföyün riskini azaltmada altının daha önemli olduğunu göstermiştir. Altın üreten bir şirketin değerinin sadece altın fiyatlarından değil bir bütün olarak piyasanın hareketinden de etkilendiği için bu durum şaşırtıcı değildir.

⁴ Borsa İstanbul'da endeksler fiyat ve getiri endeksi olmak üzere 2 şekilde hesaplanır. Fiyat endeksleri ödenen nakit temettüleri dikkate alınmadığından Borsa performansını olduğundan daha düşük göstermektedir. Getiri endeksleri ise ödenen nakit temettüleri endekste hisse senetlerine ağırlıkları oranında yatırıldığını dikkate alarak hesaplanır (www.borsaistanbul.com). Tanrıöver ve Doğan yaptıkları çalışmada 2015 yılında temettü dağıtımlarının yoğun olduğu Mart ve Nisan aylarında dağıtılacak nakit temettülerin BİST30 endeksini 2 bin 765 puan (yaklaşık %2,67) düşürdüğünü tespit etmiştir. Diğer aylar da düşürüldüğünde BİST30 veya BİST100 fiyat endekslerinin nakit temettüye göre geriye yönelik düzeltilmemesinden dolayı yıllık borsa performansını %4- 5 civarında düşük gösterdiği tahmin edilebilir.

Portföy performanslarının ölçülmesinde Sharpe rasyosu kullanılmıştır⁵. Çünkü Sharpe rasyosu riske göre düzeltilmiş getiriyi veren ve literatürde sıklıkla kullanılan ortalama varyans ölçütüdür (Jonson ve Larsson, 2014: 47; Levy, 1968: 46; Smith ve Dennis, 1969: 450, Hoang vd., 2015: 107; Jaffe, 1989: 59). Bu rasyonun hesaplanmasında kullanılan risksiz faiz oranı olarak vadesine 90 gün kalan hazine bonusu faiz oranı alınmıştır. Tüm çalışma dönemince her yılsonundaki vadesine 90 gün kalan hazine bonusu faiz oranlarının ortalaması alınarak tüm dönemin ortalama risksiz faiz oranı bulunmuştur. Belirli alt dönemler için risksiz faiz oranı olarak ise ilgili yılsonundaki vadesine 90 gün kalan hazine bonusu faiz oranı kullanılmıştır. Portföy performansları Sharpe rasyosunun yanı sıra Treynor performans ölçütü ile karşılaştırılamamıştır. Çünkü kıymetli madenlerin negatif beta katsayısına sahip olması nedeniyle Treynor endeksi anlamsız sonuçlar üretmektedir⁶.

Kontrol testi kısmında ise tek faktörlü modelle BİST100 endeks getirisinin Altın getirisi üzerindeki etkisi araştırılmış ve altının beta katsayısı hesaplanmıştır. Modele BİST100'deki sert düşüşleri temsil eden bir kukla değişken de eklenerek 2 faktörlü modelle negatif şok dönemlerinde altının BİST100'e göre beta katsayısı yeniden hesaplanmıştır.

2.3 Bulgular

2.3.1 Tanımsal İstatistik ve Korelasyonlar

30.04.1999-30.04.2018 tarihleri arasında BİST100 ve üç değerli metalin (Altın, Platinyum ve Gümüş) 19 yıllık (228 aylık/982 haftalık) performansına dair tanımsal istatistiki bilgiler aylık ve haftalık olarak aşağıda verilmiştir⁷.

Tablo 1. BİST100 ve Değerli Metal Tanımsal İstatistikler (Aylık)

		BİST100	Altın	Platinyum	Gümüş
(1)	Aylık Ortalama Getiri	2.15%	1.89%	1.70%	1.89%
(2)	St. Sapma	11.59%	6.11%	7.32%	8.75%
(2)/(1)	Varyasyon Katsayısı	5.40	3.24	4.29	4.64
[(1)-R _f] / (2)	Sharpe Rasyosu	12.1%	18.6%	13%	13%

Tablo 2. BİST100 ve Değerli Metal Tanımsal İstatistikler (Haftalık)

		BİST100	Altın	Platinyum	Gümüş
(1)	Haftalık Ortalama Getiri	0.47%	0.43%	0.39%	0.43%
(2)	St. Sapma	4.75%	2.82%	3.45%	4.08%
(2)/(1)	Varyasyon Katsayısı	10.19	6.49	8.78	9.40
[(1)-R _f] / (2)	Sharpe Rasyosu	6.2%	9.3%	6.4%	6.4%

Tablo 1 ve 2'den görüldüğü gibi BİST100 endeksinin 19 yıllık süreçteki getirisi (haftalık ve aylık) ve riski değerli metallere göre daha yüksektir. Ancak varyasyon katsayısı veya Sharpe rasyoları incelendiğinde riske göre en fazla getiriyi altın sağlamaktadır. Birim getiri için alınan risk en fazla BİST100 yatırımında olmuştur. Bu sonuç ilk bakışta Sharpe rasyosu en büyük olan altın başta olmak üzere değerli metallerin

⁵ Sharpe rasyosu portföyün risk priminin (portföy getirisinin risksiz faiz oranı üzerindeki getirisinin) portföyün riskine (getirilerin standart sapmasına) oranlanmasıyla bulunmaktadır. $(R_p - R_f) / \sigma_p$ formülasyonu ile bulunan Sharpe performans ölçütü portföyün toplam riskini dikkate alır ve yatırımcıların portföyün riskine göre risksiz faiz oranı üzerinde elde ettiği getiriyi (birim risk başına risk primini) gösterir (Demirtaş ve Güngör, 2004, 106).

⁶ $(R_{\text{portföy}} - R_f) / \beta$ Treynor performans ölçütü, beta katsayısı negatif olan portföylerin karşılaştırmasında anlamsız sonuçlar üretmektedir (Dağlı, 2004: 372).

⁷ 30.04.1999'dan itibaren hisse senedi ve emtiaların fiyatına sağlıklı şekilde ulaşılabilmesi dolayısıyla çalışma dönemi 30.04.1999 tarihinden başlatılmıştır.

BİST hisse senetlerini çeşitlendirmek için kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca Tablo 3 ve 4'ten görülen değerli metallerin BİST100 ile olan negatif korelasyonu aynı sonucu desteklemektedir.

Tablo 3: BİST100 ve Değerli Metal Korelasyonları (Aylık veri ile)

	BİST100	Altın	Platinyum	Gümüş
BİST100	1.00			
Altın	-0.29	1.00		
Platinyum	-0.06	0.68	1.00	
Gümüş	-0.06	0.70	0.64	1.00

Tablo 4: BİST100 ve Değerli Metal Korelasyonları (Haftalık veri ile)

	BİST100	Altın	Platinyum	Gümüş
BİST100	1.00			
Altın	-0.30	1.00		
Platinyum	-0.20	0.60	1.00	
Gümüş	-0.12	0.69	0.57	1.00

Tablo 3 ve 4'teki sonuç şaşırtıcı değildir. Çünkü literatürde hisse senedi endeksleri ile değerli metaller arasında negatif veya sıfıra yakın korelasyon görülmektedir. Korelasyon tablolarına bakıldığında değerli metaller arasından altının BİST100 ile en yüksek negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Platinyum ve gümüş de BİST100 ile negatif korelasyona sahiptir. Söz konusu negatif korelasyonlar BİST hisse senetlerini değerli metallerle çeşitlendirme faydası sağlayacağını öncül bilgisini vermektedir. Ancak düşük korelasyonların kriz (negatif şok) dönemlerinde devam edip etmediği, söz konusu faydanın en çok ihtiyaç duyulduğu dönemlerde olup olmadığının bilgisini verecektir. Bunun için 1999-2018 araştırma döneminden çeşitli negatif şok dönemleri seçilmiştir.

Bilindiği gibi ayı piyasası literatürde genel olarak borsa endeksinin bir önceki zirvesine göre %20'den daha fazla düşüş göstermesi olarak tanımlanmaktadır (Chen ve Lin, 2014: 159). Bu çalışmada en az dört hafta peş peşe düşüş göstermiş ve bu düşüşlerin toplamının %20'den fazla olduğu dönemler ayı piyasası olarak değerlendirilmiştir⁸. Çalışmada bu koşula uyan 28 Nisan-16 Haziran 2000, 3 Kasım-1 Aralık 2000, 19 Ocak- 23 Şubat 2001, 24 Ağustos- 21 Eylül 2001, 15 Ağustos 2008- 24 Ekim 2008 ve 17 Mayıs-21 Haziran 2013 dönemleridir. Bu 6 dönemin 5'i yerel negatif şok (veya kriz) sürecine biri ise 2008 global finans krizine aittir. Yerel ve global kriz dönemlerinde BİST100 ve değerli metallerin getirileri ve korelasyonları Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8'de sunulmuştur⁹.

Tablo 5. Yerel Negatif Şok Dönemlerinde BİST100 ve Değerli Metal Getirileri (Haftalık)

		BİST100	Altın	Platinyum	Gümüş
(1)	Haftalık Ortalama Getiri	-6.36%	1.63%	1.74%	1.27%
(2)	St. Sapma	6.84%	4.87%	6.11%	5.60%
(2)/(1)	Varyasyon Katsayısı	-	2.98	3.51	4.52
$[(1)-R_f]/(2)$	Sharpe Rasyosu	- 92%	%30	%25.6	%19.5

⁸ Ayı piyasasının mutlak ve keskin sayısal sınırları bulunmamakta ve farklı kaynaklarda farklı değerlendirmeler görülmektedir. (Chen ve Lin, 2014: 159). Bu sebeple çalışmada koşula uyan dönem sayısının çok fazla olmaması için sınırlama getirilmiştir.

⁹ Söz konusu dönemlerde veri sayısının azalmasından dolayı korelasyonlar sadece haftalık bazda ölçülmüştür.

Tablo 6. Yerel Negatif Şok Dönemlerinde BİST100 ve Değerli Metal Korelasyonları

	<i>BİST100</i>	<i>Altın</i>	<i>Platinyum</i>	<i>Gümüş</i>
BİST100	1.00			
Altın	-0.42	1.00		
Platinyum	-0.51	0.85	1.00	
Gümüş	-0.37	0.95	0.85	1.00

Tablo 5'ten yerel negatif şok dönemlerinde üç değerli metalin de önemli pozitif getiri sağladığı görülmektedir. Sharpe rasyosu en yüksek olan metal tüm zamanlarda olduğu gibi yine altındır. Tablo 6'dan ise yerel negatif şok dönemlerinde BİST100 ile değerli metallerin arasındaki negatif ilişkinin artarak devam ettiği görülmektedir. Bu sonuç yerel şoklara karşı değerli metallerin bir koruma aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Tablo 7 ve Tablo 8'de ise global negatif şok durumlarında varlıkların getirileri ve korelasyonları sunulmuştur.

Tablo 7. Global Negatif Şok Dönemlerinde BİST100 ve Değerli Metal Getirileri (Haftalık)

		BİST100	Altın	Platinyum	Gümüş
(1)	Haftalık Ortalama Getiri	-5.28%	2.35%	-1.55%	0.83%
(2)	St. Sapma	4.86%	5.95%	7.13%	8.58%
(2)/(1)	Varyasyon Katsayısı	-	2.53	-	10.34
[(1)-R _d]/(2)	Sharpe Rasyosu	-%112,2	36,6%	-%24,2	7.7%

Tablo 8. Global Negatif Şok Dönemlerinde BİST100 ve Değerli Metal Korelasyonları

	<i>BİST100</i>	<i>Altın</i>	<i>Platinyum</i>	<i>Gümüş</i>
BİST100	1.00			
Altın	-0.31	1.00		
Platinyum	-0.46	0.61	1.00	
Gümüş	0.20	0.54	0.40	1.00

Tablo 7'den global negatif şok durumlarında altının önemli bir getiri sağladığı (haftalık %2,35), gümüşün de pozitif getiri (haftalık %0,83) sağladığı görülmektedir. Tablo 8'den de altın ve platinyumun global şok döneminde BİST100 ile negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki bulgulara göre, tüm zaman dönemi boyunca BİST100'e göre altın daha yüksek riske göre getiri sunmaktadır ve değerli metallerin tamamı BİST100 ile negatif korelasyona sahiptir. Ayrıca negatif yerel şok dönemlerinde negatif korelasyon artarak devam etmekte ve değerli metaller pozitif getiriler sunmaktadır. Global şok döneminde de BİST ile altının ve platinyumun negatif korelasyonu artmış ve altın ve gümüş pozitif getiri sağlamışlardır. Her iki tür şok döneminde de üç değerli metalin getirisi BİST100'ün getirisinden daha yüksek veya kaybı daha düşüktür. Bu sonuçlar BİST100 endeks portföyünün değerli metalleri ile çeşitlendirilmesinin portföyü daha istikrarlı hale getireceğini göstermektedir. Özellikle altının yerel ve global şok durumlarında pozitif getirisi ve endeksle yüksek negatif korelasyonu ülkemiz yatırımcısı açısından altının güvenli liman olduğunu göstermektedir.

2.3.1 Hisse senedi Portföylerinin Altın ile Çeşitlendirmesi

Bu kısımda iyi çeşitlendirilmiş hisse senedi portföyünü (well diversified equity portfolio) temsilen BİST100 getiri endeksi alınmış ve portföyü altın ile çeşitlendirmenin nicel katkısı ölçülmüştür¹⁰. Bu amaçla

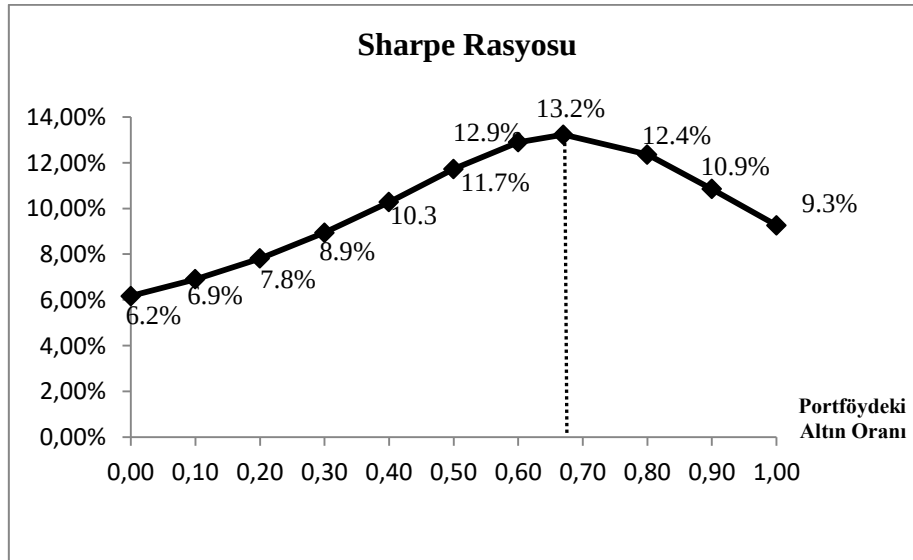
¹⁰ İyi çeşitlendirilmiş hisse senedi portföyü sistematik olmayan riskin büyük ölçüde elimine edildiği portföyler için söylenen bir kavram olup, pratikte genellikle pazar endeksi olarak alınmaktadır (Gökçe ve Cura, 2004: 64, Altıntaş, 2017: 308).

BİST100 endeksine çeşitli oranlarda altın eklenip hem tüm zamanlarda hem de yerel ve global şok dönemlerinde çeşitlendirilmiş portföyün performansı BİST100 portföyüyle karşılaştırılmıştır. Tablo 9’da sonuçlar özetlenmiştir.

Tablo 9. BİST100 ve Altın İçeren Portföy Performansları (1999-2018, Haftalık)

	BİST100 Oranı	Altın Oranı	Ortalama Getiri	St. Sapma	Sharpe Rasyosu
Portföy 1	1.0	0.0	0.47%	4.75%	6.2%
Portföy 2	0.9	0.1	0.46%	4.19%	6.9%
Portföy 3	0.8	0.2	0.46%	3.66%	7.8%
Portföy 4	0.7	0.3	0.46%	3.17%	8.9%
Portföy 5	0.6	0.4	0.45%	2.72%	10.3%
Portföy 6	0.5	0.5	0.45%	2.36%	11.7%
Portföy 7	0.4	0.6	0.45%	2.12%	12.9%
Portföy 8	0.33	0.67	0.44%	2.05%	13.2%
Portföy 9	0.2	0.8	0.44%	2.16%	12.4%
Portföy 10	0.1	0.9	0.44%	2.44%	10.9%
Portföy 11	0.0	1.0	0.43%	2.82%	9.3%

Tablo 9’den BİST100’e altın eklemenin portföy getirisini pek etkilemediği ancak riski oldukça düşürdüğü görülmektedir. Düşen risk sonucunda portföyün Sharpe rasyosu önemli ölçüde yükselmiştir. Portföye %30 oranında altın eklemenin riske göre düzeltilmiş getiriyi (Sharpe rasyosunu) yaklaşık 1 buçuk katına çıkardığı (%6,2’den %8,9’a) görülmektedir.

Şekil 1. BİST100 ve Altın İçeren Portföy Performansı (Sharpe Rasyosu)

Şekil 1 portföydeki altın oranına göre Sharpe rasyosunun değişimini görsel olarak sunulmuştur. Optimal portföy %33 oranında BİST100 portföyü, %67 oranında altından oluşmakta ve bu noktada Sharpe rasyosu 2 katından daha yukarıya çıkmaktadır.

Tablo 10 ve Tablo 11’de ise yerel ve global negatif şok dönemlerinde çeşitli oranlarda altın içeren portföylerin ortalama getiri ve riskleri gösterilmiştir.

Tablo 10. Yerel Negatif Şok Dönemlerinde BİST100 ve Altın İçeren Portföy Performansları (Haftalık)

	BİST100 Oranı	Altın Oranı	Ortalama Getiri	St. Sapma
Portföy 1	1.0	0.0	-6.36%	6.84%
Portföy 2	0.9	0.1	-5.56%	5.96%
Portföy 3	0.8	0.2	-4.76%	5.13%
Portföy 4	0.7	0.3	-3.96%	4.37%
Portföy 5	0.6	0.4	-3.16%	3.72%
Portföy 6	0.5	0.5	-2.36%	3.25%
Portföy 7	0.4	0.6	-1.56%	3.04%
Portföy 8	0.3	0.7	-0.76%	3.14%
Portföy 9	0.2	0.8	0.03%	3.54%
Portföy 10	0.1	0.9	0.83%	4.14%
Portföy 11	0.0	1.0	1.63%	4.87%

Tablo 11: Global Negatif Şok Dönemlerinde BİST100 ve Altın İçeren Portföy Performansları (Haftalık)

	BİST100 Oranı	Altın Oranı	Ortalama Getiri	St. Sapma
Portföy 1	1.0	0.0	-5.28%	4.86%
Portföy 2	0.9	0.1	-4.52%	4.25%
Portföy 3	0.8	0.2	-3.75%	3.74%
Portföy 4	0.7	0.3	-2.99%	3.38%
Portföy 5	0.6	0.4	-2.23%	3.22%
Portföy 6	0.5	0.5	-1.46%	3.28%
Portföy 7	0.4	0.6	-0.70%	3.57%
Portföy 8	0.3	0.7	0.06%	4.02%
Portföy 9	0.2	0.8	0.83%	4.59%
Portföy 10	0.1	0.9	1.59%	5.24%
Portföy 11	0.0	1.0	2.35%	5.95%

Tablo 10 ve Tablo 11’de yerel ve global şok durumlarında altının BİST100 portföyüne dâhil edilmesinin sağladığı katkı gösterilmiştir. Seçilen yerel şok dönemlerinde haftalık kayıp %6,36 iken portföyde %30 altın olmasının haftalık kaybı %3,96’ya indirdiği, bir başka ifade ile kaybı %38 oranında azalttığı söylenebilir. Portföyde %40 altın tutmanın ise kaybın yarısını azalttığı görülmektedir. Global şok döneminde de portföyde %30 oranında altın bulundurmak kaybın %43’ünü; %40 oranında altın bulundurmak ise kaybın %58’ini telafi etmiştir. Bu sonuçlar global şoklarda yerel şoklara göre altının daha önemli olduğu bilgisini teyit etmektedir.

2.4 Kontrol Testi

Bulgular kısmında seçili yerel ve global şok dönemlerde altın ile BİST100 arasındaki negatif korelasyonun normal dönemlere göre yükseldiği tespit edilmiştir. Bu sonuç 1999-2018 döneminin tamamı için Hillier vd.’nin de (2006) aynı konu kapsamında kullanmış olduğu- altın getirisini BİST100 getirisi ile ilişkilendiren tek ve 2 faktörlü modellerle kontrol edilmiştir. Tek faktörlü modeller bir menkul kıymetin getirisini, başka bir değişkenin getirisi ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışan modeller olup, açıklayıcı değişken olarak genellikle pazar endeksi kullanılmaktadır (Karan, 2011:30). 2 faktörlü modellerde ise birden fazla açıklayıcı değişken bulunmaktadır. 1. açıklayıcı değişken BİST100 endeksinin getirisi, 2.

açıklayıcı değişkenin ise BİST100 endeksine dair sert düşüşleri temsil eden kukla (dummy) değişken olduğu her iki modelden birincisi (tek faktörlü pazar modeli) aşağıdadır.

$$G_{altın,t} = \alpha + \beta \cdot G_{BİST100,t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada $G_{altın,t}$, t haftasına ait altının getirisini, $G_{BİST100,t}$ t haftasına ait BİST100'ün getirisini, β beta/eğim katsayısını ve α sabit terimi göstermektedir. Beta katsayısı BİST100 getirisinin altın getirisi üzerindeki etkisini göstermekte olup, betanın negatif bulunması aralarında ters yönlü bir ilişki ve çeşitlendirme faydasının olduğu anlamına gelir. Negatif katsayı mutlak değerce büyüdükçe çeşitlendirmenin faydası da o kadar artar (Hillier vd., 2006:100). Ayrıca aşağıdaki (2) numaralı 2 faktörlü regresyon denklemi kurulmuştur.

$$G_{altın,t} = \alpha + \beta \cdot G_{BİST100,t} + \gamma \cdot Dum_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada, (1) numaralı denklemdeki değişkenlere ilave olarak Dum değişkeni eklenmiştir. Dum değişkeni BİST100'deki negatif şok dönemlerini göstermektedir. $G_{BİST100,t}$ değişkeninin BİST100'ün ortalama haftalık getirisinden 1 buçuk standart sapma veya daha fazla aşağıda olduğu haftalar için Dumt değişkeni $G_{BİST100,t}$ değerini aksi halde sıfır değerini almaktadır¹¹. (2) numaralı lineer regresyon denklemi tahmin edildiğinde γ katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde negatif bulunması, normal düşüşlere göre altının BİST100'deki sert düşüşlere verdiği olumlu tepkinin daha da yükseldiği anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile altının negatif beta katsayısı BİST100'ün sert düşüş dönemlerinde mutlak değerce yükselmektedir.

Sahte regresyon sonucuna maruz kalmamak için regresyon analizi yapılmadan önce (1) ve (2) nolu denklemlerde kullanılan BİST100 ve altın getirilerini temsil eden $G_{altın,t}$ ve $G_{BİST100,t}$ zaman serilerinin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (PP) ve Kwiatkowski Phillips Schmidt Shin (KPSS) testleri ile kontrol edilmiş ve her iki serinin de durağan olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu getiri serileri asıl fiyat verilerinin birinci farkından türediği için bu sonuç şaşırtıcı değildir. Yalnızca ADF testi ile her iki değişkenin birim kök testi sonuçları Ek1 ve Ek2'de sunulmuştur.

Durbin Watson, Durbin alternatif testi ve Breusch Godfrey testleri ile her iki modelin hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu bulunmamış olup her iki model için yalnızca Breusch Godfrey test sonucu Ek 3 ve Ek 4'te sunulmuştur. Her iki model için Breusch- Pagan ve White testleri ile hata terimlerinde değişen varyans sorunu tespit edilmiş ve White testi sonuçları Ek 5 ve Ek 6'da sunulmuştur. Bu nedenle her iki regresyon denkleminde parametrelerin tahmini değişen varyans sorununa karşı dirençli standart hatalar üreten Heteroskedastik Dirençli Varyans Tahmincisi (White tahmincisi) ile tahmin edilmiştir. Ayrıca her iki modelde hata terimlerinin normal dağılmadığı belirlenmiştir. Ancak hata terimlerinin normal dağılmaması özellikle yüksek gözlem sayılı verilerde önemli bir sorun doğurmamaktadır (Orhunbilge, 2002: 253). Çünkü normallik varsayımı geçerli değilken diğer varsayımlar geçerli ise parametrelerin nokta tahminleri en iyi doğrusal sapmasız tahminci olmaya devam etmektedir (Güriş vd., 277). Bu da elde edilen beta katsayısının en iyi doğrusal sapmasız tahminci olması anlamına gelmektedir. White tahmincisi ile elde edilen her iki modele ait parametrelerin tahmini Tablo 12 ve Tablo 13'te sunulmuştur.

¹¹ Yani BİST100 haftalık getirisinin $-\%6,75$ 'ten küçük olduğu [$Ort(Bist100) - 1,5 \cdot St.Sapma(Bist100)$] haftalar için Dumt değişkeni BİST100'ün getirisine eşit diğer hallerde sıfır değerini almıştır. Literatürde sert düşüşler için ortalamanın 2 standart sapma veya daha fazla solunda kalan hallerin kullanıldığı da görülmektedir. Ancak bu koşula uyan veri sayısının çok az olmaması amacıyla ortalamanın bir buçuk standart sapma veya daha fazla solunda bulunma kriteri kullanılmıştır. Bu durumda 982 haftanın 54 haftası için Dumt değişken 0 değerini almamıştır.

(1) ve (2) numaralı denklemlerin tahmin sonuçları Tablo11 ve Tablo12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Tek Faktörlü Pazar Modeli Çözümü (30.04.1999-30.04.2018 Dönemi, Haftalık Veri)

Sabit terim (α)	0,005*** (5,932)	p=0,0001
Eğim katsayısı/beta (β)	-0,18*** (-6,39)	p=0,0001

(1) numaralı eşitlikten oluşturulan lineer regresyon tahmin denklemdir. Parantez içindeki değerler t değeridir. *** %1 seviyesinde anlamlılık düzeyi, ** %5 seviyesinde anlamlılık düzeyi, * %10 seviyesinde anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 13. İki Faktörlü Model Çözümü (30.04.1999-30.04.2018 Dönemi, Haftalık Veri)

Sabit terim (α)	0,004*** (4,39)	p=0,001
Eğim katsayısı/beta (β)	-0,14*** (-5,74)	p=0,001
Kukla Değ. Katsayısı (γ)	-0,17** (-1,97)	p=0,05

(2) numaralı eşitlikten oluşturulan lineer regresyon tahmin denklemdir. Parantez içindeki değerler t değeridir. *** %1 seviyesinde anlamlılık düzeyi, ** %5 seviyesinde anlamlılık düzeyi, * %10 seviyesinde anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tüm çalışma dönemi boyunca altın getirisinin BİST100 getirisine göre betası -0,18 olarak ölçülmüştür (Tablo 12). Bu sonuç literatür ve bulgular kısmında elde ettiğimiz sonuçlarla uyumludur. Negatif beta katsayısı BİST100 endeksinin düşüş zamanlarında altının pozitif getiri sağladığı yani aralarında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Tablo 13’de de aynı negatif beta katsayısı devam etmektedir. Bu tabloda γ ’nın negatif (-0,17) ve anlamlı (p=0,05) bulunması önemlidir. Zira BİST100’ün aşırı düşüş gösterdiği zamanlarda altının normal düşüşlere göre BİST100’e verdiği olumlu tepki daha da yükselmektedir¹². Bir başka deyişle kriz dönemlerinde altının negatif beta katsayısı mutlak değerce yükselmektedir (-0,14-0,17= -0,31). Bu sonuç literatürle ve bulgular kısmında elde ettiğimiz seçilmiş negatif şok dönemlerinde altın ile BİST100 arasındaki negatif korelasyonun artması sonucu ile uyumludur. Kontrol testi BİST yatırımcısı için altının güvenli liman olduğunu teyit etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada altının BİST yatırımcısı açısından hisse senedi portföyüne sağladığı çeşitlendirme katkısı araştırılmıştır. Zira modern portföy yönetiminin en çok eleştirilen yönü kriz dönemlerinde riskli varlıklar arasında korelasyonların yükselmesi ve bir bütün olarak portföyün değer kaybetmesidir. Altın sahip olduğu güvenli liman (safe haven) özelliği ile hisse senedi piyasasındaki negatif şok dönemlerinde piyasayla ters yönde hareket etmekte ve portföyün değer kaybını sınırlamaktadır. Nitekim altın ile BİST100 portföyü arasında negatif korelasyon (-0,30) bulunmuş ve negatif korelasyon yerel ve global şok dönemlerinde mutlak değerce yükselmiştir (-0,42 ve -0,31). Benzer şekilde altının beta katsayısı tüm çalışma dönemi için negatif bulunmuş (-0,18) ve söz konusu beta katsayısı negatif şok dönemlerinde mutlak değerce yükselmiştir (-0,31). Bu bulgular normal zamanlarda ve özellikle kriz dönemlerinde altın ile hisse senedi portföylerini çeşitlendirmenin faydasına işaret etmektedir. Söz konusu bulgular Mulyadi ve Anwar (2012), Chua vd. (1990), Hoang vd. (2015), Aksoy ve Topçu (2013)’nın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ancak Aksoy ve Topçu’nun da (2013) elde ettiği üzere BİST hisse senedi endeksi ile altının korelasyonu ve beta katsayısı gelişmiş ülkelere göre negatif olarak mutlak değerce daha yüksektir.

Çalışmada ayrıca altın ve BİST100’ün bireysel olarak riske göre düzeltilmiş getiri oranları ölçülmüş ve altının Sharpe rasyosu (%9,3) BİST100’ün Sharpe rasyosundan (%6,2) daha yüksek çıkmıştır. BİST100 portföyüne %30 oranında altın eklemek Sharpe rasyosunu yaklaşık 1 buçuk katına (%8,9) çıkarmıştır. Sharpe rasyosunun maksimum olduğu (%13,2) optimal portföyde %67 oranında altın bulunmaktadır.

¹² Tüm zamanlarda -0,18 olan altının beta katsayısı BİST100’ün sert düşüş dönemlerinde -0,31’e yükselmektedir ($\beta+\gamma=-0,31$).

Yerel ve global kriz dönemlerinde ise portföyde %30 altın bulunması portföy kaybını ortalama (%38 ve %43) oranında, %40 altın bulunması ise kaybı ortalama (%50 ve %58) oranında azaltmıştır. Bu sonuçlar BİST hisse senedi portföyüne altın eklemenin önemini ve altının BİST yatırımcısı açısından güvenli liman olduğunu göstermektedir. Optimal portföyün %67 altın içermesi bu önemin seviyesini işaret etmektedir. Optimal portföydeki altın oranı gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek çıkmasının nedeni, tarafımızca, BİST hisse senedi piyasasının oynaklığının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olması şeklinde yorumlanmaktadır.

Bu çalışmada hisse senedi portföyünü temsilen BİST100 getiri endeksi alınmış ve BİST100'ün riske göre düzeltilmiş getirisi kıymetli madenlere göre daha düşük çıkmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda hisse senedi bazında portföyler oluşturulup altının 5'erli veya 10'arlı hisse senedi portföylerine yapacağı çeşitlendirme katkısı araştırılabilir. Ayrıca gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler bazında borsa endekslerinin altına göre performansları ve altın getirisi ile ilişkisi araştırılabilir. Bu sonuçlar hangi ülkeler için portföyde altın tutmanın daha önemli olduğuna işaret edebilecektir.

Fiyatı gram altına bağlı olan ETF (Exchange Traded Fund), yatırım fonları veya vadeli işlem borsasında futures ürünler olması çalışmanın sonuçlarının pratikte uygulanmasını mümkün kılmaktadır.

Ayrıca bu çalışmada platinyum ve gümüşün performansı ve BİST100 ile ilişkisi kısaca incelenmiştir. Her iki değerli metalin Sharpe rasyosu yaklaşık olarak BİST100'ün Sharpe rasyosuna eşit olarak bulunmuştur (%6,4). Her iki metalin tüm zamanlardaki BİST100 ile olan negatif korelasyonu (sırasıyla -0,10 ve -0,20) kriz dönemlerinde platinyum için artarak devam etmiştir. Yine kriz dönemlerinde gümüş pozitif getiri sağlamıştır. Bu sebeple her iki metalin portföy çeşitlendirmesine fayda sağlayacağı düşünülmekte olup bundan sonraki çalışmalarda söz konusu metallerin daha detaylı olarak incelenmesinin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- AKSOY, M., TOPÇU, N. (2013) “Altın ile Hisse Senedi ve Enflasyon Arasındaki İlişki”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 1, 59-78.
- ALKULAIB, Y., ALMUDHAF, F. (2011), “Does Gold Shine in the Portfolio of a Kuwaiti Investor”, International Journal of Economics and Finance, Vol. 4, No. 1; January 2012.
- ALTINTAŞ, M.A. (2017), Bankacılıkta Risk ve Sermaye Yönetimi.
- BAUR, D.G., LUCEY, B.M. (2010) “Is Gold a Hedge or a Safe Haven? An Analysis of Stocks, Bonds and Gold”, The Financial Review, 45, 217–229.
- BAUR, D.G., MCDERMOTT, T.K. (2010), “Is Gold a Safe Haven? International Evidence”, Journal of Banking & Finance, Vol:34, 1886–1898.
- BECKMANN, J., BERGER, T., CZUDAJ, R. (2014), “Does Gold Act as a Hedge or a Safe Haven for Stocks? A Smooth Transition Approach”, Ruhr Economic Papers, Working Paper, No. 502, 1-21.
- BODIE, Z., ROSANSKY, V. (1980), “Risk and Returns in Commodity Futures”, Financial Analysts Journal, Vol. 36, 27-39.
- BORSAİSTANBUL, www.borsaistanbul.com
- BUYUKSAHİN, B., HEIGH, M.S., ROBE, M.A. (2010), “Commodities and Equities: Ever a Market of One”, The Journal of Alternative Investments, Vol. 12 No.3, 76-95.
- CHEN, A.S., LIN, J.W., 2014, “The Relation Between Gold and Stocks: An Analysis of Severe Bear Markets”, Applied Economics Letters, Vol. 21, No. 3, 158–170.
- CHUA, J.H., SICK, G., WOODWARD, R.S., 1990, “Diversifying with Gold Stocks”, Financial Analysts Journal, V:46, Issue:4, 76-79.
- CHOUDHRY, T., HASSAN, S.S., SAROSH, S., 2015, “Relationship between gold and stock markets during the global financial crisis: Evidence from nonlinear causality tests”, International Review of Financial Analysis, Vol:41, 247-256.
- CONOVER, C.M., JENSEN, G.R., JOHNSON, R.R., MERCER, J.M., 2007, “Can Precious Metals Make Your Portfolio Shine?”, Working Paper.
- ÇİTAK, S. (1999), “Dünya Altın Piyasaları, İstanbul Altın Borsası ve Risk Yönetiminde Altın”, İMKB Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 12, Ekim-Kasım-Aralık 1999, 51-89.
- DAĞLI, H. (2004), Sermaye Piyasası ve Portföy Analizi, Trabzon: Derya Kitabevi, 2. Baskı.
- DEMİRTAŞ, Ö., GÜNGÖR, Z. (2004), “Portföy Yönetimi ve Portföy Seçimine Yönelik Uygulama”, Havacılık ve Uzun Teknolojileri Dergisi, Cilt:1 Sayı:4, 103-109.
- ERB, C., Harvey, C. (2006), “The Strategic and Tactical Value of Commodity Futures”, Financial Analysts Journal, Vol. 62 No.2, 69-97.
- ERMİŞ, Volkan 2010 “The Factors Affecting Commodity Futures and Their Correlation with Each Other”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÖKAKIN, Efe 2014 “Emtia Fiyatları ve Tanınmış Bazı Endekslerin BİST100 Endeksi Üzerine Etkisi”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
- GÖKÇE, A.G., CURA, T. “İMKB Hisse Senedi Piyasalarında İyi Çeşitlendirilmiş Portföy Büyüklüğünün Araştırılması”, Yönetim Dergisi, Yıl 11 Vol:44, 63-81.
- GÜRİŞ, S., AKAY, E.Ç., GÜRİŞ, B. (2017), EvIEWS ile Temel Ekonometri, İstanbul: DR Yayınları, 3. Baskı.
- HILLIER, D., Draper, P., & Faff, R. (2006). “Do Precious Metals Shine? An investment perspective”, Financial Analysts Journal, 62(2), 98-106.

- HOANG, T.H.V., LEAN, H.H., Wong, W.K. 2015, “Is Gold Good for Portfolio Diversification? A Stochastic Dominance Analysis of the Paris Stock Exchange” *International Review of Financial Analysis*, Vol: 42, 98–108.
- ILDIRAR, M., ISCAN, E. (2016) “The Interaction Between Stock Prices And Commodity Prices: Eastern Europe and Central Asia Case”, *International Journal of Economics And Finance Studies*, 8(2), 94-106.
- JAFFE, J.F. (1989) “Gold and Gold Stocks for Institutional Portfolios”, *Financial Analysts Journal*, March/April 1989.
- JONSON, C., LARSSON, A. (2014) “The Benefits Commodity Futures- An Investigation from Perspective of Swedish and Norwegian Investor”, Master Thesis, Copenhagen Business School, 2014 M.Sc. Applied Economics and Finance.
- KARAN, M.B. (2011), Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, Ankara: Gazi Kitabevi, 3. Baskı.
- LEVY, R.A. (1968) “Measurement of Investment Performance”, *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 3(1), 35-57.
- MULYADI, M.S., ANWAR, Y. (2012) “Gold Versus Stock Investment: An Econometric Analysis”, *International Journal of Development and Sustainability*, Vol.1 No.1, 1-7.
- MARKOWITZ, H. (1952), “Portfolio Selection”, *The Journal of Finance*, Vol. 7, No. 1, 77-91.
- MATRİKS VERİ SAĞLAYICISI, www.matriks.com.tr
- MSCI, www.msci.com
- ORHUNBİLGE, N. (2002), Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayın, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı.
- RATNER, M., KLEİN, S. (2008), “The Portfolio Implications of Gold Investment”, *Journal of Investing*, Spring, 77-87,
- SMITH, K.V. ve TITO, D.A. (1969) “Risk-Return Measures of Ex Post Portfolio Performance”, *Journal of Financial and Quantative Analysis*, 4(4),449-471.
- SUMNER, S.W., JOHNSON, R., SOENEN, L. (2011), “Spillover Effects Among Gold, Stocks, and Bonds”, *Journal of Centrum Cathedra*, 3(2),

EKLER**Ek 1.** $G_{BIST100}$ Değişkenine Ait Birim Kök (Durağanlık) Testi

Dickey-Fuller test for unit root		Number of obs = 980		
Test	1% Critical	5% Critical	10% Critical	
Statistic	Value	Value	Value	
Z(t)	-30.675	-3.430	-2.860	-2.570
MacKinnon approximate p-value for Z(t) = 0.0000				

H_0 : $G_{BIST100}$ has a unit root.

Ek 2. $G_{Altın}$ Değişkenine Ait Birim Kök (Durağanlık) Testi

Dickey-Fuller test for unit root		Number of obs = 980		
Test	1% Critical	5% Critical	10% Critical	
Statistic	Value	Value	Value	
Z(t)	-30.105	-3.430	-2.860	-2.570
MacKinnon approximate p-value for Z(t) = 0.0000				

H_0 : $G_{Altın}$ has a unit root.

Ek 3. Model 1 için Hata Terimlerine İlişkin Otokorelasyon (Breusch-Godfrey) Testi

Breusch-Godfrey LM Test for Autocorrelation			
lags(p)	chi2	df	Prob > chi2
1	1.413	1	0.2345
H0: no serial correlation			

Ek 4. Model 2 için Hata Terimlerine İlişkin Otokorelasyon (Breusch-Godfrey) Testi

Breusch-Godfrey LM Test for Autocorrelation			
lags(p)	chi2	df	Prob > chi2
1	1.576	1	0.4479
H0: no serial correlation			

Ek 5. Model 1 için Hata Terimlerine İlişkin Değişen Varyans Testi (Breusch- Pagan) Testi

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg Test for Heteroskedasticity	
Ho: Constant variance	
Variables: Fitted Values of Altın	
chi2(1)	= 90.45
Prob > chi2	= 0.0000

Ek 6. Model 2 için Hata Terimlerine İlişkin Değişen Varyans Testi (Breusch- Pagan) Testi

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg Test for Heteroskedasticity	
Ho: Constant variance	
Variables: Fitted Values of Altın	
chi2(1)	= 153.23
Prob > chi2	= 0.0000

**ŞİDDETE MARUZ KALAN YA DA BARINMA SIKINTISI YAŞAYAN
KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

**EXAMINATION OF WOMEN'S SOCIAL AND ECONOMIC VARIABLES WHO EXPOSED TO
VIOLENCE OR NEEDED SHELTERING**

İpek Beyza ALTIPARMAK

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
ipek.altiparmak@btu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2971-3090>

Başvuru Tarihi/Application Date: 04.04.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.06.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.412536

Öz

Kadına yönelik şiddet toplumun her kesiminde karşılaşılan ve artarak devam eden sosyal bir problemdir. Konuyla ilgili her ne kadar önlem alınsa da şiddet her geçen gün kadınların hayatını daha fazla etkisi altına almakta ve şekil değiştirerek var olmaya devam etmektedir. Bu sebeple kadınlara yönelik geliştirilen sosyal politika uygulamalarında özellikle şiddete yönelik gerekli önlemlerin alınması ve mücadeleye yönelik risk haritalarının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu önlemlerin alınması ve gerekli müdahalelerin yapılması için hiç kuşkusuz şiddeti besleyen ve tetikleyen kaynakların incelenmesi gerekmektedir. Yapılan çalışma buradan yola çıkarak barınma ihtiyacı yaşayan ya da maruz kaldığı şiddet nedeniyle Şiddet Önleme ve İzleme Merkezine başvuru yapan kadınları incelemektedir. Bu bağlamda 2016 ve 2017 yıllarında Bursa Şiddet Önleme ve İzleme Merkezine başvuru yapan kadınların sosyal ve ekonomik değişkenleri incelenmiş konu ile ilgili saptamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın sonunda şiddet ile mücadelede ekonomik ve kültürel değişkenlerin önemli birer yol gösterici oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Abstract

Violence against women is a common social problem which can be seen in every layer of the society and it keeps increasing. Even though there are lots of precautions, violence keeps affecting women's life and keeps existing by shifting its shape. Therefore, it is essential to make social policies about precautions against violence and creating risk maps regarding this struggle. There is no doubt about it, one should examine the sources which trigger and nurture violence against women. This study examines the women who were subject of violence and needed shelter at Bursa Center for the Observation and Prevention of Violence. In this context, it has been examined and determined the women's social and economic variables who applied to Bursa Center for the Observation and Prevention of Violence in 2016 and 2017. As a result of this study, economic and cultural variables are important guiding lights to the struggle against violence

Anahtar kelimeler: Şiddet, Kadın, Sosyal Faktörler, Ekonomik Durum

Keywords: Violence, Women, Social Factors, Economic Status

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Violence against women is a common social problem and it keeps increasing. For this reason, this study aimed to examine and determine the women's social and economic variables who applied to Bursa ŞÖNİM.

Research Questions

Does the violence victim women's educational status similar? Does the economic independence of women reduce the possibility of violence victimization? Does the working status of women prevent the sheltering problem?

Literature Review

For the literature review part of this study, first of all, we examined the studies about violence against women. Violence against women has been most researched in the disciplines of sociology, psychology, and criminology etc. and the resources of these disciplines studies have been reached. All the evaluations in this study were carried out in a sociological context. The conclusion of this study shows that women who violence victim or have a sheltering problem have similar social or economic status.

Methodology

Prevention and Observation of Violence Centers (ŞÖNİM) are where women who have been subjected to violence or suffering from harassment and having a sheltering problem are present and all applications and information are gathered under a single roof. Bursa ŞÖNİM is important in terms of being among the first centers opened. In this study social and economic characteristics of women who applied to Bursa ŞÖNİM in 2016 and 2017 were studied in various contexts. The statistical data of the applications made during the 2016 and 2017 are taken from the center and tabulated. This gave us the opportunity to make comparisons between the two years. Before data were collected, necessary permits were obtained from the Ministry of Family and Social Policies. The data on the necessary information were analyzed within this permission framework.

Results and Conclusions

Violence against women is one of the problem areas that are encountered in social life and which priority and effective solution proposals should be developed in the name of violence prevention. This social pathology, which affects primarily women and indirectly society in a negative way, is nourished by a multifaceted source. It is once revealed that one of these nutritional sources is lack of education in the result of this study. Participations who with low levels of education were found to have a high likelihood of subjected to violence. At this point girls' education once again emerging.

Results of this study support the implication about a link between economic independence of women and violence. There is an inverse relationship between the working status of woman and possibility of violent victimization. For this reason, the proposal of this research is to increase women's participation in working life in order to gain economic independence and decrease the possibility of violent victimization.

Half of the women who apply to the ŞÖNİM with subjected to violence have two or more children, because of this fact, the regulations to be implemented for violence against women, require children to be considered as an important factor. Keep children at bay and protect them from the violent environment and rehabilitate them is important for their healthy development. The results of this study show that women who violence victim or have sheltering problem have similar social or economical features and this features can be seen as a way out to violence problem.

GİRİŞ

Şiddet sosyal hayatın hemen hemen her alanında karşımıza çıkan ve yıkıcı etkileri bulunan sosyal bir olgudur. Bu sosyal olgu direkt olarak kadınları etkilese de dolaylı olarak bütün toplumu, ülkeleri hatta dünyayı ilgilendirmektedir. Nitekim kadına yönelik şiddetin sınırları aşan bir problem alanı olması dolayısıyla kadına yönelik şiddet artık hem küresel bir tehdit hem de bir halk sağlığı sorunu olarak incelenmektedir (Kurt vd., 2017: 410). Şiddetin nesiller boyu aktarımı öğrenilen ve taklit edilen boyutunu ortaya koyarken, giderek artması ise artık gücün daha çok yıkıcı etkisini göstermeye başladığını ortaya koymaktadır. Söz konusu güç kavramının arkasında hiç kuşkusuz çok fazla bileşen yer almaktadır. Bu bileşenler toplumsal cinsiyete bağlı ön kabuller, kadının toplumsal hayat içinde daha fazla yer almaya başlaması, var olan şiddeti artık kadınların kabullenmek istememesi vb. durumlardan oluşmaktadır.

Genel bir perspektifte değerlendirildiğinde şiddetin tarihinin insanlık tarihiyle başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat hiç kuşkusuz ilk çağlarda yaşanan kadın şiddetiyle günümüzdeki şiddetin farklılıkları mevcuttur. İnsanlık modernleşmeye doğru evrildikçe şiddet de aynı şekilde evrim geçirmiş her dönemin şartlarına uyum sağlar nitelikte sürmüştür. Gelişen teknoloji ve modern koşullara uyum sağlama yönünde kendini eğiten insanlık için şiddet hala önlenmesi ve tedbir alınması gereken bir sorun alanıdır.

Şiddet insanlığı tehdit eden bir sorun alanı olmasının yanı sıra dezavantajlı grupları etkileyen bir insan hakları ihlali durumdur (Pakiş vd. 2017: 81). Kadınlar, fiziksel güçleri, sosyal kaynaklara ulaşmada yaşadıkları güçlükler ve kendilerini geliştirme noktasında karşılaştıkları eşitsizlikler nedeniyle şiddetten en fazla etkilenen taraflardan biridir. Kadına yönelik şiddetin çeşitli şekillerinin ve bunları gizil ya da açık bir şekilde besleyen sosyal kaynakların deşifre edilmesi önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır (Taşdemir Afşar, 2015: 749-750). Bu noktada kadına ilişkin sorun alanlarının çalışılması ve bu çalışmaların artırılması büyük önem arz etmektedir.

Yapılan çalışmada, ilk olarak kadına yönelik şiddet hakkında bilgi verilmiş ikinci bölümde ise gereç ve yöntemden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmaya kaynak oluşturan veriler analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise barınma sorunu yaşayan ya da şiddet mağduru olan kadınların yaptığı başvurulardan yola çıkılarak yapılan çalışmada, kadınların özellikleri sosyal ve ekonomik değişkenler bakımından yorumlanmış ve bu temellendirme dahilinde konuyla ilgili olarak önerilere yer verilmiştir.

1. KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Son dönemde bir halk sağlığı sorunu olarak görülen kadına yönelik şiddet yıkıcı ve tahrip edici sonuçlarının varlığı nedeniyle sosyal patolojik bir durum olarak kabul görmektedir. Kadına yönelik şiddetin kuşkusuz çok çeşitli boyutları sosyal hayat içinde kendini göstermektedir. Şiddet sadece ekonomik, fiziksel, psikolojik, sözel ve cinsel boyutlarıyla değil aynı zamanda sosyal ve dijital boyutlarıyla da tartışılır bir duruma gelmiştir. Şiddetin beslendiği kaynaklar zaman geçtikçe çeşitlenmekte ve çoğalmaktadır. 6284 Sayılı Kanun şiddeti; “kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı” olarak tanımlanmıştır (<http://www.resmigazete.gov.tr>).

Kadınlar için şiddet nerdeyse hayatın her alanında kendini göstermektedir. Bu alanlardan biri de ailedir. Aile toplumun devamı için oldukça önemli olan ve bireyin ilk sosyalleştiği kurum olarak işlev görmektedir. Ancak bu kurum bir takım problemler ve çeşitli nedenlerle şiddetin uygulandığı ve ataerkil baskıyla birlikte saklandığı bir sosyal yapıya da dönüşebilmektedir. Ayan'ın (2018: 251-261) konukevinde koruma altına alınan 64 kadın ile yaptığı çalışmada kadınların şiddete maruz kalma sıklığı ve evlilik ile ilgili ataerkil inançlara sahip olması arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ve aynı zamanda cinsel şiddeti arttırma noktasında doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür.

Aile içinde yaşanan şiddet olaylarının birçok nedeninin olduğu bir gerçektir. Eşlerden birinin psikolojik bir rahatsızlığının bulunması, ekonomik problemler, alkol ya da madde bağımlılığı, akraba ya da komşuların aile içi işlere fazla karışması, eşler arasında iletişim problemi yaşanması, erkeğin ailesinde şiddet olması ya da şiddet ortamı içinde büyümesi vb. gibi birçok durum aile içinde şiddet eyleminin gerçekleşmesine kaynaklık edebilmektedir. Bu gibi durumlarda çalışmaması nedeniyle bağımlı yaşamak zorunda olan ve dezavantajlı gruplar içinde ele alınan kadınlar ve çocuklar ne yazık ki süreçten en fazla olumsuz etkilenen taraflardır. Şengül ve Ergöner'nin (2017: 92-93) İzmir'de yaptığı çalışmada 2011 ve 2015 tarihleri arasında Adli Tıp Kurumu İzmir Grup Başkanlığı'nda otopsis yapılan 18 yaş üstü kadınların raporları incelenmiş ve bu yıllar arasında 18 yaş ve üstünde 1358 kadın ölümün gerçekleştiği görülmüştür. Bu kadın ölümlerinin 152'sinin cinayet kaynaklı olduğu ve bu cinayetlerin ise 36'sının eşi tarafından, 9'unun eski eşi tarafından, 6'sının ise sevgilileri tarafından işlendiği tespit edilmiştir. Cinayet kaynaklı ölümlerin faili olarak kadınların eşleri en yüksek oranda karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kadınların yaş dilimleri incelendiğinde ise en sık kadın cinayetlerinin 30-39 yaş aralığında işlendiği görülmüştür. İkinci sırada 18-29 ve üçüncü sırada ise 40-49 yaş aralığı bulunmaktadır. Kadınların yaşı ilerledikçe bu oranın düştüğü ifade edilmiştir. Bu noktada genç yaştaki kadınların ileri yaşlara göre daha yüksek risk altında olduğu söylenebilir. Nitekim Öztürk'ün (2010, s.201) yaptığı çalışmada bu durumu destekler niteliktedir. Çalışma sonuçlarına göre evliler (%72) bekarlara (%14,8) oranla daha fazla şiddete maruz kalmaktadır. Tüm bu çalışmalar ışığında aile kurumunun güçlendirilmesi, şiddet ile ilgili ve bunun gibi daha birçok konuda yaşanan değer aşınmalarının giderilmesi yönünde sosyal uygulama ve projeler üretilmesinin gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.

Kadına yönelik şiddet ailenin yanı sıra iş hayatında da kendini göstermektedir. Kadınlar iş yerinde yıldırma, taciz, düşük ücret gibi eşitsizliklere maruz kalmaktadırlar (Çakır, 2008: 35-36; Şalvarlı Türel ve Dolmacı, 2014: 98). Özen (2007: 4) "İş Yeri Psikolojik Şiddet ve Nedenleri" adlı çalışmada çalışan kadının maruz kaldığı psikolojik şiddeti açıklarken zorba davranışlar, taciz, kadını pasifize edici hareketler, duygusal olarak baskı yapılması vb. şekillerde açıklamış ve mobbing yerine psikolojik şiddet kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Hiç kuşkusuz bu durum kadınları iş hayatı içinde bir çıkmaza sürüklemekte ve aynı zamanda depresyon, içe kapanma, yoğun stres yaşamasına neden olmaktadır. Tüm bunlara bağlı olarak kadının bu olumsuz etkileri aile hayatına yansıtması sonucu çeşitli problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Kadının ekonomik olarak güçlendirilmesi gerekliliğinin yanı sıra iş hayatında maruz kaldığı psikolojik şiddete yönelik önlem alınması da gerekmektedir.

Kadına yönelik şiddetin bir diğer şeklinin erken yaşta yapılan evlilikler olduğu söylenebilir. Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilip eğitimlerinin yarıda kalması ya da evliliğe hazır olmaması nedeniyle yaşadığı bedensel ve ruhsal travmalar sonraki hayatını olumsuz etkilemektedir. Küçük yaşta evlilik sebebiyle kız çocuklarına üstesinden gelebileceğinden fazla sorumluluk yüklemek ve isteği dışında şeyleri yapmaya zorlamak, tahrip edici etkilerin kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Bu durum 2002 yılında Medeni Kanun'da 15 olan evlenme yaşının 17'ye çıkarılmasıyla önlenmeye çalışılmış olmakla birlikte önüne geçilmesi engellenememiştir (<http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr>)

Erken yaşta yapılan evlilikler ile ilgili olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 2013 ve 2017 yılları için oluşturduğu Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planında kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesinin temel bir mağduriyet alanı yarattığı ve insan hakları ihlali olduğu konusuna vurgu yapılmıştır. Diğer bir önemli saptama da 2011 yılında 15-19 yaş dilimi arasındaki kız çocuklarının %7'sinin evli olduğunun ortaya koyulması yönündedir (<http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr>)

Kadına yönelik şiddete ilişkin yapılan çalışmada 2016 yılında Bursa Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi'ne başvuru yapan şiddet mağdur kadınların evlilik yaşları değerlendirildiğinde yirmi yaş altında yapılan evliliklerde kadınların şiddete uğrama olasılığının yüksek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İstatistiksel olarak değerlendirildiğinde barınma talebi ve şiddet mağduriyeti sebebiyle başvuruda bulunan 1501 kadının %55'i 20 yaş altında, %38'i 21-30 yaş aralığında ve %7'si de 31-40 yaş aralığında

bulunmaktadır. Bu durum erken evlilikler konusunda oluşturulan mücadele planlarının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne koymaktadır.

Erken yaşta evlilik ya da kadının isteği dışında bir davranışa maruz kalmasının yanı sıra yine isteği dışında ısrarlı takibe maruz kalması da kadının hayatını olumsuz etkileyen durumlardan biridir. İsrarlı takip hukuki açıdan yeni bir kavram olmasına karşın 6284 sayılı kanunda yer almıştır. Kanunun amacı belirtilirken “şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir” şeklinde açıklanmıştır (<http://www.resmigazete.gov.tr>).

Sosyolojik ve psikolojik literatürden bakıldığında ısrarlı takip kavramı oldukça yeni bir kavramdır. Nitekim kavramın hukuk literatüründe var olması da çok eskiye dayanmamaktadır. Etimolojisi İngilizceye dayanmakla birlikte dilimizde “dadanma, musallat olma ve sırnaşma” olarak çevrilebilmektedir. İnterdisipliner bir çalışma alanında ele alınabilecek olan kavram, neticesinde şiddeti doğurduğundan oldukça önemli sorunlara ve sosyal şiddete yol açmaktadır (Doğan, 2014: 138). İsrarlı takip kadında korku, endişe, panik gibi psikolojik sorunlara yol açabileceği gibi kadını sosyal hayatının kısıtlanması ve hayati tehlike barındırması şeklinde çeşitli etkilere maruz bırakabilmektedir. Diğer bir deyişle ısrarlı takip, kadını sosyal hayatın her alanında isteği dışında (yazılı, sözlü) bir takım rahatsız edici durumlara maruz bırakan ve aynı zamanda kadını baskı altına alan her türlü tutum ve isteği dışında tekrar eden kısıtlayıcı davranış ve takibi kapsamaktadır (Uyumaz ve Akdağ, 2015: 51-52). Kuşkusuz kadına yönelik şiddete ilişkin yaşanan ve yaşanması muhtemel durumlar çoğaltılabilir. Yapılacak farklı çalışmalar için şiddet nedenleri ve uygulayıcısına göre, uygulanan yere göre vb. olarak çeşitlenecek ve değişecektir. Ancak sonuç noktasında önlem alınması ve daha caydırıcı hukuki prosedür gerekliliği hiç değişmeyecek olan ana nokta olarak kabul edilmektedir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Sağlıklı bir toplum ön görüşü için toplumun her kesiminde var olan bireylerin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşaması, sosyal hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanma hakkına sahip olması oldukça önemlidir. Kadının şiddete maruz kalması gibi bir durum söz konusu iken sosyal yapının sağlıklı işleyişinden bahsetmek çok mümkün olmamaktadır. Kadından yola çıkarak şiddetle mücadele etmek ve bu mücadele sürecinde etkili adımlar atabilmek adına şiddeti besleyen tüm kaynaklarla aynı anda ve köklü mücadeleler vermek gerekli görülmektedir. Bu anlamda sosyal politika uygulamaları ve hukuki yaptırımlar ile bu sürecin desteklenmesi oldukça önemlidir. Söz konusu alanda çok yönlü mücadelenin bir gereği olarak şiddetin beslendiği kaynakların saptanması ve şiddete maruz kalan bireylerin benzer nitelikleri üzerine düşünmek tedbirler ve uygulamalar için kolaylık sağlamaktadır. Buradan yola çıkarak yapılan çalışmada 2016 ve 2017 yıllarında Bursa Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi’ne¹ başvuru yapmış kadınların

¹ Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri 2012 yılın Aralık ayından itibaren 14 ilde pilot uygulama ile hizmet vermeye başlayan birimlerdir. Yapılan iki yıllık pilot uygulama ile birlikte şiddet mağdurlarına hızlı ve belirli bir düzen içinde hizmet vermeyi amaçlayan bu merkezler daha sonra tüm illerde uygulamaya geçecek şekilde hizmet vermeye başlamışlardır. Şiddetle mücadelede 7/24 esasına göre çalışan, şiddete ilişkin koruyucu-önleyici tedbirler alan, 6284 sayılı kanun ile açılması belirli bir hükme dayanan bu kuruluşların sayısı Aralık 2015 tarihi itibarıyla sayısı 40’a (Bursa, Adana, Antalya, Ankara, Denizli, Trabzon, Samsun, İzmir, İstanbul, Şanlıurfa, Mersin, Malatya, Gaziantep, Diyarbakır, Erzurum, Bingöl, Muş, Kilis, Elazığ, Sakarya, Kahramanmaraş, Kocaeli, Isparta, Aksaray, Kars, Sivas, Adıyaman, Zonguldak, Erzincan, Tekirdağ, Gümüşhane, Eskişehir, Çorum, Manisa, Çanakkale, Uşak, Konya, Düzcce, Hatay, Burdur) ulaşmıştır. Bu sayı 2017 yılı itibarı ile 49

durumu incelenmiştir. Yapılacak çalışmada söz konusu merkez verilerinden hareketle kadına yönelik şiddette ilişkin çıkarımlar yapılması amaçlanmaktadır. Bursa Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi örneklemini oluşturacak birim olarak seçilmiştir. Bu noktada çalışmada amaçlı örneklem kullanılması tercih edilmiştir. Çeşitli örneklem grupları belirlenerek yapılan kadına yönelik şiddete ilişkin her çalışmanın ve şiddetin çok boyutlu olarak ele alınmasının kadın, çocuk ve dolaylı olarak da toplum üzerindeki olumsuz sınırlamaların kaldırılmasına yardımcı olacağı düşünüldüğünde bu yönde sosyal çalışmalara ağırlık verilmesi oldukça önemlidir (Yıldız ve Sağlam, 2017: 81).

2.2. Veri Elde Etme Süreci

Bursa ilindeki bu merkez 2012 yılında açılan ilk merkezler arasında yer almakla birlikte ilk panik butonu uygulamasının hayata geçirildiği merkez olması bakımından önemlidir. Sosyolojik bir bakış açısıyla yapılacak bu çalışma ile ilgili olarak Bursa ŞÖNİM'den gerekli verilerin alınması noktasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan gerekli izinler alınmıştır. Çalışma için kullanılacak veriler Bursa ŞÖNİM'e gelen şiddet mağduru kadınlardan merkezdeki yetkililer tarafından alınmış bilgilerdir.

Yapılacak çalışma için izinlerin alınması sürecinden sonra merkezdeki yetkililerle ön görüşme yapılmış ve konu ile ilgili sorunlar üzerinde tartışılmıştır. Sonraki süreçte merkezdeki veri bankasından gerekli istatistik verilerinin tamamı alınmış ve okumalar yaparak Grafiklar oluşturulmuştur. Yapılan saptamalar sonrasında şiddet mağduru olan kadınların sosyal ve ekonomik anlamda benzer özellikleri üzerinde durulmuş ve konu ile ilgili olarak önerilerde bulunulmuştur. Şiddetle mücadelede şiddetin beslendiği kaynaklara yönelik yapılacak çalışmalar önemli bir çıkış noktası olacağından yapılacak çalışma ile hem kadına yönelik şiddet profilinin ortaya koyulması hem de yapılacak olan kadına yönelik şiddet çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

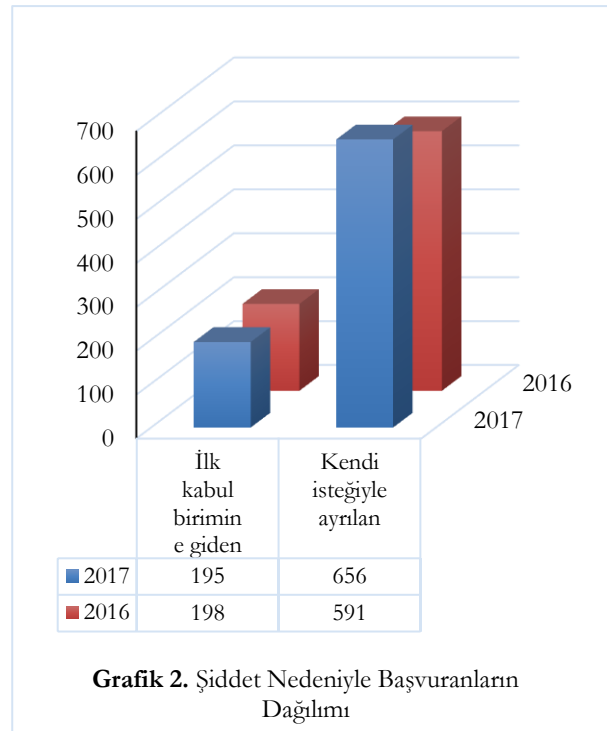
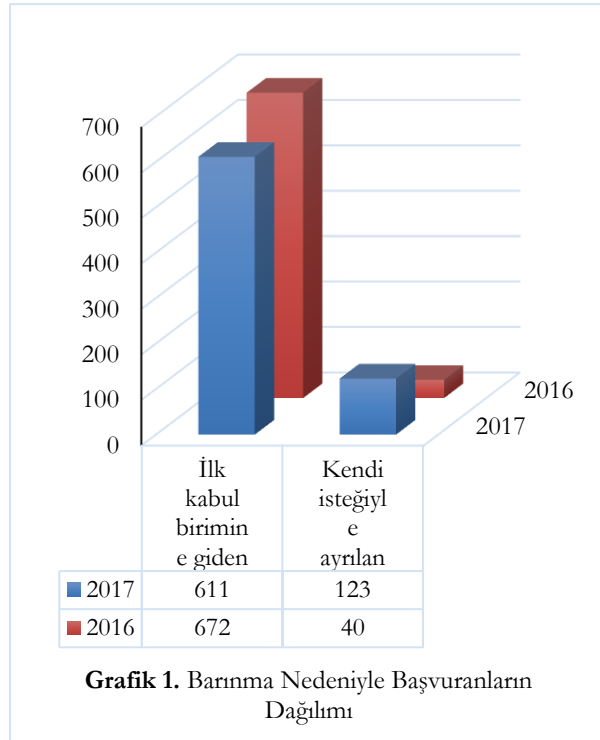
Kadına yönelik şiddet çok çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerin altında her zaman fiziksel güç farklılığı yoktur. Kimi zaman toplumsal ön kabuller kimi zaman ekonomik profil şiddeti tetikleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Açıkel, 2009: 6). Kadına yönelik şiddet farklı patolojik sorunlarda olduğu gibi özünde benzer özellikler barındırmaktadır. Buradan hareketle bu özelliklerin analizi ve değişen profilinin üzerinden değerlendirme yapılacak ve mağdur profili saptanmaya çalışılacaktır.

3.1. Şiddet ya da Barınma İhtiyacı Neticesinde Başvuran Kadınların Tercihleri

Şiddet çalışmalarında sayısal veriler hem yola çıkış noktası olması anlamında önemli ipuçları barındırmakta hem de uygulamalı çalışmalar kadar yol gösterici ve katkı sağlayıcı veriler ortaya koyması bakımından son noktada ihtiyaç duyulan temellendirmeler arasında görülmektedir. Bu noktada ŞÖNİM vasıtası ile elde edilen veriler Bursa ili örnekleminde 2016 yılı ve 2017 yılları için hem karşılaştırmalı çıkarımlara hem de benzer sosyal ve ekonomik etkilere ulaşmada yol gösterici olmuştur.

olmuştur. Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri mağdurların kendini rahat ve güvende hissedebilecekleri, şiddet ortamından uzaklaşabilecekleri bir anlayışı temel alır. Kadın erkek eşitliğine duyarlı ve kadınların kendilerini güçlendirmeye yönelik çalışmaların yapılması konusunda duyarlı bir yaklaşım izlemesinin yanı sıra gizlilik ilkesini de esas alır. Çalışma esasları içinde işbirliği bulunan bu merkezler Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu, Yerel Yönetimler, Üniversiteler, Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşlarıdır. Bütün bu yetkili birimler ile birlikte kadının refahına yönelik çalışmalarını sürmekle yükümlüdür.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Bursa ilinde 2016 yılında toplam 1501 kadın ve 2017 yılında ise toplam 1585 kadın ŞÖNİM'den şiddet ya da barınma mağduriyeti yaşadığı için hizmet almıştır. Barınma nedeniyle başvuru yapanların 2016 yılı dağılımı incelendiğinde ilk kabul birimine giden kadınların sayısı 672 (%94) kendi isteğiyle ayrılan kadınların sayısı ise 40 (%6)'tır. Şiddet nedeniyle başvuru yapan kadınların dağılımı incelendiğinde ise ilk kabule giden kadınların sayısı (f:198, %25) kendi isteğiyle ŞÖNİM'den ayrılan kadınların sayısından (f:591, %75) daha azdır. Bu noktada 2016 yılında şiddet neticesinde başvuru yapan kadınların ilk kabule gitmek yerine daha çok merkezden ayrılmayı tercih ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

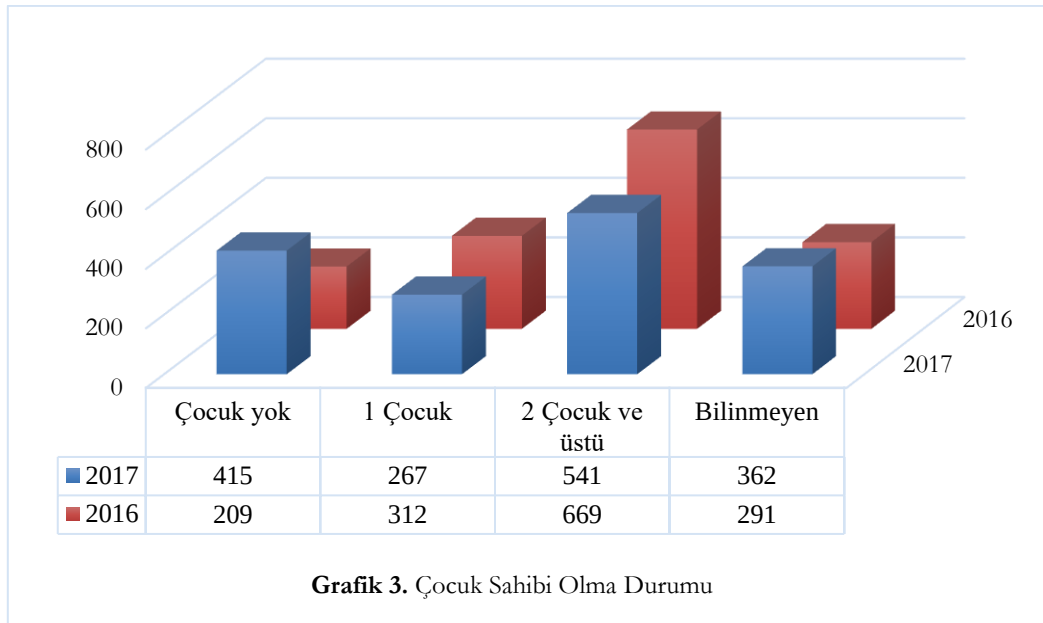
2017 yılına bakıldığında ise barınma isteğiyle ilk kabul birimine giden kadınların sayısı 611 (%83) ve merkezden ayrılan kadınların sayısı ise 123 (%17)'tür. Şiddet neticesinde birime gelen kadınların 195'i (%23) ilk kabul birimine giderken, 656'sı (%77) merkezden ayrılmıştır. Genel bir değerlendirme ile hem 2016 yılında hem de 2017 yılında şiddet nedeniyle başvuruda bulunan kadınlar daha çok ilk kabul birimine gitmeden merkezden ayrılmayı tercih etmişlerdir. Bu kadınların eğilimleri ayrı bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eğilimin araştırılması ve anlaşılması şiddet mağduru kadınların ilk kabul birimi ve sonrası süreçler hakkında ne düşündüğünü ve ilk kabule gitmek yerine geliştirdikleri alternatiflerin neler olduğunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

2016 ve 2017 yılları değerlendirildiğinde kadınlar açısından şiddet kadar barınmanın da büyük sorun olduğu görülmektedir. İlk kabul birimi, tercihi ya da zorunluluğu düşünüldüğünde barınma ihtiyacı olan kadınlar için daha kabul edilir bir durumdadır. Zira şiddet mağduru kadınlar ilk kabul birimi ve sonrasında gelişen konukevi sürecini büyük oranda tercih etmemektedirler.

3.2. Başvuruda Bulunan Kadınların Çocuk Sahibi Olma Durumu

Şiddet mağduru kadınlar için çocuk sahibi olma oldukça önemli bir faktördür. Çocukların güvenliği ya da aile düzeninin bozulması sonucu çocukların akıbetinin ne olacağı sorunsalının kadınların şiddet ortamından ayrılmasını güçleştirdiği açıktır. Kadınların, merkeze gelirken süreçten etkilenmemesi için kimi

zaman çocuklarını yanında getirmeyeceği kimi zaman ise bırakacak kimseleri olmadığı için yanında çocuklarıyla gelebileceği düşünülmektedir.

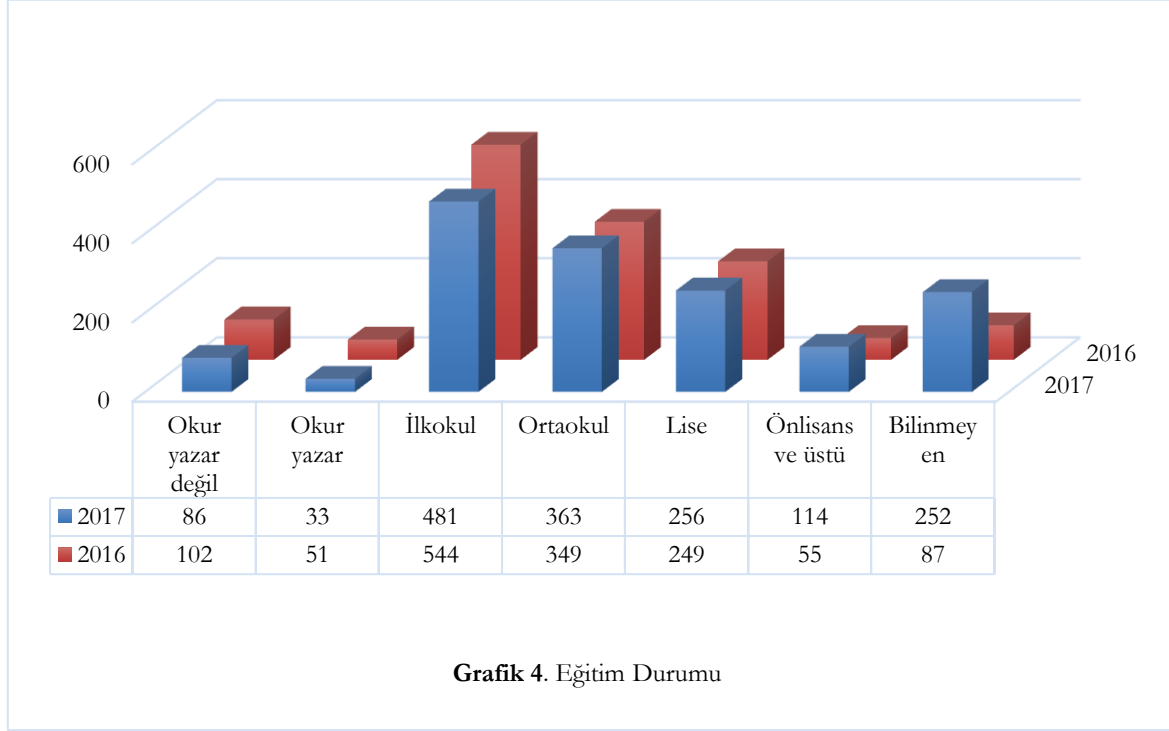
Başvuruda bulunan kadınların çocuk sahibi olup olmama durumu incelendiğinde 2016 yılında başvuru yapan kadınların 209'unun (%14) çocuğunun olmadığı, 312'sinin (%21) 1 çocuğunun olduğu ve 669'unun (%45) 2 çocuk ve fazlasına sahip olduğu görülmüştür. Bu sayılar 2017 yılında çocuk sahibi olmayanlar 415 (%26), 1 çocuk sahibi olanlar 267 (%17) ve 2 çocuk ve fazlasına sahip olanlar ise 541 (%34) şeklindedir. Merkeze başvuru yapan kadınlardan 2016 yılında %20 'sinin ve 2017 yılında ise %23'ünün bilgisi bulunmamaktadır. ŞÖNİM kayıtlarında bazı bilgilerin bulunmamasının nedeni olarak ŞÖNİM'e gelen mağdurlardan görüşme esnasında yaşadığı durum ya da travmadan dolayı sağlıklı ve yeterli bilgi alınamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Her iki yıl verileri ele alındığında şiddet mağduru kadınların büyük bir oranının 2 ve daha fazla çocuğa sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra merkezden alınan veriler ışığında sadece 2016 yılında vakaların yanında gelip hizmet alan çocukların sayısı 493'tür. Şiddet mağduru kadının güçlendirilmesi ve şiddet ortamından uzaklaştırılması kadar çocuklarında benzer hizmetleri alması oldukça önemlidir. Bu anlamda kadının şiddetten kurtulmak için adım attığı her süreçte pedagogların istihdam edilmesinin sürece olumlu katkı sağlayacağı açıktır.

3.3. Başvuruda Bulunan Kadınların Eğitim Durumu

Eğitim durumu ve şiddet arasındaki bağlantı, yapılan çalışmaların hem en önemli noktalardan birini hem de değişme gösterdiği yönündeki çalışmaların odağını oluşturmaktadır. Eğitimli kadının da şiddete maruz kaldığı tartışmaları hız kazansa da hala yapılan çalışmaların çoğu eğitim durumu ve şiddet arasında ters orantı olduğunu yani eğitim düzeyi arttıkça şiddete maruz kalma oranının düştüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim Bursa'daki merkeze başvuru yapan kadınların eğitim durumu incelendiğinde yoğunluğun 2016 hem de 2017 yılında ilköğretim, ortaokul ve lise düzeylerinde olduğu görülmektedir. 2016 yılında başvuru yapan kadınlardan okur yazar olmayanların sayısı 102 (%7), okur yazar olanların sayısı 51 (%4), ilköğretim mezunu olanların sayısı 544 (%38), ortaokul mezunu olanların sayısı 349 (%24), lise mezunu olanların sayısı 249 (%17), ön lisans ve üstü bir eğitim düzeyine sahip olanların sayısı ise 55 (%4)'tür. Bilgisi bulunmayan kadınların sayısı ise 87 (%6)'dır. 2017 yılında başvuru yapan kadınlardan okur yazar olmayanların sayısı 86 (%6), okur yazar olanların sayısı 33 (%2), ilköğretim mezunu olanların sayısı 481 (%30), ortaokul mezunu olanların sayısı 363 (%23), lise mezunu olanların sayısı 256 (%16), ön lisans ve üstü bir

eğitim düzeyine sahip olanların sayısı ise 114 (%7)'tür. Bilgisi bulunmayan kadınların oranı sayısı ise 252 (%16)'dır.

Yapılan çalışma kapsamında başvuruda bulunan okur yazar olan ve okur yazar olmayan kadınların sayısının az olmasının yaşla ilgili olduğu düşünülmektedir. Genellikle başvuruda bulunan ileri yaşlardaki kadınların bu kategoride bulundukları ve ileri yaşlarda şiddet mağduru olan kadınların genç ve orta yaşlardaki kadınlardan daha az merkeze geldikleri bilgisine ulaşılmıştır.

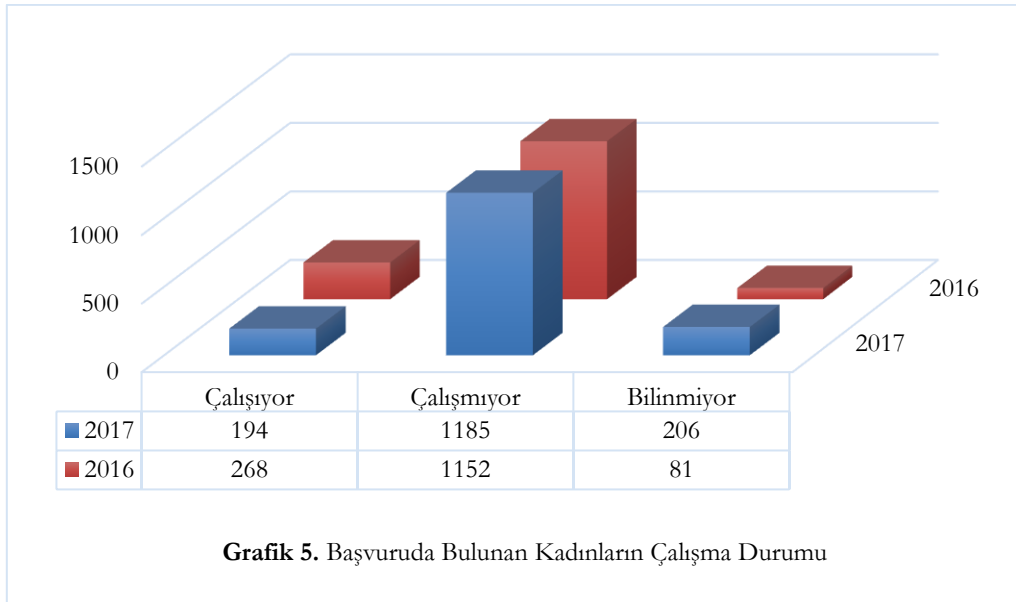

Bu noktada yapılan çalışmalar da benzer sonuçları ortaya koymuştur. Nitekim Kocacık ve Çağlayandereli'nin (2009, 32-33) Denizli'de 19.734 hane içinden basit tesadüfî örnekleme tekniği kullanılarak 593 kişi ile yaptığı benzer çalışmada da aynı genel sonuçlara ulaşılmıştır. Örnekleme yer alan kadınların %46,7'sinin eğitim düzeyi ilkökuldür. %87,5'i ev kadınıdır. Kadınların eşlerine bakıldığında ise %51,8'inin ilkökul mezunu olduğu ve %83,2'sinin her hangi bir işte çalıştığı görülmüştür. Örnekleme giren kadınların %52,5'i şiddet gördüğünü belirtmiştir. Altınay ve Arat'ın (2008: 63) yaptığı "Türkiye'de kadına yönelik şiddet" çalışmasının sonuçlarına bakıldığında ise 1520 kişiyle görüşüldüğü ve görüşülen kadınların %19,1'inin okur-yazar olmadığı, %8,5'inin okur-yazar olduğu ancak ilkökulu bitirmediği, %45,7'sinin ise ilkökul mezunu olduğu görülmüştür. Söz konusu sosyo-demografik özelliklere sahip kadınlardan okuma-yazma bilmeyen ve en az bir kez şiddet gördüğünü söyleyen kadınların oranı %43 iken yükseköğrenim görmüş kadınlarda bu oran %12'dir. Bu noktada eğitim durumunun yüksek olması kadına yönelik şiddetin önlenmesi için hala önemli parametrelerden biridir.

3.4. Başvuruda Bulunan Kadınların Çalışma ve Sosyal Güvenlik Durumu

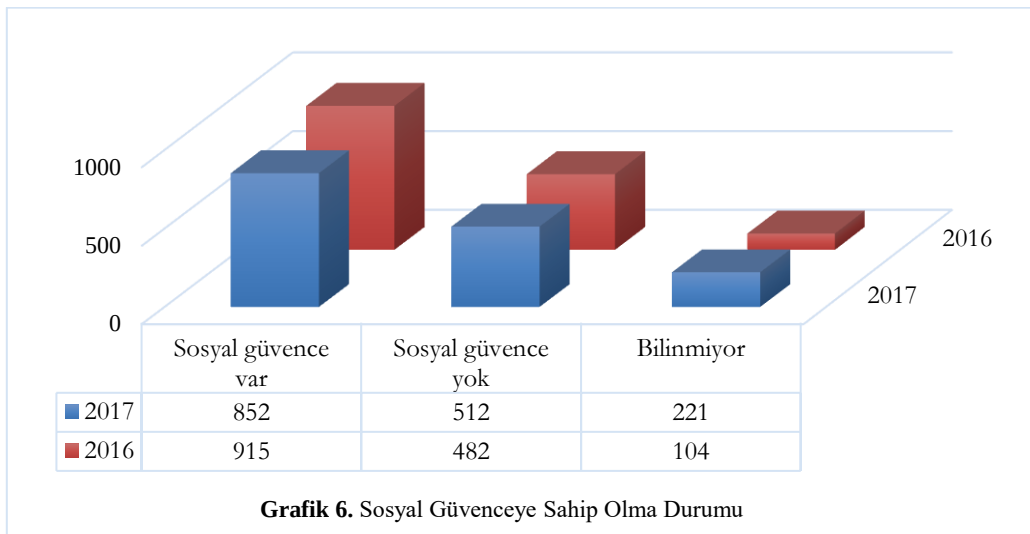
Kadına yönelik şiddet ister aile içinde olsun ister iş hayatında olsun daha çok erkekler tarafından uygulanmaktadır (Demir, 2000: 58). Ataerkil örüntüler bağlamında evlilik kurumu ile birlikte erkeğin kadının kazandıkları üzerinde kuşkusuz hak sahibi olduğu yönündeki düşünce yapısı ekonomik sorunları doğurmaktadır. Ekonomik anlamdaki sorunlar kuşkusuz sadece çalışan kadınlar için etkili değildir. Çalışmak istemesine rağmen bu hakkının engellenmesi ya da çalışmaya bile elindeki paranın zorla alınmak istenmesi ekonomik şiddet bağlamından değerlendirilmektedir.

Ekonomik özgürlük kadının ayakta kalabilmesi, özgür karar verebilmesi ve sosyal olanaklara daha fazla sahip olabilmesi bakımından bir gerekliliktir. Günümüzde hala şiddeti etkileyen önemli noktalardan biri ekonomik yeterlilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradan hareketle başvuruda bulunan kadınların çalışma durumu incelendiğinde 2016 ve 2017 yıllarında çalışmayan kadınların oranının yüksek olduğu görülmektedir. 2016 yılında bu oran 1152 kadınla %77 iken 2017 yılında 1185 kadın ile %75'tir. Çalışan kadınların durumu incelendiğinde ise 2016 yılında başvuruda bulunan 268 kadının (%18) ve 2017 yılında ise 194 kadının (%12) aktif olarak çalıştığı bilinmektedir. Başvuru yapan kadınların 2016 yılında %5'inin, 2017 yılında ise %13'ünün çalışma durumunun bilinmediği görülmektedir.

Her iki yıl verileri değerlendirildiğinde Bursa ŞÖNİM'e başvuruda bulunan kadınların %70'ten fazlasının ekonomik gücü yoktur. Kadının şiddet uygulayan eşi ekonomik açıdan bağımlı olması şiddet ortamından kurtulma yönünde cesaret kırıcı bir etki yaratmaktadır. Ya da diğer bir deyişle kadının hayatını devam ettirebilecek ekonomik gücünün olmaması şiddetin devamını sağlayan ve katlanılması gereken bir durum haline dönüştüren etkenlerdendir (Yanık vd., 2014: 109).

Şiddet ya da barınma ihtiyacı sonucu birime başvuruda bulunan kadınların sosyal güvenceye sahip olma durumu değerlendirildiğinde 2016 yılında başvuru yapan kadınların 915'inin (%62) ve 2017 yılına başvuru yapan kadınların 852'sinin (%54) sosyal güvenceye sahip olduğu görülmektedir. Sosyal güvenceye sahip olmayan kadınların frekans dağılımı ise 2016 yılında 482 (%32) iken 2017 yılında da aynı şekilde 512 (%32)'dir. Çalışmayan kadının sayısının oldukça yüksek olmasına rağmen sosyal güvenceye sahip kadın sayısının yüksek olması ikilemi kadınların daha çok eşlerinin üzerinden sosyal güvence haklarından faydalandıkları yönünde açıklanmaktadır.

Konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında barınmanın da en az şiddet kadar kadınları mağdur eden bir durum olduğu görülmüştür. Kadının barınma sıkıntısı yaşaması da aslında şiddetin farklı görünen bir yüzüdür. Ekonomik gücü olmayan kadının hem yaşadığı şiddete maruz kalması hem de barınma sıkıntısı yaşaması karşısında hayatla mücadele edebilmesi oldukça güçtür.

SONUÇ ÖNERİLER

Kadına yönelik şiddet toplumsal yaşamın hiçbir aşamasında kabul edilemeyecek ve duyarsız kalinamayacak bir olgudur. Şiddetin önlenmesi adına geliştirilmesi gereken sosyal politika önerilerinin sonuç ve çözüm odaklı olması gerekliliği kaçınılmazdır. Bu durum mağdur olan kadınlarda benzer olan eğitim durumu, ekonomik durum vb. gibi yetkinliklerin güçlendirilmesi ve kadının kendini sosyal hayat içinde daha özgüvenli ve güçlü hissetmesini sağlayacak desteklerin belirlenmesi ile mümkün görülmektedir. Tatlıoğlu ve Küçükköse'nin (2015: 204) yapmış olduğu çalışmada da önemli vurgulardan biri kadının kendini yanlış geleneksel inançlarla yıllarca şiddet davranışını çekmek zorunda hissettiği yönündedir.

Yapılan çalışmada sosyal hayat içinde bireyin kendini geliştirebileceği ve ona çeşitli olanaklar sunan olgulardan biri olan eğitim düzeyi ele alınmıştır. Eldeki veriler ışığında şiddet mağduru kadınların eğitim düzeyleri 2016 yılında (%38) ve 2017 yılında (%30) ilkökul seviyesinde yoğunluk göstermektedir. Eğitim düzeyinin oranları her iki yılda da benzerlikler göstermiş ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bu oranın azaldığı görülmüştür. Okuma yazma bilmeyen ya da sadece okuryazar olup okula gitmemiş kadınların oranının düşük görünmesinin nedeni de bu dilime giren kadınların daha çok ileri yaşta oldukları ve ileri yaşlarda başvuran kadın sayısının az olmasıdır ya da nereye başvuracağı noktasındaki bilgi eksikliğidir. Nitekim Akalın ve Arıkan (2017: 8) yaptıkları çalışmada da kadının ve eşinin eğitim durumu, geliri ve çalışma durumunun düşük olması durumunda depresyon ve şiddete uğrama olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Benzer olarak KSGM'nin (2009: 54) yapmış olduğu "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet" araştırmasında eğitim seviyesi arttıkça şiddete maruz kalan kadın oranının azaldığı görülmüştür. Fiziksel şiddete maruz kalan kadınların eğitim durumu ele alındığında en yüksek oranın ilkökul mezunu kadınlarda (%54) olduğu görülmüştür. Bu durumun yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlarla benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Bu noktada kız çocuklarının uzun süreli eğitim hayatının içinde olması ya da eğitimini yarıda kesmek zorunda kalanların eğitime devam etmesini teşvik edici söylemlerin oluşturulması ve kamu desteğinin sağlanması oldukça önemlidir. Bu durum kamu spotları, kampanyalar, seferberlikler ve projeler ile desteklenmelidir.

Kadınların eğitim seviyesinin artmasıyla paralel olarak çalışma hayatına daha fazla katılımının sağlanması ve bu anlamda yapılan girişimlerin desteklenmesi bir diğer önemli noktadır. Ekonomik olarak bağımlı yaşayan kadının mevcut şiddet ortamını terk etme konusunda daha fazla sıkıntı yaşayacağı açıktır. Bu durum öğrenilmiş çaresizliği doğurmakta şiddet davranışının kuşaklar boyu devam etmesini sağlamaktadır. Güler, Tel ve Özkan Tuncay'ın (2005: 55) Sivas'ta 162 kadın ile gerçekleştirdikleri çalışma sonuçlarına göre kadınlar ekonomik problemin aile içi şiddeti arttıran en önemli sorun olduğunu vurgulamışlardır. Yine TÜİK'in "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet" araştırmasının sonuçları incelendiğinde ekonomik durum iyileştikçe şiddete maruz kalma olasılığının düştüğü görülmüştür. Düşük refah düzeyine

sahip kadınların %47'si, orta refah düzeyine sahip kadınların %38,9'u ve yüksek refah düzeyine sahip kadınların ise %26,7'si fiziksel şiddete maruz kalmıştır (<http://rapory.tuik.gov.tr>). Bu durum yapılan çalışmada ortaya koyulan ekonomik saptamaları destekler niteliktedir.

Çalışma hayatına katılımı beraber doğacak olan sosyal güvenlik ve emeklilik durumu da burada önem kazanmaktadır. Zaten çalışma hayatı içinde olmayan kadının bir de sosyal güvencesinin olmadığı düşünüldüğünde sağlık giderlerinin karşılanamaması konusunda da ayrı bir mağduriyet alanı doğmaktadır. Kadınların, hayatı hakkında özgür düşünebilen ve aldığı kararlar üzerinde ekonomik durum kadar öz benliğinin etkili olduğu davranış tutumlarını içselleştirmesi şiddetle mücadelede gerekli ve olması gereken durumlar arasındadır. Bu yüzden kadının çalışma hayatına katılımı burada en az eğitim kadar önemlidir.

Şiddet mağduru kadının rehabilite edilmesi ve güçlendirilmesi kadar şiddet ortamında kalan çocuğunda toplumsal hayata entegre olmasını ve sağlıklı koşullara sahip olmasını sağlamakta önemlidir. Hem 2016 (%45) hem de 2017 (%34) yılı verileri kadınların iki ve daha fazla çocuk sahibi olduğunu göstermektedir. Kadınların ilk kabul birimi ve daha sonra konukevi süreci içinde çocuğun şiddet ortamı içinde kalmaması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada bu çocukların takibinin yapılması sosyal ve ekonomik anlamda desteklenmesi sağlıklı nesillerin yetişmesi için oldukça önemlidir.

Çalışmada kadına yönelik şiddetin sosyal ve ekonomik bir analizi yapılamaya çalışılmıştır. Sonuç olarak şiddet ve barınma sorunu yaşayan kadınların benzer sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik sonuçlara sahip olduğu görülmüştür. Kuşkusuz bu bilgiler yapılacak çalışmalarla daha zenginleştirilebilir bir durumdadır. Bu noktada istatistiki veriler sadece bir yol gösterici olup durumun önemini gözler önüne sermektedir. Süreç içinde kadınların özne oldukları kabulüyle yola çıkıldığında, kadına yönelik şiddetle mücadelede risk gruplarının saptanması ve bu yönde mücadeleye yönelik çeşitli uygulama alanlarının oluşturulması önemli görülmektedir. Bu alanlar oluşturulurken nereden ve hangi özellikli gruplardan başlanması gerektiği noktasında sosyo-demografik ve ekonomik anlamda bilgi sahibi olunması, buradan hareketle konuya dikkat çekilmesi oldukça önemli olup şiddetle mücadelede bir gereklilik olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIKEL, S. (2009). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kadın Sığınmaevi Önemi: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKALIN, A., ARIKAN, Ç. (2017). 15-49 Yaş Grubu Kadınlarda Aile İçi Şiddet Sıklığı ve Şiddetin Depresyona Etkisi, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(2), 1-10.
- ALTINAY, A. G. ve ARAT, Y. (2008). Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- AYAN, S. (2018). Violence Against Women in Women’s Perception; an Examination of Women’s Shelters in Turkey, Journal of Human Sciences, 15(1), 251- 264.
- ÇAKIR, Ö. (2008). Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31, 25-47.
- DEMİR, Ü. (2000). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 1: 57-61.
- DOĞAN, R. (2014). Kadına Yönelik Şiddetin Bir Türü Olarak, Israrlı Takip Kavramı ve Suçu, Ankara Barosu Dergisi, 2, 137-154.
- GÜLER, N., TEL, H. ve ÖZKAN TUNCAY, F. (2005). Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı, Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 27(2), 51-56.
- <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/data/55d48d53369dc533086ee7ca/uluslcocukhaklari-stratejibelgesiveylemplani.pdf> (Erişim Tarihi: 30.03.2018).
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>, (Erişim Tarihi: 30.03.2018).
- <http://rapory.tuik.gov.tr/04-04-2018-15:40:16-12276963486517210641520273737.html?> (Erişim Tarihi: 30.03.2018).
- KSGM (2009). Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- KURT, G., DÖNMEZ, S., EREN, Ö., BALCI, E. ve GÜNAY, O., (2017). Üç Farklı Disiplinde Okuyan Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin İstismar, İhmal ve Aile İçi Şiddet Algıları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(50), 405-413.
- ÖZEN, S.(2007). İşyerinde Psikolojik Şiddet ve Nedenleri, “İş,Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 9(3), 1-24.
- ÖZTÜRK, E. (2010). Türkiye’de Aile, Şiddet ve Kadın Sığınma Evleri, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- PAKİŞ, I., DEMİR, F., BEKTAŞ G., ALTIN, U. ve YILDIRIM, S. (2017). Sağlık Kuruluşuna Başvuran Hastaların Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi, ACU Sağlık Bilimleri Dergisi, 2, 80-84.
- ŞALVARCI TÜRELİ, N. ve DOLMACI, N. (2014). İş Yaşamında Kadın Çalışana Yönelik Ayrımcı Bakış Açısı ve Mobbing Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(2), 83-104.
- ŞENGÜL, H. M. ve ERGÖNEN, A. T. (2017). İzmir’de Yapılan Adli Otopsilerde Kadın Ölümlerinin Özelliklerinin İncelenmesi ve Kadına Yönelik Şiddetin Araştırılması, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 31(2), 87-96.
- TAŞDEMİR AFŞAR, S. (2015). Türkiye’de Şiddetin “Kadın Yüzü”, Sosyoloji Konferansları, 52: 715-753.

- TATLILIOĞLU, K. ve KÜÇÜKKÖSE, İ. (2015). Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet: Nedenleri, Koruma, Önleme ve Müdahale Hizmetleri, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 194-209.
- UYUMAZ, A. ve AKDAĞ, İ.(2015). Türk Özel Hukukunda Şiddet ve Israrlı Takip Kavramı ile Israrlı Takip Mağdurunun Korunması, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19(2), 45-94.
- YANIK, A., HANBABA, Z., SOYGÜR, S., AYALTI, B. VE DOĞAN, M., (2014). Kadına Yönelik Şiddet Davranışlarının Değerlendirilmesi: Türkiye’den Kanıt, Electronic Journal of Vocational Colleges, 4: 104-111.
- YILDIZ, E. ve SAĞLAM, M. (2017). Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Çalışmalarda Şiddet Konusunun Ele Alınışı, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(19), 72-84.

**THE ANALYSIS OF DAHIYA DOCTRINE
IN THE CONTEXT OF ISRAEL'S FURTHER SECURITY CLAIM**

***İSRAİL'İN DAHA FAZLA GÜVENLİK EDİNİMİ AÇISINDAN
DAHIYA DOKTRİNİNİN ANALİZİ***

Zafer BALPINAR

Öğr. Üyesi Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zbalpinar@mehmetakif.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0336-7233>

Başvuru Tarihi/Application Date: 01.03.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.399992

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 09.05.2018

Abstract

This study aims to understand, determine and explain the Dahiya Doctrine that was adopted during the Lebanon War (2006), and that was applied as a deterrence model. In this frame, it deals with Israel's dissuasive expectation through the doctrine which was based on harming military infrastructure of the organizations and their civil elements and forcing them to change their behaviors. This deterrence model which was created in Lebanon against Hezbollah is questioned whether it can be applicable to Israel's security policy or not in the future. The study examines and explicates Israel's Dahiya Doctrine experience in the context of its further security claim and the threat imposed by Hezbollah and Hamas. The analysis frame intends to reveal the Dahiya doctrine, which is a result of Israeli purposes and applications in the field, as a military behavior rather than a doctrine which stands on a concrete theoretical/conceptual structure.

Anahtar kelimeler: Israel, Security, Dahiya Doctrine, Lebanon, Gaza.

Öz

Bu çalışma 2006 yılındaki Lübnan Savaşı sırasında şekillenen, caydırıcı model olarak uygulanan ve daha sonra geniş ölçüde benimsenen Dahiya Doktrinini anlamayı, sınırlarını belirlemeyi ve açıklamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, örgütlerin altyapısına ve onların sivil unsurlarına zarar vermek ve onların davranışlarını değiştirmeye zorlamak üzerine kurulu doktrin bağlamında İsrail'in caydırıcılık adına beklentisini ele almaktadır. Lübnan'da Hizbullah'a karşı oluşturulan bu caydırıcılık modelinin gelecekte İsrail'in güvenlik politikasına uygulanıp uygulanamayacağını sorgulamaktadır. Çalışma, İsrail'in Dahiya Doktrinini deneyimini kendi güvenlik beklentisi ve Hizbullah ile Hamas tarafından ortaya konan tehdit bağlamında incelemekte ve açıklamaktadır. Analiz çerçevesi, İsrail'in sahadaki amaçlarının ve uygulamalarının bir sonucu olan Dahiya doktrinini teorik/kavramsal bir yapı üzerine oturan bir doktrinden ziyade bir askeri davranış olarak açıklamayı hedeflemektedir.

Keywords: İsrail, Güvenlik, Dahiya Doktrini, Lübnan, Gazze.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İsrail Devleti kuruluşundan beri askeri güç kullanımı var oluşunun öncelikli garantisi olarak görmüştür. Bu bağlamda aşırı güç kullanımı, önce stratejik ve taktik askeri süreçlerin, sonra da askeri gelenek ve doktrinin ayrılma bir parçası olmuştur.

Uzun bir tırmanma dönemi sonrasında İsrail'in 2006 yılında Lübnan'da Hizbullah'a karşı başlattığı askeri operasyon, anılan bu aşırı güç kullanımı geleneğinde bir sonraki halkayı oluşturmuştur. Tırmanma iki İsrail askerinin Hizbullah tarafından kaçırılmasıyla geri döndürülemez biçimde savaş benzeri bir duruma dönüşmüştür. İsrail'in askeri müdahalesinin merkezi Hizbullah'ın karargahı konumunda olan Beyrut'un banliyösü olan Dahiya olmuştur. Yıkıcı nitelikteki operasyonel tercihler muharip olanlar ile olmayanlar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmıştır.

İsrail'in Lübnan'da benimsediği askeri yöntem ve onun Gazze'deki yakın uygulaması bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu çalışma uluslararası hukuk ve etik çerçevesini dışarıda bırakarak, İsrail'in aşırı güç kullanımını, yani Dahiya Doktrini'ni, İsrail'in güvenlik edinimine olan katkısı, potansiyel faydası veya zararları ile İsrail'in güvenlik anlayışı üzerine olan etkisi bağlamında ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda İsrail'in Hizbullah ve Hamas'a karşı olan mücadelesi bütünüyle ele alınmamakta sadece Dahiya banliyösü ve Gazze'deki uygulaması çalışmaya dahil edilmektedir.

Bu çalışma İsrail'in aşırı güç kullanımını Lübnan ve Gazze'de sanki bir askeri doktrinmiş gibi kullandığını kabul etmektedir. Bu çalışma İsrail'in askeri davranışını doktrin konseptiyle ele almaktadır. Ancak bahsedilen yaklaşımın amacı İsrail'in askeri davranışını doktrinleştirmek değildir. Dahiya Doktrini ismi İsrail'in sahadaki uygulanmasından gelmektedir. Konseptin doktrin olarak nitelenmesi, İsrail'in bunu resmi bir doktrin olarak kabul etmesinden değil, sahada bunu yöntem olarak uygulama kararlılığıdır. Dahiya Doktrini, İsrail'in güvenliğine ilişkin akademik çalışmalarda anıldığı şekilde, sanki bir doktrinmiş gibi kararlı bir askeri davranış ve sanki resmi olarak kabul edilmişçesine doktrinel bir davranış olarak ele alınmaktadır. İsrail'in askeri davranışı fiili bir doktrin olarak işlev sergilemektedir. Bunun hukuki-resmi bir doktrin olarak kabul edilmesi sivillere verdiği açık zarar yüzünden ne İsrail ne de demokratik bir ülke tarafından mümkün değildir. Bu nedenle çalışmada “doktrin” ifadesi İsrail'in “doktrin benzeri kararlı askeri davranış” manasında kullanılmaktadır.

Bu kabul doğrultusunda çalışmada, önce askeri zemin ve doktrinel davranışa neden tırmanma betimlenmekte, sonra Lübnan'daki çatışma sahasındaki İsrail askeri davranışının niteliği ortaya konmakta, daha sonrada bu kapsam Gazze'deki Dökme Kurşun Operasyonu ile örtüştürülmektedir. Lübnan ve Gazze'deki operasyonlar iki vakanın karşılaştırılması ve tekrarlayan güvenlik beklentisi ve askeri davranışa dikkat çekmek için ayrı ayrı işlenmektedir. Böylece gelecekte bu askeri davranışın tekrarlama olasılığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Analiz bölümünde ise bu doktrinel davranışın İsrail'in güvenlik anlayışı ve politikasındaki konumu, İsrail'in güvenliğine olan olumlu ve olumsuz katkıları belirlenmeye çalışılmakta, caydırıcılık bağlamında stratejik ve taktik verimliliği açığa çıkarılmaya gayret edilmekte ve gelecekte tekrar kullanılıp kullanılamayacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın temel argümanı İsrail'in var oluşunu askeri güç kullanımı üzerinden tanımladığı; siyasi ve askeri ihtiyaçlarını şiddet araçları ve metotları üzerinden temin ettiği; orantısız güç kullanımının tercih edilen bir yöntem olduğu; İsrail'in daha fazla güvenlik edinimi arayışının düşmanın daha fazla maddi ve manevi kaybıyla doğru orantılı olduğu; çatışmalarda kimin sivil olduğu konusunun İsrail için tartışmalı bir konu olduğu; İsrail'in ilk ve şiddeti vuran taraf olmadığı sürece inisiyatifi kaybeden olacağı kabulü; askeri hedeflerin yanı sıra sivillerin vurulması veya vurulmakla tehdit edilmesinin hükümetler ve örgütler üzerinden daha fazla etkiye sahip olduğu unsurları üzerine kuruludur.

Çalışmanın bulguları: İsrail askeri davranışının, yani bahse konu doktrinin, temel motivasyonu aşırı güç kullanarak İsrail'in düşmanlarının en azından zarar vermeyecekleri düzeye kadar, ideal olarak da tamamen yok edilmesi; İsrail'in güvenliği söz konusu olduğunda etik, uluslararası hukuk, evrensel kabul edilmiş askeri kuralların sınırlarının görmezden gelinebileceği; askeri güç kullanımının düşmanın siyasi tutum ve davranışının değiştirilmesi için gerekli olduğu; doktrinin bir çeşit meşru müdafa yöntemi olarak kullanıldığı; İsrail'in gerek duyması ve konjonktürel şartların uygun olması durumlarında doktrinin yeniden kullanılma potansiyeli bulunduğu unsurları ile tanımlı bir çerçeveye denk gelmektedir.

INTRODUCTION

Israel has seen military force as prior and preferred guarantee of its existence since the foundation of the state. The use of excessive force has become indispensable application of strategic and tactic military phases. And then, it has been an inseparable part of its military tradition and doctrine.

After a long military escalation period, Israel's air and land operation (2006) against Hezbollah in Lebanon became the next ring in the excessive force use tradition. The escalation turned into an irreversible war-like condition in the wake of abduction of two Israeli soldiers by Hezbollah and Israel's militarily orientation towards Hezbollah.

The epicentre of the operation was Beirut's southern suburb "Dahiya", the headquarter of Hezbollah. The devastating operational choices blurred the distinction between combatant and non-combatant elements during Dahiya-oriented operation. The military method adopted in Lebanon and its very close application in Gaza are the subject of this study. The study, excluding international laws and codes of ethics, intends to bring Israel's excessive force use, namely, the Dahiya doctrine, to the fore in terms of its contributions, potential benefits and harms to security acquisition and its impact on Israel's security understanding. In this frame, Israel's armed struggle against Hezbollah and Hamas is not entirely reviewed, but the specific portions in Beirut's southern suburb "Dahiya" and Gaza.

This study accepts that Israel adopted excessive military force against any threat and used this understanding as if a military doctrine in Lebanon and Gaza. The study deals Israeli military behaviour with the concept of doctrine. However, the purpose of the mentioned approach is not to make Israeli military behaviour a doctrine that is constructed on a theoretical ground. The concept named "Dahiya Doctrine" comes from the military practice which Israel applied on the ground. And the concept that names it as a doctrine points out to Israeli persistent determination in practicing, not an official indoctrination (for instance, Truman doctrine). "Dahiya Doctrine" is accepted, just like it is dealt with in the studies regarding Israel's security, as a concrete military behaviour as if it is officially accepted. Israeli military behaviour functions as a *de facto* doctrine, not a *de jure* doctrine because no country in the democratic world, even Israel, can officially recognize and put something in written state documents as a doctrine that seeks better security environment by coercing great suffering indiscriminately on civilians. So, the word "doctrine" in the study means "Israeli doctrine-like decisive/stable military behaviour".

In line with this acceptance, the headings in the study respectively constitute a causality connection. Firstly, the military ground and the escalation heading to the doctrinal behaviour are defined; then, the military behaviour's identification, qualification and projection on the battle field in Lebanon are determined; and then, this scope and content are correlated with the Operation Cast Lead in Gaza. The military operations in Lebanon and Gaza are taken separately in order to superpose two cases and to draw attention to the repeating security expectation and military behaviour. Thus, it paves a way for future re-application possibility. In the end, the analysis section tries to determine the doctrinal behaviour's position in Israel's security understanding and policy, to fix its positive or negative contributions to Israel's security, to reveal its strategic and tactic reproductivity/efficacy in context of deterrence and to assess its applicability to the future.

The study's major arguments focus on that Israel has defined her existence through use of military force, that her critical political and military necessities conclude with violence tools and methods, that disproportion in use of force is highly required tactic, that her further security needs enemy's further morale and material losses, that the civilians are arguable for Israel, that if Israel do not strike first and fiercely, she will lose initiative, and that hitting civilians or threatening to hit them, besides military targets, cause more impact on governments or organizations.

The study's findings regarding the doctrine fall in this frame are that the basic motivation of Israeli military behaviour, namely the doctrine, is to wipe off Israel's enemies via an overwhelming military force; if Israel's security is in question, the limits regarding ethic, international law, universally accepted military tradition and civil losses can be ignored; the military force is necessary for changing enemy's political attitudes and choices; the doctrine is used as a kind of self-defence action; the doctrine has a strong potential of re-execution if Israel believes its essentiality and if the regional/international security conditions are suitable.

1. THE GROUND OF THE DOCTRINE

After Israel's withdrawal from Lebanon in 2000, Hezbollah filled the gap in the south of the Litani River (Lambeth, 2011: 37) and strengthened its political and military existence in the country (Kennedy, 2009: 37-45). Meanwhile, Hezbollah built its military infrastructure in the form of tunnels and shelters to use against Israel in a future war (Muller, 2012: 69-70). Secretary General of Hezbollah, Hasan Nasrallah, remarked that combatants would continue their normal life among civilians thanks to the tunnels and it was not possible to fight against them as a regular army (Editorial, 2006).

Nasrallah's explanation in September 2006 about reinforced arms stockpile (Blandford, 2011: 433) and Zella-2 missiles provided by Iran was a negative development in Israel's security perception (Hirst, 2010: 347; Samaan, 2013: 151). Besides, Hezbollah adopted the method of kidnapping soldiers for bargaining (Kennedy, 2009: 37-45). Due to mentioned threats and Hezbollah-Hamas co-operation, Israel increased the alert level between 2 and 4 (max 5) on Lebanon border (Hirst, 2010: 347). The statement of Brigadier General Herzi Levi, Commander of 91th Division, "if Hezbollah attacks, Israel's response will be sharper, harder and in some way very violent" was pointing out Israeli stance for current state and upcoming armed conflict (Cohen, 2012).

In the end, the breaking point in the military escalation occurred on 12 July 2006. Hezbollah abducted two Israeli soldiers and inflicted losses on the rescuing contingent (Kennedy, 2009: 37-45). Prime Minister Ehud Olmert described the assault not only as a terrorist action but also as an "act of war" because Hezbollah was a part of Lebanese government. And he said that Lebanon had to endure the consequences, and then promised that Hezbollah would get a painful and long-term response. In line with the statement, Israeli government designated the military aims so as to bring back soldiers, to create a new situation in Lebanon, to improve deterrence and to disarm Hezbollah in southern Lebanon. But political goals were aiming at charging a disproportionate price for the kidnapped soldiers, chancing the situation radically in southern Lebanon and reinforcing the security perception in northern Israel (Lambeth, 2011: 333). The strategy in Israeli Chief of General Staff, Major General Dan Halutz's mind was covering two options for achieving the objectives: to relegate Lebanese government or to put strong pressure on it (Kober, 2008: 4).

Halutz's statement "if the hostages are not released, Israel will wind 20 years back Lebanon's clock and it will do that by targeting civilians and infrastructure" (Hirst, 2010: 333-334) was giving hints about the method. From the first moment to the end, Halutz's perpetual approach was to adopt an overly aggressive method along the borders (Lambeth, 2011: 43, 163). Israeli Army's first assumption was to force Prime Minister Fuad Siniora to put pressure on Hezbollah by hitting Beirut and depriving the country from tourism incomes. But, this idea was abandoned because USA and West countries would not support Siniora's attenuation (Bayman, 2011: 927). Besides, Arab states' support (due to Iranian support behind Hezbollah) for Israel was crucial (Hirst, 2010: 341).

So, Israel revised the military plan and the attack was re-planned on Hezbollah. Israel's attack strategy consisted of two parts; the first was dealing with directly military goals and the second was adopting military methods for political ends. The second part was aiming at disarming Hezbollah by inflicting suffer on Lebanese government (Hirst, 2010: 333). In line with this strategy, two military plans

were prepared. The first plan, “ice breaker”, was targeting a limited land operation in wake of a precision air strike of 48-72 hours. And the second plan, “celestial water”, was aiming at driving Hezbollah to the north of the Litani River by a war-scale air bombardment of several days or by a simultaneous combination of air and land attacks (Lambeth, 2011: 47).

A mixture of these two was finally decided. Accordingly, in order to destroy Hezbollah positions, Israel would penetrate deep in Lebanese territory with an operation combining air and land forces (Kober, 2008: 6). The projection of the operation on the field was defined by Colonel Gur Laish, then-Commander of Department of War Planning in Israeli Air Forces, as a heavy assault on Hezbollah’s military existence, commanding centre, organizational structure in Beirut and social formation in the southern Lebanon. The commander of 91st Galilee Brigade, Brigadier General Gal Hirsh expressed the goals of the operation as not solely eliminating rocket launchers; however, charging a high price to Hezbollah (Inbar and Shamir, 2014: 80).

The operation commenced on 12 July 2006 with a consensus among Israeli administrative on that the operation would be destructive and scary. The targets chosen on the first day were included Hezbollah’s military, strategic and accomplishment installations such as Lebanon’s newly constructed airport, roads and bridges (Hirst, 2010: 336-337). But, on the second day, the operation’s both military and political objectives were removed to the forefront after the destruction of most of Hezbollah’s rocket launchers (Kober, 2008: 4-5).

2. THE EMERGENCE OF THE DOCTRINE: LEBANON WAR-2006

The operation’s military and political target was Dahiya (the name of the Israeli doctrine). Having taken from Amal militia group in 1989 by Hezbollah, it became new face of Shi’ism in Lebanon (Saramifar, 2015: 29). Besides, Lebanon’s southern part (including Dahiya) was shaping Hezbollah’s combatant power, organization and political party with its family-based dependency and loyalty network (Khayyat, 2013: 185; Norton, 2007: 52-53, 105, 107). Dahiya also was the place of Hezbollah leader Nasrallah’s home and office as well as the headquarter that was sheltering long-range missile guiding systems and UAV’s control centre. The southern part of Lebanon (including Dahiya) was the nearest position of Hezbollah to Israel. And this part included short-range rockets and military elements which might block Israel’s ground advance (Lambeth, 2011: 39).

Upon heavy rocket barrage by Hezbollah in northern Israel on 13 July, Prime Minister Ehud Olmert decided to push against Dahiya. Olmert’s push was intending to draw attention of the media to heavily destructed scenes and to break the resistance of the people related to Hezbollah through the shock and the fear created by the media reports and images (as USA did in Iraq in 2003) (Lambeth, 2011: 51-52). And, the suburbs were grossly bombarded and almost razed to the ground (Hirst, 2010: 336-367).

Along with Dahiya, Israel also targeted Hezbollah’s defence formation integrated into densely populated areas. The defence formation was involving arms cache and military supply network as well as rocket launchers. And it was connecting the tunnels that were dug along Israeli border to the ones in Dahiya (Popovich and Schumacher, 2008: 121). As the system was targeted, Dahiya-centred devastating attack expanded to the Shiite population centres in the south of Beirut and in southern Lebanon (Abbott and Muller, 2012: 81).

Lebanon demanded cease-fire in the face of large-scale destruction. Vice Chief of Staff, Major General Moshe Kaplinsky recommended the suspension of the operation in order not to deteriorate the situation. Although a cease-fire at this stage was substantially compensating military expectations, Israeli military-political decision makers did not accept an agreement that would not fully meet expectations. And, the operation evolved into the next step, namely, a small-scale war. A battle front was inevitably formed between whole Lebanon and the northern Israel (Kober, 2008: 4-5; Gabrielsen, 2013: 436). On 22nd of July, Israel begun to fight against Hezbollah on the ground just beyond its border. At the

beginning of August when the threat posed by Katyusha rockets in the tunnels become ineluctable by means of air bombardment, the ground operation was expanded into Lebanon territory up to the Litani River (Kober, 2008: 4-5).

The operation finally ended with a cease-fire on August 14 as a result of international pressure. Throughout the conflict, even though Israel explained that Lebanese civilians had not been targeted and that the locations known as terror-related had been hit by precision weapons, the picture left behind was describing the opposite (Lambeth, 2011: 151). According to that picture, it was difficult to say that Israel solely harmed Hezbollah-connected targets (Montgomery and Pettjohn, 2010: 548).

Israeli Air Force hit 7.000 targets in 15.000 sorties during the conflict. The figures were equal to the military movement experienced during Yom Kippur War in 1973. Israel fired 53.000 artillery shells during Yom Kippur War that lasted 24 days, but the number was 180.000 during Lebanon operation that lasted 33 days. In the course of the operation, more than 130 towns and villages that included Hezbollah elements were targeted in Lebanon; 1100 persons (one third of them were children) including Hezbollah combatants were killed, some 3626 other were wounded; 10.000 houses completely, 22.500 seriously, 73.000 other partially were demolished; 100 bridges, 24 fuel stations, airport and harbours were rendered unusable. 1.250.000 persons had to leave their homes, 900 commercial enterprises became dysfunctional, Lebanon economy suffered from 3-5 billion-dollar losses (Hirst, 2010: 349, 373; Lambeth, 2011: 73, 150; Samaan, 2013: 148). On Israeli side, 119 soldiers and 44 civilians were killed (Israel-Hezbollah Conflict, 2017).

In addition to the effort that aimed at inflicting combatant losses and material destruction, Israel somewhat mined (dud bomblets pose permanent danger) Hezbollah's influence areas by using cluster bombs in order to protect the destruction, to prevent resettlement, to keep the threat away as much as possible and to gain time for next military-political steps (Cook, 2009). Uncultivated agricultural lands, due to dud bomblets, extended the term of the harm given to Lebanon, in some way, Hezbollah which was a part of Lebanese government (Khayat, 2013: 246-248).

Israel's method in Lebanon and its results were defined by USA as "brutal, increasingly inexcusable", by EU as "disproportionate force", by UN Secretary General Kofi Annan as "excessive use of force", by Lebanon's UN representative Nuhay Mahmod as "bringing Lebanon to its knees" (Lambeth, 2011: 162). The Human Rights Watch clearly accused Israel of war crime (Howell, 2006).

After the Lebanon operation, Israeli military attitude was clarified by Israeli Northern Commander, Major General Gadi Eizenkot in an interview that he gave to Yedioth Ahronoth newspaper on 10 June 2008. According to his remarks, the disproportionate force used on purpose by Israel was not related to military needs, but its military-political goals. The method was essentially a doctrine (Samaan, 2013: 146; London, 2008). In this interview, "Dahiya Doctrine" was first time explicitly stated (Khalidi, 2014: 5-13).

What happened in Dahiya during the operation, that is to say Dahiya doctrine, was expressed by General Eizenkot as "what happened to every village that opened fire in direction of Israel happened there". Namely, every place that was believed to be military base was exposed to disproportionate force and inflicted great damage, and this method was applied as a plan (Hirst, 2010: 396). What made Israel's method a doctrine was buried in his statements such as "the sites that attack Israel will be exposed to great destruction by using excessive force", "the sites that attack Israel are not civilian, but military bases, will be targeted", "this method is not an advice, but a plan". These statements also draw a frame for strategic and tactic level of the method, in short, the doctrine (Khalidi, 2014: 5-13).

Within the same frame, Eizenkot underlined that Israel's approach would not be finding and destroying thousands of rocket launchers, by doing so they would not spill the blood of Israeli soldiers, instead of this approach they would demolish Lebanon ignoring protests from around the world. Eizenkot also cleared that they would pound Shiite military related 160 villages, that they would not show mercy on

targeting the national infrastructure controlled by Hezbollah, and that those statements were not threats of a fiery officer, but an approved plan. The doctrine outlined by Eizenkot was not aiming at making a distinction between good and bad Lebanese. In Israeli mind, Lebanon was captured and multilaterally dominated by bad people, namely Iranian Hezbollah, and so Lebanon was an enemy (London, 2009: 228).

This reductive approach required an eliminating stage. The eliminating process sought to create a new security order in the region. The change focused on shrinking Hezbollah's political and military capacity, that is to say, minimizing its role in Lebanese government (Hirst, 2010: 400-401; Samaan, 2013: 151). So, Israel did not hesitate to use excessive military force to inflict costly infrastructural destruction and to punish civilians deteriorating their living condition in order to break their any-possible-utility-chain with Hezbollah (Cook, 2009). The destruction was intended to cause social paralysis to obtain required political impact. Thus, a rift between Hezbollah and people was demanded to force Hezbollah to step back (Weizman, 2010: 17-18). Another objective of the civilian-oriented approach was to deprive Hezbollah from recruiting human sources and sheltering in the southern part of Lebanon (Norton, 2007: 138).

National Security Advisor, Major General Yaakov Amidror explained Israel's manner in context of the doctrine with these sentences "Those who are around Israel must understand that Israel has certain red lines and Israel's retaliation will be intentionally disproportionate. We, as a small country, do not have luxury of responding proportionately" (Gross, 2008: 8). But, in spite of disproportionate military force, Israel left Lebanon with two major problems: the great loss of civilians and the failure in military objectives. These two problems started a new phase in Israeli military literature as Prime Minister Olmert stated "Lebanon War is the first war which Israel's military leaders have understood that classic war era is over" (Baram, 2011: 76).

3. THE REAPPEARANCE OF THE DOCTRINE: OPERATION CAST LEAD IN GAZA

Upon Hamas' rejection of pro-violence attitude, recognition of Israel and previous agreements after its electoral victory in Gaza in January 2006, Israel began an economic embargo (Erlanger, 2006). Gaza was already under Israeli military siege and there was an armed conflict with Hamas in Gaza border. In the wake of Hamas' attack on an Israeli military control point in Gaza-Israel border, which killed two soldiers and abducted two others, the dose of military activity increased (it reminds Hezbollah's method in Lebanon in 2006). Military escalation brought about Operation Summer Rains (28 June-26 November 2006) and Operation Autumn Clouds (31 October -8 November 2006). Even if these two operations were presented as rescue operations, the actual intention was to establish deterrence, to make political-military change in the region and to keep Hamas under pressure (Hirst, 2010: 331-332).

Hamas was pressured by land and sea blockade and then Israel declared Gaza as hostile territory on 19 September 2007 (Hirst, 2010: 58). During all of this, Hamas' rockets were responded by Israeli artillery. Ongoing duel gained tranquillity with 6-months truce that entered into force on 19 June 2008. But, when Israel entered Gaza in November in order to destroy border tunnels, clashes resumed. And, Israeli Security Cabinet's instructed on 25 December for preparing further military phase (Hadad, 2008). In fact, the preparation was not new (as was in case of Lebanon). The potential targets were ready 6 months ago for maintaining the initiative swiftly (Radiv, 2008). Besides, Israel revealed that the enemy's weak points would be attacked disproportionately (Baram, 2011: 77).

As the preparation for military response was proceeding, another process was going on. After the Lebanon operation in 2006, a group of officers was trying to develop the experiences gathered from the battle ground. Major General Giora Eiland was describing that strategy as "the goal should not be defeat of Hezbollah when there is a possibility of military intervention; the goal should be destruction of national infrastructure and the infliction of intense suffer on people". General Eiland was claiming that these

approaches would be far more effective than other elements for changing Hezbollah's manner (The Goldstone Report, 2010: 85-86).

After emergence of these ideas as possible strategy in October 2008, Colonel Gabriel Siboni composed following principles; a) Israel should act immediately, rapidly and decisively against the enemy's actions and threats by resorting disproportionate military force, b) this response should include the engagement and the punishment which will necessitate long and costly restoration term, c) the attacks should target both the enemy's military capacity, economic interests and civil power centres that support the organization. Thus, a considerable decrease in hostility and an increase in deterrence should be obtained. More important than these, Colonel Siboni was pointing at Gaza and drawing attention to giving up the cat and mouse game which means finding and destroying rocket launchers¹ (The Goldstone Report, 2010: 85-86). Underlining these matters, Siboni was bringing to the fore that Israel's response could not be limited by a specific case. According to Siboni, the response must be generalized for similar threats and the response should be disproportionate in the fashion of giving a clear message to the attempts which could harm Israel's security (Caverley, 2014: 296-300). Consequently, Israel's operational modality was similar to Siboni's approach.

Having completed the preparations, Operation Cast Lead began with the first bomb drop of 100 tons on 100 targets on 27 December 2008 (Caverley, 2014: 398). Israel's announced objectives were a) to destruct the weapons, equipment and infrastructure used for bombing Israel, b) to reduce the fighting capacity of Hamas, c) to create new realities in the region and d) to form of a security environment for Israelis (Witte and Raghavan, 2008). The political frame and the method of the operation was fixed by Minister of Foreign Affairs Tzipi Livni's statement "Israel is a country that when you fire on its citizens it responds by going wild – and this is a good thing" (Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 332).

While the operation was at bombardment phase, Israel Armed Forces Spokesman Major Avital Leibovich explained that everything related to Hamas was legitimate target (Witte and Raghavan, 2008). Israeli leaders thought that the significant amount of Gazan people was cherishing Hamas and allying with Israel's regional enemies (Flibbert, 2011: 65). In addition, because Israel accepted that Hamas was still a terrorist organization even though it was elected, its civilian components were seen as parts of the terrorist structures and military efforts. Accordingly, Deputy Chief of Staff, Major General Dan Harel interpreted civilian elements related to Hamas as expedient targets (The Goldstone Report, 2010: 87-88).

In the end, the concept foresaw for Hamas' military organization covered civil infrastructure (Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 21). And, "the first 150 targets" understanding (it means most important 150 targets to be hit, derived from Lebanon operation in 2006) was carried to Gaza by increasing it up to 600 (Hirst, 2010: 401). Deputy Chief of General Staff, Major General Dan Harel clarified that this operation was different than previous ones, that not only terrorist and rocket launcher but also whole Hamas government and its all wings were hit, that Israel did not want to see even a Hamas building and that Israel aspired to change the game (Dadon, 2008).

Operation Cast Lead, which was in air and artillery bombardment mode, was reinforced by ground operation as of 4 January. Until that date, 526 of 600 targets had been hit (Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 1002). During operating in Gaza, Deputy Prime Minister Eli Yishai's statements (made on 6 January) such as "Gaza should be destroyed so that they understand not to fight with us", "This is a great opportunity to destroy all terrorist houses, by this way, they will think twice before launching rocket" (The Goldstone Report, 2010: 87), and his similar restatement (made on 9 January) "I think everything must be destroyed, so thousands of houses, tunnels and industrial facilities

¹ General Eizenkot's approach was considered important because of his seniority and Colonel Siboni's thoughts were taken into consideration because of his experience in the field. "The Goldstone Report", 86.

will be demolished” were defining Israel’s intentions and expectations regarding the operation (Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 332).

As the operation was completed on 19 January, the dimensions of the mentioned disproportion came in sight. Authorities declared death toll in Gaza respectively as Gazan 1444, Israeli 1166 and Fact-Finding Committee 1387-1414. Different sources revealed that the number of civilian Gazans killed was 726-925 and that some 340 of them were children (.Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 10, 1007) The number of wounded was 4336. House stock of 6400 was completely destroyed or rendered unrepaired, some 46.000 others were moderately damaged. This amount corresponded to %15 of the total building stock. The total damage in Gaza was in the range of \$ 1.6-1.9 billion (Editorial, 2009: 210-211; Weizman, 2010: 11). Besides, during the operation, %17 of Palestinian agricultural land was destroyed, another part of %30 was rendered unusable (Black, 2009). Some %60 of the soils in the north of Gaza were damaged in order to hamper farming activities. And some %35-60 of the agricultural industry (Beaumont, 2009) and around 600-700 factories, small industries, businesses and shops were battered down (Hass, 2009). In the same period, Israeli casualties were 10 troopers and 3 civilians (Zeitsoff, 2011: 940-941).

The purpose of the Operation Cast Lead was to change the political environment by allowing Hamas to enjoy much less attention and support. And, Israeli leaders’ the minimalist expectation was to incite Gazan people to accuse Hamas of their sufferings and to reduce the legitimacy of the organization. This expectation was directly related to the acceptance that Hamas could not be affected powerfully by the loss of combatants (Flibbert, 2011: 65). Therefore, the operational method was based on making Hamas-affiliated people suffer as much as possible, not destroying rocket launchers in order to compel the organization to acknowledge the defeat and to beg for a cease-fire (Baram, 2011: 77; Hirst, 2010: 398).

The mentioned Israeli intention is understood from Deputy Prime Minister, Eli Yishai’s statement “even if the rockets they have launched land on open areas or sea, we must destroy 100 houses for each of rockets” (Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 332), and Minister of Interior, Meir Sheetrit’s statement “inflict Gazan people 100 times more losses they have given you” (Byman, 2011: 200).

It was expected that the way of the operation (civil destruction) would produce more deterrence. All places thought to be related with Hamas combatants and weaponry were struck heavily without hesitation even if they were civilians site (including mosques, hospitals, educational institutions, even UN buildings) (Hirst, 2010: 401-402; Byman, 2011: 194, 198). A sensitivity less than Dahiya operation was shown during Operation Cast Lead (Harel and Issachoroff, 2009).

At the end of the operation, it was expressed in the government statement, connecting the size of the destruction with the degree of the deterrence, that the deterrence against future attacks was established as planned (Behind the Headlines, 2009). Prime Minister Ehud Barak denoted that the operation was carried out by violating proportionality and that the operational method would be guiding doctrine in Israel’s future wars. Israel described the operation as self-defence action and claimed that the heavy damage inflicted on civilians while hitting Hamas did not violate war laws (Weizman, 2010: 12, 18-19).

But, UN Fact-Finding Commission on the Operation Cast Lead deduced that the disproportionate destruction and violence against civilians in Gaza were part of an intentional policy. The commission underlined that Israel hit not only military targets but also civilian infrastructure in order to get a decisive result (Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009: 114). The commission’s impression, namely, the similarity of Gaza operation to Dahiya case, was accepted by outsiders and security analysts too (Harel, 2014; Khalidi, 2014: 5-13; Katz, 2010; Flibbert, 2011: 65; Bhatt, 2012: 820; Harel, 2008).

4. ANALYSIS OF THE DOCTRINE FROM THE PERSPECTIVE OF ISRAEL'S FURTHER SECURITY CLAIM

Since Israel was established through war and has maintained its survival by means of continuous armed struggle, military principles and acceptances have always been vital in statecraft and community life. Accordingly, the content of security concept has been composed of resorting arms and keeping security-oriented mind. At the stage of resorting arms, the dose of military response has been considered important in order to prevent the security anxiety. The damage inflicted on the enemy, on one hand, has satisfied this feeling, and on the other hand, reinforced self-reliance since it is thought that the damage debilitates the enemy and rasps its aggression.

Both Israel's military operation in Lebanon in 2006 and its method (the Dahiya doctrine) are pretty much correlated with this depicted picture above. The same is also valid for Gaza. The conflict environment in both Lebanon and Gaza corresponds to a composition of a) unconventional tactics and structures, b) indiscriminate violence used as terror method and c) a public security problem at chaotic level. In this composition, Israel mostly does not sensitive enough to differentiate combatants or non-combatants in order not to risk its soldiers. And this turbidity between combatant and non-combatant or civilian is used by Israel as a flexible facilitator for military acts and goals. It can be said that the doctrine's employment as a flexible form of military action is closely related to blurring the concept of civilian. In context of this association, Israel accepts that the harmed non-combatants are not in fact civilians, that are in the way of aiding and abetting the combatants and that civilians act as armed elements when appropriate. And also, Israel wants public opinion to have the same mind and quests a legitimacy through its own acceptances.

The doctrine is disproportionate for Israel's favour because a) it is based on if and only Israel's own security necessity, b) Israel believes to fight against specific enemies who intend to annihilate Israel, c) Israel aims at winning under all conditions without restraining itself. Israel's expectation from the disproportion is to seize the military initiative on the battleground as quick as possible. What is aspired via serious destruction and unbearable losses is to increase the enemy's psychological trauma, and then to refer it to desperation, and in very end to cause to change its political/military behaviour. Disproportion dose functions as force multiplier in the military success.

Inflicting great damage and causing serious casualties, Israel tries to direct the attention of potential threats to survival efforts and compensation of the losses rather than maintaining a ideology against Israel. Thus, Israel attempts to put pressure on not only actual threats but also potential threats. Because Israel estimates in line with historical experience that it is not possible to completely defeat a terrorist organization and to demolish its ideology, Israel's goal is to harm to the belief that keeps the ideology alive and to disappoint the enemy society regarding their ideology. By doing so, the terrorist organizations' futuristic discourses are minimized, and the organizations' efforts for gaining reputation in Islamic world are tried to be prevented, and the aspirations for being a national army which protects people from Israeli attacks are blocked.

Israel tries to create a sensation, through the damage given to the enemy, that they can gain nothing from their actions and that there will be greater costs for their small gains. The message to the other party is that, if they attack Israel, they have to take into consideration unbearable sufferings which will be determined by Israel in terms of size and timing. Israel aims at coercing public to question their political and military stance. Their response is tried to be used as a pressure tool on the organization. It can be said that it is tried to contribute to Israel's security by creating internal quarrel and diverting the attention from Israel to the organization. From this perspective, it can be claimed that the doctrine goes beyond a classical deterrence and a retaliation reaction.

Israel's heavy bombardment on the enemy region is related to carry the skirmish to the enemy soil (as a traditional military attitude) and to decrease the possibility of a land operation and its possible losses. Minimal causality expectation in Israeli sense necessitates heavy enemy losses and disproportionate response. And the other reason of disproportion comes from the Israeli traditional approach, which is "soldiers can only be protected by a devastating firepower". Due to all these mentioned acceptances, the doctrine produces in practice approximately 1/100, Israeli casualty/enemy casualties rate.

Israel has accepted that its classical war method, which is "totally defeat the enemy and solve the security problem", cannot be applied on terrorist organizations. Due to this fact, the doctrine's another task is to establish deterrence against foe organizations. In this mentality, the life of deterrence correlates with the size of the destruction inflicted on the foe. The first thing to be determined about the doctrine in context of deterrence is that it is not a new understanding, but its new update.

The update has been in form of adding an extra recovery time by giving serious harm to the foe rather than intimidating. In this effort, the doctrine is used to interrupt the military escalation for Israel's favour with a sudden and powerful stroke and to divert the escalation to the enemy's expense. It can be claimed that Israel assesses to face an attack or threat again, accordingly it does not prefer short-term tactical deterrence, but strategical deterrence that will change the rules of game even though it costs a lot (military and civilian casualties, diplomatic problems etc.).

Taking the doctrine from the viewpoint of deterrence, it can be concluded that a) the doctrine establishes a connection between the enemy's substantial losses and the solution of security problem, b) Israel does not believe in proportionate use of force for an effective deterrence, c) Israel correlates the doctrine's deterrence capacity with demoralization level of the targeted enemy.

Looking Israel's expectations from the doctrine, it can be said that Israel believes a doctrine that can place the idea of "Israel is a tough rival to cope with" into the foe's perception. Since the myth of Israel's invincibility has been damaged first by Yom Kippur War in 1973 and then by Hezbollah in 2006, the revival of the myth is considered important by Israel. If revival is not achieved, it must be replaced by another tool. The tool's function must be based on making the conflict to the enemy highly priced. What was seen during Operation Cast Lead is precisely that understanding. In line with that understanding, it can be inferred that Israel may put the doctrine into operation in the event that it fails in any future armed conflicts and seeks a solution for fortifying its people.

As Israel knows that each small-scale attack sharpens antagonism against Israel, it tries to keep destructive power over bearable threshold of the enemy. But, by doing so, there is possibility of providing deterrence, but when the destruction reaches to the limit of "nothing to lose", the doctrine will cause a consolidation and participation to the organization rather than deterrence. As a result, Israel's expectations for deterrence may not come true and the enemy's attention may direct to re-establish its military capacity for resisting against Israel. Under this situation, Israel may not have a chance other than totally annihilate them. If the annihilation is not achieved, it seems impossible under international and national pressure, Israeli deterrence will be eradicated. It can be witnessed during the conflict that the sizable destruction on civilians supplies a support and legitimacy to the targeted organizations, exhausts Israel's military capacity, weakens Israel's self-defence claims and paves the way for future Israeli casualties.

From this critical perspective, it is difficult to say that the doctrine can establish a credible deterrence since it contributes to a vendetta and an internal disagreement in Israel. Taking the vendetta issue into consideration, it can be claimed that Israel perhaps intends to have an enemy to fight in the future, to convince the public that there is a strong enemy against Israel and to keep the idea of fighting against Israel's enemies alive. For, all these are thought by Israel as the guarantee of the consolidation of Israel's public on the ground of security and related matters as long as the violence dose/size is controlled.

Another point to be added from the doctrine to Israel's military/political expectations and goals is its punitive feature. Israel historically considers to punish the mass who is thought to be enemy or enemy-related civilians. This thought carries the whole background regarding the historical enemy to the actual conflict area, and more than that, it paves the way for taking revenge of casualties in order to raise the morale of Israeli society and for presenting the enemy's heavy losses as military achievement to motivate Israeli masses especially when there is no strategic gains.

While the size of the destruction is interpreted as deterrence, the foe tries to obtain legitimacy through the innocence image. Due to this balance, Israel cannot convert physical destruction into the foe's psychological and sociological depression. This result prevents a deterrence planned for the next armed conflict, and so the armed aggression potential of the other party remains intact.

Looking at the expectation from the doctrine, despite of its possible negative aspects, it can be foreseen that Israel will be inclined to use excessive military force since military/political stance will not be compromised. It can be claimed that resorting excessive military force, namely the doctrine, will be in two forms; a) direct deterrence against the elements to be targeted, b) indirect deterrence against elements (both within and out of Israeli borders) who want to test Israel. Taking into consideration the relationship between the threat and the doctrine, it can be concluded that an escalating armed conflict may induce Israel to carry the doctrine into the battlefield. In addition to political or military choice, high threat perception may cause a demand from Israeli society since the doctrine has been positioned as a morale provider and a self-reliance tool.

It can be said that the doctrine is an alternative or/and complementary application or/and a fait accompli creator with other security related options in both Lebanon and Gaza. So, it is difficult to claim that Israel has deployed the doctrine singly. It can be pointed out that the doctrine may be put into action as force multiplier or used compatibly with classical military methods especially when there is an ineffectiveness at strategic/tactical levels. This inference can be supported by Israeli attitude that destroys urban infrastructure and puts pressure on the organization via the ravage as a result of failure in the tunnel-web-supported-armed-conflict method. In addition to its mentioned functionalities, the doctrine can be treated as a) a measure that tries to solve the occupational problems and the loss of Israeli troops, b) a militaristic counter-terrorism solution for the organizations which form in irregular army fashion, c) a way that makes the enemy sentenced to the terms of Israel.

The doctrine reveals that Israel tries to deliver a symbolic manifestation of Israeli military might to its enemies. In this frame, the doctrine is compatible with the grand strategy that accepts the tenet of "the peace can only come after defeating the enemy by using force", and the small strategy that covers such principles "be first to hit, seize initiative, make the war on the enemy territory and strengthen Israel's position by using military force". It is observed that the security holes originated from the failures of the grand and small strategies are tried to be filled by the doctrine. Basic security hole is the inability in carrying the war to hostile territory due to rockets launched to Israel.

If a generalization is made about Dahiya doctrine, it can be said that it is a choice for Israel rather than a military necessity and that there is no a universally accepted balance between military requirements and humanitarian values. Owing to *modus operandi*, the doctrine has an association problem with the concepts of self-defence, just war and no-choice war. Although close threat makes resorting military force legitimate to some extent, the use of force indiscriminately and disproportionately overshadows, even annuls, the legality of resorting military force.

Due to the mentioned reasons, the possibility of re-use of the doctrine for further security claim is closely related to Israel's capacity of resistance against the international pressure. In order to get international support, it is necessary to prepare the public opinion for the essentiality of a military interference in the way of the doctrine. Otherwise, the followings are barely options to resort the doctrine;

a) to show the way of intervention as if it is within legitimate limits, b) to get international actors' supports, c) to put it into action when the attention of international public opinion is drawn to other major events, d) to resort it by ignoring all criticism and reactions. But, whatever choice is preferred by Israel, all actions within any choice will be recorded in the history.

Although the implementation of the doctrine is problem-ridden from ethic, law, diplomacy and humanitarian aspects, the results that have come from its execution are suitable for functioning as data base which Israel can use in determining its realpolitik and its operational capacity/capability inside and outside of the country. In the same scope, it can be said that Israeli excessive force loaded security manner gives an idea of how far military force-oriented security actions can be stretched.

CONCLUSION

Even though the doctrine developed its identity in Lebanon, in fact, it has been built on the memory of feelings of hostility and otherization since the statehood. The basic motivation of the doctrine is to wipe off Israel's enemies via an overwhelming military force. This acceptance carries all violence tools to the conflict frame. When considered from this point, it can be said that the doctrine is not sensitive on universally adopted military necessity and discrimination of non-combatants from combatants, but solely focuses on Israel's political/military interests and expectations. Therefore, it can be concluded that the doctrine with its destructive impact will always have potential to find a position in Israel's security agenda. This inference is also in sync with Israel's practice of collective punishment.

Taking this association into consideration, it can be asserted that the doctrine may remain in force as a military method unless the terrorist organizations' attitude against Israel is changed and until Israel finds a more effective method than the doctrine. In addition, it can be foreseen that all disproportion-oriented operations which are insensitive to discriminate non-combatants have potential of conversion into Dahiya doctrine. Israel's proximity to the regions that have strong feeling of hostility facilitates the doctrine come to the stage again. But, on the other hand, re-stage of the doctrine will strongly depend on persuading international public opinion (or leading actors) about Israel's security fragility and on cyclical convenience. Because the re-stage quest of the doctrine will reveal a perception management process, any Israeli effort in this direction may be diagnosed as a new re-execution seeking.

It can be said that the doctrine has improved the militaristic point of view in context of security claim through mistakes and achievements even though it has many problematic aspects, and that the doctrine has accumulated precious experiences for future security policy even if it has costed a lot. Experience accumulation is not only on its own, but also it is for other countries that need to fight against insurgency movements in build-up areas. They will learn lessons from what Israel has done good or bad. In the event that other countries carry the doctrine's or its near practice into their fighting field, Israel will have chance to defend its thesis. Due to this fact, it can be claimed that Israel will share its positive experiences in order to encourage them.

BIBLIOGRAPHY

- “Behind The Headlines: Israel Holds Its Fire”, 18 January 2009, Israel Ministry of Foreign Affairs, accessed on 27.04.2016 from http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Issues/Pages/Israel_holds_fire_18-Jan-2009.aspx
- “Israel-Hizbullah Conflict: Victims of Rocket Attacks and IDF Casualties”, Israel Ministry of Foreign Affairs, accessed on 05.05.2016 from <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/terrorism/hizbullah/pages/israelhizbullah%20conflict%20victims%20of%20rocket%20attacks%20and%20idf%20casualties%20julyaug%202006.aspx>
- “Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict”, A/HRC/12/48, 15 September 2009, accessed on 10.05.2016 from http://image.guardian.co.uk/sys-files/Guardian/documents/2009/09/15/UNFF_MGCReport.pdf
- ABBOUD S. N. and MULLER B. J. (2012), *Rethinking Hizballah: Legitimacy, Authority, Violence*, Surrey-England: Ashgate.
- BARAM A. (2011), *The Gaza Effect*, Defence Studies, 11(1), 66-95.
- BEAUMONT P., *Gaza Desperately Short of Food After Israel Destroy Farmland*, The Guardian, 1 February 2009.
- BHATT C. (2012), *Human Rights and Transformation of War*, Sociology, 46 (5), 813-828.
- BLACK I., *Help and Gaza Blockade, Aid Groups Urge EU*, The Guardian, 22 December 2009.
- BLANFORD N. (2011), *Warriors of God: Inside Hizbollah’s Thirty-Year Struggle Against Israel*, New York: Random House.
- BLAU U., *IDF Sources, Conditions Not Yet Optimal for Gaza Pullout*, Haaretz, 8 January 2009.
- BYMAN D. (2011), *A High Price: The Triumphs and Failures of Israeli Counterterrorism*, New York: Oxford University Press.
- BYMAN D. (2011), *The Lebanese Hizballah and Israeli Counterterrorism*, Studies in Conflict & Terrorism, 34 (12), 917-941.
- CAVERLY J. D. (2014), *Democratic Militarism: Voting, Wealth and War*, New York: Cambridge University Press.
- COHEN G., *Senior IDF Officer: Israel Is Preparing For The Next Lebanon War*, Haaretz, 5 July 2012.
- COOK J., *Israel’s Dahiya Doctrine Comes to Gaza*, The National, 20 January 2009.
- DADON T., *Deputy Chief of Staff: Worst Still Ahead*, Yediot Ahronoth, 29 December 2008.
- Editorial (2009), *Background and Context*, Journal of Palestine Studies, 38 (3), 223-239.
- Editorial (2009), *Damage to Palestinian People and Property During Operation Cast Lead*, Journal of Palestine Studies, 38 (3), 21-212.
- Editorial (2010), *The Goldstone Report* Journal of Palestine Studies, 39 (2), 60-121.
- Editorial, *Whose War Crimes?*, Wall Street Journal, 11 December 2006.
- ERLANGER S., *Hamas Leaders Faults Israeli Sanction Plan*, The New York Times, 18 February 2006.
- FLIBBERT A. (2011), *Gaza War: Instrumental Civilian Suffering*, Middle East Policy, 11 (1), 54-77.

- GABRIELSEN I. (2013), Military Strategy and The Conduct of The 2006 Israel-Hezbollah War, Comparative Strategy, 32 (5), 435-442.
- GROSS M. L. (2008), The Second Lebanon War: The Question of Proportionality and The Prospect of Non-Lethal Warfare, Journal of Military Ethics, 7 (1), 1-22.
- HADAD S., 6 Quassams Land in Southern Israel, Yedioth Ahronoth, 25 December 2008.
- HAREL A. and ISSACHOROFF A., Analysis: Price of Stubbornness Over Gaza Exit Is Dead Soldiers, Haaretz, 11 January 2009.
- HAREL A., A Real War is Underway in Gaza, Haaretz, 26 July 2014.
- HAREL A., Olmert: We Won't Just Defend Against Gaza Terror, We'll Attack, Haaretz, 9 December 2008.
- HASS A., Industrial Wasteland, Haaretz, 26 February 2009.
- HIRST D. (2010), Beware of Small States: Lebanon, Battleground of Middle-East, 1860 to The Present, New York: Nation Books.
- HOWELL D., A War of Images and Perceptions, Washington Post, 13 August 2006.
- INBAR E. and SHAMIR E. (2014), Mowing The Grass: Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict, Journal of Strategic Studies, 37 (1), 65-90.
- KATZ Y., Analysis: The Dahiya Doctrine vs. The Goldstone Report, The Jerusalem Post, 25 January 2010.
- KATZ Y., The Dahiya Doctrine: Fighting Dirty or A Knock-Out Punch, The Jerusalem Post, 28 January 2010.
- KENNEDY P. J. (2009), From Mujahideen to Mainstream: The Evolution of Hizbollah, Unpublished MA Thesis, Washington D.C.: Georgetown University.
- KERSHNER I., Israel Rejects U.N. Call For Gaza Inquiry, New York Times, 17 September 2009.
- KHALIDI R. I. (2014), The Dahiya Doctrine, Proportionality and War Crimes, Journal of Palestine Studies, 44 (1), 5-13.
- KHAYYAT M. (2013), A Landscape of War: On The Nature of Conflict in South Lebanon, Unpublished Ph.D. Thesis, New York: Colombia University.
- KOBER A. (2008), Israeli Defence Forces in The Second Lebanon War: Why The Poor Performance?, Journal of Strategic Studies, 31 (1), 3-40.
- LAMBETH B. S. (2011), Air Operations in Israel's War Against Hezbollah, Santa Monica: Rand Corporation.
- LONDON Y., The Dahiya Strategy, Yediot Ahronoth, 10 June 2008.
- MANSOUR C. (2009), Reflections on The War on Gaza, Journal of Palestine Studies, 38 (4), 91-95.
- MONTGOMERY E. B. and PETTJOHN S. L. (2010), Democratization, Instability and War: Israel's 2006 Conflict with Hamas and Hezbollah, Security Studies, 19 (3), 521-554.
- MULLER S. K. (2012), An Analysis of Hezbollah's Use of Irregular Warfare, Unpublished MA Thesis, El Paso: The University of Texas.
- NORTON A. R. (2007), Hezbollah, New Jersey: Princeton University Press.

- POPOVICH E. and SCHUMACHER Y. (2008), The Balancing of Terrorism: Two Years After The Second Lebanon War, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 2 (3), 115-127.
- RAVID B., Disinformation, Secrecy and Lies: How The Gaza Offensive Came About, *Haaretz*, 27 December 2008.
- SAMAAN J. (2013), “he Dahiya Concept and Israeli Military Posture vis-a-vis Hezbollah Since 2006, *Comparative Strategy*, 32 (2), 146-159.
- SARAMIFAR Y. (2015), *Living With The AK-47: Militancy and Militants in Hezbollah’s Resistance Movement*, New Castle: Cambridge Scholars Publishing.
- WEIZMANN E. (2010), *Legislative Attack, Theory, Culture & Society*, 27 (6), 11-32.
- WITTE G. and RAGHAVAN S., All-Out War Declared on Hamas: Israel Expands List of Targets to Include Group’s Vast Support Network in Gaza, *The Washington Post*, 30 December 2008.
- ZEITZOFF T. (2011), Using Social Media to Measure Conflict Dynamics: An Application to The 2008-2009 Gaza Conflict, *Journal of Conflict Resolution*, 55 (6), 938-969.

**MİTOLOJİ VE İNANIŞLAR IŞIĞINDA TÜRK KÜLTÜRÜNDE HURMA AĞACI
(PHOENIX DACTYLIFERA L.) VE SEMBOLLERİ**

**DATE PALM (PHOENIX DACTYLIFERA L.) AND ITS SYMBOLS
IN TURKISH CULTURE IN THE LIGHT OF MYTHOLOGY AND BELIEFS**

Zuhal KAYNAKCI ELİNÇ

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, zuhalelinc@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-6997-7296>

Latif Gürkan KAYA

Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, lgkaya@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-8033-1480>

Başvuru Tarihi/Application Date: 30.05.2017

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 12.01.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.317630

Öz

Ağaçlar insanoğlu var olduğundan bu yana yaşamış olan pek çok medeniyet tarafından kutsal kabul edilmiştir. Bu saygınlığın ve kutsallığın en önemli sebepleri; ağacın yerin altına kadar inen kökleri, buna tezat olarak da göğe doğru yükselen gövdesi ve her mevsim kendini yenilemesidir. Bu çalışma üç aşamalı olarak yürütülmüştür. Antik dönemden günümüze ağaçların insanoğlu için ifade ettiği anlam antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, hurma ağacı (Phoenix dactylifera L.) seçilerek tanıtım fişi hazırlanmış, Türklerde saygınlığı ve kutsallığı ortaya çıkarılmıştır. Bu ağaç için mitoloji ve semboller araştırılarak günümüze yansımaları örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Kültürü, Kutsal Ağaçlar, Hurma Ağacı, Semboller, Mitoloji, İnanışlar

Abstract

Trees have been accepted as objects since humankind exists by many lived civilizations. The most important reason of these dignity and sanctity are the roots of tree down to the ground, by contrast, the body of it rises towards the sky and renew itself each season. This study was conducted in three phases. The meaning of the tree for humankind from ancient times to the present day investigated in the light of ancient sources and archaeological findings. Because of this investigation, a tree species – palm tree (Phoenix dactylifera L.) has been selected and identification card has been prepared and the dignity and sanctity of the palm tree for the Turks have been revealed. For this tree, mythology and symbols were analyzed and described with samples of repercussions to the present day.

Keywords: Turkish Culture, Holy Trees, Date Palm, Symbols, Mythology, Beliefs

EXTENDED SUMMARY

Background

Despite the fact that world communities have different cultural characteristics, the sanctity of the tree has been accepted in every period and culture. The tree has a very important place because of its relation to nature and supernatural worlds and the sacred qualities that humans impose to it. The tree has been associated with the continuity of life with the reefs in every spring, the prolongation of the branches toward the sky, and the desire to get closer to the holy powers. The tree, which has been as important as air, water, and soil in the beginning and the continuation of the existence, has a role in mankind's life in the world of belief and thought as nutrition, liaison with God, and the like.

Purpose

The purpose of this study is to examine the palm tree from the viewpoint of mythology, religion, art and architecture from the tree species that are sacred and prestigious for Turkish culture.

Method

In the manuscript, the palm tree has been studied in terms of mythology, religion, art and architecture in the light of archaeological and current samples and investigated with written sources.

Findings

The civilizations of Anatolia and Mesopotamia, where the palm tree was used as a tree of life: the Hittites, Urartians, Assyrians, Seljuks and Ottomans. The palm figure was used as a mosaic on the walls of the palace and the gate of mosque in Anatolian architecture. In the Ottomans and the Seljuks, the image of palm was used in weaving, processing, copper-stone work, tile writing and miniatures. In mythology, the palm tree is the guardian of newborns. In the Turkish rituals, the date has been important. For instance, in many parts of Anatolia, palm fruit has been served to guests, while palm seeds are kept in their pockets for abundance.

Conclusions

The palm tree used as a symbolic element in various periods of human history has become an important symbol in terms of religion and mythology, which was also used by Anatolian and Mesopotamian civilizations. The tree is a motif that combines languages, cultures and communities with this feature, as well as in architecture and art. In terms of reaching and using mythological cultures and exploring past cultures and lifestyles, it is important to examine the use places of the palm tree in more detail by the relevant experts.

GİRİŞ

Dünya toplulukları birbirinden farklı kültür özelliklerine sahip olmalarına rağmen ağacın kutsallığı her dönemde ve kültürde kabul görmüştür (Öztekin, 2008: 21; Ergun, 2012: 26). Ağaç, sahip olduğu ekolojik ve insanların kendisine yüklediği kutsal özelliklerden dolayı insanoğlunun doğa ve doğaüstü dünyalarla olan ilişkisinde çok önemli bir yere sahiptir (Carey, 2012: 7). Ağacın her baharda yeniden yeşermesi ile yaşamın sürekliliği, dallarının gökyüzüne doğru uzanması ile kutsal güçlere yakınlaşma isteği bağdaştırılmıştır. Varlığın başlangıcı ve devamında hava, su ve toprak kadar önemli bir yere sahip olan ağaç, insanoğlunun inanış ve düşünce dünyasında ‘türeyiş’, ‘beslenme’, ‘Tanrı ile irtibat kurma’, ‘cennete ulaşma’, ‘şifa’, ‘dilek’, vb. aracı rolünü üstlenmiştir. (Ergun, 2012: 25). Dünya kültürlerinde kullanılan en eski kutsal ağaç formlardan biri de hayat ağacıdır (Belli, 1982: 8).

Hayat ağacı ile ilgili inancın ve bunun sanat yaratmalarına konu olarak işlenmesinin ilk örneklerine MÖ 3. binyıldan beri Aşağı Mezopotamya’da rastlanmaktadır (Belli, 1982). İki teke arasındaki çalı motifi sahnesi, Sümerlerin yaşam ve ölüm arasındaki sürekli dolaşımı, yer altı dünyası ile olan inançlarını ve Dumuzi’yi simgelemektedir. Bu inanç, Mezopotamya’nın yanı sıra yakın ilişkilerde bulunduğu Anadolu topraklarında da gelenekini sürdürmüştür. Sümerlerde büyük ana tanrıça İnanna’nın hayat dağıtan sevgilisi, kocası Dumuzi’nin simgesi olarak tapınım gören hayat ağacına, Asur’da doğum ve ölümden oluşan sonsuz bir yinelemeyi sağlayan tanrı Asur’un ve imparatorluğun simgesi olarak rastlanılmaktadır (Koroğlu, 2006).

Türkler geçmişten günümüze dek ağaca ve ağaç çeşitlerine pek çok manalar yüklemişlerdir. Ağaçların ölümsüzlüğü simgelediğini düşündükleri gibi, kendilerini koruyacağına, bütünlük sağlayacağına, isteklerinin yerine gelmesi için aracı olacağına, ölümlerini koruyacağına, bu ve bunun gibi pek çok inanca sahip olarak yaşamış ve gelecek nesillere de bu şekilde aktarmışlardır. Seçtikleri ağaçları ya şekillerine göre ya da adlarına göre manalar yükleyerek hayatlarına sokmuşlardır (Arslan, 2014).

Bu çalışmada, Türk kültürü için kutsal ve saygınlığı olan ağaç türlerinden hurma ağacı mitoloji, din, sanat ve mimari açısından arkeolojik ve mevcut örnekler ışığında incelenmiş ve yazılı kaynaklarla da desteklenmiştir.

1. HURMA (*Phoenix dactylifera* L.)

Çok sayıda palmye türü bulunmasına rağmen, tropik kökenli palmyelerin orijini (yaygın adı: date palm) *Phoenix dactylifera*’dır. Yaklaşık 6.000-8.000 yıldır kültürü yapılan cins adı olan Phoenix ismini Arabistan çöllerinde yaşayan efsanevi kuştan olan bu ağaç yangına son derece dayanıklıdır (Hobhouse, 2002: 26).

Hurma ağacının hayat ağacı olarak kullanıldığı Anadolu ve Mezopotamya medeniyetleri: Hititler Urartular, Asurlular, Selçuklular ve Osmanlılardır.

Hurma ağacının mimaride kullanıldığı yerler: Saray duvarlarında bezeme olarak, Cami Taç kapısında bezeme olarak kullanılmıştır. Antik Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarda hurma motifli hayat ağacı tasvir edilmiştir. Bunlar;

- Etrafında tören yapılan,
- Tören alanında elde taşınan,
- Karşısında elinde sıvı kabı ile duran kişiler bulunan,
- Her iki yanında hayvan figürü bulunan,
- Tek başına hurma motifli hayat ağaçlarıdır ve saray, tapınak duvar resimlerinde ve kabartmalarında tasvir edilmişlerdir.

Hayat ağacının etrafında tören yapılırken görülen en güzel örneklerden biri Asurlulara ait Nimrud Antik Kenti’nde bulunan kuzeybatı sarayında, sarayın kalbini oluşturan taht odasının duvarında görülmektedir (Giovino, 2007). 1,70 m yüksekliğindeki bu panoda, ortada stilize edilmiş bir hayat ağacı,

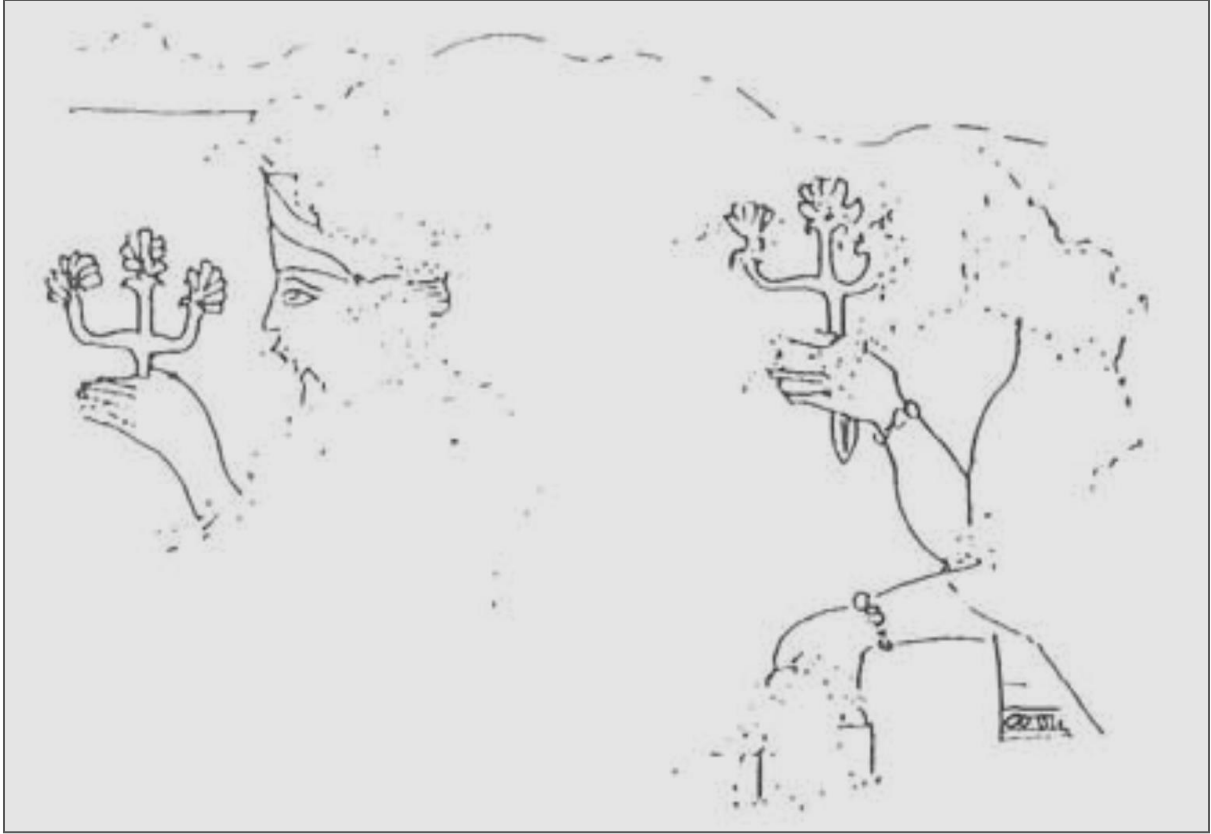
bunun her iki yanında kral, kralın arkasında koruyucu tanrılar ve tüm sahnenin üzerinde de kanatlı disk sembolü içinde baş tanrı Asur gökten yere iner durumda betimlenmiştir (Ateş, 2012). Bu tasvirde hayat ağacı, ortada bir hurma ağacının etrafına dizilmiş stilize edilmiş 29 adet hurmayla çevrilmiş şekilde çizilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Nimrud Antik Kenti'nde bulunan kuzeybatı sarayında sarayın duvar kabartması
(Kaynak: URL-1, 2016).

Tören alanında elde taşınan hurma motifli hayat ağacı örneklerine Urartularda *Teişebaini* tapınak-sarayının duvar resminde ve Asurlarda kuzeybatı saray duvarı kabartmasında rastlanılmaktadır. Çevik'e (1999) göre hayat ağacı salt simgesel ya da bezeysel olmayıp taşınabilir bir tören ağacı olarak kullanılmıştır (Şekil 2, 3). Asurlularda kuzeybatı sarayının 1 nolu odasının duvarında görülmektedir. Suyun ağaca can vermesi bir doğa olayıdır ve bu suyla ağaca büyük bir olasılıkla can suyu verildiği düşünülmektedir.

Bu kabartmada hayat ağacı, ortada bir hurma ağacının etrafına dizilmiş stilize edilmiş 13 adet hurmayla çevrilmiş şekilde çizilmiştir (Şekil 4). Bu duvardaki ağaç çizimleri, bilim adamları tarafından çoğunlukla palmetlerden ve bazen narlardan veya üzümlerden oluşan "Asya'nın kutsal ağaçları" olarak adlandırılmaktadır. Kutsal ağaçta bulunan palmet motifinin de hurma ağacından türetildiği de kabul gören bir görüştür (Collins, 2006).

Şekil 2. *Teišebaini* tapınak-sarayının duvar resmi (Kaynak: Çevik, 1999).

Şekil 3. Ashurnasirpal II, kuzeybatı saray duvarı kabartması (Kaynak: URL-2, 2016).

Şekil 4. Nimrud Antik Kenti'nde bulunan kuzeybatı sarayında sarayın duvar kabartması (Kaynak: URL-3, 2016).

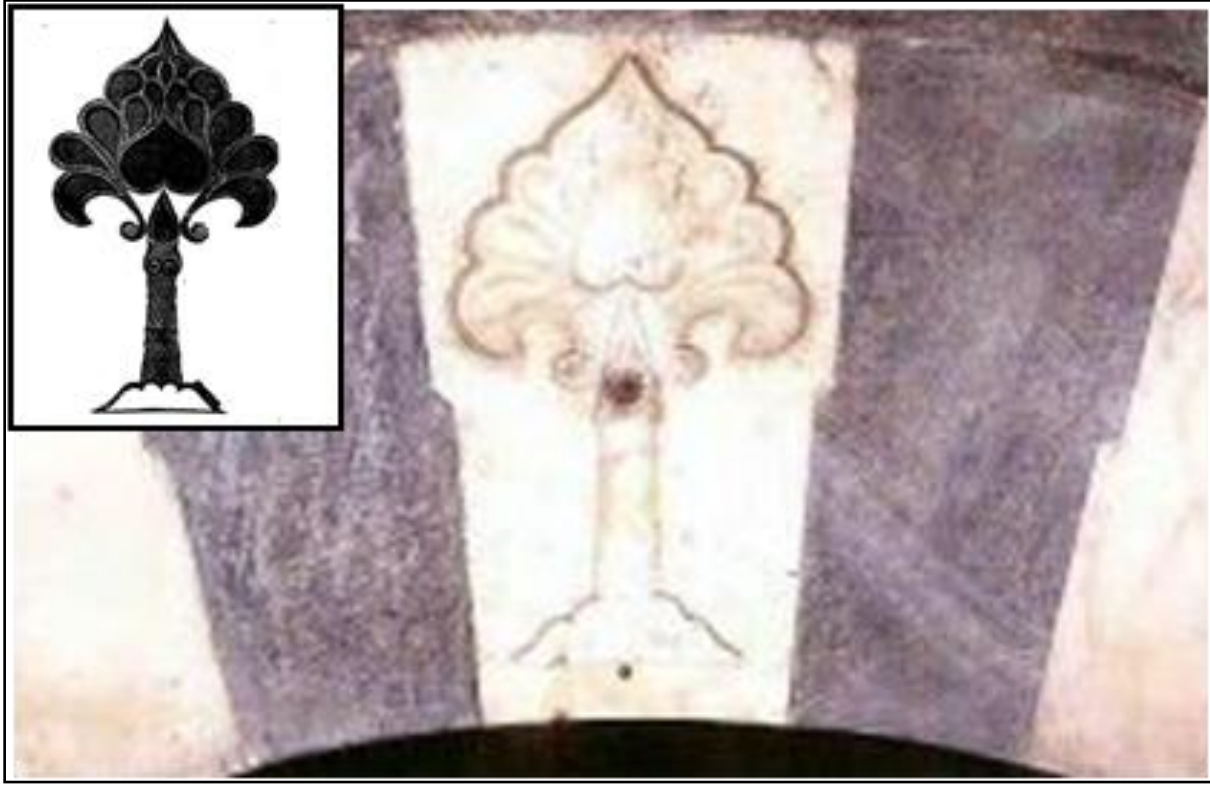
Her iki yanında hayvan figürü bulunan hayat ağacı motifinin güzel örneklerine Selçuklu dönemine ait Erzurum'da bulunan Yakutiye Medresesi ve Çifte Minareli Cami'nin dış cephelerinde görülmektedir (Şekil 5a, b).

Şekil 5. a-Hayat ağacı simgesi-Erzurum Çifte Minareli Medrese b-Erzurum Yakutiye Medresesi (Kaynak: Kuban, 2008).

Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nde Hayat Ağacı kompozisyonu zengin şekliyle sunulmuştur. Hurma şeklindeki hayat ağaçlarının dalları arasında kuşlar, nar meyvesi, tepede çift başlı kartal; Çifte Minareli Medrese'de ağaç altında ejder çifti, Yakutiye Medresesi'nde aslan çifti zengin bir anlatım sunmaktadır. Ağaç bu örneklerde güçlü yaratıklarla korunur. Dallar arasındaki narlar, İslami inanca göre cennet meyveleri, kuşlar da cennet kuşlarıdır (Kuban, 2008).

Selçuklu dönemi mimarisinde hurma motifli hayat ağacına diğer bir örnek, Konya'da bulunan Mevlana Dergâhı gümüş kapısına ait mermer kemerin kilit taşı üzerinde yer alan hayat ağacı (Şekil 6) motifidir (Elpe, 2003). Bu hurma ağacı motifi tek başına kullanılmıştır.

Şekil 6. Mevlana Dergâhı Kapısı Kilit Taşı'ndaki hurma ağacı motifi (Kaynak: Elpe, 2003; URL-4, 2016).

1.1. Sanatta Kullanıldığı Yerler

Türklerin Anadolu'yu fethi öncesi ana yurtlarında hurma bulunmuyordu; Türklerin bu meyveyi ticari ilişkileri olduğu, komşularından öğrenmiş olduğu düşünülmektedir. Zamanla hurma ağacı ve meyvesi, Türk mezar taşlarında en sık rastlanan motifler arasında yerini almıştır. Hurma ağacına yüklenen sembolizmin Türkler ve Araplar bu bölgeye gelmeden önce oluşan Suriye Finike sanatıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Türkler, İslâm'ın da etkisiyle hurma ve ağacını erken dönemden itibaren süsleme motifi olarak özellikle de mezar taşlarında kullanmaya başlamışlardır.

İstanbul II. Beyazıt Cami Haziresi'nde bulunan 1830 tarihli Mehmet Kamil'e ait ayakucu şaidesinde resmedilmiş hurma ağacı motifi (Şekil 7) görülmektedir (Erdal, 2015). Mezar taşı ve türbelerdeki hayat ağacı tasviri ölüye ait ruhun yolculuğunu tasvir etmektedir (Kuban, 2008).

Şekil 7. 1830 tarihli Mehmet Kamil'e ait ayakucu şahidesi (Kaynak: Erdal, 2015).

Hurma, Osmanlılarda ve Selçuklularda; dokuma, işleme, örgü, bakır-taş işçiliği, çini yazma ve minyatürlerde kullanılmıştır (Serin, 2002). Hurma motifine 17. yy da Ladik seccadesinde rastlanılmaktadır. Aslanapa Ladik seccadelerinin kompozisyonunda, mihrabın alt veya üst tarafında yan yana sıralanan uzun sap halinde lale, çiçek veya hurma motifi (Şekil 8) ya da palmiyeye benzer ağaç motifleri karakteristik olduğunu belirtmiştir (Aslanapa, 1997; Aslanapa, 2005).

Şekil 8. 17. yy Ladik Halısı'nda hurma ağacı (Kaynak: Yurteri ve Ölmez, 2008).

17. yy önemli minyatürlü yazması Vekayi-i 'Ali Paşa 'nın 32. sayfasının b yüzünde betimlenen olayda, Malkoç Ali Paşa'nın geniş düz bir arazide dua edişi ve arka planda meyveleri üzerinde olan hurma ağaçları görülmektedir.

Şekil 9. 17. yy minyatürlü yazmada hurma ağacı (Kaynak: Seçkin, 2007).

1.2. Dini ve mitoloji açısından hurma ağacının değerlendirilmesi

Eski Yunanlılarda hurma ağacı, yeni doğanların koruyucusuydu. Mitolojiye göre; Leto, Apollon ve Artemis'i bir çayırda çöküp kutsal bir hurma ağacına tutunarak doğurmuştur (Eliade, 2003).

Çeşitli ağaçlara olan inanışlar İslami dönemde terk edilmekle beraber, bu dönemde sadece hurma ağacına önem verilmiştir. İbn-i Miskeveyh varlık mertebesi konusunda bitki âlemiyle hayvan âlemi arasındaki geçiş evresinde bitkilerin en yetkin türü olarak hurma ağacının bulunduğunu söylemekte ve hurma ağacının Hz. Adem'den artan çamurdan yaratıldığını ifade etmektedir (Bayraktar, 2004). Hurma ağacının İslam kültüründeki önemini gösteren bir örneği Meryem suresindedir. Bu surenin 22-27 ayetleri arasında “Hz. Meryem’e Hz. İsa’yı doğuracağı zaman hurma ağacına sarılması ve yere dökülen hurmalardan yemesi durumunda doğumunun kolaylaşacağı” ifade edilmiştir (URL-5, 2016).

1.3. Ritüeller

Türk ritüellerinin içerisinde hurma önem arz etmektedir; Öger (2012) çalışmasında, ”Uygur Türkleri’nde büyük önem verilen ve doğum etrafında oluşan uygulamalardan biri “bovakni ağızlandırış” adı verilen bebeğe ilk yiyeceğin yedirilmesidir. Halk arasında ilmi ve ihlâsı iyi olan, yerinde ve güzel konuşan kişiler bebeğe ilk yiyeceği yedirir. Çocuk tatlı dilli ve doğru konuşan biri olsun diye hurma, ceviz, erik veya kuru üzüm ile ağızlandırılır” diye bahsetmektedir.

Geçmişten günümüze kadar örf ve adetlerle gelen ve göz değmesini önlemek için kullanılan nesnelerin içinde hurma çekirdeği de mevcuttur (Cıblak, 2004).

Türkiye’nin pek çok ilinde hacıların yanlarında gelirken getirdikleri hurma meyveleri misafire ikram edilir. Misafir hurmayı yedikten sonra, çekirdeklerini cüzdanında saklar; bununla da cüzdanının bereketini arttıracığına inanır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde simgesel bir öge olarak kullanılan hurma ağacı, Anadolu ve Mezopotamya medeniyetleri tarafından da kullanılan, dini ve mitolojik açıdan önemli bir simge olmuştur. Ağaç bu özelliği ile dilleri, kültürleri ve toplulukları birleştiren bir nesne, aynı zamanda da mimaride ve sanatta kullanılan bir motif olmuştur. Bu kullanım yerlerinin ilgili uzmanlar tarafından daha detaylıca incelenmesi; mitolojik verilere ulaşma ve kullanma açısından, geçmiş kültürleri ve yaşayışları keşfetmek açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ANONİM (1997), Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, YEM Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, S. (2014), “Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı”, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1/1, 59-71.
- ASLANAPA, O. (1997), Türk Sanatı, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ASLANAPA, O. (2005), Türk Halı Sanatını Bin Yılı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- ATEŞ, Ö. Ş. (2012), Yakındoğu Demirçag Uygırlıklarında Hayat Ağacı, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- BAYRAKTAR, M. (2005), İslam Felsefesine Giriş, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BELLİ, O. (1982), Urartularda Hayat Ağacı İnanç, Anadolu Araştırmaları, 8, 237-246.
- CAREY, F. (2012), The Tree Meaning and Myth, British Museum Press, China.
- COLLİNS, P. (2006), Trees and Gender in Assyrian Art, Iraq 69, pp. 99–107.
- ÇEVİK, N. (1999), Hayat Ağacının Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi, Anadolu Araştırmaları, 15, 335-367.
- ÇIBLAK, N. (2004), Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, Türklük Bilimi Araştırmaları, TÜBAR, 15, 103-125.
- DOĞAN, K. (2008), Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ELİADE, M. (2003), Dinler Tarihine Giriş, İstanbul Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ELPE, E. (2003), Türk Mitoloji ve Sanatında Ağaç, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ERDAL, G. (2015), “İstanbul II. Bâyezıd Cami Haziresi Mezar Taşlarında Meyve Motifleri (Batı Etkisi, Dini Hoşgörü, Kutsallık ve Değişim)”, Turkish Studies, 10(2), 351-366.
- ERGUN, P. (2012), Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, no 417, Ankara.
- GIOVINO, M. A. (2007), The Assyrian Sacred Tree History of Interpretations, OrbisBiblicus et Orientalis Book 230, Academic Press Fribourg Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.
- HOBHOUSE, P. (2002), The Story of Gardening, (London: Dorling Kindersley).
- KÖROĞLU, K. (2006), Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, D. (2008), Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖGER, A. (2012), “Uygur Türklerinin Doğum Adetleri”, Turkish Studies, 7(1), 1679-1694.
- ÖZTEKİN, S. (2008), Dinlerde Hayat Ağacı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SEÇKİN, Selçuk. (2007) "17. Yüzyılın Önemli Minyatürlü Yazması Vekayi-i 'Ali Paşa", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), s. 21;95-122.
- SERİN, A. Y. (2002), “Türk Sanatında Hayat Ağacı Örgesi, Sivas Altıncı Şehir Dergisi, 8:Eylül-Kasım. <http://www.sivasder.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=135> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2017).
- URL-1 (2016), <http://britishmuseum.org>, ANE 124531 (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2016).
- URL-2 (2016), <http://britishmuseum.org>, ANE 124560 (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2016).

URL-3 (2016), [http:// britishmuseum.org](http://britishmuseum.org), ANE 124531 (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2016).

URL-4 (2016), <http://muze.semazen.net> (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2016).

URL-5 (2016), <http://yenidunyadergisi.com/hz-meryemin-dogumu> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2017).

YURTERİ S. ve F. N. ÖLMEZ (2008), Türk Dokumalarında Ağaç Motifleri. 38. ICANAS Kongresi 10-15 Eylül 2007-Ankara, Bildiriler - Maddi Kültür, III. Cilt. T.C. Başbakanlık Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1445-1470.

RASYONEL EKONOMİ VE DAVRANIŞ İKTİSADINDAN DEĞERLER İKTİSADINA

FROM RATIONAL AND BEHAVIOR ECONOMY TO ECONOMY OF VALUES

Mehmet KARAGÜL

Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mkaragul@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-2589-535X>

Başvuru Tarihi/Application Date: 25.04.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.418375

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.06.2018

Öz

İnsanın rasyonelliği üzerine kurgulanan Neoklasik iktisat teorisi bugün dünyada hâkim iktisat politikalarına yön vermektedir. Söz konusu politikaların neticesinde oluşan hali hazırdaki gelir ve servet dağılımı ise kabul edilebilirliğin çok ötesinde bir durum sergilemektedir. Bu nedenle iktisadi hayattan, insanın yanılmazlığı gerekçesi ile ahlaki ve kamu denetimini dışlayan Neoliberal iktisat politikaları yerine, toplumsal değerlerle, kamu denetimine yer veren, sermaye birikimi için zenginlik ihtirasına dönük üretim yerine, ihtiyaç sahibinin temel gereksinimleri için üretimi amaç edinen yeni iktisat anlayışına ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Bu anlamda bireysellikten ziyade toplumsal birlikteliği ve sosyal sorumluluğu dikkate alan, insana olduğu kadar doğaya karşı da duyarlı olan değerler ekseninde iktisadi hayatın düzenlenmesi sosyal refah ve barış için zaruret arz etmektedir. Bu çerçevedeki yeni bir yapılanmada, insan davranışlarına göre şekil alan iktisadi hayatın düzenlenmesinde, davranışlara şekil veren toplumsal değerlerin rolünün dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Homo economicus, Rasyonel insan, Davranışsal iktisat/ekonomi, Değerler iktisadı, Minimal devlet, Sosyal sermaye.

Abstract

Neoclassical economic theory, which is based on rationality of human, today directs the dominant economic policies of the world. As a result of these policies, the distribution of income and wealth in the present situation is far beyond acceptable. For this reason, instead of Neoliberal economic policies that exclude moral and public control from economic life, it is necessary to have a fair understanding of economics, based on social values and public supervision, aiming to produce for the essential needs of the poor, instead of desire of the rich, aiming to capital accumulation. In this sense, it is necessary for social welfare and peace to regulate economic life in the frame work of values that take into account social cohesion and social responsibility rather than individuality and are sensitive to nature as well as human beings. In this framework, we believe that the role of social values, behaviors should be taken into consideration in the regulation of economic life that takes place according to human behavior.

Keywords: Homo economicus, Rational human, Behavioral economics, Value economics, Minimal state, Social Capital.

EXTENDED SUMMARY

Neoclassical economics does not consider any moral principles and social values based on social responsibility, ignoring the possibility of making mistakes with the claim that it rationally behaves, while defining human beings objectively. It is not possible the acceptance of the reached position that human beings nowadays, by the Neoliberal understanding, that advocates that economic activities should be realized only by maximization of profit and benefit and the capital accumulation. In addition, by claim the rational human beings do not make mistakes, by not accepting any kind of intervention in the marketplace, by ineffecting the state is an important role in the negative process.

In this context, the economic activities of the producer in terms of only profitability and capital accumulation, the consumer in terms of personal benefit maximization as well as the results of today's Neoliberal policies, the lack of explaining economic behavior in many issues is also addressed to criticism. For example, the fact that a person gives some or all of his economic existence to others in the form of help and charity cannot explain by the today's economic theory. It is possible to see such behaviors that can be replicated in our current lives in different ways in every society.

It is impossible to deny that the economy, which is basically composed of production, sharing and consumption, is essentially a science of behavior. Therefore, in the source of the economic problems that have caused the puts enormous costs on societies, which we call the economic crisis today, there is no doubt that there is nothing but inadequacy, injustice and extremism in production, sharing and consumption. As you can see, the issues that arise as economic problems are basically nothing more than imbalances in the behavior of individuals and societies.

Although neoclassical Economics has called people homeeconomicus and considered them to be non-error, in recent years a number studies so-called behavioral Economics focuses on the misconceptions of people. In these studies, it is claimed that a person can make mistakes because of his anger, joy, sadness and forgetfulness. In new studies called behavioral Economics, there are discourses that human beings are not absolute rational, but rather limited rational. while these studies combine economic theory with human behavior, trying to tolerate the claims of the Neoclassical Economics about human perfection.

These studies have revealed that economic activity is mainly based on human behavior, but have not developed serious discourses about how behavior is shaped according to how it is. At this point, we have to point out that human behavior is shaped by the need to meet the social expectations that we can define as external motive, as well as the individual needs and desires we call instinct. In this sense, we can say that the individual is a social being on the basis of the need to consider to the society and meet its expectations. Therefore, it is certain that the expectations of the community to which it belongs have an important role in the behavior of the individual.

What is the individual expectation of the society? The short answer to this question is social values. Therefore, social values play an important role in the economic decisions and attitudes of the individual. As a result of this, it is necessary to state that social values should be shaped accordingly in order to direct the economic behavior of the individual to solve economic problems.

In this study, first of all, the predictions of rational human and Neoclassical Economics theory will be discussed, a brief evaluation will be done of the behavioral economics which tries to take place in the economic literature and criticizes the rationality of homo economicus. In the end, the effects of values on economic decisions will be examined by taking into consideration social values and their effects on behavior.

The aim of this study is to examine the role of social values in economic life which is shaped according to individual and social behavior. Because while behavioral economics examines limited rationality in human behavior, it is not possible to say that what it is and that it is sufficiently focused on its relationship with values.

GİRİŞ

İlk sözümüz; rasyonel insanı esas alan Neoliberal politikaların dünyasından çok kısa birkaç tespit olacak:

- *2015'ten beri, en zengin % 1, gezegenin geri kalanından daha fazla serveti sahiplenmiş!*
- *Hali hazırda sadece sekiz kişi, dünyanın en fakir yarısı kadar servete sahip,*
- *ABD'de iktisatçı Thomas Piketty tarafından yapılan yeni araştırmalar, son 30 yıl içinde düşük gelirliyle ait % 50'nin gelirlerindeki büyümenin sıfır, buna karşılık en yüksek gelire sahip % 1'lik kesimin gelirinde ise % 300 oranında artış olduğunu ortaya koymuştur (Oxfam, 2017: 2).*

İnsanı, nesnel yönüyle öne çıkaran ve rasyonel davranış sergilediği iddiasıyla hata yapma olasılığını göz ardı eden, hatta sosyal sorumluluğa dayalı hiçbir ahlaki ilkeyi ve toplumsal değeri dikkate almadan sadece kâr ve fayda maksimizasyonu ve sermaye birikimi amacıyla ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan Neoliberal anlayış ile insanlığın bugünkü geldiği noktanın kabul edilebilirliği mümkün değildir. Ayrıca rasyonel insanın yanılmazlığı öngörüsü ile piyasalara her türlü müdahaleyi gereksiz ve yersiz kabul ederek devletin etkisizleştirilmesinin, söz konusu olumsuz süreçte önemli bir rol aldığını göz ardı etmemek gerekir.

Bu çerçevede iktisadi faaliyetleri; üretici açısından sadece kârlılık ve sermaye birikimi, tüketici yönünden ise yalnızca kişisel fayda maksimizasyonu şeklinde kurgulayan bugünkü Neoliberal politikaların sonuçları kadar, birçok konuda ekonomik davranışları açıklamadaki yetersizliği de eleştiriye muhatap olmaktadır. Mesela, bir kişinin elindeki iktisadi varlığının bir kısmını veya tamamını başkalarına yardım ve hayır şeklinde vermesi, bugünkü ekonomik teorinin açıklayabileceği bir olgu değildir. Güncel hayatımızda çoğaltılabilecek bu tür davranışları her toplumda farklı şekillerde görebilmek mümkündür.

Temelde üretim, paylaşım ve tüketimden müteşekkil olan iktisadın, esasen bir davranış bilimi olduğu inkârı mümkün olmayan bir gerçekliktir. Dolayısıyla bugün iktisadi problem veya kriz olarak nitelendirdiğimiz, yerine göre toplumların çok büyük bedel ödemelerine, hatta devletlerin yok olmalarına kadar varan söz konusu iktisadi sorunların kaynağında; üretim, paylaşım ve tüketimdeki yetersizlik, adaletsizlik ve aşırılıklardan başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Görüldüğü üzere iktisadi sorun olarak karşımıza çıkan meseleler, temelde bireylerin ve toplumların davranışlarındaki dengesizliklerden öte bir şey değildir.

Bütün bu tespitler gereğince bu çalışmada öncelikle, rasyonel insan ve Neoklasik iktisat teorisinin öngörülleri tartışılacak, devamında son yıllarda iktisat literatüründe yer edinmeye çalışan ve homoekonomikusun rasyonelliğini eleştiri konusu yapan, onun yerine sınırlı rasyonelliği literatüre kazandıran *davranışsal iktisat* üzerinde kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Bunun devamında ise toplumsal değerler ve bunların davranışlar üzerindeki etkileri ele alınmak suretiyle, nihayetinde değerlerin iktisadi kararlara olan etkileri irdelenecektir.

Bu çalışmanın iktisat yazını için muhtemel olan katkısı, bireysel ve toplumsal davranışlara göre şekil alan iktisadi hayat üzerindeki toplumsal değerlerin rolünü irdelenmek olacaktır. Çünkü davranışsal iktisadın, insan davranışlarındaki sınırlı rasyonelliği ele alırken, davranışların neye göre şekil aldığı ve değerlerle olan ilişkisini yeterince dikkate alındığını söyleyebilmek mümkün değildir.

1. NEOKLASİK EKONOMİDE İNSAN: HOMOEKONOMİKUS

Neoklasik teorinin homoekonomikus olarak tanımladığı insan, kişisel fayda düzeyini maksimum yapmaya çalışan, söz konusu hedefe ulaşmak adına her türlü faaliyeti normal kabul eden, dolayısıyla hiçbir ahlaki ve toplumsal değer kaygısı taşımayan, bencil bir varlık olarak kabul ettiğini genel yaklaşımlarından çıkarmak mümkündür (Vriend, 1996: 265; Akyıldız, 2008: 30). Bu anlamda Neoklasik iktisadın homoekonomikus olarak tanımladığı insanı; her türlü duygu ve değerden uzak; üretme, kazanma ve

tüketmenin dışında hiçbir gayesi ve beklentisi olmayan; karakter, iyilik, dürüstlük ve onur gibi ruhsal/insani özelliklerden yoksun bir varlık olarak öngördüğünü ifade etmek yanlış olmasa gerek.

Söz konusu düşüncenin kendisini dayandırdığı ideal düzen ise herkesin kendi fayda düzeyini maksimize etmesi halinde toplumsal faydanın da en iyi düzeye çıkacağı şeklindedir. Böylelikle toplumsal refah düzeyi de en yükseğe ulaşacaktır.

Homöekonomikusun öngördüğü bireyin kendi çıkarını maksimize etme güdüsünün; devlet ve özel sektör için de geçerli olduğunu görüyoruz. Kamu sektöründe görev yapan siyasetçi, sürekli popülist politikalar uygulayarak oy oranını arttırmak suretiyle kendi çıkarını doruklaştırma peşinde koşarken, firmaların da kâr maksimizasyonu anlayışı ile sermaye birikimlerini doruklaştırarak, yine kendi menfaatlerini en yükseğe taşıma gayretinde olduğu görülmektedir (Akyıldız, 2008: 31).

1.1. Tanrısal Özellikte Rasyonel İnsan

Homöekonomikusun varlık sebebi olan kendi çıkarını maksimum yapma gayesinin, ancak sahip olduğu rasyonel tercih yapabilme özelliği ile mümkün olabileceği öngörülmektedir. Rasyonel tercih yapabilme yeteneği ile aynı zamanda iktisadi bütün sorunların da çözülebileceğini öngören Neoklasik iktisat, bu özelliğe sahip olan kişiyi *Rasyonel insan* olarak adlandırmaktadır. Rasyonel insan bu yeteneği ile her daim, duygusallıktan arınmış bir halde, gerekli olan bütün doğru bilgiye haiz olarak, fayda ve maliyet analizini mükemmel bir şekilde gerçekleştirmek suretiyle olabilecek en ideal karara ulaşabilen insandır. (Samson, 2014: 1; Gintis, 2004: 52)

Bilgi saklama ve işleme kapasitesi sonsuz bir beyne sahip olan, kendi çıkarlarını gözetken ve doyumsuz olan rasyonel insan, aynı zamanda her türlü bilgiye sahiptir. Bununla birlikte rasyonel insan olma özelliği toplumdaki bütün insanlar için geçerlidir. Bahsedilen bu özelliklere bir bütün olarak baktığımız vakit, rasyonel insan olarak tarif edilen sujenin, hiçbir eksikliği olmayan mükemmel bir varlığa/Tanrıya işaret ettiğini ifade etmek yanlış olmasa gerek. (Kaplan, 2014: 37-41)

Bütün bu yaklaşımlar insanı, her şartta kendi çıkarının peşinde koşan, bu anlamda hiçbir ahlaki kaygı taşımayan (Yay, 1993: 181), sürekli rasyonel/akılcı bir tavır ortaya koyan bir varlık olarak tanımlamaktadır. Oysa gerçek hayatta insanın, ne kadar rasyonel davranabildiği ve sosyal bir varlık olması hasebiyle onun için bireyci bir yaklaşımın hangi ölçüde uygun olduğu, üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken konular olduğu muhakkaktır. Öte yandan bireysel çıkarların doruklaştırılması düşüncesinin, bireyler arası ilişkileri düzenlemede rol alabilecek herhangi bir denetim ve ilke ve değer söz konusu olmadığı vakit, bugün bütün dünyada görüldüğü şekliyle, bireyler ve toplumlararası çatışmaya sebep olabileceği göz ardı edilmez.

1.2. Rasyonel İnsanın Doğuşu: Fizyokrat Düşünce

Bugün hâkim iktisadi görüş olan, temelde liberal politikalara dayanan ve rasyonel insanı savunan Neoklasik İktisat, esasen devletçi ve denetime dayalı yönüyle öne çıkan Merkantilist düşünceye eleştiri olarak gelişen Fizyokrat anlayışa dayanmaktadır. *Doğal düzeni* savunan Fizyokrat düşünce, "laissez faire, laissez passer..." olarak bilinen *birakınız yapınlar bırakınız geçsinler* ilkesi ile bugünkü liberal düşüncenin temellerini atmıştır. Bu yaklaşım, piyasaların tam istihdam düzeyinde kendiliğinden ideal dengeye geleceği iddiasına imkân tanıyan A. Smith'in geliştirdiği *Görünmez El* ilkesi ile daha da sistematik bir hale dönüşmüştür. (Yayla, 1993: 180)

Fizyokrat düşüncenin *doğal düzeni* savunmasında, doğal hayatın ürünü olan tarıma dayalı hasılayı öne çıkarması önemli rol oynarken, buna bağlı olarak Fizyokrat düşünce, Yaratıcı İradenin yeryüzünde oluşturduğu düzene güven duyulması zarureti, bu nedenle her türlü müdahaleden kaçınılması gerektiği üzerinde durmaktadır. (Jose, 2011: 36) Bu anlamda doğal işleyişe müdahale edilmemesi gereği, sadece evrenin işleyişi ile sınırlı değil, sosyal hayatı da kapsayacak bir şekilde ele alınmaktadır.

Fizyokrat düşüncenin savunduğu *doğal düzen*; gezegenler, mevsimler, bitki ve hayvanlar âlemindeki Yaratıcı İradenin koymuş olduğu tabii düzen anlamında yerinde bir tespit olduğu muhakkak olmakla

birlikte, bu anlayışın iktisadi ve sosyal hayata uyarlanmaya çalışılması kanımızca yerinde bir tutum değildir. Çünkü insan iradesi, düşünce yapısı ve tercihleriyle âlemdeki diğer varlıkların hepsinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Dolayısıyla irade ve tercihte bulunma yeteneğinden mahrum olan varlıklar için Yaratıcı İradenin koymuş olduğu doğal düzen yapısını, bu özelliklere haiz olan sürekli doğru ile yanlış arasında tercih yapmak zorunda olan insana uyarlamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olmasa gerek.

İyi ile kötü arasında sürekli git-gel yaşayan insan için Yaratıcı İrade tarafından öngörülmüş, değişmez veya değiştirilmemesi gereken, mutlak kader anlamında tabi bir düzenden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, sevinci, öfkesi, üzüntüsü veya bilgi eksikliği ya da yetersizliği nedeniyle, hatta bazen kasten yapılabilecek yanlış tercihler nedeniyle hataya düşme eğilimi olan insan davranışları için doğal düzen gereğince müdahale gerekmez diyebilmenin savunulabilir olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

1.3. Rasyonel İnsan, Neoliberal Politikalar ve Minimal Devlet

Esasen bireysel ihtiyaçları kadar sosyal gereksinimleri de olan insanın, sadece kişisel ihtiyaçlarına dönük bir hayat sürdürmesi, her şeyden evvel doğasıyla uyumlu değildir. Çünkü birey birçok ihtiyacını ancak sosyal çevresiyle karşılayabilmektedir. Dolayısıyla insanı bireyselliğe mahkûm etmek onun refah ve mutluluğuna katkı yapmadığı gibi, her toplumun varlığının devamlılığı, ancak güçlü bir devlet yapılanmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle ait olduğu toplumdan ayıramadığımız bireyin, o topluma karşı sorumlulukları olduğu da ayrı bir gerçektir. Rasyonel insan olarak tanımlanan homoekonomikusta açıkça göremediğimiz; toplumsal değerler, ahlaki kurallar ve sosyal sorumluluk bu noktada anlam kazanmaktadır.

Bütün bu tespitlere rağmen, Neoklasik iktisat teorisi tarafından rasyonel insanın, tam bilgiye haiz ve onları mükemmel bir şekilde değerlendirme yeteneğine sahip, asla hata yapmayan adeta tanrısal bir varlık olarak sunulması, her türlü kontrol ve denetim mekanizmaları ile devlet müdahalelerinin gereksizliğine temel teşkil etmektedir. (Özel, 1993: 146) Bu anlamda devletin ekonomide pay sahibi olması ile piyasaları düzenleme işlevinde aktif rol almasına karşı çıkan liberal anlayışın, aynı zamanda kamunun her alandan geri çekilmesi suretiyle oluşacak minimal devlet yapısını savunduğunu görüyoruz. (Aktan, 1993: 39)

Tarihi bir gerçeklik var ki her şeye rağmen devlet, bütün milletler için var oluşun en zaruri örgütsel yapısıdır. Bu yapının toplum adına üstlendiği yetki ve sorumlulukları daraltarak, (Yayla, 1993:186-190) yerine liberal anlayış gereği insanın rasyonelliğine güvenmek suretiyle serbest piyasaya bırakmanın, güçlünün zayıf üzerinde her türlü tasarrufta bulunmasına fırsat vermek gibi çok ciddi sıkıntılara neden olabileceğini ifade etmek yanlış olmasa gerek. Çünkü aktörlerin homojen olmadığı bir ortamda, denetim yapacak siyasi yapının etkisizleştirilmesi, güçlünün mutlak hâkimiyetine ortam hazırlamak gibi kaçınılmaz bir sonuç doğuracağı muhakkaktır.

Konunun diğer bir boyutu, devletin iktisadi alandan çekilmesi ve piyasaların serbest rekabet uygulaması ile temize çıkacağını savunmak, bugünkü dünya gerçeğinde teori ve uygulama çatışmasından başka bir şey değildir. (Özel, 1995: 135-137) Çünkü devletin olmadığı bir ortamda tam rekabetle piyasalarının kendiliğinden dengeye gelebilmesi, teoriye göre ancak; *atomizme, homojenlik, mobilite ve açıklık* ön koşullarının varlığı ile mümkündür. Fakat bu şartların hiçbirisi tam manasıyla oluşmadığı halde, tam rekabeti uygulamaya çalışmak ve bu yöntemle piyasaların temizleneceğini beklemek her şeyden evvel teoriyle bağdaşmamaktadır.

Her türlü gücün yegâne kaynağının iktisadi yapıdaki gelişmişlik düzeyi olduğu gerçeği ortada iken, devletin iktisadi sahadan dışlanması, doğal olarak onun siyasi ve askeri gücünün de zayıflamasına neden olacaktır. Bu nedenle piyasalarda aşırı kârlılığın, stokçuluğun ve tekelleşmenin oluşmaması için kamu, yasal düzenlemelerin yanında, piyasada dengeleyici aktör olarak iktisadi varlığını hissettirmek zorundadır. Bu yapı, hem piyasaların sağlıklı işlemesi, hem de toplumun temel ihtiyaçlarının garanti edilmesi ve de stratejik ürünlerin kamu kontrolünde olması açısından zaruret arz etmektedir.

Konunun dikkat çeken bir başka yanı, liberal anlayış gereği devlet yapısının ekonomiden arındırılması ve etkisizleştirilmesi faaliyetlerinin; ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde değil, daha ziyade Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde görülüyor olmasıdır (Kanca ve Bayrak, 2014: 36 ve 40).

Bugün geline nokta karar ve davranışlarıyla *rasyonel insanın* ütopya olduğu gerçeğinin, son dönemde daha yaygın bir şekilde kabul gördüğünü ifade etmek yanlış olmasa gerek. Bu nedenle rasyonel insan varsayımı üzerine inşa edilen Neoklasik iktisat anlayışı yerine, rasyonelliği kadar üzüntüsü, sevinci, öfkesi, kını ve biyolojik zaafı olan *gerçek insanı* bütün boyutlarıyla hatta sınırlı bilgi ve kısıtlı değerlendirme kapasitesi (Arvasi, 1989: 45) ile kabul eden daha bütüncül ve gerçekçi yaklaşımların iktisat teorisine kazandırılması gerekliliği kanaatindeyiz.

1.4. Neoklasik Politikalarda Her Şey “Yüzde Bir” İçin

Burada bir İngiliz yardım kuruluşu olarak faaliyet gösteren ve dünyadaki gelir ve servet dağılımı üzerine sık sık raporlar yayınlayan OXFAM’ın Ocak 2017’de yayınladığı “Yüzde 99 İçin Bir Ekonomi” başlıklı rapor özetinden kısa bir alıntı yapılacaktır. Ekonomik eşitsizliğin dünyadaki istikrarsızlık için temel etken olarak değerlendirildiği Dünya Ekonomik Forumu’nun ardından dört yıl; dünya liderlerinin, zengin ile fakir arasındaki açığın kapatılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının küresel amaç edinildiğine dair anlaşmanın ardından üç yıl geçmiştir. Ayrıca ABD Başkanı Obama, Eylül 2016’da BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada dünyaya şöyle bir mesaj vermiştir: İnsanlığın % 1’inin, % 99’u kadar serveti kontrol ettiği bir gezegen asla istikrarlı olmayacaktır.”

Yoksulluk ve gelir eşitsizliğiyle ilgili mücadele anlamında küresel adımların atıldığı bir sürecin ardından müspet gelişmeler yerine, kabul edilmesi mümkün olmayan mevcut durumun daha da kötüleştiğine dair verilerin ortaya çıkması, insanlık adına duyarlı olan her bireyi gelecek adına fazlasıyla kaygılandırmaktadır.

Söz konusu Rapora göre son birkaç yıla ait dünyadaki gelir adaletsizliği ve küresel yoksulluktaki gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- 2015’ten beri, en zengin % 1, gezegenin geri kalanından daha fazla servete sahip olmuştur.
- Hali hazırda sekiz kişi, dünyanın en fakir yarısı kadar servete sahiptir.
- Gelecek 20 yıl boyunca 500 kişi mirasçılara 2,1 trilyon dolar, diğer bir ifade ile 1,3 milyar insandan oluşan Hindistan’ın GSYH’nden daha büyük bir meblağı teslim edecek.
- En yoksul % 1’in gelirleri, 1988 ile 2011 arasında yılda 3 \$’dan daha az artarken, en zengin % 1’e ait gelir, 182 kat artmıştır.
- Bir FTSE-100 CEO’su, Bangladeş’teki hazır giyim fabrikalarında çalışan 10.000 kişinin yıllık gelirinden daha fazla kazanıyor.
- ABD’de iktisatçı Thomas Piketty tarafından yapılan yeni araştırmalar, son 30 yıl içinde düşük gelirliilere ait % 50’nin gelirlerindeki büyümenin sıfır, buna karşılık en yüksek gelire sahip % 1’lik kesimin gelirinde ise % 300 oranında artış olduğunu ortaya koymuştur.
- Vietnam’da, ülkenin en zengin adamı bir günde, en yoksul insanın 10 yıl içinde kazandığını fazlasıyla kazanabiliyor.

Bugünkü iktisadi anlayışın kendi haline bırakılması, her geçen gün gelir eşitsizliğini çoğaltırken, buna bağlı toplum kesimlerini birbirinden ayırmakla kalmıyor, ilaveten suç ve güvensizliği arttırarak, yoksulluğu sona erdirmek için verilen mücadeleyi zayıflatmaktadır. Bu da daha fazla insanı korku içinde ve umutlarını kaybetmiş bir şekilde yaşamak zorunda bırakıyor. (Oxfam, 2017: 2)

Kâr maksimizasyonu ile sermaye birikimini amaç edinen ve şimdiye kadar bu konuda ciddi başarılar da sağlayan Neoliberal politikaların menfi etkileri, sadece sosyal alanda değil, Gezegen'in yaşanabilirliği üzerinde de maalesef kendisini fazlasıyla hissettirmektedir. Çünkü kâr ve sermaye birikimi adına hep daha fazla üretim için ham madde ve enerji kaynakları kontrolsüz bir şekilde sanayide kullanılmasıyla, bir taraftan doğal kaynaklar tüketilirken, diğer yandan da toprak, su ve hava kirletilmiş ve bunların insan için kullanılabilirliği büyük ölçüde kaybolmuş durumdadır.

Kayı verici bir başka gelişme ise tarım, hayvan ve biyolojik ürünlerin tüketim miktarları, yenilenme hızlarından % 20 daha fazladır (Karagül, 2017: 43). Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husus ise iklim değişikliğine sebep olan, sanayinin ürettiği karbondioksit gazların neden olduğu sera etkisi ile meydana gelen küresel ısınmadır (Masca, 2009: 1-19). Gezegen ve insanlık adına kayı verici söz konusu gelişmeler, Neoliberal politikaların ve buna bağlı rasyonel insanın, rasyonelliğinin son dönemde daha yoğun bir şekilde eleştiriye uğramasına zemin hazırladığını ifade etmek mümkündür.

1.5. Sınırlı Rasyonellik

Rasyonel insanın ne kadar rasyonel olduğu konusundaki Davranışsal İktisat olarak tanımlanan çalışmaları nedeni ile Richard Thaler'a 2017 yılında Nobel İktisat Ödülü'nün verilmesi, insanın mutlak rasyonelliği yerine, sınırlı rasyonelliğinin gündeme gelmesinde önemli rol almıştır. R. H. Thaler, insanların gerçekte zannedildiği gibi rasyonel olmadıklarını ifade ederken; geleceğe dair aşırı iyimserlik, olduğundan daha iyi tahminde bulunabilme inancı, toplumun yanı sıra fikir birliği yapması ve bildiğimiz az şeylerin bilmediğimiz çok şeyin önüne geçmesi gibi bazı önyargıların insanları çoğu zaman rasyonel karar vermekten alı koyduğunu ifade etmektedir (Thaler, 2000: 133).

Hepimiz biliyoruz ki hayatımızın birçok aşamasında almak zorunda olduğumuz kararlar en uygun olmayabilmektedir. En azından insanın sahip olduğu bilgi düzeyi ve onu değerlendirme kapasitesinin sınırlılığı düşünüldüğünde bireyin alacağı kararların birçoğunda rasyonaliteyi yakalayamaması son derece doğaldır. (Kahneman, 2003: 1468).

İnsanın sahip olduğu hissiyatı ve duyguları; sevinç, üzüntü ve öfke hali rasyonel tavır almasını önemli ölçüde engellerken, aynı zamanda kendisine olan aşırı güveni, statükoyu koruma refleksi, sahip olunana gereğinden fazla değer atfetmesi, yemeye duyulan iştah, gösteriş merakı, (Kaplan, 2014: 59-70) beğenilme ve takdir edilme ihtiyacı ile cinsel arzuları çoğu zaman onun aklının etrafını kuşatabilmektedir.

Bütün bu gerçekler göstermektedir ki homoekonomikus olarak adlandırılan ve rasyonelliği ile iktisadi düzenin güvencesi olarak görülen insan, gerçekte atfedilen bu özellikten oldukça uzaktır. Bu nedenle bu gün dünyada hâkim iktisadi görüş olarak kabul edilen ve liberal anlayışa dayanan Neoklasik iktisat, özünde iktisadi sorunları kendiliğinden çözebilme yeteneği bir yana, esasen sorun üretme kapasitesi olan bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıktığını ifade etmek pek de yanlış olmayacaktır. R. Thaler'in öncüllüğünü yaptığı ve önemli ölçüde haklı tespitlere sahip olan davranışsal iktisat teorisi, insanın rasyonel olmadığı gerçeğini ortaya koyarken, çözüme yönelik ciddi herhangi bir öneri ortaya koyabildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

2. EKONOMİK FAALİYETLER VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

Duygusal boyutu, biyolojik zaafı, kısıtlı kapasitesi ve aklı ile bir bütün olan insanı sadece akıyla, onu da abartmak suretiyle kabul etmek ve buna göre Neoklasik iktisat teorisini kurmak, hem teorisinin gerçeklikle uyumu açısından, hem de sonuçları bakımından eleştirilere sebep olduğu muhakkaktır. Bu nedenle iktisat teorisini, insanı bir bütün olarak kabul etmek ve değerlerini de dikkate almak suretiyle yeniden tasarlamak, kanımızca dünya barış ve refahı ile insanlığın huzuruna yapacağı katkılar yönünden, söz konusu eleştiri ve tartışmaların önemli ölçüde ortadan kalkmasına imkân sağlayacaktır. Bu anlamda dikkate alınması gereken en önemli husus, iktisadi faaliyetlerin esasen bir davranış şekli olduğu ve bu

davranışların da insanın her halinden etkilenmek suretiyle vuku bulduğu gerçeğini iktisat teorisine kazandırmak olacaktır.

Esasen üretim, tüketim ve ticaret/paylaşımdan oluşan iktisat, görüldüğü üzere bütün boyutlarıyla insan davranışlarının yansımasından başka bir şey değildir. Bu anlamda iktisadi sorun veya kriz olarak karşımıza çıkan; işsizlik, enflasyon, cari açık, dış ve iç borç gibi her halin, gerçekte insan davranışlarına göre şekillenen üretim, tüketim ve ticaretteki/paylaşımdaki yetersizlik ve dengesizliklerden başka bir şey olmadığını ifade etmek durumundayız. (Kaplan, 2014: 75)

Bu çerçevede bir ülkede üretimin nicelik ve/veya nitelik olarak ihtiyacı karşılama düzeyinden az olması ile talebin yetersiz veya aşırı olması bütün iktisadi sorunların temelini teşkil etmektedir. Bu anlamda yetersiz olan üretimin artırılması ve talebin dengede tutulması esasen mikro düzeyde bireyin, makro ölçekte ise toplum davranışlarının doğru yönlendirilmesi ile mümkündür. Neoklasik teoride her ne kadar bir toplumda üretimin artması; sermaye birikimi, doğal kaynak temini, ucuz işgücü ve müteşebbis ile ileri teknolojik düzeye sahip olmaya bağlansa da esasen bunların her birinin temin edilmesi kaçınılmaz olarak geçmişten geleceğe toplumun üretime dayalı bir davranış sergilemesine bağlı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Benzer şekilde bir ülkede üretimin yetersizliği ve talebi karşılayamamasıyla ortaya çıkan işsizlik, enflasyon ve dış açık sorularının asli nedenini yine büyük ölçüde ilgili toplumdaki davranış kalıpları ile açıklamak mümkündür. Çünkü böyle bir iktisadi yapıda üretime dönük davranışların, talebi destekleyen davranışlara göre yetersiz olması söz konusudur. Esasen üretimin yetersiz ve talebin aşırı olmasında ilgili toplumdaki üretim ve tüketimi destekleyici imkân ve düzenlemelerin rolünü inkâr etmek mümkün olmamakla birlikte, kurumsal ve resmi düzeyde de olsa söz konusu bu faktörlerin de gerçekte toplumsal düzeyde bir davranış şekli olduğunu kabul etmek zorundayız. Ayrıca talebin üretimi aşması, toplumsal davranışa bağlı nasıl bir iktisadi sorun ise söz konusu talebin hangi tür mala, hizmete ve yatırım aracına yöneleceği de yine aynı şekilde bireysel ve toplumsal değerlere bağlı tercihleri yansıtmaları bakımından yine bir davranış şeklidir.

Görüldüğü üzere bireysel ve toplumsal hayatımızı büyük ölçüde içine alan iktisat olarak ifade ettiğimiz; üretim, tüketim, tasarruf, yatırım ve ticari faaliyetler, ilgili toplumun değerlerine göre şekillenen insan davranışlarının yansımasından öte bir anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle yine bireysel ve toplumsal hayatımızı olumlu veya olumsuz yönde etkileyen iktisadi faaliyetleri arzuladığımız bir forma koyabilmek için öncelikle insan davranışlarının neye göre şekil aldığını bilmek ve buna göre ilgili davranışlar üzerinden iktisadi hayatımızı düzenlemek durumunda olduğumuzu ifade etmek yanlış olmasa gerek.

2.1. Davranışların Oluşumunda Akıl, Zekâ ve Değerler

Tabiatıta var olan bitki ve hayvanlar varlıkları süresince canlılıklarını devam ettirirken davranışlarını sadece, var oluşlarıyla birlikte sahip oldukları içgüdülerine (hazır programlar) göre şekillendirmektedirler. Ağaç ve diğer bitkilerin cinsine göre meyve ve sebze vermesi, arının bal, ineğin süt üretmesi gibi olaylar insanlar açısından üretim olmakla birlikte, kendileri yönünden canlılıklarının devamlılığını sağlama anlamında tamamen içgüdülere göre oluşan faaliyetinden başka bir şey değildir. Diğer canlılardan akli ve iradesi ile ayrılan insanın faaliyetlerinde ise içgüdülerinin yanında, aklına ilaveten toplumsal değerler (dış güdü) sisteminin de etkili olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü bireyler birçok faaliyetini, özellikle gösteriş niteliğindeki tüketimlerini, çevresel faktörleri dikkate alarak gerçekleştirdikleri bilinen bir gerçektir. (Çınar ve Çubukçu, 2009: 284)

İnsanın davranışlarında da etkili olan içgüdüler, daha ziyade fizyolojik ihtiyaçlar olarak tanımladığımız; yeme, içme, barınma, giyim ile güvenlik ve cinsel arzuların karşılanmasında rol almaktadır. Bireyin duygu dünyasına hitap eden *psikolojik ihtiyaçlar ise kişinin iç dünyasıyla barışık ve çevresinde itibar sahibi olması ile beğenilme ve takdir edilme arzularından müteşekkildir*. Bu çerçevede değerler, ihtiyaç giderme özelliğinde

olan obje ve davranışların her birinin ne ölçüde öne çıkacağı ya da geri plana itileceği aşamalarında sıralamayı belirlemede rol almaktadır. Ne üreteceğiz, ne kadar ve nasıl üreteceğiz ile neyi ne kadar ve nasıl tüketceğiz veya hangi malı nasıl paylaşacağız konularında, ihtiyaç ve imkânlar kadar, toplumsal ve bireysel değerlerin de etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. (Arslan, 2003: 89)

Bireyin davranışları üzerinde etkili olan üçüncü etken ise akıl ve zekâ ile deneyimleridir. Gerek içgüdülerin, gerekse değerlerin/dış güdülerin davranışlar üzerindeki yönlendirmelerine karşılık; akıl çevreyle uyum sağlama çabasında iken, zekâ ise daha iyi bir çevre oluşturma arayışı için sürekli sorgulama ihtiyacı içinde olacaktır (Arvasi, 1989: 33). Çünkü ne içgüdülerin ne de dış güdülerin yönlendirme ve eğilimleri hiçbir zaman mutlak doğruya işaret etmeyecektir. Bu nedenle kişilerin davranışlarında rasyonel olabilmeleri; içgüdü ve dış güdülerinin etkisiyle ortaya çıkan davranış eğilimlerini sürekli bilgi ve deneyime bağlı akli ve zekâyâ dayalı bir süzgeçten geçirmeleriyle mümkün olacaktır.

Ancak son yıllarda medya üzerinden insanların bilinçaltına ve duygularına yönelik yapılan yayınlar ve bunların etkileri dikkate alındığında toplumların genel ekseriyetinin akli davranma konusunda bir hayli zorlanacakları muhakkaktır (Kurtoglu, 2014: 466-478). Çünkü bireylerin değişken duygu hali, zaafı ve bilgi eksikliğine ilave olarak, bu denli menfi etkileşimin olduğu bir ortamda insanların davranışlarında, iç ve dış güdünün etkisinin akıl ve zekâyâ nispetle çok daha etkin olacağını kabul etmek durumundayız. Bu itibarla toplumların sağlıklı bir tutum sergileyebilmeleri için ekseriyetinin davranışlarında etkili olan ve değer olarak adlandırdığımız dış güdülerin akılcı bir zemine oturması, büyük ehemmiyet arz etmektedir. Eğer toplumun ekseriyeti davranışlarını yönetmede, gerekli olan bilgi birikimine ve bunu kullanabilecek muhakeme yeterliliğine sahip olma konusunda sorun yaşıyor ise söz konusu kitlenin davranışlarını şekillendiren toplumsal değerlerin veya öğretilmiş zekânın akli temellerinin olması çok daha büyük önem arz edecektir.

3. DEĞERİN TANIMLANMASI

Esas itibarıyla değerleri, toplumun veya herhangi bir grubun kendi varlığı ve birliği ile ahenkli bir hayat sürdürerek, devamlılığını sağlamak düşüncesiyle, üyelerinin ekseriyeti tarafından doğru ve lüzumlu olduğu öngörülen müşterek; ideal, fikir, duygu ve çıkarları yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke ve inançlar şeklinde tanımlamak mümkündür.

Bir başka ifade ile değer, bireylerin ve toplumların davranışlarına yön tayin eden, bu anlamda herhangi bir şeyin arzu edilebilirliği ya da arzu edilemezliğini belirleyen yargı türleridir. (Güngör, 2010: 27). Bütün bunlara ilaveten değeri, bir kişi veya toplumun kıymet atfettiği, dolayısıyla sahip olmak için bedel ödemeye razı olduğu; fiziksel bir mal ya da hizmet türünde bir davranış veya tutum şekli ile belli hallerde konumlanma biçimi olarak da tanımlamak mümkündür.

İnsanların kıymet atfettiği varlık ve olgulardan beklentisi, temel ihtiyaçları için onlardan fayda sağlamak ile toplum nazarında dikkate alınma arzusu ya da inancı gereği Yaratıcı İrade karşısında değer görmek şeklinde tezahür edebilir. Bu anlamda birey birçok davranışını sahip olduğu söz konusu değerlere göre şekillendirmek suretiyle, bir taraftan temel ihtiyaçlarını temin etme gayretinde iken, diğer yandan da değerlerine uygun davranış üretmek suretiyle, hem kendi iç dünyasında huzuru yakalamaya çalışacak, hem de toplum nazarındaki konumunu iyileştirme çabasında olacaktır.

Değerlerin bir başka önemli rolü ise bireysel ve toplumsal hayatı belli bir düzene koymak suretiyle ve onları tek bir ideal üzere yönlendirmeleri itibarıyla, toplumların millet olabilmeleri ve böylelikle geleceklerini ortak ülküler çerçevesinde tayin etmelerine imkân sağlamasıdır. Çünkü sosyal değerler; doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, adalet ile zulmün ve dost ile düşmanın belirlenmesinde toplumun müşterek yargılara varmasına imkân tanır. Netice itibarıyla sosyal hayat, söz konusu bu müşterekler doğrultusunda tanzim edilmiş olur. (Yazıcı, 2014: 211)

Bundan dolayı tutumları, toplumsal değerlerle değerlendirmek gerektiği gibi; toplumsal değerleri de davranışlar ve kişisel tercih ile güdülerle tanımlamak gereği ortaya çıkmaktadır (Anar, 1983: 10). Bireyin sahip olduğu inanç sisteminin ve dolayısıyla değerler manzumesinin, çevresindeki insanların ve toplumun değerleri ile uyuşması halinde, birey kendi değerlerine uygun davranış üretmek suretiyle, hem kendi iç barışını hem de çevreyle olan uyumunu birlikte tesis etmiş olacaktır.

Ancak kişinin sahiplendiği değerler, toplumun değerleri ile uyuşmuyor ise ilgili kişi nasıl bir davranış sergileyeceği konusunda zorlanacak, iç barış ile dış barışı tesis etme konusunda tereddütler yaşayacaktır. Kendi bilgi birikimine ve inançlarına güveninin gücü nispetinde çevreyle çatışma pahasına da olsa kendi iç barışını temin etme yönünde davranış türü ortaya koymaktan çekinmeyecektir. Ancak toplumlarda bu tür tercihte bulunabilecek kişi sayısının umulanın aksine daha az olması nedeniyle, insanların ekseriyetinin bireysel tercihlerine bağlı davranış sergilemek yerine, toplumsal değerler ve tercihlere göre davranış üreteceği daha kuvvetli ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle toplumsal değerlerin, ülkelerin iktisadi hayatında üstelendiği rolün, göz ardı edilemeyecek düzeyde büyük olduğu kanaatindeyiz.

3.1. Değerlerin Özellikleri

Yukarıda, bireysel ve toplumsal hayatımızdaki rolünün öneminden bahsettiğimiz değerlerin, söz konusu hayati fonksiyonlarını hakkıyla yerine getirebilmesi için bir takım özelliklere sahip olması gerektiği, dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: (Yazıcı, 2014: 212)

- a) *Değerler müşterektir*: Toplumun önemli bir kesimi tarafından benimsenmiştir.
- b) *Değerler itibar ve güç kaynağıdır*: Kişiler bu değerleri, sosyal anlamda kişisel konumlarını iyileştirmek yanında, bireysel ve toplumsal refahın korunması ve sosyal barışın teminatı olarak değerlendirir.
- c) *Değerler toplumun heyecan ve ilkö kaynağıdır*: Bireyler; vatan, millet, din ve namus gibi ulvi değerler için diğerkâmlıkta bulunur, mücadele eder ve hatta canlarını dahi feda edebilirler.
- e) *Değerler topluma aittir*: Bireylerin sosyalleşme aşamasıyla birlikte muhatap olduğu; normlar, örf, adet ve teamüller gibi müşterek kazanımlardır. Toplum kendisine ait olan bu değerlere bireylerin sahip çıkmasını bekler, bu anlamda doğrudan veya dolaylı olarak birey üzerinde toplumsal baskı kaynağıdır.
- f) Sosyal değerler süreklilik arz etmekle birlikte, uzun vadede değişime uğrayabilir.
- g) Değerler; şehitlik, gazilik, şan, şeref, gibi kavramlar ve evlilik törenleri ile bayram merasimlerinde kendisine yer bulur.

Toplumsal hayatta ve çoğunlukla literatürde, toplumların değer anlamında sahip olduğu ortak düşünce ve tutumların hep müspet olduğu fikri hâkim olmakla birlikte, bunun gerçekte her daim böyle olmadığını ifade etmek durumundayız. Aksi takdirde toplumların ilerlemesi ve gerilemesi söz konusu olmazdı. Bu bağlamda insanların davranışlarına temel teşkil eden değer olgusunu esas itibarıyla beklentilere müspet karşılık verebilmesi yönüyle ikiye ayırmak mümkündür. Bu anlamda toplumsal bir değer, kendisine uygun davranışlarla ilgili bireyin ve toplumun konumunun iyileştirip iyileştirmemesine göre “pozitif değer” ya da “negatif değer” olarak iki kategoride ele alınması mümkündür.

3.2. Pozitif ve Negatif Değerler

Toplumsal deneyimler, genel ahlak ilkeleri ile toplumun dini inançlarına göre şekillenen değerler, genel anlamda hep pozitif yönüyle konu edilse de esas itibarıyla bunları her daim mutlak doğru olarak kabul etmek yerinde olmayacaktır. Çünkü sosyal hayatın dinamikliği kadar, dini inançların kişi ve belli zümrelerin menfaatlarına göre yorumlanması ve ayrıca günümüzde toplumun medya ile hâkim kesimlerin çıkarlarına uygun öğretilmiş zekâyâ muhatap olmalarının, toplumdaki *değersiz değerlerin* oluşumunda önemli rol aldığını ifade etmek yanlış olmasa gerek.

Toplumca kabullenilen ve bireylerden de söz konusu kabullere uygun tutum sergileme beklentisi içinde olunan toplumsal değerler, eğer ilgili toplumun; iktisadi, içtimai ve askeri alanlarda orta ve uzun vadeli gelişimine katkı sağlıyor ise bu değerlerin bir başka ifade ile dış güdülerin pozitif değerler olarak ifade edilmesi mümkündür. Bir başka ifade ile toplumların tarihi süreç içinde ilerleme ve kalkınma dönemlerine ait toplumsal değerlerin/inançların genel anlamda pozitif değerler olarak ifade edilmesi mümkündür.

Diğer taraftan topluma sunulan, “farklılığımız zenginliğimizdir” şeklindeki müşterek özelliklerden ziyade farklılıkları öne çıkarmayı teşvik edici, sosyal çatışmaya zemin hazırlayan yaklaşımları ile işini hakkıyla yapmadan ziyade, markalı tüketim yapmanın toplumda daha fazla itibar görüyor olması, negatif toplumsal değerlere örnek olarak verilebilir. Çünkü ait olunan toplum tarafından beğenilme ve takdir edilme arzusu taşıyan bireyin, böyle bir toplumda üretimden ziyade, tüketimle kendisini öne çıkarması söz konusu olacaktır ki bu da adı geçen ülkede üretim yetersizliği ve karşılığı olmayan tüketime bağlı birçok iktisadi ve sosyal sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Benzer şekilde zengin ya da fakir erdemli bir hayat yerine, nasıl olursa olsun zengin bir hayat yaşamının daha fazla tercih edildiği bir toplumda refah ve barışı görebilmek mümkün olmayacaktır.

3.3. Toplumsal Değerler ve İktisadi Hayat

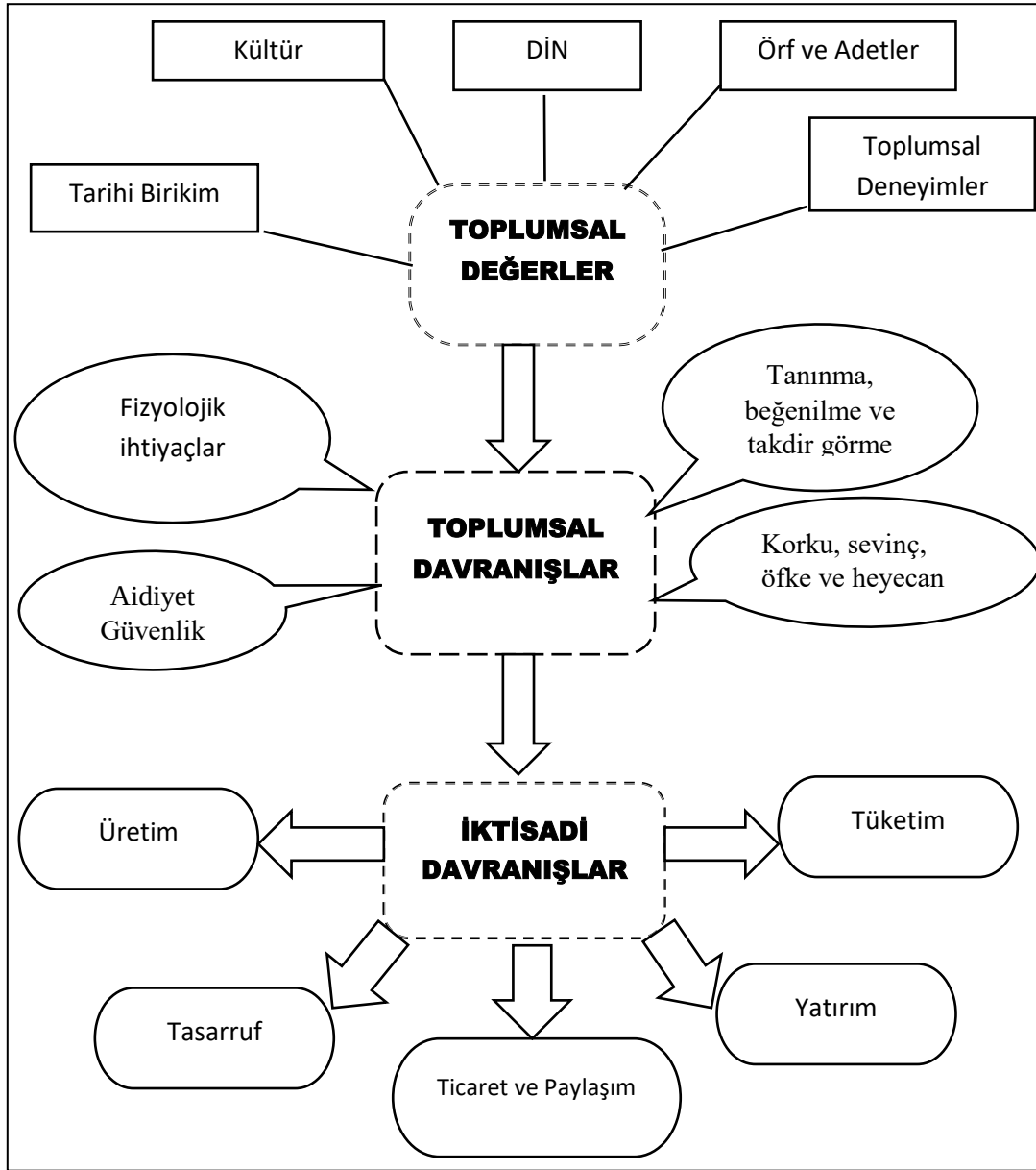
Abraham Maslow (1954: xii-xiv) insanın ihtiyaçlarını zaruret sırasına göre; fizyolojik ihtiyaçlar, kendini, çevreni ve malını emniyete alma, sevilme, sevme, arkadaşlık ve aidiyet, saygı duyma ve saygı görme ile erdemli ve hakkaniyetli davranışlarla kendisini gerçekleştirme şeklinde sıralamaktadır.

Şüphesiz söz konusu ihtiyaçlar, bireylerin davranış ve tutumlarını belirleme konusunda göz ardı edilemeyecek etkiye sahiptir. Ancak bunların öncelik sıralamasının, bireyin sahip olduğu imkânlar kadar, kişinin karakteri, içinde bulunduğu ortam ile inanç ve değer yargılarına göre değişebileceği de göz ardı edilmemelidir. Mesela, Maslow birey için ahlaklı ve dürüst olmayı, hakikati kabul etmeyi, problem çözücü davranış sergilemeyi, bireyin kendisini gerçekleştirme olarak tanımladığı ve en sondaki ihtiyaçlar sınıfına koymuştur (Kaur, 2013: 1062). Bu anlamda birey için ahlaklı ve dürüst olmayı, her türlü temel ihtiyacı karşılayan insanlar için öngörmek, bizleri toplumda fakirlerin ahlaksız ve zenginlerin ahlaklı ve ilkeli olduğu gibi bir sonuca götürür ki bunun kabul edilmesi mümkün değildir.

Toplumların iktisadi hayatında etkili olabilecek kişilerin, esasen temel ihtiyaç ve güvenlik sorununu halletmiş, orta ve üst gelir grubuna ait kişilerden oluştuğunu kabul etmek durumundayız. Bu anlamda ilgili kişiler için ihtiyaç konumundaki faktörlerin; etkili bir sosyal çevre ve ait olma, saygı görme ve dikkate alınma ile beğenilme şeklindeki daha ziyade sosyal ortamda iyi bir konum elde etme olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerek. Bu ise önemli ölçüde ilgili kişinin ait olduğu toplumun değerlerine uygun davranış sergilemesine bağlıdır.

Son yıllarda milli gelirin toplumsal hayata kazandırılmasını ve refah artışını konu eden kalkınma anlayışının gündemden düşüp, yerine yurt içinde gerçekleşen yerli yabancı toplam gelirdeki değişimi ifade eden büyümenin, akademik, politik ve sosyal hayatımızdaki yerini alması, iktisadi anlamda değişen değer yargılarından önemli biridir. Bu anlayış değişikliğinin, esasen toplumun bütün katmanlarında ortaya çıkan ve iktisadi hayatımızı menfi yönde etkileyen önemli bir değer kayması olarak kabul etmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Bunun yerine toplumsal refahı ve buna bağlı sosyal barışı temin edecek olan iktisadi kalkınmanın olabilmesi ancak, toplumun bütün katmanlarında kendine yer bulacak olan, değer yargılarındaki köklü değişimlere bağlı olacağı göz ardı edilmemelidir (Orman, 2008: 20). Bu anlamda etkin bir değişim ise ancak, büyüme yerine kalkınma, tüketim yerine üretim, birikim yerine paylaşım şeklinde değer yargılarımızın yenilenmesiyle mümkün olacaktır.

Şekil 1. Toplumsal Değerlerden İktisadi Hayata (İlgili şekil yazar tarafından oluşturulmuştur)

Tarafımızda tertip edilen Toplumsal Değerlerden İktisadi Hayata isimli yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere toplumsal değerler, davranışlarımıza kaynaklık ederken, davranışlarımızın şekli de bir yönüyle iktisadi hayatımızı belirlemektedir. Bu ilişki düzleminde dolaylı yoldan da olsa değerlerin, daha açık bir ifade ile toplumun insana ve doğaya bakışı ile bunlar arası ilişkiyi düzenleme şekli ve dini ilkelerin söz konusu ülkenin iktisadi yapısını belirlemede önemli rol aldığını ifade etmek yanlış olmasa gerek.

Konunun bir diğer boyutu; toplumsal değerler, bir taraftan bireylerin davranışlarını şekillendirirken, diğer taraftan da ülkede, karşılıklı saygı ve güvenin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bir ülkede karşılıklı saygı ve güvenin oluşması ise *sosyal sermaye* olarak ifade edilen iktisadi gelişmede önemli rol aldığı bilinen, kaliteli bir sosyal yapı anlamına gelmektedir.

3.4. Değerlerle Gelişen Güven ve İktisadi Kalkınma

İnsanı, duygu ve değerlerinden arındırıp, sadece nesnel hali ile harikulade bir varlık olduğu iddiasıyla, onu kurmak istediği iktisadi sisteme eklemleyerek, bu sistemi mükemmelleştirmeye çalışan Neoklasik anlayış, esasen bu tutumuyla insanı kendi özünden uzaklaştırarak, bir anlamda dünyanın yaşanabilirliğini

ortadan kaldırmaktadır. Duygu dünyası ve sahip olduğu değerleriyle varoluşuna anlam kazandırma çabasında olan insanın, Neoklasik iktisadın öngörülerıyla ne kendisiyle iç barışını, ne de çevresiyle dış barışını tesis edebilmesi mümkün değildir.

Sürekli çevresinden beğeni ve takdir alma ihtiyacında olan insan, bu ihtiyacını karşılayabilmek için çevresinin sahip olduğu değerlere göre kendi davranışlarını düzenlemek zorunda kalmaktadır. Bu anlamda ait olduğu toplumun değerlerini benimseyen ve bireysel davranışlarını buna göre tanzim eden bir birey, aynı zamanda o toplum tarafından da takdir görecektir ve aralarında karşılıklı güven tesis olacaktır. Bunun neticesinde gelişen, sosyal sermaye olarak da ifade edilen karşılıklı güven ve saygı, ilgili toplumda her türlü riski ve buna bağlı maliyeti azaltarak, yatırımların artmasına, üretimin çoğalmasına ve iktisadi kalkınmanın hızlanmasına imkân verecektir. (Khan, M. M., Zhang, J., vd. 2010: 18-19)

Bu anlamda bir toplumda göz ardı edilmeyecek derecede önemli rol üstlenen sosyal sermaye, esas itibariyle toplumdaki güven düzeyine dayanmaktadır. Bu konuda son yıllarda çok sayıda çalışmanın yapıldığını görmek mümkündür. Putnam (1995); Sosyal sermayenin, yolsuzlukların azalmasında, hükümetlerin daha etkin çalışmalarında ve suç oranlarının düşürülmesinde önemli rol üstlendiğini tespit etmiştir. Fukuyama (2000: 57-86); üretim maliyetlerinin azalmasında, Coleman (1998) eğitimde başarının artmasında, Wilkinson (1996) gelir dağılımının düzeltilmesinde, Whiteley (2000: 541) ekonomik büyümenin hızlanmasında, toplumsal güvenin pozitif etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur (Karagül, 200: 87).

Knack ve Keefer (1997: 1286) ise yaptığı bir çalışmada öteki etkenler sabit tutulduğu zaman sosyal sermayenin ekonomik gelişmeye olumlu etki yaptığını tespit etmiştir. Temple ve Johnson (1998: 988) ise yüksek bir güven düzeyinin, yatırımların kalitesinin iyileşmesinde ve yeni teknolojilerin kolaylıkla benimsenmesinde kayda değer müspet etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Görüldüğü şekliyle toplumsal değerlerin, toplum kesimleri tarafından kabullenilmesinin bir sonucu olan ülkedeki yüksek güven düzeyi, birçok yönden ülkenin iktisadi gelişmesi ve kalkınmasında etkili olabilmektedir.

3.5. İktisadi Düşüncede Değerler

Yaratıcı İradeyi, iktisadi ve sosyal hayattan dışladıktan sonra O'nun mükemmelliklerini, sınırlı aklı, birçok yönüyle aciz ve zaafı olan insana atfederek, onu hata yapmaz rasyonel insan olarak kabul eden ve buna göre iktisat teorisini kurgulayan Neoliberal iktisat, esasen yukarıda bahsedilen bugünkü çarpık dünya halinin sorumluluğunu üstlenmek durumundadır. Çünkü ahlakı, iktisadi hayatın dışında tutmak suretiyle, insanı ve doğayı örseleme pahasına kâr maksimizasyonu yoluyla sermaye birikimini temel amaç edinen Neoklasik iktisat, bu sürece müdahale edebilecek konumda olan devleti de rasyonel insan hata yapmaz anlayışı ile olabildiğince etkisizleştirerek bugünkü dünya halinin oluşumunda en önemli rolü üstlenmiştir.

Neoklasik iktisadın, doğanın yaşanabilirliğini ve insanın yaşayabilirliğini yok etme çabasına karşılık, doğayla barışık ve insana yakışır yeni bir iktisadi düzen kurabilmek için müspet toplumsal değerleri içselleştiren, ahlakı ve erdemli davranışları yeğleyen, kârlılık yerine temel ihtiyaçları dikkate alan, toplam faydayı arttırmayı hedefleyen yeni kuramlara ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Ayrıca, sermaye birikimi yerine paylaşımın önceleme, güçsüzü ve zayıfı yok eden yıkıcı rekabet yerine, dayanışmanın ilke olarak değerlendirilmesi, etkisizleştirilmiş minimal devlet yerine dengeleyici ve koruyucu özellikte etkin bir devletin hâkim kılınması, toplumsal refah ve barışın teminatı olarak kabul edilmek durumundadır.

SONUÇ

Her türlü eksiklik, hata yapma hali ve ahlaki kaygıdan uzak olan rasyonel insana göre tasarlanan Neoklasik politikalarının hâkim olduğu bugünkü dünyada, Birleşmiş Milletler verilerine göre 2,3 milyar insan aşırı kilo sorunu yaşarken, bir milyara yakın insan açlıkla karşı karşıya ve günde 20 bin insan açlık nedeniyle yaşamını kaybediyor.

Bu fotoğraf karşısında, mevcut siyasi ve iktisadi politikaları savunabilmek mümkün olmasa gerek. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisi uygulamaları için devletin denetim ve iktisadi faaliyetlerine karşı koyan Neoliberal anlayışın tekrar gözden geçirilmesinin zorunluluk arz ettiği kanaatindeyiz.

Bu anlamda üzerinde durulması gereken ilk konunun insanın mükemmel olmadığı, çok farklı sebeplerle hata yapabildiği ya da yaptığı gerçeğidir. İkinci önemli bir mesele ise bireysel ve toplumsal hayatın tasarımında sosyal sorumluluğa dayalı değerlerin, yeni düzenlemelere temel teşkil etmesini sağlamaktır.

İktisadi anlamda dikkat edilmesi gereken husus ise *kâr maksimizasyonu ve sermaye birikim amacı* yerine, *temel ihtiyaçlara dayalı üretim ve tüketim ilkesini* bütün topluma kazandırmak suretiyle, israfa ve aşırılığa kaçmadan, zenginin haz ve arzuları üzerinden yüksek paralar kazanmak yerine, ihtiyaç sahibinin zaruri gereksinimlerini karşılamaya çalışmaktır. Böylelikle hem doğanın sınırlı kaynakları ve çevre daha iyi korunurken, hem de Gezegendeki insanlık dışı gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin önemli ölçüde azalacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aktan, C. C., (1993), *Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek*, Hayek'te Serbest Piyasa Ekonomisi ve Özgür Toplum, Anavatan Partisi Yayınları, Ankara.
- Akyıldız, H. (2008), *Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y., C.13, S.2 s.29-40.
- Arslan, K., (2003), *Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Cilt II, Sayı III, Sf. 83-103.
- Arvasi, A., 1989: *Kendini Arayan İnsan*, Bereket Yayınevi, İstanbul
- Coleman, J. (1988). *Social Capitalin The Creation Of Human Capital*, American Journal Of Sociology, V. 94, Supplement, P. 95-120, University Of Chicago.
- Çınar, R. ve Çubukçu, İ., (2009), *Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları -Karşılaştırmalı Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 13 (1): 277-300.
- Fukuyama, F. (2000), *Güven, Sosyal Erdemler Ve Refahın Yaratılması*, Çev.: Ahmet Buğdaycı. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, No: 370, İstanbul, Ss. 57-86,15.
- Gintis, H., (2005), *Behavioral Game Theory And Contemporary Economic Theory*, Analyse & Kritik, 27, 48–72.
- Güngör, E., (2010), *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Jose, C. (2011) *History Of Economic Thought*, University Of Calicut, India.
- Kahneman, D. (2003). *Maps Of Bounded Rationality: Psychology For Behavioral Economics*. The American Economic Review, 93, 1449-1475.
- Kanca, O. ve Bayrak, M., (2014), *Kamu Kesiminin Ekonomik Büyüklüğüne Türkiye Ve OECD Ülkeleri Açısından Bir Bakış*, Sayıştay Dergisi, Sayı: 95/Ekim-Aralık.
- Kaplan, M., (2014), *Rasyonel İnsanın Problemleri Ekonomik Dünyası*, Konya.
- Karagül, M., Akçay, S. 2002. "Ekonomik Büyüme ve Sosyal Sermaye: Ampirik bir Kanıt" İktisat İşletme ve Finans, Eylül eki, s. 88.
- Kaur, A., (2013), *Maslow's Need Hierarchy Theory: Applications and Criticisms*, Global Journal of Management and Business Studies, Vol. 3, Nu. 10, pp. 1061-1064, Research India Publications.
- Khan, M. M.,Zhang, J., Vd.(2010), *Cultural Values And Economic Growth In Asia: An Empirical Analysis* International Journal Of Business And Social ScienceVol. 1 No. 2; November.
- Kurtoğlu, R. (2014), *Din ve Küresel Ekonomi Politik*, Orion. İstanbul.
- Knack, S. And Keefer, P. (1997), *Does Social CapitalHave An Economic Pay Off?* Quarterly Journal Of Economics, Vol 112, No. 4. Ss. 1286, 1271.
- Masca, M., (2009), *Küresel Isınma ve İklim Değişikliği*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Maslow, A. (1954), *Motivation and Personality*, Harperand Row, New York.
- Orman, S., (2008), *Değerler ve İktisadi Kalkınma*, Ed. Şentürk, R., ÜTESAV, Kültür Düşünce 2, İstanbul.
- OXFAM, (2017), *An Economy For The 99%*, Briefing Paper Summary, January.
- Özel, M., (1993), *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, İz yayıncılık, İstanbul.
- Özel, M., (1995), *Devlet ve Ekonomi*, İz yayıncılık, İstanbul.
- Putnam, R. 1995. *Bowling Alone – The Collapse AndRevival Of American Community*, New York.
- Putnam, R. 1996. *Who Killed Civic America, Prospect*, March. S. 70.

- Samson, A., (2014), *The Behavioral Economics Guide 2014*, Edited By Alain Samson.
- Temple, J., Jonson, P.A. 1998. *Social Capability And Economic Growth*, Quarterly Journal Of Economics, Vol. 113, No.3. S. 988.
- Thaler, R. H., (2000), *From Homo Economicus To Homo Sapiens*, Journal Of Economic Perspectives, Vol. 14, Nu. 1, Winter 2000, Pages 133–141.
- Vriend, N. J., 1995, *Rational behavior and economic theory*, Journal of Economic Behavior and Organization Vol. 29 (1996) 263-285
- Wilkinson, R. 1996. *Unhealthy Societies: The Afflictions Of Inequality*, London: Routledge,
- Yay, T., (1993), F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Yayla, A., (1993), *Liberal Bakışlar*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Yazıcı, M., (2014), *Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, Sayfa: 209-223.

**BİR TOPLUMSAL İKTİDAR ALANI OLARAK BEDEN VE
“YAŞLANAN BEDENİN” YENİDEN İNŞAASI**

THE BODY AS A FIELD OF SOCIAL POWER AND RECONSTRUCTION OF AGING BODY

Meral TİMURTURKAN

Doç. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
mtimurturkan@mehmetakif.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1505-5544>

Gönül DEMEZ

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Sosyoloji Bölümü,
gonuldemez@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7418-7598>

Başvuru Tarihi/Application Date: 06.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 09.05.2018

DOI: 10.30798/makuibf.402090

Öz

İnsanın yaşamının normal döngüleri arasında bulunan yaşlılık günümüzde bir sosyal sorun olarak tanımlanarak kaçınılması, dolayısıyla geciktirilmesi gereken bir durum olarak algılanmaktadır. Bu durum yaşlılığın toplumsal boyutuna dikkatleri çekmektedir. Çünkü yaşlılığı tanımlayan ve toplumsal hiyerarşide dezavantajlı alanda konumlandırılan söz konusu toplumdaki iktidar ilişkilerini belirleyen egemen değerlerdir. Bu anlamda beden politikaları ve beden bir tüketim alanı olarak tüketim toplumundaki konumu da önemli olmaktadır. Buradan hareket eden bu çalışma, günümüz tüketim toplumunda yaşlanma ve yaşlılığı aktif çalışma yaşamında yer alamaması nedeniyle önce dışarıda bırakan yönüyle yeni bir ayırım biçimi olarak ele almaktadır. Ardından yine tüketim ilişkileri içinde tüketici kimliği bağlamında dahil edilen yaşlılık kavramı sorgulanmaktadır. Yani bu çalışma kısaca toplumsal iktidar ilişkileri içinde yaşlılığa yüklenen anlamlar ile sosyal alanda iktidar kaybı olarak tanımlanan yaşlılığa dair pratiklerin piyasa ekonomisi odaklı olarak tartışılmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede yaşlılık bir anlamda iktidar kaybı olarak tanımlanıp bir yandan fiziksel boyutuyla tıp alanında, hastalık, sağlık, estetik ve ölümle ilişkilendirilerek ayrıştırılmaktadır. Diğer yandan sosyal, psikolojik ve hukuksal boyutlarıyla güç ilişkileri ve toplumsal eşitsizlik, ayırım ve dışlanma bağlamında tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yaşlılık, Tüketim Toplumu, Yaşlanan Beden, Toplumsal İktidar

Abstract

Aging, which is among the normal cycles of human life, is in our day perceived as a social problem to be avoided and therefore to be kept back. This situation draws attention to the social dimension of the old age. Because what defines aging and places it in a disadvantaged space in the social hierarchy is the dominant values that determine the relations of power in a given society. In this context, body politics and the position of the body within the consumer society as a consumption field also become significant. This study, which is based on that aspect, regards aging and old age in today's consumer society as a new manner of discrimination that excludes them first as they cannot take part in active working life. Then, the concept of old age, which is included in consumption connections as a consumer, is questioned. In short, this study is based on the market economy oriented discussion of practices about old age which is defined in the social field as a loss of power and the meanings attributed to old age within the social power relations.

Keywords: Aging, Consumer Society, Aging Body, Social Power

EXTENDED SUMMARY

Objective: This study focuses on how the social perceptions of the aging process has changed. How “aging” body is rebuilt in the consumption society as a power domain in social and economic sense is discussed. This study, which is namely based on social sense of the body, proceeds within the frame of the inferences of the body, which transform in the consumption society, such as youth, old age, death and immortality. From this point of view, the old age, which becomes a disadvantageous situation within the scope of social power relations, discrimination and social exclusion, is discussed.

Definition and the Framework of the Subject: The "old age", once a symbol of wisdom and therefore of power, has begun to be considered as an area where all kinds of medical, aesthetic and physical interventions are legitimized, as a result of the perfect "young", "beautiful", "healthy" body creation project in the modern period. Such a perspective creates new areas of intervention to the body in the light of the changing social dynamics. On the other hand, it helped aging body to be rebuilt both discursive and culturally, socially, politically and economically in practical sense. Because the body's being transformed into a project not only gives the right of shaping it to the individual's right and liability but also let various means of power be involved in the process (Shilling, 1993: 5). In this process, the body is defined using "health" and "youth" notions and it becomes a new field of construction. The redefinition of old age through diseases involves the reconstruction of any kind of physical change with aesthetic and beauty concerns. In this context, the body is rebuilt according to this identity by referring to the social identity of the individual (Yumul, 2000: 39). Body is an important and concrete field of power and struggle relations, and political, religious, moral and economic discourses are produced on it (Kara, 2013: 20). This expression of power takes place through the regulation of all vital processes and everyday activities, and it also obscures the boundaries of the private and public sphere. Old age and the traces of it which are significant parts of natural life is controlled as a part of this process.

Social structure's being either production oriented or consumption oriented determines the functionality of individuals and age categories in these systems. In today's society where social relations gain meaning through the relations of production and consumption, old age has been excluded and the marginalized. It is due to this fact that aging is on the agenda of politics, and it is in the limelight of powers and normalizing mechanisms. At the same time, the main occupation field of the period is perfecting the body through the ideal of youth, perfecting it, eliminating all kinds of roughness and disease.

Conclusion and Discussion: Consequently, in today's societies in which new markets are created through the body and every process of life is guided and shaped by market conditions, old age becomes a significant consumption field. In other words, aging is ignored and the ideal of permanent youth is dignified and the consumption market is shaped in accordance with this. In an age, where youth and beauty is exalted, all kinds of interventions are made to the body thanks to the developing technologies and industries, healthy body is accepted as a merit, not only the old age but also the “aging” and “to be aged” body was the focus of the market. As Ertan (2017: 91) states, “body and the various interventions made to the body are not merely visual changes on the embodied entity of the individuals. All these body related practices also point to specific socio-cultural realities and gain meaning in the interactive structure of social life.” The "aging body" and "elderly population" become centers of scientific knowledge, cultural images, political rationalities and institutional practices, and they designate the whole life (Powell; Biggs, 2003: 13). In such a period, in which physical satisfaction and desires are preliminary, "qualified, successful and healthy life and aging are becoming not only the aim of individuals but also the various powers'. Therefore, it traps individuals, who want to have an immortal, qualified, beautiful body, in an endless area of struggle and solution seeking. Thus, the body becomes involved in the specialized and institutionalized power relations of the consumption market and regulated and controlled by the promises of freedom and immortality. In this context, old age turns into a relationship of power in social sense and social, economic, cultural and class features interact with demographic characteristics and determine the social power relations. Body and the meanings attributed to it in consumption society are the focus of this struggle and they turn into spaces where given power relations become visible.

GİRİŞ

İnsan yaşamına dair süreçlerin sadece biyolojik ayırım ve tanımlamalardan yola çıkılarak yapılamayacağı gerçeği, sosyal bilimciler tarafından son dönemlerde tartışmaya açılan konulardan biri olmaktadır. Özellikle yaş kategorilerinin tanımlanması; sanıldığı kadar kolay olmayıp fizyolojik değişimin ötesinde sosyo-kültürel etkenler ışığında daha karmaşık bir niteliğe sahiptir. Bireyin sahip olduğu kronolojik yaş ile içinde yaşadığı topluma göre bu yaşı algılayış biçimi bir biri ile örtüşmeyebilir. Dolayısıyla yaşlılık, gençlik, yaşlı ve genç “olma”, “görünme” gibi tanımlamalar içinde bulunulan toplumsal koşullar ve kültürel değerlerle belirlenmektedir. Bu anlamda içinde bulundukları toplumsal bağlam dikkate alınarak tartışılması gereken kavramlardır (Hamilton; Hamaguchi: 2015: 707). Bu durum biyolojik yaş ile toplumsal yaş ayırımı da beraberinde getirerek, yaşınl görecelik özelliğini de tartışmaya açmayı gerekli kılmaktadır. Toplumsal iktidar ilişkileri içinde toplumsal yaş ve biyolojik yaş arasındaki ayırım ve ilişkiyi belirleyen dinamik, toplumsal pratiklerin bunlara yüklediği anlamlardır. Bu belirlenim göreceli olarak, kültüre, topluma hatta sınıf ve iktidar ilişkilerine göre değişebilmektedir. Bireyler toplumsal hiyerarşi içinde tahakküm ilişkilerine göre genç, yetişkin, soylu, yaşlı gibi çeşitli kategorilere ayrılmaktadır:

Yaşlanma olgusunu içinde bulunduğu toplumsal hiyerarşi, kültür, ekonomik ve politik yapı göz önüne alınarak tartışılması önemlidir. Aynı toplum içinde hatta aynı sınıf içinde farklı yaşlanma kategorileri söz konusu olabilmektedir. Bu durum zamana, mekâna, içinde bulunulan toplumsal bağlama göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bedene ilişkin kültürel kodların, toplumsal algıların neler olduğuna dair ipuçlarını da içinde barındırmaktadır. Bir toplumda ortalama yaşam süresi, dolayısıyla refah düzeyi ve fırsatlara erişim de yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili tanımları ve algıları biçimlendirmektedir. Kaldı ki, “yaşlılık” kavram olarak yaşlı olmayana göre belirlendiği için birey her durumda birilerinden daha yaşlı olacaktır.

Yaşlanma sosyolojik olarak aktif üretim sürecinin dışında kalmak ve düşük gelirli tüketici konumuna gelmek anlamlarına gelebileceği için yine günümüz toplumlarında sosyal anlamda statü kaybına neden olabilmektedir. Dolayısıyla sosyal iktidar kaybıyla tanımlanacak anlamları içermektedir. Bu nedenle kronolojik yaşlılık ve beraberinde ortaya çıkan bedensel değişimler sadece tıbbi ve fiziksel yönü ile değil aynı zamanda toplumsal iktidar ve güç ile olan ilişkisi bağlamında da tartışılmalıdır. Bir dönem bilgeliğin ve dolayısıyla iktidarın sembolü olan “yaşlılık”, modern dönemde, kusursuz “genç, “güzel”, “sağlıklı” beden yaratma projesi ile birlikte üzerinde her türlü tıbbi, estetik ve dolayısıyla her türlü fiziksel müdahaleyi meşrulaştıracak bir alan olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bakış açısı bir yandan değişen toplumsal dinamikler ışığında bedene ilişkin yeni müdahale alanları yaratmıştır. Ayrıca, yaşlanan bedenin hem söylemsel hem de pratik boyutta kültürel, sosyal, politik ve ekonomik olarak yeniden inşa edilmesini de gündeme getirmiştir. Bu süreç tıbbi, teknolojik ve kozmetik alanında yaşanan gelişmeler eşliğinde bedenin de bir proje olarak algılanıp, düzlenmesi süreciyle paralellik göstermektedir. Bedenin düzenlenmesi, disipline edilmesi kapitalist sistemde ve tüketim toplumunda söz konusu olan bir durumdur. Çünkü bedenin bir projeye dönüştürülmesi; onu düzenleme hakkını sadece bireyin hak ve sorumluluğuna bırakmamakta; çeşitli iktidar araçlarının da bu sürecin önemli birer aktörü olarak yer almasını sağlamaktadır (Shilling, 1993: 5). Bu süreçte beden “sağlık” ve “gençlik” kurgusu üzerinden tanımlanarak, adeta yeni bir inşa alanına dönüşmektedir. Hukuk, din, moda, medya, ekonomi, psikoloji, sosyoloji ve tıp gibi birçok alan tanımlama sürecine dâhil olmuştur. Modern dönemde müdahaleler uzmanlar ve otoriteler tarafından yapılmaktadır.

Yaşlılığın hastalıklar üzerinden yeniden tanımlanması, her türlü bedensel değişimin estetik ve güzellik kaygısıyla yeniden inşa edilmesi süreci başlamıştır. Gençliğin yükselen bir ideal değere dönüşmesi beden projesinin aynı zamanda önemli bir tüketim değerine dönüşmesini de sağlamıştır. Diyet-egzersiz endüstrisi, anti-aging uygulamaları, tıbbi müdahaleler, büyüyen kozmetik endüstrisi her yaş grubuna ürün ve destek sağlamıştır. Aynı zamanda özellikle yaşlanan bedenleri önemli bir müşteri potansiyeline dönüştürmektedir. Bedene yönelik artan tüketim kanalları, sağlığı bedensel bir buyruğa dönüştürerek; sağlıklı olma veya bedeni sürekli sağlıklı kılma adına tüketime sevk etmektedir (Nazlı, 2009: 66). Bireyin

yeni bir kimlik kazanması veya toplumsal kabulü, dış görünüşüne ve dolayısıyla bedenine nasıl bakacağı ile yakından ilişkili olarak görülmektedir.

Bedenin doğal-fiziksel halinden uzaklaşarak, hem kimliğin görünürleştiği bir araca dönüşmesi hem de toplum tarafından her an yeniden üretilen dinamik bir süreci içermesi durumu, ancak beden siyaseti ile mümkün olmaktadır. Güç ve mücadele ilişkilerinin önemli ve somut alanı olan beden üzerinden; siyasal, dinsel, ahlaksal ve ekonomik söylemler üretilmektedir (Kara, 2013: 20). Bu iktidar söylemi, tüm yaşamsal süreçler ve gündelik faaliyetlerin düzenlenmesi üzerinden de kendine alan açarak, özel alana ve kamusal alana ait olanının da sınırlarını muğlaklaştırmaktadır. Doğal yaşam sürecinin önemli bir parçası olan ve bir dönem bilgeliliğin, gücün, iktidarın sembolü olan yaşlılık ve yaşlıya ait olan izler de bu sürecin bir parçası olarak kontrol edilmeye başlanır. Söz konusu çalışma; yaşlanma sürecine ilişkin toplumsal algıların nasıl değiştiğine odaklanarak, tüketim toplumunda “yaşlanan” bedenin; sosyal ve ekonomik anlamda bir iktidar alanı olarak nasıl yeniden inşa edildiğine odaklanmaktadır. Yani bedenin toplumsal anlamlarından hareket eden çalışma; bedenin tüketim toplumu içinde dönüşen anlamları gençlik, yaşlılık, ölüm ve ölümsüzlük kavramları çerçevesinde irdelemektedir. Bu ilişki ağları içerisinde toplumsal iktidar ilişkileri, ayırım, ve toplumsal dışlanma kavramları çerçevesinde dezavantajlı bir duruma dönüşen yaşlılığı tartışmaktadır.

1. BEDEN, TEMSİLLER VE YAŞLILIĞIN SOSYAL İNŞASI

Toplumsal hiyerarşiye ait konumlandırmalar, sosyal iletişim ve sınıfsal kategoriler beden üzerinden görünürleşmektedir. Tarihsel süreç içinde değişen bedensel algılar, bedenin özel ve kamusal anlamlarıyla yakından ilişkili olup, kimliğin bedensel imgeler üzerinden inşa edildiğinin göstergesidir. Çünkü çeşitli toplumlar ve kültürler incelendiğinde; beden ve ona ait olan her bir bölümün pozitif veya negatif, politik ve ekonomik, etnik, cinsel, kamusal ve özel birçok semboller ve metaforlarla yüklü olduğunu gösterir (Synnott 2002: 1-2). Bireyin hem bireysel hem de kolektif kimliğinin aracı olan, kültürel kodların, sembollerin etkisinde kalan beden; aynı zamanda çeşitli arzuların ve hazların da kaynağıdır. Corbin (2006: 7-8) bedeni; uzamda yer kaplayan diğer bütün cisimlerden ayırarak, salt fiziksel bir öge olarak görmez; derisi, sesi olan ve arzuların kaynağı, bireyin gözlemlendiğini, arzulandığını, reddedildiğini, duyumsandığını hissettiği, tüm bu durumların somutlaştığı bir araç olarak görür. Kültürün ürünü, söylemlerin, kurguların ve imgelerin odağı olan beden; toplumsal ilişkilerin, eylemlerin ve kimliklerin de önemli bir aracıdır. Toplumsal bir mekân olarak ele alınır ve kurulur, toplum tarafından da bazı düzenleyici çizelgeler çerçevesinde yeniden tanımlanır (Demez, 2012: 97). Courtin (2006: 11) tarihin, öznenin bedeniyle ilişkisinin yeniden inşa edildiği dönüşümlerle dolu olduğunu ifade etmektedir. O’na göre; 20 yy. sağlıklı olan ile hasta, normal ile anormal beden arasındaki ayrımların, yaşam ile ölüm arasındaki ilişkinin değiştiği bir dönemdir. Dolayısıyla, hem biyolojik hem de siyasal açıdan yeni normların ve yeni iktidar anlayışlarının ortaya çıktığı, riskler karşısında kaygıların yaşandığı, zevkin meşrulaştığı bir dönem olmuştur. Bu süreçle birlikte beden artık maddi bir nesne, iktidarın yeniden temsil edildiği bir alana dönüşen gizli bir mecra, öznenin kimliğini var eden önemli bir araç olarak görülmektedir. Kimliği inşa etme süreci, bireyin biyolojik zamana yenik düşerek geçirdiği değişimi ve bu değişimin toplumsal olarak yeniden inşa edilmesi sürecinin gerçekleştiği zemin olması nedeniyle beden ve bedensel algılamalar içerir.

Yaşlılık başlı başına her türlü, tıbbi, sosyal ve politik müdahaleyi gerektiren bir alana dönüşürken, yaşlılığın belirtilerinden kaçınmak her yetişkin için önemli bir soruna dönüşmektedir. Çünkü yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin egemen söylem; yaşlılığı, ekonomik, politik ve fiziksel olarak bir çöküş, azalış olarak inşa etmektedir (Biggs; Powell, 2001: 3). Bu azalıştan kaçınma ve toplumun yücelttiği genç veya genç görünümlü bedene sahip olmak, hem bireysel hem de kamusal uğraş gerektiren bir meseleye dönüşmektedir. Gençliğin yükselen bir değere dönüşmesi aynı zamanda son dönemlerde beden üzerinden yaratılan temsilleri de tekrar tartışmaya açmaktadır. Yumul’a göre (2012: 89) fiziksel olduğu kadar toplumsal bir olgu olan beden yüzyıllarca, toplumsal cinsiyet, etnik/ırksal kimlik, sosyo-ekonomik statü açısından daha ‘üstün’ olanlar tarafından bu ‘üstünlüklerini’ sağlamlaştırmak için bir araç olarak kullanılmış, ötekilik beden üzerinden kurgulanmıştır. Bu ötekilik aynı zamanda yaşlı bireylerin toplum içinde belli

damgalara maruz kalmasını da beraberinde getirmektedir. Bourdieu ve Wacquant; (2003) “...beden toplumsallaşmış gövdedir” diyerek bedenin bir anlamda kültürel değerlerin somutlaştığı bir mekân olduğu durumunu vurgulamışlardır.

Beden, bireyin toplumsallaşma sürecine dair tüm arka planını ifade eden toplumsal yatkınlıklar bütününe gerçekleştiği ve kendinde toplandığı bir mekândır. İlk kez karşılaşılan bir birey; öncelikle dış görünüşü, bedensel duruşu gibi özellikleriyle değerlendirilmektedir. Sosyal ortamdaki birey diğerleri tarafından sosyal konumu, sosyal sınıfı gibi kategoriler açısından hızlıca değerlendirilir ve bir kanaate varılarak ve onun ‘sosyal kimliğini’ öngörülmesine zemin hazırlar (Goffman, 1963: 11). Bu bağlamda beden; bireyin toplumsal kimliğine doğrudan göndermede bulunarak, bu kimliğe uygun olarak her karşılaşmada yeniden inşa edilmektedir (Yumul, 2000: 39).

1.1. Bedenin Yaşlanması ve Yaşlanmanın Toplumsal Anlamları

Yaşlılık fizyolojik, psikolojik, toplumsal, politik ve ekonomik gibi çok farklı yönleri olan bir süreçtir. Yaşlılık yaşam akışı içinde “gelişme ve olgunlaşmayı takip eden, genetik yapı ve çevre arasındaki etkileşimin en üst düzeyde görüldüğü fizyolojik ve ruhsal değişimlerin ortaya çıktığı karmaşık yönleri olan, tüm canlılarda görülen ve yaşamın çocukluk, gençlik, yetişkinlik gibi doğal ve kaçınılmaz bir dönem” olarak tanımlanmaktadır (Yerli, 2017: 1278). Bu dönemin sadece fiziksel kayıplar üzerinden değil, aynı zamanda sosyal ve ruhsal kayıplar üzerinden de tanımlanması yaşlılığa ilişkin çok boyutlu bakış açısının gelişmesiyle yakından ilişkilidir.

Yaşlanma ve yaşlılık gibi kavramlar gündelik yaşamda dil pratikleri içinde bazen birbirinin yerine geçen kavramlar olarak kullanılırken, aynı zamanda sosyal ve fiziksel durumu anlatmak için de kullanılırlar. Duyar’a göre (2008: 9) yaşlılık ve yaşlanma kavramı birbirinin yerine kullanılmayacak kadar ve tamamıyla farklı iki durumu ifade etmektedir. Yaşlılık yaşam döngüsü içinde insanın yetişkinlik evresinden sonra özellikle ölüme kadar geçen süreç içinde geçirdiği biyolojik değişimlerin (doğurganlığın azalması, ölümlülüğün artması gibi) anlatılması için kullanılan bir kavramdır. Yaşlanma ise; insanın içinde bulunduğu yaşın ilerlemesi yani yaş alması anlamına gelmektedir. İcli’ye göre (2016: 41) yaşlılık; bireylerin bedensel, psikolojik ve toplumsal açıdan bağımsızlıklarını yitirdikleri, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşam alanında yaygın kayıplarla karşılaştıkları bir dönemdir. Ayrıca bireylerin çocukluk dönemine benzer bir şekilde yeniden bağımlı duruma geçtikleri bir durum olarak da tanımlanabilir. Yapılan çalışmalar, yaşlı bireylerin aile yapısındaki değişime bağlı sorunların yanında; ekonomik ve çalışma hayatına ilişkin sorunlar, sosyal ve çevresel sorunlar gibi farklı problemlere karşılaşabileceğini de göstermiştir (Karacan, 2017: 637). Bu sorunlar ve sürece ilişkin tanımlamalar, yaşlılığın önemli bir toplumsal kategori olarak yeniden inşa edilmesine ve bu bağlamda yeni algıların oluşmasına neden olmaktadır. Bu algılar yaşlanmayla birlikte gelen fiziksel kayıpların engellenmesi ve sosyal hayatın boş zaman faaliyeti etrafında yeniden örgütlenmesi gerektiği yönündedir. Ancak bu tür sosyal ve kültürel tüketim ortamları da ayırım ve dışlanmayı belirleyen, yeniden üreten durumlardır. Arun, Ersözlü ve Koçak’ın televizyon alanında yaşlı ev kadınlarının kültürel tüketim ve iktidar ilişkilerini tartıştıkları çalışmalarında, 55 yaş üstü ev kadınlarının televizyon izleme pratiklerinden hareketle kültürel tüketim pratikleri ve eşitsizlik ve yaşlılık arasındaki ilişkiyi irdelerlerdir. Bu bağlamda irdelerdikleri saha verilerinden hareketle sınıfsal ve ekonomik eşitsizlik ve ayırımın yanında yatay anlamda ortaya çıkan eşitsizlik ve dezavantajlılığa dikkati çekmektedirler. Bu anlamda yatay eşitsizlikten kasıt; beğeni ve kültürel tüketim anlamındaki ayrışmadır. Arun ve diğerlerine göre; sosyal sınıf ve ekonomik statünün yanında yaş gruplarıyla da belirginleşmektedir. Arun’un (2017:37), başka bir çalışmada ifade ettiği gibi; “imtiyazsız sınıfların daha fazla kadınlardan oluşması, kadınların seçkin kültürel aktiviteye meyledecek araçlardan yoksunluğu” yaşlıları toplumsal hiyerarşinin dışına ittiği gibi yaşlılık ve kadınlık gibi katlanan toplumsal dezavantajlılık durumunda bırakmaktadır. Bu ayırım ve toplumsal anlamda iktidar ilişkisine dönüşen durumlarda kadınlar (yaşlı ev kadınları) açısından daha belirgin olmaktadır.

1.2. Yaşlılığın Tarihsel ve Kültürel Dönüşümleri

Kültürel kodların etkisiyle şekillenen yaşama dair süreçlerin önemli bir bölümünü oluşturan yaşlılık, sadece biyolojik bir durumun değil, aynı zamanda toplumsal bir durumun da ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli göstergesi değişen süreç ve kültürlerde farklı bedensel deneyimlerin olduğu gibi farklı yaşlanma ve yaşlılık algılarının da olduğudur. Geleneksel toplumlarda yaşlılığa ve yaşlanma sürecine ilişkin toplumsal bakış açısı genellikle olumlu niteliktedir. Bu toplumlarda yaşlılık yüceltilirirken; modern dönemle birlikte yaşama dair anların ve süreçlerin parçalara bölünmesi ve ikili yaklaşımlara dönüşmesi, karşıtlarıyla tanımlanması aynı zamanda yaşlanmaya ilişkin algıları da değiştirmiştir. Aktif/pasif, eril/dişi, genç/yaşlı, akıl/duygu, ruh/beden gibi ikili karşıtlıklar basit birer ayırım olmaktan çıkmış aynı zamanda toplumsal yapı içinde gerek söylemsel gerekse eylemsel biçimde toplumsal ilişkileri de etkilemiş hatta belirlemiştir. Bütün olumlu özellikler ikilemin birinci kısmına atfedilirken, olumsuz özellikler ise ikilemlerin ikinci kısmına atfedilmektedir. Bu durum yaşama dair ve yıkıcı olarak adlandırılan tüm süreçlerin olumsuzlanması, dışlanması ve yok sayılmasıyla da yakından ilişkilidir.

Yaşlanmanın her geçen gün ölüme biraz daha yaklaşma süreci, yıkıcı, istenmeyen ve ötelenmesi gereken bir durum olarak görülmesi ona ilişkin algıları da değiştirmekte ve belirlemektedir. Örneğin insan doğa ilişkisinin daha güçlü olduğu, doğaya atfedilen önem ve değerin bedende somutlaştığı ilkel toplumlarda; ölüm tıpkı canlı varoluş gibi kolektif yaşamın bir parçası olarak görülmekteydi. Bu anlamıyla doğanın veya doğaüstünün bir ögesi olarak toplumsallığın önemli bir yönünü oluşturmaktaydı. Ölümün ötekileştirilmediği veya ötelenemediği bu toplumlarda; yaşam ve ölüm iç içeydi (Duyar, 2008: 16, Nazlı, 2006: 3, Illich, 1995: 139, Baudrillard, 2008: 220-221). Turner'a göre (2011) modern öncesi ölümü nitelendiren en önemli özelliğin kamusal bir olay olarak algılanması ve yoğun şekilde yapılaşmış bir kalabalık ve kolektif bir sistem içinde konumlanmasıdır. Henüz bireyselleşmemiş ve kişiselleştirilmemiş olan ölüm, düzenliliği ve sürekliliği nedeniyle tamamen doğal ve kolektif, beklendik bir durum olarak algılanmaktaydı. Ölümün söz konusu dönemlerdeki en belirgin kamusal karakteri ise gömmenin anonim olması, kamusal, kolektif cenaze törenlerinin yapılmasıdır.

Modern dönem ise, bedene müdahalenin tartışıldığı, bedenin aklın karşısına konularak ötekileştirildiği, ölüm ve ölüme ilişkin durumların reddine dayandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, kolektif bir ürünün, toplumsalın bir parçası olarak görülen ölüm ve ölü bedeninin, yaşamdan koparılacak soyutlanması ve görmezden gelinmesi söz konusudur. Bedenin, ölümün ve ölümlülük halinin sorgulanması beraberinde ölümü hatırlatan yaşlılığın da sorgulanması, yadsınması ve dolayısıyla da müdahale edilmesi gereken bir alan olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. Illich'in de (1995) ifade ettiği gibi insan olmanın bir parçası olan ölüm, hastalık, acı gibi olaylar, insanın baş etmesi gereken önemli bir sorunsala ve projeye dönüşmüştür. Bu projenin gerçekleşmesi; Foucault'nun da ifade ettiği gibi (2006a, 2006b, 2007, 1993) aydınlanma dönemiyle birlikte gelişen disiplinler, yeni bilme aygıtları ve bilgi alanları sayesinde mümkün olmuştur. Bu dönemde; modern kurumlar (tıp, eğitim, kriminoloji) devlet, ekonomik örgütlenmeler, bilgi üreten aygıtlar, beden üzerinde söz sahibi olmuş, onu denetleme görevini üstlenmiştir. Yaşama ait tüm süreçler artık iktidarın yani egemen değerlerin söylemlerine konu olmuş, beden de iktidarın cisimleştiği bir alana dönüşmüştür.

1.3. İktidar Örüntüleri İçinde Yaşlanma - Ölüm ilişkisi

Bilimsel söylemler ve pratikler aracılığıyla toplumsal yaşamın kontrol edilmeye başlandığı modern dönemle birlikte; bedenlerin düzenlenmesi, normalleştirilmesi ve kontrol edilmesi de önemli bir sorunsala dönüşmüştür. Çalışmalarının odağında delilik, hastalık, sapkınlık, suçluluk, cinsellik, söylem ve iktidar konuları olan Foucault'ya göre (2002; 2006a; 2006b; 1993; 1994; 1988) bunlar sosyal olarak yapılandırılmış ve inşa edilmiş konular olup, bedenin denetlenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Foucault'ya göre özellikle bilimsel tıbbın ortaya çıkması ve kliniğin gelişmesi "tıbbi gaze" dediği sürecin oluşmasına yol

açmıştır. Bu tanımlamasıyla, beden üzerinden gerçekleşen yeni politikalar ve yaşlanan bedenin kontrol ve disipline edilerek normalleştirildiğini tarihsel ve dönemsel örneklerle tartışmıştır (Powell; Biggs, 2000: 7). Foucault'ya göre (2006b) modern birey normalleştirilmeye, disiplin altına alınmaya çalışılan bireydir. Bu normalleştirme durumu “Deliliğin Tarihi’nde”, “Hapishane’nin Doğuşu’nda” ve “Kliniğin Doğuşu’nda” ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bireylerin nasıl iktidarın “mikro-fizik” mekanizmalarının bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Touraine’nin (1992: 188) ifadesi ile Foucault; normalleşmenin nesnelleştirici mekanizmalar tarafından nasıl yaratıldığını kanıtlamaya çalışmaktadır.

İktidarın mikro-fiziği, yaşama ait olan tüm negatif durumları bedenden uzaklaştırma, ömrün uzatılması, ölümsüzlüğü bulmak ve hastalıkları yok etmekle yükümlüdür. Buna göre gündelik pratikleri bu bağlamda kontrol altından tutmakla sorumluydu. Schwartz’ın (1999: 16) da belirttiği gibi, hastalık ve yaşlılığın yıkıcı etkilerinden kurtarılmış bir yaşam isteği insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, bilimsel temeli aydınlanma dönemi ve uzmanlaşmış bilimlerin gelişmesiyle atılmıştır. Özellikle ortalama yaşam süresinin artması ve buna bağlı olarak yaşlılıkla beraber oluşan hastalıkların tedavi edilmesi, yaşlılığın belirtilerinin ortadan kaldırılmaya çalışılması, gençlik idealinin yaratılması, gençliğin üretkenlikle eş tutulması gibi algılamalar bu sürecin bir sonucudur. Çünkü modernizm kusursuz bir yaşam ve kusursuz bir beden felsefesi anlayışına dayanmaktadır. Modernizmin kusursuzluk iddialarının beden üzerinden biçimlenen somut bir düşünceye dönüşmesi, insan hayatının farklı aşamalara bölünerek ölümün, hastalığın ve sağlığın denetim altına alınmasını da beraberinde getirmiştir. Yaşlanan bireyi, "uysal" ve "üretken" hale getirmek, dolayısıyla politik ve ekonomik açıdan kullanışlı kılmak güç ve siyaset ilişkilerinin önemli kesişim noktalarını oluşturmaktadır (Smart, 1985: 75; aktaran: Powell; Biggs, 2000: 7). Bu kesişim; bilimsel, politik, ekonomik ve sosyal alanların ortaklığını ve işbirliğini gerektirmekte ve sadece yaşlanmaya ilişkin süreçlerin değil, aynı zamanda gündelik hayat pratiklerinin de nasıl güç ve iktidarın odağı olduğunu da ortaya çıkarmaktadır.

Modern dönemle birlikte bedene, sağlığa ve hastalığa bakış açısının değişmesi; normalleştirme süreçlerine ve aynı zamanda ölüme dair durumlara olan bakışı da değiştirmiştir. Ölüm, gizemini korumaya devam ettikçe ona müdahale alanı da genişlemiştir. Modern zamanı tanımlayan ve anlamlandıran zamansal ve mekânsal etkinliklerin dışına itilmekte ve gerek bireysel yaşamdan gerekse toplumsal yaşamdan ayrı, gözlerden uzak bir yere, hiçliğe sürüklenen bir olgu olarak görülmekte ve ötekileştirilmektedir. Ölümsüzlüğü yakalayamayan yani ölümden kaçmayı başaramayan toplum, mezarlıklardan kaçma ya da onu gözden uzak yerlerde kurarak dışlaştırma yolunu seçmiştir (Demir, 2017: 193). Bu dönemin belirgin bir diğer özelliği de doğal ölüm, tıbbi ölüm gibi yeni ölüm formlarının ve tanımlamalarının oluşturulmasıdır.

Tıbbın bir disiplin olarak kurumsallaşarak toplumda güç kazanması, aynı zamanda onun gündelik yaşam pratiklerine müdahalesini de sağladı. Ölümü doğal yaşamın bir parçası olarak gören anlayış, ötelenemeyen ölümün en azından kontrollü ve bir uzman eşliğinde gerçekleşmesini amaçlıyordu. Ölümü çağrıştıran her sembolün, sürecin ve döngünün aynı zamanda yok edilmesi, ötelenmesi ve gözden de uzak tutulması bu çağın dinamiklerinin sonucudur. Sadece yaşlı birey değil, aynı zamanda yaşlanma sürecine giren ve bu sürecin belirtilerinin bedensel izlerini taşıyan her birey için bu ötelenmesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla yaşlanma doğumdan itibaren başlayan bir süreç olarak algılanıp, bedene yapılan yatırımlarla yaşlanmanın dolayısıyla da ölümün ötelenmesi düşüncesi modern insanın ve teknoloji toplumlarının temel sorunlarından birisi durumuna gelmiştir. Çubuklu’ya göre (2004: 74) bu dönemde ilk kez insan yaşamı kronolojik olarak dönemlere ayrılarak, keskin ve net bir şekilde yaşlılık, toplumsal bir kategori olarak gençlerden ayrıldı ve bu ise denetlenebilir yeni bir sınıf yarattı. Böylelikle yaşlılık; hem uzmanların ve hem de devletlerin müdahalesini gerektiren bir toplumsal iktidar ve müdahale alanına dönüşerek; toplum içinde yeni bir sosyal kategoriye oluşturdu. Illich’e göre (2005) yaşlılar sağlık hizmeti hakkı kazandıkça bağımsız yaşlanma fırsatını kaçırmakta ve uzmanlara olan bağımlılıkları artmaktadır. Bu bağımsızlık hakkı bütün yaşam formlarından ve hatta ölümden bile alınmaktadır. Modern öncesi toplumlarda bireyler kendi evinde ve geleneksel olarak aileleri, yakınları veya komşularla çevrilmiş bir şekilde ölürlen, çağdaş toplumlarda ölüm, hastane ortamında gerçekleştiği için, kurumsallaşır ve

kişisellikten uzaklaşır (Turner, 2011). Sadece yaşlılık, ölüm gibi durumlar değil buna bağlı bütün gündelik hayat pratikleri bu ilişki örüntüleri bağlamında şekillenmekte ve şekillendirilmektedir.

2. MODERN BEDEN ALGISI ve DIŞLANAN “YAŞLANMA”

Modern dönemde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin yaşamın her alanına nüfuz etmesiyle birlikte yaşlanmaya ve dolayısıyla yaşlılığa ilişkin algılar da değişmiştir. Duyar’a göre (2008: 16) modernleşme ve sanayileşme süreciyle birlikte yaşlıların toplumsal statüsü ve saygınlığını değiştirmiştir. Bu durumun ardında bireylerin toplumsal kaynakları özellikle de ekonomik ve idari gücü erken yaşta ele geçirmeleri, bilginin yükselen bir değere dönüştüğü dünyada gençlerin belli alanlarda yaşlılara göre daha donanımlı ve yetkin olması ve gelişen medya teknolojileri bağlamında gençliğe, güzelliğe, sağlığa, otonomiye yapılan aşırı vurgu bulunmaktadır. Özellikle sanayileşme süreciyle birlikte “üretken, sağlıklı, verimli bedenin kapitalizm için bir unsur ve değer haline gelmesi” sonucu (Öğüt, 2011: 69) yaşlılığın da bu verimli beden anlayışına uymayan bir form olduğu düşüncesini beraberinde getirdi. Bu ise günümüzde agesim olarak adlandırılan yaş ayrımcılığına varan çeşitli toplumsal sorunlara yol açmaktadır.

Yaşlı birey, bağımlı ve asalak yaşayan, modası geçmiş, çirkin, buruşuk, kendini kontrol etmekten aciz, güçten düşen, fiziksel olarak gerilemiş, huysuz, sağlıksız, çocuklaşan, tat almayan, yorgun, bakıma muhtaç, duygusal gibi tanımlamalar ışığında olumsuz tavır ve tutumlara da maruz bırakılmaktadır (Kalaycıoğlu, 2016: 160). Ageism tıpkı toplumsal yapı içinde ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı gibi eşitsiz ve önyargı ve ayrımcılığa dayanan bir ilişki biçimidir (Butler, 1989: 139). Arun ve Pamuk’un (2014: 21) aktardığına göre ageism; yaşlı bireylere ve yaşlanma sürecine ilişkin sosyal olarak inşa edilmiş olumsuz inançlar içeren kalıp yargılar (stereotip) önyargı ve ayrımcılık gibi üç mekanizmayı da içeren kurumlardır, kurallar ve gündelik yaşam yolu ile içselleştirilen olumsuz tutumlardır. Günümüzde yaşlılarından dolayı yaşlıların ayrımcılığa uğradığını belirten Andrews’e göre (2008: 4) diğer ayrımcılıklarda olduğu gibi sistematik ve klişe yargılarla yaşlılar da ayrıma maruz kalmaktadır. Bu durum gençler tarafından özellikle yaşlılığın çeşitli olumsuz durumlarla özdeşleştirilmesini beraberinde getirmektedir. Yaşlılar, gençler tarafından sadece biyolojik yönleriyle değil aynı zamanda yaşam tarzları, hayata bakışları ve giyimleri ile eski olanı ifade ettikleri için modası geçmiş olmakla tanımlanırlar. Bu olumsuz inançların izleri çeşitli kültürlerde yaşa ilişkin oluşturulan metaforlar, söylemler ve hakikatlerde de aranabilir. Örneğin Özmen’in (2013: 111) çalışmasında yer verdiği “Yaş yetmiş is bitmiş”, “Ağaç yaşken eğilir”, “Kurt kocayınca, köpeğin maskarası olur”, “Eşek kocamakla tavla başı olmaz” gibi atasözleri ve “Çaptan düşmek”, “Çürüğe çıkmak”, “Ununu elemiş, eleğini asmış”, “Elin ermez, gücün yetmez”, “Ele şenlik olursun”, “Artık köşende oturma zamanı”, “Yaşından utanmıyorsan, ak saçlarından utan!” gibi deyimler aslında yaşlılığa ilişkin oluşturulan olumsuz söylemler olarak olumsuz tutumların da zeminini hazırlamaktadır. Bunlar aynı zamanda söz konusu topluma ait olan yaşlılığa ilişkin kültürel söylemlerin neler olduğunu da ifade etmektedir. Bu kalıp yargıların (stereotiplerin) daha somut hali sosyal yaşam içinde damgalama ve ayrımcılığa neden olmakta, sadece fiziksel değil sosyal bir kategori olarak tanımlanan yaşlıların toplumsal yaşam içinde soyutlanması söz konusu olabilmektedir. Hatta daha da ileri giderek Goffman’ın (1963: 13) “bedensel öğrenme”, diye bahsettiği ve bedenin hor görülerek aşağılanmasına kadar giden bir damgalama sürecini de işaret etmektedir.

Yaşlılıkla birlikte gelen fiziksel değişim aynı zamanda sosyal algıları da yönlendirerek, toplumsal ilişki biçimlerini de belirlemektedir. Çünkü Goffman (1963) damganın bireyler arasında ortaya çıkan iletişim ve etkileşim anlarında birbirlerine olan tutum ve davranışlarında da belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Olumsuz tutum ve davranışlardan kaçınmanın önemli yollarından biri de, bu bedensel kusurları yok etmek veya yaşlılıkla gelen çeşitli fiziksel deformasyon olarak kabul edilen belirtileri azaltmaktır. Aynı zamanda yaşlıların tekrar toplumsal yaşama dâhil edilmesi, devlet politikaları ve yaşlıların kendi bireysel yaşam stratejileri üzerinden sağlanmaya çalışılmaktadır. Kalaycıoğlu’na göre (2016: 160) bu durum toplumun farklı kesimlerinden yaşlıların yaşlılıklarını nasıl algıladıkları, toplumun egemen yaşlılık söyleminin ne olduğu ve bundan ne derece pay aldıklarıyla da yakından ilişkilidir.

Toplumsal yaşamın tabakalara bölünmesi ve buna bağlı ayrımcılığın gelişmesi salt ekonomik durum ve yaşam tarzı üzerinden tanımlanan dikey bölünmeyle açıklanamaz. Dikey anlamdaki sınıfsal ayrıma kuşaklar arası ve aynı sınıftaki demografik (yaş, cinsiyet gibi) özellikler üzerinden de yatay ayrımın eklenmesi bazı grupları (yoksul, yaşlı ve kadın olmak gibi dezavantajlı kategorileri) bir kaç kat sosyal dışlanmaya ve ayrıma dolayısıyla sosyal kapanmaya zorlamaktadır. Sosyal sınıf tanımlamaları fırsatlara erişim ve ekonomik güçle ilişkilendirildiğinde yoksulluk karşısında konumlanmaktadır. Yoksulluk aynı zamanda sosyal olarak yoksunluğu da içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla yoksulluğu belirleyen temel unsur gelir dağılımı değildir. Aynı zamanda eğitim ve sağlık gibi unsurlar da yoksulluğun önemli boyutlarıdır. Bu anlamda toplumsal eşitsizlikler; engellilik, toplumsal cinsiyet, yaşlılık ve hastalık gibi kimi kişisel özelliklere ve benimsenen yaşam tarzlarına odaklanarak daha rahat görünür kılınabilir (Arun, 2016: 45). Bu anlamda toplumsal çatışma ve uyum ve devamlılık gibi alanlar bireylerin gündelik yaşam içindeki etkileşim ve konumlarından hareketle tartışılmalıdır. “zira kuşaklar biyolojik olmaktan ziyade sosyolojik olarak toplumsal hiyerarşide konumlanmakta kuşak çatışması basitçe sosyal iletişim biçimi olarak değil sınıfsal karşıtlık olarak etkinlik göstermektedir” (Arun; Ersözlü; Koçak, 2017: 396). Tüketim toplumunda beden bu ayrım ve kapanmanın görünürleştiği mekâna dönüşmektedir. Bu anlamda toplumsal güç ilişkileri içinde yaşlılık, beden ve iktidar örüntüleri birlikte tartışılmalıdır.

Bedene ait olan her şeyin toplumsal bağlam içinde tanımlanması durumu, yaşlılığa ilişkin süreçlerin de toplumsal ve kültürel olarak anlamlandırıldığını ima etmektedir. Giddens’a göre (2012: 218) geleneksel toplumlarda yaşlı insanlar, toplumsal gücün ve bilgeliğin sembolü olarak görülmekte ve saygın, yüksek sosyal statü sahibi kişiler olarak algılanmaktaydı. Yaş ilerledikçe gerek aile ve gerekse toplum içerisinde bireylerin yetki ve toplumsal statüsü artmaktaydı. Çünkü söz konusu dönem ve toplumsal yapı, işlevselliğinden dolayı yaşamsal deneyimi yüceltiyordu. Günümüzde ise toplumsal ilişkilerdeki değişim ve teknolojik gelişmeler, özellikle tüketime dönük toplumsal yapı bireylerin öncelikli olarak iş piyasasında aktif iş gücü olarak algılanmasını gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler süreci tersine çevirerek, yaşlılarının statüsünü de değiştirmektedir. Örneğin Çin’de yaşlılık, tarihsel belleğin ve bilgeliğin sembolü olarak görülürken; ABD ve Batı toplumlarında ortaya çıkan teknolojik gelişmelere bağlı olarak, gençlerin teknoloji kullanımına daha yatkın olduğu ve piyasa koşullarına daha hâkim olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Bu durum ise üretkenliğin gençlik üzerinden tanımlanmasına yola açarak, yaşlılığın ötekileştirilmesine neden olmuştur. Bu ötekileştirme durumu; güzel, genç, pürüzsüz bir beden anlayışının hem toplumsal ilişkilerde hem de piyasa ilişkileri içinde yükselen bir değere dönüşmesiyle daha da belirgin hale gelmiştir.

3. BİR TÜKETİM ALANI OLARAK “YAŞLILIK” ve “YAŞLANAN BEDEN”

Günümüz tüketim toplumunda yaşamsal formlar, ölüm, sağlık, yaşlılık gibi olgular tüketim ilişkileri içinde anlam kazanmakta ve hazların, arzuların, heyecanların peşinden giden bir beden anlayışı ön plana çıkmaktadır. Bauman (2011: 235; 2003: 348) akışkan modernlik olarak adlandırdığı bu dönemi, “son derece esnek, akışkan, fırsatlarla dolu ve her tür sabitleşmeye dirençli” olarak tanımlamaktadır. “Rüştüne ermiş modernlik” olarak ifade ettiği, “kendisine dışarıdan bakan”, “kazanç ve kayıplarının” tam bir hesabını tutan, “kendisinin psikanalistliğini yapan”, daha “önce asla dile getirmediıklarını dile getiren” ve “kendi imkânsızlığını keşfeden”, “gözetleyici”, bireylerin “bilinçsizce yaptığı şeyleri bilinçli yapmaya zorlayan” anlayışın hâkim olduğu bir süreç olarak da ifade etmektedir. Bu dönem, zamanın ve mekânın sınırlarının muğlaklaştığı fakat şimdinin öne çıktığı ve mutluluğun mekânı olduğu, bir dönem olarak tanımlanabilmektedir (Bauman, 2012: 236). Değişim ve ortaya çıkan bu yeni sürecin sonucu; yaşlılara karşı oluşturulan çeşitli damgalar (pasiflik, cimrilik, yetersizlik...) yerini üçüncü çağ kavramına bırakarak, tüketim, serbest zaman ve kaliteli yaşam söylemlerine vurgu yapılmakta ve yaşlılar tüketim süreçlerine dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla devlet politikalarının önemli bir parçasını oluşturan bir sosyal kategori olan yaşlılık için etkin ve katılımlı emeklilik gündeme gelmiştir (Çubuklu, 2004: 72). Bu süreçle birlikte yaşlılığa karşı var olan ageism devam ederken, yaşlanmanın ötelenmesi gereken bir durum olduğu dolayısıyla bir dizi bireysel çabayı gerektirdiği fikri toplumsal bağlamda önem kazanmaktadır.

Tüketim toplumunda bedenin önemli bir tüketim nesnesine dönüşmesiyle birlikte yaşlılık da kaliteli, sağlıklı, dinamik bir bedensel form söylemiyle tüketim ilişkilerinin odağı haline gelmeye başlamıştır. Ölümü öteleme düşüncesi, bu süreçle birlikte devam ederken, ölümlü olmanın yarattığı bilinçlilik hali bütün toplumsal ilişkileri ve tüketim biçimlerini şekillendirerek bireyi, akışkan ilişkiler içinde arzusunu doyurmaya itmektedir. İnsanların elde edebileceği şeylerin kısa ömürlülüğü ve gelip geçici olduğu düşüncesi aynı zamanda ölümün varlığını da hatırlatmaktadır. Ölüm sarsıcı, ezici, yok edici üstünlüğünü korumakla birlikte medya aracılığıyla her gün provası yapılarak dışsallaştırılmakta, nesnelleşmekte ve ötekine ait bir olgu olarak sıradanlaşmaktadır (Bauman; 2000: 227). Yani daha önceki dönemlerde, kaybettiği gücünden dolayı üretim ilişkileri dışında atıl kalan yaşlı bedenler, tüketim ilişkileri içine çekilerek kapitalist sisteme entegre edilmişlerdir. Bu tüketim ilişkileri içinde “boş zaman” olgusu önemli bir ekonomik değer olarak karşımıza çıkmakta, tüketimin farklı ve çeşitli biçimleriyle şekillendirilmektedir (Kart, 2014: 181). Yaşlılığın ölümü hatırlatan algısı yerine hayatın geçiciliği, kısa ve anlık olduğu söylemiyle yeniden kurulmaktadır. Yaşanan “an” dan hareketle en yüksek mutluluk ve haz hedefiyle “şimdi ve burada” sloganı eşliğinde ölüm, yadsınarak dışarıda bırakılmakta ve toplumsal gerçekliğin dışına itilmektedir. Beden bu süreçte her türlü arzu ve hazzın kaynağı olarak görülmekte ve tüketim toplumunda bireyler tüketici kimlikleriyle ön plana çıkmaktadır (Bauman, 2006: 92). Yaşanılan her an ve yaşanan her beden bu tüketimin hem öznesi hem de nesnesi olarak yeniden inşa edilmektedir.

3.1. Yaşlanma Korkusu ve Tüketim Pratikleri

Bir yandan yaşlılıkta yapılacak faaliyet ve serbest zaman etkinlikleri, tıbbi kontroller, bakım ve destek hizmetleri önemli bir tüketim alanını oluşturulmaktadır. Öte yandan gençlik yüceltilmekte, anti-aging uygulamaları ve yaşlılığın belirtilerinden kaçınma da önemli bir etkinliğe dönüşmektedir. Tıbbi ve estetik alanda önemli bir alıcıya dönüşen yaşlanan bedenler bir yandan bu ekonomik sürecin aracına dönüşürken diğer yandan, sosyal-kültürel ve turizm ekonomisinin alıcıları durumundadırlar. Bu durum paradoksal bir niteliğe sahip olup Featherstone’nun (1995: 231) ifade ettiği gibi tüketim kültürü içinde bir yandan genç kalmayı başaran, yaşlılığın tüm sosyal ve fiziksel belirtilerine meydan okuyan kaliteli, başarılı, efsanevi bir yaşlılık algısını vurgulamaktadır. Öte yandan sosyal ve fiziksel alanda çöküş yaşamış, sosyal yaşamdan uzaklaşmış mutsuz başarısız olarak tanımlanan bir yaşlılık algısı eş zamanlı olarak deneyimlenmektedir. Değişen zaman ve mekân algısı, bunların muğlaklık ve belirsizliklerle dolu olması, Ritzer’e göre (2000: 220) farklı türde şeyler için farklı yaşam zamanları olduğu düşüncesini yıkmıştır. Tüketim ilişkileri içinde genç grubun önemli müşteri potansiyeline sahip olduğu fikrinin (Ritzer bu durumu “yetişkinliğin” tüketim için “prime time” olarak ifade etmektedir) yerini şimdilerde çocukluk, ergenlik, emeklilik yılları, hatta yaşlılık aşamasında da insanın aktif biçimde tüketmesinin beklendiği yaşam aşamalarına bırakmıştır. Ritzer (2000: 192) yaşam aşaması ne olursa olsun bir insandan beklenenin sadece tüketim piyasası içinde yer alması olduğunu ifade ederek, emeklilerin ve yaşlıların da tüketimden muaf olmadıklarını vurgular. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Emekliler ve yaşlılar da artık tüketimden muaf değiller. Diğer şeylerin yanı sıra emekli topluluklarıyla özdeş evleri ve yaşam tarzlarını tüketmeleri ve sabah alışveriş merkezinin sunduklarını alarak günün geri kalan kısmında denemeleri bekleniyor. Ölmek üzere olanların bile hastane ve bakımevlerinin hizmetlerini satın almaları bekleniyor ve ölümler (ve onların mirasçıları) cenaze organizasyon şirketleri ve mezarlıklar açısından tüketici durumundalar” (Ritzer, 2000: 192).

Batı toplumunda yaşlı nüfusun giderek artması, bireyin bu süreci nasıl geçireceği sorusunu ve sorununu gündeme getirmiştir. “Aktif yaşlılık” söylemi bu sürecin sonucunda gündelik hayat pratiklerinin, uzman söylemlerinin ve politikaların yönünü belirlemiştir (Katz, 2000). Tüm bireysel etkinliklerin “başarı” ile değerlendirildiği söz konusu dönemde; başarılı bir yaşlılık süreci ve sağlıklı bir beden için yapılması gereken aktivite önerileri sunulmaktadır. Tüketilmesi gerekenler listesi modernliğin bedeni yöneten toplumsal üretim ajanlarının artık günümüzde özelleştirilmesini de beraberinde getirmiştir (Bauman, 2001: 158-159). Bu durum, bireye bir yandan bedenine ve sağlığına iyi bakması yönünde sorumluluk yüklerken,

öte yandan uzman yardımına bağımlı kılmaktadır. Bauman'ın (2003: 283) ifadesi ile "... Yaşam dünyanın artık, uzmanlar ve ürünlerinin yardımı olmadan idame ettirilemediği ve yeniden üretilmediği gerçeğiyle birlikte, her geçen gün daha fazla uzmanlık talebi üreten uzmanlık pratiklerinin bazı içkin özellikleriyle ilgilidir ." Düşünüre göre uzmanlık, bireylere belirsizlik ve müphemlikten kurtulmanın dolayısıyla da yaşam dünyalarını denetlemenin araç ve yetilerini vaat ederek, bu süreçte bağımlılığı, bireyler için kurtuluş ve özerklik olarak sunar.

Özgürlük kılıfına giren bu tür bir bağımlılığı mümkün kılan şey, kendi kimliğini inşayı hedefleyen faaliyetler yoluyla bireyin yaşam dünyasına nüfuz etme imkânı sağlayan mekanizmalardır (Bauman, 2003: 84). Muğlâk, yerinden edilen ve parçalanmış kimliğe sahip olan birey; daha özgür görünen ve kendi kendinin uzmanı olan ama gitgide teknolojiye ve uzmanlara bağımlı olan bireydir (Bauman, 2002: 61). Bu süreç iktidar ilişkilerindeki değişimi anlamamıza da olanak tanımaktadır. Böylece beden üzerinden yürütülen politikalarda tahakküm teknolojilerinden kendilik teknolojilerine doğru bir geçişin yaşandığını da açığa çıkarmaktadır. Yeni iktidar tipinde birey kendi çabasıyla veya başkalarının yardımıyla kendi yaşam süreçleri üzerinde yeni düzenlemeler yapmayı, kusursuzluk, bilgelik, mutluluk ve ölümsüzlük elde etmeyi amaçlamaktadır (Foucault, 2007: 36). Bunun en önemli göstergesi ise günümüzde kendini daha iyi hissetme ve bedeni "genç" tutma adına sunulan öneriler ve dayatılan stratejilerin uygulanmasıdır. Giddens'a göre (2012: 224) bugünlerde, ebedi gençlik sözü veren reçeteli ilaçlara, estetik uzmanlarına ve geleneksel yöntemlere (buna ev yapımı reçeteler demektir) bir servet harcanmaktadır. Bunlar arasında yaygın olarak; karın inceltme ve yüz gerdirmeye, kellik hapları ve losyonları ve bellek ile konsantrasyonu artırdığı ileri sürülen haplar bulunmaktadır. A.B.D.'de, 1998'de piyasaya verildikten üç hafta sonra, iktidarsızlık hapi Viagra, bütün reçeteli ilaç satışlarının % 94'ünü kapsıyordu (Hotz, 1998, Aktaran: Giddens, 2012: 224). Düşündürücü olan sadece yaşlılıkla beraber oluşan sağlık sorunları değil, aynı zamanda tüm fiziksel değişimler birer hastalık gibi ele alınmakta tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Turner'a göre (2011: 144) bu durum bir yandan sosyal inşayı içerirken, öte yandan kapitalizmin doğasının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve dolayısıyla kapitalizmde, yaşlılık ve "yaşlanan" beden kâr sağlanacak bir metaya dönüşmektedir. Üretkenliğin yitirildiği bir evre olarak tanımlanan yaşlılığın artık tüketim ilişkileri üzerinden anlamlandırılması ve yeniden inşası gerekmektedir. Bu süreç sadece yaşlılığı değil aynı zamanda "yaşlanan" ve "yaşlanacak" olan tüm bedenlerin de değişen ilişkiler dinamiği içinde düzenlenmesini sağlamıştır. Çünkü günümüzde gençlik, aktivite, güzellik, sağlıklı olma gibi değerlerin yüceltilen değerler olması "yaşlanan bireyleri" tıbbi, estetik, sosyal gibi farklı alanlarda çeşitli faaliyetleri tüketmeye sevk etmektedir (Turner, 2011: 152). Yaşlanma korkusunun bireyde yarattığı kaygı da bu faaliyetlerin tüketilmesinin en temel nedeni olmaktadır.

3.2. Bir İktidar Pratiği Olarak Sağlıklı ve Başarılı Yaşlanma Söylemi

Yaşlılık ve sağlık arasında negatif ilişkinin kurulması çeşitli faaliyetleri tüketme sıklığı ve şekline yön vermektedir. Böylece bütün yaşamsal süreçler, yaşlılıkla birlikte gelen ve gelebilecek kayıplar üzerinden planlanmaktadır. Olası hastalık riskleri için alınacak önlemler, uygulanacak bireysel stratejiler hem söylemsel hem de pratik boyutta inşa edilerek denetlenmektedir. Bu durumun en somut göstergelerinden biri de Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) açıklamasına göre; yaşlanma ile birlikte, kanser, diyabet, damar hastalıkları, kronik akciğer hastalıkları ve başta demans (bunama) olmak üzere zihinsel hastalıklar artmıştır. Hareketsiz yaşam tarzı, obezite, sağlıksız beslenme gibi olumsuz koşullar ve alışkanlıkların yok edilerek, bu hastalıklarla mücadele edilebileceği vurgulanmaktadır (Gökçe; Kutsal, 2007: 9'dan aktardığı gibi). Böylece "başarılı ve "sağlıklı" yaşlanma birer politikaya dönüşerek, bu söylemsel inşalar aracılığıyla yaşlılıkla birlikte gelen negatif durumların önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Beslenme, düzenli aktivite ve ideal kilonun korunması, sigara ve alkol kullanımının önlenmesi, sosyal aktivitelere katılım, güneşlenme, düzenli uyku gibi pek çok aktivite sağlıklı yaşam ve sağlıklı yaşlanmanın ön koşulu olarak sıralanmaktadır (Aydın, 2006: 43-44, Larkin, 2011: 30). Menopoza ve andropoza çözüm arayışları ve ilaçların üretilmesi, pürüzsüz, kırışksız eller ve yüzler, yaşlılığın sembolü olan beyaz saçlara yönelik uygulamalar artmaktadır.

Erotik ve sarkık olmayan bir bedene sahip olma çabası ve dayatması yaşlılığı önemli bir tüketim alanına dönüştürmekte ve farklı iktidarların söylemlerinin odağına yaşlılık ve yaşlıları yerleştirmektedir. Artık söylem; uzun yaşamaktan ziyade kaliteli bir yaşamın nasıl olacağına da dönüşmüştür. Daha doğrusu uzun ve kaliteli yaşam ideali söylemler ve özellikle medyadaki söylemler aracılığıyla pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Yaşlanma karşıtı söylemler içinde bulunduğumuz çağın ve toplumun dinamiklerine göre şekillenirken, bedenin hangi kodlar ve temsiller boyutunda değerli kılındığına yönelik ipuçlarını da ortaya çıkarmaktadır. Güzelliğin ve estetiğin en önemli temsiliyet alanını oluşturduğu medya da; gençliğe ve dolayısıyla erotizme vurgu yaparak yaşlılığı yeniden inşa etmektedir.

“Yaşlıları düşündüğünüzde, saçlara mavi renk veren şampuanlar, naylon pileli etekler, ayak bileğine yığılan taytlar ve kontrol edilemeyen çene kıllarını düşünürsünüz. Bunlar artık geçmişin imajları mı? Kozmetik güzellik tedavilerinin yükselişte olması, medyada modanın daha çok yer alması ve egzersizin her zaman olduğundan daha ulaşılabilir olması... Yaşlandıkça kendimizi bırakmamız için herhangi bir mazeret var mı?”
 “Helen Mirren serbest otobüs kartı alacak yaşta ama hala en seksi kıyafetlerle kırmızı halıda. Yani, yaşlılık geçmişe ait bir düşünce haline gelmiyor mu?” (<http://www.yaslanmasanati.com/2011/12/yasliigin-sonu-geldi-mi.html>)

Yaşamın her aşamasında; doğumdan ölüme kadar uzanan bir süreçte nitelikli yaşamın sınırları çizilmekte ve bu amaçla bireylere önerilerde bulunulmaktadır. Estetik, sağlıklı ve genç bir bedene sahip olmak, nitelikli yaşamanın ön koşulu olarak sunulmakta, yaşlanan ve yaşlılığın belirtilerine sahip olan bedenin ötekileştirilmesi söz konusu olmaktadır. Estetik değerlere uymayan bedenler, hasta kabul edilerek tıbbi olanaklardan yararlanılması dayatılmaktadır (User, 2010: 144). Bu süreç; gündelik hayat pratiklerini düzenleme; sağlığı olumsuz etkileyici ve yıkıcı faaliyetlerden kaçınma, bedeni estetik kılma, beslenmeyi düzenleme, uzman desteği alma gibi birçok farklı eylemi içinde barındırmaktadır. Ayrıca, bütün bu pratikler biyo-politik gündemin etkileri olarak kabul edilmektedir (İrat, 2010: 114). Foucault'ya göre (1993: 31) tarihsel süreç içinde iktidarlar sadece niceliksel bir nüfusla değil; doğum, ölüm, yaşam süreleri, yaşlılık, doğurganlık, sağlık durumu, hastalıkların sıklığı, beslenme ve konut gibi çok sayıda farklı değişken ve bu değişkenlerin yaşam kalitesi üzerindeki etkileri ile de uğraşmışlardır. Bu iktidar türü nüfusun önemli bir kesimini oluşturan yaşlı bireyler üzerinde politikalar üretilmesine ve dayatılmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca yaşlanan bedenlerinin daha kaliteli ve etkin bir şekilde üretim ve tüketim faaliyetleri içinde bulunmasını da sağlamaya çalışılmaktadır. İktidarın etkileri sadece politik düzeyde değil aynı zamanda ekonomik düzeyde de “yaşlı” ve “yaşlanan” bedenler üzerinde etkisini göstermektedir. Bu bağlamda tüketim süreçleri ve yaşlılığın belirtilerini yok etmek için yaratılan yeni endüstri kolları (tıp, kozmetik, bakım ve destek hizmetleri, ilaç sektörü, spor ve beslenme endüstrisi) önemli bir kâr getirisine sahip alanlar olmaya başlamış ve yaşlanan bedenin önemli bir tüketim aracına dönüşmesini kolaylaştırmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Beden içinden çıktığı maddi ve kültürel koşulların bir ürünü olarak, çeşitli ideolojilerin, söylemlerin ve iktidarın etkisi altında şekillenmiş ve şekillendirilmiştir. Biyolojik olanın da içinde toplumsal anlamları barındırdığı bir dünyada; doğal yaşam süreçlerinin çeşitli söylemler ışığında yeniden anlamlandırılması önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğal yaşam süreçlerinin (çocukluk, ergenlik, yaşlılık gibi) önemli bir bölümünü oluşturan yaşlılık ve yaşlanma da tarihsel süreç içinde toplumların geçirdiği, ekonomik, kültürel ve teknolojik dönüşümlerle birlikte yeni anlamlar kazanarak önemli bir toplumsal mücadele alanına dönüşmüştür. Güç ilişkileri içinde biçimlenen toplumsal yaşam, gündelik yaşamdaki hiyerarşik düzen ve iktidar ilişkilerinin dinamikleri, makro yapıdaki sistemsel özelliklerin ayrıntılarını barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle bir toplumun ve kültürün siyaset felsefesini, söz konusu toplumun üyelerinin gündelik yaşam pratikleri içindeki sıradan rutinlerindeki güç ilişkileri ve iktidar örüntülerinden bağımsız düşünemeyiz.

Toplumsal etkileşim bir toplumdaki küçük grupların günlük yaşamda karşılıklılık içinde oluşturdukları değerlerin toplumsal kurallara dönüşerek yeniden bireyler arasındaki ilişkileri belirleyen

dinamiklere dönüşmesidir (Simmel; 2009). Yani bireyler bir yandan günlük etkileşimle toplumsal kuralları oluştururken, diğer yandan aynı toplumsal kuralların baskısıyla toplumsallaşırlar. Bu süreçte söz konusu olan iktidar ilişkileri ve hiyerarşik toplumsal yapı belirleyicidir. En temel iktidar çatışması ise gündelik yaşamda yani “sokak”ta gerçekleşen toplumsal cinsiyet ve yaş kategorileri üzerinden işler. Toplumsal yapı ve üretim süreçlerine yüklenen anlamlara göre bireylerin bu süreçlerde aldıkları konumlar toplumsal hiyerarşiyi belirler. Çeşitli yaş kategorilerinin bu süreçler içindeki işlevselliği, iktidar ilişkilerini ve dolayısıyla söz konusu bireylerin toplumsal konumunu ve saygınlığını belirler.

Toplumsal yapının üretim ya da tüketim odaklı olması bireylerin ve yaş kategorilerinin bu sistemlerdeki işlevselliğini belirler. Bu anlamda, ortalama ömrün düşük olduğu ve kolektif yaşamın toplumsal ilişkileri şekillendirdiği ilkel dünyada yaşlılık; bilgeliğin, gücün iktidarın sembolü iken, modern dünyada yaşamla ölüm arasındaki ince çizgide, varoluşsal bir mücadeleye dönüşmüştür. Üretim sürecine dâhil olmanın varoluşsal anlamda önemli kılındığı modern kapitalist bir dünyada yaşlılık, bu sürece dâhil olamayanlar kategorisini oluşturuyordu. Üretim ilişkileri üzerinden de toplumsal ilişkilerin anlam kazandığı bu süreçte, dışlanmış ve öteki kılınmıştı. Bu nedenledir ki yaşlılık, politikaların gündeminde, iktidarların ve normalleştirici mekanizmaların odağında önemli bir sosyal kategoriyi de oluşturmaktadır. Aynı zamanda bedeni kusursuzlaştırmak, mükemmel kılmak, her türlü pürüzü, hastalığı yok etmek bu dönemin temel uğraş alanıydı. Yumul’a göre (2012: 95) günümüzde bedenlerimiz, toplumsalın ve siyasal olanın taşıyıcısı olmaktan çok; bireysel projelere dönüşmüştür. Bu bedenler hem birey hem de başkaları tarafından gözetim altında tutulan, sıkı bir denetime tabi tutulmuş ve bilinçli bir şekilde şekillendirilmiş bedenlerdir.

Sonuç olarak beden üzerinden yeni pazarların oluşturulduğu, yaşama dair her bir sürecin piyasa koşulları tarafından yönlendirildiği ve şekillendirildiği günümüz toplumlarında yaşlılık, önemli bir tüketim alanına dönüşmektedir. Aktif iş piyasası sürecine dâhil edilemeyen yaşlılık, tersinden bir uygulamayla tüketim piyasasına dâhil edilerek sistemle bütünleştirilmektedir. Gençliğin ve güzelliğin yüceltildiği, gelişen teknolojiler ve endüstriler sayesinde bedene her türlü müdahalenin gerçekleştirilebildiği ve sağlıklı bedenin erdem sayıldığı bir çağda; sadece yaşlılık değil “yaşlanan” ve “yaşlanacak” olan beden de piyasanın odak noktasını oluşturmaktaydı. Bu süreçte yaşlılığın belirtilerinden kaçınmak için “yaşamı, modayı ve güzelliği kucaklamalıyız, kaç yaşında olduğumuzun önemi yok”, sloganıyla her yaş grubu pazarın birer müşterisine dönüştürülmektedir. Ertan’ın (2017: 91) da ifade ettiği gibi “beden ve bedene yapılan çeşitli biçimlerdeki müdahaleler, salt bireylerin cisimleşmiş varlığı üzerinde gerçekleştirilen görsel değişiklikler değildir. Bütün bu bedensel pratikler, aynı zamanda belirli sosyo-kültürel gerçekliklere işaret ederek toplumsal yaşamın etkileşimsel yapısı içinde anlam kazanmaktadır”. “Yaşlanan beden” ve “yaşlı nüfus”, bilimsel bilginin, kültürel imajların, politik rasyonelitenin ve kurumsal uygulamaların merkezi odak noktası haline gelmekte ve bunlar bütün hayatı belirlemektedir (Powell; Biggs, 2003: 13). Bedensel tatminlerin ve arzuların ön planda olduğu bu dönemde “kaliteli, başarılı ve sağlıklı yaşama ve yaşlanma sadece bireyin değil çeşitli iktidarların da ereği haline gelmektedir. Dolayısıyla ölümsüz, kaliteli, güzel bir bedene sahip olmak isteyen bireyleri, bitmek bilmez bir mücadele alanı ve çözüm arayışı içine hapsederek; tüketim piyasasının uzmanlaşmış ve kurumsallaşmış iktidar ilişkileri içine sokarak denetim altına almakta ve kontrol ederek özgürlük ve ölümsüzlük vaatleriyle bağımlı kılmaktadır. Bu anlamda yaşlılık toplumsal anlamda bir iktidar ilişkisine dönüşmekte, ekonomik, kültürel ve sınıfsal özellikler demografik özelliklerle etkileşerek toplumsal güç ilişkilerini belirlemektedir. Beden ve tüketim toplumunda bedene yüklenen anlamlar da bu mücadelenin odağında yer almakta ve söz konusu güç ilişkilerinin görünürleştiği mekânlara dönüşmektedir.

KAYNAKLAR

- ANDREWS, M. (2008), *Lifetimes of Commitment Aging, Politics, Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press /UK.
- ARUN, Ö., PAMUK D. (2014), “Kurumsal Bakım Sektöründe Ageism: Yaşlı Bakım Personelinin Yaşlanma ve Yaşlılığa İlişkin Ayrımcı Tutumlarının Nedenleri ve Müdahale Önerileri” *Mediterranean Journal of Humanities*, 4 (2), 19-33.
- ARUN, Ö. (2016), “Çağdaş Türkiye’de Yaşlılık ve Eşitsizlik [Ageing and Inequality in Contemporary Turkey].” *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(2), 29-48.
- ARUN, Ö., ERSÖZLÜ, M., KOÇAK, A. (2017), “Televizyon Alanında Yaşlı Ev Kadınlarının Kültürel Tüketim Pratikleri.” *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 10(1), 387-398.
- ARUN, Ö. (2017), “Sınıflar, Kuşaklar ve Kültüre Düşkünlük: Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA-Faz1) Bulguları [Classes, Generations and Cultivated Dispositions: Evidence from the Antalya Aging Study (AAS-Wave I)].” *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(1), 25-39.
- AYDIN Z. D. (2006), “Toplum ve Birey İçin Sağlıklı Yaşlanma: Yaşam Biçiminin Rolü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 13 (4), 43-48.
- BAUDRİLLARD, J. (2008), *Simgesel Değiş, Tokuş ve Ölüm*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- BAUMAN Z. (2000), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2001), *Parçalanmış Hayat*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2002), “Modernite, Postmodernite ve Etik”, *Doğu Batı*, (19), 52-61.
- BAUMAN, Z. (2003), *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2006), *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN Z. (2011), *Postmodern Etik*, Çev: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2012), *Ölümlülük, Olumsuzluk ve Diğer Hayat Stratejileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BIGGS, S., POWELL J. L. (2001) “A Foucauldian Analysis of Old Age and the Power of Social Welfare”, *Journal of Aging & Social Policy*, 12(2), 93-112.
- BOURDİEU, P., WACQUANT, L. (2003), *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev: Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUTLER, R. N. (1989), “Dispelling Ageism: The Cross-Cutting Intervention”, *American Academy of Political and Social Sciences*, 503(1), 138-147.
- CORBİN, A. (2006), “Giriş”, Corbin A., Courtine J. J., Vigerello G., (Edt.), *Bedenin Tarihi 2*, Çev. Orçun Türkay, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 7-9.
- COURTINE, J. J. (2006), “Giriş”, Corbin A., Courtine J. J., Vigerello G., (Edt.), *Bedenin Tarihi 3*, Çev. Saadet Özen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 9-12.
- ÇUBUKLU, Y. (2004), *Toplumsalın Sınırında Beden*, İstanbul: Kanat Yayınları.
- DEMEZ, G. (2012), “Gençlik İdeali: Anti Aging Uygulamaları Ve Değişen Yaşlılık Algılarının Medyada Temsili”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1), 94-120.
- DEMİR, S. T. (2017) “Modernite ve Ölüm: Açık Erişimli Ölüm Döşeginden İzole Yoğun Bakım Ünitelerine Bedenin ve Ölmenin Değişen Yüzü”, *Global Media Journal*, 7(14), 190-202.
- DUYAR, İ. (2008), “Yaşlanma ve Yaşlılık Antropolojisi”, Mas R., Işık A. T., Karan A., Beğzer T., Akman Ş., Ünal T., (Edt.), *Geriatri Cilt I*, Ankara: Fersa Matbacılık, 9-20.
- ERTAN, C. (2017), “Dövmeli Bedenler: Bir Beden Sosyolojisi Kitabı”, Ankara: Siyasal Yayınevi.

- FEATHERSTONE, M. (1995), "Post- Bodies, Aging and Virtual Reality", Featherstone, M., Wernick, A., (Edt.), Images of Aging, Cultural Representations of Later Life, London. Routledge, 231-248
- FOUCAULT, M. (1988), Cinselliğin Tarihi-I, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları.
- FOUCAULT, M. (1993), Cinselliğin Tarihi-II, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları.
- FOUCAULT, M. (1994), Cinselliğin Tarihi-III, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları.
- FOUCAULT, M. (2002), Kliniğin Doğuşu, Çev. Temel Keşoğlu, İstanbul: Doruk Yayınları.
- FOUCAULT, M. (2006a), Hapishanenin Doğuşu, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- FOUCAULT, M. (2006b), Deliliğin Tarihi, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- FOUCAULT, M. (2007), "İktidarın Gözü", Ferda Keskin (Edt), Seçme Yazılar-4, , Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, A. (2012), Sosyoloji, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GOFFMAN E. (1963), Stigma, London: Penguin. (Goffman, E. (2014), Damga, Levent Unsaldı (Yay H.), Ankara: Heretik Yayınları.)
- GÖKÇE KUTSAL, Y. (2007), "Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları", Gökçe Kutsal Y. (Edt.) Geriatri, Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, 9-16.
- HAMILTON H. E., HAMAGUCHI T. (2015), "Discourse and Aging", Tannen D., Hamilton H. E., Schifffrin D., (Edt.), The Handbook of Discourse Analysis, Oxford: Blackwell Publishers, 705-727.
- <http://www.yaslanmasanati.com/2011/12/yasliigin-sonu-geldi-mi.html>, Erişim tarihi: 28.02.2018.
- ILLICH, I. (1995), Sağlığın Gaspi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ILLICH, I. (2002), Tüketime Köleliği, Çev. Mesut Karasahan, İstanbul: Pınar Yayınları.
- İÇLİ, G. (2016), "Sosyal Statü ve Rol Bağlamında Yaşlılık", Ceylan H., (Edt.), Yaşlılık Sosyolojisi, Ankara: Nobel Yayınları
- İRAT, A. M. (2010), "Yapay Tatlandırıcılar: Estetik için mi, Sağlık için mi?", MİSED (Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi), 23(24), 111-114.
- KALAYCIOĞLI, S. (2016), "Yaşlılıkla Baş Etme ve Dirençlilik Stratejileri", Ceylan H., (Edt.), Yaşlılık Sosyolojisi, Ankara: Nobel Yayınları, 157-165.
- KARA, B. (2012), "Tıptaki Değişimin İnsani Boyutu", Edt. Arslanoğlu İ., Tıp Bu Değil, İstanbul: İthaki Yayınları, 95-98.
- KARACAN, E. (2017), "Sosyal Politika Kapsamında Türkiye’de Yaşlı Nüfus: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (49), 637-644.
- KART, E. (2014), "Bos, Zamanın Çoklu Tüketim Mekânı Olarak İnternet ve Yeni Yaşam Tarzlarının İnşası", Global Media Journal, 5 (9) , 180-216.
- KATZ, S. (2000), "Busy Bodies: Activity, Aging, and the Management of Everyday Life", Journal Of Aging Studies, 14 (2), 135-152.
- LARKIN, M. (2011), "The 'medicalization' of Aging: What It is, How it Harms, and what to do About it", The Journal on Active Aging, January/February, 28-35.
- NAZLI, A. (2006), "Bedenin Ölümü: Modern Öncesinden Postmoderne Beden ve Ölüm, Sosyoloji Dergisi, (16), 1-15.
- NAZLI, A. (2009), "Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden", ToplumBilim, (24), 61-68.
- ÖĞÜT, S. (2011), "Modernite, İktidar Beden Üzerine" Söyleşi: M. İnanç Özekmekçi, hayatsağlık, (4), 66-75.

- ÖZMEN, Ş. Y. (2013), “Türk Kültüründe Yaşlının Yeri ve Medyayla Yaşlılığın Değişen Konumu”, Millî Folklor, (100), 110-119.
- POWELL, J. L., BIGGS, S. (2003), “Foucauldian Gerontology: A Methodology for Understanding Aging”, Electronic Journal of Sociology, 7 (2), 1-14.
- POWELL, J. L., BIGGS, S. (2000), “Managing Old Age: The Disciplinary Web of Power, Surveillance and Normalization”, Journal of Aging and Identity, 5(1), 3-13.
- RİTZER, G., Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Çev. Şen Süer Kay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- SCHWARTZ, W. B. (1999), Hastaliksız Bir Yaşam, Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Say Yayıncılık.
- SHILLING, C. (1993), The Body and Social Theory, London: Sage Publications.
- SİMMELE, G. (2009), Bireysellik ve Kültür, Çev. Tuncay Birken, İstanbul: Metis Yayınları,
- SYNNOTT, A. (2002), The Body Social: Symbolism, Self, and Society, London: Routledge.
- TOURAİNE, A. (1992), Modernliğin Eleştirisi, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TURNER, B. S. (2011), Tıbbi Güç ve Bilimsel Bilgi, Çev. Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez yayınları.
- USER, İ. (2010), "Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni", Edt. Yasemin İnceoğlu, Altan Kar, Kadın ve Bedeni, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 133-169.
- YERLİ G. (2017), “Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (52), 1278-1287. [1]
- YUMUL, A. (2000), “Bitmemiş Bir Proje Olarak Beden”, Toplum ve Bilim, (84), 37-50.
- YUMUL, A. (2012), “Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek”, Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar Çayır K., Ayan Ceyhan M., (Edt.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 89-96.